

FRANÇOIS HARTOG

Örökség és történelem: az örökség ideje

Mit árul el az örökség fogalma a társadalom és az idő viszonyáról? Milyen időfelfogás kíséri vagy jellemzi manapság az örökség fogalmának terjedését és egyetemessé válását, melynek az elmúlt három évtizedben tanúi vagyunk? Jelen írásban ezeket a kérdéseket szeretném megvizsgálni.

Egyre gyakrabban az „örökségesítés” (*patrimonialisation*) kifejezéssel próbáljuk leírni a jelenséget és progresszív jellegét érzékeltetni. Erre számtalan példát hozhatunk fel. „Új örökségekről”, az örökség „újfajta használatáról” beszélünk. Pierre Nora a *Les lieux de mémoire*-ban (*Az emlékezet helyei*) jegyzi meg, hogy valóságos mozgalom indult Franciaország történetének, sőt magának Franciaországnak az „örökségesítésére”. Némi késéssel a mozgalom a hatóságok szintjén is megjelent és visszhangra talált: 1978-ban *Direction du Patrimoine*-t hoztak létre a Kulturális Minisztériumban; az 1980-as esztendő az „örökség évének” nyilvánították; 1983 óta vannak „örökség napok” – 1994-ben 6,5 millió látogató kereste fel az örökség „lakhelyeit” (10 000 műemléket nyitottak meg); az *École nationale du Patrimoine* (az Örökség Nemzeti Iskolája) 1991 óta működik. 1996 áprilisában a francia Parlament megszavazza a *Fondation du Patrimoine* (Örökség Alapítvány) létrehozását, amelyet (legalábbis az elvárások tekintetében) a brit *National Trust* ihletett.

Ha átlépjük a francia határt, megemlíthetjük a *Journées européennes du Patrimoine* (Európai Örökség Napok) intézményét, mely az Európa Tanács égisze alatt jött létre. 1996 tavaszán nyitották meg Párizsban az Örökség Nemzet-

közi Szalonját (vajon mit állíthattak ki?), miközben a témában igen aktív UNESCO bejelentette, hogy folyóiratot indít *Revue du patrimoine mondial* címen. A francia eset tehát csak egy a sok közül: a jelenség sokkal általánosabb.

E rövid kronológia elegendő ahhoz, hogy éreztessük: az örökség fogalma vitathatatlanul erősödik, uralkodó és mindent magában foglaló kategóriaként toladodik közénk. A történelmi műemléket, és a róla nevezett néhai hivatalt láthatólag már felforgatta, magába olvasztotta az örökség. Hogyan történhetett ez? Hogyan lépett át a közös kulturális javak területére az örökség, mely eddig csupán a magánjogban volt használatos? Úgy tűnik, hogy akkor fordult határozottan a kultúra felé, amikor a természettel kapcsolatban már sokat használták. Jelentése persze megváltozott. „Az örökség kategóriájának alkalmazása a természetre, amint Olivier Godard megállapította, egyfajta erőszakot jelent: az örökség a birtokolt javak archetípusa... Így szemantikailag a természetessel, a vaddal, a kisajátíthatatlannal áll szemben. A természeti lények a tárgyak azon osztályát alkotják, mely a legtávolabb áll az örökség logikáját megelőlegező jellegzetességektől”.¹

Az új helyzetben az örökség összekapcsolódik az emlékezettel, s mindkettő az identitás összetevője: egy megkeresendő, feltárandó, megőrzendő, sőt felfedezendő identitásé. Ebben az értelemben az örökség nem annyira azt határozza meg, ami birtokunkban van, mint inkább körülírja, hogy kik vagyunk, akár anélkül is, hogy tudnánk róla. Az emlékezés „kötelességéhez”, amely vezényszó lett az utóbbi években, hozzáadódott még valami, amit az örökség „égető szükségének” nevezhetnénk. Franciaországban az ökomúzeum a legjobb példa az örökség műveletére.

Ha manapság arról beszélünk, hogy az örökség egyetemessé válik, ez annak a jele, hogy a fogalom nem mindig és nem mindenhol volt használatos. Érdekes lenne körüljárni, hogy milyen feltételek mellett és hogyan bukkant fel. A (kulturális) örökség vegyes jelenség. Legalábbis a történelmi műemlék, a gyűjtemény és a múzeum fogalma, a megőrzés és a restaurálás gondja kell hozzá.² Ebből következik első észrevételünk: igen hosszú időtartamú folyamattal van dolgunk, amelyet a rablás, a gyűjtemények, kincstárak, múzeumok létrehozása oszt szakaszokra. K. Pomian úgy véli, a „muzealizáció” folyamata már ezeröttszáz éve zajlik, s ezután érkezünk – az UNESCO égisze alatt – az egyetemes kulturális örökség mai fogalmához.³ A Világörökség Bizottsága 1979-ben Luxorban gyűlt össze, hogy összeállítsa a „világ csodáinak” új listáját.

De kiindulópontként talán lényegesebb tényezőkkel is számolnunk kell. Mondjuk is ki mindjárt: a sírok gondozásával és a maradványok értékelésével. A kereszténység számára Krisztus földre szállásának jelei, kinszenvedésének tanúságai is a „hűségesen” átadott és szakadatlanul újraaktualizált örökség részei lettek. Megannyi jel, melyben a keresztények új „nemzete” önmagára ismert. Az üres sír láthatóvá tette a jelenlétből a távollétbe való átmenetet, míg Krisztus belépése az emberi időbe annak volt a kezdete, amit jóval később lineáris időnek neveznek. Ezután aprópénzként jöttek a szentek ereklyéi és kultuszuk: mint tudjuk, spirituális kincsek és anyagi gazdagság forrásai voltak a középkor folyamán. Üzleteltek velük, lopkodták őket, messzi földről sereglettek, hogy hálát adjanak nekik. A templomok és monostorok kincstárainak drágaságait használhatták pénzverésre vagy közvetlen fizetőeszközként, de arra is megfeleltek, hogy felmutassák őket a zarándokok előtt.

Mit tudunk a kereszténység előtti időkről? A „vadakról”, Kínáról, vagy akár Görögországról és Rómáról? Japánban a nagyobb szentélyeket időszaként újjáépítik. Amaterasut, az uralkodócsalád őseinek templomát Iseben húszévenként az eredetivel azonos módon fából újjáépítik. Ha egy japán Párizsba látogat, meglepődik az erőfeszítésen, mellyel a tárgyakat és a történeti műemlékeket az idő romboló hatásával szemben próbálják őrizni.⁴ Valóban, a japán kultúrpolitika számára nem elsődleges fontosságú sem a tárgyak láthatósága, sem e láthatóság fenntartása. Ez a politika másfajta logikán nyugszik, mégpedig az aktualizáció logikáján. Innen ered az „élő nemzeti kincstár” titulus, melyet a művészeknek adományoznak; ennek jogszerű, pontos fordítása „a nem-anyagi kulturális örökség birtokosa” lenne. A kitüntetés valójában nem a művész személyének szól, hanem a nem-anyagi művészeti tudás vagy technika hordozójának. Nem a tárgy vagy megőrzése számít, hanem mindenekelőtt a hagyomány aktualizációja. A templomhoz hasonlóan a hagyományos művészet csak annyiban létezik, amennyiben a jelenben létezik. Mindenekelőtt az idő nem lineáris: innen származik az állandóság eltérő megjelenítése és egy másfajta viszony a maradványokhoz.

Kompetencia és idő híján itt nem kísérhetem végig az örökség hosszú történetét, de szeretném felhívni a figyelmet négy állomásra: az örökség „előtti” időkre, Görögországban, a Krisztus utáni II. században; a művészeti és történelmi emlék reneszánsz kori megszületésére; a francia forrada-

lommal kezdődő válságos időszakra, a konfliktusok és gyors visszafordulások pilanatára; végül pedig a jelenkorra. Különösen nagy figyelmet fordított a klasszikus, görög-római antikvitás szerepére és használatára.

I. Az ókoriak és örökség

„Örökség” [patrimoine] szavunk a latin *patrimonium*-ból származik, s mint tudjuk, a rómaiak nagy kedvelői voltak a (görög) régiségeknek.⁵ Eleendő ez ahhoz, hogy átvigyük vagy visszaszármaztassuk az örökség fogalmát az antik világba? Vajon az örökség tudata és gondja hatja át Pauszaniaszt, mikor az időszámításunk szerinti II. században, *Utazás Hellaszban* című művében végigjárja a hellén emlékezet helyeit? Egy helyütt felelősségre vonja a görögöket, akik mindig szíves-örömet bámulják másoknál a csodás dolgokat, de nem veszik észre, mi mindent mondhatnak a sajátjuknak. Mindig az egyiptomi piramisokról beszélünk, mondja, de megfigyeljük Minüasz király kincstáráról, vagy Tirünsz bástyáiról, pedig ezek éppoly csodálatosak.⁶ Pauszaniasz, mikor megemlékezik ezekről a helyekről, valószínűleg egy elfeledett, eltűnt görög identitás nyomában jár, de ne higgyük, hogy Mérimée távoli előfutáraként a történelmi műemlékek körútját végző felügyelője lenne. Szó sincs leltározásról vagy osztályozásról, még kevésbé a műemlékek megmentéséről vagy helyreállításáról. Minüasz és Tirünsz palotái (Orkhomenosz) már régóta romokban hevernek, és az igazat megvallva, a tudós leírások és útbeszámolók nélkül nem volnának egyebek annál, amik valójában: beomlott falaknál. Pauszaniasz nem törődik vele, hogy Görögország templomait helyre kellene állítani.

Amennyiben, legalábbis első megközelítésben, felidézzük azt az osztályozást, melyet Alois Riegl a XX. század elején vázolt fel, mint a történelmi műemlékek bécsi bizottságának elnöke, a következőt mondhatjuk: az antikvitás és a középkor csupán „intencionális” műemlékeket ismert; később, a reneszánszsal jelentek meg a „történelmi” műemlékek, és végül a „régii” műemlékek – ezt a jelzőt szokták használni minden emberi alkotásra, ha kiállta az idő próbáját. Noha Bernard de Montfaucon *Monuments de la monarchie française* c. munkájával (1724-1733) már elterjedt a „műemlék” [monument] szó, a „történelmi műemlék” kifejezést tudomásunk szerint először Aubin-Louis Millin használta 1790-ben az *Antiquités nationales ou Recueil de monuments*-ben.⁷

A megőrzés és a helyreállítás persze az ókorban sem volt ismeretlen kifejezés. Fennmaradt egy császári *senatus consultum* az első századból, mely a városközpontok védelméről szól, de fő célja a spekuláció megakadályozása és ellenőrzése.⁸ A műemlékeket, a szobrokat, a festményeket „helyreállították” a görög városokban, Rómában, Itáliában. Gyűjtemények és gyűjtők is voltak, például a pergamoni Attalidák, Atticus, vagy akár a római Verres. Az alexandriai könyvtár, ha hihetünk a későbbi forrásoknak, arra törekedett, hogy minden görög és „barbár” könyvet összegyűjtsön, de ezzel vajon egyfajta örökséget kívánt létrehozni, vagy inkább enciklopédikus jellegű intellektuális tervet dolgozott ki?⁹

A helyreállítással kapcsolatban utalnunk kell arra, hogy Augustus önéletrajzának (*Res Gestae*) ugyanabban a fejezetében használja a *feci*, „megcsináltam”, „megépítettem” (itt templomokat és műemlékeket sorol fel) és a *refeci*, „felújítottam, helyreállítottam, újjáépítettem” (csupán Rómában 82 templomot) szavakat; a *refeci* egyébként a Via Flaminiára és hidakra is érvényes.¹⁰ Suetonius arról számol be, hogy Vespasianus hozzáfogott a leégett Capitolium *restitutio*-jához. Az archívumban is „helyreállított” három ezer bronztablát, melyek elpusztultak a tűzvészben.¹¹ Hogyan? Másutt fellelt kópiák alapján. Ebben az esetben tehát a *restitutio* nem „helyreállítást” jelent, sokkal inkább újraalkotást, az eredeti tárgynak modell alapján történnő hasonló visszaállítását.

Ha beszélhetünk egyáltalán helyreállítási politikáról, tulajdonképpen sosem magukról a műemlékekről, vagy önmagukért való helyreállításukról van szó. Főleg intencionális műemlékként „újítyják fel” vagy „állítják helyre” őket, vagyis a hatalom igyekszik megerősíteni, átvállalni, a maga hasznára fordítani, így saját legitimációjába vonni azt a szándékot, amely az építetőkben munkált, és ezzel is kinyilvánítani a rend visszatértét. Megerősíti Róma és ama szövetség örökkévalóságát, mely a Várost isteneihez fűzi. Úgy tűnik, Augustusszal jelenik meg a *novus ordo saeculorum* és Róma újjáalapításának logikája. P. Veyne mutatta ki, hogy az ókori ember „tétlennek”, mozdulatlanak tekintette az időt, nem teremtő fejlődésnek. A mának építettek, a ma pedig azt is jelentette, hogy az örökkévalóságnak építenek.¹²

Mikor találkozunk először a megőrzés gondolatával? Cassiodorus tudósít arról, hogy Teodorik osztrogót király törődött palotájának karbantartásával, mert „közeledő öregkor” fenyegette a szépségét. Az is szándékában állt, hogy „korábbi fényükben tartsák meg az antik műemlékeket, és a régi-

ek mintájára újakat is építsenek”.¹³ VIII. Bonifác pápa 608-ban engedélyezi, hogy a pogány templomokat, különösen a római Pantheont ismét használhassák a keresztény kultusz céljaira. Az épületek megőrzése itt csupán másodlagos. Ha Rómánál maradunk, milyen a státusa Traianus oszlopának a rómaiak szerint? Egy 1162-es rendelet így írja elő a védelmét: „Kívánjuk, hogy érintetlenül maradjon, míg áll a világ...” Többé már nemcsak intencionális műemlék, abban az értelemben, ahogy Riegl definiálja, hanem több annál: Róma jelképe, hazafias szimbólum. Netán történelmi műemlék?

Franciaországban először I. Ferenc hozott döntést a megőrzésről, aki Nîmes-i látogatásakor elhatározta, hogy megvédi a *Maison Carrée*-t. A „Louvre nagy tornyát”, vagyis a Fülöp Ágost által emelt donjont viszont habozás nélkül leromboltatta. Ami pedig a királyi „örökség” elvi elidegeníthetlenségét illeti, XVI. Lajos még 1788-ban különösebb felindulás nélkül aláírta azt az ediktumot, mely elrendelte a Muette, a Bois de Boulogne-ban lévő madridi, a Vincennes-i és a Blois-i kastély lerombolását vagy eladását. Az első kettőt tényleg lerombolták, az utóbbiakat a forradalom mentette meg.¹⁴

II. Az *Urbs* mint az örökség helye

Cicero emlékezetes portrét rajzol Terentius Varróról, a régiségbúvárok „védőszentjéről”, egy terjedelmes, nagyrészt elveszett mű szerzőjéről: „Úgy bolyongunk saját városainkban, mint az idegenek, az átutazók, de könyveid mintha hazavinnének bennünket, s egyszerűen megértjük, hogy kik vagyunk és hol élünk. Te tetted láthatóvá előttünk (*aperuisti*) hazánk korát, történetének szakaszait, a szertartások rendjét, a papokra vonatkozó szabályokat, a polgári és hadi szokásokat, a tartományok, helyek, az isteni és emberi dolgok nevét, fajtaít, rendeltetését és okát.”¹⁵ Az antikváriusnak tehát az a szerepe, hogy megnyissa a szemeket: megmutatja, amit egyébként nem látnának, megérteti a gesztusokat, amelyeket anélkül tettek, és a szavakat, amelyeket anélkül ejtettek ki, hogy tudták volna valódi jelentésüket. De elsősorban a jelenről van szó, a korabeli Rómában hasznos ismeretekről, s nem az egykori Rómában tett nosztalgikus sétáról.

Cicero egyébként a görög műalkotások Rómába szállítása kapcsán jegyezte meg: „e tárgyaknak [a görög szobroknak] elvész az értékük Rómában; hogy ízelítőt vegyünk belőle, Görögország filozofikus nyugalmára és

békéjére van szükség”.¹⁶ 1796-ban Quatrem/2re de Quincey ezt a mondatot idézi, mikor az itáliai remekművek Franciaországba „szállítása” ellen küzd.

A visszaemlékezés új értéket kap a reneszánszsal, Róma pedig az örökség invenciójának mind közül legfontosabb helye lesz. Ezt példázza, ahogy a Traianus oszlopának tulajdonított jelentés megváltozik: eleinte főleg a hazafias múlt jelképe volt, később a művészeti és történelmi múlté lett.

Mikor 1341-ben Petrarca Rómába megy, kezében antik szerzők könyveivel sétál, mint Cicero és Titus Livius kiadója: nem magukat a műemlékeket akarja látni, hanem a szövegeket ellenőrzi, újra meg újra átolvassa őket.¹⁷ Híres mondása, hogy az egész történelem csupán Róma dicsérete (*Romana laus*). A *praeparatio* ideje és a középkor sötétsége után a fény korszakának küszöbére lépünk, mikor bekövetkezik Róma és a birodalom *renovatio*ja. Az itáliai humanisták számára a *renovatio* ellentmond a *translatio* elvének: ezzel utasítják vissza, hogy a császárság és a tudomány máshová helyeződött volna át. A franciákat és a németeket csupán Róma paródiáinak tekintik. Petrarca nem ismeri el Nagy Károly császári címeit. A dicső múlt iránti érdeklődésnek tehát alkotóeleme az erős vitatkozókedv.

Lorenzo Valla később hasonlóan kapcsolja össze Rómát a latin nyelvvel: ha klasszikus tökéletességében állítjuk helyre a latint, tulajdonképpen Rómát alapítjuk újra. Új Camillusra van szükségünk, hogy megszabaduljunk a gall elnyomástól. Titus Livius szövegének *helyreállítása* nem kevesebb, mint a haza helyreállítása, *restituálása* (*restitutio in patriam*).¹⁸ Hogy Róma megint Rómában legyen. Aki klasszikus szövegeket ad ki, valójában Róma „helyreállítójaként” munkálkodik. Talán ebben érzékelhető a reneszánsz ellentmondásos viszonya az időhöz. Az idő behozhatatlan távolságot teremtett, hiszen lerombolta a műemlékeket és elváltoztatta a szövegeket; ám a *restitutio* művelete által eltörölhető, rövidre zárható. Az újraalapítás, a humanisták szívügye, a nyelv területén veszi kezdetét, és működésbe hozza az imitáció hatalmas gépezetét.

L. B. Alberti összekapcsolja a latin szerzők tanulmányozását a város régészeti feltárásával. Mit írjunk le és hogyan? Amit látunk, vagy amit látunk kell? Tekintettel az V. Miklós pápa által tervezett római átépítésekre, Alberti az 1450-es években kidolgozza a kartográfiai felvétel módszerét. Ugyanekkor Flavio Biondo, Varro *Antiquitates* című művének mintájára és rá hivatkozva, nagy munkáiban megkezdi Róma és Itália műemlékeinek leírását

(Roma *instaurata*, 1446, *Roma triumphans*, 1459). Nem „antikvárius” módjára írja le a romokat, nem múltimádó, nosztalgikus vagy pusztán dokumentációs gondosság jegyében, hanem a jelenért dolgozik, miközben azt a nagy *modellt* mutatja be aprólékos részletességgel, amit Róma jelentett.¹⁹ A *historia magistra* témájához ad „illusztrált” hozzájárulást.

A műemlékek „művészeti és történeti értékének” felismerése lehetővé teszi az első védelmi intézkedéseket, amelyeket a pápai brévékben találunk meg. A műemlék többé nem csupán az őt létrehozó szándék időtálló és megújuló kifejeződése, többé nem csupán a hazafias tisztelet jele. A védelmi intézkedések egyidősek az első múzeumokkal. Az első az 1470-es évek-re datálódik, mikor IV. Sixtus pápa antik szoborgyűjteményt adományoz a városnak, hogy a Capitoliumon állítsák ki; egy évszázaddal később jön létre Firenzében az Uffizi Galéria, ahol antik és modern munkák láthatók együtt.²⁰ De a megőrzésről való állandósuló gondoskodás nem vet véget sem a műemlékek fosztogatásának, sem az anyagok újrahasznosításának. Ezért követik egymást a rombolást tiltó pápai brévék. A régiségek forrást képeznek Róma számára, a szó mindenféle értelmében: a város belőlük és rajtuk él. V. Miklós, aki az antik város helyreállítójának szerepében lépett fel, lelkipurdalás nélkül mészkőbányának használta a Fórumot, a Colosseumot és a Circus Maximust. II. Pius bullát ad ki e szokás ellen, saját palotáihoz mégis Hadrianus villájából hozat építőanyagot. Sokatmondó, hogy a régiségek vatikáni felügyelője a „kincstárak, egyéb antikvitások és bányák biztosa” címet viseli.

X. Leó 1515-ben Raffaellót bízza meg a Szent Péter bazilika tervezésével. A művész azt írja, hogy „óriási fájdalommal néztem e nemes haza, mely egykor a világ királynője volt, holttestét ily nyomorúságosan szétszabdalt állapotában”. Mint a római kori régiségek felügyelője, világosan különbséget tesz a „régí és régesrégí” (*antichi e antichissimi*) épületek között, melyek Róma lerombolása előtt keletkeztek (*li quali durano fin'al tempo che Roma fui ruinata*), illetve azok között, amelyeket később, „a gótok és más barbárok” uralma alatt emeltek: az előbbieket meg kell őrizni, az utóbbiakat nem, de a konzerválás nem azt jelenti, hogy tilos hozzájuk nyúlni. Úgy is meg lehet őrizni őket, hogy begyűjtik a bronz feliratokat, Diocletianus thermáiról és a Colosseumról lebontják a mészkőburkolatot, s felhasználják az új Szent Péter bazilikához.²¹

Pirro Ligorio, d'Este bíboros antikváriusa, sokféle tudományban jártas embere lajstromot készített a műemlékekről. Úgy gondolta, hogy két nép lakja Rómát, az élő emberek és a márványszobrok népe; önmagát a „márványemberek” történetírójának nevezte.²²

Montaigne másképp vélekedett erről. 1580 novemberre és 1581 áprilisa közt Rómában lakott, hogy ott töltse a karácsonyi és húsvéti ünnepeket. Az antik Rómáról azt mondja, hogy „semmi sem látható belőle, csupán az ég, mely alatt feküdt, és helyének rajzolata...; akik pedig azt mondják, hogy Rómából legalább a romokat látták, nagyot mondanak; mert ily rettenő nagy építmény romjai több dicsőséget és tiszteletet szerezhetnének emlékének; nem több ez pusztza síremléknél.”²³

Mikor 1755-ben, majdnem két évszázaddal később, Winckelmann Drezdából jövet először érkezett meg Rómába, egészen más beállítottsággal, szemlélettel tekintett körül. Számára, aki újból megnyitotta a németek előtt a Hellászba vezető utakat, Róma neve a nagybetűs antikvitást jelentette, azt a helyet, ahol az ókori művészet Szépsége nyugodott. Hogy közelebb kerüljön hozzá, lutheránus hitéről is lemondott, s áttért a katolicizmusra. A római utazás az újjászületés ígéretével ért fel számára. Harminc évvel később, a hasonlóan lelkes Goethe már Winckelmann könyvét, *A művészet történetét* tartja a kezében, míg felfedezi Rómát, és érkezésének napját „második születésének, valódi születésének” napjaként tartja számon.

A helyzet mégiscsak ellentmondásos. Róma a művészet helye, csak-hogy a művészet nem római, hanem görög. A rómaiak csupán utánozták a görögöket.²⁴ Akkor hát miért Rómát választják, miért nem Athént, ahová, mint tudjuk, Winckelmann sosem jut el? Mert Athén inkább ideál és nem, vagy már nem olyan „hely”, amelyet valaha is teljesen elérhetnének. Róma viszont egyszerre jelenlét és hiány: látjuk, amit megtanultunk látni, de annak is megvan a nyoma, amit már nem láthatunk. Az marad fenn, amit a történelem kiválogat: veszteségeinket a történelmi látás gyakorlatával pótoljuk, látni tanulunk: „Akaratunk tárgyának, hogy úgy mondjam, csupán árnyéka lehet a miénk; elvesztése azonban vágyunkat növeli, így a másolatot figyelmesebben szemléljük, mint az eredetit, ha birtokunkban lenne.”²⁵ Minden születés, vagy újjászületés egyben elválás és a többé át nem hidalható távolság tudatosítása.

Miután felidézttük, hogyan dolgozta ki a Nyugat a maga örökség-fogalmát Rómában, ezen a szimbolikus helyen, még egy elképzelést említenék,

amely Rómát „nagy könyvként” állítja elénk. A gondolatot Quatrem $\frac{1}{2}$ re de Quincey találta ki és védelmezte a XVIII. század legvégén. 1796 júliusában jelenik meg a *Lettres sur le déplacement des monuments de l'art de l'Italie* [Levelek a művészi alkotások Itáliából való elhozataláról], vagy a címzett neve után, a *Lettres á Miranda*. A szerző, Quatrem $\frac{1}{2}$ re de Quincey művészettörténész és régész, az alkotmányos monarchia híve, a forradalom aktív résztvevője. A Törvényhozó Nemzetgyűlés képviselője, letartóztatják, ám Thermidor után kiszabadul; újabb letartóztatási parancsot adnak ki ellene, és elítélik a Vendémiaire napjaiban vállalt szerepéért, így 1795 októbere és 1796 júliusa között bűjkálnia kell.

Rövid művében Quatrem $\frac{1}{2}$ re szembeszáll azzal, hogy a „Nagy Nemzet” múkincseket szerez a Direktórium utasításainak engedelmessé váló itáliai hadsereg, mint világi kar által. „A művészetek és tudományok már régóta respublikát alkotnak Európában”, írja, s ő „a respublika tagjaként”, avatkozik közbe, melynek eszményét a felvilágosodás hirdette. Akik ki akarják sajátítani a „közös javakat”, bünt követnek el a tudás és az értelem, az emberi nem jobbulása ellen.²⁶ Quatrem $\frac{1}{2}$ re emellett Winckelmann olvasója és csodálója, mert „ő az első, aki valódi megfigyelő szellemet hozott e tudományokba (az antikvitás stúdiumaiba), az első, aki elemezni merte az időt, és módszert fedezett fel.”²⁷ Róma nélkül célját se tudta volna kitűzni. Nem csoda, hogy Quatrem $\frac{1}{2}$ re magasztalja V. Miklóst, aki először gondolt arra, hogy „helyreállítja az antik Rómát minden épületével együtt”.

Mégsem sajnálkozik túlzottan amiatt, hogy Róma „holttestét” feldarabolják. Hiszen az antikvitás buzgó tanulmányozásának köszönhetően a művészetek holnap „új arcot” öltenek Európában.²⁸ Róma éppen ezért az antikvitás egyedüli „lakhelye”, és maradjon is az. Hisz mi más a római antikvitás, mint „nagy könyv”, melynek lapjait az idő megrongálta és szétszórta? Vagy másik képpel élve: az Urbs valóságos múzeum, „a maga teljességében mozgathatatlan”. Még egy lépés, és hozzátehetjük, hogy az ország is a múzeum részét képezi. Környezete és kontextusa nélkül – Quatrem $\frac{1}{2}$ re persze nem használt még ilyen szavakat – a szobrok népe másodsor is meghal. Történelem, vagy inkább a helyek emlékezetének nevében. Meg kell őrizni Rómát, e „múzeum” egységét azokkal szemben, akik megcsónkítanak és Párizsba szállítanak. Azzal a párizsi doktrínával szemben, amely „végső helyet” kí-

ván adni az emberiség legnagyobb műalkotásainak, Quatrem^{1/2}re azt a koncepciót védelmezi, mely az eredeti helyen, a gyökereknél őrzi az örökséget.

III. Miféle örökség?

Quatrem^{1/2}re, mikor a *Lettres á Mirandát* írta, Párizsban bújkált, de Rómáért beszélt, sőt, szinte Rómából. Az előző években Párizs szívesebben tetszélgett az Új Athén szerepében. Miért és hogyan? A szabadság nevében és alapján, a forradalom nagy jelszavára, a megújódásra hivatkozva. „A szabadság uralma alatt a művészetek felemelkednek... képviselőink fenséges gyűlésének csupán akarnia kell, és ugyanazok a csodák, melyek Hellász legjobb századait jegyzik, köztünk is megtörténnek.”²⁹ Nem kell felidézniünk mindazt, ami 1789 és 1796 között Párizsban a művészetek terén lejajlott, csupán azt a fordulatot emeljük ki, amely néhány esztendő alatt ment végbe a „despotizmus jeleinek eltörlésétől” (ez divatos kifejezés a forradalom első szakaszában) a „megőrzendő és átadandó örökségig”. A fordulat egy másik átalakulásban is érzékelhető: Görögországtól a nemzeti régiségek felé lépnek, az antikvitásról a középkorra térnek át: „a képrombolástól a kulturális örökségig.”³⁰

A gondolkodás és cselekvés nagy szervező kategóriáinak nyelvén ezt úgy fejezhetjük ki, hogy az intenzív átpolitizáltságtól hirtelen a fokozódó temporalizációhoz jutottak. Az 1792. augusztus 14-i dekrétum árulkodó ebből a szempontból. Bevezetője szerint nem szabad „továbbra is a francia nép szeme előtt hagyni a gőg, előítélet és zsarnokság emelte monumentumokat”. Ez a „sértett tekintet” (*regard blessé*) témáját folytatja. A következő cikkelyek azonban nem mind az eltörlés, a rombolás irányába mutatnak, némelyik inkább a megóvásra és megőrzésre törekszik. Az elkövetkező hónapokban, különösen Roland felszólalásaiban, Franciaország dicsőségének nevében és a nevelésre való tekintettel formálódik a megőrzés diskurzusa. A múzeum ennek a politikának az eszközeként jelenik meg. Roland szerint az a Louvre hivatása, hogy „Nemzeti Monumentum” legyen, ahol fénylenek a művészetek, mint Görögországban.

A viták hónapjaiban újabb érv bukkan fel, mely a forradalmat a kulturális örökséggel köti össze. A művészeteket, a tudományokat, a filozófiát úgy kezelik, mint a forradalom létrehozóit, és úgy vélik, hogy a forradalomnak vissza kell adnia nekik mindazt, amit eljöveteleért tettek. Egyszóval adósa létrehozóinak. 1794 márciusában megszületik a II. év Instrukciója „vala-

mennyi objektum megőrzésének és leltárba vételének módjáról a Köztársaság egész területén, a művészetek, a tudományok, és az oktatás érdekében”. Ez a rendkívül fontos szöveg rögzíti a doktrínát, és két diskurzus kialakulását teszi lehetővé. Többé szó sincs arról, hogy a múlt műemlékeinek látványától bárki is sértve érezné magát, mihelyst a nemzethez tartoznak. Éppen ellenkezőleg, a múlt tanúi mindenki épülésére szolgálnak. „Korunk összegyűjtheti a múlt tanításait, új oldalakat írhat hozzá, és továbbadhatja őket az eljövendő emlékezetére”. Az *Instruction* különösen arra hívja fel a figyelmet, hogy a szabad népek az antikvitás művészetében „mintára” leljenek; ezért „ennek tanulmányozása, mely Hellászt és a köztársasági Itáliát a megújuló Franciaországgal köti össze, olyan stúdiumnak számít, amelyből az embereknek ízelítőt kell venniük, és felettébb kívánatos támogatni az oktatását.”³¹

Ugyanekkor, 1794 februárjában Boissy d'Anglas átnyújt a konventnek egy traktátust – Edouard Pommier joggal hívta fel rá a figyelmet –, ezzel a címmel: *Quelques idées sur les arts, sur la nécessité de les encourager, sur les institutions qui peuvent en assurer le perfectionnement et sur divers établissements nécessaires à l'enseignement* (Gondolatok a művészetekről, bátorításuk szükségességéről, az intézményekről, melyek biztosíthatják tökéletesedésüket, és az oktatáshoz szükséges különböző létesítményekről).³² A művészetekkel foglalkozó szövegben az időnek és a történelemnek, a jövőnek és a múltnak is jut hely. Boissy szerint az idő „kiteljesítheti az emberi szellem megújulásának nagy művét”; a megújulás így az idő munkájává, „horizonttá” válik.³³ Ami a múltat illeti, ne csináljunk belőle *tabula rasa*-t, mert tőle kapjuk a továbbadandó örökséget. „Őrizzétek a művészetek, a tudományok és az értelem emlékeit... évszázadok hozománya ez, nem saját tulajdonotok. Csak akkor rendelkezhetek vele, ha biztosíthatjátok a megőrzését.”³⁴ Érdemes kiemelni az *évszázadok hozománya* kifejezést. Az idő eszerint remekművek egész sorának legfőbb tulajdonosa. Mindazonáltal Görögország, amelynek oly régen letűnt már az ideje (s egy nap majd Franciaországé is elmúlik), példaértékű marad. Mert éppen a kultúra és a szabadság közti „kölcsonösség” – amit a görögöknek sikerült létrehozniuk – tette lehetővé, hogy elkerüljék az idő romboló hatását. „Már régen halottak, de évezredek múltán is a szabad és civilizált nemzetek példaképeinek tekintjük őket.”³⁵

Az intenzív átpolitizáltság, mely a jelen pillanat nyugtalanságában és villanófényében eddig rövidre zárta, vagy csupán abszolút kezdetként idéz-

te meg az időt, most, a múltba irányuló pillantással és a jövő felé nyitással, a történelem temporalizációs műveletének adta át helyét. A megújuló Franciaország, írja Boissy d'Anglas, óriási örökséget kapott a haldokló despotizmustól. „Visszaszolgáltatta neki, a jövő századoknak és az egész világmindenségnek, a teljes emberi tudás hatalmas raktárát.”³⁶ Ha a megújulás képes az örökség átadására, ennek „visszaszolgáltatására”, ami újjáteremtésként, új életként, sorsa beteljesüléseként is felfogható, máris felmerül megőrzésének és restaurálásának kérdése.

A szabadság elmélete – amelyet Franciaország testesít meg – és a „raktár” elmélete – amelyről a mindenségnek és az eljövendő századoknak tartozik számadással – a „végső lakhely” (*dernier domicile*) doktrínájában ötvöződik legjobban: ebben a nemzeti misztikum, a szabadság misztikuma és az egyszerű rablás keveredik. A múlt nagy műalkotásai mintha csak arra vártak volna, hogy Franciaország saját területén gyűjtse össze és „szabadítsa fel” őket, hogy a maga teljességében átadhassák az üzenetet, melyet születésük óta hordoznak. Ezt jelképezi Vivant Denon forradalmi Louvre-ja, erről szól François de Neufchâteau belügyminiszter beszéde, melyet a Bonaparte által Itáliában összeszedett műalkotások diadalmenetének alkalmával mondott el, a VI. év thermidor 9-én. „Őrizzétek lelkiismeretesen e tulajdont, melyet az évszázadok nagy emberei hagytak Köztársaságunkra, e raktárt, melyet a világmindenség megbecsülése adott át nektek”. „Fenséges festményeiből áll az a testamentum, melyben a szabadság géniuszára hagyták örökül, hogy igazi dicsőséget szerezzen nekik, és őt tisztelték meg azzal, hogy odaítélheti nekik a pálmát, amelyre méltók.”³⁷ Quatrem/2re de Quincey a múzeum és az örökség ilyesfajta felfogása ellen küzdött.

Ezért fordult szembe határozottan egy másik forradalmi múzeummal is, melyet Alexandre Lenoir gondolt ki apránként. Lenoirt először a nemzeti javakká nyilvánított műtárgyak párizsi Raktárának „örvé” nevezték ki 1791-ben, majd 1795-ben „conservateur” lett abban az intézményben, melyet ő ismerttetett el Francia Műemlékek Múzeuma néven. A két időpont között Lenoir intenzív leltárkészítói, beszerzési, megőrzési, restaurációs, rekonstitúciós tevékenységet folytatott a műtárgyakkal kapcsolatban, és munkája során egyre nagyobb teret engedett a középnek.³⁸ Lenoir, mint Quatrem/2re, Winckelmannra hivatkozik: a látogatót a német tudós mellszobra fogadja a múzeum bejáratánál, az ágostonos rend kolostorának kegyelmeiben. Két okból került oda, egyrészt Athén és a szabadság prófétája-

ként, másrészt a művészettörténet felfedezőjeként. Egyszerre az átpolitizált-ság és a temporalizáció embere, aki Rómában írta meg *A művészet történetét*. Lenoir neki köszönhetően tudja átalakítani „raktárát” múzeummá, melyben bejárható a történelem útja. De ez már nem a művészet, hanem Franciaország története. Michelet később erről a múzeumról mondja, hogy „megeleveníti a történelmet”. Lenoir Winckelmanntól indul, s az ő kíséretében, menet közben, paradox módon a nemzeti régiségekre talál rá. Az a régiség, mely *történetileg* kimondottan hozzánk tartozik, a *mi* kulturális örökségünk, végső soron nem Hellász, nem is Róma, hanem a középkor. Ez a jobbára autodidakta ember ábrándozik, barkácsol és restaurál raktárainak limlomain közt, s egyszerűen elkészül az első, forradalom utáni, nemzeti történelem.³⁹ Quatremfère azonban nem nyugszik, míg be nem zárja e történeti múzeumot, amely valójában meglehetősen távol áll a Louvre-tól és a *dernier domicile* doktrínájától. Célját 1816-ban éri el.

IV. A kulturális örökség univerzalizációja

A XIX. századdal ezúttal nem foglalkozom, inkább a jelenlegi helyzet-ről szeretnék néhány megjegyzést tenni. A XIX. század persze lényeges, de az utóbbi években már intenzív kutatás tárgya volt.⁴⁰ Csak a kiemelkedően fontos pillanatokot idézném fel: a korszak a „restaurációval” kezdődött, melyet a júliusi monarchia követett, történeti intézeteivel, a leltározás szándékával, az emlékezetre vonatkozó politikával. Arcisse de Caumont, Mérimée és Viollet-le-Duc (tőle származik a restauráció közismert meghatározása⁴¹) – neve méltán híres. Szintén kellő hangsúlyt kapott már a III. Köztársaság szerepe, a Franciaország történetének rangjára emelt emlékezet rögzítését célzó politikájával.

Ma a „minden örökség” pillanatát éljük: minden örökség, vagy legalábbis alkalmas arra, hogy azzá váljék: van „természeti örökség”, „genetikai örökség”, „történeti, művészeti, építészeti, technikai, urbanisztikai, tájbeli örökség” stb. Olyannyira, hogy elképzelhető, s akár félelmet is kelthet, hogy totális muzealizációs folyamat zajlik, amely mind közelebb és közelebb kerül a jelenhez.⁴² „Templom a természet”, mondja Baudelaire, s e templomot mostantól örökségként kell kezelnünk! Azt a mozgalmat, mely a hatvanas évek vége óta zajlik a nyugati társadalmakban, „örökségesítésnek” nevezhetjük.⁴³ A *Fondation du Patrimoine* törvénytervezete megkülönböztet

„védett kulturális örökséget”, „a közelség kulturális örökségét” (a nemzeti terület „kötőszövetét”), „természeti örökséget” (ma kiterjed a „tájegység fogalmára”), „élő örökséget” (állat- és a növényfajokat), és „nem-anyagi, szellemi örökséget” (a hagyományos mesterségbeli tudást, néphagyományokat, folklórt).⁴⁴

Jóllehet az örökség fogalmának kibontakozása hosszú időtartam alatt ment végbe, azt is felismerhetjük, hogy elválaszthatatlan volt a múlt és jelen fájdalmas, nyugtalanító, nosztalgikus szakadásának tudatosulásától. A tárgyak, műemlékek, maradványok olyan értékre tettek szert, amilyenek akkor sem bírtak, mikor még használták őket, és amikor mindennapi, evidens jelenlétük miatt a kortársak (akik laktak bennük, bejárták) észre sem vették őket. Nincs tehát örökség szakadás, historizálás nélkül. A „helyreállítás”, ha beavatkozik, *restitutio* módjára értelmezi magát: reprodukció, újraalapítás, s ily értelemben az eltelt idő eltörlése és tagadása. Törésre van szükség a múlt és a jelen között, a tárgyaknak el kell tűnniük egy időre, vagy meg kell rongálódniuk, mielőtt más módon válnak láthatóvá: történeti műemlékként bukkannak fel, vagy a XIX. században – Riegl szóhasználatával élve – régiségük miatt egyfajta fénykoszorú, nimbusz kezdi övezni őket.

Az utóbbi harminc esztendőben a kulturális örökség konstituálása felgyorsult, és mindent felölel: ezt bárki magától is tapasztalhatja. A műemlékek megőrzésének politikája és a történeti városközpontok rehabilitációja az egész világra kiterjed és hatást gyakorol. Míg az 1933-as *Athéni Charta* a múltból csak a nagy műemlékeket megőrizve, s a többivel szemben a *tabula rasa* elvét követve akart új építészetet ösztönözni, 1960 óta a *Véencei Chartával* egymást követik a műemlékek megőrzését felértékelő nyilatkozatok. Egészen 1972-ig, mikor az UNESCO elfogadja „a kulturális és természeti világörökség védelméről” szóló megállapodást. Franciaországban már a városszerkezetet, az ipartelepeket, lakóépületeket is örökségként ismerik el. A megőrzés annyira a kortársi építészet felé mozdult el, hogy ki kellett kötni, miszerint „élő építészként alkotása törvényesen nem ismerhető el történelmi műemlékként.”⁴⁵

Három szó újra meg újra előkerül, és rendszert alkot: *örökség, emlékezet, megemlékezés*. Mindhárom egy negyedik, az *identitás* központi irányába mutat. A megemlékezések mindenütt új kalendáriumot kényszerítettek a köz-

életre, sajátos ritmussal és határnapokkal. Nemcsak Franciaországban, hanem Németországban is. E jelenségre összpontosítva Pierre Nora a „megemlékezés dinamikájának megfordulását” diagnosztizálta. Noha a megemlékezés eredendően vallási jellegű volt, a Harmadik Köztársaság alatt világi, nemzeti és köztársasági színezete lett. Az állam akkoriban egymaga próbálta definiálni és garantálni a nemzeti emlékezetet. Manapság a megemlékezés „örökségszerűnek” tűnik, vagyis megsokszorozódik, egyben széttöredezik, vagy inkább „nemzetietlenné” válik. Mi több, maga a nemzet is örökséggé alakul át: közjó, melyből mindenki azt veszi ki, amire szüksége van. Nora hozzáteszi: „mintha Franciaország már nem olyan történelem lenne, amely megoszt bennünket, hanem kultúrává válna, amely összeköt.”⁴⁶ De vajon az identitás kulturális definíciója szerint, kicsoda ez a *mi*, milyen a kiterjedése, melyek a határai, ki dönt róla?

Az örökség folyamatos „hízásának” kísérője, velejárója volt a történeti műemlék fogalmának megkérdőjelezése, sőt felmorzsolódása, abban az értelemben, ahogy az 1913-as törvény rögzítette, mely meghatározta a Történeti Műemlékek Hivatalának hatáskörét. Az 1887-es törvény értelmében a műemlékeket a „nemzeti jelentőség” nevében sorolták be.⁴⁷ De ma a nemzeti emlékezet meghatározásának kincstári privilégiuma már a verseny kihívásával szembeesül, illetve a részleges, a szektorális, a partikuláris emlékezet (csoportok, egyesületek, társaságok, vállalatok emlékezete) vonja kétségbe, amelyek mind legitimnek, legalább annyira legitimnek, sőt, még a hivatalosnál is legitimebbnek akarják elismertetni magukat. Az állammemzet már nem tudja értékeit a társadalomra kényszeríteni, csupán megőrizheti azt, amit a különböző társadalmi aktorok jelenleg örökségként ismernek el. Ezenkívül az örökség, számos közvetlen vagy közvetett alkalmazottjával, a szabadidőipar jelentős ágazatává válik.

Az UNESCO 1972-es *Megállapodása* kimondottan összekapcsolta a kulturális és a természeti örökséget, de a tanulmány végén meg kell vizsgálnunk, milyen út vezetett a természet felől az örökséghez. Franciaországban a természet védetté nyilvánítása a hatvanas években kezdődött a természeti parkok létesítésével, a védett területek körülhatárolásával. A kirándulóknak megnyitott park a flóra és a fauna megőrzésének logikáját követi. Most először esik szó hivatalos szövegben „természeti és kulturális öröksé-

gról.⁴⁸ A következő lépés az ökomúzeum, melynek megsokszorozódása a legláthatóbb, legvilágosabb jele az új örökségpolitikának.

A tárgyak megőrzéséről, konzerválásáról van szó, de méginkább a szakértelem, mesterségbeli tudás megőrzéséről. Ha az ökomúzeum egyben „múzeumi terület”, akkor a lakosság területe is beleértendő. Ez vonatkozik a környezetre is, annál inkább, minél jobban szocializált. M. Querrien jegyzi meg, hogy „az igazi örökség az ökomúzeum esetében tulajdonképpen nem más, mint a kollektív emlékezet, amelyből identitás fakad, s ez az identitás, a maga egyedülállóságában, fenn akar maradni a történelemmel szemben, a jövő érdekében.”⁴⁹ Az ökomúzeum elvileg „inkább a mesterségbeli tudás megőrzését helyezi előtérbe, mint a tárgyak muzeális kezelését”. Valójában az a feladata, hogy „észlelhetővé tegye a leghétköznapibb, észrevétlen dolgokat”. Meg kell vágyni mutatnia, amit nem látunk, s amit hamarosan nem is láthatunk majd, amit már nem tudunk látni.

Akkor hát „nullfokú” múzeum, vagy pedig „szabadtéri” múzeum? Nem elégedhet meg azzal, hogy „nosztalgikus sajnálkozásba ringatja magát az eltűnőfélben lévő, vagy már eltűnt természeti, anyagi és emberi örökség miatt, amelyek emlékezetét kétségkívül őrizni kell, hisz e gyökerek nélkül semmit sem tudunk építeni... A múltból szerzett ismereteinek felhasználásával, a belőlük merített tanulság kifejtésével segédkeznie kell a jövő építésében; egyszerre cselekvőként és helyként eszköze a technológiai és társadalmi változásoknak. Magyarozatot kell adnia az ősök találékonyására és alkalmazkodó képességére, hogy példaként szolgáljanak azok számára, akik ma nehéz változásokkal találják szemben magukat... Az ökomúzeum a megismerésre tanít, a reménytelenség leküzdésére és az újjászületésre.”⁵⁰ A feladatok listája igencsak ambiciózus, annál is inkább, mert kiötlőinek szándéka szerint, az ökomúzeumnak meg kell szabadulnia a múltimádatól, a nosztalgiától, a turizmustól, hogy interaktív térként működhessen, mint a jövő és a múlt közti zsilipkamra.

Az ökomúzeum az emlékezet provokációja, a tudatosulás eszköze. A társadalmat (közösséget?) is arra ösztönzi, hogy tudatosítsa az örökséget, amelyről eddig nem tudott, vagy nem láthatott, hogy végre jobban megértse önmagát. Hogy jobban tudja, *kicsoda* is ő ma. M. Querrien az ökomúzeum három feladatát fogalmazza meg: a fogékonnyá tételt, az újbóli el-sajátítást és az újrafelhasználást. „A népi kreativitás a saját hagyományából, az önismeretből, a változatlan ismeretből táplálkozik... A történelmi örök-

ség, amely így totális ismeretté válik, oszthatatlan, és elengedhetetlen az ön-ismerethez”. Az a teendő, hogy „kreatív, nem csupán muzeális célok érdekében hozzuk mozgásba az örökséget.”⁵¹

A múlt és a jövő közötti kapcsolat létrehozására való törekvés vezette annak a konferenciának a szervezőit is, amely sokatmondóan *A történelmi műemlék holnap* címet viselte. Az 1984-ben szervezett konferencia szinopszisa a társadalmi igények és a rendelkezésre álló eszközök közti eltérésből indul ki, majd hozzáteszi, hogy nagy változásokkal járó korszakot hagyunk magunk mögött, egyre több területen fenyeget helyrehozhatatlan pusztulás, így tudatára ébredünk, milyen jelentős az örökség jövőnk szempontjából. Ezt úgy értelmezi, mint „egy közösség tüdvös éledését, mely világos fejjel akarja megalkotni jövőjét, helyreállítani a múlt, a jelen és az eljövendő kapcsolatát.”⁵² Inkább már talmi és triviális, amit a *Rapport á M. Philippe de Villiers...: Promouvoir le patrimoine français pour l'an 2000* (Jelentés Philippe de Villiers számára...: a kétezredik év francia örökségének előmozdítása) című írásban találunk. A Serge Antoine futurologusnak szóló megbízólevél (ugyan miért ne fordulnánk hozzá?) „hatalmas álm gépek tervezésére” hív, „melyek utat nyitnak a Kultúra és a Jövő között, megsokszorozzák a kulturális örökség és az animáció legmodernebb technikái közti találkozást, mert így lesz a kultúrából a „holnap foglalkozása”.⁵³ Ez 1987-ben hangzott el.

A természetvédelmi területek és ökomúzeumok hozzájárultak, hogy „a természet esztétikai reprezentációjától eljussunk a környezetnek az örökség jegyében történő reprezentációjáig”. A folyamatos „örökségesítés” a végsőkéig viszi az örökség fogalmának kitágítását. Tehát megjelenik az a törekvés, vagy akár a kötelesség, hogy megőrizzük, ami eltűnt, éppen eltűnőben van, vagy holnap tűnik el, mintegy előrevetítve a használati értéktől a régiséghez mint önértékhez való átmenetet. Ami az időhöz való viszonyt illeti, egészen különös, szinte paradox a helyzet: a környező világ megőrzésével nem a múltat, hanem az eljövendő életet mentjük meg. Ha a környező világ az élőkhez tartozik, örökségnek majd azok látják, akik utánuk jönnek. Csak abban a mértékben a „mi” örökségünk, amennyiben a jövő nemzedékek örökségeként ismerjük el. Ismét előkerül a „raktár” témája, ahogy Boissy d'Anglas a múlt remekműveivel kapcsolatban egykor megfogalmazta, de ezúttal a „raktárt” nem a múlt „adta vissza” nekünk, hanem nekünk kell „visszaadnunk” leszármazottainknak. Az érvelés ráadásul katasztrófát

vetít előre, amely, ha az igazat megvalljuk, már majdnem itt van, a visszafordíthatatlan folyamat már majdnem elkezdődött. „Mivel a jelenbéli valóság részben már elpusztult, szükséges, hogy megtartsuk, ahogy majd lennie kell. Olyan katasztrófa paradoxona ez, amely már bekövetkezett abban a történetben, amely jövőbeli előidejűségben (*future antérieure*) zajlik.”⁵⁴

Az örökség témájának és az idő játékaiknak hatása a városban, a városközpontok újkeletű rehabilitációs, renovációs, revitalizációs politikájában is megnyilvánul. Muzeifikálni akarunk, megőrizve az élő, vagy pedig revitalizálni a rehabilitáció által? Legyen múzeumunk, de ne legyen zárt: újabb „szabadtéri” múzeum ez? Természetesen e terv a történeti műemlék fogalmának meghaladásával jár, s annak tudatosulásával, hogy az örökség védelme átfogó városi tervként értendő. Ebből adódik a másik paradoxon: ma a legautentikusabban modern a történelmi múlt, melyet a modern normákhoz igazítanak.

S ha a múlt hiánya miatt nagyobb a külvárosok és alvóvárosok „rossz közérzete”, akkor fel kell támasztani. Az identitás úgy építendő, hogy létrehozzuk a városi örökség helyeit. Hogyan? Keresünk egy történetet, amelyből „a” történet, a város vagy a negyed története, sajátja lesz: a történetet megtaláljuk, újra rátalálunk vagy kiássuk, majd bemutatjuk, így már köré szerveződhet a „forgalom”. Port-de-Bouc-ban az 1966-ban bezárt hajógyárból hoztak létre központi teret. Epinay-sur-Seine-ben olyan kiindulópontnak tekintik az *Éclair* stúdióit, melynek segítségével kialakítható a városi identitás. Az örökséggel megjelenik a „temporalitás és a szingularitás”. De lehetünk-e egyszerre az örökség fogyasztói és lakosai?⁵⁵

Az időhöz való viszony felől nézve mit jelez az örökség elburjánzása? K. Pomian szerint a jelenünk és a múlt közötti folyamatban lévő szakadást.⁵⁶ De a fentiekből világosan látható, hogy az örökség soha nem folytonosságot jelentett, hanem mindenekelőtt törést, vagy legalább a távolság tudatosulását. Véleményem szerint e jelenségek szimptomái annak, amit egy írásomban prezentizmusnak (*présentisme*) neveztem, egyúttal kilépési kísérletek is belőle.⁵⁷ Lehet, hogy a XX. századról majd azt mondják, hogy ez terjesztette ki a legjobban a jelen kategóriáját. Masszív, mindent elárasztó jelen, mely egyszerre van mindenütt, melynek önmagán kívül nincs más horizontja. Naponta újratermeli a múltat és a jövőt, amelyre minden nap szüksége van. Elmúlik e jelen, mielőtt beteljesedhetne. Ám a hatvanas évek óta ez a jelen

egyre nyugtalanabb, keresi a gyökereit, az emlékezet kínozza. Michelet 1830-ban mondott szavaival élve: a hagyományhoz vezető szálat akarjuk újból összekötni, de tulajdonképpen ki kell találnunk a hagyományt és a szálat is. A fejlődésbe vetett hit a megőrzés gondjának adja át a helyét: hogy *önmagunkat* őrizzük meg?

Ebből adódik, hogy „múzeumi” tekintettel szemléljük a környezetünket. Végső soron már ma a holnap múzeumát szeretnénk létrehozni; hisz holnap nem lesz rá módunk. Tehát létrehozuk a ma múzeumát, s olyan szemmel nézzük, mintha holnap élnénk. Saját korunkat muzeifikáljuk, jóformán saját magunkat is múzeumba tesszük, s aztán nézegetjük. Ha ezentúl az örökség határozza meg kilétünket, akkor az „örökségesítés” mozgalma – akár imperativusz, akár feladat – biztosan az általunk megélt pillanatnak, a prezentizmus krízise pillanatának lesz a megkülönböztető vonása.

Az emlékezet és az örökség válasznak és szimptomának is tekinthető. Az időhöz való viszony szempontjából a környezet örökségesítésében kétértelműség rejlik. O. Godard joggal jegyzi meg: „a szándék, hogy már ma kiválasszuk, ami holnap örökséget alkot egy eljövendő nemzedék számára, az idő feletti uralom mértéktelen vágýáról tanúskodik”. Ezzel a jelenre irányuló visszapillantást előlegezzük meg, sőt, olyan jövőt akarunk látni, „amelyet narcisztikusan bámulhatunk, mint virtuális, emlékezetes múltat.”⁵⁸ Vajon nem a prezentizmus utolsó megtestesülése, hogy jelenünknek örökké kell tartania? Ezen túl semmi sincs. A jövőt már nem kell meghódítanunk, nem kell elhozunk; ellenkezőleg, arra kell törekednünk, hogy készletessük, hogy soha el ne érkezzék. Akárcsak halálunk.

Fordította: Szekeres András

JEGYZETEK

- ¹ O. Godard: „Environnement, modes de coordination et syst¹/₂mes de légitimité: analyse de la catégorie de patrimoine naturel”, *Revue économique*, 41, 2, 1990. 239.
- ² J.-P. Babelon – A. Chastel: „La notion de patrimoine”, *Revue de l'art*, 49, 1980. 5-32., A. Chastel: „La notion de patrimoine”, *Les lieux de mémoire, La Nation II*, Paris, Gallimard, 1986, 405-450.; M. Guillaume: *La politique du patrimoine*, Paris, Galilée, 1980; F. Choay: *L'allégorie du patrimoine*, Paris, Seuil, 1992.

- ³ K. Pomian: „Musée et patrimoine”, *Patrimoines en folie*, szerk. H.P.Jeudy, Paris, Maison des sciences de l’homme, 1990, 194.
- ⁴ Masahiro Ogino: „La logique d’actualisation. Le patrimoine au Japon”, *Ethnologie française*, XXV, 1995, 57-63.
- ⁵ Y. Thomas arra hívja fel a figyelmet, hogy az archaikus római jogi szóhasználat nem különbözteti meg világosan a személyeket és a dolgokat: a *patrimonium* jelenti az „atya jogi státusát”, vagyis személyének egyfajta társadalmi meghosszabbítását, „Res, chose et patrimoine”, *Archives du philosophie du droit*, 25, 1980, 422.
- ⁶ Pausziasz, IX, 36, 5.
- ⁷ F. Choay: *L’allégorie du patrimoine*, 77.
- ⁸ A. Schnapp: *La conquête du passé*, Paris, Editions Carré, 1993, 334.o.
- ⁹ Ch. Jacob: „Lire pour écrire: navigations alexandrines”, *Le pouvoir des bibliothèques*, szerk. M. Baratin és Ch. Jacob, Paris, Albin Michel, 1996. 47-56.
- ¹⁰ Augustus, *Res Gestae*, 20.
- ¹¹ Suetonius, *Vespasianus*, 8.
- ¹² P. Veyne: *Le Pain et le Cirque*, Paris, Le Seuil.
- ¹³ A. Schnapp: *La conquête du passé*, 334.
- ¹⁴ Babelon-Chastel: „La notion de patrimoine”, 13.
- ¹⁵ Cicero, *Academica*, I, 3, 9.
- ¹⁶ Cicerót idézi Quatremère de Quincy, *Lettres á Miranda*, Paris, Macula, 1989, 116..
- ¹⁷ Choay: *L’allégorie du patrimoine*, 39.
- ¹⁸ C. R. Ligota: „From Philology to History: ancient Historiography between Humanism and Enlightenment”, *Ancient History and the Antiquarian*, London, The Warburg Institute, 1995, 108.
- ¹⁹ A. Riegl: *Le culte moderne des monuments*, Paris, Le Seuil, 1984, 12-13, 53-59.; A. Schnapp, *i.m.* 122.
- ²⁰ K. Pomian: „Musée et Patrimoine”, *i.m.* 186.
- ²¹ F. Choay: Előszó A. Riegl művéhez, *i.m.* 13.
- ²² A. Schnapp: *i.m.* 125, 126.
- ²³ Montaigne, *Journal de Voyage*, Paris, PUF, 1992, 111.
- ²⁴ F. Hartog: „Faire le voyage d’Athènes: J.-J. Winckelmann et sa réception française”, *Winckelmann et l’antique*, Entretiens de la Garenne Lemot, Nantes, 1995, 127-143.
- ²⁵ J.J. Winckelmann, *Histoire de l’art*, 1789-es fordítás, 3. k., 263..
- ²⁶ Quatremère de Quincy, *Lettres á Miranda*, Paris, Macula, 1989, 88, 89, 105.
- ²⁷ Quatremère, *uo.* 103.
- ²⁸ Quatremère, *uo.* 97.
- ²⁹ H. Jansent könyvkereskedőt, Winckelmann fordítóját idézi E. Pommier: „Winckelmann et la vision de l’antiquité dans la France des Lumières et de la Révolution”, *Revue de l’art*, 1988, 9.
- ³⁰ Ez E. Pommier alapvető könyvében az egyik fejezet címe, *L’art de la liberté*, Paris, Gallimard, 1991, 93 – 166.

- ³¹ *Instruction*, Pommier: *i.m.* 142, 143.
- ³² Pommier: *i.m.* 153-166.
- ³³ *Uo.* 156.
- ³⁴ *Uo.* 157.
- ³⁵ *Uo.* 160.
- ³⁶ *Uo.* 163.
- ³⁷ *Uo.* 453, 454.
- ³⁸ *Uo.* 371-379; D. Poulot: „Alexandre Lenoir et les Musées des Monuments français”, *Les lieux de mémoire II, La nation*, 2. köt, Paris, Gallimard, 1986, 497-531.
- ³⁹ F. Hartog: „Faire le voyage d'Athènes: J.-J. Winckelmann et sa réception française”, *i.m.* 141.
- ⁴⁰ Mindenekelőtt a *Les lieux de mémoire* c. kötetben, Pierre Nora, Paris, Gallimard, különösen a *La Nation* első kötete.
- ⁴¹ Viollet-le-Duc: „Egy épület restaurálása nem azt jelenti, hogy karbantartjuk, javításokat eszközölünk rajta, vagy feltújítjuk; hanem hogy megadjuk azt a teljes állapotát, ahogy egy adott pillanatban sosem létezett.” (*Dictionnaire de l'architecture*).
- ⁴² A. Cauquelin: „Un territoire-musée”, *Alliage*, 21, 1994, 195-198.
- ⁴³ F. Hartog: „Temps et histoire: »Comment écrire l'histoire de la France«,”, *Annales HSS*, 6, 1995, 1219-1236.
- ⁴⁴ A *Commission des Affaires culturelles, familiales et sociales* jelentése, 1996 április 18.
- ⁴⁵ F. Choay: Előszó A. Riegl művéhez, *i.m.* 9.
- ⁴⁶ P. Nora: *Les France*, *i.m.* I, 29.
- ⁴⁷ J.-M. Leniaud: *L'utopie française, essai sur le patrimoine*, Paris, Mengés, 1992, 84.
- ⁴⁸ Egy 1967-es miniszteri rendelet teszi hivatalossá a „regionális természeti park” (*parc naturel régional*) kifejezést, lásd J. Davallon et alii: *L'Environnement enter au musée*, Lyon, PUL/MC., 1992, 64-66, ahol szó esik G.H. Rivière szerepéről.
- ⁴⁹ M. Querrien: „Ecomusées”, *Milieux*, 13, 1983, 24-25. M. Querrien írta a „Pour une nouvelle politique du Patrimoine” című fontos jelentést a Kulturális Minisztérium számára 1982-ben.
- ⁵⁰ A. Desvallées: „L'écomusée: musée degré zéro ou musée hors les murs”, *Terrains*, 5, 1985, 84-85.
- ⁵¹ M. Querrien: *Les monuments historiques demain*, Direction du Patrimoine, 1987, 265.
- ⁵² *Uo.* 7.
- ⁵³ Leniaud: *i.m.* 146.
- ⁵⁴ *L'environnement entre au musée*, *i.m.* 72.
- ⁵⁵ G. Althabe: „Productions des patrimoines urbains”, *Patrimoines en folie*, *i.m.* 270.
- ⁵⁶ K. Pomian: „Musée et Patrimoine”, *i.m.* 198.
- ⁵⁷ F. Hartog, lásd 43. jegyzet.
- ⁵⁸ O. Godard: „Environnement, modes de coordination...”, *i.m.* 234.

FRANÇOIS HARTOG

Patrimony and history: the time of patrimony

For the past three decades, we have witnessed a trend towards extending and universalizing the notion of patrimony. What does this notion say about a society's relationship? Curiously enough, it seems that it concerns the nature or environment as patrimony re-ignited debates over cultural patrimony. Both patrimony and memory are elements of identity that must be rediscovered, exhumed, or even invented, then preserved. The "duty" of memory is redoubled by the "ardent obligation" of patrimony. The author emphasizes four moments in the long western patrimonial history: a time "before" patrimony, in classical antiquity; the moment of the birth of artistic and historical monuments during the Renaissance; a time of crisis, of conflict and a rapid reversal with the French Revolution; and finally the present. Today, we are in a moment of "total patrimony" (natural, genetic, historical, artistic, architectural, technical, urban, rural etc.), to such an extent that we can easily imagine or fear that a process of total "museumification" is occurring, advancing ever close on the present. Objects, monuments, remains have acquired a significance that they never had in their daily use. Patrimony only exists where there is a rupture, a "historisation". Commemorations, with their rhythms and occurrences, have imposed a new calendar on public life. Formerly, the State wanted to be the only one to define and secure national memory. Now commemoration appears as patrimonial, i.e. multiple but also fragmented or rather denationalized. Moreover, it is the nation itself that has been transformed into patrimony. Paradoxically, in regard to time, protecting the environment (in natural parks and "ecomuseums", by the rehabilitation, renovation and revitalization of urban centers) is not about preserving a past life but a future one. It is "our" patrimony only in the sense that it is recognized as belonging to future generations. If patrimony defines who we are, the movement toward "patrimonialization" this imperative or duty remains the distinctive trait of the moment we live in: a crisis of „presentism". No longer is the future to be conquered or brought about, quite to the contrary, it must be held at bay, it must not come to pass, like our death.

ERDŐSI PÉTER

A kulturális örökség meghatározásának kísérletei Magyarországon

Miért kezd egy történész azzal a jelenséggel foglalkozni, amit a „kulturális örökség” fogalommal írnak le? Talán az különbözőti meg legjobban a vele rokon „hagyomány” és „emlékezet” fogalmaktól, hogy mivel a jogi terminológiából ered, az örökölt javak és kezelésük mellett az örökös és az örökhagyó kölcsönös viszonyát is jobban kiemeli, mint a másik kettő. Az örökölt javak, még ha fizikai értelemben nem is változnak meg számottevő módon, az idő múlásával új és új jelentésekre tehetnek szert. Történészként arra lennék kíváncsi, vajon mit jelentett az örökhagyónak és az örökösnek ugyanaz a dolog: a kettőt egyenrangúnak kell tekintenem. A történészt értelemszerűen az időbeli változások érdeklik: jó, ha le tud írni egy állapotot, de akkor oldja meg igazán a feladatát, ha egy történetet is elmondhat: honnan hová jutunk. Van-e középút a múlt kétféle megközelítése között: az egyik csupán jelenbeli konstrukciónak tekinti a múltat, a másik fenntartások nélkül a múlt örökösének vallja a mát.

Nem lehet egészen pontos a kultúrtörténeti hasonlat, de a „kulturális örökség” a tárgyakat a ritkaság, különlegesség jegyében felhalmozó reneszánsz udvari *Kunstkammert*, *Wunderkammert* juttathatja eszünkbe, vagy a többféle gyűjteményt egyesítő, és országos nyilvánosság elé táró nemzeti múzeumok létrejöttének pillanatára emlékeztethet. Az „örökség” fogalma azért is érdeklődésre tarthat számot, mert közös nevezőt ad a tárgyi emlékekkel foglalkozó tudományos szakterületeknek (régészet, muzeológia,

könyvtár- és levéltártudomány stb.). Másrészt a tárgyi felől a szellemi felé is terjeszkedik, így vonja be az irodalomtudományt, a néprajzot vagy a kulturális antropológiát.

Tanulmányomban megkísérlem áttekinteni, hogyan jelenik meg Magyarországon az örökség fogalma a Horn-kormány alatt, és milyen kiterjedést ér el az Orbán-kabinet eddigi működése során. A vizsgált periódus 1997-től, a kulturális törvény megjelenésétől 2000-ig tart. A készülő örökségvédelmi törvényre már nem térek ki. A témának legalább négy szintje jelezhető ki: elmélet, jogalkotás, politikai gyakorlat és társadalmi recepció. Hogyan szerepel ezekben az „örökség” kifejezés, létezik-e valamilyen határozott elképzelés erről? A négy megközelítés közül itt a középső kettőt választom. Az egész munkának – mint általában a jelenkori történelem kutatásának – alapkérdése, hol vannak a téma forrásai, egyáltalán források-e ezek a történész szakma kritériumai szerint? A publikus rendeletek, határozatok megfelelnek ezeknek a kritériumoknak, így nagy mértékben támaszkodtam rájuk.¹ Az ilyen típusú normatív szövegektől persze nem feltétlenül várható, hogy egy vitára csábító kifejezést a szellemi élet számára definiáljanak, de az efféle kísérleteknek mindenesetre meg kellene történniük. A rendelkezésre álló szövegek elemzése annyit tehet, hogy kimutatja a fogalom aktuális jelentéstartalmát, fényt vet a szóhasználat tudatosságára vagy lazaságára, a törvényhozók tudatos vagy spontán előfeltevéseire.²

Hogy Magyarországon a fogalom mai formájában megjelent, annak döntő oka lehetett az Európai Unió állásfoglalásának alakulása. Az Európa Tanács által kezdeményezett kormányközi együttműködés már az 1960-as évektől foglalkozott a kiemelkedő történelmi műemlékekkel; ez később az épített örökség körére bővült. 1992-től ezt helyettesítették a kulturális örökség fogalmával, amivel egyelőre ragaszkodtak az épített környezet tárgyköréhez, de újabb komponenseit is bevonták (a mezőgazdasági, technikai, ipari környezetet, a kulturális értékű tájakat, az ingó örökség bizonyos elemeit, és a jövő nemzedék számára örökséget képző városszerkezetet is tekintetbe vették). 1993-ban mondják ki, hogy a kooperáció kiterjesztendő a közép-kelet-európai országokra, négy évvel később pedig megfogalmazzák azt a jelenleg érvényes koncepciót, mely a közös európai örökséget és a különbözőséget egyszerre kívánja megmutatni helyi, regionális, országos és nemzetközi szinten. Ezt a gazdasági fejlődés lendítő erejének tekintik, kiemelik a kulturális turizmus jelentőségét. Sürgetik az állami és magánszek-

tor együttműködését; ajánlják, hogy az állam a felügyeletre, kezdeményezésre, összehangolásra korlátozza szerepét a decentralizáció és reorganizáció számos országban zajló folyamatában, de ne mondjon le teljesen a kulturális örökség védelmének felelősségéről. A kulturális örökség „üzenetét” a tudományon és az oktatáson keresztül kívánják ismertté tenni, és elvárják, hogy az érdekelt szakemberek egy európai információs hálózatban hangolják össze munkájukat.³

Magyarországon az „örökség” szó azóta szerepel nagyobb súllyal a politikai közbeszédben, hogy 1998-ban az új kulturális tárca nevébe is beiktatta, s karakterének védjegyeként használja. A fogalom az előző kormányzati ciklus alatt is felbukkant már, ami nem meglepő, ha az EU ajánlásainak egyidejűségére gondolunk. Az akkori Művelődési és Közoktatási Minisztériumban működött a Kulturális Örökség Főosztálya; ebben az időben alakult meg a Világörökség Magyar Nemzeti Bizottsága és a Kulturális Örökség Igazgatósága.⁴ Az 1997 júniusában elkészült műemlékvédelmi törvény a bevezetőjében, mintegy hivatkozásként veti be a fogalmat. A törvény célja, hogy védje „azokat az építészeti, műszaki és a velük összefüggő művészeti alkotásokat, amelyek történelmünk pótolhatatlan emlékei és kulturális örökségként a társadalom számára – a nemzeti vagyon részeként – különleges értéket jelentenek.” Ezek „az ország és az egyes települések arculatának jellegzetes meghatározói, kulturális hagyományainak hordozói, s egyben a történelmi és nemzettudat formálói.”⁵ Látható tehát, hogy itt a régebbi keletű „történelmi emlék”, „hagyomány”, „identitás” fogalmak társadalmi, nemzeti kontextusát vázolja fel az „örökség”; ezután a szöveg nem tér vissza hozzá, hanem a műemlékes szakma önálló terminológiát használja.

1997 decemberében született „a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről” szóló törvény.⁶ Már a címből is látható, hogy meglehetősen heterogén alkotásról van szó. Paradox módon az szélesíti tovább a kört, hogy mire *nem* terjed ki a hatálya: az 1995-ös levéltári, a természetvédelemről szóló 1996-os, az épített környezet alakításáról és védelméről, illetve a műemlékvédelemről szóló törvényekben szabályzott kérdésekkel nem foglalkozik, de már a felsorolásuk is jelzi, hogy mindez értelemszerűen egy problémakörbe tartozik az általa kezelt ügyekkel.⁷ Vajon a törvény tesz-e kísérletet arra, hogy e sokféle területet közös nevezővel írja le? A kulturális javak szinonímája a „kulturális örökséghez tartozó javak”, illetve „a kulturális örökség javai”

fordulat. Ezeknek „a történelem alakulásában, a nemzeti, nemzetiségi és etnikai kisebbségi önismeret formálásában” van szerepük: megismerésük állampolgári jog, védelmük pedig társadalmi kötelesség. Itt tehát ismét azzal van dolgunk, hogy régebbi fogalmak új kontextusba kerülnek, akárcsak a műemlékvédelmi törvényben. A szöveg szerkezetéből kiderül, hogy „a régészeti jelentőségű földterületek és a műemlékek ingó tartozékai” a kulturális örökség fogalmköréhez sorolandók, de már a könyvtári dokumentumokkal kapcsolatban ezt se nem állítja, és se nem tagadja. Ugyanakkor ide tartoznak a védetté nyilvánított, de „nem közgyűjteményben, illetőleg muzeális intézményben őrzött, pótolhatatlan és kiemelkedő jelentőségű javak”. Összegzésként elmondható, hogy a törvény – mely EU-jogszabályok figyelembe vételével készült, és a későbbi miniszteri rendeletek forrásaként működött, s működik mind a mai napig – hivatkozásként vagy laza gyűjtőfogalomként kezelte a kulturális örökséget, definiálására nem tett kísérletet, még abban a mellékletben sem, mely kimondottan a törvényben alkalmazott fogalmakat írta körül. Érdemes elgondolkodni rajta, hogy ez gyengesség, vagy inkább erény, mely a praxisnak adja az elsőbbséget. Ez a törvény írta elő a Kulturális Örökség Igazgatóságának feladatkörét: az új intézmény alapító okirata egy évvel később, 1998 nyarán jelent meg.⁸ A két rendelkezés, túl azon, hogy az Igazgatóságot a kulturális örökségről nevezi el, nem használja többet ezt a szófordulatot. Annál inkább beszél „kulturális javakról”: a definíció hiányáért talán kárpótol az a tény, hogy az új közigazgatási hatóságnak egyik feladata nem más, mint a kulturális javak körének gyakorlati meghatározása, amennyiben folyamatosan ellenőrzi az alakulását: dönt védetté nyilvánításukról, a védettség megszüntetéséről, régészeti feltárások engedélyezéséről, nyilvántartja az eltulajdonított kulturális értékeket stb.

A FIDESZ-Magyar Polgári Párt választási programja azt kifogásolta a Horn-kormány művelődéspolitikájában, hogy „a nemzeti kulturális örökség épített és tárgyi részének megőrzése, felújítása” elsikkad benne. Ezt azzal hozta összefüggésbe, hogy a Nemzeti Kulturális Alap finanszírozási rendszere nem alkalmas a beruházások támogatására. A problémát centralizációs eljárással kívánta megoldani: „csakis a nemzeti örökség védelmére hivatott központi állami eszközök koncentrálása és növelése segíthet ezen a téren.” Kilátásba helyezte, hogy az addig három minisztériumhoz tartozó kultúra, műemlékvédelem és idegenforgalom összefogására – külföldi példák, főleg az angol alapján – önálló kormány szervet hozna létre, és azt is

előre bocsátotta, hogy ez a nemzeti örökség védelmét szolgálja. A programban nem hangzott el, hogy mindez együtt jár majd az Művelődési és Közoktatási Minisztérium szétválasztásával, de nem volt nehéz kitalálni abból a mondatból, hogy „az új struktúra kialakításakor nem veszítjük szem elől a kultúra és az oktatás közti fontos kapcsolatot”, hiszen a kulturális értékek piaca az oktatást feltételezi. Az örökség feltérképezése ebben a szövegben nem történt meg: részletesen kidolgozták a műemlékvédelemre vonatkozó koncepciót, de tisztázatlan maradt, hogy mi értendő az említett tárgyi örökség körébe. A műemlékek kapcsán ugyanakkor megfogalmazódott, hogy gazdaságfejlesztő, turisztikai potenciál rejlik bennük, integrált védelmük hozzájárul a településrehabilitációhoz, és itt jelent meg az az általánosabb érvényű elgondolás, miszerint „a kulturális örökség fejlesztési forrás lehet az ország számára az európai uniós csatlakozás idején is.” A program egyfelől a kultúra finanszírozásának állami eszközeit akarta koncentrálni, másfelől kívánatosnak tartotta, hogy létrejöjjenek az „integrált védelem” önfinszírozásának feltételei, és kijelentette, hogy „a közös örökség egybehangolt és együttes cselekvést igényel – az állampolgárok, a civil szerveződések és az állam részvételével.” A „közösség” eszerint arra is képes, hogy fenntartsa és növelje a kulturális értékek „piacának” keresletét. Bár az állami beavatkozás terén mértéktartást ígért, az ország geopolitikai helyzetére és hosszú távon remélt sikereire való tekintettel stratégiai jelentőségűnek ítélt kulturális politika feladatákként jelölte meg, hogy „a történeti-kulturális identitás tudatosításával felvértezze polgárait a »nemzetközivé váló világban« várható kihívásokra, ugyanakkor képessé tegye őket a pozitív hatások eredményes befogadására.”⁹ A célkitűzések mögött könnyű észrevenni az EU 1997-es koncepciójának hatását.

A FIDESZ-Magyar Polgári Párt a választások napjaiban már *expressis verbis* kimondta, hogy győzelme esetén oktatási és kulturális tárcára választaná szét a Művelődési és Közoktatási Minisztériumot.¹⁰ A sajtóban a koalíciós tárgyalások és a kormányalakítás egy hónapja alatt rendszerint csak kulturális minisztériumként emlegették az új kormányhivatalt, és előbb lehetett találgatni, majd tudni a kijelölt miniszter és az államtitkárok kiletét, mint hogy a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma név elhangzott volna.¹¹ A koalíciós egyeztetés során inkább más minisztériumok ügyében bontakozott ki vita, de nyilván meg kellett várni a tárgyalások végét az új név kihirdetésével. Erre négy nappal a kormányprogram nyilvánosságra hozata-

la előtt került sor. Ekkor még az új tárca feladatkörével kapcsolatban is adódtak bizonytalanságok: vajon az egyházi ügyek az új minisztériumhoz tartoznak-e, vagy a Miniszterelnöki Hivatalhoz, ahová az előző kormány alatt kerültek? Amikor a parlamentben megvitatták a kormányprogramot, ellenzéki oldalról az a kifogás hangzott el, hogy jobb lenne egyszerűen „kulturális minisztériumnak”-nak hívni a szaktárcát, mert a nemzeti örökség szó bevetelével a név nem fejezi ki a kultúra sokszínűségét és a múltba fordul.¹² Hogy ez az ellenvetés felmerülhetett, a fogalom használatában rejltó ellentmondásra utal: ha úgy tetszik, érthetünk rajta nemzeti értékconservativizmust, de az EU által elvárt kulturális közösség és sokszínűség megjelölésére is alkalmas.

A minisztérium megalakulásának első évében korántsem az örökség körülírásának kísérleteire összpontosult a közvélemény figyelme. A Nemzeti Színház építése, a helyszín módosítása, tervpályázata, a Nitsch-kiállítás, a Frankfurti Könyvvásár kavart vitát, valamint az, hogy a Nemzeti Kulturális Alap, a kultúra finanszírozásának addig elkülönített pénzalapként működő intézménye az NKÖM költségvetési fejezetének része lett.¹³ Pröhle Gergely államtitkár az átszervezéssel is elfoglalt szaktárca első évének hiányosságaként értékelte egy interjújában, hogy nem sikerült „az egyházak tevékenységét a szekularizált közvélemény szemében is” elfogadtatni. „Amikor az egyházi ügyeket a kulturális tárca tevékenységi körébe vontuk, az volt a célunk, hogy értékteremtő és értékmegőrző szerepüket minél szélesebb körben világossá tegyük... Nehéz elfogadtatni ezt a szemléletet, mert vagy az a vád ér bennünket, hogy klerikalizálni akarjuk a kultúrát, vagy pedig az, hogy el szeretnénk »világiasítani« az egyházakat.”¹⁴ A kérdés az örökség mi-benlétének, hovatartozásának dilemmájaként is felfogható.

Mennyire látható a nyilvánosság számára, hogy az örökség fogalma milyen szerepet játszik a minisztérium politikájában, a szakmák koordinációjában, és milyen területeket fednek le vele? 1998. szeptember 16-án elkészült a nemzeti kulturális örökség miniszterének feladat- és hatásköréről szóló kormányrendelet.¹⁵ A bevezető után hangsúlyosan, külön paragrafusban szól a műemlékvédelemről, az egyházakkal való kapcsolat-tartásról, a nemzeti és etnikai kisebbségek kultúrájának ápolásáról, a nemzetközi kulturális kapcsolatokról. Hogyan jelenik meg ebben az „örökség” kifejezés? A miniszter „a művészeti élet szabadsága, a lelkiismereti és vallásszabadság biztosítása, a nemzeti kultúra fejlődése, a kul-

turális örökség és a műemlékek védelme érdekében” működik közre a kormány kulturális politikájának megvalósításában. Ha közelebbről nézzük, itt a kulturális örökség és a műemlékek mellérendelt kifejezés-ként állnak, amit érthetünk úgy, mintha az utóbbi nem lenne az előbbinek a része, de úgy is, hogy a műemlékes terület pontosan megragadható, míg az örökség fogalma itt és most nem definiálható. Nem tűnik el a „kulturális javak” kifejezés sem: védelmükről a miniszter „elsősorban a Kulturális Örökség Igazgatósága útján” gondoskodik, a műemlékvédelemmel kapcsolatos feladatait pedig az Országos Műemlékvédelmi Hivatal útján látja el. Mindkét esetben azt látjuk, hogy a szöveg önkéntelenül is különbséget tesz a műemlékek és a *rajta kívül* lévő kulturális javak vagy örökség között, ezeket nem pontosítja. Ugyanazzal a felosztással van itt dolgunk, mint a FIDESZ-MPP programjában, mely az örökség épített és tárgyi részéről beszélt. A kulturális örökség nemzeti és egyetemes részre osztható, a vele kapcsolatos ágazati feladatokat pedig hármas felsorolás foglalja össze: megóvás, tudományos feltárás és közkinccsá tétel. (Ez a hármasság későbbi szövegekben is előfordul.)

Említettem, hogy az 1997-es törvény már az EU-jogszabályok figyelembe vételével készült; ennek ellenére az NKÖM feladata maradt a kulturális javak illegális kereskedelmével, exportjával, a szellemi tulajdonnal kapcsolatos jogharmonizáció. 1999-ben járt le az Európa-Bizottság *Raphael* programja, amelyre Magyarország társult országgént két EU-tagállammal nyújthatott volna be pályázatot az ingó kulturális örökség megőrzésére, hasznosítására, szakmai tapasztalatcserére, az ingatlan kulturális örökséghez való hozzáférés elősegítésére.¹⁶ A jelenleg folyó Kultúra 2000 program az örökséget tágabban értelmezve folytatja ezt. Ebbe a körbe tartozik a nemzetközi fesztiválok, például a brüsszeli Europalia '99-en, vagy a „Krakkó mint kulturális főváros” rendezvényein való részvétel. Az Európa Tanács által szervezett „Örökség Kampány” a vallási helyek, a nagy útvonalak kereszteződései, az egyetemi utak, városzövetségek történeti emlékeinek bemutatásával próbálja terjeszteni a közös örökség eszményét. Promóciós célja van a Kulturális Örökség Napjai programnak is, de már inkább a helyi vagy országos identitást célozza, amikor olyan épületeket nyit meg egy hétvégére a nagyközönség előtt, amelyeket csak bizonyos körök, rétegek ismernek, vagy mindig zárva vannak: idén középkori templomokat, templomromokat, jövőre oktatási intézményeket.¹⁷

További támpontokat kapunk arról, hogy mi tartozhat az örökség tárgykörébe, ha szemügyre vesszük az NKÖM számunkra releváns rendeleteit, az általa előterjesztett kormányhatározatokat, a minisztérium pályázatait. A rendeletek, határozatok között hármat találunk, mely témánk szempontjából fontos: egy a kulturális intézményrendszer (múzeumok, könyvtárak, műemlékvédelem) felügyeletéről szól, a másik az egyházakkal, hitközségekkel való megállapodásról, a harmadik a Millennium megünnepléséről intézkedik.¹⁸ Számunkra legérdekesebb a „régészeti feltárásokról és az engedélyezési eljárásról” szóló, 1999-ben kiadott NKÖM-rendelet.¹⁹ Ebben a „régészeti örökség” kifejezés bukkan fel. Ásatásnak számít „minden földmunkával egybekötött feltárás, amely a régészeti örökség elemeit tárja fel.” Ezek szerint az örökség látens módon megvan akkor is, ha még nem ismerjük, így tartunk igényt a majdani letre. Létezik ezen kívül „feltárt régészeti örökség”, amit őriznünk kell. Nem kimondottan ebbe a kategóriába tartozik, de vele együtt említettetnek meg a „természettudományi kulturális javak” is.

Tartja magát az a különös megközelítés, mely a jobban definiálható területek mellé általános kategóriaként illeszti a kultúrát: egy 1999-es pályázatban „művészeti, közművelődési, épített vagy kulturális örökséget védő, vagy ilyen tevékenységi körű” szervezetekről olvasunk.²⁰ (Kiemelés tőlem.) Fogalmunk ritkán asszociálódik intézményekhez, testületekhez, kivéve „az egyházi kulturális örökség értékeit”. A Klebelsberg Kunó-ösztöndíjat „a kulturális örökségünk külföldön található tárgyi és írott emlékeinek feltárását, megóvását, kiadását szolgáló kutatások támogatására” hirdetik meg; egy másik szövegváltozat elhagyja ezt a fordulatot, és könnyedén felcseréli a hagyományosabb formulával, „a magyar nyelv és kultúra írott és tárgyi emlékeivel.”²¹ Ebben a szellemben nyilatkozik a külföldi magyar intézetek kapcsolatépítési, népszerűsítő teendőiről is a 2000. évi kormányhatározat.²² Itt tehát a lappangó örökség országhatárokon túli kiterjesztésével van dolgunk.

Az „Örökségünk, értékeink” pályázat azt várja a településektől, hogy a „kutató-, feltáró-, elemző munka eredményeként váljanak közkinccsé a közvélemény előtt eddig nem ismert nemzeti kulturális értékek, mindazok, amelyekre az adott település és az ország egyaránt büszke lehet.”²³ Itt az ismertség szintjei adják a probléma lényegét: ami helyi szinten már ismert, országosan is legyen az.

1999 márciusában egyszerre jelenik meg pályázat a múzeumok, a könyvtárak, a levéltárak részére, illetve a „magyar kulturális örökség szem-

pontjából fontos információs vagyon digitalizálásának” céljából.²⁴ Érdekes az a szóhasználatbeli eltérés, hogy míg a múzeumokat és könyvtárakat a szellemi örökség szempontjából értékes gyűjtemények feltárására, közkinccsé tételére invitálják, a levéltárak esetében pusztán „anyagot” mondanak. Az örökség ezekben az esetekben *már megvolt, az újonnan megtalálandó* szemantikai tartományában helyezkedik el, a digitalizálás pedig *a meglévő új-szerű átalakítása, a terjesztés* jelentését hordozza.

A millenniumi felkészülés részét képezték a Nemzeti Örökség Program támogatásával elkészülő munkálatok.²⁵ A program „az épített és régészeti kulturális örökség megóvása, fenntartása és restaurálása” érdekében indult, s a királyi városok, kastélyok, Árpád-kori kistemplomok, egyházi műemlékek mellett forrásokat biztosított azoknak a településeknek is, melyek különben nem kerültek volna előtérbe, sőt, az országhatáron kívüli feltárásokat is lehetővé tett, vagyis a hazai társadalomban vertikálisan, a földrajzi térben pedig horizontálisan kereste az örökség színhelyeit. A program keretében a „szellemi örökség védelmére” is lehetett pályázatokat benyújtani. Egy Nógrád megyei kimutatás szerint ezekre körülbelül egynegyedét költötték annak az összegnek, amennyit a műemlékvédelmi projektekre fordítottak. A megyei levéltár mellett könyvtárak, múzeumok voltak a nyertesek, a témák között pedig helytörténeti és néprajzi feltárások, kiadványok, kiállítások szerepeltek.²⁶ A külön meghirdetett Szellemi Örökség Program sem közvetlenül a szellemi tradíciók elemzésére, értékelésére jött létre – ahogy az elnevezés alapján várnánk –, hanem inkább az emlékek felkutatására, archíválására, és a múzeumi, könyvtári, levéltári területen hirdették meg.²⁷

További kutatás témája lehetne, milyen kontextusokban kerül elő az „örökség” kifejezés a politikai döntéshozatalon kívül, társadalmi szervezeteknél, kulturális alapítványoknál, egyesületeknél, a publicisztikában vagy a kiállításokon. Csupán két példát említenék. A történeti kiterjesztéssel, mondhatnánk, visszavetítéssel találkozunk a tárgyak összegyűjtésében különben kitűnő „Európa közepén” kiállítás egyik magyarózó feliratán, mely „új örökségként” írja le a közép-európai történelemnek azt a fordulatát, amikor a térség országai felvették a kereszténységet és csatlakoztak az akkori Európához. Másik példám a Magyar Örökség-díj. Ezt a Magyarorszáigért Alapítvány hozta létre, s a kilencvenes évek során azzal a céllal adományozta, hogy az utódokra hagyományozza az elmúlt fél évszázad negatív eseményei ellenére maradandót alkotó személyiségek nevét. Itt tehát a „magyar

örökség” nem elsősorban tárgyilag megragadható, nem is szellemi hagyaték, mint inkább a nevekre, illetve a nevek szimbolizálta egyéni erőfeszítés értékére vonatkozik, az elismerő gesztus pedig egyrészt azt fejezi ki, mintha az örökség a hagyományozás mostoha viszonyai ellenére maradt volna fenn, másrészt önmaga kínálkozik hagyományozóként.²⁸

Az elmondottakból talán kivethető, hogy a fogalom gyakorlati alkalmazásában jelenleg az örökség mibenlétének, hollétének keresése nyilvánul meg. Az örökséghez sorolt dolgok több szempontból is mozgásban vannak. Új műemlékek védelméről intézkednek (feltűnő a népi, ipari építészet, helyenként a szocialista korszak emlékeiről való gondoskodás), mások védelmét megszüntetik; közben átalakulnak a szakma koncepciói.²⁹ A II. világháborúban eltulajdonított műkincsek restitúciója érdekében átvizsgálják a múzeumokat és az országos levéltárat, elkészül a magyar állam által visszakövetelt műkincsek listája.³⁰ Felújítják az „elbontott, megcsonkított, meg rongálódott” köztéri alkotásokat: ezek közt van, ami régen, egy adott politikai-ideológiai közegben emléknek vagy jelképnek számított, s hosszú idő után ismét azzá lép elő.³¹ A műemlékeket használatba vevő társadalmi események szintén „mozgósítják” az örökséget; az irattárak anyagának publikálása a diffúziót készíti elő. A II. világháborúval megszakadt népzenei gyűjtést kezdi újra a beszédes című Utolsó óra program, melyhez az Új Pátria lemezsorozat csatlakozik. Nemzeti Kegyeleti Bizottság alakul, mely temetőket, temetőhelyeket jelöl ki egy „nemzeti panteon” részeként.³² A kortárs szerzők műveit is közreadó Digitális Irodalmi Akadémiát egy ideig Digitális Halhatatlanok Társaságának akarták nevezni. Az internet és a panteon közti frigy végül mégsem kötött meg.³³

Nemcsak az örökségnek tekintett anyagi realitást jellemzi képlékenysége, hanem az örökség fogalmának alakulását is. Úgy tűnik, jelenleg egyetlen stabil pontja van: az épített örökség. Nem véletlenül, hiszen e ponttól indult a jelentésmező terjedése. Ami ezen kívül van, hol az ingó, a tárgyi, a kulturális jelzöt kapja, hol szakmánként próbálják meghatározni. A legnehezebben definiálható „szellemi örökség” inkább anyagi, tárgyi hordozóiban jelenik meg.

A nagyobb nyilvánosság előtt egyelőre bizonytalan faktor, hogy az egyes tudományterületek, szakmák mennyire kapcsolódnak a nemzetközi tudományos életben zajló örökség-diskurzushoz, mennyit profitálnak ennek elméleti és gyakorlati konzekvenciáiból. Az új tudományos diskurzus lehető-

séget adna rá, hogy az érdekelt szakmák felmérjék, miként alkalmazható, vagy egyáltalán alkalmazható-e területükön az örökség fogalma. Nyer valamit ezáltal az adott szakma, vagy éppen hátrányosan módosítja a tudományos életen belüli státusát, ha egy kalap alá veszik másokkal? Úgy tűnik, egyes szakmák számára (ilyen a műemlékvédelem, a régészet vagy a muzeológia) komoly koncepcionális, technikai és anyagi kérdés, mit tekintsen az örökség részének, míg a tárgyi emlékekkel csak közvetve vagy alig érintkező szakmák lazábban alkalmazhatják.

A közösség és különbözőség Európai Unió által képviselt gondolatának, e gondolat magyarországi adaptációjának, vagy akár a szocializmus utáni nemzetépítésnek – melyben az örökség elemei építőkövek – kedvezhet az a pályázati rendszer, mely a felvázolt koncepción belül kevés megszorítást alkalmaz, és így különböző társadalmi szinteket próbál mobilizálni, de a fogalom elméleti definíciójának aligha. Az örökség alakulását egyelőre a gyakorlat szentesíti. Hozzá kell azonban tennünk, hogy most folyik az „integrált örökségvédelmi törvény” előkészítése, mely „korszerű és egységes szabályozást” ígér, „hatósági és tudományos szempontból egyaránt”.³⁴

Ennek kapcsán kell jeleznünk egy kultúrpolitikai dilemmát: a kormányzat a kultúrafinanszírozás összpontosításának programjával állt elő, majd többek közt az örökség közös védelmére, használatba vételére felhívó pályázati rendszerrel tette érdekeltté a helyi társadalmat. Vajon ez átmeneti szakasz annak az EU által elképzelt folyamatnak a hazai adaptációjában, mely a kultúra lokális és regionális önfinanszírozása felé mutat, vagy végső soron az állam pozícióit szilárdítja meg?³⁵

Itt szeretnék kitérőt tenni a Magyar Millennium témájában. Bár sok érintkezési pont van az örökség diskurzusa és a millenniumi ünneppsorozat között, célszerű elkülöníteni a kettőt. Úgy látom, hogy az ünnepi alkalom a fogalomban rejlő lehetőségeket az identitás alakításának jegyében aktualizálja. Erre a szándékra már az előző kormány alatt látunk példát. Az „ezeréves államiságunk megünnepléséről” hozott 1996-os kormányhatározat, mely úgy kívánta megünnepelni a millenniumot, „hogy az hozzájáruljon nemzeti önismeretünk és önbecsülésünk, valamint nemzetközi tekintélyünk erősödéséhez”, a „magyar állam ezer esztendejét reprezentáló épített örökség” megújításának felgyorsításáról (főleg a királyi és királynői emlékhelyekről), illetve a „kulturális örökség nemzeti intézményeinek” rekonstrukciójáról beszélt.

Az Orbán-kormány „új kulturális paradigmaváltást” tűzött ki célul a millenniumi rendezvényekről szóló határozatában. Ha közelebbről megnézzük, a szóban forgó passzus mégsem a kultúrán belüli strukturális vagy intellektuális átalakulásról beszél, hanem a váltás *célszerűségére* utal, és csak ennyiben definiálja: „Magyarország polgárai – önmagukba és az országba vetett bizalmukban megerősödve – képessé válhatnak arra, hogy a világ globális kihívásaival szembenézzenek, és olyan új kulturális javakat alkossanak, amelyek gazdagítják a világ és Európa kultúráját.”³⁶ Emlékezzünk rá, hogy a globalizáció negatív kihívásaival szembeni „felvérteződésnek” és pozitív értékei befogadásának gondolatát már a FIDESZ-MPP programjában is megtaláljuk. A Millenniumra közösen meghirdetett hét pályázat általános bevezetője hozzáteszi, hogy „az ünnepre bel- és külföldi programsorozattal, nemzeti örökségünk megerősítésével és megújításával készül az ország.”³⁷

Mi mondható el a mai események hosszú távú hatásáról? A felújított épületek, a kiadott történeti források kétségtelenül a millenniumi időszak tartós eredményei.³⁸ De hogyan hat valójában a kulturális örökség – mely nálunk az elmúlt években a Millenniumhoz kapcsolódik – a sokszor emlegetett identitásra? A kultúrtörténeti kutatás ismert alaptétele, hogy „lent”, a befogadó közegben nem feltétlenül az megy végbe, amit „fent”, az üzenet kibocsátásának szintjén gondolnak.³⁹ A múzeumi tárlat vagy ünnepség a helyi és országos politikusok, szakértők „üzenete”, de vajon hogyan foglalják el az ünnepi idő elmúltával a felújított műemlékek a maguk helyét a hétköznapiakban, hogyan marad meg az ünnepségek emléke az egyéni és (ha van ilyen) a „kollektív” tudatban? Másképp fogalmazva: az örökség hol helyezkedik el azon tényezők sorában, melyek egy személy vagy közösség tudatára hatnak? A sokszínűséget, a különbözőséget vállalja a millenniumi program, de ezt mindig nagy nemzeti keretben képzelem el: mivel nemzeti ünnepről van szó, a hangsúlyok a dolog természeténél fogva afelé tolnak el, hogy a színeket ne önmagukban nézzük, hanem abból a szempontból, hogy mit adnak az összképhez. Vajon milyen eredményt kapunk, ha az olyan elméleti kategóriákat, mint „polgár”, „közösség”, az „örökség”, az adott településsel, lakosaival, emléktanyagával helyettesítjük be? Ez már a következő évek történeti, kulturális antropológiai kutatásainak témája lehetne, viszont a szükséges dokumentumok összegyűjtését, a jelenségek megfigyelését most kellene elkezdeni.

A kissé atyai „patrimónium” fogalom mellett még számos metafora, modell írja le és értelmezi a kultúrát, más-más aspektusát emelve ki. Hiba lenne tehát azt képzelni, hogy egyetlen fogalom, univerzális törekvései ellenére is, maradéktalanul felöleli a kultúrát: nincs olyan „szem”, amely a maga teljességében és mélységében átláthatná. Nehéz szabadulni attól a benyomástól, hogy az állami-hatósági invitálás mögött, mely a társadalmat kulturális tevékenységre szólítja, mégiscsak egyfajta megrendelői akarat ölt testet, miközben nyilván maradnak olyan kulturális irányzatok és produktumok, amelyre nem kerül rá a patrimoniális bélyeg. Mi a kulturális örökség viszonya a modernitáshoz, a jelen, vagy jövőorientált kulturális kereséshez, irodalomban, művészetben (ahhoz, amit valaha avantgarde-nak hívtak)? Támogathatja-e ezt a kultúrpolitika az örökség jegyében, anélkül, hogy az élő alkotót az öröklét imperatívuszának fogságába ejtené, miközben muzeális értékekbe – helyesen – életet lehel? Hogyan képzelik el az országos, regionális, helyi intézmények a „társadalmat”, melyet az örökség védelmére invitál? Tudja-e ez a társadalom „olvasni”, értékelni az örökséget? Mint ha a diskurzus világszerte a társadalmi és gazdasági modernizáció hatásait akarná ellensúlyozni, kiküszöbölni. Nem lép-e fel emiatt tudathasadás? Ha nem sikerül bekapcsolni a modern élet áramába, akkor a kultúrára betokosodott állapot várhat.

Komolyan vehetnénk az örökség fogalmát, ha már a nemzetközi politikai konstelláció megajándékozott vele bennünket. Ahogy a műemlékvédelemben is azt látjuk, hogy az emlékek a környezetében való elhelyezése válik nagy kihívássá, úgy általánosan is elmondható, hogy önmagában nem a múltbeli kultúra pusztá „leltározása” az igazi intellektuális tét, noha már ez is elismerésre méltó, és nagy erőfeszítést kíván. Olyan többlettudást szerzünk önmagunkról, mely egyesíti az elfogadást és az önkritikát, vagy reflektálatlan önisméltést végzünk? Az „örökség” fogalmában benne rejlik az utódlás kérdése: ki tart rá jogot? Nemzeti kulturális örökségről beszélünk: de mi a nemzet?⁴⁰ A Magyar Millennium megünnepléséről szóló kormányhatározat úgy szól, hogy az ünnepségsorozat „részese a magyar nemzet minden tagja, minden magyar, a Magyarországon élő nemzeti és etnikai kisebbségekhez tartozók, nemre, felekezetre és származásra való tekintet nélkül”. Ne feledjük, hogy valójában olyan örökségről beszélünk, amely nagyobb részt a 19. századi nemzetfogalom létrejötté előtti történelmi korban alakult ki. Ezt először a 19. század veszi birtokba: de mennyit tartunk meg

belőle, mit sorolunk ma a nemzeti örökséghez? Érdemes ezt szem előtt tartani, különben az a benyomásunk támad, mintha az örökség nem folyamatos kreáció lenne, hanem eleve adott, örök kategória, amelyet csak készen át kell venni.⁴¹ Mi az elsajátítás módja? Ha megvannak a gyűjtemények, az emlékek: hogyan kelnek életre ezek? Az EU által proponált örökség-fogalom a kultúrát használó, élvező, befogadó közegtől olyan újfajta szemléletmódot vár, mely a meglévő kulturális javak nem-statisztikus, hanem dinamikus megközelítését teszi lehetővé. Más kérdés, hogy az *identitás* alakulásához mennyiben járul hozzá, de a kulturális javakhoz kreatívabb viszonyt eredményezhet. Magyarországon az örökségről szóló gondolkodásnak még nincsenek szélesebb körű hagyományai – bár egyes komponensei, melyek az új logika szerint aktualizálhatók, eddig is megvoltak, és szakmai körökben terjedni kezd az új fogalom –, a politikai szándék próbálja bevezetni ezt a szemléletmódot. E fordított helyzetben egyelőre nehéz megítélni, hogy milyen körökben beszélnek majd a kultúrában az örökség nyelvét, ha úgy tetszik, nyelvjárását, és milyen mélységig értik azt meg. Csupán hivatkozási alap, termék címke lesz-e a fogalom, mely például a sikeres pályázás érdekében használandó, vagy valóban átgondolt szellemi irány? Az említett szellemi mozgalmasságtól nagyon elüt, ha a nemzeti önkép statikus és tablószerű. A történész, akit nem a tablószerű múlt érdekel, hanem a folyamatok és azok szakadásai, vajon részt vesz (részt vehet-e) az örökség alakításában? Lehet, éppen azzal használ, hogy megmutatja a politikai, „államéletrajon” kívül milyen csomópontok vannak az ország történetében, ahelyett, hogy az örökség fogalmával próbálná lefedni, s úgyszólván egyneműsíteni azt.⁴²

Ha már az átalakulást és változást mutattuk ki ebben a problémában, azt a kérdést is fel kell tennünk, hogy mi lesz a sorsa a diskurzusnak és a hozzá fűződő gyakorlatnak? Túléli-e az európai egységfolyamat jelenlegi szakaszát? A magyarországi átvétel kísérletének pillanatában a nyugati örökség-gepezet lassan eléri teljesítőképességének azt a maximumát, mikor a fogyasztókban, vagy legalább a szkeptikus megfigyelőben csömört kelt, hogy szinte minden örökséggé válik.⁴³ Egyelőre szó sincs arról, hogy nálunk a gyakorlatban bekövetkezett volna a „totális muzeifikáció”, de az elméleti tisztázatlanság efelé vihet. Vajon az „örökség” Magyarországon komponense vagy kerete lesz-e az olyan, trendektől függetlenül is létező jelenségeknek, mint az országimázs, a kulturális turizmus, az identitásképzés; esetleg átveszi-e az „örökség” szerepét egy másik fogalom, amely másfajta, egyelő-

re nem látható szempontból rendezni a kulturális életet? Lesz-e új paradigma, melyhez ismét alkalmazkodni próbálunk? Ha igen, hogyan használjuk majd az „örökség” jegyében formálódó tapasztalatunkat?

JEGYZETEK

- ¹ Forráspontját jelent az internet-oldalak használata, de az információ jelentős része csak itt található meg. Már természetesnek mondható, hogy egy-egy intézmény internet-oldalán több információ érhető el, mint nyomtatott kiadványai-ban. Például a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának honlapján (<http://www.nkom.hu>) jóval nagyobb anyag olvasható, mint Krónikás című lapjában.
- ² A későbbiekben további források bevonásával, az említett témák együttes elemzésével lehet választ adni arra a kérdésre, hogy az itt elvégzett vizsgálat mennyire reprezentatív.
- ³ Compendium of basic texts of the Council of Europe in the field of cultural heritage. Strasbourg, 1998. 10-17, 23-25, 61-67. Köszönöm Deák Ildikónak (NKÖM), hogy rendelkezésemre bocsátotta ezt az anyagot.
- ⁴ A MKM korábbi Közgyűjtteményi Főosztálya kapta a Kulturális Örökség Főosztálya nevet 1996-ban, a holland minisztériummal kötött megalapodás után. (Köszönöm Wollák Katalinnak [Kulturális Örökség Igazgatósága] ezt az információt, és a tanulmányommal kapcsolatos észrevételeit.) 1998 februárjában könyvtáraknak, közgyűjtteményeknek ír ki pályázatot: Művelődési Közlöny, 1998. 27. sz. 3180-3182. o.; a Világörökség Magyar Nemzeti Bizottsága: 44/1997.(XII. 29.) KTM-rendelet; a Kulturális Örökség Igazgatóságának alapító okirata, mely az 1997. évi CXL. tv-re hivatkozik: 29/1998. (VI. 11) MKM-rendelet, Művelődési Közlöny, 1998. 19. sz. II. k. (júl. 10.) 2476-2477. o.; ennek módosítása az Orbán-kabinet alatt: 13/2000 (VII. 11.) NKÖM-rendelet, Kulturális Közlöny, 2000. 15. sz. (aug. 24.) 569-570. o. A KÖI az előző kormány döntése alapján jött létre, de munkáját már a parlamenti választások után kezdte meg.
- ⁵ 1997. évi LIV. tv. a műemlékvédelemről
- ⁶ 1997. évi CXL. törvény, Magyar Közlöny 1997. 112. sz. 8369-8391. o.
- ⁷ Az akkori minisztérium elvileg a területenkénti törvényhozás logikáját is folytathatta volna tovább; lehetséges, hogy a kultúrára szánt állami támogatás növelése érdekében lépett a területek egyesítése felé. (S e tekintetben talán a következő kormány politikáját előlegezte meg.)
- ⁸ Művelődési Közlöny 1998. 19. sz./II. k. 2476-2477; módosítása: Kulturális Közlöny 2000. 15. sz. 569-570. o.
- ⁹ Szabadság és jövő. A polgári jövő programja 1998. FIDESZ-Magyar Polgári Párt. Az Épített környezeti értékek védelme, Kultúra finanszírozása, Kulturális politika c. fejezetek foglalkoznak a problémával, 54-56, 121-125. o. Már az 1997. évi CXL.

törvény tervbe vette, hogy „a kulturális örökség védelmére közalapíványt hoz létre.” (52. paragrafus, d. pont) A FIDESZ-MPP programjában szerepel, hogy „kormányra kerülésünk után azonnal felállítjuk a Nemzeti Örökség Alapot, mely megkezdhetné működését.” (122.)

¹⁰ Magyar Hírlap, 1998. máj. 18. 8. o.

¹¹ Magyar Hírlap, 1998. máj. 26. 1. o.; Népszabadság 1998. jún. 3. 5. o.; jún. 13. 4. o.; jún. 16. 4. o.; jún. 17. 4. o.; jún. 18. 4. o.; jún. 25. 4. o.

¹² Az 1998. június 25-én és 30-án zajlott parlamenti vita jegyzőkönyve: <http://www.mkogy.hu>; ld. még Népszabadság, 1998. július 1. 4. o.

¹³ A Nemzeti Kulturális Alapprogram Évkönyve 1999. Tasnádi Attila szerk. Bp. 2000. 9-14, 15-19. o.

¹⁴ Magyar Nemzet, 1999. júl. 17. 19. o. A nemzeti kulturális örökség minisztereivel több interjú is olvasható a tárca céljairól, működéséről. Háromi Józseffel: Magyar Hírlap, 1999. júl. 10. 13. o., Magyar Napló, 1998. szept. 3-6. o., Magyar Napló 1999. dec. 5-8. o., a hivatalba lépő Rockenbauer Zoltánnal: Magyar Nemzet, 1999. dec. 24. 25. o.

¹⁵ Művelődési Közlöny, 1998. 32. sz. I. k. (nov. 10.) 3293-3295. o.

¹⁶ Kulturális Közlöny, 1999. 2. sz. 46. o.

¹⁷ A Budapesten megnyitott helyek közül némelyik nem kapcsolódott a tematikához, így a Nemzeti Bank és az Országos Rendőr-Főkapitányság épülete.

¹⁸ Kulturális Közlöny, 1999. 1. sz. 4-5. o.; 2000. 1. sz. 1-2. o.; 2. sz. 49-51. o.

¹⁹ Kulturális Közlöny, 1999. 19. sz. 633-636. o.

²⁰ Kulturális Közlöny, 1999. 4. sz. 95. o.

²¹ Kulturális Közlöny, 1999. 12. sz. 379. o.; 15. sz. 457. o.

²² Kulturális Közlöny, 2000. 5. sz. 137-138. o.

²³ Kulturális Közlöny 1999. 7. sz. 178-179.

²⁴ Kulturális Közlöny, 1999. 6. sz. 132-137. o.

²⁵ Kulturális Közlöny, 1999. 7. sz. 181-186.

²⁶ Kulturális Közlöny, 2000. 3. sz. 116-118.

²⁷ A program rövid leírása: <http://www.nkom.hu/kiemelt/mill/tart/ptd.shtml>, és a pályázati nyertesek listája: <http://www.nkom.hu/kiemelt/mill/tart/pa6.shtml>

²⁸ Népszabadság, 1998. jún. 22. 5. o.

²⁹ Lóvei Pál: A műemlékvédelem táguló körei, illetve uő: Gyorsjelentések a kilencvenes évekről. Műemléklap. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal tájékoztatója, 2000. 3-4. sz. 21, 28. o.

³⁰ Itt a műtárgy, ott az igény. Szonyei Tamás interjúja Visy Zsolttal, az NKÖM helyettes államtitkárával. MaNcs, 1998. (http://www.net.hu/mancs/1_9/globusz4.html)

³¹ Kulturális Közlöny, 2000. 5. sz. 142. Néhány „országzászló-emlékmű” is szerepel a felújítandó alkotások között. Ezeket a két világháború közötti revíziós propaganda jegyében állították fel.

³² Kulturális Közlöny, 1999. 23. sz. 897-898.

³³ Népszabadság, 1998. jún. 3. 9. o.

³⁴ 2000. október 2-i hír az NKÖM honlapján (<http://www.nkom.hu/napi-hirek/minhir>). A törvény eszerint Kulturális Örökségvédelmi Hivatalt kíván

létrehozni, mely az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség jogutódjaként alakulna meg, és magába foglalná a Kulturális Örökség Igazgatóságát. Az előkészítés folyamata során magam is tanúja voltam egy epizódnak. 2000. december 6-án, az Országos Műemlékvédelmi Hivatal *A műemlékek a kulturális örökségben* címmel rendezett konferenciáján, ahol főleg a műemlékvédő, művészettörténész, kisebb részben a régész szakma képviseltette magát, a hozzászólók egy része úgy nyilatkozott, hogy számukra ismeretlen, vajon a törvényjavaslat akkor aktuális szövege – mely értesüléseik szerint már a politikai tárgyalás szintjére került át –, mennyit vesz át a szakmai javaslatokból, és aggályok merültek fel azzal kapcsolatban is, hogy a műemlékvédelem és a régészet illetékességét tudományos és intézményi szempontból pontosan körülhatárolja-e a tervezet. Tanulmányom lezárásakor (2000 karácsonyán) ez az utolsó információ a törvényjavaslatról, vagy inkább fogadtatásáról.

³⁵ Hozzá kell tennünk, hogy az EU alapszerződése ugyan általános ajánlásokat adnak az örökségvédelem terén, mégis az egyes tagországokon múlik, hogy milyen jogositványokkal látják el az államot, pl. a kulturális javak szabad migrációja vagy az állami szerepvállalás igencsak problematikus kérdéseiben. Előfordulhat azonban, hogy az EU-pénzekből megvalósított projektek esetén az Unió igényekkel lép fel.

³⁶ Kulturális Közlöny, 1999. 1. sz. 4-5. o.

³⁷ Kulturális Közlöny, 1999. 7. sz. 174-177. o.

³⁸ Ld. például: Oszlopokat emeltünk, hogy beszéljék a múltakat. A millenniumi műemlékhelyreállítások lexikona. Szerk. Tamási Judit. Budapest, NKÖM-OMvH, 2000.

³⁹ Sőt, az is lehetséges, hogy a megemlékezések közösségi szinten kigondolt „alkalmi történelme” sem a tulajdonképpeni múlthoz, hanem a „jövőre vetülő közösségségményhez” köti az ünneplőket. K. Horváth Zsolt: Elképzelt múlt, felidézett jövő. Három séta az „örökség” erdejében. Múltunk, 2000. 3. 199.

⁴⁰ Egy EU-csatlakozás előtt álló országban nyilván különös paradoxont eredményez, hogy a posztoszocialista nemzetépítés szakaszában próbálja átvenni azt a kulturális diskurzust, mely fellazuló nemzetfogalommal rendelkező országokban alakult ki.

⁴¹ Vö. François Hartog észrevételeit az örökség és az idő viszonyáról, különösen a „prezentizmusról”, jelen Regio számban megjelent tanulmányában.

⁴² Millennium és társadalomtörténet. Benda Gyula társadalomtörténésszel beszélget Kovács Éva és Melegh Attila. Regio, 2000. 2. sz. 35-36. o. A társadalmi és gazdasági folyamatok „egyáltalán nem esnek egybe a fontos politikai döntések idejével és a szimbolikussá vált időpontokkal. Más kérdés az, hogy akkor mi marad a társadalomtörténetésnek, ha valamilyen módon részt akar venni ebben az ünneplési játékban. [...] Nem akarok az „ezerévre” rímelve ezer év társadalomtörténetéről írni, mert valószínűleg más szakaszokban kell gondolkodni.” Keith Thomas (többek közt a *Religion and the Decline of Magic*, illetve a *Man and the Natural World. Changing Attitudes in England* szerzője, aki jelenleg a brit örökségvédelemben is részt vesz) a Közép-Európa Egyetemen, 2000. november 6-án tartott,

History and Heritage című előadásában azt fejtegette, hogy összefér-e az örökség-típusú gondolkodás, mely általában a jelen igényei szerint konstruálja a múltat, a történetírással, mely elvileg önmagáért tanulmányozza azt. Végül igennel válaszolt, de azzal a kikötéssel, hogy a „heritage” nem kerülheti meg a történelem kínos konfliktusait, töréseit, a „history” pedig saját szakmai kritériumaihoz ragaszkodva veheti hasznát az örökség népszerűségének.

⁴³ A Collegium Budapest 2000 januárjában tartott konferenciáján több előadó is utalt erre a problémára, mely nyugati országokban már tapasztalati tény. Erdősi Péter: Feljegyzések az örökség diskurzusról. Két konferencia tanulságai. *Regio*, 2000. 1. sz. 269, 273. A konferenciát szervező Sally Humphreyszel történt beszélgetése nyomán felöltő gondolatairól ld. Babarczy Eszter cikkét: Vidámabb múltat tessék vágni! A nemzeti örökségről. *MaNcs*, <http://mancs.hu/legfrissebb.tdp=0008publ>. A szerző úgy látja, hogy „Magyarországon a *heritage business*nek, az örökségiparnak nincs igazi hedonisztikus, fogyasztói kultúrája”, és felteszi a kérdést, „mit kell hozzáadnunk ehhez az egész megörökölt magyar kultúrtörténethez, hogy abból nemzeti örökség legyen?”; a nemzeti örökség kialakulását akadályának tekinti „a folyamatosság körüli konszenzus” hiányát. A folyamatosság kapcsán vö. Hartog írását, aki épp a jelen és múlt közti szakadásban ismeri fel az örökség képződésének egyik előfeltételét. A francia esetben a „nemzeti emlékezet patrimonialis öntudattá alakulását” három szakadással (az ellenállás hivatalos történetének bukása De Gaulle lemondása után; a modernizáció hatása a paraszti társadalomra; a francia baloldal kijózanodása) magyarázza K. Horváth Zsolt: Három séta az „örökség” erdejében, i.m. 181-187. Érdemes lenne országonként elemezni az örökség-mozgalom kialakulásának okait.

PÉTER ERDŐSI

Attempts to a Definition of Cultural Heritage in Hungary

How did the reception of cultural heritage concept take place in Hungary? The author has analysed the levels of political decision-making during 1997-2000, on the basis of normative texts (laws, decrees etc.). The term had already been used by the social-liberal cabinet, then in 1998 the Orbán government took new steps by establishing the Ministry of National Cultural Heritage. Textual analysis shows that in political decision and discourse one can find some elements of the notion of cultural heritage but its definition is not satisfactory enough, thus it adapts to practice, e.g. the occasional demands of the millennial festivities. Currently, a search of the existence and whereabouts of heritage manifest itself in the practical uses of the notion. It has not been clarified yet what “national” means in this context.

Behind these problems one may find the dilemma of control and financing on the one hand, and the dilemma of cultural identity on the other: is it really that the local or regional initiatives will be emphasized according to the western concept of heritage or rather the centre of power will be the determining factor? National consciousness shall be a wide frame of local identities or the reflexes of the nation state will gain ground again?

It is still an open question how Hungarian society can give a content to the forms of European heritage movement. Cultural heritage in Hungary appeared in politics sooner than in academic or public thinking. At the moment, the reception has some advantages in spite of its unclarified state, since an exaggerated usage has not deprived the notion of its meanings. A common effort of various scientific disciplines may contribute to avoid such an inflation of the term.

SONKOLY GÁBOR

A kulturális örökség fogalmának értelmezési és alkalmazási szintjei

Az örökség-fogalom konjunktúrája

A kulturális örökség fogalma a politikai és a tudományos diskurzusokban egyaránt látványosan elterjedt az elmúlt három évtizedben. Nyugat-Európa országaiban – főleg Franciaországban és Nagy-Britanniában – e fogalom mentén, mely igen gyorsan a kultúrpolitika kulcsfogalmává vált, már a nyolcvanas évek elején tudományos viták szerveződtek. Magyarországon a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának 1998-as megszervezésével jut a kulturális örökség fogalma hasonló szerephez a politikai diskurzusokban¹. Ugyanakkor annak ellenére, hogy a nemzeti örökség törvényi meghatározását célzó egyre intenzívebb kodifikációs folyamat jelentős hatással van számos tudományterületre (művészettörténet, műemlékvédelem, régészet, néprajz, történelem, stb.), a magyar tudományos élet viszonylag lassan reagál a politika felől érkező kihívásra. Az örökség fogalmáról, valamint a hasonló értelmű kifejezésekhez (műemlék, történeti emlék, emlékhely, stb.) való viszonyáról csak 2000 első felében szervezték az első konferenciákat², ám – a jövő évi konferencia-terveket látva – várható, hogy az örökség fogalma a magyar tudományos diskurzusban is hasonló szerepet fog játszani, mint a franciában vagy az angolban. Ezért fontos, hogy megismerjük e fogalom (siker)történetét.

A kulturális örökség fogalma fokozatosan alakult ki.³ A témával foglalkozó szakirodalom eltérő időpontokhoz köti e fogalom genesisét.⁴ Alois Riegl, az Osztrák-Magyar Monarchia normaadó műemléki szakembere szerint az antikvitás és a középkor csak „intencionális” műemléket tartott számon, és csak a reneszánszsal született meg a „történeti” műemlék.⁵ A nemzeti örökség (*patrimoine national*) kifejezést Édouard Pommier alkotta meg 1790 őszén, amikor ugyanis új kategóriát kellett találni a klérustól lefoglalt „könyveknek, kéziratoknak, medáloknak, gépeknek, festményeknek, metszeteknek és egyéb ilyen jellegű tárgyaknak”⁶. Az örökség nemzeti méretű értelmezését tehát a francia forradalom szüli meg, de még a nemzetépítésben gyakran példának tekintett Franciaországban is csak az 1860-as években indul meg a történeti emlékek szisztematikus felmérése és osztályozása.

A 20. század hatvanas éveig a történeti műemlék a meghatározó: az örökség gyűjtése és osztályozása számára a régiség, a kor a döntő szempont. Az örökség értelmének kitágulása a hatvanas évek végén figyelhető meg a nemzeti és európai törvénykezésben, ekkor jelenik meg először az építészeti örökség fogalma, majd a hetvenes évek végére jutunk el a kulturális örökséghez, mely a kollektív emlékezet fogalmával párosul. Franciaország esetében például az 1979-es levéltári törvény említi első alkalommal az örökség fogalmát, az Európa Tanács pedig az 1985-ös granadai kongresszusán határozza meg először e fogalmat. Az Európa Tanács határozatai között egyébként 1949-ben találkozunk először a fogalommal, ekkor ugyanis az intézmény egyik alapvető céljaként nevezik meg a „közös (európai) örökség” ápolását. 1994-ben az Európai Helyi és Regionális Tevékenységek Kongresszusa lefekteti a helyi és regionális kulturális örökség meghatározásának és védelmének alapelveit.

Az örökség meghatározásának és szabályozásának e néhány példája is jól mutatja, hogy a kulturális örökséget, mint normát olyan *strange bedfellow*-k teszik magukévá, mint a regionális tanácsok, a nemzetállam hivatalai, illetve olyan kontinentális szervezet, mint az Európa Tanács. Ha ehhez hozzáadjuk az UNESCO által irányított Világörökség Központját (*Centre du patrimoine mondial*), akkor teljessé válik a kép: a kulturális örökség a legkisebb falusi közösségektől az emberiség egészéig szervező elvvé vált, mely alkalmasnak tűnik arra, hogy reprezentálja e közösségek identitástudatát.

Az örökség kezelése és feldolgozása a közösség nagyságától és szerveztségétől függetlenül ugyanazt az elvet követi. A kulturális örökség a kö-

zösség számára fontos jelentéssel bíró tárgyak vagy tárgyakkal kifejezett immateriális dolgok készlete. Ezeket a tárgyakat a megfelelő intézmény összegyűjti, leltározza, megvizsgálja, közszemlére teszi, megőrzi, restaurálja, ha szükséges, megfejtí és megérti a rejtett kódokat és levonja a következtetéseket. E folyamat során az eredeti tartalom valami újjal, a birtokbavéví értelmezésével gazdagodik. Így az örökség összekapcsolódik az emlékezettel, mindkettő az identitás része, amit meg kell keresni, elő kell ásní, meg kell őrizni, vagy újra fel kell fedezni. Ebben az értelemben az örökség válójában nemcsak arra szolgál, hogy feltérképezze a bírt javakat, hanem arra is, hogy körülírja, meghatározza az örökhagyó/örökös önazonosságát, sokszor anélkül, hogy az ennek tudatában lenne.

Örökség és emlékezet

Az örökség tehát az emlékezettel együtt értelmezendő. A két fogalomban többek között az a közös, hogy mindkettő egyre inkább behatol egy harmadik fogalom, a történelem értelmezési mezőjébe. Ez az átrendeződés fontos indikátora a régi/új közösségi identitások kialakulásának, illetve magyarázattal szolgál a kulturális örökség fogalmának fenn említett népszerűségére.

A második világháború, a holocaust és a kommunizmus rémtetteinek rekonstruálásához elengedhetetlen a szemtanúk tanúságtétele, ami az emlékezés parancsát rója a túlélőkre. A tanúságtétel, az egyéni emlékezet megnyilvánulása egyre gyakrabban cenzúrázatlanul, azaz a szakvélemény nélkül válik közkinccsé. Erre példa a washingtoni Holocaust Múzeum, amely az Egyesült Államok egyik legnépszerűbb múzeumává vált. Itt a látogatók milliói hallhatják a túlélők tanúságtételét. Az egyéni emlékezet ilyen megnyilvánulása egyre nagyobb jelentőségre tesz szert, a szakember, a történész értelmezésével szemben, vagy amellet. A tanúságtétel (*testimony, témoignage*), az egyéni emlékezet tehát korábban nem látott autonómia és érdekfődsre tett szert, szervesen beépült a történelembe.

Az egyéni és a különböző méretű és szervezetségű közösségekhez kapcsolódó emlékezet és tanúságtétel a megemlékezés folyamatát is módosította. A megemlékezés eredendően vallási jellegű volt, aztán a nemzetállamépítés során laikussá, nemzetivé vált, melynek során az állam egyedül kívánta megállapítani és biztosítani a nemzeti emléke-

zetet. Ebben játszott döntő szerepet a nemzeti történelem. Napjainkban Nyugat-Európában a megemlékezés egyre inkább az örökség köré szerveződik, ami a megemlékezések formáinak megsokszorozódásával és bizonyos értelemben elnemzetietlenedésével jár együtt. A nemzeti történelemként megszületett diszciplína pedig egyre kevésbé vonzó egy kulturális örökség alapon emlékező közösség számára. Adott esetben maga a nemzet is örökséggé válik. Pierre Nora szavaival: „Mintha Franciaország nem egy történelem lenne, amely megoszt minket, hanem kultúrává válna, amely összehoz bennünket”⁷.

Természetesen nem szabad elfelejteni, hogy a turizmus révén az egyik legdinamikusabb gazdasági ágazat hasznosítja a kulturális örökséget. Gazdasági érdekévé vált, hogy minél több látványosság, emlékezetre méltó hely kerüljön be egy adott ország turisztikai kínálatába. Az örökség meghatározását ma már erre szakosodott vállalatok végzik a helyi önkormányzatokkal közösen. A történésznek és a többi társadalomtudósoknak, bölcsésznek itt a hiteles dokumentáció elkészítésében jut szerep, melyben nem feltétlenül kell megjelennie a nemzeti jellegnek. Ahhoz a váltáshoz hasonlóan tehát, amikor a történetírás a dinasztiai és a keresztény monarchiák történetéről áttért a nép és a nemzet történetéhez, most a kollektív emlékezet e formájának egy újabb tágulását figyelhetjük meg: a helyi örökség története is idekerül⁸.

A kulturális örökség szintjei

A kulturális örökség-fogalom elterjedésének kulcsa, hogy általa bármely közösség számára lehetővé válik egyéni emlékezetéből fakadó, épp aktuális identitásának intézményesítése. Nem véletlen tehát, hogy a kulturális örökség kifejezés egyaránt megtalálható a helyi-regionális, a nemzeti, a kontinentális és a legszélesebb körű nemzetközi szinten is. E közösségek szerveződési formái azonban igen eltérnek egymástól, így nem meglepő, hogy az örökség-fogalom alkalmazása és értelmezése más és más. A fogalom univerzális jelenléte azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a társadalmi szereplők ugyanazt értik örökség alatt a különböző szinteken. Az örökség körül kialakuló diskurzusok egyesítik magukban az adott szint belső hagyományát és a szintek közötti elengedhetetlen párbeszéd feszültségét. A továbbiakban ezeket a belső hagyományokat szeretném felvillantani néhány példán keresztül, illetve utalni a szintek közötti értelmezési különbségek okaira.

A nemzeti kulturális örökség egyik klasszikus példája: Franciaország

A nemzet szintjén a kulturális örökség természetesen nemzeti kulturális örökséggé válik. Ez a kodifikált örökség eredeti szintje. Mivel a francia forradalom során fogalmazzák meg először a nemzeti kulturális örökség fogalmát, joggal vizsgálhatjuk a nemzeti szintet a francia példán keresztül.⁹ Annak ellenére, hogy az örökséghez kapcsolódó törvényhozói tevékenység 1790 óta jelen van a francia gyakorlatban, a *patrimoine* kifejezés első alkalommal az 1979. január 3-i levéltári törvényben jelenik meg, igaz ettől a pillanattól kezdve a törvényhozás szinte minden területén megtaláljuk, legyen az a gazdaság, a tudományszervezés vagy a környezetvédelem. A 19. századi műemléki jelentések¹⁰ éppúgy nem tartalmazzák e fogalmat, mint a gyakran idézett 1913-as műemléki törvény, vagy az 1930-as, a természeti, illetve művészi, történelmi, tudományos, színhagyomány szerinti vagy tájvédelmi szempontból jelentős (emlék)helyek védelméről szóló törvény.

A fogalom megjelenése a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján feltételezhetően a nemzeti önidentifikáció gyakorlatának módosulására utal. E gyakorlat kodifikációs technikái természetesen már korábban is jelen voltak, hiszen a francia alkotmány mindig meghatározta azoknak a dolgoknak a körét, mely minden francia közös örökségét képezi. Ide tartoznak az emberi és polgári jogok 1789-es nyilatkozata, ennek kiegészítései az 1946-os alkotmányban, a köztársaság, a nemzeti címer, a himnusz, a nemzeti valuta, a francia nyelv, a népet illető nemzeti szuverenitás, a demokrácia elvei, a (zállam) terület a maga integritásában, az állam a legfőbb adminisztratív szervekkel és a honvédelem, az állami cégek, az igazságszolgáltatás függetlensége, a köztársaság területi egységei (község, megye, tengerentúl). Ez a felsorolás már 1968-ban is megvolt, és azóta sem kérdőjelezték meg. Ez a nemzeti minimum. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy itt nem a kulturális örökséghez kapcsolódó logikáról van szó, mivel nem az egyén vagy a helyi közösség választja ki azokat az elemeket, melyekkel azonosulni kíván, hanem egy mindenki által elfogadott, így kötelezően tiszteletben tartott „intézményesített örökségről”¹¹, mely a francia történelem korszakai alatt folyamatosan bővült. Leegyszerűsítve: a területi integritás, a hivatalos francia nyelv, valamint az állam bürokratikus és honvédő szerepe az abszolutista francia állam hagyatéka; a forradalom korából származik az emberi és

polgári jogok nyilatkozata, a köztársaság a maga szimbólumaival és a megye-rendszer; a nemzeti szuverenitás, a demokrácia, az igazságszolgáltatás függetlensége a 19. század második felében válik az intézményes örökség részévé, mely közvetlenül a második világháború után egészül ki az állami vállalatokkal. Ebben az esetben tehát egy jellegzetesen historikus örökség-fogalommal van dolgunk, melyre úgy rakódnak az újabb rétegek, mint az évyűrűk a fára.

Az intézményes örökség másik jellegzetessége, hogy a nemzeti egységet hivatott alátámasztani. Eleinte hasonló szerepet szántak a kulturális örökségnek is, ám ez már születése pillanatában a francia nemzet megosztottságát képviselte. A forradalom által lefoglalt egyházi javak jelentették ugyanis a nemzeti örökség első körét 1790-ben, mely a rákövetkező években kiegészült a lefoglalt királyi javakkal. E lefoglalás jogossága és a javak klasszifikációja, értelmezése nyilvánvalóan megosztotta a döntéshozókat. Nem véletlen, hogy a műemlékek osztályozása és a nyilvánosság felé való megnyitásuk csak az 1860-as évektől válik általánossá. Csaknem egy évszázadra volt tehát szükség ahhoz, hogy az alattvalók nemzetéből kialakuljon az állampolgárok nemzete. Azoké az állampolgároké, akik birtokba veszik a nemzeti örökséget. Újabb évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy ez a birtokbavétel tömegessé váljon. Csak az elmúlt évtizedekben vált a műemlékek, múzeumok és emlékhelyek látogatottsága olyan tömegessé, hogy limitálni kelljen a hozzáférhetőséget az állagmegóvás érdekében. Ez a tömeges érdeklődés több évtizede tart, így valószínűleg többről van szó, mint pusztán divatról. A kulturális emlékhelyek tömeges látogatása a nemzeti öntudatban bekövetkező változás indikátora.

A 20. század közepéig két nemzettudat-felfogás létezett Nyugat-Európában. Az első egy nemzeti „szellem” meglétét feltételezte, mely a nemzeti közösség minden tagját áthatotta és – a hagyományos intézményeken, a földön és az éghajlaton keresztül – megszabta gondolkodásukat. A nemzeti identitást determináló intézmények meghatározása a Nyugat minden országában éles vitákat váltott ki és megosztotta a normaadó elitet, sőt nem egy alkalommal az egész nemzetet. Franciaországban a monarchisták és a republikánusok, illetve a katolikusok és a világiak csaptak össze, s adott esetben ezek a táborok is további altáborokra oszlottak. A második felfogás egyfajta öröklődő nemzeti „karakterrel” számolt, melynek jól körülhatárolható fizikai és viselkedési jegyei vannak. A nemzeti identitás e két felfogása

közötti ellentét már a 18. századi Franciaországban is megfigyelhető, majd felerősödik a forradalom alatt, s végül a Vichy-kormányzat idején hág a tetőfokára, amikor polgárháború formájában osztja meg a francia nemzetet.

A kulturális örökség ugyanakkor mindkét tábor szempontjából másodlagos maradt a nemzeti „szellemet” megtestesítő hagyományos intézményekhez, illetve a nemzeti „karaktert” lenyomatának tekintett fajhoz képest. Az előbbi képviselői a szellemi fensőbbiség megnyilvánulását, az utóbbié a többi nép alacsonyabb rendű voltának kifejezését látták benne. Ismert okok miatt a második világháború alatt, illetve az azt követő évtizedekben mindkét nemzeti identitás-felfogás hitelét veszítette mind a politikai mind a tudományos diskurzusokban. A nemzet azonosságát nem a közös „szellem” vagy „karakter” jelenti, hanem a megélt múlt és a közös jövő. A megélt múlt nem a közös „szellem” vagy „karakter” diktátuma alapján jelenik meg, hanem az egyén vagy a kisebb közösség választása során. Itt ragadható meg a kulturális örökség fogalmának sikere a nemzeti szinten. A kulturális örökség meghatározásának elve ugyanis nem a kifelé hirdetett azonosság, hanem a felvállalt belső különbözőség. Ezen az elven képes a nemzeti örökség betagozódni a helyi szinttől az egyetemesig vezető örökség-hierarchiába.

A francia példa tehát azt támasztja alá, hogy a kulturális örökség fogalma akkor jelenik meg a nemzeti politikai-tudományos diskurzusban, amikor a nemzetet korábban összefogni hivatott elvek hitelüket veszítik. A kulturális örökség meghatározása ebben a kontextusban egy olyan társadalmi gyakorlatot feltételez, melynek a nemzet minden tagja részese, hiszen az az egyéni emlékezés közösségi szintre való emelésén alapul.¹² Ebben a szellemenben a nemzeti kulturális örökség jóval szélesebb területet fog át, mint korábban, és gyakran meglepő részletekkel gazdagodik.

Ettől a modelltől jelentősen eltér az a diagnózis, amit Niedermüller Péter kínál a posztoszocialista nemzeti örökség megkonstruálásáról.¹³ A nemzeti kultúra posztoszocialista újjáértelmezése során – véleménye szerint – fontos szerepet játszanak a „kulturális eredetmítoszok”, azaz a nép kultúrájának feltárása és azonosítása a nemzeti kulturális örökséggel szemben. „Ebben a felfogásban a nemzeti kultúra mint kulturális örökség – és nem mint társadalmi praxis – jelenik meg, amely [...] alapján definiálni és reprezentálni lehet a nemzeti identitást”¹⁴. Ez a kulturális örökség épp ellentétes azzal, amit a francia példánál láttunk, hiszen „az „azonos” kultúra, az „azonos”

kulturális eredet szükségszerűen azonos politikai célokat, és a társadalmi rendnek azonos elképzeléseit teremti meg”¹⁵.

A nyugat-európai és kelet-közép-európai kulturális örökség-felfogás összehasonlítása nem célja e tanulmánynak, mégis szükségesnek tartottam felhívni a figyelmet arra a különbségre, ami egy adott fogalomnak eltérő kontextusokban való használatából adódik. A kelet- és közép-európai országok – Magyarországhoz hasonlóan – kodifikálni kényszerülnek a kulturális örökséget, ha meg akarnak felelni az Európai Közösség jogi, tudományos, politikai, stb. elvárásainak. Ez ugyanakkor nem feltétlenül jelent egyet a nyugat-európai gyakorlat átvételével. Sőt, ha elfogadjuk Niedermüller tézisét, ez azzal akár épp ellentétes is lehet. Ez az ellentmondás a tudományos szóhasználatban is tettenérhető. A francia tudományos diskurzusban a kulturális örökség fogalma magában foglalja azt a gyakorlatot, mely a más-ság, a belső különbözőség elismerését emeli nemzeti vagy még magasabb szintre. Az imént idézett tanulmány ugyanakkor a kulturális örökséget a társadalmi praxissal ellentétes merev kategóriának tekinti. Kérdés, hogy mennyire sikerül majd harmonizálni az ennyire eltérő nemzeti – politikai és tudományos – diskurzusokat, és konszenzusra jutni egy olyan nemzetek fölötti kulturális örökség meghatározásában és annak alkalmazásában, mint például az európai kulturális örökség.

A nemzetek fölötti örökség megkonstruálása: Európa

Mint említettem, már az Európai Közösség intézményesülésének hajnalán, az Európa Tanács 1949-es alapító okiratában megjelenik az örökség kifejezés. Az okirat szerint az Európa Tanács azért jött létre, hogy a „tagok közötti nagyobb egység előremozdításával a tagok közös örökségét képező eszméket és elveket védje, illetve megvalósítsa és biztosítsa a tagok gazdasági és társadalmi fejlődését”¹⁶. Az örökség megőrzésének érdemi munkája azonban csak az 1960-as évektől kezdődött meg az építészeti örökség védelmével, amit az 1980-as évektől kezdve egészítették ki más, a kulturális örökség kategóriájába sorolt tárgyak, emlékhelyek védelmével.

Az európai kulturális örökség intézményi hátterét az 1969 óta létező Kulturális Örökségért Felelős Miniszterek Európai Konferenciája¹⁷ és az 1990-ben létrehozott Kulturális Örökség Bizottság jelenti. Ez utóbbi a következő három kormányközi munkaprogramot működteti: „Örökség és

Társadalom”, „Együttműködési és Tanácskozái Gyakorlat”, valamint „Európai Régészeti Terv”. E három program lényegében felöleli a kulturális örökség fogalmának alkalmazásával együttjáró összes problémát.

Az „Örökség és Társadalom” program arra hivatott, hogy elterjessze az európai polgárok, és mindenekelőtt a fiatalok között a kulturális örökségnek a különbözőség elfogadásán és a kisebbségek szabad megnyilvánulási lehetőségén alapuló európai koncepcióját. A cél a kulturális identitás megragadása az örökség megőrzésének politikai és filozófiai vitáinak elemzésén keresztül. Ennek eredményességét egyelőre nehéz megítélni. Egyrészt a program még csak néhány éve kezdődött el, másrészt kérdéses, hogy e nyilvánvalóan a nemzeti elvekkel és az előző részben tárgyalt uniformizált örökségfelfogással szemben megfogalmazott szándék mennyire tud érvényesülni a nemzeti tanrendekben, és hogy e két felfogás együttes megjelenése milyen hatással van a fiatal európaiakra.

Az „Örökség és Társadalom” programban megfogalmazott elvek gyakorlati megvalósítását részben az „Együttműködési és Tanácskozái Gyakorlat” című programban dolgozták ki. Ez a program, az örökségnek az 1990-es évek elejéig való értelmezése szerint, eleinte a történeti városmagok megőrzésére és a területfejlesztésre koncentrált. Ez két olyan terület, mely hagyományosan a helyi, a regionális és a nemzeti hatóságok együttműködését kívánja meg. Az Európa Tanács pedig épp ezek között kíván közvetíteni, saját gyakorlata alapján egységesítve a tárgyi örökség megőrzését célzó döntéshozói mechanizmust. Előbb a tagállamokban (1987), majd a csatlakozni kívánó országokban is (1993). Az európai döntéshozók számára tehát megfelelő csatornának tűnik a kulturális örökség ahhoz, hogy a hatósági gyakorlat minden szintjén megjelenjenek az európai normák. A különbözőség és a kisebbségi jogérvényesítés mellett új normaként fogalmazódik meg a döntéshozói multidiszciplinaritás és a fenntartható fejlődés elve.

A fiatalok az Európai Örökség Osztályok keretében ismerkedhetnek meg az új normával, a nemzetek feletti európai hagyománnyal. Az idősebb generációk számára is elérhetőek az Európai Kulturális Örökség napok rendezvényei, melyeket 1991 óta egyre több európai ország ugyanazon a szeptemberi hétvégén szervez meg. Ezen a rendezvényen hétköznapi általában egyáltalán nem, vagy csak belépővel látogatható intézményeket nyitnak meg a nagyközönség előtt. A program sikerét mutatja, hogy 1995-ben már 34 ország 26000 helyszíne mintegy 13 millió látogatót fogadott.

Az európai örökség megfogalmazásakor olyan társadalomszervező formák múltját elevenítik fel, melyek a kontinentális-adminisztratív hagyományú nemzetállammal szemben eltérő logikát követnek. Az „Örökség és Társadalom” programon belül prioritást élvez a migráció kérdése. Egyrészt megjelenik az az igény, hogy a népek vándorlását, és a vándorló – ha úgy tesszük: nemzeti történelmet nélkülöző – népeket beillesszék az európai örökségbe. Így jelenik meg a kelták, a vikingek vagy a cigányok útja az európai örökség szerves részeként. Másrészt a nem egyetlen nemzethez kötődő stílusok (barokk), vallásos intézmények (szerzetes rendek, zarándok útvonalak és zarándokhelyek) és technikák (selyem- és textilfeldolgozás) jelentik a szupranacionális kulturális örökség alapját. Csábító lehetőség a kereskedő városok, kikötők nemzetközi jellegének kiaknázása is (Hansa városok), hiszen ezeket a társadalmi szerveződések mind a modern állam, mind a modern történetírás nehezen illesztette bele saját nemzeti testébe, illetve annak reprezentációjába.

Az „Európai Régészeti Terv” programjai („A bronzkor, Európa első aranykora” kampány és az „Ősi Előadók Európai Hálózata”) a közös európai kulturális gyökereket a pre-nacionális múltba helyezik, kifejezésre juttatva, hogy a közös európai örökség a nemzeti hagyományoknál jóval régebbi. Ezzel az európai döntéshozók is felvállalják azt a logikát, mely a nemzetek igényeinek jogosságát a minél távolabbi eredettel igazolja.

Az európai örökség fogalma tartalmát tekintve hasonlóképp bővült, mint a nemzeti kulturális örökség. Az 1960-as években csak az épített környezet, s mindenekelőtt Velence városa jelentette a védelemre szoruló örökséget. A hetvenes évektől kezdve indult meg a fogalom erőteljes tágulása előbb a filmművészettel (1970), majd a környezettel (1972- a szuperszonikus gépek korlátozása; 1984 – légszennyezés, savas esők), a vallásos emlékhelyekkel (1984 – zarándokhelyek, 1987 – zsidók Európája, 1991 – az Izlám Európában), a történeti megemlékezésekkel (1980) és a tájjal (1988 – a romániai falurombolás elítélése, 1998 – „európai táj”).

A fogalom bővülése óhatatlanul együtt járt a kérdésben érintett társadalmi szereplők körének tágulásával. Ezért vált szükségessé, hogy az európai intézmények, főleg a miniszteri bizottságok vizsgálják a kulturális örökség társadalmi hatásait (1975-től), javasolják a regionális hatóságok bevonását az örökségek klasszifikációjába és védelmébe (1979), a kulturális örökség kérdését beillesszék a regionális tervezésbe (1984), és vizsgálják a turizmus és a kulturális

örökség részének tekintett helyszínek kapcsolatát (1990, 1996, 1998). Mivel a kulturális örökség részei az igen dinamikusan fejlődő turizmus új célpontjává váltak, fontos gazdasági igény volt egyre több olyan hely megnyitására, mely jótékonyan hatott az elmaradott területek fejlesztésére. Ugyanakkor 1996-ban már megfogalmazódik, hogy a fenntartható fejlődés elvét követve kell a kulturális örökség helyszíneinek számát gyarapítani. A turizmus hatására ugyanis a védetté nyilvánított, és ezzel látogatók tömegét vonzó látványosság elveszítheti védettsége *raison d'être*-jét. A turizmus egyre növekvő igénye és a turista-csalogató intézményektől gazdasági fellendülést váró helyi-regionális vezetés mindenképp a kulturális örökség helyszíneinek gyarapítását várja el. A környezeti károsodások, az örökség-fogalomkör részét képező katasztrófa-elméletek pedig arra figyelmeztetnek, hogy az európai hatóságoknak limitálniuk kell a környezetkárosító turizmust.

Az ökológiai egyensúly fenntartása és az ezzel gyakran ellentétes gazdasági elvárások között feszülő ellentétet eddig nem sikerült feloldani. Ezt bizonyítja, hogy az 1996-os környezetvédő javaslatokat 1998-ban újabb, a turizmust serkentését célzó határozatok követték. A kulturális örökségek látogatásainak elburjánzását enyhítheti új, az Európai Közösség határain kívül fekvő kulturális örökség-helyszínek bevonása. Így érthető, hogy a kelet- és közép-európai régió kulturális örökségének turisztikai felhasználását miért fogalmazza meg már 1992-ben a miniszteri konferencia.

Az európai kulturális örökség meghatározása alapvetően más jellegű örökség-koncepció mentén történik, mint a nemzeti kulturális örökségé, sőt részben épp azzal szemben fogalmazódik meg. A nemzetek feletti elv érvényesítését megkönnyíti, hogy a nyugat-európai nemzetek ugyanannak a kultúrkörnek a tagjai. Ennél részben egyszerűbb, részben összetettebb helyzetben fogalmazódik meg a világörökség meghatározásának kérdése.

Közös örökség vagy a nemzetek versengése: a világörökség

Az UNESCO Általános Konferenciája 1972-ben döntötte el a kulturális és természeti világörökségbe tartozó helyszínek meghatározását és védelmét.¹⁸ A világörökség nemzeti szinten folyó megőrzésének kiegészítésére ekkor határozták el a Világörökség Alap, illetve az 1976-ból működő Kulturális és Természeti Világörökség Védelmének Kormányközi Bizottságának létrehozását. Az első védett helyszíneket 1978-ban határozták meg,

a Bizottság célja pedig eldönteni, hogy a tagországok által javasolt kulturális és természeti örökségek közül melyek bírnak egyetemes jelentőséggel, illetve, hogy a védelemre méltó helyszíneket bejegyezze, védelmüket felügyelje, a veszélyeztetett helyeket meghatározza, továbbá, hogy a Világörökség Alap anyagi forrásainak felhasználását irányítsa. A Bizottság tagjai UNESCO tagállamok, melyeket a „világ különböző kultúrái és régiói egyenlő képviselőinek”¹⁹ elvén választanak meghatározott időre.

A világörökség intézményes meghatározása tehát részben egyszerűbb, mint az európai örökségé, hiszen itt (nemzet)államok képviselői választják ki a Világörökség Konvencióban lefektetett elvek alapján azokat a helyszíneket, melyeket egyetemes jelentőségűnek vélnek. Ennél a folyamatnál nem az a szempont – az európai örökség meghatározásával ellentétben –, hogy a nemzeti identitás-referenciák vetélytársait teremtsék meg a kulturális örökség kitágításával, hanem az, hogy elősegítsék a tagállamok egyetemes szintű önreprezentációját. Mivel a világörökség kanonizálása lényegében megmarad a nemzeti örökség logikájánál, egy világörökségi helyszín kiválasztása és elfogadtatása nemzeti érdekként, illetve nemzeti dicsőséggé jelenik meg. Ebből következik, hogy egy világörökségi helyszín megszavazását komoly lobbyszócska előzi meg, melynek során az államok képviselői megállapodnak a javasolt helyszínek kölcsönös támogatásának módjáról, illetve megpróbálják az épp aktuális bizottsági tagállamok képviselőinek jóindulatát megnyerni. A nemzeti dicsőségen túl természetesen itt is szerepet játszik a világörökséggé nyilvánított helyszínre irányuló turizmusból várt haszon, illetve a Világörökség Alaptól remélt támogatás. Ez utóbbi ugyanakkor egyre kevésbé számottevő, mivel az elmúlt huszonkét évben a kanonizált helyszínek száma több, mint hatvanszorosával nőtt. 2000-ben már 690 világörökségi helyszínt tartottak számon.

Ha valaki 1978-ban az elsőként világörökséggé nyilvánított helyszínek alapján próbálta volna megvonni az emberiség történetének mérlegét, valószínűleg elég meglepő képet kapott volna. Az ekkor felvett tizenegy helyszín öt nemzeti parkot és hat kulturális örökséget foglalt magában, melyeken hat ország²⁰ osztozott. A leginkább reprezentatívnak talált épületegyüttesek ekkor Aachen, Krakkó, Lalibela és Quito, a normaadó kulturális emlékhelyek pedig a Gorée-szigeti rabszolgapiac és a wieliczka-i sóbánya. A nyilvánvaló hiányosságokat természetesen a világörökség listájának későbbi kiegészítéseivel pótolták, ám a helyszínek mai felsoro-

lását vizsgálva mégis megkérdőjeleződik a Konvencióban lefektetett „kulturális és regionális arányosság elve”.

A már említett 690 helyszín²¹ 122 ország területén helyezkedik el, ami átlagosan 5-6 helyszínt feltételez országonként. Ezt az átlagot természetesen nem lehet elvárni, hiszen a tagállamok mérete, története, természeti adottságai jelentősen eltérnek, mégsem értelmetlen talán összehasonlítani a világörökségben gazdag, illetve szegényebb országokat és régiókat. Tíznel több helyszínt tizenhét országnál találunk, melyek közül kilenc európai ország. A legtöbb helyszínnel Spanyolország (36), Olaszország (34), Franciaország (27), Kína (27), Németország (23), India (22), Mexikó (21), Nagy-Britannia és az Egyesült Államok (20-20) rendelkezik. Ez a felsorolás is mutatja a nyugati, s főleg a nyugat-európai kultúrák aránytalanul nagy jelenlétét a világörökségen belül. Míg az európai államok az összes helyszín 45%-val rendelkeznek, addig az amerikai és az ázsiai államok 19-19%-kal, Afrika pedig csak 13%-kal. Az afrikai helyszínek csaknem 40%-a természeti helyszín, míg az összes helyszín tekintetében ez az arány csak 20%-os, így még szembetűnőbb a nem nyugati kultúrák kulturális örökségének alulreprezentáltsága az UNESCO által meghatározott Világörökségben.

Vajon elég-e, ha a nem nyugati országok politikai és gazdasági gyengeségével magyarázzuk a kultúrák közti arányosság elvének csorbulását? Épp régióink, Közép-Európa példája mutatja, hogy egy hátrányosabb helyzetből induló, de a nyugati kulturális örökség-fogalommal megragadható terület milyen sikeresen tud megjelenni a világörökségi elismertségért folytatott versenyben. A nyolc közép-európai ország területén 1989-ben mindössze 19 világörökségi helyszínt tartottak nyilván. Ez a szám ugyanakkor több, mint megnégyszereződött az elmúlt évtized alatt, ami jóval dinamikusabb gyarapodást jelent, mint az összes világörökségi helyszín alig több, mint kétszeres növekedése.²² A közép-európai országok dinamikus növekedése az európai és nyugati dominanciát erősítette a világörökségi helyszínek eloszlásában. Természetesen azzal is magyarázhatjuk e régió sikerét, hogy a posztkommunista rezsimek számára fontos volt a világörökségi versenyben jórészt kihagyott nyolcvanas évek bepótlása. Így lényegében korrekcióról van szó. Érdemes lenne megvizsgálni, hogy ezek a rezsimek mit tartanak reprezentánsnak saját örökségükből, milyen helyszíneket neveznek a világörökség katalógusába. (Mikor nevezik a fővárost, mely ország jelöl népi emléket, stb.) A világörökségi helyszínek kiválasztása, megnevezése és

megőrzése minden bizonnyal szerepet játszik a nemzetépités folyamatában, annak kortárs folyamatait jól reprezentálhatja nemcsak a posztkommunista országokban, hanem a világ bármely táján.

Az európai dominancia egyébként a kilencvenes évek múltával sem csökken. A 2000-ben felvett hatvan helyszín több, mint fele európai, míg az afrikai és ázsiai helyszínek együtt sem érik el az új objektumok egynegyedét. A kultúrák közötti reprezentációs aránytalanság valószínűleg nemcsak a lobbyszásra való készséggel/képességgel, illetve az elmúlt évtizedek történetével magyarázható. Míg az európai örökség megkonstruálásánál a közös kulturális hagyomány segít, addig a világörökség egyetemessé tételénél figyelembe kell venni a különböző civilizációknak az örökséghez való viszonyát és az ebből következő fogalmi eltéréseket.

A nyugati értékek adaptálásában élenjáró Japán a világörökség listáján – Kína és India után – a harmadik afro-ázsiai ország, mely tíznél több világörökségi helyszínnel rendelkezik. Igaz, a japán helyszínek száma megegyezik a Japánnál jóval kisebb Svédország vagy Csehország helyszíneinek számával. A tizenegy japán helyszín közül kilenc kulturális és kettő természeti, ami megegyezik az összes világörökségi helyszín belső arányával. Első pillantásra tehát Japán képviselői az ország fejlettségének és súlyának csaknem megfelelő helyet szereztek a világörökségen belül. Érdemes ugyanakkor megfigyelni, hogy mit tart a japán hagyomány és belső törvényhozás a kulturális örökségről. Japán – UNESCO tagállamként – aláírta a Világörökségi Konvenciót, és ennek megfelelően elkészítette saját nemzeti listáját, melyről időről-időre egy-egy helyszín felkerül a világörökségi helyszínei közé, de belső törvényhozásában – megőrizve saját kulturális hagyományait – nem alkalmazta a Konvenció elveit. Az 1972-es Konvenció lényegében az örökség fogalmának és megóvásának azt a nyugati elvét követi, melyet a francia példánál már megfigyeltünk, azaz az örökség részének tekintett objektum materiális állapotából indul ki, azt kívánja megőrizni.²³ Eszerint az örökség (tárgyi-táji) üzenet a múltból, melyet eredetisége (ez külön szempont a világörökség megállapításánál) tesz megőrzésre méltóvá, illetve arra érdemessé, hogy a nagyközönség számára bemutassák.

Japán belső gyakorlata ezzel szemben az „élő nemzeti kincstár”²⁴ elvét követi az örökséggel kapcsolatban. Az élő nemzeti kincstárba nem tárgyakat vagy területeket választanak, hanem személyeket, akik „az immateriális kulturális javak fenntartójaként”²⁵ hagyományos tudást közvetítenek. E sze-

mély feladata nemcsak e tudás megőrzése, hanem aktualizálása. Példaként a bizeni (Dél-Japán) fazekasok példáját említhetjük. A bizeni fazekasok a 12. század óta állítanak elő különleges, máz nélküli edényeket, melyeket egész Japánban használnak a teaceremónia alkalmával. A fazekas-közösség 1868-ban elvesztette kiváltságait, századunk ötvenes éveire pedig kérdésessé vált, hogy lesz-e egyáltalán folytatója e régi kézműveshagyománynak. Ekkor nevezték meg az „élő nemzeti kincstár” első képviselőjét egy fazekas-család vezetője személyében, aki referenciának számított a bizeni fazekasok között, és haláláig őrizte a címet.²⁶ Mivel az örökség egy személyhez és nem egy materiális entitáshoz (edény, technika, helyszín) kötődik, a megőrzésre méltónak tartott dolog a jelenben él, változása, aktualizálása biztosított.

A japán gyakorlat a tárgyi örökség kezelésében is eltér a Franciaországnál megfigyelttől. Az értékesnek tartott tárgyakat nem állítják állandó közszemlére. Ha egy híres tárgyat mégis bemutatnak, akkor arra általában nem az eredeti helyén kerül sor, és csak adott időpontokban, ünnepszzerűen tekinthető meg. Így egyfajta misztikus titkolódzás lengi körül a tárgyi örökség tagjait, melyek nem arra hivatottak, hogy a múltat a maga (megkonstruált) linearitásában szemléltessék, nem történeti tanúságot kell közvetíteniük. A japán örökség-felfogás két legfontosabb eleme tehát az aktualizálás és a tárgyak elkülönítése és vissza-visszatérő (nem folyamatos) bemutatása.

A nyugati értékrendet követő Konvenció örökség-felfogásával nem ragadható meg olyan civilizációk kulturális öröksége, melyek a nyugatitól eltérő időfelfogás szerint élnek. A globalizáció és az UNESCO-elvárások uniformizáló hatására természetesen olyan országok is feliratkoznak a közös listára, amelyekben hagyományosan nem a lineáris időfelfogás, a (nyugati szempontú) történetiség és az eredetiség diktátuma a meghatározó. Ám ez nem jelenti a kultúrák közötti különbségek feloldását. Ezért összetettebb a világörökség meghatározása – a látszólagos intézményes könnyebbség ellenére is – az európai kulturális örökség kialakításánál.

A Konvenció nyugati elvének követése egyrészt a már a világörökségen belül megfigyelt kultúrák közötti aránytalanságokhoz vezet, másrészt eleve kizárja immateriális kulturális örökségek egyetemes szintre emelését. Így egyelőre kudarca van ítélve az afrikai vagy ausztráliai őslakók szent helyeinek, virtuális diplomáinak, kulturális tájainak felvétele a világörökségbe, hiszen azokat „csak” immateriális, emlékezeti dolgok jelölik ki. Pedig az ér-

dekelt országok épp ezekkel kívánják kiküszöbölni az aránytalanságokat, illetve feladni a természeti rezervátum rájuk szabott szerepét.

A világörökség meghatározása a nyugati civilizáció alapvető problémáira világít rá. Az igen dinamikusan gyarapodó világörökségi helyszíneket egyre kevésbé tudja finanszírozni a Világörökség Alap, a Bizottság ugyanakkor saját tehetetlenségénél fogva egyre több helyszínt nyilvánít védetté, hiszen az egy országra jutó helyszínek száma nincs korlátozva. Mind a nemzeti alapú kanonizálás, mind a nyugati idő- és örökségfelfogáson alapuló elv kifulladásban van, ez utóbbival ugyanis nem értelmezhető, és főleg nem kezelhető az immateriális örökség. A nemzeti alapú jelölést felválthatja az – európai örökség meghatározásánál alkalmazott – nemzetek feletti emlékhelyek előtérbe helyezése (kereskedelmi- vagy zarándokutak, migrációs emlékhelyek, diaszpórák, kultúrák találkozásainak emlékei, stb.), melyeket több állam együttes támogatásával lehet jelölni. Ez az intézményi változtatás ugyanakkor csak tűzoltást jelent. Kérdés marad, hogy a lineáris időfelfogásban élő modern nyugati civilizáció, mely épp a (történeti) kulturális örökség minuciózus osztályozásával próbálja értelmezni a múltat és késleltetni a jövőt²⁷, hogyan oldja meg az immateriális örökség kérdését, mellyel óhatatlanul szembesülnie kell.

A bizeni fazekasok sorsa egyébként azt bizonyítja, hogy a japán példa megfontolásra érdemes. Az 1956-ban néhány családot jelentő közösség ma több, mint 400 tagot számlál, akik országos hírre tettek szert, és jól megélik termékeik eladásából. Az örökség sikeres aktualizálásának egyik feltétele a helyi hagyomány alkalmazása.

A különbözőség dicsérete: a helyi kulturális örökség

Magyarország egyik első²⁸ hivatalos hozzájárulása a világörökséghez Hollókő falu „hagyományos épületegyüttese, mely [...] élő tanúja a 20. századi mezőgazdasági forradalmat megelőző falusi életformának”²⁹. A világörökségi helyszínné való nyilvánítás elérte a hozzá fűzött reményeket, a falu Magyarország egyik legnépszerűbb turisztikai látványosságává vált, biztos megélhetést biztosítva a helyieknek. Emellett a magyar népi kultúra és népművészet hagyományait is megismerteti az idelátogató turistákkal. A választást az örökséggel foglalkozó szakemberek is üdvözölték, mivel a főleg városi és egyházi épületeket kanonizáló nyugati országokban alig találunk védett

falvakat.³⁰ Közép-Európában például Hollókő mellett az egyetlen falusi épületegyüttes, mely a tradicionális gazdálkodást és életformát hivatott bemutatni, a szlovákiai Vlkolínec.

A hollókői életében jelentős változást eredményezett a világörökségi helyszínnek járó figyelem, és az ezzel járó turizmus. Igaz, 1998-ban csak 870 vendég éjszakázott Hollókőn a helyi statisztikák szerint³¹, az egy napos kiránduláson résztvevő turisták száma azonban tízezrekben mérhető. A turisták, és főleg a turisztikai szakemberek jórészt csalódtak, mivel a falu infrastruktúrája nem készült fel ekkora tömeg fogadására, a kívánt fejlesztés (üdülő központ, konferencia központ, mini-golf pálya, stb.) pedig ellenkezik a hely eredetiségének megőrzését célzó elvekkel és kötelezettségekkel. A tömeges turizmusból eredő hollókői problémákat a világörökségi kulturális helyszíneket felügyelő bizottság (ICOMOS) is rendszeresen említi jelentéseiben.³² Úgy tűnik tehát, hogy Hollókőt is elérí a Franciaországból indult, és számos nyugati országban meghonosodott *écomusée*-k sorsa, azaz a kezdeti „népnevelői tartalom egyre gyengébbé és fecsegőbbé válik, mialatt átadja helyét a komoly közgazdászok utilitarista elveinek”³³. Az *écomusée*-k olyan szabadtéri épületegyüttesek voltak, melyek célját a hatvanas évek Franciaországában a letűnt életformák és termelési módszerek helyszínen való gyakorlati megismertetése képezte. Ezen helyszínek közül több a mai napig létezik, de a francia szakemberek és döntéshozók szomorúan konstatálták, hogy turistalátványossággá váltak, ahol a látogatók, legyenek bár honfitársak, éppúgy idegenként és turistaként viselkednek, mint például a korfui tengerparton. Az *écomusée*-ket nyilvánvaló népnevelői szándék hozta létre, mely igen hasonlít ahhoz a III. Köztársaságban megfigyelhető központi akarathoz, mely a „kishazához” (*petite patrie*) fűződő szeretet felhevítésén keresztül kívánta erősíteni – főleg a fiatal – állampolgárok ragaszkodását a „nagy Hazához” (*grande patrie*). Ebben a képletben „az ünnepektől kishaza valójában a nagy Haza kicsinyített mása, Franciaország kvintesszenciája”³⁴.

Hollókő vagy Vlkolínec a világörökségi leírás alapján a kárpát-medencei, a prospektusok alapján a hagyományos magyar, illetve szlovák népi építészetet, népi kultúrát, termelési módot, életformát őrzi meg, mutatja be. A tömegessé váló turizmus hatására azonban épp ezek mennek át jelentésmódosuláson, míg a népviselet munkaruhává, az ünnep és a családi esemény turistalátványossággá, a falu pedig múzeummá, vagy inkább turisztikai célállomássá válik, ahova a helyi lakos dolgozni jár. A világörökségésítés

folyamata során tehát épp az a kulturális érték kerülhet veszélybe, amit meg kívánnak őrizni.

A bizeni és a hollókői vagy francia példák összehasonlítása két szempontra hívja fel a figyelmünket. 1. Az immateriális örökséggel is számoló, azt alkalmazó felfogást követve nemcsak a helyi közösség anyagi prosperitását lehet biztosítani – ezt a turisztikai ipar kihasználásával a nyugati felfogás alapján is el lehet érni –, hanem a megőrizni kívánt hagyomány (értsd öröklési rend, kézműipari technika, művelési mód, stb.) fennmaradását is. 2. Az *örökségesítésnek* az adott közösségre gyakorolt hatása attól függ, hogy milyen mértékben tud, illetve akar együttműködni a központi és a helyi döntéshozás. Ha az együttműködés során a helyi szint a központi akarat végrehajtójaként, illetve a központban választott elvek megjelenítőjeként jelenik meg, az olyan kiábránduláshoz vezethet, mint amit az *écomusée*-k esetében láttunk. A helyi örökség tehát nem jelenti feltétlenül a központi szinteken megfogalmazott örökség-koncepció redukált változatát.

Összegzés

A kulturális örökség fogalma tehát elemzési szintenként eltér. Kérdés marad, hogy miként lehet e különböző értelmezéseket összekapcsolni, hisz gyakran ugyanazokról az objektumokról van szó. A nemzeti örökség elvben magában foglalja a nemzet-testhez tartozó helyi örökségeket, ám el kell dönteni, hogy egy objektum mi alapján válik arra érdemessé, hogy ez a nagyobb közösség is magáénak vallja. Sőt akár európai, vagy világörökségé tegye. Az örökséggé nyilvánítás döntéshozói mechanizmusából következik, hogy még mindig a nemzeti szint a meghatározó a kulturális örökségek leltárba vételénél. A helyi örökség elismerése és finanszírozása jórészt innen származik, és a világörökség központjában is (nemzet)államok képviselői döntenek, illetve nemzetek jelölnek megóvásra érdemes értékeket. Ezzel a logikával ellentétes az egyesülő Európa intézményeiben megfigyelt örökség-stratégia, mely a nemzetektől független hálózatokat, kapcsolatokat, szerveződéseket kívánja megőrizni. Ezt a célt a helyi-regionális erővel szövetkezve kívánják elérni, feltételezve, hogy a helyi szint szeretne kikerülni a központ gyámkodása alól. A nemzeti szinten megfogalmazott norma elvetése ugyanakkor könnyen együttjárhat egy brüsszeli norma elfogadtatásával, mely nem feltétlenül szolgálja a helyi közösség érdekeit.

Az örökség meghatározása tehát egyszerre jelent új lehetőségeket és veszélyeket. Mivel bárkinek lehet öröksége, az egyéni érdekek közösségi üggyé válhatnak, melyek megvédésére széles tömegeket lehet mobilizálni. A választott örökség bemutatása és legitimizálása során pedig a morális és gazdasági érdekek összekapcsolhatók. A megőrzés ugyanakkor felveti a szakember problémáját, mellyel már az emlékezet kérdésénél is találkozunk. Mivel az örökség interdiszciplináris, vagy talán szupradiszciplináris jelenség, egyelőre kevés az a szakember, aki kontrollt tudna gyakorolni a megőrzés gyakorlata felett. Várható, hogy a társadalomtudósok és a bölcsészek egy része örökség-szakértővé fog válni, és ezzel új diszciplína fog kialakulni, vagy számos diszciplínán (levéltáran, könyvtáran, muzikológia, művészettörténet, régészet, néprajz, stb.) belül kialakul egy örökséggel foglalkozó aldiszciplína, és ezzel további szakosodás indul meg a társadalomtudományokon belül.

A nyugati örökség-fogalom alkalmazhatóságának mércéje az lesz, hogy az adott közösség mennyire tudja az immateriális örökséget védelmébe vonni, illetve mennyire tud ellenállni a nemzetépítés során sokáig normának tekintett uniformizálásnak. E kérdés elvi síkon úgy is megfogalmazható, hogy a nyugati ember (tehát a közép-európai is) mennyiben lesz hajlandó „okítóból elsajátítótá”³⁵ válni, azaz más kultúráktól is tanulni, illetve a helyi közösségek önrendelkezését elfogadni és biztosítani.

JEGYZETEK

- ¹ A Kulturális Örökség Igazgatóságát ugyanakkor már az 1998-as választások előtt létrehozták.
- ² Tudomásom szerint az első ilyen témájú konferenciát a Collegium Budapest és a Central European University szervezte Magyarországon 2000 januárjában (*Humanities and the Concept of National Heritage*). Ezt követte a Teleki László Intézet Közép-Európai Tanulmányok Központjában szervezett április végi kerekasztal az *Örökség és az Idő* témájában.
- ³ Egy tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy részletesen bemutassam a fogalom történetét, melyről vaskos tanulmánykötetek láttak napvilágot az elmúlt évtizedekben. Lásd többek között: Jeudy, Henri Pierre (szerk.), *Patrimoine en folie*, Paris, Éd. de la MSH, 1990, Fabre, Daniel (szerk.), *L'Europe entre cultures et nations*, Paris, Éd. de la MSH, 1996, Nora, Pierre (szerk.), *Les lieux de mémoire*, Le patrimoine, vol. 1, Paris, Gallimard, 1997, pp. 1433-1643., Le Goff, Jacques (szerk.), *Patrimoine et passions identitaires*, Paris, Fayard, 1998.

- ⁴ Babelon, Jean-Pierre, Chastel, André, La notion du patrimoine, *Revue de l'art*, 1980, n° 49, pp. 5-32. Továbbá 2. jegyzetpont.
- ⁵ Marosi Ernő: Műemlékvédelem – az örökség hagyományozása, Bardoly I.–Haris A. (szerk.), *A magyar műemlékvédelem korszakai*, Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1996, pp. 9-20.
- ⁶ Poulot, Dominique, *Musée, nation, patrimoine, 1789-1815*, Paris, Gallimard, 1997, p. 87.
- ⁷ Nora, Pierre (szerk.), *Les lieux de mémoire*, vol. 1, Paris, Gallimard, 1997, p. 1391.
- ⁸ Leniaud, Jean-Michel, *L'Utopie française. Essai sur le patrimoine*, Paris, Menges, 1992, p.157.
- ⁹ A kérdés nagyszerű összefoglalását Krzysztof Pomian végzi el tanulmányaiban. Pomian, K., Nation et patrimoine, in Fabre, Daniel (szerk.), *L'Europe entre cultures et nations*, Paris, Éd. de la MSH, 1996, pp. 85-95., Pomian, K., Musée et patrimoine, in Jeudy, Henri Pierre (szerk.), *Patrimoine en folie*, Paris, Éd. de la MSH, 1990, pp. 177-198.
- ¹⁰ Poulot, Dominique, *Musée, nation, patrimoine, 1789-1815*, Paris, Gallimard, 1997, p. 387-389.
- ¹¹ Pomian, K., Nation et patrimoine ..., p. 89.
- ¹² Az emlékezés jelenlegi kultuszát Tzvetan Todorov három okkal magyarázza: 1) a globalizációt kísérő uniformizálódás során erejüket veszítik a régi identitások, így ezeket újra kell értelmezni, valamint új csoportok keresik történeti legitimitásukat; 2) a múlttal való foglalkozás lehetővé teszi a múlttól való elfordulást és egyfajta nosztalgiát; 3) háttérbe került hajdani hősök/szemtanúk újra elismerést és figyelmet kérnek. Todorov, Tzvetan, Az emlékezet csapdái, *Világosság*, XXXVII, 1996, 10, pp. 28-53.
- ¹³ Niedermüller Péter, A nacionalizmus kulturális logikája a poszt szocializmusban, *Századvég*, 2000, tavasz, pp. 91-109.
- ¹⁴ Niedermüller Péter, A nacionalizmus ..., p. 105.
- ¹⁵ Niedermüller Péter, A nacionalizmus ..., p. 105
- ¹⁶ *Compendium of basic texts of the Council of Europe in the field of cultural heritage*, Strasbourg, 1998, p. 9. (kiemelés tőlem).
- ¹⁷ Eddig három ilyen konferenciát tartottak. 1969-ben Brüsszelben, 1985-ben Granadában és 1992-ben Vallettában. Az 1992-es konferenciának egyik fő témája a kelet- és közép-európai államok kulturális örökség-szakembereivel való kapcsolat módozatainak kidolgozása volt.
- ¹⁸ *Convention concerning the protection of the world cultural heritage and natural heritage*, UNESCO, 1972, *Orientations devant guider la mise en oeuvre de la Convention du patrimoine mondial*, UNESCO, Centre du Patrimoine mondial, 1999 mars.
- ¹⁹ *Convention concerning the protection of the world cultural heritage and natural heritage*, UNESCO, 1972, III. Article 8.2., p. 3.
- ²⁰ Ecuador (2 helyszínen), Etiópia (2 helyszínen), Kanada (1 helyszínen), Lengyelország (2 helyszínen), NSZK (2 helyszínen), USA (2 helyszínen).
- ²¹ A 690 helyszínen közül 529 kulturális, 138 természeti és 23 ún. vegyes (kulturális és természeti) helyszínen.

²² A közép-európai országok világörökségi helyszínei a következő táblázat foglalja össze típusuk szerint:

ország	világörökségi helyszín	kulturális	természeti	ebből közös (mely országgal)	táj	elismerés éve
Csehország	11	10	0	0	1	1992-2000
Lengyelország	9	7	1	1 (Belorusszia)	1	1978-1999
Bulgária	9	7	2	0	0	1979-1985
Románia	7	6	1	0	0	1991-1999
Horvátország	6	5	1	0	0	1979-2000
Magyarország	6	4	2	1 (Szlovákia)	0	1987-2000
Szlovákia	5	4	1	1 (Magyarország)	0	1993-2000
Szlovénia	1	0	1	0	0	1988

²³ *Orientations devant guider la mise en oeuvre de la Convention du patrimoine mondial*, UNESCO, Centre du Patrimoine mondial, 1999 mars, pp. 6-12.

²⁴ A Japánra vonatkozó példákat Masahiro cikke alapján állítottam össze. Lásd. Ogino, Masahiro, La logique d'actualisation. Le patrimoine et le Japon, *Ethnologie française*, XXV, 1995, pp. 57-63.

²⁵ Ogino, Masahiro, La logique d'actualisation.... p. 57.

²⁶ A japán példa jobban hasonlít a népművészet (ifjú) mestere cím adományozásának gyakorlatához, mint a világörökségi helyszínek kanonizálásához. A különbség az, hogy az „élő kulturális kincstár” cím egy adott hagyományhoz (pl. bizeni fazekasság) kapcsolódik, egyszerre csak egy személy birtokolhatja, általában haláláig. Ha nem találunk arra méltó követőt, akkor a cím akár évekig is betöltetlen marad.

²⁷ Erre vonatkozóan lásd François Hartog cikkét ebben a Regio számban.

²⁸ A másik a budapesti Duna-parti panoráma volt az itt található épületekkel együtt.

²⁹ *Br/ves descriptions des sites sur la Liste du patrimoine mondial*, UNESCO, 1999 január, p.21.

³⁰ Cleere, Henry, The uneasy bedfellows: universality and cultural heritage, *World Archeological Congress, Intercongress: The destruction and preservation of cultural property*, Brac-sziget, Horvátország, 1998. május 3-7, előadás.

³¹ Rátz Tamara-Puczkó László, A world heritage industry? Tourism at Hungarian World Heritage Sites, *Cross Gazes at the Heritage Concept Worldwide at the End of the 20th Century symposium*, 1999. október 7-9, Laboratoire „Espace et Culture” CNRS, Paris IV- Sorbonne.

³² A jelentések a következő web-oldalon érhetők el: http://www.international.icomos.org/e_towns.htm.

³³ Leniaud, Jean-Michel, *L'Utopie française...*, p.157.

³⁴ Thiesse, Anne-Marie, *Petite et grande patrie*, in Le Goff, Jacques (dir.), *Patrimoine et passions identitaires*, Fayard-Éds du patrimoine, 1998, p. 85.

³⁵ Itt Wolf Lepenies kifejezését használom. Lásd Lepenies, Wolf, Önkritikus modernség, *Regio*, 1996/4, p.14.

GÁBOR SONKOLY

Levels of Defining the Notion Heritage

The study shows that the principle of cultural heritage appeared as appropriate to represent identities from the smallest communities to the largest ones. However, the uses of this notion are different on the local, regional, continental and international levels.

In the French case, cultural heritage became active in political-academic discourses when the principles, destined to keep the nation together, lost their credit. The logic of European heritage evokes patterns of social organization different from those of the nation state. The countries in Eastern and Central Europe – including Hungary – tend to codify cultural heritage according to the expectations of the European Community, but that does not necessarily mean an actual reception of Western experiences. The countries involved in world heritage try to represent themselves by their own sites, thus remaining close to the national heritage logic. A disproportion, favourable to the Central European region, recently took shape in the geographical distribution of world heritage sites.

Western cultures have difficulties in estimating heritages with different values (especially with a dissimilar time concept), so they cannot raise them on a universal level. The Western notion of heritage should only be adapted successfully if it protected immaterial heritage as well, and resisted to the temptations of uniformity, known from the history of nation state building.

HATÁR ÉS IDENTITÁS

PETER HASLINGER

A regionális identitás kialakításának egy esete: Burgenland 1921-1938

Bár a nemzetépítéssel foglalkozó irodalom igazán hatalmas, a kutatók ez idáig viszonylag kis figyelmet szenteltek a regionális identitás kialakulásának.¹ Ez leginkább azzal magyarázható, hogy a regionalizmust tanulmányozó kutatók szerint az állam és a régió egymással alapvetően ellenséges viszonyban állnak. Jelen írás azt elemzi, hogyan vált egy ez idáig körül nem határolt földrajzi entitás szövetségi tartománnyá, és hogyan tudott megbirkózni az ottani politikai elit a régió fogalma népszerűsítésének és elmélyítésének állandó igényével. Az új regionális öntudat tehát a szövetségi tartományként való pusztá létezését veszélyeztető két forrás közömbösítésének szándékával jött létre. Az egyik veszélyforrást a volt anyaország, Magyarország jelentette, a másikat pedig Ausztria, ahol megfontolás tárgyát képezte az újonnan létrehozott entitás két szomszédos szövetségi tartomány által való feldarabolása. E kísérlet eredményeként alakult ki a legtöbbször negatív tartalommal felruházott regionális identitás.

Közép-Kelet Európában az 1919-1920-as békeszerződések a régió történelmileg páratlan átrendeződését eredményezték, fölvetve az újonnan alakult vagy megnövelt területű utódállamok nemzeti elitje számára a kapott területek integrálásának kérdését. Akárcsak máshol, a megszerzett területet itt is olyan „hibridnek”, vagy még „beszoktatásra váró területnek” tekintették, amely még egy ideig bizonyos mértékű központi irányítást és etnikai rendezést igényel. Ebből az okból kifolyólag, az új kormányzatok vagy gyors

jogi homogenizációra törekedtek, vagy a régióba különleges szabályok bevezetésével felfüggesztették az addig hatályos törvényeket (mint ahogy az történt Elzász-Lotaringiában 1871 után, vagy a görögök és szerbek esetében Macedóniában 1912 után). A regionális vagy kulturális különbözőség bármilyen formáját a lakosság szocializációját akadályozó tényezőként értékelték, hiszen ezek állandósították a kérdéses területen az egymással rivalizáló nemzeti tudatokat tápláló nemzeti bizonytalanságot. A regionális autonómiát tehát olyan feudális maradványnak tartották, amely csak útjában állt a modernizáció nélkülözhetetlen kellékének tekinthető megfelelő kiterjedésű nemzeti terület kialakításának. Ezért a nemzetépítő stratégiák elsőprős többségének az adminisztratív és kulturális egységesítés lett a legfőbb célja.

Következésképpen, 1918-1920 után a centralizáció és kormányzati szabályozások tömkelege sok olyan regionális jogi struktúrát eltörölt, melyeknek helyébe jóformán sose lépett egy új, területi alapokon nyugvó önkormányzat. S még azokban az esetekben is, ahol kialakítottak ilyen entitást, mint például Kárpátalján (mai Ukrajna)², mindez a központi kormányzat és hatalom erőteljes bevonásával történt. Ebből a szempontból Ausztria jelentős kivételt képezett. Kárpátalját leszámítva a volt Nyugat-Magyarország képezte az egyetlen önálló szövetségi entitásnak tartott közép-kelet európai területet. A magyar területek leválasztásával az 1920. október 1-i alkotmány alapján a későbbi Burgenland önálló szövetségi egységként úgy kelt életre, hogy nélkülözhetetlen jogi háttérrel (tartományi kormány, alkotmány, tartományi gyűlés) és az ezekkel járó szimbólumokkal (himnusz, zászló, címerek) ruházták fel. A fennálló jogi rendeletek egymáshoz való igazítása végett az Osztrák Köztársaság újjító szemléletmódot honosított meg, és ennek eredményeképpen mindkét fél közös felelősségét kimondták. Az úgynevezett *Burgenlandgesetz* (1921. január 25.) megkövetelte, hogy az Osztrák Parlament és a Burgenlandi Tartományi Gyűlés egymással összhangban azonos törvényeket fogadjon el, mivel csak így lehetett a szövetségi tartományban még mindig érvényben levő magyar törvénykezést módosítani.³ Ennek eredményeként az a paradoxális helyzet alakult ki, hogy miközben Burgenland jogilag független területet alkotott az Első Osztrák Köztársaság határain belül, addig bizonyos fontos kérdésekben továbbra is magyar rendelkezések voltak érvényben (ilyen volt 1937-1938-ig például az alapoktatás kérdése)

Erős centralista elemei ellenére az Első Osztrák Köztársaság alkotmányos struktúrája megegyezett egy szövetségi államéval, ezért az új öntudat

táplálását szolgáló intézményi rendszer a korona volt területeinek elvárásaival és szokásaival összhangban vezették be. A legtöbb ilyen entitás virtuálisan ugyan, de létezett már az Osztrák Főhercegség Habsburgok által vezetett délnyugat irányú terjeszkedése óta, s így ezek mindig rendelkeztek a saját alkotmányos tudat bizonyos fokával.⁴ Ausztria fennálló szövetségi kerete ideális volt mind a döntéshozásra, mind pedig a kollektív identitás kifejezésére, különösen a regionális gyűlés, a *Landtag* létrehozása után. Mindemellett, Burgenland 1921 előtti különleges helyzete meggyőzte a szövetségi tartomány új politikai elitjét a regionális építkezés sürgős szükségességéről, s ezt az érzetet külső és belső tényezők sokasága is táplálta. A bécsi városi tartományon kívül Burgenland volt az egyetlen osztrák szövetségi tartomány, amely korábban soha semmilyen önállósággal nem bírt, nem volt különálló adminisztratív egység, még Nyugat-Magyarország német nyelvű közösségének képzelt területeként sem volt ismert. Az 1880-as évek közepéig, a Hungarus identitás határozta meg leginkább a Pozsony, Vas, Sopron vagy Moson megyék nemzeti érzelmekben tudatos német lakosságát. A vidéki területeken az etnikai mobilizáció mértéke viszonylag alacsony volt.⁵ A Nyugat-Magyarországon élő németek számára egy különálló adminisztratív egység létrehozásának gondolata, vagy e terület Ausztriának való átengedése a századforduló környékén merült föl először.⁶

1918. november 22-én az ideiglenes Osztrák Parlament az önmeghatározás alapján kifejezte igényét Nyugat-Magyarországgal szemben.⁷ Ugyanakkor Károlyi Mihály polgári radikális kormánya és a kormány kisebbségi ügyekkel foglalkozó minisztere Jászi Oszkár megtették az első lépéseket egy önálló nyugat-magyarországi terület kialakítására a németek számára.⁸ Lemondásuk után a rövid életű Magyar Tanácsköztársaság az ország nyugati régiója számára független testületeket állított föl, kíméletlenül elnyomva a terület hagyományos elitjének számító tagjait. A rendszer összeomlása után, miközben a későbbi Burgenland lakosságának megtorlási hullámokkal kellett szembenéznie, a kommunista és a német nacionalista menekültek elárasztották Ausztria többi részét. Ezalatt a Saint Germain-ben megkötött béke (1919. szeptember 10.) Magyarország nyugati részét Ausztriának ítélte, s ezt a rendelkezést kicsivel később a Trianoni Béke is (1920. június 4.) megerősítette. Törvénybeiktatása után az osztrák csendőrség 1921 augusztusában Burgenland területén civil kormányzás bevezetését kísérelte meg, ezt azonban az önkéntes magyar szabadcsapatok visszaverték.

1921 őszen a burgenlandi kérdés az európai politika egyik legfőbb témája lett, ösztönözve Olaszországot és Csehszlovákiát a Velencei Egyezmény (1921. október 23.) betartására, miszerint Johannes Schober osztrák kancellár hozzájárul népszavazás megtartásához Burgenland leendő fővárosában, Sopron/Ödenburg-ban, és a környező településeken. Cserében a magyar kormány beleegyezett a szabadcsapatok támogatásának megvonásához, akik vereségük elhárítása reményében még egy utolsó jelentéktelen próbálkozásként kikiáltották az ideig-óráig fennálló *Lajtabánság* pseudoállamot. Ily módon Burgenland pár hét alatt megtisztult a paramilitáris egységektől, s a magyar kormányzás is visszavonult a területről.⁹ A magyar kormányzatnak a Sopronban tartott népszavazás (1921. december 14-16.) során használt eszközeiből arra lehet következtetni, hogy az a megállapodás, ami mellett Schober annyira elkötelezte magát Velencében, már szinte egyet jelentett Ausztria Sopronról való lemondásával.¹⁰ Mindez 1922 januárjában öltött formát, amikor Bethlen István magyar miniszterelnök Bécsbe látogatott, és informálisan becsületbeli megegyezést kötött Schoberrel, megerősítve az Ausztria és Magyarország között 1921 októbere óta a kölcsönös lemondásról szóló megegyezést.¹¹

Annak érdekében, hogy a Burgenlandban élő németeket a maga oldalára állítsa (és később, hogy befolyást gyakoroljon a soproni népszavazásra) az osztrák kormány már 1920-ban eldöntötte, a vitatott terület független kormányzati struktúrával rendelkező szövetségi tartományként, ún. *Verwaltungsstelle*-ként kerüljön be az alkotmányba.¹² Ödenburg, mint „természetes” főváros elvesztése visszavetette ezeket a terveket, s kétségeket ébresztett Burgenland gazdasági életképességét illetően. Ennek következtében olyan elméletek és javaslatok láttak napvilágot Bécsben, miszerint véglegesen fel kellene osztani a területet Alsó-Ausztria és Stájerország között. Ilyen felosztás véget vetne a „megcsonkított”, központ nélküli és fejletlen infrastruktúrával bíró tartomány nehézségeinek, s talán az új kormányzás okozta, széleskörű népszerűtlenségét is csökkentené. Annak érdekében, hogy elejét vegyék e problémának – s a soproni népszavazás után Nyugat-Magyarországon érezhető jövőbeli revizionista törekvések elkerülése végett –, Ausztria magyarországi nagykövete, Johann Cnobloch levélben fordult Schober kancellárhoz 1922 februárjában, javasolva Burgenland katonai és külpolitikai okokból való feldarabolását, „az örökké magyar igényeket kiváltó nem túl szerencsés és ideiglenes megegyezés végső lezárása érdekében.”¹³

Schober készségesen elismerte, hogy a népszavazás végkifejlete bonyolult gazdasági és kormányzati nehézségeket támasztott. Mindazonáltal kifejezte ragaszkodását az osztrák kormány Burgenland szövetségi tartománnyá való segítéséről szóló gyakorta tett ígéretéhez, azzal érvelve, hogy a továbbiakban nem lenne politikailag kivitelezhető az osztrák alkotmánynak a terület feldarabolására irányuló módosítása.¹⁴

Ezalatt a Nyugat-Magyarországon folytatódó irredenta tettek meggyőzték Burgenland új politikai elitjét, hogy kevésbé kell tartani a feldarabolás jövőbeli következményeitől, mint a magyar revizionizmus külső fenyegetésétől. Magyarországon belül, a soproni népszavazás eredménye csak megerősítette a volt nemzetiségek Magyarországgal szemben érzett hazafias elkötelezettségét. Titkos diplomáciai lépésekkel és újralfelfegyverkezéssel Bethlen István tulajdonképpen a Trianoni Béke módosításán dolgozott. Mindennek azonban semmi nyilvános jelét nem adta az 1927 májusában, Zalaegerszegen tett kijelentéséig.¹⁵ A magyarországi közbeszédet addig a községi és megyei gyűlések lázító nyelvezte uralta. Újságírók és helyi politikusok is hasonló módon, szinte már rutinszerűen állították egymással szembe „Csonka Magyarországot” az „1000 éves Magyarország” természetes földrajzi egységével, sugallva ezáltal, hogy csupán idő kérdése, s az „elfoglalt” területek, beleértve Burgenlandot is, visszakerülnek Magyarország fennhatósága alá.¹⁶ Az úgynevezett Rothermere-kampány¹⁷ által elindított tömegmozgósítás mellékhatásaként az 1914 előtti Magyarország újraéledésének gondolata széles körben kifejezést nyert a mindennapi kultúrában. Kiadványok tucatjai adtak hangot a határok jelen helyzete okozta elégedetlenségüknek, s ez a motívum jelvények, képeslapok és kítűzők formájában már elüzletiesedett és trivializálódott.

Szlovákiával vagy Erdéllyel összehasonlítva, Burgenland csak marginális érdeklődésre tarthatott számot a magyarok részéről, hiszen figyelmüket csak időnként, olyan beszámolók kapcsán fordították Burgenland felé, amelyekben keresztül példát találhattak a magyar hazafias érzés elnyomására. Ez azonban a burgenlandi politikusok számára csak kis megleléssel szolgált. Az 1920-30-as években a nyugat-magyarországi fontosabb központokban revizionista csoportok működtek, különösen Magyaróváron, Sopronban, Szombathelyen és Kőszegen, ahol hatékonyabban tudták kifejteni a határ menti települések befolyásolására irányuló, a magyarokkal szemben érzett szimpátiáért és az osztrák kormányzás kritizálásáért agitáló tevékeny-

ségüket. A volt elit tagjai, különösen az Erdődy vagy Eszterházy nemesi családokhoz hasonlók, magánkapcsolatuk kiterjedt hálózatát¹⁸ és saját személyzetüket használták fel az ügy érdekében. Magyarországi hírek és mementók a napi forgalommal együtt könnyedén ájtottak a határon, megadva a revizionista köröknek azt a lehetőséget, hogy hatást gyakoroljanak a határon átmenő kommunikációtól függő társadalmi rétegek (kereskedők, egyházi személyek, vásárokat látogató földművesek, zarándokhelyeket felkereső emberek és ezek rokonai) véleményére. Egyáltalán nem meglepő, hogy e tevékenység legfőbb végrehajtói a magyar kormányzás 1921-es megszüntével Burgenlandot elhagyó magyarok voltak, akik a tartomány ismét magyar fennhatóság alá kerülése által reménykedtek pozíciójuk visszaszerzésében. Időnként röplapok jelentek meg, a nyugat-magyarországi újságok, azonban esetenként a budapestiek is eljutottak a volt előfizetőkhez, holott legtöbbjük már nem is fizetett elő értük. Az ily módon eljuttatott lapok hatást gyakoroltak a közvéleményre, terjesztették az 1914 előtti határvonal visszaállításának közelségét, és e híreket a magyar kormány sosem cáfolta meg.

Ezek a folyamatok is félelmet ébresztettek az új kormányzaton belül. A burgenlandi rendőrkülönítmény parancsnokságának eisenstadti beszámolójából megtudhatjuk, „ezek a szóbeszédok, melyek részben nyugtalan-ságból, részben egyszerű bajkeverésből származnak, erdőtűz módjára faluról falura, házról házra terjednek, félelmet és aggodást keltenek mind a helyi, mind pedig a külpolitikától elszigetelten élő elcsatolt területek lakói között.” Az új kormányzat legnagyobb meglepetésére, a magyar szimpatizánsok száma mégis nagyon korlátozott volt. A rendőrség titkos ügynökei, akik a jobboldali gerillaharcosok legutóbbi, 1922 júniusi betörése óta figyelemmel kísérték a Güssing környéki helyi sörözők beszélgetéseit, meglepve tapasztalták az osztrák uralom félreérthetetlen helybenhagyását, aminek nevében könnyedén sikerült visszaverniük a támadást. Ennek ellenére, a bizonytalanságtól való félelem erősen megmaradt a lakosság körében, ami még mindig az „új fosztogatástól való precedens nélküli szorongás” markában élt.¹⁹ Az első világháború után rendkívüli népszerűséggel bíró, az Ausztriához való kapcsolódás gondolata bizonytalanná és kétes kimenetelűvé vált. A mindkét ország által igényelt közösségek közötti határkijelölés folyamata, az 1922-es év folyamán gyorsan polarizálta a közösségeket, létrehozva egy nem annyira nemzeti vagy etnikai, hanem társadalmi és gazdasági

motívumokon alapuló szakadást. Ennek eredményeképpen, a hasadás néhány újonnan kialakított határtelepülésen nem annyira a nyelvi vonulatot követte, sokkal inkább a politikai orientációt vagy a gazdasági szükségességet. Egyértelműen ez történt Andau-ban, ahol a helyi kormányzat szemtanúja volt a település Magyarországhoz való csatolását hirdető 1922 februári szöveges beszédet követő egyre nagyobb zavarodottságnak és egyre intenzívebb tárgyalásoknak. Amint azt a helyi közigazgatási hivatal (avagy a helyi csendőrség) vezetőjének beszámolójából megtudhatjuk, „a földdel és pénzzel kapcsolatos kérdések inkább Magyarország felé vonzzák a tulajdonosokat, míg a szociális megfontolások a társadalom szegényebb rétegeit inkább Ausztria felé ösztönzik. A nemzeti orientáció [Volkszugehörigkeit] semmilyen, vagy csak sokadlagos szereppel bír.”²⁰

A helyi identitások ilyen tisztázatlan volta az 1918 előtti vidéki politikai mobilizáció alacsony fokára, illetve az identitások jelentős mobilizációjával jellemezhető azt követő négy év kaotikus körülményeire vezethető vissza. A csupán néhány évvel azelőtt még érintetlen (bár semmi esetre sem konfliktusmentes) közösségeknek komoly, ideológiai különbségeken alapuló ellentétekkel kellett szembenézniük. Ezen körülmények hatásának tudható be az Osztrák Szociáldemokrata Párt meglepő győzelme az 1922 júniusában tartott választásokon, amikor is elnyerte a tartományi gyűlés létszámának relatív többségét. Ez igencsak figyelemreméltó eredmény egy túlnyomó többségében vidéki területen, és ennek következtében a szociáldemokraták, Bécsen és Karintián kívül a kereszténydemokraták erejét megfékezni és megkérdőjelezni képes hatalommá váltak. A belföldi trenddel összhangban azonban a keresztényszocialisták különböző *Grossdeutsche* és agrárpártokkal szövetségesen alkottak koalíciós kormányt.²¹

1923-ban, Mattersdorf (mai nevén Mattersburg) körzetének főhivatalnok (Bezirkshauptmann) panaszt emelt az ideológiai különbségeknek a mindennapi életbe is beszivárgó jelensége ellen, ami nézete szerint különösen a fiatalabb generáció tagjai között politikai gyűlölködéshez vezetett. „Szinte nem múlik el nap politikai szlogenek okozta verekedés nélkül.” Ugyanez a beszámoló még egy dologra rávilágít, nevezetesen arra, hogy nagyobb ünnepeken való felvonulások során több szervezet is még mindig magyar zászlót és jelvényt használt. A főhivatalnok szemében mindez ellentmondásban állt azzal a közfelfogással, miszerint a lakosság körében – néhány értelmiségit leszámítva – semmi jele nem tapasztalható a magyaro-

kat támogató agitációnak, és azzal a hírrel is miszerint az osztrák kormányzathoz való átállás probléma nélküli.²²

Azon állítás ellensúlyozására, miszerint az *Anschluss* esetén Burgenlandot automatikusan ismét Magyarországhoz kapcsolnák, Burgenland újonnan kialakított politikai elitjének vezetői – félretéve nem elhanyagolható véleménykülönbségeiket – megpróbálták az új területi egység népességén belül valamiféle *Landesbewusstsein*-t kialakítani. Figyelembe véve a Sopron elvesztése okozta infrastrukturális, gazdasági és kulturális következményeket, illetve a képzett adminisztratív személyzet ezzel együtt járó kritikus hiányát is, a feladat különlegesen nagy kihívást jelentett. A régió elmagyarosodott középosztályának tömeges elvándorlása után, a volt monarchia osztrák feléből verbuvált hivatalnokait a helyi lakosok egy része a lekcinsnylő „Zugereiste” (újonc) jelzővel illette. Az első években ez a probléma Burgenland politikai képviselői között további szakadást idézett elő: a politikai és kormányzati elit egy része Burgenlandon kívülről, a volt osztrák részről, vagy más utódállamokhoz került területekről (pl. Szudéta-vidékről, vagy Sopron környékéről) származott.

Az 1921-et követő néhány évben különösen hangsúlyos volt ez az eltérés, hiszen a tartomány közigazgatási posztjai kiosztásának megvitatása során az utóbbi csoport tagjait, néhány 1919 után száműzetésben élő emberrel egyetemben „nem idevalósi” [*nicht bodenständig*] jelzővel illették. 1922 novemberében Adalbert Wolf, egy prominens burgenlandi őslakos – az Ausztriát támogató mozgalom egyik úttörője, a Nagy Német Néppárt képviselője – a következőket nyilatkozta a tartományi gyűlésnek: „Nekünk, őslakos burgenlandi embereknek, akik híresek szülőföldjük iránt érzett szeretetükről, [...] a saját kormány, diéta vagy tartományi közigazgatás megléte nem csupán elméleti kérdés. Abból a meggyőződésünkben kiindulva, hogy a közigazgatásba csak e földről származó és itt felcseperedő emberek vehetnek részt, akiknek van érzékük és fülük különleges körülményeink megértésére, mi az önállóságot nem pusztán formalitásnak tekintjük, hanem ezzel ellentétben, nagy jelentőséget tulajdonítunk neki.”²³

Ezt a hangvételt erősítette az osztrák befektetési stratégiák hiányosságainak egyre növekvő kritikája és a megnövelt számú bürokrata apparátus egyre nagyobb költsége. Az 1934-ig tartó teljes időszak alatt a szövetségi kormányt állandóan bírálták azért, hogy az nem tesz meg mindent az újonnan szerzett szövetségi tartomány fejlesztéséért. Az oktatási és egészségügyi

rendszerbe való lényeges befektetések, valamint a turisztikai infrastruktúra fejlesztése ellenére, illetve az 1920-as évek elején tapasztalt pénzügyi válság és a kommunikációba, közlekedésbe²⁴ befektetett összeg relatív alacsony volta miatt, Ausztria népszerűsége csökkent a lakosság szemében. Ehhez hozzájárult még a bécsi bankok azon gyakorlata miszerint húzódoztak burgenlandi jelentkezőknek kölcsönt kiutalni,²⁵ illetve a társadalom néhány szegmensének keserűsége is: a tanárok, hivatalnokok jövedelme az infláció hatására jelentősen csökkent, a gazdálkodók magasabb adókkal, a vidéki munkások pedig szigorúbb társadalombiztosítási szabályokkal találták szemben magukat. Következésképpen, ezek a tények még az új politikai elit eredetileg Burgenlandon kívülről származó tagjainak is a regionalizmus retorikájának elfogadását sugallták. Tudatosan vagy sem tehát még a „nem őslakos” burgenlandiak is magukévá tették az osztrákellenes retorika bizonyos fordulatait, „a szövetségi köztársaság Hamupipőkéjeként”²⁶ egy elhanyagolt tartomány nevében kezdtek beszélni.

A „nem őslakos” politikusok által használt regionális diskurzus az egyetlen lehetőséget jelentette számukra, hogy felvegyék a versenyt a magyarosítás évtizedei alatt is Burgenlandban élő „őslakossággal” közösen átélte marginalizáció emlékével. A szociáldemokratáknak ez a taktikája további eszközként szolgált a Burgenlandban fennálló kereszténydemokrata fölény megingatására, illetve az 1921-es soproni kampány során magyarellenes retorikáját úgyszintén meghonosító Nagy Német Néppárttal való koalíció összekovácslására tartományi és országos szinten egyaránt. Ez idő alatt a magyar propaganda a Nyugat-Magyarországon élő németek számára Magyarországot elismerten toleráns szülőföldként vázolta föl, míg Ausztriát kommunista ügynökök által aláásott, politikailag és gazdaságilag gyenge országgént mutatta be. Ennek megfelelően, az osztrák propaganda is hasonló képekkel dolgozott, és Magyarországot elnyomó, brutális, feudális rezsimként ábrázolta. 1934-ben bekövetkezett feloszlásukig mind a szociáldemokrata, mind a Grossdeutsch retorika ezekből a motívumokból építkezett.

Burgenland különleges regionális identitásának megfogalmazásához egyik fontos jellemzőjét, azaz ideológiai jobboldaliságát is figyelembe kell vennünk. Lehetőségeik legteljesebb kihasználása érdekében kétségkívül minden politikai tábor elfogad bizonyos szükségesnek vélt alapstratégiákat, azonban Ausztria esetében helytelennek tűnt átvenni a zömében régóta fennálló területi egységek megszokott gyakorlatát, hiszen bármilyen kapcsolat

a hagyományos területi felosztással vagy azok szimbólumaival, a régi magyar megyék emlékét idézte volna fel. Ezek a megfontolások járultak hozzá az etnicitáson és történelmi előzményeken egyaránt alapuló, a kontinuitás és diszkontinuitás retorikai mintáinak meglehetősen mesterséges fúziójának létrehozásához.

Ebben a retorikában egyrészt utalások találhatók a lakosság túlnyomó többségének „német” jellegére, csakúgy mint a településminták Nagy Károly korától datálható állítólagos kontinuitására, ami ily módon megelőzte a magyarok Kárpát-medencébe való érkezését.²⁷ Másrészt az önmeghatározáshoz való jog legális mentséggént szolgált a többnemzetiségű magyar államból való kiváláshoz, és ez egyben az elnyomó magyarosító rezsim gyakorlatára adott válaszként is értelmezhető. Ugyanakkor az Ausztria többi részétől való elhatárolódás vágya szükségessé tette a magyar múlt néhány elemének integrálását. Ebből az okból kifolyólag az 1867-ben megkötött osztrák-magyar kiegyezést megelőző időszak a Magyar Királyság különböző etnikai csoportjainak békés és szimbiotikus együttélésének szimbólumaként jelenik meg. A történelem ezen olvasata szerint, a kiválás magjai ott keresendők, hogy a magyarok képtelenek voltak a Burgenlandban élő németek megfelelő kormányzására. Ezért Magyarország gyakran megkapta a „magyar” jelzőt, egy valaha őshonos ország iránt érzett hűség visszavonhatatlan eltűnése fogalmának aláhúzása érdekében, illetve a magyarokat támogató kiadványoknak a két világháború közötti teljes időszakra jellemző hazafiatlan viselkedés vádjának ellensúlyozása képpen.

A regionális identitás kialakításában, a kontinuitás és diszkontinuitás egyidejű hangsúlyozására az egyik legjobb példát a regionális címerekről folytatott vita szolgáltatja. A döntés elsősorban a Bécsi Egyetem Genealógiai Intézetének szakértői bizonylatán alapult. Ez a szakértői vélemény eltanácsolta a *Verwaltungsstelle*-t a megfelelő magyar megyék címerének használatától. Ehelyett Burgenland északi részére Mattersdorf-Forchtenstein grófjai családi címerpajzsai elemeinek kombinációját javasolta, Burgenland déli részére pedig a Güssing-Pernstein családok címerpajzsaiból vett elemeket. Ugyanakkor, a címerpajzsokon használt színek – a *fekete* hegy tetején ülő *vörös* sas, háttérben *arany* égbolttal – mindmáig megerősítik Burgenland német identitását.

Az oktatáspolitikai szintén fontos részét képezte az új regionális identitás népszerűsítésének. Az új elit itt is a Magyarországgal való szakításra,

valamint az etnikai és regionális kulturális folyamatosság kihangsúlyozására épülő taktikát választotta. A szakképzett pedagógusok hiánya miatt a kormányzat a kevéssé felkészült német tanárokat is megtartotta, az új jelentkezőknek pedig csak egyetlen nyelvi tesztet kellett teljesíteniük.²⁸ A magyar tanárképző főiskolák befolyásának mielőbbi megszüntetése érdekében később azonban a burgenlandi tanárokat toborzó rendszer egyre szigorúbban ragaszkodott az osztrák előírásokhoz. A magyar tankönyvek használatát betiltották, a térképeken és más tanítási eszközökön a magyar feliratokat leragasztották, és német megfelelőjével felülírták. Módszertani fejlesztés és a kormány iránt érzett hűség biztosítása érdekében minden körzetben tanári kiscsoportok alakultak. Néhány stratégiai fontosságú tantárgy (matematika, történelem, földrajz vagy természettudomány) esetében a tanmenetet elsődlegesen regionális, burgenlandi témákra összpontosítva állították össze. Még az új számtankönyvek is burgenlandi példákat felhasználva magyaráztak meg bizonyos matematikai problémákat – innen ered a „*bodenständiges Rechnen*”, azaz a „hazai aritmetika” kifejezés is. A lakosság regionális kötődésének megerősítése érdekében a tanárokat felkérték településkronikák megírására, a kezdetben még kissé szkeptikus szülőket pedig elhívták gyermekeik osztálykirándulására.²⁹

Azt is fontos megjegyezni, hogy a keresztényszocialisták és a szociáldemokraták heves harcának eredményeképpen született ezen intézkedések oly mértékben gátolták a további oktatási reformokat, hogy az 1868-as Magyar Oktatási Törvény legtöbb rendelkezése még 1937-1938-ig is érvényben volt. Az erősen polarizált politikai hangulat azonban egyre több vitát váltott ki Burgenland regionális identitásának tartalmáról és formájáról. Ezek a viták a három fő politikai párthoz közelálló regionális hetilapokban jelentek meg. Közülük a szociáldemokraták különleges hangsúlyt helyeztek a modernizációra, és úgy értelmezték ezt, mint a burgenlandi németeket a német nemzeti közösség vérkeringésébe való visszavezetésének eszközét. Következésképpen, ezek a cikkek megpróbálták szakítani a hagyományos etnikai hierarchiával, amely ősidőktől fogva a magyarokat helyezte az 1914 előtt széles körben elfogadott „magyar” értékrend csúcsára.

Ebből kifolyólag a szociáldemokrata hetilap, a *Burgenländische Freiheit*, a hazafias értékek régi magyar rendszere idegen voltának bemutatását tűzte ki céljául, a keresztényszocialisták, mint ezek titkos csodálóinak lejáratásával egyetemben. Mindezt leghatékonyabban a hatalmon levő „magyar”

rendszerre való gyakori utalásokkal érték el, magát az országot „szuronyokon nyugvó” centralista államként mutatta be, az osztrák-magyar határt pedig úgy jellemezte, mint „a kelet barbarizmusa és a nyugati demokrácia között húzódó demarkációs vonal”³⁰ Azonban még a szociáldemokrata diskurzus is nagyobb hangsúlyt fektetett a kultúra „puha” jellegére, mint a nyelvi különbségekre. Számukra a magyar kultúra mindig valami keserű és ironikus felhanggal jelentkezett, amelyhez súlyos visszamaradottság, gazdasági, infrastrukturális elégtelenség és elhanyagoltság, valamint a politikai eljárások „feudális” volta (korrupció, hozzá nem értés és nyers brutalitás) társult. Az állítólagos magyar lényeg meghatározására az „ázsiai” terminust használták, és azt állították, hogy ez mind a politikai kultúra európai normáival, mind pedig Burgenland többségi német lakosságának igényével összeegyeztethetetlen. Mindezt talán legjobban Ludwig Leser, a tartományi kormány elnökhelyettese által 1923 szeptemberében, a tartomány költségvetéséről folyó vita kapcsán, a diéta emelvényén tartott beszéde illusztrálja: „Amióta csak létezik Burgenland létrehozását céljával kitűző mozgalom... azóta létezik az Európa egyik legkevésbé szabad országától való elpártolásának igénye, és a németek nagy családjába, illetve Európa egyik legszabadabb országának közösségébe való tartozás erős vágya is.” Leser szerint mindezt a legfőbb ok az, hogy a „Burgenlandban élő emberek ráeszméltek, hogy Ausztriánál fejlettebb országban élnek.”³¹

Más nézetet képviseltek a kereszténydemokraták képviselői és az általuk irányított hetilapok. Ők szükségesnek érezték elfogadni a „magyar” kulturális örökség bizonyos részeit, azzal érvelve, hogy a németek és horvát, illetve magyar szomszédai harmonikus együttélésének lehetőségét olyan karakterisztikus jegyek alakították ki, mint a vallási vagy nemzeti tolerancia hagyománya. A multietnicitást és a sokszínű vallási életet olyan ápolandó hagyománynak tartották, amely a tartomány Alsó-Ausztria és Stájerország között való felosztása során elveszett volna. A kereszténydemokraták természetesen ráébredtek, hogy ők ki tudják használni ezt a helyzetet, hiszen Burgenlandban a németek voltak számbeli fölényben. Innen ered az 1924 márciusában a keresztényszocialista „*Burgenländische Heimat*” által közreadott cikk is miszerint: „Burgenland legfőképpen német vidék. A németeknek itt olyan szilárd a helyzetük, hogy semmi veszély nem fenyegeti őket, történten bármi is a nemzeti kisebbségekkel. Ez jelentős politikai érték. A szövetségi tartomány kormányának meggyőződésével összhangban

szándékában áll a békeszerződésben teljes mértékben garantált jogokkal felruházni a kisebbségeket.”³²

Ez a hozzáállás nemcsak békéltető retorikát – és erősen kétértelmű politikát – eredményezett a horvátokkal szemben,³³ hanem 1922 nyarára a németeket támogató azon keményvonalasok marginalizációját is eredményezte, akik a Burgenlandban maradt kevés számú magyar nyelvi megszorításáért emeltek szót.³⁴ Oberwart helyi kormányzatának vezetője az államterület megváltozása okozta magyar reakciókról a következőképpen nyilatkozott 1925-ben: nemcsak nagyon „visszafogottak voltak, hanem teljesen feddhetetlenek is”.³⁵ A regionális etnikai és vallási kiegyezés kitételei – amibe a zsidókat szinte soha nem vették be, a roma lakosságot pedig még meg sem említik – úgy tűnik, összeegyeztethetők voltak az államterület megváltozásának visszavonhatatlan jellegével és a magyarok Ausztria hűséges polgárainak új szerepével.

Tehát az új regionális identitás kialakítását nem a magyar etnikum közösségei akadályozták, hanem sokkal inkább az úgynevezett „magyarónok”, a legkeményebb német- és osztrákellenes érzélemmel bíró emberek. Ezek olyan német vagy horvát ösökkkel bíró személyek voltak, akik elmagyarosodtak, és bekerültek a régió társadalmi vagy szakmai elitjébe. Noha kielégítő módon képviselve voltak a kormányzatban, hiszen közöttük sok papot, tanárt és mesterembert találunk, a háború utáni államterület megváltozása státuszuk elvesztése miatt félelemmel töltötte el őket. 1921 után Burgenland tartományban maradtak, és ennek következtében részben visszataláltak eredeti anyanyelvükhöz. Ennek ellenére azonban magyarnak vallották magukat, ami megmutatkozott munkahelyükön való magyar beszédükben, a magyar nemzeti himnusz éneklésében, s az osztrák hatalom kritizálásában, alkalmanként ellenzésében is.

A burgenlandi magyarónok számát több okból kifolyólag még megbecsülni is elég nehéz feladat.³⁶ Először is Magyarországgal való önanonosulásuk nem egy közös eredettel rendelkező stabil közösség létezésének élményéből ered, hanem elsősorban a középiskolai tanulmányaikból, amit később a polgári kormányzásban vagy egyéb foglalkozásban való előrelépés követett. Családfájuk hiánya megmagyarázza a Dél-Burgenlandban élő etnikai magyarok és köztük fennálló különbséget: míg a magyarónok boldogan sorolták saját magukat a magyarok közé, az etnikai magyarok továbbra is becsmérlő jelzőkkel illették az „újoncokat”, akiknek legjobb esetben is

a hazafiasság hibrid formáját tulajdonították csak. A másik ok pedig, hogy nagyon sok prominens, Magyarországot támogató lakója elhagyta Burgenlandot a magyar fennhatóság megszűnésével, míg azok, akik a tartományban maradtak sikeresen igényelték az osztrák állampolgárságot. Az osztrák identitást választó csoport az államhatárok megváltozását követően hamarosan állandó nyomás alá került, magyar identitásukat a mindennapi életben el kellett fojtaniuk, hogy ne merülhessenek fel kérdések az állam és a nemzet iránt érzett hűségükükre. Szükségtelen is talán megemlíteni, hogy ezek a tényezők valódi korlátokat állítottak a csoportkohézió kialakulása és képviseletük elé. Ezzel magyarázható, hogy a két világháború közötti időszakban a Burgenlandban élő magyarok nem rendelkeztek saját politikai párttal vagy szervezettel.³⁷

A Bécsi Egyetemen tanuló ifjú Stephan Vollnhoferhez hasonlóan sok Burgenlandban élő személy találta szembe magát az ellentétes identitás nyomásával. Vollnhofer a Social Demokrat hetilapban 1922 júliusában megjelentette egy cikket a „második inkarnáció”-ról [zweite Menschwerdung], és ebben beszámol az első világháború óta átélt útkeresésének kríziseiről. A magyarosító politika befolyása alatt, Vollnhofer középiskolai éveiben járva, Magyarországgal szemben érzett ádáz hazafias elkötelezettséget. Saját szavaival élve: „Ausztriával szemben gyűlöletet ...magyar voltomhoz pedig elengedhetetlen és meg nem alkuvó ragaszkodást plántáltak nagyon mélyen, szinte kiirthatatlanul a lelkembe.” Annak ellenére, hogy „az osztrákok hamarosan hazamentek” Vollnhofer inkább a magyar hadifogságot választotta, és 1919-ben abbahagyta bécsi egyetemi tanulmányait, „mert félttem, hogy elveszítem magyar identitásomat [Ungartum] a már megtérített társaim hatására”. Ez jelezte egy-két évig tartó „belső harcának” [Seelenkampf] kezdetét. „Nem akartam országom árulójává válni, aki csak úgy eldobja azelőtt oly nagy büszkeséget jelentő magyar voltának meggyőződését, ugyanakkor nem akartam saját embereim árulójává sem válni...” Ez a harc „német identitásomra [meines Deutschtums] való hirtelen és örömteli rádöbbenéssel” végződött. A „gyenge pontokkal rendelkező, ám erényekben gazdag” magyarokkal szemben Vollnhofer szinte semmit, csak korlátozott szimpátiáját tartotta meg.³⁸

Néhány faluban, különösen ahol a hagyományos helyi elit alig változott, vagy ahol a lakosság gyakorta érintkezett a határ magyar felén élőkkal, a magyarokat támogató csoportok megpróbálták területi szinten diskurzus-

beli fölényre szert tenni az osztrák hatalom konfrontálásával. Stremben, egy dél-burgenlandi kis közösségben, a falu lakosainak csak egy része volt magyarbarát. Az ő rámenősségük azonban sikeresen újraélesztette a magyarok iránt érzett hűség kifejezési módjait, így történt például, hogy a közeli magyar településről, Pornóapátiból meghívtak egy cigányzenekart, azok pedig magyar énekeket és táncokat játszottak. Nem meglepő, hogy egy osztrák hivatalnok jelentésében azon lamentált, hogy „ezek a tettek a lakosság német érzelmű felében kényelmetlen érzéseket ébresztenek. Senki se mer azonban nyíltan tiltakozni ellenük. Csak ilyesfajta burkolt megjegyzéseket tesznek: »Nehéz elhinni, hogy még Ausztriában vagyunk!«”.³⁹

Miután szembesültek az állampolgári hűség megszilárdításának ilyen nyilvánvaló sikertelenségével, a két tábor saját politikai ideológiájukkal és Burgenland regionális identitásának különböző olvasatával összhangban alapozta meg véleményét. A két megközelítést „evolcionista” illetve „progresszivistá” kategóriákkal jellemezhetnénk. A Grossdeutsche és a szociáldemokrata orientáció elsősorban a magyarónok kemény megbüntetését, radikális föld- és oktatási reform végrehajtását, a hagyományos elit befolyásának végleges megszüntetését szorgalmazó „progresszivistá” álláspontot képviselte. Számukra a régióépítő folyamat nélkülözhetetlen részét a lakosság de-magyarizációja, és a magyarizáció ígájának tartott következményektől való megtisztítása képezte. Ebben a kontextusban a magyar nemzeti ideálhoz kötődő hagyományos nyelvi és kulturális hierarchia kritika tárgyát képezte, és bármiféle ehhez való ragaszkodást az osztrák szuverenitással összeegyeztethetetlennek vélték.

Még egyszer tehát a szociáldemokraták a kereszténydemokraták lejárásának esélyét a magyarón veszéllyel való összekapcsolásban látták, különösen az 1927. január 30-án lezajlott schattendorfi incidens után. 1927 nyarán a szociáldemokrata Ludwig Leser, a Német Birodalomban a közvélemény mobilizálásának legaktívabb támogatója Németországba utazott, hogy támogatást szerezzen a Burgenlandért folyó küzdelemhez. Az osztrák terület fölött is áthaladó és Észak-Burgenlandban is megcsillanó német kormányozható úrhajó elkészítésére irányuló sikeres kísérletét a rákövetkező évben a német támogatás megnyerését előrevetítő szimbolikus jelként értelmezték. A német szociáldemokrata Paul Loebe 1928-as látogatása során nagyon megrontotta a magyar és osztrák kormányzat viszonyát, ugyanis feltette azt a kérdést, vajon Magyarország hivatalosan elismerte-e Burgenland

1920-1922-es Ausztriához való csatolását. 1931-ben Burgenland új tartományi fővárosának, Eisenstadtnak polgármesteri választása során Leser kijelentette: „Szégyenletesnek tartom egész Burgenlandra nézve, hogy egy magyar hercegi sarj képviselje Eisenstadt városát. Esterházy számunkra a piros-fehér-zöld múltat szimbolizálja, amiről nem akarunk hallani semmit soha többé, illetve a nagy területtel rendelkező földbirtokosokat, [...] akik pedig országunk és embereink teljes liberalizációjának akadályát jelentik.⁴⁰

Ezzel ellentétben az evolucionista felfogás a magyar múlt és a magyarónok felé empatikusabb hozzáállást képvisel. Míg a tartományi kormány volt elnöke, Alfred Walheim, a magyarónok magyar nyelv közterületen való használata elleni erőteljesebb fellépésre szólított fel,⁴¹ addig a tartományi gyűlés keresztényszocialista képviselője, Johann Sabel a következőképp nyilatkozott:

„A magyarón szó alatt néha olyan embereket értünk, akik jelenlegi nézetük szerint Burgenland Magyarország részét kellene hogy alkossa, s akik aktívak is ezen meggyőződésük érvényre juttatásában. Úgy hisszük, ezeknek az embereknek meg kellene kapniuk az útlevelüket, hogy átmehessenek Magyarországra, ahová tartoznak... A magyarón szót azonban olyan emberek jellemzésére is használjuk, akik valaha magyar kormányzás alatt éltek, lojális polgárai voltak az országnak, és Magyarországon végezték tanulmányukat. Ezeket az embereket nem kérhetjük, ... hogy változtassák meg belső beállítottságukat egyik pillanatról a másikra. ... Van egy harmadik csoport is akiket a magyarón jelzővel illetünk, azok, akik esetenként kiejtenek egy-egy magyar szót. A magyar nyelv számunkra ma egy idegen nyelv. Azt senki nem tilthatja meg nekem, hogy angolul vagy franciául beszéljek, és ugyanígy senki sem tilthatja meg nekem a magyar beszédet sem, amíg azt nem tüntető módon, Burgenland elcsatolása elleni tiltakozás céljából teszem.”⁴²

Ki kell emelnünk, hogy a változó nemzeti érzelmek és hibrid polgári identitások kétértelműségének ebben a sötét zónájában mindkét fél számára nagyon nehéz volt elkülöníteni a magyar kulturális gyakorlat maradványait a nyílt revizionista politikai tettektől. Az 1920-as és 1930-as években meglehetősen gyakoriak voltak a kormány felől érkező túlreagálások. A schattendorfi incidens után a szociáldemokrata sajtó megkezdte a magyar nevek egyesével, teljes formában való kiadását, s néhány határtelepülést, mint például Lockenhaus-t vagy Rechnitz-et „magyarón melegágyak”

(Magyaronennester) elnevezéssel illette. Néhány olyan elszigetelt esetben, ahol magyar énekeket vagy táncokat nyilvános helyen énekeltek, illetve táncoltak a kormány beavatkozott, ez pedig nagyfokú értetlenséget váltott ki a helyi lakosság körében. Egy ilyen, Neusiedl am See-ben 1927 januárjában történt eset után a magyarkodó tettekkel vádoltak a következőképpen védekeztek: „Az igaz, hogy a Cafe Guttmannban ültünk aznap este, és magyar dalokat énekelünk, de felváltva német dalokat is. Nem állt szándékunkban semmiféle nemzeti meggyőződésnek hangot adni. ...Nem nemzeti énekeket énekelünk, hanem népszerű és operett dallamokat.”⁴³ Érthető, hogy ilyen hangulatban magyar színjátszó csoportok alakításának az esélye, vagy később magyar filmek bemutatása vagy előadása elég korlátozott mértékben volt elképzelhető.

Tehát mennyire sikerült Burgenland politikai elitjének az újonnan kialakult szövetségi tartomány lakosságával elfogadtatni önmagát? Erőfeszítései során az új politikai elit megpróbált bizakodást mutatni, miszerint a régióépítés jó úton jár, vagy legalábbis, ahogyan Ludwig Leser az 1926-os tartományi gyűléshez intézett beszédében összefoglalta, a lakosság túlnyomó többsége Magyarország iránt érzett hazafias kötődését széles körben egy valódi „Burgenänder-ség érzésére” cserélte – azzal a negatív felhanggal, hogy a „mi burgenlandiak vagyunk” elsősorban azt jelenti, hogy „többé már nem vagyunk magyarok”. Azonban Leser maga is bevallja, hogy az identitás megváltozása nem vonta maga után az osztrákság érzését. „Csak azt sajnálhatjuk, hogy még ma is sok esetben a burgenlandiak bizonyos ellenérzéssel viseltetnek Ausztria többi részével szemben.”⁴⁴

A regionális identitásnak ez a negatív meghatározása érezhető az 1920-as évek közepéről származó helyi kormányzati beszámolókból is, melyek a hivatalos identitáspolitika korai korszakából a siker és bukás egyvelegéről tudósítanak. Az Eisenstadtban működő rendőrség vezetőinek magyarázata szerint, az ezeréves idegen uralom és a régió 1918 előtti elkülönülése teljes mértékben megakadályozta Burgenland lakosságának a „német nép osztrák ágába” való betagozódását. Ehelyett, egy addig ismeretlen, politikai és gazdasági entitás, „Burgenland” létrehozása miatt saját magukkal keveredtek konfliktusba. Ez a mindennapi beszélgetésekben is szembetűnik: „Ha Ausztriáról beszélnek, úgy tesznek, mintha valami Magyarországhoz hasonló, távoli dolog lenne az. A bürokratákat „osztrákoknak” hívják, a turizmust az „osztrákok” miatt fejlesztik, és a vidék javait majd „Ausztriában”

értékesítik... Így Burgenland valami különleges, Ausztria és Magyarország között fekvő helynek tűnik, és mindkét oldalról erős hatás érezhető.”⁴⁵

A kép csak elhanyagolható mértékben változott 1930-1931 után, amikor az Ausztria és Magyarország között elinduló kétnyelvű tárgyalások áttörést hoztak, és a különleges kapcsolat, a közös végzet toposza (Schicksalsgemeinschaft) – a szociáldemokraták lapjainak kivételével – megtalálta az utat a legtöbb sajtóorgánumhoz.⁴⁶ A nyílt és barátságos hangulat esetenként lehetővé tette irredenta köröknek a Burgenlandon belüli közhangulat befolyásolását.⁴⁷ Másrészről a német és osztrák nemzeti szocialistákkal szemben érzett szimpátia 1933 februárjában és márciusában hirtelen elterjedt Burgenland-szerte, még az olyan, Rechnitzhez hasonló településeken is, melyek azelőtt erőteljes magyarbarátságukról voltak ismertek. Oberpullendorf kerületéhez hasonló helyeken a nemzeti szocialisták iránt érzett szimpátiát részben az Osztrák-Magyar Monarchia újraéledésétől való félelem stimulálta, amely – Nyugat-Magyarországon keringő hírek szerint – Burgenland magyar fennhatóság alá való automatikus visszacsatolását jelentette volna.⁴⁸ A náccal szembeni szimpátia mértéke a terrorista akciók hatására jelentősen csökkent, különösen Engelbert Dolfuss kancellár 1933 októberi megtámadása után.⁴⁹

Noha az osztrák nagykövet közbelépésének hatására a nemzeti szocialista propaganda ereje ezt követően csökkent, Burgenland és Magyarország hosszú közös határa ideális területet jelentett a náci propaganda átcsempészésére.⁵⁰ Mindez oly módon volt erőteljes hatással a regionális interetnikus közeledés formálódására, hogy a zsidókat egyre növekvő mértékben kizárták, míg a Ständestaat által szorgalmazott állami katolicizmus ellensúlyozása érdekében a protestáns közösségek egyre erőteljesebben kapcsolódtak a Harmadik Birodalomhoz. Mindeközben Magyarország sem tett le teljes mértékben Burgenlandról. Revizionista körök különböző alkalmakkor megnyilvánultak, ilyen volt például Kurt Schusching kancellár 1937 májusában Budapesten tett látogatása, amelynek során Burgenland Magyarországhoz való csatolását követelő röplapokat osztogattak (a sajtó azonban csendben átsiklott ezen esemény fölött).⁵¹ Magyarország azon reménye, hogy visszakapja Burgenlandot az Anschluss során, teljesítetlen maradt. Mecsér András magyar parlamenti képviselőnek a budapesti német nagykövethél tett magánküldetése, miszerint javasolni kellene Burgenland baráti gesztusként való átengedését, 1938 áprilisában visszautasításra talált

Hitlernél.⁵² Burgenland azonban fél évvel később, 1938. október 1-én megszűnt létezni, mert a tartományt felosztották Stájerország és az Al-Duna kerületei között. Ezzel a lépéssel az 1921-ben megkezdett kísérlet úgy tűnik, véget is ért.⁵³

A régióépítésre tett közel két évtizedes kísérlet eredményének értékelése kapcsán annyit mindenképpen leszűrhetünk, hogy fejlődés leginkább egy szempontból történt, nevezetesen a helyi közösségnek egy szélesebb közös identitás fogalmi keretei közé való integrálódásában. Igaz, mindez csak az egymással ellentétben álló regionális és nemzeti elemek nem teljesen átlátható fúziójának formájában történt. Meg kell jegyezni azonban, hogy Burgenland esetében ez a folyamat meglehetősen defenzív volt. Amint tanulmányában Andrew Burkhard is rámutat, „az összetartozás érzése Burgenland speciális esetében vitathatatlanul a különbözőség érzésében rejlik”. Ez a különbözőség nyilvánul meg mind a Magyarországgal, mind pedig a volt Ausztriával való összevetés esetén, amit a burgenlandiak általában különálló területként, Altösterreich-ként (öreg Ausztriaként) jelöltek.⁵⁴

Fontos azonban néhány további, a régióépítés folyamatainak mechanizmusaival és jogosultságával kapcsolatos megjegyzést tennünk. Részben az első világháborút követő káosz miatt a két világháború közötti időszakban a legtöbb közösség elmulasztotta sértetlen kollektív identitásának kialakítását. A társadalom egy mindaddig statikus és stabil fogalma helyébe ekkor az önazonosulás univerzális mintáinak eróziója lépett. Ez irányvesztéshez és apátiához vezetett, amit az 1918-at követő gazdasági nehézségek még inkább felerősítettek. Továbbá a nyugat-magyarországi köröktől érkező későbbi beavatkozások garantálták, hogy az államhatár megváltozása helyi szinten nem jár együtt a lojalitás zökkenőmentes megváltozásával. Ebből a szempontból az 1918-1921-ből származó ideológiai hasadás, mint a falusi közösségek destabilizációjának egyik tényezője, illetve mint a helyi környezetet két táborra osztó erő megmaradt.

A regionális identitás szempontjából ez a megosztottság azonban mozgósító erőként is szolgált, megnyitva az utat az identitás versengő megfogalmazásainak. A „burgenlandiságról” szóló diskurzus így differenciáltabbá és elmélyültebbé vált. Az identifikáció különböző mintái (állampolgársága szerint német vagy osztrák, múltja alapján magyar, a jelenben egy sajátos regionális kultúra része) tág működési teret biztosított az egymással versengő regionális elitek mozgósító stratégiai számára. Ezen fejlődések eredménye-

képpen a harmincas évek elejére az identitás fogalmainak bizonyos semlegesedése jött létre, amely az új regionális entitás, nevezetesen Burgenlandhoz való tartozás képzetét már elhagyta.

Fordította: Steinbach Júlia

JEGYZETEK

- ¹ Létezik azonban néhány ellenpélda is. Lásd: Alon Confino, *The nation as a local metaphor. Württemberg, imperial Germany, and national memory 1871-1918*. (Chapel Hill, NC: Univ. Of North Carolina Press, 1997), Irina Livezeanu, *Cultural politics in greater Romania. Regionalism, nation building, and ethnic struggle. 1918-1930*. (Ithaca: Cornell Univ. Press, 1995), Celta Applegate, *A nation of provincials. The German idea of Heimat*. (Berkeley: Univ. of California Press, 1990).
- ² Kárpátalja (Ukrajna) esetében egy névlegesen autonóm testület de facto a nemzeti kormány regionális ágazataként működött. A két világháború közötti Csehszlovákia kormányzati struktúrájának részletesebb elemzéséhez lásd: Ladislav Lipscher, *Vérfassung und politische Verwaltung in der Tschechoslowakei (1918 – 1939)*. (Munich: R. Oldenbourg Verlag, 1979). Ukrajna kárpátaljai részén élő ukránok (vagy ruszinok) és Szlovákia történelméről lásd még: Paul Robert Magocsi, *The Rusyns of Slovakia. An historical survey*. (Vienna: Braumüller, 1983), és a mai időkből: Peter Švorc, *Zaklatai krajina: Podkarpatská Rus, 1918-1946* (Prešov: Univerzum, 1996).
- ³ Erről a jelenségről részletesebben lásd: Franz Artner, *Die Landesgesetzgebung in Burgenland. Verfassung und politische Wirklichkeit*. (U. Vienna Dissertation, 1986)
- ⁴ Amint azt Voralberg szövetségi tartomány is példázza, ez a regionális identitás ama fajtája népszerűsítésének és fejlődésének alapjául szolgált, amely átmenetet képezhetett az osztrák, alemán és német identitás között. Markus Barnay, *Die Erfindung des Vorarlbergers: Ethnizitätsbildung und im 19. Und 20. Jahrhundert* (Bergenz: Vorarlberger Autoren-Gesellschaft, 1988).
- ⁵ Lásd: Gerhard Baumgartner, „Der nationale Differenzierungsprozess in den ländlichen Gemeinden des südlichen Burgenlandes,” in: Andreas Moritsch, ed., *Vom Ethnos zur Nationalität: Der nationale Differenzierungsprozess am Beispiel ausgewählter Orte in Kärnten und im Burgenland*. (Vienna: Verlag für Geschichte und Politik and Munich: Oldenbourg, 1991), 93-155.
- ⁶ Legtöbb esetben azonban az olyan javaslatok, mint amelyet a bécsi tanár, Joseph Patry 1906-ban terjesztett elő, miszerint Bosznia-Hercegovinát engedjék át Magyarországnak cserébe egészen a Rábáig húzódó Nyugat-Magyarországért, elég ritkák voltak, és nem találtak széleskörű támogatásra a Nyugat-Magyarországon élő németek körében. August Ernst, *Geschichte des Burgenlandes*. (Vienna: Verlag für Geschichte und Politik, 1991).

- ⁷ Az osztrák kormányzat által 1923-ban elvégzett népszámlálás alapján 226995 német, 42000 horvát, 15254 magyar alkotta Burgenland 286, 176 fős lakosságát. A kisebbségek létszáma csökkent 1939-ig, amikor a hivatalos népszámlálás 241326 német, 40 500 horvát és 10 422 magyar lakost regisztrált. Ernst op. cit., P. 237.
- ⁸ Holger Fischer, *Oszkár Jászi und Mihály Károlyi: Ein Beitrag zur Nationalitätenpolitik der bürgerlich-demokratischen Opposition in Ungarn von 1900 bis 1918 und ihre Verwirklichung in der bürgerlich-demokratischen Regierung von 1918 bis 1919.* (Munich: Trofenik, 1978), Janos Hauszmann, *Bürgerlicher Radikalismus und demokratisches Denken im Ungarn des 20. Jahrhunderts: Der Jászi-Kreis um „Huszadik Század“* (1900-1949). (Frankfurt/Main, Bern, New York, Paris: Peter Lang Verlag, 1988) és Peter Haslinger, *Arad, November 1918: Oszkár Jászi und die Rumänen und Ungarn 1900 bis 1918.* (Vienna, Cologne, Weimar: Böhlau Verlag, 1993).
- ⁹ Burgenland létrehozásának politikatörténetéhez lásd: Mária Ormos, *From Padua to the Trianon: 1918-1920.* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990) [East European monographs 298], Katalin Soós, *Burgenland az európai politikában 1918-1921.* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1971), Eduard Hoehenbichler, *Republik im Schatten der Monarchie: Das Burgenland, ein europäisches Problem.* (Vienna: Europa-Verlag, 1971), Lajos Kerekes: *Von St. Germain bis Genf: Österreich und seine Nachbarn 1918-1922.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979) és Tibor Zsiga: *Burgenland, vagy Nyugat-Magyarország?* (Oberwart: Burgenlandi Magyar Kultúregyesület, 1991).
- ¹⁰ A népszavazási bizottság osztrák képviselőinek riportja és az Ödenburger Heimtdienst, a közvélemény befolyásolására Sopronban felállított osztrák propagandanácás állítása szerint, számos osztrák-ellenességéről ismert németet kizártak a szavazásból, vagy megfélemlítéssel, vagy a szavazási szabályzat egyéb megsértésével. Ugyanakkor szavazatszámllálók felfedtek olyan cédulákat, melyeknek küldői teljesen ismeretlenek voltak, vagy már elhaláloztak, vagy éppen csak a szavazást megelőzően költöztek Sopronba. (Mint például annak a főiskolának a tagjai, amelyik a népszavazást megelőző pár hétben költözött Selmebányáról Sopronba.) A kritikus osztrák beszámolók kisebb mennyiségben már 1922-ben napvilágot láttak (Victor Miltschinsky, *Das Verbrechen von Ödenburg.* (Wien: Literaria, 1922) A soproni kérdéstről idősezerűbb tanulmányok: László Fogarassy, „Die Volksabstimmung in Odenburg und die Festsetzung der österreichisch-ungarischen Grenze im Lichte der ungarischen Quellen und Literatur,” *Südstudien* 35 (1976), 150-182 és Fogarassy László, „A soproni népszavazás”, *Soproni Szemle* 23 (1971), 335-347.
- ¹¹ Peter Haslinger, *Der ungarische Revisionismus und das Burgenland 1922-1932.* (Frankfurt/Main, Bern, New York, Paris, Vienna: Peter Lang Verlag, 1994), 42-43.
- ¹² Josef Reiter, *Geschichte der Verwaltungsstelle für das Burgenland.* (U. Vienna Dissertation, 1992).
- ¹³ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Neues Politisches Archiv, Karton 237, Liasse 2/18, 658/1B. Budapest 10.2.1922.

- ¹⁴ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Neues Politisches Archiv, Karton 237, Liasse 2/18, 658/1B. Budapest 10.2.1922. Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Neues Politisches Archiv, Karton 237, Liasse 2/18, 1020/1B. Vienna 10.3.1922.
- ¹⁵ Bethlen István külpolitikáról vallott nézeteihez és a revizionista mozgalomhoz fűződő kapcsolatához lásd: Romsics Ignác, *Bethlen István. Politikai életrajz* (Budapest: Magyarágkutató Intézet, 1991) és Kovács-Bertrand Anikó, *Der ungarische Revisionismus nach dem Ersten Weltkrieg: Der publizistische Kampf gegen den Friedensvertrag von Trianon (1918-1931)*. (Munich: R. Oldenbourg Verlag, 1997). A külpolitika területén megfigyelhető fejlődésről lásd: Ormos, opt. cit., Dezső Nemes: *A Bethlen kormány külpolitikája 1927-1931-ben: Az „aktív külpolitika” kifejlődése és kudarca*. (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1964) és Gyula Juhász, *Hungarian Foreign Policy 1919-1945*. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979). A harmincas évek végéről különösen ajánlott: Thomas L. Sakmyster: *Hungary, the Great Powers and the Danubian Crisis 1936-1939*. (Athens: The University of Georgia Press, 1980) és Jörg K. Hoensch: *Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei*. (Tübingen: Mohr, 1967).
- ¹⁶ Haslinger, Peter, Revisionismus; Pál, Pritz, *Revíziós törekvések a magyar külpolitikában*, in: Pál Pritz, *Magyar diplomácia a két világháború között: Tanulmányok*. (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1995); Kovács-Bertrand cit. opt.
- ¹⁷ 1927. június 21-én, a brit sajtómágnás Harold Sidney Harnsworth, Lord Rothermere, egy hosszabb cikket közölt lapjában a *Daily Mail*-ben, hangoztatva, hogy a magyarországi határokat az etnikai vonulatoknak megfelelően újra kellene rajzolni. Bár e cikk hatására több hasonló hangvételű írás látott napvilágot a brit konzervatív sajtó lapjaiban, a kampány mégsem eredményezett érdeklődést vagy támogatási kedvet a brit kormányon belül, kényelmetlenséget okozott viszont az 1918-1920-as területeit még mindig elhivatottan visszaszerezni vágyó magyar kormányban. Ez a kampány vezetett el azonban a Revizionista Liga magyarországi megalapításához, amely magát hamar Bethlen István külpolitikájának finom kritikájának szentelő tömegszervezetté nőtte ki magát. Bár Rothermere vejének 1928 májusban tett magyarországi látogatása vitát ébresztett a Rothermer család egyik tagjának a magyar trón várományosaként való elfogadásáról, egy ezt követő velencei találkozó Bethlen és Rothermere között (1930. szeptember 6.) semmiféle megegyezést nem eredményezett. Haslinger, Revisionismus. p. 18-33.
- ¹⁸ A burgenlandi földbirtokosok gazdasági alapjairól lásd: Scott M. Eddie, A földbirtokos elit Burgenlandban és Nyugat-Magyarországon 1893 és 1935 között, in: *Történelmi Szemle* 60 (1998), 43-59 és Scott M. Eddie, *Historisches Verzeichnis der Grundbesitzer des Burgenlandes 1893-1930*. (Eisenstadt: Am der Burgenländischen Landesregierung, 1999).
- ¹⁹ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Neues Politisches Archiv, Karton 802, Liasse Ungarn 4/5, 1922-1B-2478. Sauerbrunn 21.7.1922.
- ²⁰ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Neues Politisches Archiv, Karton 802, Liasse Ungarn 2/12, Karton 799, 1922-1B-835; Burgenland déli részével kapcsolatban hasonló példák találhatók: Johann Temmel, *Aohne Szombat-*

hely können wir nicht leben. Der Anschluss des Burgenlandes an Österreich mit besonderer Berücksichtigung der Grenzziehung im unteren Pinkatal. (U. Vienna Dissertation, 1993); további tanulmányok találhatóak: Traude Horvath és Eva Müllner, eds., *Hart an der Grenze. Burgenland und Westungarn.* (Vienna: Verlag für Gesellschaftskritik, 1992).

- ²¹ Még mindig aktuális olvasmány a belpolitikával és a Burgenlandban végbemenő politikai polarizációval kapcsolatban: Charlotte Heidrich, *Burgenländische Politik in der Ersten Republik. Deutschnationale Parteien und Verbände im Burgenland vom Zerfall der Habsburgenmonarchie bis zum Beginn des autoritären Regimes (1918-1933).* (Munich: R. Oldebourg Verlag, 1982).
- ²² Burgenländisches Landesarchiv Eisenstadt, Akten der Landesregierung, Abteilung 4/5, 11-1923. Mattersdorf 1. 10. 1923.
- ²³ Stenographisches Protokoll 11. Sitzung der 1. Wahlperiode des burgenländischen Landtages. 24.11.1922
- ²⁴ A több tervezett vasútvonal közül az egyetlen befejezettel, nevezetesen a Pinkafeld-Friedberg járatot 1926-ban nyitották meg, egy hónappal azután, hogy a közigazgatás szemtanúja lehetett egy magyarokat támogató csoportosulás megnyilvánulásának a közeli Pinkafeldben. Burgenländisches Landesarchiv Eisenstadt, Akten der Landesregierung, Abteilung III, 6-1926. Lageberichte. Oberwart o. D.
- ²⁵ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Neues Politisches Archiv, Karton 799, Liasse Ungarn 2/12, o. A. Oberpullendorf 22.1.1927.
- ²⁶ Stenographisches Protokoll. 5. Sitzung der II. Wahlperiode des burgenländischen Landtages. 14.3.1924.
- ²⁷ Lásd például Karl Gottfried Hugelmann cikkét, in: Burgenländisches Volksblatt 16.3.1924.
- ²⁸ Az összes, 1922 februárjáig Burgenlandban maradt tanár közül 8,7%-ot találtak nem megfelelőnek arra, hogy szaktárgyát német nyelven oktassa. A többiek noha átmentek az 1922-ben és 1923-ban kötelezően megíratott nyelvi teszteken, mégis panaszra adtak okot, hiszen a húszas évek szakfelügyelői véleménye szerint a tanárok minimum negyede nem érte el a kívánt nyelvi szintet. Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Faszikel 4328, 9800-o.Z.28.2.1925.
- ²⁹ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Faszikel 4327, 5307-III-1922. 17.2.1922; Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Faszikel 4328, 9800-o.Z 28.2.1925. Burgenland oktatási rendszeréről az 1920-as 30-as években lásd egyéb munkák mellett még: Harald Wendelin, *Bete und arbeite, aber alles zu seiner Zeit? Die Lehrer und Lehrerinnen an der konfessionellen Schulen des Burgenlandes.* (U. Vienna Thesis, 1993)
- ³⁰ Burgenländische Freiheit 11.8.1929. és 11.9.1929.
- ³¹ Stenographisches Protokoll. 11. Sitzung der I. Wahlperiode des burgenländischen Landtages. 30.1.1923.
- ³² Burgenländische Heimat 16.3.1924.

- ³³ A burgenlandi horvátokat érintő politikával kapcsolatban többi munka mellett lásd még: Albert F. Reiterer, (1993): „*Die Schlüssel zum Himmelreich. Religion und Politik bei den Burgenlandkroaten*”, in: Werner Holzer és Rainer Münz eds. *Trendwende Sprache und Ethnizität im Burgenland*. (Vienna: Passagen Verlag, 1993), 191-206; Stefan Geositz, ed., *Die Burgenländischen Kroaten im Wandel der Zeiten*. (Vienna: Edition Tusch, 1986).
- ³⁴ Hivatalos népszámlálás szerint a magyarok száma az 1920-as 24867-ről (8,4%) 1923-ban 15 254-re (5,3%) apadt, ami 41%-os csökkenést jelentett. Részletes számadatokért, és a népszámlálás kritikája végett lásd: Gerhard Baumgartner, *Idevalósi vagyok? Einer der hierer gehört? Zur Identität der Ungarischen Sprachgruppe des Burgenlandes*, in: Gerhard Baumgartner, Eva Müllner és Rainer Münz, eds., *Identität und Lebenswelt. Ethnische, religiöse und kulturelle Vielfalt im Burgenland*. (Eisenstadt: Prugg Verlag, 1989), 69-84; Gerhard Baumgartner, „*Prolegomena zum Sprachverhalten ungarischsprachiger Burgenländer*”, in: Werner Holzer és Rainer Münz eds. *Trendwende Sprache und Ethnizität im Burgenland*. (Vienna: Passagen Verlag, 1993), 215-235.
- ³⁵ Burgenländisches Landesarchiv Eisenstadt, Akten der Landesregierung, Abteilung III, 6-1926. Lageberichte. Oberwart o.D.
- ³⁶ Ugyanez érvényes Szlovákia esetében is, ahol ez a jelenség hasonló szerepet játszott a regionális identitás politikájában.
- ³⁷ Burgenländisches Landesarchiv Eisenstadt, Akten der Landesregierung, Abteilung III, 132-1926. Eisenstadt 4.2.1926. A magyarónok meghatározásáról és csoport kohéziójáról lásd még: Gerhard Baumgartner, opt. cit., és Peter Haslinger: *Grenzänger zwischen Nationalkulturen: Die Magyaronen im Burgenland der Zwischenkriegszeit*. In: Monika Fludernik és Hans Joachim Gehrke (eds.), *Grenzänger zwischen Kulturen*. (Würzburg: Ergon Verlag, 1999) [Identitäten und Alteritäten 1] 289-304.
- ³⁸ Der Freie Burgenländer 22.7.1922.
- ³⁹ Burgenländisches Landesarchiv Eisenstadt, Akten der Landesregierung, Abteilung III, 6-1926. Situationsberichte. Strem o.D.
- ⁴⁰ Burgenländische Freiheit 29.4.1931.
- ⁴¹ Stenographisches Protokoll. 10. Sitzung der II. Wahlperiode des burgenländischen Landtages. 28.4.1924.
- ⁴² Ibidem.
- ⁴³ Burgenländisches Landesarchiv Eisenstadt, Akten der Landesregierung, Abteilung III, 74/1927. Neusiedl am See 8.3.1927.
- ⁴⁴ Stenographisches Protokoll. 42. Sitzung der II. Wahlperiode des burgenländischen Landtages. 15.1.1926.
- ⁴⁵ Burgenländisches Landesarchiv Eisenstadt, Akten der Landesregierung, Abteilung III, 132-1926. Eisenstadt 19.7.1926.
- ⁴⁶ Haslinger Peter, *Hundert Jahre Nachbarschaft. Die Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn 1895-1994*. (Frankfurt/Main, Bern, New York, Paris: Peter Lang Verlag, 1996) p. 222.

- ⁴⁷ Ez tükröződik a „Burgenland bizonyos kerületeire leselkedő nemzeti veszély” című memorandumban is. Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Neues Politisches Archiv, Karton 799, Liasse 2/12. o.A Vienna, 1933. június
- ⁴⁸ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Bundeskanzleramt, Generaldirektion für die Öffentliche Sicherheit, Abteilung 22, 166.073-1933. Eisenstadt 6.10.1933.
- ⁴⁹ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Bundeskanzleramt, Generaldirektion für die Öffentliche Sicherheit, Abteilung 22, 221.301-1933. Eisenstadt 6.10.1933.
- ⁵⁰ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Gesandtschaftsarchiv Budapest
- ⁵¹ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Neues Politisches Archiv, Karton 819, Liasse Ungarn 19/1, 88/Pol. Budapest 7.5.1937.
- ⁵² Horst Haselsteiner, „Ungarn, der Anschluss und die Burgenlandfrage,” in: *Burgenland 1938. Vorträge des Symposions „Die Auflösung des Burgenlandes vor 50 Jahren”* (Eisenstadt: Amt der Burgenländischen Landesregierung, 1989), 14-37. P.35-36.
- ⁵³ Burgenland felosztásának témájában lásd különböző szerzők tanulmányait, in: Hans Chmelar, ed., *Burgenland 1938. Vorträge des Symposions „Die Auflösung des Burgenlandes vor 50 Jahren”* (Eisenstadt: Amt der Burgenländischen Landesregierung, 1989).
- ⁵⁴ Andrew F. Burkhardt, *Borderland. A historical and Geographical Study of Burgenland, Austria.* (Madison: University of Wisconsin Press, 1962), p. 275.

PETER HASLINGER

Building a Regional Identity: the Burgenland 1921-1938

This article analyses a case of how a geographical entity hitherto indistinct was fashioned into a federal province, and how its political elite complied with a constant need to popularize and entrench the concept of the region. The new regional identity was thus designed to counteract two challenges to its very existence as a federal province: one from the former mother state, Hungary, the other from Austria, where consideration was given to dividing the newly created entity between two neighboring federal provinces. The outcome of this attempt was the creation of a regional identity, albeit one mostly defined in negative terms.

The ideological cleavage dating from 1918/21 remained one of the forces destabilizing the village communities and separating local environments into two camps. In terms of a regional identity, this cleavage also served as a dynamic force, opening a competition of identity management and thus differentiating and

deepening discourses over „*Burgenländer*-ness“. Various patterns of identification, whether being „German“ or „Austrian“ citizen, „Hungarian“ by former orientation, or part of a discrete regional culture left competing regional elites enough operating room for their mobilizing strategies. As a result of all these developments there emerged a certain neutralization of concepts of identity until the early 1930ies, leaving the notion of belonging to a new regional entity, namely Burgenland.

ELENA MANNOVÁ

„... de most már jó szlovák”

A nemzeti identitás variációi két dél-szlovákiai
kisváros egyesületi életében, 1918-1938.

1925 egyik októberi estéjén 25 ember – főként kézművesek és vasutasok – gyűlt össze a dél-szlovákiai Komáromban (Komárno, Komorn), a Toderó nevű fogadóban. Szlovákul és magyarul beszéltek, az egyik jelenlévő, egy cukrászsegéd, csak magyarul, illetve gyengén csehül. A gyűlés során igen aktívnak bizonyult egy egykori sofőr, aki akkoriban élelmiszerkiskereskedő volt. Nagyobb összeggel tartozott egy cseh földbirtokbérlőnek, s ezért utálta a cseheket. 1920-ban a csehszlovák szociáldemokrata mozgalomnak volt aktív tagja, 1923-ban pedig az önálló magyar szociáldemokraták színében jelöltette magát. Mostohagyermekait, akik nem tudtak szlovákul, magyar iskolába járatta, leánya a magyar katolikus legényegylet színjászó csoportjában játszott. Amúgy a kislétszámú gyűlés ama bizonyos komáromi fogadóban a csehszlovák vasút egykori tisztviselőjét választotta elnökéül, akit „anyagi pontatlanságok” miatt nyugdíjaztak. Ellenségesen viszonyult a csehekhez, gyakran összejárt ugyan a magyarokkal, ám a jelenlévők szerint „most már jó szlovák”. A fogadóban egyébként a nacionalista és radikálisan autonómia-párti Szlovák Néppárt alakuló ülését tartották.¹

Ebben az anekdotában egyrészt az 1918-ban létrejött Első Csehszlovák Köztársaság integrációs gondjai, főként a cseh-szlovák ellentétek és a magyar kisebbséghez fűződő problematikus kapcsolatok tükröződnek regionális szinten, másrészt világosan látszik a „nemzeti” identitás regionális kon-

textusba való kötöttsége: a kritériumok ugyanis, amelyek alapján Dél-Szlovákiában megállapították, hogy ki a jó szlovák vagy jó magyar, mai szemmel nézve sem szigorúak, sem pedig egyértelműek nem voltak. Az identitás releváns kritériumai főként attól függtek, hogy az adott személy a nyilvánosság melyik szintjén mozgott.² A *face-to-face* kommunikációban – a boltban, a piacon, a kocsmában, a kávéházban vagy a korzón – a szociális, részben pedig a vallási kritériumok voltak meghatározók. Így például Cseh- és Morvországgal ellentétben Losoncon (Lučenec, Lizenz) a rendszeres korzózást nem a nemzetiségi hovatartozás, hanem szigorúan a szociális hierarchia rendje szabta meg: esténként először a cselédek és a katonák sétálgattak az úgynevezett „koronás”- vagy bakakorzón, később, 21 órától, szigorúan meghatározott etikett szerint a városi vezető réteg képviselői az úgynevezett „ötökoronás”- vagy úri korzón.³

A sajtó, amely általában nacionalista perspektívát tükrözött, ugyan befolyásolta a nyilvánosság összes többi szféráját, de azért a regionális környezetben a „saját” és az „idegen” nemzetiséghez való viszonyulás kérdésében egyáltalán nem jelentette az egyetlen vonatkoztatási pontot. Az inklúzió és exklúzió kölcsönös folyamatának fontos fórumát képezték az egyesületek, amelyek a húszas években az Első Csehszlovák Köztársaság megváltozott politikai keretfeltételei között a nyilvánosság új struktúráját képviselték. A következőkben két dél-szlovákiai város, Komárom és Losonc példáján keresztül mutatjuk be, hogy a csehszlovák-magyar határ meghúzása után e kistérségi kontextusban a nemzeti identitás milyen módon fogalmazódott meg, mit szimbolizált az egyesületi közegen belül, s milyen szerepet játszottak az egyes „nemzeti csoportok” közötti elkülönülési mechanizmusok.

A két világháború közötti korszak kezdetén Losoncnak körülbelül 15000, Komáromnak pedig 20000 lakosa volt; mindkét városban a századforduló táján kezdődött az iparosodás, s az első világháború után mindkettő jobbára marginális határváros lett. Losonc, amelyet dinamikus fejlődésének köszönhetően 1914 előtt Budapest egyfajta elővárosának tekintettek, a város krónikája szerint a kisemberek és az éhes proletárok településévé vált.⁴ A stagnáló periférikus kisvárosnak ez a képe, a maga leépiült iparával, az új központokkal való rossz kommunikációs lehetőségeivel, a munkanélküliek vörös zászlós tüntetéseivel, a magyar beszédekkel és dalokkal, vagy csehszlovák illetve szlovák szimbólumokkal megrendezett nacionalista tüntetéseivel – nos, ez a kép nem teljes. A határok meghúzását követő első két

év sokkja után a helybéli magyarok, szlovákok, zsidók, valamint az újonnan érkezett csehek között élénk társasági élet bontakozott ki, amely sok szempontból az urbánus életstílus legújabb divatját követte, megfelelően mindkét régió „szelektív” modernizálásának.

Egyrészt reggelente a disznópásztor Losonc központján keresztül terelte a lakosok disznóit a mezőre, másrészt viszont ugyanezen utcákon immár automobilon is közlekedtek, esténként pedig a zene szerelmesei gyűltek össze a rádió nyilvános koncertjeire, amelyek a rádió 1925-26-os bevezetése után hamarosan igen népszerűek lettek. Ezekben az években nyílt meg a második mozi, a „Redoute”, továbbá két elegáns kávéház, a „Corso” és a „Slávia”. Az Astoria szalon „nagyvárosi programot” és teadélutánokat kínált, az ifjúság pedig shimmyt, bostont, foxtrotot és tangót táncolt. A szlovák diplomások egyesülete „meeting”-eket és „five-o'clock tee-Party”-kat szervezett.⁵

A sajtó ezeket az urbánus fejleményeket nemzeti szempontok szerint interpretálta. „Mindenkinek megvan, aminek egy városban lennie kell. Van bankjaink, van saját bárunk, megvannak a gépeink az utcák söpréséhez és mosásához, van számos kávéházunk”, állapítja meg az egyik losonci szlovák helyi lap, ugyanakkor kritikusan megjegyzi, hogy mindennek „magyar a máza”.⁶ S a regionális együttműködés minden átfedése ellenére valóban létezett a város összes intézményét – a városi közigazgatást, az iskolákat, az egyházakat, a sajtót, a könyvtárakat és az egyesületeket – megosztó imaginárius magyar-(cseh)szlovák határvonal. E megosztottság persze nem volt teljes, hiszen például Losoncon a két szlovák óvodába és állami népiskolába magyar gyermekek is jártak, holott voltak ilyen jellegű magyar intézmények is (a szülők számára nyilván fontosabbak voltak a szociális és földrajzi aspektusok, mint a nemzetiségiek). A polgári iskolák és a gimnázium szlovák osztályaiba is jártak magyar diákok. Egyfajta szempontból az iskolalátogatást a képzési stratégia és az asszimilációra való hajlandóság indikátoraként kell elsősorban értelmeznünk: a gimnázium szlovák osztályaiban főként állami alkalmazottak és közhivatalnokok gyermekei, míg a magyar részben önálló iparosok, kereskedők és szabadfoglalkozásúak (közülük néhányan szlovák származásúak) gyermekei voltak többségben.⁷

Amíg Komáromban és Losoncon az egyesületi élet 1918 előtt teljes mértékben magyar volt, addig az Első Csehszlovák Köztársaság demokratikus körülményei között nagyjából megfelelt a két város etnikai struktúrájáj-

nak. Az első világháború előtt a 10000-13000 lakosú Losoncon (ahol még 1400 katoná is állomásozott)⁸ 30-50 egyesület működött,⁹ ugyanennyi a 19000 lakosú Komáromban is (amihez még 3500 katonát számíthatunk). Noha mindkét városban laktak szlovákok is (a hivatalos statisztika szerint 1910-ben Losoncon 13%, Komáromban pedig 3% volt a szlovákok aránya), az egyesületi életben kizárólag a magyar nyelvet használták. Amíg a két város vallási szerkezete igen hasonló volt,¹⁰ addig a nemzetiségi összetétel vonatkozásában jelentős különbségek mutatkoztak. Az 1930-as népszámlálás adatai szerint Losonc szlovák-magyar város (60% szlovák és cseh, 28% magyar), ellenben Komáromban az arány éppen ennek a fordítottja volt (64% magyar, 27% szlovák és cseh).¹¹

A városi lakosság etnikai összetételének és az egyesületi közeg etnikai elkülönülésének korrelációját nehéz megítélni.¹² A két világháború között Losoncon mintegy 130 egyesület működött¹³, amelyek közül egynémely magyar egyesület – csakúgy, mint Komáromban – az Osztrák-Magyar Monarchia idején végzett tevékenységét folytatta, s néhányuk ugyan megszűnt, de számos új is alakult. Losonc esetében az összes egyesület mintegy háromnegyedénél csak fenntartásokkal állapíthatunk meg valamiféle etnikai jelleget – az elnevezésük, az egyesületben használt nyelv, vagy pedig a helyi sajtóban megjelent híradások alapján.¹⁴ Komárom egyesületeinek etnikai megoszlásáról az ottani rendőrkapitányság becslése áll rendelkezésünkre, amely szerint a magyarság 64%-os aránya mellett az egyesületek 50%-át tudhatta magáénak, míg a 27%-nyi csehszlovák 30 %-ot. A hatóságok a magyar oldal több, egyesület alapítására irányuló kérelmét a magyar irredentizmus terjedésétől való félelmükben megtagadták. Jelentősek voltak még az etnikailag vegyes (szlovák-magyar), illetve a zsidó csoportosulások (előbbi 19%, utóbbi 8%)¹⁵ – egyébként néhány nemzsidó elit klubnak és munkásegyletnek is voltak zsidó tagjai.

A komáromi és losonci egyesületek esetében az identitás-képződés mechanizmusainak, valamint a „nemzeti” identitás észlelésének és szimbolizálásának, a belső szerkezetnek a kérdése mellett a méret kérdése is relevánsnak tűnik, másként szólva: lehetővé tették-e a helyi szervezetek a közvetlen kapcsolatokat, vagy csupán szociális „viszonyokat” közvetítettek? Meg kell jegyeznünk, hogy a komáromi egyesületek több mint egyharmada ötvennél kevesebb tagot számlált, lehetővé téve a személyes *face-to-face* kommunikációt. Ugyanakkor a szervezetek 20%-ában 200-500 tagot regisztráltak, akik

rendszeresen általában nem találkoztak, s személyesen mindannyian nem is ismerték egymást.

A városi egyesületi közélet mennyiségi növekedése és minőségi differenciálódása nem csak a szociális átrétegződés folyamataival függ össze, hanem a politikai pártok és egyesületi központok tömeges mobilizációjával is. Ebben az összefüggésben annyiban fedezhetünk fel intézményes nemzeti vonatkozást, amennyiben a komáromi és losonci szlovák, csehszlovák és etnikailag vegyes egyesületek mintegy 90%-a országos szervezetek helyi fiókszerve volt, amelyek szorosan kötődtek a prágai és pozsonyi (Bratislava, Preßburg) központhoz, ahonnan igen gyakran manipulálták, befolyásolták őket. Csehországból a szlovák kontextusba ültették át a németekkel szemben fennálló etnikai konfliktusok tapasztalatait¹⁶, s így a regionális szinten látens módon többé-kevésbé meglévő etnikumközi ellentétek radikalizálódtak. A legtöbb magyar és zsidó egyesület ugyan szervezetileg önálló volt, de más csatornákon ezeket is érte ideológiai hatás, mint például a magyar politikai pártok helyi csoportjait a Budapesthez fűződő szoros kapcsolataik révén. A zsidó egyesületek némelyike pedig része volt valamelyik országos cionista szervezetnek.

A komáromi és losonci egyesületi élet tehát az államhatalommal és a politikával fennálló, oda-vissza ható viszonyban fejlődött ki. Az egyesületek hatását a városi lakosság identitásának kialakításában éppen ezért nem választhatjuk el az állami és a politikai befolyásolástól. Az egyesületek tevékenysége, retorikája és rituáléja felett szigorúan őrködött a helyi sajtó, a saját nemzetiséghez tartozó éppúgy, mint az idegen. E nyomás számos önkéntes alapon működő szervezet autonóm mozgásterét korlátozta, egyfajta regionális minta szerint beosztva őket a „helyes” nemzeti közösségbe, számukra nemzeti kötelességeket kiosztva. Éves jelentéseikben és ünnepi szónoklatokban nem csak a különféle védelmi szövetségek valamint a „Sokol” tornaegylet illeték magukat „a haza határának hű őrzői” megnevezéssel, hanem néhány szlovák és csehszlovák kulturális- és társaskör is. Az idegenek kirekesztése és az egyletek saját határainak meghúzóása párhuzamosan zajlott: például a szlovák sajtó a magyar asztaltársaságokat, munkás-olvasóegyleteket vagy katolikus legényegyleteket a magyarosítás előretolt bástyáinak nevezte, ugyanakkor a losonci magyar Polgári Kör egy tagja saját egyesületét maga is így jellemezte: „olyan magyar fészkek, amelyben a szlovákoknak nincsen keresnivalójuk”¹⁷.

A regionális kollektív emlékezet konstituálásában az egyesületek jelentős szerepet játszottak, az alkalmazott elemek leginkább nemzeti motívumokra vonatkoztak. A katolikus egyház zászlóavatásain és egyéb ünnepségein Cirill és Metód missziójának kultuszát ünnepelték. Husz János napján Losonc utcáin végigmasírozott az összes „haladó” – vagyis nem katolikus – csehszlovák egyesület. Október 28-án a Csehszlovákia megalakulása tiszteletére rendezett felvonuláson a hadsereg, az állami hivatalnokok és az iskolások mellett eleinte csak a „Sokol” és az új államhatalmat reprezentáló légiós szervezetek tagjai vonultak föl. Az újonnan alapított csehszlovák és szlovák egyesületek csak valamivel később csatlakoztak hozzájuk, majd a húszas évek végétől a felvonuláson a magyar egyesületek tagjai is részt vettek. Spontán módon minden egyesület – tehát az összes magyar és zsidó szervezet is – részt vett az államalapító elnök, Tomáš Garrigue Masaryk születésnapjának tiszteletére rendezett ünnepségeken.¹⁸

A két városban az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság elleni harc ritualizált emlékezete mindkét nemzeti tábor mentális hozományának része. A komáromi kommunista torna- és énekegyletek éppúgy megkoszorúzták a magyar vöröskatonák sírját, mint ellenségeikét, a csehszlovák katonakét, mivel érveik szerint ők sem voltak osztályellenségek, hanem csak a burzsoázia parancsait hajtották végre.¹⁹ A komáromi és losonci magyarok kollektív emlékezete ezzel szemben inkább a magyar államalapító, Szent István ünnepnapja (augusztus 20.), illetve az 1848-49-es szabadságharc emléknapja, március 15. körüli vitákban szilárdult meg. A magyarok nem ünnepelhetek az utcákon és köztereken, így ezen alkalmakból csak az egyesületekben és a templomokban gyülekezhetnek. Egy idő után – a hivatalos tilalom, de sok magyarnak a Csehszlovák Köztársaság iránti egyre növekvő lojalitása miatt is – lassacskán eltűntek a templomokból a magyar zászlók, egyre kevesebbszer énekeltek a magyar himnuszt. A harmincas évek elejétől a bizonyos értelemben második magyar himnusznak számító Kossuth-nótát sem énekeltek már – igaz, a komáromi helyi rendőrkapitányság e tényről azzal magyarázza, hogy a nótát elterjesztő cigányzenekarokat a vendéglátóhelyeken jazz-együttesek váltották fel.²⁰

A kollektív identitást a ruházatkódás útján is kifejezték: egyesületi uniformissal, vagy cserkészegyenruhával, a hozzátartozó tipikus kalappal és bottal. A társaságbéli hölgyek (inkább a magyarok, a szlovákok kevésbé) bálokon és táncrendezvényeken népviselettel mutatták ki nemzeti hovatartozásukat.

Ugyanezen okokból polgári körökben demonstratív módon népdalokat és nemzeti dalokat énekeltek, néptáncokat és nemzeti táncokat jártak. A Trianon-jelvények és a magyar nemzeti színek viseletét megtiltották – a rendőrség regisztrált minden magyar nemzetiszínű, piros-fehér-zöld étlapot, koszorúra kötött szalagot, s virágcsokrot, amely fehér virágokból, zöld levelekből és piros masniból állt. Az „Ébredő Magyarok” titkos irredenta szervezet tagjai állítólag hegyesre vágott pofaszakállt viseltek.²¹

Ezeknek a mechanizmusoknak a segítségével a kollektív azonosság tudat a teljesség igényével fellépő ideológiává vált. Komáromban és Losoncon a szlovák öntudat a két világháború között a magyar és a cseh polgárokkal való szakadatlan konfrontációhoz vezetett. A helyi sajtó a határmenti szlovákság nemzeti identitásának kialakítása szempontjából a következőket tartotta tipikusnak és relevánsnak: a multikulturális városok közéletében a szlovák nyelvért (majd annak tisztaságáért) vívott harc, ökonómiai nacionalizmus és a „Svoj k svojmu” (Mindenkinek a magáét) mozgalom szóbeli propagálása, s végül az 1914-es határokat visszakövetelő magyar revizionizmus elleni fellépés. Szorgalmazták, hogy mindez a „nemzeti” egyesületek életének is váljék részévé.

A szlovák nacionalizmus 1914 előtt a városi szlovákság gyors asszimilációja miatt identifikációjának fő elemét a paraszti társadalomban és a népi kultúrában kereste. A nemzeti orientáltságú egyesületek Komáromban és Losoncon – legalábbis verbálisan és szimbolikusan – ehhez az örökséghez csatlakoztak. Egyedül a szlovák értelmiségi szervezetek ápolták a dinamikus, modern, városias Szlovákia hagyományoktól eltérő képét, amely szemben áll a letargikus, elmaradott agrárius Magyarországgal. Szélsőségesen cseh- és csehszlovák-ellenesek voltak az autonómiára törekvő Szlovák Asztaltársaságok, amelyek programszerűen helyet biztosítottak soraikban az úgynevezett újszlovákoknak, azaz olyan embereknek, akiket korábban a nemzetiségük nem érdekelt vagy nyíltan Magyarország hívei voltak. Ezek az asztaltársaságok ápolták „a szlovák szót, a szlovák dalokat, a szlovák jótékonytáncot”. Saját nemzeti ünnepeket tartottak, saját nemzeti himnuszt igényeltek, továbbá a „magyarosító” cigányzene betiltását szorgalmazták.²²

A magyar nemzeti egyesületek fő szándéka ugyanakkor az volt, hogy ébren tartsák a határmegvonással „megcsonkított magyar nemzet” érzetét. A nemzeti küldetésstudattal bíró, privilegizált csoporthoz tartozók kisebbséggé váltak. Az identitásváltás pszichésen lassan, s korántsem törésmenete-

sen ment végbe, hiszen immár egy – magyar szemszögből – társadalmilag alacsonyabban álló csoport vált az „államnemzet” részévé, nevezetesen a szlovákok. Ezzel szemben a cseheket a magyarok egyenrangú, de idegen népnek tekintették.

A belső perspektívából kiindulva azonban csak óvatos következtetéseket vonhatunk le a losonci és komáromi régió etnikumközi klímájáról. Az egyesületi tevékenység nagy részét és az egyesületi élet mindennapi tapasztalatainak döntő hányadát semmiképpen sem a nemzeti ideológia határozta meg. A politikai diskurzus – főként a harmincas években – ugyan valóban egyre agresszívabbá változtatta az etnikumközi viszonyt, s az önkéntes egyesületek is aktív szerepet vállaltak a városi lakosság polarizálásában, ám a működő vegyes nemzetiségű egyesületek aránya (Komáromban 19%) mégis a „nemzeti” korlátokon átlépő együttműködési készségről tanúskodik.²³

Ennek megfelelően az egyesületeknek is volt némi szerepük a régióban a nemzeti táborok közti kommunikáció kialakítására tett számos kísérletben: a Komáromi Rendőrkapitányság 1925. márciusi jelentése „a magyarok bizonyos, a szlovákokkal kötendő barátság irányába tett fáradozásairól” szól. Kiváltképp a különféle szövetkezeteknek voltak vegyes etnikumú szervezetei, s az alapítók között főként a helyi nemzeti egyesületek vezető személyiségeit találhatjuk. A magyar futballklub cseh és szlovák tagokat is toborzott. A nagytekintélyű magyar Jókai Egyesület színházi előadásaira ingyen belépőjegyeket ajándékozott a rendőrkapitányság tisztjeinek, egyik rendezvényükön pedig egy cseh kisasszony egy német és két magyar népdalt adott elő az egyesület elnökének zongorakíséretével.²⁴

Az utóbbi példák azt mutatják, hogy az etnikai korlátok a társadalmi kapcsolatokban megengedik, sőt, bizonyos helyzetekben megkövetelik a határok átlépését; másrészt a határok átlépése igazolja az egyes nemzeti csoportok között regionális keretekben konstituált különbséget, és önelégtelt autark egységeket hoz létre.²⁵ Az etnikai határ másik oldalán álló személyek a saját egyesületben partnerek lehetnek, ugyanakkor a város egyesületi életét kettészelő szimbolikus nemzeti határvonal mögött álló emberek egymás számára idegenek maradtak, és gyakran egymás ellenségeivé váltak.

Fordította: Mesés Péter

JEGYZETEK

- ¹ Štátny oblastný archív (Állami Területi Levéltár, a továbbiakban ŠOBA) Nyitra, Policajný komisariát Komárno, (Komáromi Rendőrkapitányság), 383/1926, Karton 5.
- ² A nyilvánosság kicsi (*encounter*), gyülekezési- és tömegtájékoztatási szektorális tagozódásáról lásd J. Requate, Öffentlichkeit und Medien als Gegenstände historischer Analyse. In: D. Langewiesche: Bürgertum im „langen 19. Jahrhundert”. Geschichte und Gesellschaft, 25, 1999, Heft 1, S. 5-32.
- ³ Národný tý denník, 3/17, 1931. IV. 24, 2. o.
- ⁴ Štátny okresný archív (Állami Járási Levéltár, a továbbiakban ŠOKA), Losonc, Pamätná kniha mesta Lučenec – Losonc város évkönyve, 82. o.
- ⁵ Losonc, Policajný komisariát Lučenec (Losonci Rendőrkapitányság), 1669/1928 prez., Karton 12.
- ⁶ Novohradská strá 4/29, 1926. VII. 22. 2. o.
- ⁷ Š. Rusnák és M. Babjaková (szerk.): Pamätnica Luženského gymnázia 1870-1970. [A losonci gimnázium emlékkönyve 1870-1970], Lučenec, 1970. 62-63. o.
- ⁸ Losoncon 1910-ben a munkavállalók és családtagjaik 45%-a az iparban és a kisiparban tevékenykedett, az 1900 főnél többet foglalkoztató nagyobb üzemek száma kilenc volt. Komáromban a lakosság 33%-a függött az ipartól és kisipartól, tizenegy üzem foglalkoztatt 1200 főnél többet. E. Deák (szerk.): Das Städtewesen der Länder der ungarischen Krone (1780-1918). [A magyar Korona országainak városai, 1780-1918] Wien, 1989, I. kötet: 47-52. o., II. kötet: 512-517. o.
- ⁹ I. Földi: Nógrád megyei egyesületek 1867 és 1918 között, Salgótarján, 1990, 53-67. o.
- ¹⁰ Mindkét város kétharmada katolikus volt (1930-ban Losoncon 60%, Komáromban 65%), hozzájuk csatlakozott mindkét esetben 22% protestáns (ágostai hitvallású és református), továbbá Losoncon 15, Komáromban pedig 10% zsidó. A XIX. század folyamán mindegyik egyház liturgiájának nyelvét magyarosították, a szlovák istentiszteleteket csak 1918 után vezették lassacskán ismét be. Losoncon működött egy neológ és egy ortodox zsidó hitközség, az ortodoxok egyesületeinek nyelve a német volt, a reformközösség egyesületeiben – ahol a tagok jobban hajlottak az asszimilációra – magyarul beszéltek, csak a legfiatalabb generáció (akik közül többen Prágában tanultak) tudott szlovákul és csehül.
- ¹¹ Štatistický lexikon obcí v Republike Československej. III. Krajina slovenská [A Csehszlovák Köztársaság településeinek statisztikai lexikona. III. Szlovákia.] Praha 1936, 34. o.
- ¹² Noha például az 1928-as év elemzett egyesületi listája szerint a második legnagyobb csoportot 1290 taggal „17 szlovák egyesület” alkotta, de facto csak kettő volt ezek közül valóban „szlovák” (a *Szlovák postai dolgozók szervezete* és a *Hviezdoslav önképzőkör*), a többi tizenöt pedig „csehszlovák” (a legionáriusoké, a tisztké, az állami hivatalnokoké, a vámosoké, a vasutasoké, a Sokol Tornaegylet stb.).

- ¹³ ŠOKA, Losonc, Policajný komisariát Lučenec, 629/1926, Karton 6. Komárom esetében az adott korszakról hiányoznak a pontos számadatok, de az egyesületek száma nagyjából a losoncihoz hasonló lehet. Egyébként az egyesületek egyharmada mindkét városban szakmai és munkavállalói szervezet, mintegy 17%-uk kulturális és társadalmi szervezet, körülbelül 12% a sport- és tornaegyletek aránya, s a kisebb karitatív, vallási vagy önszegélyező egyletek aránya is nagyjából konstans. Új jelenségnek tekinthetők a diplomások szervezetei, továbbá a védelmi és paramilitáris egyletek. Az egyesületi elv sikerének tanúbizonyságaként szolgál, hogy Losoncban megpróbálták létrehozni egy homoszexuális társaságot is – igaz, a kísérlet botrányba fulladt.
- ¹⁴ Egyrészt nem maradt fenn az összes statútum, másrészt néha egy egyesületben több nyelvet is bejegyeztettek, többek között a „csehszlovák” államnyelvet is, amit az egyesület mindennapi életében bizonyára alig használtak. Egy helyi szervezet vagy egy összállami irányultságú egyesület címében szereplő „csehszlovák” melléknév sem garantálja az adott tömörülés „csehszlovák” jellegét.
- ¹⁵ Mivel az etnikailag vegyes egyesülések száma Losoncban nem ismeretes, ezért csak igen felületes és pontatlan becsléseink lehetnek az egyesületi életről: a városi lakosság 60%-át kitevő „csehszlovákok” az egyesületeknek legalább 50%-át, a 28%-nyian lévő magyarok pedig legalább 15%-át tudhatták magukénak. Ugyanakkor az egyesületek 25%-ának tagsága esetében nem állapítható meg pontosan az etnikai hovatartozás.
- ¹⁶ E. Lipták: Zmeny elit v meštianskej spoločnosti na Slovensku v prvej tretine 20. storočia. In: E. Mannová (szerk.): *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900-1989*, Bratislava 1998, 67. o.
- ¹⁷ *Národný tý denník*, 1930. 9. 19. 2. o.
- ¹⁸ ŠOKA Losonc, Policajný komisariát Lučenec, 1008/1930, Karton 18.
- ¹⁹ ŠOBA Nyitra, Policajný komisariát Komárno, 618/1929, Karton 15.
- ²⁰ ŠOBA Nyitra, Policajný komisariát Komárno, 282/1930 prez., Karton 17.
- ²¹ ŠOBA Nyitra, Policajný komisariát Komárno, 37/1923 prez., Karton 1.
- ²² ŠOBA Nyitra, Policajný komisariát Komárno, 282/1930 prez., Karton 17.
- ²³ ŠOBA Nyitra, Policajný komisariát Komárno, 1291/1928, Karton 12.
- ²⁴ ŠOBA Nyitra, Policajný komisariát Komárno, No. 1008/1930, Karton 18.
- ²⁵ Ch. Uzarewicz és M. Uzarewicz: *Kollektive Identität und Tod. Zur Bedeutung ethnischer und nationaler Konstruktionen*, Frankfurt am Main, 1998, 213. os.

ELENA MANNOVÁ

„... he is a good Slovakian now”

The variation of the national identity in social lives
of two provincial towns in south Slovakia between 1918-1938.

The study examines the problems of national identity in two southern Slovakian provincial towns (Losonc and Komárom) during the first Czechoslovak Republic established in 1918. The research-based study deals mostly with the special life of the provincial towns. The examples shown by the author points out that ethnical bounds permit even demand to overpass them, on the other hand crossing the boundaries proves amid the national groups the differences and brings about the complacent autocratic unity. Behind the other side of the ethnical barriers the persons could have been partners in their own society but the symbolical national barrier will make them strangers, even enemies.

VARGA ÉVA

Beszédek a határon

A szlovákiai és magyarországi határ menti sajtó
1918-1938 között

1. A vizsgált sajtóanyag

A szlovák és magyar határ menti lokális sajtót az 1920 előtti Magyarország három megyéjét érintő térségben vizsgáltuk: Barsban, Hontban és Nógrádban. Közülük kettő a Trianoni Békeszerződések következtében kettészelődött (Nógrád, Hont), mégpedig úgy, hogy Hont térségi központjai a szlovák, míg Nógrádéi jobbra a magyar oldalra estek. A harmadik megye, Bars teljes egészében csehszlovák közigazgatás alá került. Mivel az 1918 őszi első demarkációs vonal képezte a térségben – kisebb eltérésektől eltekintve – a későbbi határokat, a „kettészelődést” a sajtó vizsgálata szempontjából már 1918-tól érvényesnek tekinthetjük.

Az érintett megyék közül Hontban és Nógrádban az 1910-es népszámlálás szerint a lakosság többsége magyar anyanyelvű volt, s Barsban is jelentős volt a szlovákok mellett a magyarok aránya. Ezen kívül még főként németek voltak a térségben (1. sz. Táblázat). A helyi németekkel sem a szlovák, sem a magyar térfél magyar nyelvű sajtója nem, vagy alig foglalkozott, s a magyar oldalon szóba sem kerültek a helyi szlovákok.

1. sz. Táblázat Lakosság anyanyelv szerint a három vármegyében 1910-ben¹

<i>Vármegye</i>	<i>Összes népesség</i>	<i>Magyar</i>	<i>Német</i>	<i>Szlovák</i>	<i>Egyéb</i>
Bars vm.	178500	34,75%	9,73%	54,80%	0,72%
Hont vm.	117256	57,03%	5,08%	36,83%	1,05%
<i>(Selmec és Bélabánya nélkül)</i>					
Nógrád vm.	261517	75,58%	1,20	22,31%	0,91%

A helyi sajtótermékek közül négyet választottunk elemzésünkhöz.² Kettő 1920 után is Magyarországhoz tartozó városban (Balassagyarmat) jelent meg, kettő megjelenési helye pedig 1921 után Csehszlovákiához csatolt térségbe esik (Bars, Honti Lapok). A Bars c. lévai újság olyan vidéken működött, ahol a megye teljes egésze a csehszlovák oldalra került. Az elemzett lapok közül egy a határok megvonása, egy a Magyar Tanácsköztársaság északi katonai visszavonulása körüli eseményekkel párhuzamosan szűnt meg (2. sz. Táblázat). Megjegyzendő még, hogy az 1919 tavaszán/nyarán a lapok átmenetileg más neveken láttak napvilágot.³

2. sz. Táblázat Vizsgált lapok a megjelenés helye szerint

<i>Újság</i>	<i>Kiadás helye 1918-ig</i>	<i>Kiadás helye 1918-ban illetve 1920 után</i>	<i>Kiadás (-tól, -ig)</i>
Nógrád Vármegye	Balassa- gyarmat	M.ország, B.gyarmat	1918. jan.-tól 1919. dec. végéig
Nógrádi Hírlap	Balassa- gyarmat	M.ország, B.gyarmat	1906. – 1944. okt.-ig
Honti Lapok	Ipolyság	Csehszlovákia, Sahy	1911-től 1918. dec. végéig
Bars	Léva	Csehszlovákia, Levice	1881–1944

2. A határ menti magyar nyelvű sajtó jellegzetességei az 1910-es években és az 1920-as évek elején

Az 1910-es és 20-as években a magyarországi megyei és kisvárosi sajtó a maitól erősen eltérő vonásokat mutatott. E főbb vonásokat az alábbiak szerint foglalhatjuk össze:

- Az 1910-es évek végén, a húszas évek elején a lokális sajtó funkciói a „tájékoztatás” mellett többnyire a közélet és társadalmi élet cselekvő szervezésére is kiterjedtek. (Pl. gyűjtések, bálók szervezése és felhívások stb.) Gyakran nem fizetett hirdetések, hanem egyszerű újsághírek buzdítottak a helyi társadalmi élet eseményeiben való részvételre.
- A lapszerkesztési gyakorlat még viszonylag kialakulatlan volt. Gyakran előfordult, hogy a világpolitika, az országos politika és a lokális események, vagy a helyi színházi premier és a harci tudósítások azonos rovatban kaptak helyet. Másutt nem is különültek el a rovatok, az egyes írások egymáshoz képest „szerkesztetlenül” kerültek az újságokba.
- A vizsgálat induló időszakában még kevés esszészerű és kritika jellegű írással találkozunk. A hírek, tudósítások alig szerkesztett tömege agitatív természetű kommentárokkal váltakozott. A kommentárok és a vezércikkek számos más műfaj (leggyakrabban a klasszikus szónoklat) jegyeit mutatták. A zsurnalisztikai műfajok esetenként csak elméletileg léteztek.⁴ Az általunk vizsgált újságok ugyanakkor kevés és nem túl magas színvonalú szépirodalmat is közzétettek.
- Mindemellett a modern újságírás és lapszerkesztés elemeit illetve a korszerűsége törekvést is megfigyelhetjük néhol. Egyes esetekben színvonalasabb színházi tudósításokkal, kritikára utaló írásokkal is találkozhatunk. Másutt az igényesség jegyében fővárosi irodalmi lapokból találunk átvett részeket vagy ismertetéseket.
- A kisvárosi és megyei sajtó nem értelmezhető a hatalomért folyó harc elsődleges eszközeként. Az eltérő vélemények és attitűdök megjelenésére a helyi sajtónyilvánosságban csupán redukált lehetőség kínálkozott. A demokratikus politikai intézményrendszer – és az ehhez szorosabban kötődő lokális lapok – hiánya képezi ennek egyik fő okát. Előfordul, hogy egy-egy régióban illetve városban csupán egyetlen helyi lappal számolhatunk, mint pl. Hont Vármegyében. Nógrádban ugyan több újság is napvilágot látott, és megindult a sajtónyilvánosság politikai beállítottság szerinti po-

larizálódása, de a nyilvánosság előtt megjelenő eltérő beszédek még nem vettek fel markáns jegyeket és nem feszültek egymásnak.

- Éppen a vizsgált időszakban, a húszas-harmincas években kezdtek az eltérő vélemények lassan más-más sajtóorgánumokhoz kapcsolódni megyei illetve városi szinteken is. E tekintetben – és magának a politizálásnak az értelmezésében is erős különbségek jöttek létre a határ két térfele között.

3. *A vizsgált lapok bemutatása*⁵

3.1. Honti Lapok

A lap 1911-es indulásakor az 1895-től megjelenő Ipolyvölgyi Hírlap folytatásaként határozta meg önmagát. A Honti Lapok hetente egyszer, szombaton került az olvasók elé, és vélhetőleg a határral kapcsolatos események miatt szűnt meg az 1818. decemberi 28-i számmal.⁶ 1911 és 1918 között az újság deklarált célja „a Hont vármegyei és Ipolysági eseményekről tájékoztatni”⁷ a közönséget.

A lap hasábjain klasszikus vármegyei, „közjogi alapú politizálás” folyt. 1918 őszén a „cseh csapatok” már a közvetlen közelben masíroztak, s mindenki a demarkációs vonalokról beszélt, amikor a Honti Lapok fő témája még mindig a Magyarországon tervezett közigazgatási reform volt. Keményen és teátrálisan védelmezte az újság a hagyományos megyehatárokat és Hont „függetlenségét” más megyékkel, főként Esztergommal szemben. A világháborúnak is csak a szűk értelemben vett lokális konzekvenciái érdekelték, elsősorban az egyre romló gazdasági helyzet és a jótékonykodás. A lap munkatársai az utolsó percig hihetetlennek vélték, hogy sor kerülhet a demarkációs vonal, majd az állandó határ kijelölésére annak minden következményével. Ezzel magyarázható, hogy a vizsgált újságok közül a Honti Lapok kapcsolódott be legkésőbb a határról szóló sajtódiskurzusba.

3.2. Bars

A Bars c. lap 1881-től 1944-ig működött. Csúpan egyetlen incidens zavarta meg megjelenésének folyamatosságát: 1919. június 3-tól 19-ig Bars Megyei Népszava címen került a közönség elé, a lévai Szocialista Párt Lap-

jaként. Ám ebben az időszakban is a Bars „folytatásaként” identifikálta magát. E rövid szakasztól eltekintve a lap politikai elkötelezettségéről nem, vagy csak fenntartásokkal lehet beszéni. A lapot a mindenkori hatalommal szemben mértéktartó lojalitás jellemezte. Szinte az egész vizsgált korszakban „objektivitásra”, „tényszerű” beszédmódok alkalmazására, visszafogottságra törekedett. Ugyanakkor jellemző vonása az a határozott állásfoglalás is, melyet a magyar kisebbségi léttel, a nyelvhasználati és kulturális jogokkal és lehetőségekkel kapcsolatban képviselt.

3.3. Nógrádvármegye

A Nógrádvármegye 1918. január 1-i megjelenése ugyancsak nem előzmények nélküli. 1907. januárja és 1913. decembere között létezett már egy azonos című újság, s a Nógrádvármegye ennek a „reinkarnációjának” tekintette magát. Ám ez a második nekirugaszkodás sem bizonyult tartósnak. 1919 április 16-tól azonos szerkesztőséggel, mintegy a lap újabb variánsaként látott napvilágot a Nógrádi Vörös Újság, hogy azután 1919 júniusától teljesen és minden tekintetben megszűnjön. A lap politikai attitűdjét tekintve némiképp a baloldalhoz közelinek és erősen szociális érdeklődésűnek tűnik. Ez is szerepet játszhatott abban, hogy csak komoly erőfeszítések árán volt képes megjelenni, és hogy az 1919-es kommün bukásával megszűnt.

3.4. Nógrádi Hírlap

A Nógrádi Hírlap 1906-ban Balassagyarmaton jelent meg mint az 1873 óta működő Nógrádi Lapok folytatása. 1906 és 1919 tavasza közt magát „politikai, társadalmi és gazdasági hetilapként” határozta meg. Folytatásaként 1919 április 20. és augusztus 10. között Nógrádi Népszava címen jelent meg újság, mint a helyi szociáldemokrata párt hivatalos lapja. Ezt követően újra Nógrádi Hírlap néven jelenik meg egészen 1944. október 14-ig.

Nógrádban 1918 táján polarizáltabb volt a sajtónyilvánosság a politikai-ideológiai elkötelezettségek mentén, mint a másik két megyében. Talán mégis megköszönhető az a kijelentés, hogy a megyében, illetve Balassagyarmaton ez a lap játszotta a vizsgált időszakban a „vezető sajtóorgánium” szerepét.

4. A megjelent szövegegységek földrajzi vonatkozás, téma és műfaj szerint a vizsgálat kezdő évében

A 3. sz. táblázatból látható, hogy 1918-ban a három megye vizsgált sajtóorgánumaiban megjelent szövegegységekben a földrajzi vonatkozások tekintetében még relatív kis eltérések mutathatók ki.

3. sz. Táblázat Honti Lapok, Bars és Nógrádvármegye 1918-ban. (Lokális vagy országos vonatkozású, Európához, v. más kontinenshez kapcsolható szövegegységek /cikk, hír, stb./ egy lapszámra eső száma.)

Földrajzi vonatkozás	H.L.1918	Bars 1918	NV. 1918
Lokális	27	31,5	29,5
Országos	6	5	7
Eur. v. más kontinens	0,5	1	
Ált. (nem kapcsolható)	0,5		1,5

Téma tekintetében Hontban a kultúra, a Barsban a gazdaság, a Nógrádban a politika áll az élen. A „kulturális témák” csoportjában jelentős számban szerepelnek felhívások és tudósítások, melyekben a helyi iskola, nőegylet, valamelyik ipartestület, vagy más szervezet jótékony célú hangversenyéről, műsoros estjéről stb. esik szó. Ezeknek a szövegeknek nyilvánvaló kapcsolódásuk van a „szociális” kategóriához is.

4. sz. Táblázat Honti Lapok, Bars és Nógrádvármegye 1918-ban. (Átlag egy lapszámra eső szövegegységek száma téma szerint.)

Téma	H.L. 1818	Bars 1918	NV. 1918
Háború	2	2	5
Politika	7,5	11	11,5
Gazdaság	7,5	13,5	7
Kultúra	10,5	3,5	4,5
Tudomány			
Egészségügy		0,5	1,5
Szociális kérdés	2,5	3,5	4
Helyi társadalom	4	2,5	2,5

Műfajok tekintetében mindenütt a hírek, tudósítások és hivatalos közlemények állnak az első helyen. A Barsban több hírrel, a Nógrádvármegyében több kommentárral találkozhatunk. Utóbbi lap a maga kommentárjaival „modernebb újságírást” valósított meg, ugyanakkor direkter politikázást is.

5. sz. Táblázat Honti Lapok, Bars és Nógrádvármegye 1918-ban. (Átlagosan egy lapszámra eső szövegegységek száma műfaj szerint.)

<i>Műfaj</i>	<i>H.L. 1818</i>	<i>Bars 1918</i>	<i>NV. 1918</i>
Hír	17	16	25
Tudósítás	0,5	7	1
Kommentár	2	1	4,5
Esszé			1,5
Kritika, ismertetés			
Novella			0,5
Vers		0,5	
Reklám, hirdetés	14,5	13	5,5

Feltűnően sok reklám illetve hirdetés jellegű szöveggel találkozunk a Honti Lapok hasábjain. Ezek egy részét grafikusán is tálták, sőt esetenként rajzzal megtámogatott szöveggel is találkozhatunk. Nem ritkán fővárosi cégek hirdetik termékeiket a lap hasábjain. Párhuzamosan apróhirdetések is helyet kapnak. A hirdetések meglehetősen sokat elárulnak a mindennapokról: a speciális tetűporok, melyeket a harctéren szolgálók után küldeni ajánlanak, vagy az emberi „fogyasztásra is alkalmassá tehető takarmányt” reklámozó szövegek plasztikus leírását adják a régióban uralkodó állapotoknak.⁸

6. A lokális sajtó jellegzetességei a két térfélen

1918-ban még több volt a szemléleti azonosság a vizsgált lapok között. Gyakorlatilag épp a határral és az új helyzettel foglalkozó diskurzus során jöttek létre markáns különbségek a két térfél közti sajtóban.

Ez a folyamat 1918 őszén vette kezdetét, amikor a demarkációs vonal(ak)⁹ létrejöttek. 1918- 1919 során a határral kapcsolatos sajtóbeli be-

széd változásai mind a két térfélen a lokális helyzethez és a helyi eseményekhez kapcsolódtak.

A húszas évek elejétől a „határkérdés” politikai diskurzusbeli funkcióját a szlovákiai magyar nyelvű sajtóban a kisebbségjogi, nyelvhasználati és iskolügyi kérdések vették át. A határral a maga tényszerűségében foglalkozó cikkek eltűntek, s előkerültek a határmegvonás következményeként létrejött megváltozott, és ekkorra már tudomásul vett állapotokról és a magyarok érdekeinek érvényesítéséről szóló témák.

Az iskola és az oktatásügy az 1919-38 közti időszakban végig a „megmaradásért folytatott harc” terepe és szimbóluma volt. A magyar tannyelvű iskolák felszámolása elleni fellépés illetve a lévő gimnázium magyar tannyelvűségéért, később párhuzamos osztályok felállításáért indított küzdelem kitűnően tükrözi a szlovákiai illetve a közép-szlovákiai magyarok pillanatnyi szerveződési képességét, lehetőségeit, a hatalomhoz való viszonyát és érvrendszerét. E tekintetben éles váltások 1925-26 táján, majd a harmincas évek közepén mutathatók ki.

A húszas évek közepére kétnyelvű párbeszéd alakult ki a szlovákiai sajtónyilvánosságban, melynek egyik pólusát a szlovák nyelvű kijelentések, másikat a tiltakozó magyar nyelvűek tették ki. A nyíltszíni vitának volt egy „kvázi résztvevője” is: a magyarországi magyar nyelvű sajtó. Egy olyan „hármás” beszéd jött létre, melyben:

- A szlovák résztvevők gyakran nem is az érintett szlovákiai magyar nyelvű, hanem az anyaországi diskurzusra reagáltak. Utóbbi ebben a témakörben (is) a szlovákiai magyar nyelvű sajtótól eltérő érvrendszerrel és álláspontokkal dolgozott, bevonásuk a diskurzusba pedig az ellenétek elmélyítésének eszközévé vált.
- A szlovák orgánumok a szlovákiai magyarok jogairól szólva álláspontjukat az anyaországi és a szlovákiai magyar diskurzus érvrendszerét alaposan összemossa fejtették ki. Az összemosások és csúsztatások jól szolgálták a hevesebb támadásokat.
- A szlovákiai magyar nyelvű lokális sajtó, mint a legérintettebb orgánum, fokozott vehemenciával állt ki az érdekek védelmében, többnyire tudomásul véve és akceptálva az adott kereteket.

Bár ebben a diskurzusban közvetlenül az iskolákról, a nyelvhasználatról és hasonló kérdésekről esett szó, valójában végig ott lappangott a határ kérdésköre. A három résztvevő pedig e tekintetben eltérő álláspontokat

képviselt, ami a látszólag kevésbé érzékeny témák heves interpretációiban is tükröződött. 1937-1938-ig jellemző volt, hogy a határtéma nyíltan nem került szóba, sőt, mintha törekvést láthatnánk nyíltszíni megjelenésének elkerülésére.

Az „ők” a sajtóinterpretációkban kevésbé egyértelmű kategória. A diskurzus szintjén a helyi magyarok elhatárolódása a szlovákoktól az első pillanattól kezdve meghatározó elem. Ennek mértéke és mikéntje azonban az idő előrehaladtán függvényében finom és változatos mintázatokat mutat. A Barsban azt láthatjuk, hogy az elhatárolódást és ellenérzéseket az első lévai bevonulás alkalmával a „térbeliség” szempontja árnyalta. Az „ők” és az új személyekkel szembeni distancia legalább annyira szólt a „szlovák” mivoltnak, mint a „kívülről jött új hatalomnak” és a helyi szokásokat nem ismerő és számos tekintetben nem akceptáló fellépésnek. Később az „ők” hol a csehszlovák politikai hatalmat, hol a szlovák vezetést, ritkábban a szlovákok közösségét, több esetben egyes érdekcsoportjaikat, vagy azok vezetőit jelentette.

A vizsgált szakasz vége felé (1937-38-ban) a fogalom újabb jelentéssel bővült. A szlovákiai magyarok lassan elkülönítették magukat az „anyaországiaktól” is, így az utóbbiak is „ők”-ké váltak. A folyamatot megnyitó első lépéseket a magyarországi diskurzus tette meg azzal, hogy a visszacsatolással kapcsolatban erős distanciát tartva emlegette a szlovákiai magyarokat. Az anyaországi országos és lokális sajtót, egyre fölényesebb és bántóbb beszédmód jellemezte e témakörben, s ez a szlovákiai sajtóra érezhető hatást gyakorolt.

A szlovákiai magyarok csoportképződésében a szlovákoktól és az „anyásoktól” való elhatárolódás tehát egyaránt fontos szerepet játszott. A kétféle elkülönülés más-más időpontban vált igazán markánsná.

Az iskolaiügyi diskurzusban maguk az iskolák eleinte úgy tematizálódtak a szlovákiai magyar nyelvű sajtóban, mint a helyi magyarok által létrehozott saját tulajdon, amelyben a tulajdonosnak – függetlenül attól, hogy tulajdona mely állam területére esik – joga van birtokán saját megszokott tevékenységét folytatni. 1925 után ezt a megközelítést egy politikaibb indíttatású érvrendszer váltotta fel, mely már nyelvi, történeti, etnikai alapon létrejött nagyobb közösségekről, ezek hagyományairól, kisebbségi jogokról stb. szólt. A határ tehát ekkorra már úgy tematizálódott, hogy „tudomásul

vesszük a határok létezését, de ha a csehszlovák lakosság részét képezzük, akkor ezen az államhatáron belül követeljük alapvető jogainkat.” A harmincas években ezen az alapon néhányszor felbukkant a csehszlovákiai többi kisebbséggel (ukránok, németek) való azonosulás egy-egy eleme is.

A Barsban a határok kijelölését követően (egészen 1938-ig) megfigyelhető a regionális jelleg megőrzésére való törekvés. 1920 után rövid ideig jellemző attitűdje volt a lapnak, hogy igyekezett úgy tenni, mintha a határok nem is léteznének. Miután ez a stratégia működésképtelennek bizonyult, a regionalitás átértelmeződött, a sajtóban megjelenő írásokban a „mi, barsi, vagy lévai magyarok” helyébe egyre inkább a „mi szlovákiai magyarok” lépett. A cikkek gyakran a szlovákiai magyarok vagy a közép-szlovákiai magyarok nevében íródtak, és ez sok esetben egybeesett a címzettekkel. Másutt a címzettek a csehszlovák, vagy speciálisan csak szlovák politika, közigazgatás stb. szereplői. Folyt tehát egyfajta „üzengetés” is. Ki kell azonban emelni, hogy a húszas évek közepétől a szlovákiai magyar sajtó és az ott folyó diskurzus már elsődlegesen a szlovák politika részét képezte és akként is határozta meg önmagát. Az üzengetés tehát „belső ügy” volt.

Az iskolák mellett az egész 1918-tól 1938-ig tartó időszakban folyamatosan napirenden volt a szlovákiai magyar népességarány kérdése. A „statisztikai háború” más témáknál nyíltabban vetette fel a határ kérdését. A statisztika a ténytudás, tudományosság és megingathatatlan látzat kelti, ezért minden körben előszeretettel alkalmazták állítások bizonyítására és követelések alátámasztására. Az egymás ellen feszülésnek ez a metódusa azonban elsősorban az országos lapok hasábjain zajlott. Regionális terepen a nyíltszíni ütközet csak visszafogottan jelent meg. Az országos lapokban folyamatosan jelenlévő és mindennél meggyőzőbb érvként feltüntetett népesség-statisztikák a Bars hasábjain, mint „magyar és szlovák nyelvű iskolások aránya”, vagy a „magyar gimnazisták létszáma” stb. kerültek elő. A statisztika-háború tehát redukáltan és lokális adatokkal dolgozott, ám fontos részét képezte a kisebbségi védekezési stratégiának.

1937-38-tól azután már a helyi sajtóban is hangot kaptak az „országos statisztikák”, mint a határról és kisebbségi magyarságról szóló politikai érvek. Sokszor egyéb üzenetek is kapcsolódtak hozzá. Az 1937-38-as időszakban például központi kérdésként jelenik meg, hogy a szlovákiai

magyarság körében megindultak bizonyos fogyási és asszimilációs folyamatok. A magyar népességszám csökkenéséért elsősorban a vegyes házasságokat és a némely faluban tapasztalható „egykezést” teszik felelőssé, mondván, ezt a folyamatot meg kell állítani.

Az ilyen típusú kijelentések az 1937-38-ban meginduló újfajta diskurzus részét képezték, melyben sajátos párbeszéd alakult ki a helyiek és az anyaországiak között. A fentiekhez hasonló kijelentések ugyanis Magyarországról indultak ki és az „anyások” kicsit megrovó hangú üzenetét közvetítették a szlovákiai magyarok felé: „nem állatok kellőképpen helyt az elmúlt években”.

A Bars hasábjain előbb csak halvány utalások jelentek meg. Később a hangnem némiképp érdekesebb lett, de az ilyenfajta „támadási kísérleteket” nem követte semmilyen reakció. Azonban még egy darabig napvilágot láttak azok az írások is, melyek a „helyiek” másfajta nézeteit tükrözték. Létrejött a két fél között egyetlen lap hasábjain az egymás melletti párhuzamos, de eltérő beszéd.

A szlovákiai magyar nyelvű sajtóban csak fokozatosan váltotta fel az anyaországi sajtóviszhang primátusa. 1937 második felében már a helyi események interpretációját is gyakran az anyaországi sajtóból jól ismert magyarkodó attitűd jellemezte. Vélhetőleg a sajtó belső életében már a magyar bevonulást jóval megelőzően végbement a „hatalomváltás”, az „anyás” nézetek elfoglalták a sajtónyilvánosság terepeit.¹⁰ Ettől kezdve a diskurzus nem szólt másról, mint a magyarok összefogásának szükségességéről, a magyar múlttól, jelenről és jövőről, valamint a magyar érdekek sérelméről. Lapszámonként csak egy-egy írás ébresztette fel az olvasót a visszacsatolás-várás okozta eufóriából: egyenlőre a konkrét napi élet még szlovák irányítással folyik.

A magyar bevonulással foglalkozó írásokban a szlovákiai magyarság globális és sérelmi-hatalmi szemléletű megjelenítése mellett halkan és nyomaiban ugyan még 1938-ban is jelen van a „mi”, szlovákiai magyarok” ellenhatásként talán politikai felismerésből fakadó és önkéntesen vállalt lokális szemléletmód is. 1938 őszén, a bevonulást követően aztán a szlovákiai lokális magyar nyelvű sajtó szinte minden korábbi jellegzetessége felszámolódt.

A magyarországi határ menti lokális sajtóban a demarkációs vonalak megállapítása után a megyén belüli települési (pl.: Dejtár!) és a balassagyarmati városi helyzet tematizálódott „határkérdésként”. 1918 és 1920 között

a határrendezés, a csehszlovák fegyveresek mozgása, valamint a magyar kommun katonáinak ki- és bevonulásai álltak a határról szóló beszéd váltásainak centrumában.

A nógrádi sajtó már az 1918. december 23-i demarkációs vonal kijelölését követően erősen sértett attitűdöt képviselt. Erre az adott konkrét okot, hogy a csehszlovák csapatok a megállapított vonalat átlépve bevonultak Balassagyarmatra és csak kétheti megszállás után, január 29-én sikerült őket távozásra kényszeríteni. A helyi lapokban a „cseh megszállás” elleni erős tiltakozás és szembenállás tapasztalható.¹¹ A tiltakozás érvrendszerében a „jogra és igazságra” való hivatkozás mellett helyt kapott a „megszálló csehek” meglehetősen kedvezőtlen színben való feltüntetése is.¹² Nem azonosítja őket a sajtó a szlovákokkal, akik továbbra is a „mi tótjainkként” szerepelnek, és akik még egy darabig úgy jelennek meg, mint akik „felvilágosító munka által a vágyott határkoncepcióknak megnyerendők”.

A Vix-jegyzék 1919. március 20-i közzétételét követően felerősödött a nógrádi határdiskurzus legjellegzetesebb eleme: az „elcsatolástól”, illetve a tartós csehszlovák megszállástól való félelem. A rettegés kellő érveket szolgáltatott a rövid ideig „Nógrádi Vörös Újság” néven megjelenő orgánium számára is a kommun és a Vörös Hadsereg támogatására.

A félelem gyorsan kitermelte a maga elképzeléseit az ellenségről. 1919. január táján még csak „a csehek” képezik a rettegés és gyűlölködés tárgyát. Az év tavaszán megjelenő interpretációkban már az egész világ áll szemben Magyarországgal. A helyi lapok beolvadnak az országos gyűlölet- tematikába, kialakítják, illetve felveszik a határkérdéssel kapcsolatos irredenta érvrendszert és hangnemet.

Ekkorra már a Nógrád vármegye c. lap megszűnt, így csak a Nógrádi Hírlapra (és háttérként a többi, magyar oldalon közzétett sajtótermékre) hagyatkozhatunk. Az 1920-as békefeltételeket és ennek részeként az északi határok végleges kijelölését a sajtó megrendülten interpretálta. Ám világosan érezhető a megkönnyebbült sóhaj amiatt, hogy Balassagyarmat, valamint a megye déli részei az „anyaországnál” maradtak.

A helyzet viszonylagos stabilizálódása után a lokális határtematikának egyre kisebb jelentősége lett. Az új attitűdre éppen a lokalitástól, és a helyi tapasztalatoktól való elszakadás, egyfajta „globális magyar” szemléletmód volt jellemző. 1920-tól egyáltalán nem jutott szerep az immár két térfélen lakók egymásról és közvetlenül egymástól szerzett kölcsönös tapasztalatai-

nak. Sokkal inkább az országos sajtónyilvánosságot átható sztereotípiáknak, és a határról, mint „globális politikai jelenségről” való beszédnek. Teljes mértékben elvált egymástól az „ők” (szlovákiai magyarok) és „mi” (akik itt maradtunk), az „ott” és „itt”. Meglepően kevés szó esett konkrétan az „odaáti magyarokról” és a „másik oldalról”, mint a helyi hétköznapi és egyéni tapasztalatok szerves részéről. Pedig jól tudjuk, a mindennapokban folyamatos kapcsolatban voltak egymással a két oldal lakói.¹³ A helyi sajtó azonban erről nem vett tudomást. Az olvasó hiányérzetét az „elrabolt területekről”, az „elszakadt testvéreinkről” szóló általános megfogalmazások voltak hivatottak megszüntetni. A mindennapok és a sajtóbeli beszédek egymás ellen feszültek, a diskurzusban az ideológia (politika) győzedelmeskedett a napi tapasztalatok felett.

1937-1938-ban az első bécsi döntésnek a társadalmi nyilvánosság előtti előkészítéseként a magyarországi lokális sajtóban is új témák jelentek meg. Ezek azonban nem vezettek a diskurzusban döntő fordulathoz, inkább csak a tematika bővüléséről és a határtéma gyakoribb és célzottabb felbukkanásáról beszélhetünk. A beszédmód sérelmi elemei erősödtek, és a kijelentések fokozottan telítődtek etikai tartalmakkal és militáns megfogalmazásokkal. Éles váltást tehát nem állapíthatunk meg, az új jelenségeket inkább a korábbiak továbbépítéseként értelmezhetjük.

Magát a terület visszacsatolást már a várakozás időszakában is mint a „gondviselés nyilvánvaló igazságosságát” interpretálták a helyi lapok. Ezzel a nézetrel az országos sajtó is egyetértett, s osztozott a szlovákiai magyar területek és népesség visszatérése felett érzett eufóriában is. A magyarországi és jelesül a Balassagyarmat környéki iskolákban, falvakban, egyesületekben zajló ünnepélyes előkészületekről számos hír és tudósítás jelent meg. Az ország – és Nógrád is – a várakozás lázában égett, ám a készülődés csak az ünnepegekről és a „jeles napokról” szólt, s alig találni utalást arra, hogy ezek elmúltával, hogyan rendeződnek majd át a mindennapok.

A lokális sajtó interpretációiban a „mi” (magyarországi magyarok) és a „ti” (szlovákiai magyarok) a korábbiaknál élesebben elvált. Az „odaátiakra” az anyaországi sajtóban szemmel láthatóan „a kisgyerek” szerepét osztották. „Mi, szerencsések keblünkre ölelünk benneteket, szerencsétleneket” „Mi, akik tudjuk, mire van szükségetek, majd megmondjuk nektek is”, „Ha majd

visszatértek, rövidesen olyanok lehettek, mint mi vagyunk és úgy élhettek, mint mi” – sugallják a megfogalmazások, melyek már az előkészületek során is irritálóak, lenézőek. Az új diskurzus során a beszélő felek a korábbiaknál is élesebben elkülönültek „anyaországiakra” és „helyiekre”. A politikai palettán markánsan megjelent a törekvés a két fél helyének kijelölésére mintegy megelőlegezve azokat a konfliktusokat, melyek később a valós terepeken is létrejöttek.

7. Nyelvi sajátosságok

Az 1918-19-es esztendőben a magyar nyelvű sajtóra a viszonylagos nyelvi egységesség jellemző, az egyes lapok közt nem érzékelhető nyelvi tekintetben jelentős különbség. (A Hont nyelviileg pongyolább, a Bars igényesebb, de azonos fogalomkészlettel, szókinccsel, azonos mondat szerkesztési eljárásokkal stb. él.) A csehszlovák csapatok első, majd második lévai bevonulását követően azonban a két térfél sajtójában nem pusztán eltérő beszédmódok jelentek meg, hanem nyelvi tekintetben is megkezdődött a szétválás.

A magyar oldalon a helyi sajtóban jellemzővé válik a határ „globális” politikai jelenségként való kezelése, a lokális szempontok és naponta megélt helyzetek figyelmen kívül hagyása. A határral és a „másik oldallal” kapcsolatos publicisztikában egyre tágabb teret kap a nacionalista és militáns sérelmi barokk. A „harci jelleg” fő megnyilvánulási terepe a szóhasználat és képalkotás.

A szövegstruktúrák gyakran emlékeztetnek a klasszikus értelemben vett szónoklatra, és az ettől eltérő szerkezetűek is előszeretettel alkalmaztak bevált szónoki fogásokat (költői kérdések, fokozások, ellentétek stb.). Szembetűnően gyakran előfordul, hogy nincs, vagy alig van információ a különböző zsurnalisztikai szövegekben, és sokszor pusztán érzelmi elemek és nyelvi panelek gyűjteményével találkozunk.

A harmincas évek közepétől a militáns beszédmód egyre tipikusabbá vált (ezt a diktatórikus berendezkedés mellett az első bécsi döntést követő katonai tevékenységgel párhuzamos jelenségként értelmezhetjük.) A szövegekre a felfokozott tónus, a túlzások, párhuzamok és ellentétek, az emocionálisan túlfűtött mondatpanelek jellemzőek.

A szlovák oldalon ettől eltérő jelenségeket tapasztalhatunk. A Bars gyakorlatilag már 1919. július 27-től felvett egy viszonylag lojális, tárgyilagos-ságra törekvő hangot. A lap megtartása érdekében a lapszerkesztők különösen eleinte szükségesnek tartották a közlésre szánt információk szelektálását.¹⁴ A szituáció és benne a Bars helyzete idővel stabilizálódott. A folyamat során, s annak szerves részeként a lap elsősorban az iskolákkal kapcsolatban meginduló harc szócsöveként értelmezte a maga és a szlovákiai magyarok helyzetét. A húszas évek közepéig-végéig nem, vagy csupán minimálisan érezhető hangvételén az anyaországi hatás.

A szlovákiai magyar nyelvű sajtóra komoly felelősség hárult annak a kérdésnek az eldöntésében, hogy mely szlovák helynevek, tisztségnevek és egyéb szavak átvétele szükséges a továbbiakban, s hogy az átvett szavak milyen helyesírással lássanak napvilágot. A látszólag pusztán nyelvi kérdés politikai jelentés hordozójává is vált.

Például a „tót”, mint melléknév és mint főnév (népnév) problémákat okozott a szlovákok által súlyosan pejoratívnak tartott jelentéstartalma miatt. A szó igen gyorsan eltűnt a lap hasábjairól, átadva helyét a „szlováknak” és a „slováknak.”

1919 augusztusában olvashatunk először szlovák tisztviselőről úgy, hogy a tisztsége is szlovákul van megnevezve, ám magyar helyesírással: „zsupán”. Nem sokkal később már találkozunk ennek a szónak szlovák helyesírás szerinti változatával is (zupan) és a kettő sokszor egyetlen szövegen belül is változtatja egymást. A szó magyar toldalékokkal ellátott alakjai is változatos formákat mutatnak. (Pl. a város zsupánja, de: találkoztak a upan-nal.)

Még nagyobb a keveredés a „csehszlovák” szó helyesírásával kapcsolatban. Több lapszámban egyetlen oldalon találkozhatunk a következő változatokkal: Cseh-szlovák, Cech-slovak, Cech-szlovák, Ceh-slovák. Láthatólag mind a szóhasználat, mind a helyesírás tekintetében még évekig nagy a zavarodottság. Csak a húszas évek második felére alakul ki viszonylag egyezményes szokás e tekintetben.

A lapok tanúsága szerint a harmincas évekre a határ két térfele közt már markáns nyelvi (főként szóhasználati) eltérések mutathatók ki. Megindult tehát az elkülönülési folyamat a határ két téréfélén élő magyarok közt ebben a tekintetben is. A nyelvi folyamat nem pusztán a hétköznapi különbségeire utal, hiszen fontos szerepe volt a szlovákiai magyarok csoportképződésében is.

A viszonyok 1937-1938-as változásával a Magyarországon meglévő jellegzetes beszédmód elemei a sajtó szintjén egyre inkább átszivárogtak. Egyébként ebben az időszakban rendszeresen „üres helyek” jelentek meg, jelezve, hogy egy-egy cikket a cenzúra nem engedett megjelenni. Ettől eltekintve a korábbi szlovákiai magyar sajtót hirtelen ugyanazok a jegyek jellemezték, melyek addig csak az anyaországi lapokban voltak fellelhetők.

E gyors és látványos változás teljessé tételéhez azonban még szükség volt a szerkesztőség megváltoztatására is. Ami a „csehszlovákiai elnyomatás” húsz éve alatt nem következett be, azt ekkor az anyaországiak egy pillanat alatt végrehajtották: a politikai és közigazgatási hatalomátvétel mellett átvették az ellenőrzést a sajtó, a leghatékonyabb nyilvános orgánium fölött is. Novembertől¹⁵ kezdve a Bars az anyaországi szellemi és nyelvi hatások szinte teljes kiszolgáltatottjává vált.

JEGYZETEK

- ¹ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. Évi Népszámlálása, Budapest, 1912.
- ² Az egyes lapok adatait ld. a mellékletben.
- ³ Ld. Melléklet
- ⁴ Vélhetőleg az iskolai (főként a gimnáziumi) tananyag- és elvárás rendszer volt a kiindulópontja annak a szemléletnek, mely a „műveltséget” „klasszikus” latin alapú tudás- és képességelsajátításként értelmezte. Ez szivárgott át a hírlapírói gyakorlatba is oly módon, hogy az újságszövegek klasszikus retorikai fogásokat, fordulatokat tartalmaztak.
- ⁵ A lapok bemutatásához az Országos Széchényi Könyvtár katalógusain kívül felhasználtam:
Praznovszky Mihály: *Nógrád Megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1846-1978*. Balassi Bálint Megyei Könyvtár 1983. *A Magyar sajtó évkönyve* (szerk.: Sziklay János és Szász Menyhért) 1937 és 1938. Olay Ferenc: *A magyar sajtó és az utódállamok 1919-1928*. Bp. 1929. *Újságírók almanachja* (Szerk.: Szöllösi Zsolt) Bp. 1935. Wünscher Frigyes: *Sajtóalmanach*. Bp. 1931. *Pest megye sajtóbibliográfiája 1794-1975*. (Szerk.: Békés József.) Szolnok, 1977.
- ⁶ 1992-ben a Honti Lapok újra indult. Az újság a mai napig identitás-szimbólumként is funkcionál.
- ⁷ Ld. a beköszöntő cikket az 1911-es „megújuláskor”.
- ⁸ A lokális sajtó reklám és hirdetés típusú szövegeiről külön tanulmány készül.

- ⁹ Az első demarkációs vonal 1918 novemberében jön létre, a „másodikát” december 6-án illetve 23-án erősítik meg deklaráltan is. Ez a Magyar Tanácsköztársaság hadseregének északi előrenyomulása során felszámolódik. A visszavonulással párhuzamosan a korábbival azonos határt jelölnek ki, mely minimális korrekcióval az 1920-as határoknak felel meg.
- ¹⁰ A lap impresszuma alátámasztja ezt a feltevést. A csehszlovák engedélyszám 1938 áprilisában eltűnt és helyette magyar nyelvű szöveg jelent meg: „A hírlapbélyeg használatát a pozsonyi postaigazgatóság engedélyezte....szám alatt. Felvevő postahivatal: LÉVA.” Az 1938. november 20-i lapszámtól ez is eltűnik, hogy azután 1938. december 4-én a helyén megjelenhessen: „Ára: 20 fillér”. Nem sokkal később deklaráltan lecserélődnek a munkatársak.
- ¹¹ 1919. január 15-én a „cseh megszállásról”, január 31-én a „csehek kiveréséről” számolt be a lap. (Maga az esemény 29-én történt.)
- ¹² Ennek módszerére jellemző az érintettek negatív erkölcsi tulajdonságokkal való felruházása és a cselekedetek ironikus interpretációja. Ld. 1918 dec. és 1919 január-februári lapszámokat.
- ¹³ A témával bővebben foglalkoztunk a kutatás során. Eredmények egyelőre kézirat formában állnak rendelkezésre.
- ¹⁴ A Barsot azonban 1919 végén mégis megkísértette a megszüntetés réme. A december 7-i szám meglehetősen tárgyilagos hangnemben közölte, milyen feltételekhez kötötte „Slovensko teljhatalmú minisztere” a további működést: „Lapunk felelős szerkesztőjével hivatalosan közöltetett....1. A szerkesztő köteles nyilatkozni, hogy a lap milyen elvi álláspontot foglal el a Csehszlovák Köztársasággal és a csehszlovák egységgel szemben” (SIC!). 2. Állampolgárságot bizonyító és egyéb hatósági bizonyítványokat kell bemutatnia két héten belül. 3. Húszezer cseh korona biztosítékot kell letétbe helyeznie. 4. Tilos magyarországi ügyekkel vezető helyen és részletesen foglalkoznia. Az ilyen híreket csak a „külföld” rovatban közölheti nem feltűnő módon és röviden. Ezen kívül felhívták a szerkesztő figyelmét, hogy ugyan előzetes cenzúra működik, ez azonban nem zárja ki, hogy sajtóvétséget követhessen el, amelyet messzemenően üldözni fognak. (Bars 1919. december 7. 2. old.)
- ¹⁵ Ld. Bars 1938. Nov. 10.

ÉVA VARGA

Talks on the Border

The Press Between 1918-1938 on Border of Hungary and Slovakia

The author analysed the local press of 3 counties on the border of Slovakia and Hungary before 1920 namely Bars, Hont and Nógrád. In consequence of the Trianon Treaty two of them namely Nógrád and Hont were divided in such a way that the centre areas of Hont became Slovak territories while the most part of Nógrád became Hungarian ones. The third county got under the Czechoslovak administration.

According to the study the editing practice between 1910-1920 was not developed and the public sphere was not segregated, politically contrasted, while by the 30's, on the two sides of the boundaries one may demonstrate strong differences in the language usage. In this regard, the separation process started to appear between the ethnic Hungarians living the two sides of the borders. This process does not only refer to the differences in everyday life, but it had an important role in forming an ethnic group of Hungarians in Slovakia.

After the changes in 1937-38 the typical elements of the Hungarian idioms filtered through the press.

KISEBBSÉGI MAGYAR PÁRTOK KORMÁNYZATI SZEREPBEN

SZARKA LÁSZLÓ

A szlovákiai Magyar Koalíció Pártjának kormányzati szerepvállalásáról*

Bevezető megjegyzések

Csehszlovákiában és Szlovákiában a kisebbségek kormányzati részvétele mindig is kivételt erősítő szabálynak számítottak: az Első Köztársaságban (1919-38 között) az 1920-as évek második felében, igen rövid ideig és csak kisebbségi német miniszterei voltak a prágai kormánynak, az 1969-ben létrejött föderációs rendszerben pedig Dobos László alig egy évig tartó tárca nélküli minisztersége mellett néhány súlytalan magyar kommunista kormányzati megbízatása jelentette a nemzetiségi kirakatpolitika csúcsteljesítményeit. Az 1989. évi fordulatot követően a Független Magyar Kezdeményezés a Nyilvánosság az Erőszak Ellen nevű szlovák mozgalom keretei között jutott kormányzati pozíciókhoz, de a mozgalom felbomlása után és a pártalakulások előrehaladtával a kisebbségi magyar pártok kormányzati bevonása teljes mértékben alárendelődött az önálló állam létrejöttét követően felerősödött nacionalista érdekvényesítésnek.

Ezért kisebbségtörténeti szempontból kétségkívül igen fontos új fejleménynek tekinthető a Magyar Koalíció Pártjának kormányzati szerepvállalása az 1998. szeptember 25-26-i parlamenti választásokat követő szlovákiai kormányalakításban. Ennek a félidejénél tartó kormányzati ciklusnak a tanulságait tehát érdemes mélyebb elemzésnek alávetni, hiszen a „kisebbség = örök ellenzékiesség” képlettel való szakítás, a közös kormányzati fele-

* Készült a Külügyminisztérium Stratégiai Tervezési Főosztálya számára összeállított szakértői anyag alapján.

lősség vállalása, a kisebbségi érdekvégyesítés szempontjainak a kormányzati feladatokkal való vegyítése a nyilvánvaló előnyök mellett komoly kisebbségpolitikai kockázatokkal is jár.

Az MKP kormányzati részvételéről az elmúlt két évben egymástól homlokegyenest eltérő értékelések születtek. A szlovákiai magyar közvélemény, mi több, az MKP tagjainak, alapszervezeteinek egy része is arra a következtetésre jutott a 2000. év folyamán, hogy a Dzurinda-kormányt alkotó koalíción belül kialakult feszültségek, bizalmatlanságok miatt fel kell vetni a kormányból való kilépés lehetőségét. A szlovákiai kormányzati munkára egyre inkább jellemző határozatlanságot a koalíciós partnerek igen gyakran a kisebbségi magyar érdekek háttérbe szorítására próbálták felhasználni, ami tovább nyomatékosította a kilépés mellett érvelők argumentációját.

Az MKP legfontosabb követeléseinek (a magyar szempontokat érvényesítő közigazgatási reform, az egyetemi képzés magyar tannyelvű intézményi bázisának megeremtése, a kisebbségi nyelvhasználati jogok összhangba hozatala az európai kisebbségi és regionális nyelvi charta szellemiségével, valamint a nevesítetlen mezőgazdasági földek községi tulajdonba adása, a kisebbségi nyelvhasználati jogokat szavatoló törvények, rendeletek elfogadása) terén mutatkozó koalíciós ellenállás miatt a pártvezetésben is megjelentek a kormányból való kilépés lehetőségét fontolgató hangok.

Az alábbiakban a koalíciós szerződésben, illetve a Dzurinda-kormány programjában rögzített MKP-célok megvalósulását, azaz a kormányzati részvétel kisebbségpolitikai hozadékát elemezzük a 2001. január végi állapotok alapján. Minthogy a szlovákiai kormányzati ciklus a tanulmány megírásakor a második félidején járt, az elemzés jórészt folyamatban lévő politikai döntéseket, törvénytervezeteket, stratégiai elképzeléseket, egyeztetési eljárásokat vizsgál, azaz nem a politikai döntések kimenetelét, lezárt eredményeit kell itt mérlegre tenni, hanem a kormánykoalícion belüli együttműködési lehetőségeket, kompromisszumkötések alternatíváit és céljait.

A kormányzati szerepvállalás feltételei

A szlovák demokratikus pártok úgynevezett Kék Koalíciója és a három szlovákiai magyar párt koalíciója 1997. december 2-án és 3-án megállapodásokat kötött az 1998. évi választási évben kívánatos együttműködés alapelveiről. Fontos kiindulópontja volt az együttműködés alapelveit rögzítő nyi-

latkoznak, hogy az 1992. évi alkotmány felemás fogalmazásával szemben a szlovák pártok elismerték, a Szlovák Köztársaság nem csupán a szlovák nemzet állama, hanem minden állampolgáré. Jóllehet a szlovák pártok ezzel együtt eredetileg azt is követelték volna, hogy a magyar pártok ismerjék el a szlovák nemzetnek az önálló Szlovákia kikiáltásában tetet öltött nemzeti önrendelkezési jogát, ettől a kívánságuktól végül elálltak, de kompromisszumos megoldásként az MKP-t arra kényszerítették, hogy a közös kormányzás idejére mondjon le az etnikai elvű területi autonómia követeléséről.¹

Az 1998. szeptemberi választások ugyan a Mečiar vezette Demokratiszlovákiaiért Mozgalom (HZDS) győelmét hozták, a Kék Koalícióban tömörült szlovák pártok azonban eleve elutasították a vele való együttkormányzás lehetőségét. A látszólagos patthelyzet miatt elhúzódtott a kormányalakítás, amit a szlovák Demokratikus Koalíció (SDK), a Polgári Egyetértés Pártja (SOP), a Demokratikus Baloldal Pártja (SDL), valamint a Magyar Koalíció Pártja (MKP) intenzív koalíciós tárgyalásokra használt fel. A tárgyalások eredményeképpen elkészült koalíciós szerződésben az SDL nyomására az MKP kormányzati szerepvállalását az alábbi három feltételhez kötötték: az 1997. decemberi ellenzéki együttműködési nyilatkozatban rögzített elv alapján az MKP-nak le kellett mondania az etnikai elvű területi autonómia célkitűzéséről, az önálló magyar egyetem megalapításáról, valamint az 1945-1946. évi beneši dekrétumok felülvizsgálatának igényéről.

Emellett a koalíciós szerződés azt is rögzítette, hogy Bős-Nagymaros kérdésében Szlovákia kormánya tudomásul veszi a Hágai Nemzetközi Bíróság ítéletét, nem kezdeményezi a magyar tannyelvű iskolák tannyelvének megváltoztatását, és a koalíciós pártok Rudolf Schustert, a Polgári Egyetértés Pártjának (SOP) elnökét jelölik a köztársasági elnöki tisztségre.

Az MKP szerepvállalását, részvételét a Dzurinda-kormányban tehát részletes koalíciós szerződés szabályozta. A három előfeltétel megfogalmazásával és beiktatásával a szlovák koalíciós partnerek, közülük is elsősorban az SDL képviselői, megpróbálták a magyar párt mozgásterét eleve beszűkíteni.² Ma már el lehet mondani, hogy az MKP tárgyalókioldottsége komoly taktikai hibákat követett el, amikor hagyta magát belekényszeríteni ebbe a helyzetbe. Igaz, a feltételek mögött meghúzódó valóságos problémákat – a beneši dekrétumoknak a rendezetlen földtulajdonban jelentkező

negatív utóhatásait, a magyar tanárképzés Romániához, Jugoszláviához és Ukrajnához képest is rosszabb helyzetét vagy éppen a regionális önkormányzatok kérdését – fokozatosan mégiscsak sikerült a politikai viták centrumába állítani. Ezzel együtt az első másfél év politikai eredménytelenségéhez igen nagy mértékben hozzájárult az említett feltételekben megfogalmazott gyanú, miszerint az MKP-t alapvetően csak a magyar autonómia ördögi tervének megvalósítása foglalkoztatja.

Pedig maguk a szlovák pártok is tisztában voltak azzal, hogy a kormánypártoknak a mečiar korszak felszámolására a parlamentben minősített többségre lesz szükségük, különösen a kétharmados törvények, mindenkéltől a kormányprogramban szereplő alkotmánymódosítások parlamenti elfogadásakor, hiszen a Dzurinda-kormány legelemibb célkitűzésének, azaz az uniós csatlakozási folyamatban kialakult hátrányos helyzet felszámolásában az MKP kormányzati bevonása nélkül elméletileg sem lett volna semmi esélyük a sikerre. Mindehhez tehát az MKP kormányba való bevonása megkerülhetetlen volt, s ezért a koalíciós szerződésben kitartóbban kellett volna ragaszkodni ahhoz, hogy a zsarolás-ízű és nacionalista színezetű baloldali előfeltételek ne kerülhessenek be annak szövegébe. A három feltétel közül egyiket sem volt helyes úgy elfogadni, hogy a mögöttük meghúzódó tartalmi kérdések megoldására nem rögzítettek konkrét, kisebbségbarát alapelveket, terveket, intézményeket. Ennek megfelelően, az elveszített kezdeményezési lehetőségeket mintegy pótolva az MKP kormányzati pozícióit elsősorban azokon a területeken kívánta felhasználni, ahol erre a koalíciós szerződés, illetve a kormányprogram lehetőséget kínált: főként a mečiar korszak kemény centralizáló állammodelljének leépítését célzó közigazgatási reform előkészítésében, a regionális önkormányzati struktúra kiépítésében, a helyi önkormányzatok gazdasági és kulturális pozícióinak megerősítésében, a demokratikus kisebbségi politika és kultúra intézményrendszerének megteremtésében és megerősítésében, a kisebbségi kultúrák költségvetési finanszírozási rendjének kialakításában, a dél-szlovákiai magyar lakta régiók sajátos gazdasági, szociális, környezetvédelmi gondjainak enyhítésében stb.

A koalíciós szerződésnek megfelelően az MKP jelöltje (Csáky Pál) kapta meg a kisebbségi ügyekért és a regionális fejlesztésért felelős *miniszterelnöki* posztot, valamint a környezetvédelmi (Miklós László) és az építésügyi tárcát (Harna István). Államtitkári szinten van az MKP képviselve az építés-

ügyi, a munka-, szociális és családtügyi, a földművelésügyi, valamint a pénzügyi tárcánál. A két magyar miniszter saját hatáskörében magyar nemzetiségű hivatalvezetőt nevezett ki, ami gyakorlatban a magyarországi közigazgatási államtitkári szerepnek felel meg. A kormányzati struktúrában nem sikerült elérni, hogy az oktatási és a kulturális minisztériumban a kisebbségek ügyeivel önálló államtitkárság foglalkozzék. A parlament egyik alelnöki pozícióját Bugár Béla, az MKP elnöke tölti be, A. Nagy László irányítja az emberi jogi és kisebbségi, Farkas Pál pedig a pénzügyi bizottság munkáját.³

Az MKP kormányzati célítúzéseai és a kormánykoalíció belüli ellentétek

A nemzeti megújulás programjaként megfogalmazott és 1998. november 19-én elfogadott kormányprogram a Mečiar-korszak negatív bel- és külpolitikai örökségének felszámolásán túl azt tűzte ki célul, hogy Szlovákia stabil, európai értékrendeknek megfelelő, jóléti állammá váljék, amely gyorsított ütemben kikerülhet az előző periódus külpolitikai elszigeteltségéből. Ennek érdekében az 1992. évi alkotmány módosítását, a gazdasági, politikai élet törvényi újraszabályozását, a társadalmi értékek tiszteletét garantáló jogintézmények bevezetését helyezte kilátásba.

Az alkotmányos változások céljaként a polgári szabadságjogok megerősítését, a hatalmi ágak tiszta szétválasztását, valamint a szociális biztonság szavatolását jelölte meg. Emellett súlyt helyezett a köztársasági elnök közvetlen megválasztásának előkészítésére, a regionális önkormányzatok kialakítására, valamint a kisebbségi és emberi jogokat biztosító törvények elfogadására, a kisebbségi kulturális intézmények önálló jogi személyiségének visszaállítására.⁴

A Dzurinda-kormány mögött álló koalíciót névlegesen ugyan „csupán” négy párt, az Szlovák Demokratikus Koalíció – Slovenská Demokratická Koalícia (SDK), Demokratikus Baloldal Pártja – Strana Demokratickej Lavice (SDL), A Polgári Egyetértés Pártja – Strana Občianskeho Porozumenia (SOP) és az MKP alkotja, az 1998. évi mečiar választójogi törvény-módosítás nyomására a Szlovák Demokratikus Koalícióban társult „anypártok” (Kereszténydemokrata Mozgalom, Demokratikus Unió, Demokrata Párt, Szociáldemokrata Párt) közötti belső ellentétek, érdekütközések hamarosan felszínre kerültek. Hasonlóképpen sok vitára adott okot a koalíci-

ós szerződésben az SOP számára fenntartott köztársasági elnöki jelöltállítási jog, valamint az SDL és az MKP közötti permanens véleménykülönbség és vita.⁵

A belső véleménykülönbségek közül az MKP szempontjából a legsúlyosabb gondot a kormányprogram ütemezett végrehajtása érdekében megfogalmazott prioritások közül a következő kérdések jelentették: az úgynevezett nevesítetlen földek hovatarozásának problémája, a kisebbségi nyelvhasználati jogokat szabályozó törvény előkészítése, az anyanyelvi oktatás lehetőségének bővítése.

Ezekben a kérdésekben elsősorban a baloldali párttal, de a többi koalíciós partnerrel szemben sem sikerült elfogadtatni a magyar megoldási javaslatokat, tervezeteket. Mindezen meddő viták miatt az MKP vezető tisztségviselői többször is válaszüthöz jutottak, amikor is válaszolniuk kellett az alábbi kérdésekre: mi a haszna a kormányzati szerepvállalásnak, hogyan lehetne hatékonyabbá tenni a kormányzati részvételt, miként lehetne az MKP választói által sürgetett lépésekre sort keríteni, meddig szabad bent maradni a kormánykoalícióban?

S minthogy az ellenzéki pártok is folyamatosan hevesen bírálták a kormányt és – Schuster államelnök közreműködésével – 2000 novemberében sikerült népszavazást kicsikarniuk az előrehozott választásokról, a kormánykoalíció pártjai megállapodtak abban, hogy a kormány önértékelést készít első kétéves tevékenységéről. Ennek előkészületeként, kiindulási pontjaként minden koalíciós párt elkészítette a maga kormányzati önértékelését. Az értékelés alapjául azoknak a kormányzati prioritásoknak a vizsgálatát, esetleges módosítását választották, amelyeket a kormányprogram időarányos teljesítése érdekében a kormány működésének négy évére elosztva a kormányprogrammal egyidőben kijelölt.

A koalíciós pártok egymás közötti vitái, az SDL ingatag magatartása (a Mikuláš Dzurinda kormányfővel szemben kezdeményezett ellenzéki bizalmatlansági indítvány szavazásakor a baloldali párt elnöke, Jozef Migaš, a Szlovák Nemzeti Tanács elnöke a miniszterelnök ellen szavazott), valamint az SZDK fokozatos erodálódása, a miniszterelnök által 2000 novemberében megalapított SZKDÚ (Szlovák Kereszténydemokrata Unió) sajátos parlamenti és kormánykoalíciós helyzete szinte megkerülhetetlenné tette a kormánypártok önvizsgálatát.

A kormány 2000. november 8-án tárgyalta meg az egyes koalíciós pártok által elkészített önértékelő anyagokat. Az alábbiakban az MKP önértékelését tükröző anyagok – Csáky Pál miniszterelnök-helyettes kabinetirodájának, Bugár Béla pártelnöknek, az MKP miniszteri klubjának értékelései – valamint a kormányértékelésről beszámoló sajtóközlemények alapján próbáljuk megrajzolni a legfontosabb értékelési szempontokat.⁶

A Csáky Pál által felügyelt kormányzati munkáról készült értékelés abból indult ki, hogy a kormány regionális és kisebbségi politikájában sikerült kedvező intézményi változásokat beindítani. Így például 1998. december 2-án létrejött a kormány közigazgatási tanácsa, a Demokrata Párt által jelölt Viktor Ni ěanský személyében kinevezték a közigazgatási reformokért felelős kormánybiztost, 1999. augusztus 18-án elfogadták *A Szlovák Köztársaság közigazgatásának decentralizációját és modernizációját célul kitűző nemzeti programot*. Ennek legfontosabb célkitűzései alapvetően egybeestek az MKP által szorgalmazott változtatásokkal. A közigazgatási reform nyomán 2002-ig létre kellene hozni a regionális önkormányzatokat, szét kellene választani az állami és az önkormányzati közigazgatási jogköröket és költségvetési forrásokat, korrigálni kellene az 1996. évi meĉiari közigazgatási reform elhibázott döntéseit, s meg kellene felelni az Európai Unió regionális politikai előírásainak.

A kisebbségi politika terén 1998 végén megalakult az emberi és kisebbségi jogokért felelős miniszterelnöki iroda, a kormányhivatal emberi jogokért és kisebbségekért felelős főosztálya, a parlament emberi jogi és kisebbségi bizottsága, a kulturális minisztérium szekciója és az oktatási minisztérium főosztálya. A pozsonyi kormány 1999. április 14-én létrehozta a Csáky Pál elnöklete alatt működő kisebbségi tanácsot, amelyben csak a kisebbségi képviselők, illetve a tanács elnöke és alelnöke rendelkeznek szavazati joggal. Vincent Danihel személyében a kormány kormánybiztost nevezett ki a roma ügyek koordinálására, s azonkívül több kormányzati programot dolgozott ki a romakérdés kezelésére.

A kormány gyorsított eljárással módosította az államnyelvtörvény kisebbségek szempontjából sérelmes rendelkezését a kétnyelvű bizonyítványok betiltásáról. Részlegesen és új, átfogó törvényi rendezésig terjedő érvennyel rendezte a helyi és járási iskolatanácsok kompetenciáit. A kormány sikeresen megelőznie a kassai magyar Thália Színház anyagi összeomlását, s egy viszonylag jelentős összeggel hozzájárult a Színház épületének fel-

újításához. A szerény pénzügyi lehetőségekhez képest sikerült újrateremteni a kisebbségi kulturális intézmények költségvetési támogatásának rendszerét, igaz, alaposan elmaradva az 1994 előtti támogatások összegétől. Így például a Csemadok a kormány 1999. június 16-i döntése értelmében a rendelkezésre álló 2,8 millió koronából 1,9 milliós támogatásban részesült 1996–1997 folyamán. Az egyes kisebbségi kulturális intézmények visszanyerték önálló jogi személyiségüket, amelytől a harmadik Mečiar-kormány fosztotta meg őket.

A kormány 1999. június 23-án törvénytervezetet fogadott el a kisebbségi nyelvek használatáról, s azt a legalább 20 százalékban kisebbségek által lakott szlovákiai települések listájával egészítette ki. A parlament által 1999 júliusában elfogadott 1999/184. számú törvényt az MKP – a párt parlamenti képviselői által benyújtott valamennyi módosító javaslat elutasítása, illetve a kormány által benyújtott törvénytervezet megcsonkítása miatt – nem támogatta.^{6a}

Nemzetközi téren a Dzurinda-kormány már 1998. november 24-én megállapodott a budapesti kormánnyal az alapszerződés kisebbségi rendelkezéseinek végrehajtását ellenőrző vegyesbizottság létrehozásáról, amelyben helyet kaptak az érintett két kisebbség képviselői is. A vegyesbizottsági munka eddig jórészt a kölcsönös ajánlások megfogalmazásában merült ki, az ajánlások végrehajtása, s annak számonkérése érdekében előbb-utóbb szükségessé válhat a bizottsági munka szerkezetének újrarendelése, átalakítása.

A Dzurinda-kormány 1999. évi összességében pozitív mérlegéhez képest a 2000. évben már jóval több a negatívum. Ennek okát Bugár Béla a koalíciós pártokon belüli belső problémák, viszályok elmergesedésében, a kormányi és a parlament együttműködésében megmutatózó ismétlődő zavarokban, valamint a koalíciós partnerek közötti feszültségekben jelölte meg. Az MKP több ízben is felvetette egyes kormánytagok felelősségét, de nyíltan idáig csupán Pavol Koncoš földművelésügyi miniszter távozását vetették fel a párt képviselői. Bugár a szlovák kormány 2000. november 9-i ülésén kritikai értékelésében rendkívül taktikusan nem a kisebbségi sérelmekre hivatkozott, hanem az integrációs törekvések szempontjából kulcsfontosságú törvények, döntések késlekedésére, a közigazgatási reform lelassulására, a munkanélküliség, illetve a közpénzek kezelésében mutatkozó katasztrófa-közeli helyzetekre. Összegzőképpen az MKP elnöke leszögezte: „A Magyar Koalíció Pártja teljes mér-

tékben tisztában van felelősségével a kormánykoalíció stabilitásáért és a Szlovák Köztársaság demokratikus fejlődéséért. A kormánykoalícióban való további működését a korrekt és partneri kapcsolatok alapján képzeli el, úgy, hogy a kormány a Szlovák Köztársaság kormányának programját teljes egészében, nem pedig részlegesen valósítja meg.⁷⁷

Az MKP miniszteri klubjának értékeléséből szintén az olvasható ki, hogy a kormány második évében a kormányprogramban szereplő kisebbségpolitikai prioritások végrehajtása lelassult, illetve a reméltnél jóval nehezebben halad előre. Az alábbiakban az MKP kormányzati szerepének megítélését alapvetően befolyásoló két nagy területet, a kisebbségi jogok érvényesülésével szorosan összefüggő oktatási-kulturális területet, illetve a szlovák nemzetállam demokratikus modelljének kialakítása szempontjából döntő jelentőségű közigazgatási-regionális szférát tekintjük át. Elsősorban azt vizsgáljuk, mennyiben képes az MKP a kormányzati pozíciókat a kisebbségi közösség érdekeinek védelmébe állítani, miközben természetesen ügyelnie kell arra, hogy a kormányprogram egészének, prioritásainak megvalósítását összhangba kell hoznia a magyar közösség érdekképviseletével.

A kisebbségi nyelvi jogok és az oktatási-kulturális intézmények

Az MKP-nak mind a koalíciós szerződésben, mind pedig a kormányprogramban sikerült kiemelt prioritásként megfogalmaztatnia az 1995. évi szlovák államnyelvtörvény után szabályozatlanul maradt kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozó törvény előkészítését és elfogadtatását. Ez annál is könnyebben ment, mert a kisebbségi nyelvtörvényt az EU kisebbségi főbiztosa több ízben is Szlovákia integrációjának legfontosabb politikai előfeltételei között említette. Jóllehet az MKP-nak már 1999 tavaszán készen volt az önálló törvénytervezete, a többi koalíciós párt ellenállása, fenntartása miatt a kormány úgy döntött, hogy készüljön egy kormánytervezet, amelyet azután benyújtottak a parlamentbe. Az MKP számára a kormánytervezet több szempontból is elfogadhatatlannak bizonyult: részben azért, mert az államnyelvről szóló törvény szellemisége és több sérelmes rendelkezése is érvényben maradt, részben pedig azért, mert sem az oktatásügy, sem pedig a közigazgatási nyelvhasználat terén nem sikerült teljes áttörést elérni.

A törvény ugyanis valójában csupán a közigazgatási szervekkel való kapcsolattartásra leszűkített „hivatalos érintkezésben” szabályozza a kisebbségi nyelvhasználatot. Komoly nyelvhasználati hátrány forrása a törvénynek az az áldemokratikus intézkedése, amely szerint a hivatalos érintkezésben az adott település lakói csak az esetben használhatják helyben, a járási, illetve a kerületi székhely hivatalaiban saját anyanyelvüket, ha a szóban forgó településeken és járási, illetve kerületi központokban a kisebbség arányszáma eléri a 20 százalékot.

Mint hogy a mečiari és a készülő új közigazgatási reform kerületi, illetve megyei felosztása szerint nincs, illetve nagy valószínűséggel nem lesz legalább 20 százalékban magyar kerületi, megyei székhely, a magyar nyelvű hivatalos érintkezés csak a helyi, illetve az új közigazgatási reformmal megszűnő járási szinten érvényesülhet. A „hivatalos érintkezés” szűkített értelmezése miatt más állami és közhivatalokban, közintézményekben (posta, biztosító, bank, közlekedési vállalatok, kulturális intézmények) stb. a törvény nem biztosítja a kisebbségek anyanyelvhasználatát. Rendkívül súlyos jogsérelem forrása a közokiratok továbbra is kötelező szlovák nyelvűsége, a polgári szertartások (esküvő, temetés stb.) nyelvének szabályozatlanul hagyása. A törvény tehát igen csekély mértékben felel meg a szlovákiai magyar közösség igényeinek, sőt több vonatkozásban is a mindennapokban kialakult, jelenlegi nyelvhasználati gyakorlattól is elmarad. A szabályozatlanul maradt, illetve felemás módon rendezett területekre vonatkozóan a kormány tervezi a törvénymódosítás kezdeményezését, de az azóta eltelt másfél évben ennek semmilyen jelét sem tapasztalni. Időközben elkészült a kisebbségi nyelvtörvény végrehajtásáról szóló belügyminisztériumi végrehajtási rendelet, amely pontosan meghatározza a hivatali, közigazgatási anyanyelvhasználat, illetve kétnyelvűség feltételeit.⁸

Mindezek ellenére a magyar nyelvnek a hivatali érintkezésben való használata a törvény elfogadása óta eltelt időben kezd felerősödni: akadnak olyan járások, ahol a magyar vezetés alatt álló járási hivatalokban már megjelentek a kétnyelvű nyomtatványok, anyanyelven készült beadványok, a hivatali épületek külső és belső feliratai, útbaigazító táblái több helyen már szintén kétnyelvűek. A csallóközi, mátyusföldi vagy a gömöri, felső-bodrogközi magyar régiók kerületi székhelyein (Pozsonyban, Nagyszombatban, Nyitrán, Besztercebányán, Kassán) azonban a hatszázézes magyar közösség semmilyen nyelvhasználati jogokkal sem rendelkezik.⁹ Az MKP kor-

mányzati jelenléte, presztízse miatt a magyar nyelvűséget a szlovák többségi közvélemény is érezhetően jobban tolerálja: ma már csak elvétve fordulnak elő magyar nyelvű feliratok, községi névtáblák ellen irányuló rongálások, támadások.

A szlovákiai kisebbségi nyelvhasználati jogok kétségkívül elengedhetetlen és kívánatos bővítését szolgálhatná, ha Szlovákia társulna az Európa Tanács által 1992-ben elfogadott regionális vagy kisebbségi nyelvek chartájához. Az EU-integráció egyik politikai feltételeként megszabott társulás elé 2000 telén a pozsonyi kormánykoalíció szlovák pártjai – elsősorban az SDL, az ellenzéki pártok hangos tetszésnyilvánítása mellett – igyekeztek akadályokat gördíteni, nehogy a Charta ratifikációjával a jelenlegi szűkkeblű kisebbségi nyelvhasználati jogokat meghaladó szabályozás alakuljon ki. Az SDE részéről kiélezett kérdést, a kormánydöntés többszöri elhalasztása után Dzurinda miniszterelnök közbeavatkozása nyomán 2001. január 11-én sikerült politikai kompromisszummal feloldani. A szlovák kormány január 17-i ülésén fogadta el a Charta Szlovákiában alkalmazni kívánt rendelkezéseinek listáját, illetve az ehhez csatolt politikai nyilatkozat szövegét. A Charta szlovákiai ratifikálásáról a végső döntést a pozsonyi parlament, a Szlovák Nemzeti Tanács hozza meg.¹⁰

Az MKP-nak nem sikerült az Oktatási Minisztériumon belül Szigeti László államtitkár vezetésével önálló államtitkárság szintjére emelni a kisebbségi oktatásügy irányítását, ami jól jelzi Milan Ftáčnik miniszter (SDL) távolságtartó, etatista magatartását. Ugyanakkor a minisztérium Nemzetiségi Főosztálya 1999-2000 folyamán több részsikert könyvelhetett el. A Mečiar-kormány idején eltávolított magyar pedagógusok, igazgatók egy részét sikerült visszahelyezni állásába. Mások esetében különböző helyi, politikai, személyi okok miatt erre nem került sor, ami sokakban keltett visszatetszést, hiszen a magyar tanárok eltávolítására valamennyi esetben a kétnyelvű bizonyítványok mellett való kiállításuk, illetve a magyar tannyelvű oktatás védelmezése miatt került sor. Sikerült megállítani a magyar tannyelvű iskolák számának további csökkenését, mi több, a két év alatt három középfokú és öt általános iskolát sikerült alapítani. A járási tanügyi szakosztályok élére több járásban is magyar szakembert neveztek ki. Megalakultak a független tanfelügyelői központok, a Minisztérium hivatalos módszerként elismerte és 6 millió koronával támogatta a két szlovákiai magyar pedagógus által kifejlesztett, s nevük alapján

Szkabela-Bóna szlovák nyelvoktatási módszertannak nevezett oktatási programot, illetve annak tankönyvcsomagját. 2000 koratavaszán aláírták a magyar-szlovák államközi ekvivalencia-egyezményt a diplomák kölcsönös elismeréséről, s a nyitrai egyetemen megkezdődött a magyarországi pedagógiai főiskolákon végzett pedagógusok kiegészítő képzése. Fontos jelzés, hogy a Szlovákiában is egyre kisebb gyermekszám mellett a 2000/20001-es tanévben 2,5 %-kal több elsőst írtak be magyar tanuló iskolákba, mint az előző két tanévben.

Az oktatásügyben a legnagyobb gondot továbbra is a magyar tannyelvű egyetemi tanárképzés, azaz a nyitrai egyetem mellett kialakítandó önálló magyar kar problémájának megoldatlansága jelenti: a tárgyalások többször is elakadtak, a kormány elé 2001 elején új alternatív javaslat kerül, amely az egyes tanszékek mellett magyar szekciók létrehozását szorgalmazza, s ezekre támaszkodva jönne létre majd a magyar kar. Ugyancsak nem sikerült elérni a komáromi Kálvin János Teológiai Intézet akkreditálását, ami nagy mértékben megnehezítheti a végzős hallgatók dolgát.

A 2001. évi magyar prioritások között a magyar miniszteri klub elemzése az önálló magyar pedagógusképző kar létrehozását, az Állami Pedagógiai Intézetben és a módszertani központokon belül magyar részlegek felállítását tekinti kiemelt feladatnak. Emellett elő kell segíteni a kis létszámú alsó tagozatos magyar tanítási nyelvű iskolák fennmaradását, magyar szakemberekkel kell megerősíteni a tanfelügyelő központokat, s a készülő új közoktatási törvénytervezetben érvényesíteni kell a kisebbségi magyar oktatásügy érdekeit.^{10a}

A Milan Kňaňko vezette kulturális tárcán belül 1998. december 1-jén megalakult a Kisebbségi Kultúrák Főosztálya. Szlovákiában összesen 11 kisebbségi csoportot ismernek el hivatalosan, a támogatásokat közöttük osztják el, ami a legnagyobb kisebbségi közösségre, a magyarra nézve több szempontból is hátrányos, hiszen a 11 közösség közül 5-6 az ezres létszámot sem éri el. A kisebbségi magyar kulturális intézmények egy része közvetlen állami támogatásban részesül (Ifjú Szívek Együttes, a komáromi és a Kassai magyar színházak, a kisebbségi kultúrákkal foglalkozó múzeumok, könyvtárak, a Szlovák Rádió és Televízió magyar nyelvű műsorai. (A két magyar színház átlagosan évi 7-8 millió koronás támogatásban részesül, de az elmúlt két évben a magyarországi támogatásokkal kiegészítve sem lehetett biztosítani a két társulat zavartalan működését.)

A közművelődés terén a legnagyobb gondot a központi magyar múzeum hiánya jelenti: megfelelő pénzügyi háttér nélkül az eddigi javaslatokból, elképzelésekből nem lett semmi: sem új múzeum kialakítása nem kezdődött el, sem pedig a komáromi Duna-menti Múzeum átalakításáról nem született döntés. Az önszerveződés eredményeképpen kialakult magyar könyvtár, a somorjai Bibliotheca Hungarica, valamint a két kutatóintézet (a pozsonyi Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport, illetve a galántai Fórum Társadalomtudományi Intézet) pedig az elmúlt két évben is csupán alkalmi, jórészt pályázati támogatásokban részesült, és mindhárom intézmény meglehetősen mostoha körülmények között működik.

Az amatőr együtteseket, kulturális intézményeket a Kisebbségi Kultúra Célalap 50 millió koronás keretéből támogatják a Nemzetiségi Főosztály mellett működő szakbizottság pályázatokat elbíráló döntései alapján.

Az MKP két szakminisztere, Harna István az építésügyi és Miklós László a környezetvédelmi tárca vezetője az elmúlt két évben komolyabb politikai vagy szakmai kritikában nem részesültek, teljesítményüket a kormány már említett november 8-i ülése is kedvezően ítélte meg: az építési tárca a tervezett 12,5 ezer új lakás átadásával a kormányzati minősítésben a kevés „jeles” érdemjegy egyikét kapta. A kormány saját teljesítményét a négyfokozatú skálán kettesre (magyarországi értékek szerint: négyesre) értékelte. A 2000. évi 22 kormányzati prioritás teljesítését értékelő kormányülésen mindössze az MKP által szorgalmazott két prioritás teljesítését (a nevesítetlen mezőgazdasági földek tulajdonviszonyának rendezését, illetve a magyar tannyelvű pedagógusképzés intézményesítését) minősítették „elégtelen” osztályzattal. Ezeknek a „magyar prioritásoknak”, illetve a velük szemben tanúsított koalíciós, főként baloldali elodázó és negatív magatartásnak természetesen megvan a maga oka. Az MKP okulva a koalíciós szerződésbe iktatott előfeltételekből, a kormánykoalíció alkotmánymódosítási törekvéseinek támogatását szintén három feltételhez köti: a regionális és kisebbségi nyelvi charta szlovákiai ratifikálásához, a nevesítetlen földek közösségi tulajdonba adásához és a nyitrai magyar kar létrehozásához. Az MKP vezetésében 2000 utolsó hónapjaiban konszenzus alakult ki arra vonatkozóan, hogy ennek a kormányprogramban prioritásként megfogalmazott célnak a teljesítésével át lehet hidalni a koalíciós szerződésben vállalt önkorlátozások nyomán kialakult politikai úrt a magyar kisebbségi közösség legfontosabb érdekeinek érvényesítésében.¹¹

Ugyancsak november 8-án látott napvilágot az Európa Bizottság országjelentése, amely távolról sem volt ennyire elégedett a Dzurinda-kormány teljesítményével. A kritikai megjegyzések között a kisebbségi nyelvtörvénynek és végrehajtásának fogyatékoságai is szerepeltek. A legtöbb bírálatot kisebbségi vonatkozásban a szlovák kormány romapolitikája kapta.¹²

A regionális önkormányzatok kérdése

Az MKP kormányzati munkájának a kisebbségpolitika mellett a regionális politika jelenti a másik pillérét. A kisebbségpolitikában az a tény okozza a legtöbb gondot, hogy az MKP önmagát továbbra is mint olyan politikai pártot határozza meg, amelynek a legfőbb célja a szlovákiai magyar nemzeti közösség eredményes politikai érdekképviselése. Ennél fogva a többi kisebbség részéről gyakorta éri az a vád a Csáky Pál által képviselt kormányzati kisebbségpolitikát, hogy az kizárólag a magyarkérdéssel törődik. Pedig a szlovák kormányprogramban és a Csáky-vezette kormányhivatalnak, a Kisebbség és Emberi Jog szekciónak az eddigi működésében a romakérdés jóval nagyobb hangsúlyt kapott, mint bármely más kisebbség ügye.

A regionális politika ettől eltérően látszólag olyan országos ügy, amelynek keretei közt a demokratikus szlovák politikai pártok azonos szintű érdekeltiséggel arra törekednek, hogy a kormányprogramnak megfelelően Szlovákia a mečiari centralista állammodell átalakításával megteremtse a decentralizált kétfokozatú (község, megye) közigazgatási rendszert, amelyben a települési és megyei önkormányzatok jogkörei az eddiginél lényegesen nagyobb közigazgatási területekre terjednek ki. A szlovákiai költségvetésből a jelenlegi alig 5-6 százalékos részesedés helyett az önkormányzatok által kezelt állami pénzforrásoknak közel 18 százaléka, azaz évente mintegy 50 milliárd korona kerülne az önkormányzatokhoz, ami más szóval azt jelentené, hogy a helyben beszedett adóknak közel egyharmada az önkormányzatok kezelésében maradhatna.

A közigazgatási reform Ivan Mikloš miniszterelnök-helyettes irányításával kidolgozott koncepciójában és menetrendjében a legfontosabb alapelvek a közfeladatok ellátásának kormányzati és önkormányzati kettéválasztásával kialakítandó duális modell megerősítése, valamint a közigazgatás fokozatos és radikális „államtalanítása”. Ez utóbbi alapfeltétele a tulajdonjog rendezése, az állami tulajdonból fakadó felelősségek a tulajdonnal együtt való átru-

házása a községekre, illetve az azok által működtetett gazdasági társaságokra, például a mezőgazdasági földek, az erdőbirtokok, az energetikai, közlekedési infrastruktúrában, az iskola- és az egészségügyben stb.

Az önálló szlovák állam megteremtése óta eltelt rövid hét év során a két Mečiar-kormány (1992–1993, 1994–1998) sikerült ezeket az alapvető reformokat elodáznuk, és mindent elkövettek az etatista modell bebetonozását szolgáló törvények elfogadtatása érdekében. A szlovákiai közigazgatási reform tétje tehát óriási, mert radikális fordulatot jelenthet a szlovák nemzetállam demokratikus irányú átalakítása irányában. A kormány regionális stratégiáját összegző anyag abból az alapfeltevésből indul ki, hogy a nyugat-európai fejlődéshez hasonlóan a posztkommunista országokban is „folyamatban van a nemzetállam szuverenitásának fokozatos korlátozása, egyrészt az európai uniós szerződésben foglaltak által, másrészt a belpolitikai jogi rendszerekbe való beavatkozás lehetősége által”. A dokumentum érványában fontos szerepet kap az európai regionalizálódás folyamata, amely a stratégiai anyag szerzői szerint „az integráció következő szakasza, reakció a nacionalizmusra, de a modern állam válságára és az fejlesztési források kérdésére” is.¹³

2000. június 28-án komoly változások történtek az 1999 augusztusában elfogadott alapelvekben és menetrendben. A közigazgatási reform kormánybiztosának, Viktor Ni ňanskýnak az előterjesztése alapján a kormány úgy döntött, hogy Szlovákiában az állami és a az önkormányzati régiókat 12-12 megye megteremtésével úgynevezett szimmetrikus modell keretében hozzák létre. A mečiar-i közigazgatási reform keretében létrehozott nyolc kerület és 79 járás helyett az új tervezet a kétszintű közigazgatási modellben tizenkét megyére kívánja felosztani Szlovákiát. A dél-szlovákiai magyarok lakta részek közül a csallóközi-mátyusföldi régiót ez az új tervezet is a nagyszombati, illetve a nyitrai megyék közt kívánja felosztani, míg a nógrádi-gömöri régióban – a kassai megyéhez sorolt rozsnýói járás nélkül – önálló megye létrehozását javasolja. A felső-bodrogközi, Ung-vidéki magyar régiót pedig az egész kelet-szlovákiai részt felölelő zempléni megyéhez sorolja a tervezet.¹⁴

Az MKP, amely az 1994. január 8-i komáromi önkormányzati tanácskozáson elfogadott dokumentumokban megfogalmazott programot magára nézve ma is kötelezőnek tartja, rövid időn belül kidolgozta önálló javaslatát, amely tizenharmadik megyeként az 53 százalékban magyarlakta Duna-

menti regionális egység megteremtését javasolja. Ezzel egyrészt meg lehetne előzni azt, hogy a természetes regionális összetartozás alapelve a csalóközi-mátyusföldi régióban csorbát szenvedjen, másrészt a kiugróan nagy népességű nagyszombati és nyitrai megyék a többi tervezett megyéhez hasonló nagyságú lakossággal rendelkeznének. (A tervezett megyék 450 ezres átlagos lélekszámhoz képest a két ominózus megye a maga 714, illetve 717 ezer lakosával messze megelőzi a sorrendben őket követő zsolnai megyét). Az MKP miniszterei a júniusi kormányhatározat minisztertanácsi vitájában nem álltak ki az MKP elképzelései mellett, ráadásul a szavazáskor Miklósi László másik két magyar minisztertársa tartózkodása ellenére a határozat mellett szavazott.¹⁵

A szlovákiai kormánykoalíción belüli feszültségek – az SDE elnökének az ellenzék irányába való politikai nyitást szorgalmazó lépései, a miniszterelnök által alapított új párt parlamenti súlytalansága és egyéb tényezők – miatt egyre nehezebben elképzelhető, hogy a közigazgatási reform előkészítésében az MKP-nak sikerül megváltoztatnia a szlovákiai magyarság szempontjából kedvezőtlen elképzeléseket. Azok az elképzelések pedig, amelyek a javasolt megyehatárok mellett a regionális választásokat szabályozó törvény módosításával, a kompetenciák méltányos elosztásával próbálják az MKP ellenérzéseit csökkenteni, elfogadhatatlanok a magyar párt vezetői számára.¹⁶

2001 első negyedében mindenféleképpen eldőlt, mit tud az MKP megvalósítani regionális önkormányzati elképzeléseiből, képes lesz-e meggyőzni koalíciós partnereit arról, hogy azokat a természetföldrajzi, etnikai adottságokat, amelyeknek a figyelembevétele az európai regionális politika alapelvei közé tartozik, nemcsak a szlovák lakta régiókban illik és kell betartani, hanem Szlovákia egész területén. Az elemzői pozíciót a megfigyelői magatartással felcserélő szerző két ok miatt kételkedik ennek lehetőségében. Egyrészt a szlovák politikai közvélemény mindenfajta magyar túlsúlyú regionális alakzat létrejöttét szeretné eleve kizárni a politikai lehetőségek közül, s e tekintetben minden szlovák politikai párt hálával gondol a mečiarri közigazgatási reformra, amelynek atyja, az államalapító exkormányfő annak idején brutális őszinteséggel kifejtette: az új közigazgatási területi felosztás kiemelt dél-szlovákiai célja a magyar kisebbségi autonómia törekvések végleges leszerelése. A mostani közigazgatási reform előkészítői e tekintetben hűséges követői az államalapító politikusnak, s maga Viktor Ni nianský,

a közigazgatási reformmal megbízott kormánybiztos is kijelentette a Szlovák Rádió 2001. január 12-i délelőtti egyenes adásban sugárzott Kontakt Stúdió című műsorában, hogy azért nem támogatja az MK által szorgalmazott úgynevezett komáromi megyét, mert ő maga sem akar „Szlovákia sír-ásója” lenni.

Másrészt az MKP-t a kormányon belül a baloldal folyamatosan zsarolni tudja a dél-szlovákiai települések határaitól igen nagy mennyiségben található nevesítetlen földtulajdon rendezetlen helyzetével, illetve a magyar tannyelvű felsőoktatási intézmény lebegtetésével. Ugyanakkor az MKP kormányból való kilépése teljesen ellehetetlenítené a Dzurinda-kormány integrációs erőfeszítéseit, nagy valószínűséggel eleve megakadályozná demokratikus pártok 2002. évi választási esélyeit egyedül biztosítani képes alkotmánymódosítást. S ami a legrosszabb a megjósolható következmények között, hogy mindezekért a kudarcokért a kormánykoalíció eddigi legstabilabb tényezőjét, az MKP-t tennék felelőssé Szlovákiában és esetleg az Európai Unió körökben.

Kormányzati szerepvállalás és kisebbségi érdekképviselet

Minden félsiker, kudarc ellenére, az MKP kormányzati szereplése nem olyan negatív és eredménytelen, mint ahogyan azt a szlovákiai magyarok körében és Magyarországon is gyakran értékelik. A kormányalakításnál a baloldali koalíciós partner által kikényszerített önkorlátozó előfeltételek, s az azóta is gyakran tapasztalt ellenmozgások ellenére az MKP miniszterei, államtitkárai, a tárcák kisebbségi főosztályai, s hasonlóképpen a parlamenti klub, és a bizottságok magyar tagjai, valamint a járási, kerületi hivatalok MKP által delegált vezető beosztású tisztviselői igyekeznek a magyar közösség javára hasznosítani kormányzati, illetve hivatali helyzetüket, beosztásukat. Sikerült stabilizálni a magyar tannyelvű közoktatási rendszert, újra működésbe hozni a – szlovákiai magyarok többsége által radikális reformra érettnak mondott – Csemadokot, működési és pályázati támogatáshoz juttatni a magyar közösség kulturális intézményeit.

A kormánykoalíción belül az MKP-nak sikerült kialakítani a megbízható, stabilizáló partner képét, amit az elfogulatlan szlovák sajtó is egyre inkább méltányol: „A Bugár-féle MKP ebben az évben is (2000-ben – Sz. L.) hú maradt önmagához. Ismét nem volt soraiban egyetlen korrupciós

botrány, nem érték tetten hazugságokon, s ismét többnyire tartotta magát a megállapodásokhoz. És természetesen – szlovák koalíciós partnerei ismét csupán létszámnövelő tényezőként akarták kezelni. Csak amikor az MKP bejelentette, hogy mérlegeli kilépését az ilyen koalícióból, nagyvonalúan bizonyos »könyvradományokat« helyeztek számára kilátásba. Mégpedig egyenesen a kormányprogramból.¹⁷

Az MKP 2000. október-novemberében elkészült önértékelési alapvetően a sikerekre helyezik a hangsúlyt. A legkritikusabb az MKP elnöksége nevében, Bugár Béla pártelnök által jegyzett háromoldalas összefoglalás. Ez az elemzés nyíltan bírálja a Dzurinda-kormányt, mert a közös kormányzás második évétől kezdődően egyrészt a gazdasági és közigazgatási reformfolyamatok lelassultak, a törvényalkotásban komoly lemaradások vannak, a kormánykoalíción, sőt az egyes kormánypártokon belül pedig kiélezett viták folynak. Mindennek a kormányprogram akadozó teljesítésében kimutatható káros következményeit egyedül a kormányfő lenne képes felszámolni, de ő maga is többször határozatlannak bizonyult, s nem ritkán többet foglalkozik saját új pártjával, mint a kormányzati munka irányításával. Bugár Béla néven nevezve az SDE elnökének, Jozef Migašnak a miniszterelnökkel szemben az ellenzék által benyújtott bizalmatlansági indítványra történő parlamenti szavazását, kemény kritikával illetve az MKP-t folyamatosan támadó baloldali pártnak a mečiari ellenzékhez közelítő politikáját.^{17a}

Az MKP feltételeinek részleges teljesítése

A szlovák kormány 2001. január 17-i ülésén elfogadta az európai kisebbségi és regionális nyelvi charta szlovákiai ratifikálására vonatkozó tervezetet és annak politikai kísérőlevelét. Ez a döntés elvileg lehetővé teszi, hogy az államnyelv-törvény és a kisebbségi nyelvtörvény közötti ellentmondások értelmezésében a kisebbségi nyelvhasználati jogokat igény szerinti a kisebbségi nyelvtörvény szellemében alkalmazzák.

Az európai integrációs folyamat Szlovákia számára megszabott feltételei közül tehát újabbat sikerült teljesíteni, de a csatlakozás szempontjából legfontosabb lépések még hátra vannak. Ezek közül is a legösszetettebb kérdésnek az alkotmánymódosítás és a közigazgatási reform tűnik. Az MKP a tavaly teljesítetlen maradt kormányzati prioritások miatt 2001 januárjában

a koalíciós egyeztetések főszereplőjévé vált. Pár nap alatt sikerült elmozdulni a holtpontról a nevesítetlen földek ügyében, ugyanis Dzurinda miniszterelnök személyes közbelépésére egy átmeneti megoldási variáns fogalmazódott meg. Eszerint a települési önkormányzatoknak egyetértési joguk lesz a nevesítetlen földek bérbe adásánál, de a vitás kérdésekben továbbra is egyedül az állami földalap tanácsa dönthetne. A nevesítetlen földek ügyét a Dzurinda-kormány csak a 2006-tal kezdődő időszakban véli teljes mértékben rendezhetőnek, s akkor, a tulajdonjogi rendezés záró szakaszában kerülhetnének csak véglegesen községi tulajdonba a jelenleg tulajdonos nélküli földek. Ezt a megoldást Duray Miklós, az MKP ügyvezető alelnöke a párt vereségeként értékelte, ugyanakkor az MKP elnöksége és a párt Országos Tanácsának január 27-i galántai tanácskozása is úgy döntött, hogy a kérdés átmeneti megoldásaként elfogadja a kormánydöntést.

Nem sokkal megnyugtatóbb a nyitrai egyetem magyar tannyelvű pedagógiai és népművelői karával kapcsolatos kormányzati döntés sem. Hiába tárgyalt Max van der Stoep, az EBESZ kisebbségi főbiztosa is a döntés-előkészítés záró szakaszában Nyitrán, s próbálta meggyőzni az egyetem és az oktatási tárca vezetőit a magyar kar létrehozásának szükségességéről, az oktatási tárca vezető Ftáčnik miniszter nem volt hajlandó megszavazni a koalíciós tanács által előzőleg elfogadott ajánló nyilatkozatot. A miniszter szerint nem lenne szabad a magyar tannyelvű kar létrehozásával elősegíteni az amúgyis gyenge szlovák nyelvtudással rendelkező magyar hallgatók szegregálódását, s ezért legfeljebb a magyar hallgatók számának növelését hajlandó támogatni. A szlovák kormány 2001. január 23-i ülésén ezzel együtt többségi szavazással, Ftáčnik tartózkodása mellett elfogadta azt a kormányzati ajánlást, amely 10 millió koronával (60 millió forintértékben) támogatja az egyetemet, amennyiben annak szenátusa a kar létrehozása mellett dönt. Az előzmények után senkit sem ért váratlanul, hogy Daniel Klivanec, a nyitrai egyetem rektora a kormány döntésére reagálva kijelentette: a magyar kar létrehozását nem tartja kompatibilisnek az egyetem fejlesztési terveivel. Maga Ftáčnik miniszter pedig durva kirohanással válaszolt A. Nagy Lászlónak, a szlovákiai parlament emberi jogi és kisebbségi bizottsága elnökének arra a felvetésére, amely szerint a miniszter pártjának nyíltan hirdetett harcias álláspontjának rendelte alá saját döntését, s ezért nem támogatta a magyar kar létrehozására vonatkozó kormánydöntést.

Az MKP Országos Tanácsának galántai határozata tehát lehetővé teszi, hogy a párt által szorgalmazott kormánydöntések felemás kivitelezése ellenére a párt parlamenti frakciója támogassa majd Szlovákia alkotmányának módosítását. A módosítások révén egyértelművé válnak a hatalmi ágazatok egymás közötti viszonyai, tisztábbá válnak a köztársasági elnöki tisztséghez kötődő jogkörök, az önkormányzati kompetenciák, rendeződik a népszavazás intézményének státusza, s remélhetőleg megszűnik az alkotmány preambulumának szembevető kettőssége a Szlovák Köztársaság államalkotó szubjektumának meghatározásában. Az alkotmánymódosítással kapcsolatos támogató magatartást azonban megnehezítheti a közigazgatási reform terén mutatkozó kötélhúzás. Az MKP igényeinek megfelelő megyei beosztás nélkül a csallóközi, mátyusföldi és Garam-menti magyar többségű területek tartósan hátrányos helyzetbe kerülhetnek, ami sokkal érzékenyebben érezhető majd hatását a szavazóbázis magatartásában, mint a különböző nyelvi, oktatási és kulturális jogok terén kialakult felemás megoldások.

Összességében az MKP kormányzati politikáját az alábbi szempontok alapján minősíthetjük. A kormányzati részvétel vállalása a Meciar-éra következményeinek felszámolásában belpolitikai értelemben kétségkívül helyes döntés volt, de a koalíciós tárgyalások idején az MKP tárgyaló küldöttsége főlegesen fogadta el a politikai mozgásteret szimbolikus tilalomfákkal körülcövekelő előfeltételeket. A kormányprogramban szereplő prioritások közül a kisebbségi kérdés jogi rendezésére irányuló erőfeszítések nem jártak kielégítő eredménnyel, amit a mértéktartó szlovák megfigyelők, elemzők, újságírók is elismernek. Az oktatáspolitikai törekvések közül a legtöbb gondot a magyar tannyelvű tanárképzés hiánya, s általában a magyar anyanyelvű felsőoktatási hallgatók változatlanul alacsony aránya jelenti. Jóllehet sikerült konszolidálni a magyar tannyelvű közoktatási hálózatot és a már korábban is létezett kulturális intézményeket, nem sikerült megeremteni a közösségi identitásépítéshez nélkülözhetetlen magyar múzeumi, könyvtári és tudományos (nyelvi, történelmi, közoktatási, közművelődési stb.) bázisintézményeket. A nyitrai egyetem keretei egyre nyilvánvalóbban nem alkalmasak akárcsak a kolozsvárihoz hasonló multikulturális keretek kialakítására sem, a magyar tannyelvű kar létrehozását pedig az egyetem vezetése immár egy évtizede folyamatosan akadályozza.

A Mikuláš Dzurinda vezette szlovák kormány megpróbált gyökeresen szakítani a Vladimír Mečiar képviselte etatista, centralista és nacionalista szlovák politikai értékrenddel. Ebben az értelemben kétségkívül komoly kisebbségi magyar és magyarországi és európai uniós politikai és biztonságpolitikai érdekek fűződnek ahhoz, hogy a mostani kormánykoalíció – s benne az MKP – végig tudja vinni a négyéves kormányzati ciklust. A kisebbségi nyelvtörvénynek az MKP ellenében történt elfogadása után azt is látni kellett, hogy az Európai Uniónak a hatékony kisebbségvédelemnél is erősebb érdekei fűződnek Szlovákia felzárkóztatásához.

Az MKP-nak tehát pontosan be kellett mérnie ellenállása, tiltakozása, s általában lehetőségei végső határait, hiszen – amint arra fentebb már utaltunk – a mostani és a közeljövőben várható újabb és újabb kormánykoalíciós feszültségek, a megjósolható integrációs kudarcok közepette könnyen rá lehet húzni a magyar párt vezetőire a „vizes lepedőt”. A pártnak a fentiek tudatában folyamatosan mérlegelnie kell a kormánykoalíció belüli döntések következményeit, és annak lehetőségét is, hogy a számára végképp elfogadhatatlan politikai helyzetben a kormányból való kilépés mellett kell majd döntenie.¹⁸

A 2001. év első három-négy hónapja különösen kritikusnak tűnik, hiszen mind a közigazgatási reform, mind pedig az egészségügyi, oktatási reform, valamint a tulajdonjogi viszonyok rendezése terén meg kell hozni azokat az új átfogó törvényi szabályozásokat, amelyek az EU-integráció politikai alapfeltételei közé tartoznak. Ezek a törvények valamilyen módon érintik majd az MKP kormányzati munkájának megítélését is, tehát nem mindegy, mennyit sikerül az MKP céljaiból, prioritásaiból megvalósítani. A januári részeredmények, felemás megoldások mindenestre azt jelzik, hogy ettől a bizonytalan állagú kormánykoalíciótól még a mostani kiélezett helyzetben sem várható nagyobb támogatás. Az a tény, hogy a tízéves fennállását 2000 januárjában ünneplő Demokratikus Baloldali Párt vezető ideológusa, Peter Weiss a következő választás után várható koalícióban már most felajánlkozott a Mečiar utáni Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom partnerének, arra utal, hogy a vékony jégen táncoló Dzurinda-kormány a kormányzati ciklus utolsó évében, azaz 2002-ben már semmilyen érdemi döntésre sem lesz képes. Ez pedig komoly figyelmeztetés lehet az MKP kormánypolitikusai számára is.

Az MKP a kormányzati felelősség vállalása, a kormánykoalícióból való kilépés súlyos kockázatai miatt sem mondhat le a magyar közösség érdekképviselőnek prioritásairól, hiszen ezzel saját választói előtt veszítené el legitimitációját. Az érdekképviselői munkán túl elemi igény van a kisebbségi közösség és a politikai párt közötti viszony javítására, az akadozó párbeszéd intézményesítésére. A magyar-magyar kapcsolatrendszerben a kormányzati munkával leterhelt MKP igyekezett az elmúlt időszakban megőrizni hagyományos kezdeményező szerepét. Pedig az a tény, hogy a kisebbségi magyar politikai párt közel két éven keresztül mind Romániában, mind pedig Szlovákiában tagja volt a kormánykoalíciónak, rendkívüli és vélhetően a jövőben is ritkán ismétlődő egybeesése a régió országain belüli kedvező politikai fordulatoknak. A bukaresti és pozsonyi kormányzati részvételből adódó lehetőségeket mind a magyar kormány, mind pedig az érintettek igyekeztek ugyan kihasználni a magyar-magyar kapcsolatrendszer megerősítésére, ez a törekvés a hiányzó, illetve váltakozó hatásfokkal működő intézmények következtében csak részeredményeket hozott. A szomszéd országokban élő magyarok magyarországi státuszát és a helyzetükön javítani hivatott magyarországi támogatások törvényi szabályozása mindenesetre minőségi változást jelenthet, ami minden fanyalgás, fenntartás ellenére a felvidéki magyar közösség számára is helyzetük érdemi javulását jelentheti. A Magyarok Világszövetségében kirobbant válság azonban arra is rávilágított, hogy megfelelő politikusi káderutánpótlás hiányában stratégiai fontosságú pozíciókban – Erdély kivételével – nem tudnak a kisebbségi magyar pártok érett és versenyképes politikai reprezentációt kiállítani.

Amennyiben az MKP kormányzati szerepvállalásának első két évet bemutató elemzésünk sokak számára talán túlságosan is visszafogottnak tűnik, a fenti szempontok mérlegelése mellett Csáky Pál fentebb már idézett interjújának záró részén, azt hiszem, szintén érdemesnek látszik közösen eltűnődnünk: „... nagyon könnyű 70-80 éves tapasztalataink alapján sérelmi politikát folytatni. De a 21. században nekünk is előrelépésekre és sikerekre van szükségünk, s azt kell mérlegelnünk, hogy a kisebb előrelépés nem jobb-e, mint egy olyan (magatartás), amely reménytelenséget sugall a közösség felé. Nem a kormányban maradás mellett agitálók, csak azt mondom, hogy minden lépésünket jól meg kell gondolnunk.”¹⁹

IRODALOM

- A regionális vagy kisebbségi nyelvek chartája. Európa Tanács Információs és Dokumentációs Központja, Budapest é. n.*
- Boros Ferenc: *Szomszédunk, Szlovákia. (1993-1999) A diplomata-történész szemével, Kalligram, Pozsony, 2000.*
- Bútora, Martin – Mese nikov, Grigorij–Bútorová, Zora (ed.): *Kto? Prečo? Ako? Slovenské volby `98. Inštitút pre verejnú otázkú, Bratislava 1999.*
- Duray Miklós: *Önrendelési kísérleteink, Méry Ratio, Somorja 1999.*
- Hodossy Gyula (szerk.) *A szlovákiai magyar iskolák története 1949-1999.*
- Kvarda József – Gyurics Piroska (szerk.): *Útmutató a kisebbségi nyelvhasználati törvény gyakorlati megvalósításához különös tekintettel az önkormányzatokra. A Demokratikus és Nyitott Társadalomért Társulás, Somorja 1999.*
- Lanstyák István: *A magyar nyelv Szlovákiában, Osiris Kiadó – Kalligram Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest-Pozsony 2000.*
- Mese nikov, Grigorij–Ivantyšin, Michal (ed.): *Slovensko 1998-1999. Súhrnná správa o stave spoločnosti. Inštitút pre verejnú otázkú, Bratislava 1999.*
- Neszméri Sándor (szerk.): *Az önkormányzatiság jelene és jövője Szlovákiában. A Demokratikus és Nyitott Társadalomért Társulás, Čenkovce 1999.*
- Uő.: (szerk.): *A Szlovák Köztársaság közigazgatási reformjának stratégiája, A Demokratikus és Nyitott Társadalomért Társulás, Somorja 2000.*
- Sersli, Stephanie – Kizsel Vilmos: *A határon átnyúló együttműködések irányvonalai. Ipoly Unió, Balassagyarmat 2000.*
- Tóth Károly (szerk.): *Szerződés a Magyar Köztársaság és a Szlovák Köztársaság között a jószomszédi kapcsolatokról és a baráti együttműködésről és a vonatkozó nemzetközi dokumentumok. Lilium Aurum, Dunaszerdahely 1995.*

JEGYZETEK

- ¹ A magyar-szlovák ellenzéki együttműködés parlamenti kezdetei 1996 tavaszára datálhatóak, amikor is a harmadik Mečiar-kormány egyértelműen kisebbségellenes lépéseivel szemben az ellenzéki szlovák pártok részéről is el-elhangzottak kritikai észrevételek. Az együttműködés szándékát és politikai lehetőségeit a meghírdített 1997. május 23-24-i szlovákiai népszavazás után kialakult helyzet is tovább növelte. A magyar-szlovák együttműködés genezisére vonatkozóan l. Duray Miklós: *Magyarok a kormányban Pozsonyban és Bukarestben, Magyar Nemzet 2000. október* (az alábbiakban a szerző eredeti kéziratát használom). MTA Kisebbségkutató Intézet Kéziratára (MTA KI Arch.)- A szlovák pártok bizarr ötletét Miroslav Kusý professzor keményen bírálja a *Čo s našimi Madarmi* című könyvében (Bratislava 1999.) Az SZDK anyapártjai és az MKP elnöke által aláírt közös nyilatkozat szövege megtalálható a szlovák kormány honlapján: www.government.gov.sk Spoločné vyhlásenie predsedov strán Slovenskej demokratickej

koalíció a Madárskej koalíció. Ebben a kisebbségek helyzetének alkotmányos rendezését fontos feladatnak tekintették, mivel a korábbi állapot, a meglévő intézmények nem megfelelőek, s ezért azok működését meg kell változtatni. Megállapodtak abban, hogy „a kisebbségek és politikai képviselőik részvétele a közügyek irányításában az államépítés stabilizáló tényezője”. A Dzurinda-kormány igyekezett magát elhatárolni a harmadik Mečiar-kormány tevékenységétől. Ennek érdekében megjelentették a Mečiar-kormány úgynevezett fekete könyvét, amelyben tárcák szerint elemezték az előző kormány hibáit, bűneit. *Analýza zdedeného stavu ekonomiky a spoločnosti (Čierna kniha)*. www.government.gov.sk (Infoservis/dok.sk) – MTA KI Arch. Szlovákia–2000.

² A 20 fős Dzurinda-kormányban időközben több változás is történt, de a magyar kormánytagok változatlanok, csupán a földművelésügyi tárca államtitkári posztján történt 2000 nyarán személyi változás.

³ A koalíciós szerződésről és annak a kormány összeállítására vonatkozó teljesülről ld. részletesen: Reiter József: *A szlovákiai Magyar Koalíció Pártja kormányzati tevékenységének első négy hónapja*. Magyar Kisebbség, Új sorozat (V). 1999. 1., illetve Reiter József – Reiter Szilvia: *A szlovákiai Magyar Koalíció Pártja kormányzati tevékenységének első éve*, Uo. 1999. 4. 190-202.

⁴ *Vládny program vlády Mikuláša Dzurindu z roku 1998*. – www.government.gov.sk MTA KI Arch. – Szlovákia 2000. – A kormányprogram magyar szövegét az Új Szó 1998. november 20-án szintén közreadta. Az emberi jogok következetes betartását a kormányprogram a demokratikus jogállam fontos jellemzőjének mondja, s ennek megfelelően „a szabadság és a szolidaritás társadalmának építését” a Dzurinda-kormány működése egyik kiemelt törekvésének tekinti. Ennek során mindenfajta diszkriminációt és joghátrányt fel kíván számolni, amely a kisebbségek életét nehezíti.

⁵ A belső viták kezelésére és a konszenzuális kormányzati magatartás kialakítására az MKP kezdettől fogva súlyt helyezett a koalíciós tanács intézményére, ahol azonban gyakran a rögtönzés és az MKP-val szembeni kizsorfótlás volt a jellemző. A koalíciós tanácsban hozott döntéseket a kormánytúlésen a kormány tagjai gyakran nem tartják magukra nézve kötelező érvényűnek, s így a politikai egyeztetési folyamat lelassul.

⁶ Hrabko, Juraj: *Informácia o plnení Programového vyhlásenia vlády Slovenskej republiky v prvom roku jej činnosti*. www.government.gov.sk. Az MKP kétéves kormányzati tevékenységének értékelése. Központi és kerületi szint. Szepsi, 2000. október 7. MTA KI Arch. – Szlovákia 2000. – *Výhodnotenie plnenia Programového vyhlásenia vlády SR po 2 rokoch jej pôsobenia*. Uo. – *Výhodnotenie plnenia Priorit vlády SR na druhý rok jej mandátu*. Uo.

^{6a} *Informácia o plnení*, id. m. A kisebbségi nyelvhasználati törvénnyel kapcsolatos MKP álláspontról külön fejezetben szólunk.

⁷ Bugár Béla: *Hodnotenie činnosti Vlády SR po dvoch rokoch jej pôsobenia*. MTA KI Arch – Szlovákia 2000...

⁸ Lanstyák István: *Az 1999. évi kisebbségi nyelvtörvény*, Fórum – Társadalomtudományi Szemle (1) 1999.2. 75-83. Az MKP fenntartásai ellenére mindent elkövet

annak érdekében, hogy a kisebbségi nyelvhasználati törvény pozitív rendelkezéseit a gyakorlatban is megvalósítsák. Önálló kiadvány ad például útmutatást a törvény végrehajtásáról. Gyuricsek Piroska – Kvarda József: *Útmutató a kisebbségi nyelvhasználati törvény gyakorlati megvalósításához*. A Demokratikus és Nyitott Társadalomért Polgári Társulás, Somorja 1999.

⁹ *Magyar nyomtatványok a hivatalokban. A Galántai Járási Hivatalban élnek a kisebbségi nyelvhasználati törvény által nyújtott lehetőségekkel*, Új Szó (51) 2000. december 14. – Lanstyák, I.: id. m. 77-79.

¹⁰ Az MKP a nyelvi charta 10. Cikkelyében szabályozott közigazgatási nyelvhasználat terén szerette volna elérni, hogy az 1999. évi szlovákiai kisebbségi nyelvtörvény szűkített értelmezésével ellentétben a hivatali kétnyelvűségnek a Charta által megengedett bővebb értelmezése váljék meghatározóvá, egyebek közt azért, hogy a kisebbségek által lakott területeken működő hivatalokban dolgozók számára kötelező legyen a kisebbségi nyelv ismerete. Ezt a szlovákiai kisebbségi nyelvtörvény 7. paragrafusára sem „a közigazgatási szerv”, sem pedig „annak alkalmazottai” számára nem teszi kötelezővé. Kvarda-Gyuricsek: id. m. 28. – A chartával kapcsolatos kormányon belüli vitáról ld. pl. *Nyelvi charta még 2000-ben*, Új Szó (51) 2000. december 6. – *Januárra halasztották a nyelvi chartát. Csáky Pál közlése szerint a dokumentumhoz fűzött magyarázó szöveggel van probléma*, uo. 2000. december 21.

^{10a} Az MKP oktatásügyi prioritásainak megvalósításával kapcsolatosan Csáky Pál is önkritikusan nyilatkozott: A prioritások területén komoly gondok vannak, és tartok attól, hogy a számunkra fontos három prioritás az év végéig nem is teljesül, vagy csak részben, ami komoly helyzetet teremt a kormánykoalícióban. Szeretném viszont korrigálni azokat a sarkított véleményeket, amelyek azt mondják, hogy az MKP kormánykoalíciós tevékenységének az eredménye nullával egyenlő. Ez nem igaz, és bántó a miniszterekre, államtitkárokra, a kerületi és járási vezetőkre nézve. Számos területen komoly előrelépések történtek. P. Vonyik Erzsébet: *Jövő áprilisig minden eldől. Csáky Pál szerint a Magyar Koalíció Párjának minden lépést méltósággal és átgondoltan kell megtennie*, Új Szó (51) 2000. október 23.

¹¹ Kettes magaviselet, Új Szó (51) 2000. november 9. Ugyanebben a lapszámban kétoldalas összeállítás olvasható a tárcák első kétéves teljesítményéről. A legnegatívabb értékelést a magyar napilapban a földművelési tárca kapta: A program nem érdekes, uo. 19. old. Koncoš miniszter nyíltan elutasító magatartását Könözi László, a tárca MKP által állított államtitkára sem tudja megváltoztatni, s Dzurinda miniszterelnök pedig az SDL kivonulásától tartva eddig tétlenül szemlélte a kormány egyik prioritásával nyíltan szembehelyezkedő miniszter ténykedését. – A tisztázatlan tulajdoni háttérű mezőgazdasági földekért komoly politikai és gazdasági küzdelem zajlik a települések érdekvédelmi szervezetei és a magyar lakta falvakat képviselő MKP, illetve a földeket a Mečiar-érában megkaparintó „új földesurak” és a községi tulajdonbavételt akadályozó Állami Földalap között. Erre vonatkozóan ld. pl. *Nevesítetlen új földesurak*. Új szó 2000. október 19. – Fölöttébb figyelemre méltó Csáky Pál miniszterelnökhelyettes nyilatkozata az alkotmánymódosítás kapcsán támasztott MKP-igények érvényesítéséről. Csáky Pál szerint a nyelvi charta ügye rövidesen rendeződik (ezt mutatják a január eleji

fejlemények). „Remélhetőleg a földkérdés is megoldódik. Pontosítottuk ezzel kapcsolatos feltételünket. Szeretnénk, ha egy mondat bekerülne az alkotmánymódosításba, éspedig hogy a községek nemcsak a saját vagyonukkal, hanem a törvény által rájuk ruházott idegen vagyonnal is gazdálkodhatnak. Ez a mondat még nem oldja meg a földkérdést, csak lehetővé teszi a rendezést. Ami az egyetemi kart illeti, elmondtam a kormányfőnek és az oktatási miniszternek is, hogy a chartával kapcsolatban flexibilisek vagyunk, korrekt megoldást akarunk. A földekről is tárgyalunk, mert nagyon komoly érdekek ütköznek. A karról viszont nem tárgyalunk, ebben az esetben vagy-vagy döntést kell hozni. A kormány nem hozhat létre egyetemi kart, de egyértelműen kifejezhet politikai akaratot.” Szentgáli Anikó: *Csak politikai akarat kellene. Kompromisszum a földekről; a karról nincs tárgyalás.* Új Szó (51) 2000. december 14.

¹² Kisebbségvédelmi hiányosságok, Új Szó (51) 2000. november 10.

¹³ Neszméri Sándor (szerk.): A Szlovák Köztársaság közigazgatási reformjának stratégiája. Stratégia reformy verejnej správy v Slovenskej republike. Demokratikus és Nyitott Társadalomért Társulás, Somorja 2000. 4-5.

¹⁴ A szlovák kormány 2000. június 28-i 2000/491. sz. döntését ld. a www.government.gov.sk honlapon. Ni ěnanský kormánybiztos „A közigazgatás decentralizálásának és modernizálásának alapelvei” című tanulmányáról ld. Gaál László: *Sán-tít az etnokulturális elv. Viktor Ni ěnanský kormánybiztos közigazgatási reformtervezetében tizenkét megye és a jelenlegi járások szerepelnek.* Új Szó (51) 2000. szeptember 21. A tervezetben kialakított megyék területi felosztását ábrázoló térképet, s annak statisztikai melléklete: Návri ězemměho a správneho usporiadania Slovenskej republiky – MTA KI Arch. Szlovákia 2000.

¹⁵ Slovenská republika. Administratívne usporiadanie. Az MKP közigazgatási tervezetének térképe, MTA KI Arch. Szlovákia 2000. – „Egyedül a közigazgatási reformról tartott szavazásnál tör-tént figyelmetlenség, ez tény. A miniszterelnök úr azt kérdezte, ki van a betержesz-tés mellett és ki tartózkodott. A tartózkodásnál ketten föltettük a kezünket, a har-madik nem. Az újságíró viszont azt kérdezte az interjűban, hogy megszavazta-e a három magyar miniszter az előterjesztést. Azt válaszoltam, hogy nem, és ez nem volt föltetjűkőztatás. Elismerem viszont, hogy ez ravasz fogalmazás volt. Úgy ěrz-em, a magyar sajtóban drámái, szinte már a végső ítéletet idéző hangnemű írások jelennek meg, amelyek azt sugallják, hogy itt kell hagyni csapat-papot, és az MKP-nek ki kell lépnie a kormányból. Az Országos Tanácson is elmondtam, hogy egy demokratikus pártban minden kérdést fel lehet vetni, ha felmerül a kor-mányból való kilépés gondolata, akkor arról szavazni és korrekt módon dönteni kell.” P. Vonyik Erzsébet: *Fővő áprilisz minden eldől... id. m.* Új Szó (51) 2000. októ-ber 23. – Bugár Béla, az MKP elnöke szerint a közigazgatási reform előkészítésé-ben a koalíció valamennyi tagja hibázott. Az MKP részéről a párt elnöke Csáky Pál magatartását hibáztatja, amiért az nem vállalta a kormány 2000. június 28-i ülésén a nyílt konfrontációt a megyehatárok kijelölésének kérdésében: „Akkor kellett volna azt mondani: határozati javaslatunk az, hogy ezekből a járásokból alakuljon egy megye, vagy ha ez nem megy, mert nem fogadják el, akkor annyit lehet mon-

dani, hogy a határozat néhány része függőben marad, amíg nem egyezünk meg. Hiba volt, hogy akkor Csáky alelnök ezt nem mondta el.” Grendel Ágota: *Döntő a közigazgatási reform. Bugár Béla, az MKP elnöke: „Vannak kis eredmények, fajsúlyos döntéseket, sajnos elodáztunk.”* Új Szó (52) 2001. január 2.

¹⁶ „Meg kell erősíteni a helyi önkormányzatok hatásköreit; létre kell hozni a megyék teljes értékű önkormányzatait; megyei és önkormányzati vagyronról szóló jogszabályokat kell előterjeszteni; szükséges az önkormányzatok finanszírozását szabályozó törvények kidolgozása; november végéig színvonalas törvényt kell előterjeszteni a helyi és megyei szintű önkormányzati választásokról. A demokraták szerdán minderről koalíciós partnereiket is tájékoztatták. Ni ěnanský pozitívan értékelte, hogy az MKP nem utasította el javaslatukat. »Tudomásul vették és megtárgyalják a párt szakembereivel« – tette hozzá Nizěnanský, aki szerint a hátralevő másfél hónapban van esély kompromisszumra. »A közigazgatási reform nemcsak a kormányprogram prioritásai között szerepel, hanem rendkívül fontos a decentralizáció végrehajtása, az újbóli központosítás megakadályozása, valamint a nemzetiségek és etnikumok hazánkban való békés együttélése szempontjából is. Ezenkívül euroatlanti integrációnk egyik feltétele.« Ni ěnanský felvetésére Kvarda József az MKP önkormányzati ügyekért felelős elnökhelyettese reagált: szerinte a szlovákiai magyarokra nézve hátrányos megyehatárokért nem jelenthet kárpótást az önkormányzati választások magyarságra nézve kedvező módosítása, hiszen az elmúlt évek azt mutatják, minden kormány a maga szája íze szerint módosítja a választójogi törvény előírásait”. Szentgáli Anikó: A megyehatárok tologatása helyett jó választási törvényt javasol a kormánybiztos. A DS öt áthidaló pontja, Új Szó, 2000. október 13.

^{17a} Bugár Béla: Hodnotenie, i.m. (vö. a 7 sz jegyzettel)

¹⁷ Hríb, Štefan: Rok odkrytých karát. Domino fórum, 2000. 51-52. 4. p.

¹⁸ Erre vonatkozóan érdemes Csáky Pál miniszterelnök-helyettes értékelését idézni: „A politikus abban különbözik az újságírótól, hogy az alapkérdésre, ha tudnia nem is, de sejtienie kell a választ. Az alapkérdés pedig így hangzik: mi lesz holnap? És ez a mi felelősségünk, mi fogunk a választók elé állni, és kérni a bizalmukat. Bárhol fordulok is meg, azt tapasztalom, kormánytagságunkban az emberek annak a garanciáját látják, hogy a kabinet nem tesz magyarelles lépéseket. Úgy érzem, hogy a szlovákiai magyar sajtó és a politikusaink sok olyan dolgot sugallnak, amelyek a helyzetet drámaibbá igyekeztek festeni. (...)Senkitől nem várom el, hogy a kormányt dicsérje, mert sajnos, nem igazán jól működik. Azzal, hogy a szlovákiai magyarok felé katasztrófaképet sugallunk, nem hiszem, hogy segítünk, függetlenül attól, hogy az MKP esetleg választút elé kerül. Nekem nem okoz majd gondot aláírni a lemondásomat.” P. Vonyik Erzsébet: *Jövő áprilisig minden eldől... id. m.* Új Szó (51) 2000. október 23

¹⁹ Uo.

LÁSZLÓ SZARKA

The role of the Hungarian Coalition Party (HCP) in the Slovakian Government

After the parliamentary elections held in November 1998 in Slovakia the HCP became a member of the newly established government in Bratislava. The author, having examined the events of the last two years, points out that the participation of the Hungarian Coalition Group (HCP) in the government was an exceptionally correct decision but during the coalition debates the delegation of HCP accepted in vain the preconditions while one was hindered in his liberty.

The priorities of government program, in order to settle the problems of minorities on legal grounds, were not satisfactory that is accepted as being true by the moderate observers, analysts, and journalists as well. Among the efforts in the politics of the education, the biggest concern was the lack of the teacher's training in Hungarian and also the unchanged low percentage of the ethnic Hungarians in further educations. No doubt that one succeeded in consolidating the public education in Hungarian but one couldn't manage to save the museums, library and academical institutions indispensable for public identity.

KÁNTOR ZOLTÁN – BÁRDI NÁNDOR

Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996-2000*

Hálátlan vállalkozás elemzők számára értékelni egy politikai párt tevékenységét illetve kormánykoalíciós részvételét. Az RMDSZ, amely 1989-től a romániai magyarság érdekképviselőjét vállalta fel, 1996 decembere és 2000 novembere között kormányzati szerepet vállalt a RDK (Romániai Demokrata Konvenció)¹ által alakított koalícióban. Egy politikai tevékenység kiértékelése óhatatlanul felveti a *nézőpont* kérdését, és mivel a szerzők a tudományos objektivitást alapvető követelménynek tartják, fő feladatuknak egy olyan kritériumrendszer felállítását tekintik, amely a legkevésbé folyik bele a politikai állásfoglalásokba. A téma eseménytörténetét itt nem tudjuk áttekinteni.² A kormányzó koalíción valamint az RMDSZ-en belüli kormányzati tevékenységgel kapcsolatos munka-viták feltárására dokumentumok hiányában és az események közelsége miatt nem vállalkoztunk.³ Egy politikai párt támogatottsága illetve népszerűsége az a mérce, amely mérvadó egy párt tevékenységének eredményességét illetően. Az RMDSZ esetében viszont egy etnikai pártról van szó, amelynek a szavazói a romániai magyar kulturális-politikai közösségből kerülnek ki. Emiatt a magyar választók nem pusztán politikai és gazdasági preferenciák szerint szavaznak, hanem az etnikai/nemzeti csoporthoz való tartozás alapján.

A vizsgált téma megközelítésének problémái: a) mi szerint lehet egy ilyen értékelést elvégezni? b) ki(k) végzi(k)? c) szakmai kérdés vagy politikai tevékenység egy politikai párt (kormánykoalíciós) tevékenységének értékelése?

* Készült a Külügyminisztérium Stratégiai Tervezési Főosztálya számára összeállított szakértői anyag alapján.

A magyar kisebbségi érdekérvényesítésre Romániában elsősorban az RMDSZ jelentéseiből szerezhetünk információkat. A sajtót és a politikai nyilatkozatokat leegyszerűsítve két féle értékeléssel találkozunk. Az egyik a hivatalos RMDSZ értékelés, a másik az RMDSZ belső ellenzékének véleménye.⁴ Ezek politikai, és nem szakmai jellegűek. Vannak továbbá olyan elemzések is, amelyeket szakemberek végeztek el, viszont ezek száma elenyésző.⁵ Habár az elemzések többsége politikai, ezekben megtalálhatjuk az összes kulcskérdést. Az elemző számára viszont a politikai kiértékelések, jellegükből adódóan, nem szolgálhatnak szempont gyanánt.

Módszertanilag több megközelítést használhatunk fel: a) a parlamenti és a helyhatósági választások tapasztalatait, b) a közvéleménykutatási eredményeket, c) az RMDSZ és a kormányprogram összehasonlítását az elért eredményekkel, d) a kormánykoalíciós szerep milyen hatással volt különböző társadalmi és politikai viszonyok alakulására, e) történetileg milyen hatással volt a romániai politikai rendszer konzociációs irányba való fejlődésére illetve a magyar kisebbség nemzetépítő projektjére.

A romániai politikai keretek

Az 1989-es romániai eseményeket követően lassan kialakult Romániában a többpártrendszeren alapuló parlamentáris demokrácia. Ebben a tanulmányban nem foglalkozunk a romániai demokrácia értékelésével, de Romániát, ha a szubsztanciális demokráciának (R. Dahl) nem is, mindenképpen formális vagy procedurális demokráciának (J. A. Schumpeter) tekintethetjük. Az 1990–96-os időszakban a TDRP (Társadalmi Demokrácia Romániai Pártja)⁶, illetve annak jogelődjei által uralt politikáról beszélhetünk. Ezt az időszakot a lassú reform, illetve a politikai rendszer konszolidálása jellemezte. Az RMDSZ mint ellenzéki párt vett részt a romániai politikai életben. E mellett a magyar intézményrendszer kialakításán dolgozott, illetve elmozdulás történt a belső pluralizmus iránt. Az 1996-ig hatalmon lévő pártok kevés hajlandóságot mutattak a magyar követelmények teljesítése irányában, és a magyar- és RMDSZ-ellenes retorika jellemző volt a politikai diskurzusra.

1996 novembere után már az nagy jelentőségű tény, hogy az RMDSZ részt vesz a román kormányban. Ezzel politikai partnerként elfogadhatóvá vált és egyben precedenst is teremtett. A hatalmon lévő pártok és

az RMDSZ között igazából akkor beszélhetünk egyfajta kooperációról, amikor a román hatalomnak szüksége volt egyfajta legitimációra a külföld előtt.

Ebben az időszakban, a törvényhozásban az RMDSZ képviselők igyekeztek támogatni azokat a törvénykezdeményezéseket, amelyek a reform irányába mutattak, illetve tevékenységük középpontjában a romániai magyar érdekek védelme állt. Az RMDSZ időközben mozgalmából a sajátos belső szerkezet (SZKT, Ügyvezető Elnökség, Szabályzat Felügyelő Bizottság, stb.) kialakításával, valamint a platformok intézményszerűsítésével kialakította belső struktúráját, és ezzel egyre inkább politikai pártként kezdett viselkedni. A társadalmi élet megszervezését (sok vonatkozásban az intézményi működtetést) egyre inkább az RMDSZ, illetve az RMDSZ által kontrollált források segítségével különböző „etno-civil” szervezetek vették át. A belső választások megszervezése, a magyar politikai élet pluralizálása az önkormányzati modell által – ahogy ezt az RMDSZ a brassói kongresszuson elhatározta – nem valósult meg, és háttérbe szorult a belső politizálás.

Még nem készültek kiértékelések az előző kormány tevékenységéről, de felhasználhatjuk a különböző szakfolyóiratokban megjelent elemzéseket. Amikor a Demokrata Konvenció által irányított koalíció 1996-ban átvette a kormányzást, azt ígérte, hogy végrehajtja az 1990 óta szükséges politikai és gazdasági reformot. Az első lépések igazolták az elvárásokat és a koalíció népszerűsége növekedett, ám amikor a Ciorbea-kormány megtorpant a szakszervezeti követelésekkel szemben (1997. március), egyre világosabbá váltak a koalíción belüli ellentétek, ezért a folyamat elakadt. A reform folyamata, igaz részben külföldi nyomásra a Mugur Isărescu által vezetett kormány idejében (1999. december) gyorsult újra fel, de a koalíciónak túl kevés ideje maradt már, hogy annak eredményei megjelenjenek. Így szinte törvényszerű volt a koalíció bukása, amelyet jó előre jeleztek a közvéleménykutatósi adatok és a 2000-es helyhatósági választások eredményei.

Dan Pavel szerint a koalíció egységét a reform végrehajtásának feladata tartotta össze.⁷ Állítása szerint ez az egyetlen érv amellet, hogy ez a három ennyire különböző ideológiájú és különböző tradícióval és legitimitással rendelkező párt (RDK, DP, RMDSZ) együttműködjön. Hozzátehetjük, hogy ez volt az egyetlen lehetséges koalíció, amely megakadályozhatta a volt kormánypartok visszatérését. Ugyanebben az írásá-

ban Dan Pavel kifejti, hogy a reform elmaradása épp annak köszönhető, hogy a pártok végül sokkal kevesebbet törődtek a reformmal mint a saját gazdasági pozícióik megerősítésével. Ezáltal a kormányon lévő pártok, inkább saját partikuláris érdekeik érvényesítésére törekedtek. A koalíció diszfunkcionalitásának egyik legfőbb okát a koalíciós pártok közötti protokoll (szerződéses szabályozás) hiányában látja. Ezért minden egyes felmerülő problémánál új szabályokat kellett kialakítani, ami lekötötte a pártok figyelmét. Az elemző Dan Pavel, maga is a koalíciót elvben támogató értelmiségi, de igen kritikus a koalíció működését és eredményességét tekintve. A jó szándék, a reform iránti – legalábbis verbális – elkötelezettség nem vezetett az intézmények kiépítéséhez, a koalíción belüli döntéshozatalhoz, mint a reformok végrehajtásához. Igazából csak krízishelyzetekben működött eredményesen, ami nem volt elegendő a reformok végrehajtásához. Így utólag szinte törvényszerűnek tűnik, hogy a koalíció elveszítette a választásokat, és nyugodtan megkockáztatható, hogy erre nem azért került sor, mert a reformmal járó megpróbáltatások csökkentették volna népszerűségét.

Tanulmányunk szempontjából érdekes, hogy elemzése második részében Dan Pavel kiemeli, az RMDSZ számára tett ígéreteket sem a megegyezés betűje, sem szelleme szerint nem tartották be.⁸ Később az RMDSZ hibájaként említi, hogy miközben az RMDSZ konzekvensen saját céljai éréséért politizált, nem vette észre a koalíció népszerűségének csökkenését, és nem tudatosította eléggé, hogy csak az akkori koalíciótól várhat bármiféle támogatást a magyar vonatkozású kérdésekben. De az 1999-es év kormányzati értékelésében – ugyanez a szerző – kiemeli, hogy az RMDSZ volt a koalíció legstabilabb része, amely rendszeresen a koalíciós megegyezések szerint szavazott, és amely alapján véve semmit sem kapott a koalíciós partnerektől.⁹

E rövid vázlat után rátérünk a tulajdonképpeni elemzésre, amelyet az értelmezési kritériumok megvizsgálásával kezdünk.

Választási szereplés – mint lehetséges értékelési kritérium

A leadott voksok száma, illetve részben a közvélemény-kutatási adatok iránymutatóak lehetnek egy párt tevékenységének eredményességét illetően. A következőkben a 2000-es helyhatósági és általános választásokat, vala-

mint az elmúlt év közvéleménykutatási adatait vizsgáljuk meg. Ezt azért is el kell végeznünk, mert a politikusok előszeretettel használják ezeket az adatokat, pro és kontra „koalíciós értékelésük” alátámasztására.¹⁰

Helyhatósági választások, 2000

Egy etnikai párt esetében a választások eredményének vizsgálatakor a kérdést árnyaltabban kell feltenni. A szakirodalom egyetért abban, hogy az etnikai pártokra szinte kizárólag csak a saját etnikumhoz/nemzethez tartozóak szavaznak, illetve igen alacsony az átszavazási arány.¹¹ A magyar szavazók nagyobb valószínűséggel maradnak távol a szavazástól, mint hogy egy másik pártra szavazzanak. A viszonyítási alap – a népszámlálási adatok nyomán – a magyarság száma Romániában, és ennek alapján ki lehet számítani, hozzávetőlegesen, a potenciális magyar szavazók számát. Egy másik viszonyítási alap az előbbi választáson az RMDSZ-re szavazók aránya. Ehhez lehet mérni a választásokon elért eredményeket. Egy kormánykoalíció esetében viszont csak hipotéziseink lehetnek, hogy a kormányzásban való részvétel milyen hatással volt egy bizonyos párt választási eredményeire.

Mint már említettük egy politikai párt sikerének vagy kudarcának mérceje a választásokon való szereplés. Azonban egy etnikai párt a legritkább esetekben tud szavazatokat szerezni a nem a saját etnikumhoz tartozók köréből. A választási kampánya lényegében arról szól, hogy a lehető legtöbb nemzettársát rábírja arra, hogy elmenjen szavazni. Ezért nem lehet ez elsődleges értékelési kritérium.

A RDK–DP(Demokrata Párt)¹²–RMDSZ kormánykoalíció, amely leváltotta 1996-ban a TDRP által irányított kormányt, nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A kezdeti lendület után, a kormánynak nem sikerült megvalósítani a „Szerződés Romániával” 40 pontos és 200 napos programját.¹³ Elmaradt az intézményi reform, az inflációt nem sikerült leszorítani, a gazdasági szerkezetváltáshoz nem volt kellő erő. A kormány az ígéreteihez képest alulteljesített, kérdés viszont, hogy optimális esetben mennyit lehetett volna teljesíteni. Egy drasztikus reformprogram is szembe fordította volna a lakosságot a kormánnyal.

Először a 2000-es helyhatósági választások eredményeit nézzük meg. Ezek a következőképpen alakultak¹⁴:

A megyei jelöltlistákra leadott szavazatok száma 2000. június 4-én

Párt	Szavazatok száma	%
TDRP	2 200 806	27,26%
DP	803 689	9,95%
DK	605 541	7,50%
SZR ¹⁵	596 846	7,39%
NLP ¹⁶	563 255	6,98%
NRP ¹⁷	533 854	6,61%
RMDSZ	512 413	6,35%

Láthatjuk, hogy a kormányzó pártok – az ebből a szempontból mértékadó megyei tanácsi választásokon – a szavazatok valamivel több, mint harminc százalékát gyűjtötték össze, ami mintegy fele annak, amit az 1996-os országos választásokon kaptak. Tehát a 2000-es helyi választásokon a kormányon lévő pártok messze az 1996-os helyi, illetve országos arány alatt maradtak. Az RMDSZ az egyetlen párt, amely hozzávetőlegesen annyi szavazatot szerzett, mint az előző önkormányzati, illetve országos választások alkalmával. A választók nem szankcionálták az RMDSZ-t. Ebből az a valószínűsíthető magyarázat következik, hogy amíg az RMDSZ nem követ el valamilyen hatalmas hibát, addig a romániai magyarok rá fognak szavazni. Megkockáztathatjuk a következtetést, hogy *a helyi választásokon elért RMDSZ eredmények nem függenek a kormányzati szerepléstől*. Tehát nem szolgálhat igazi értékelési kritériumként.

A helyhatósági választásokon megszerzett RMDSZ-mandátumok száma¹⁸ (zárójelben a közös listán bejuttatott képviselők száma szerepel)

Tisztségviselők	1992	1996	2000
Helyi önkormányzati képviselők	2616+(147)	2445+(1)	2451
Polgármesterek	131+(11)	139	148
Megyei önkormányzati képviselők	121+(23)	133	135

A táblázatból kiderül, hogy az RMDSZ mandátumok száma a helyi választásokon viszonylag állandó. Az eltérések a helyenkénti közös jelöltállításból, a választási törvény módosulásából, illetve a választásokon részt ve-

vők száma miatt változott. Ez a csekély változás semmiképpen nem tudható be az RMDSZ kormánykoalíciós szerepvállalásának. Csupán annyit emelnénk ki, hogy *a helyi választások sem mutatják azt a tendenciát, hogy az RMDSZ a kormánykoalíciós részvételével veszített volna népszerűségéből a magyar választók körében.* Az RMDSZ listán bejutott képviselők mellett még függetlenként is mandátumot szereztek magyar képviselők és polgármesterek, főleg az 1996-os és 2000-es helyi választásokon.

Parlamenti és elnökválasztások 2000 novemberében

A parlamenti és elnökválasztásokon beigazolódott az a tendencia, amelyet a közvéleménykutatási adatok, valamint a helyhatósági választások eredményei is előrevetítettek. A posztkommunista politikai csoporton belüli súlyeltolódás, a Nagy-Románia Pártjának és vezetőjének előretörése természetesen meglepetés, viszont tanulmányunk szempontjából ez csupán másodlagos kérdés.

Az RMDSZ által elért 1996-os és 2000-es választási eredmények¹⁹:

	1996		2000	
	n.	%	n.	%
Képviselőház	812 628	6,64	736 863	6,8
Szenátus	837 760	6,82	751 310	6,9

Összehasonlítva az 1996-os választásokkal, az RMDSZ kevesebb szavazatot szerzett, viszont az alacsonyabb választási részvétel és a választási törvény megváltoztatása miatt, százalékban többet kapott, ennek következményeként több képviselői és szenátori helyhez jutott. Míg országos szinten az 1996-os választásokhoz képest a részvételi arány 20%-al alacsonyabb volt, az RMDSZ-re szavazók száma közel 70 000-rel, aránya csak mintegy 10%-al csökkent.

A többi koalíciós párthoz viszonyítva, az RMDSZ-nek sikerült megtartania támogatottságát. Ez egyértelműen az etnikai szavazással magyarázható és kevésbé azzal, hogy az RMDSZ jobb teljesítményt nyújtott. Hozzátehetjük még, hogy valószínűleg a magyar szavazók az ország gazdasági problémáiért nem az RMDSZ-t teszik felelőssé, mivel az ő értelmezésükben

az RMDSZ elsősorban a magyar vonatkozású kérdésekkel foglalkozik. Árnyaltabb képet kapnánk, ha megvizsgálnánk megyei bontásban a választások eredményeit, viszont ezek inkább a helyi politikáról adnak képet és kevésbé az RMDSZ, mint kormánypárt tevékenységének megítéléséről.

A választási eredmények jelzésértékűek lehetnek az RMDSZ megítélésében, de nem használható kiértékelő kritériumként. Ezek legfeljebb a román koalíciós partnerekre vonatkozólag lehetnek mérvadók. A román választók így büntették a kormányzó pártokat, ez viszont nem történt meg az RMDSZ és a magyar szavazók esetében.

Közvélemény-kutatási adatok – mint lehetséges értékelési kritérium

A közvéleménykutatási adatok esetében is igen óvatosnak kell lenni. Egyrészt a közvélemény-kutatási Barométer²⁰ adatait lehet alapul venni, amely viszont nem reprezentatív a magyarságra vonatkozólag. Habár a mintában a magyarok számarányuknak megfelelően szerepelnek, egyáltalán nem lehetünk biztosak, hogy ez kellő keresztmetszetét adja a romániai magyarságnak. Az olyan kutatások, amelyek a kifejezetten a romániai magyarságot vizsgálják, akár kizárólagosan, akár a magyar minta megnövelésével problémákat vetnek fel. Ma nem létezik olyan adatbázis, amely alapján egy ilyen mintát szakmailag megnyugtatóan össze lehet állítani. Az 1991-es népszámlálás óta olyan társadalmi változások mentek végbe, amelyek át-rajzolták a romániai magyar társadalmat.²¹

A CCRIT²² 2000 tavaszi felmérése szerint, amelyben csak magyarokat kérdeztek meg, a válaszadók 80,6% vélekedett úgy, hogy az RMDSZ kormányzati tevékenységét konkrét eredmények jellemzik, és csupán 5,3% gondolta azt, hogy semmit sem sikerült megvalósítani a felvállaltakból. Az RMDSZ politikai hatékonyságát a következőképpen ítélték meg:²³

	inkább egyetért	inkább nem ért egyet
Az RMDSZ mostanáig általában jól politizált	75,2	17,5
A romániai magyar kisebbség jogait, ha lassan is, de lehet érvényesíteni	87,8	6,9

Az RMDSZ vezetőségének meg kellene próbálnia, hogy a jövőben is a kormányra kerüljön, mert csak így tud hatékonyan tenni valamit

a magyarságért	82,6	9,9
RMDSZ-politikusoknak gyakran sikerült érvényesíteni a magyarság érdekeit	68,3	22
Az RMDSZ politikusok csak ígérgettek, de nagyon keveset tettek a magyarságért	38,1	54,2

A felmérési eredmények arra engednek következtetni, hogy az RMDSZ kormánykoalíciós részvételét inkább pozitívan ítéli meg a romániai magyar lakosság.

Az előbbieket alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy a helyhatósági és országos választási eredmények szinte egyáltalán, a közvélemény-kutatási adatok pedig csak részben használhatók értékelési kritériumként az RMDSZ koalíciós szerepvállalását illetően.

Ezek után rátérünk a saját magunk által felállított kritériumok szerinti elemzésre.

A politikai döntések hatását értelmező kérdésfeltevés – mint értékelési kritérium

Közhely, hogy a romániai magyar közéletben résztvevők, illetve a romániai magyarság különböző jövőképekkel rendelkezik, és különböző politikai prioritásokra helyezi a hangsúlyt. Az RMDSZ kormányzati szerepének értékeléséhez a vizsgált anyagból a következőket tartottuk fontosnak: a román-magyar viszony, az interetnikus együttélés alakulása; Románia és Magyarország viszonyának alakulása és ezzel összefüggésben Románia euroatlanti integrációja; Románia politikai rendszerének demokratizálódása és stabilitása. Ezen túl a romániai magyarságra, illetve az RMDSZ-re vonatkozóan központi kérdés a kormányzati szerepvállalás hatása az RMDSZ-en belüli demokráciára; valamint a romániai magyar társadalomra, a magyarság identitásának megőrzésére. Mindezzel szorosan összefügg az, hogy a) erősödött vagy gyengült az RMDSZ mint párt támogatottsága (illetve van-e összefüggés a kormánykoalícióban való részvétel és a támogatottság között), és b) az RMDSZ-en belüli törésvonalak erősödése vagy gyengülése. Mivel

abszolút értékelési kritérium nincs, két viszonyítási alapból indulhatunk ki. Az egyik az *RMDSZ programjában megfogalmazott célkitűzések*, a másik pedig *a program mögött rejlő, gyakran a politikai nyilvánosságban meg nem fogalmazott célok*. Ez utóbbit röviden úgy foglalhatjuk össze, mint a román társadalommal párhuzamos, etnikai alapú romániai magyar társadalom megeremtése és működtetése. Ez magába foglalja az emberi és kisebbségi jogokat, az autonómia valamilyen formáját, az önálló intézményrendszert, amelynek irányító pozícióiba a saját nemzeti csoportból származó, választott személyek kerülnének.

A főszereplő: RMDSZ

Elemzésünk egyik kiindulópontja, hogy az RMDSZ *etnikai alapon szerveződő párt*. Mint ilyen szavazóbázisa szinte kizárólag a romániai magyarság, és programjában pedig elsősorban a romániai magyarok érdekeit képviseli. Az etnikai pártokra jellemzően, az RMDSZ is *kettős funkciót* tölt be. Egyrészt *politikai pártként* vesz részt a romániai politikai életben, másrészt *társadalomszervező feladatokat lát el*. Az ilyen pártok programjának és politikai cselekvésének központjába az illető nemzeti/etnikai csoport/közösség érdekeinek és értékeinek képviselése áll. A többi párthoz hasonlóan az RMDSZ vezetőiknek is megvannak a saját érdekeik, amelyek nem mindig esnek egybe a képviselt csoport érdekeivel.

Az RMDSZ programja és képviselőcsoportjának parlamenti tevékenysége alapján állíthatjuk, hogy a decentralizációt, a gazdaság működőképességének kialakítását és Románia euroatlanti integrációját szorgalmazta. Ebben az értelemben, *kifelé* az RMDSZ-t a modern liberális pártokhoz sorolhatjuk.²⁴ Egyes romániai román elemzők szerint az RMDSZ-nek nincs programja Románia egészét tekintve.²⁵ Ez így téves megfogalmazás, mivel az RMDSZ kialakított egy programot, amelyben megfogalmazta nézeteit a kívánatos romániai társadalmi átalakulásról, viszont igaz, hogy ezeket – természetesen – úgy fogalmazta meg, hogy az előnyös legyen a romániai magyarság számára. Az RMDSZ elképzelésében az *Európai Unióhoz és a NATO-hoz való csatlakozás* kedvező keretet teremthet a romániai magyarság – egyéni és/vagy kollektív – jogainak érvényesítése számára. A *decentralizáció által* megeremthető az a saját jogkörrel rendelkező egységek, amelyekben a magyarok (is) nagyobb mértékben dönthetnek az őket

érintő – elsősorban politikai, kulturális és gazdasági – kérdésekben, ugyanakkor kialakítható helyi szinten az a (magyar) intézményrendszer, amelyben a magyar kulturális reprodukció megvalósítható.

Általánosságban elmondhatjuk, hogy az RMDSZ-nek mint *kisebbségi pártnak, makroszinten, kettős prioritása van*: a) a kisebb és önállóbb egységek megeremtetése, amelyhez a közigazgatás decentralizációját, az autonómiát, a federalizmust soroljuk, b) az önálló intézményrendszer megeremtetése, ide az oktatásügyet, elsősorban az önálló magyar egyetemet, és a különböző szakmai intézeteket és egyesületeket soroljuk. *Ezek együttesen a magyar párhuzamos társadalom megeremtetését, a romániai magyar „szféra” intézményesítését jelentik.*

Az RMDSZ mint társadalmi szervezet a romániai magyar közösség civil (-nek tekintett) szféráját igyekszik megszervezni. Ebből a szempontból a különböző szervezeteket és intézményeket erősíti meg, nem utolsó sorban annak érdekében, hogy megtartsa, esetleg erősítse szavazóbázisát.

A fent említett jellemzők miatt tanulmányunkban átfedések lesznek az *RMDSZ* és az *RMDSZ kormánykoalíciós részvétele* értékelésében.

Az RMDSZ megalakulása óta a romániai magyarság egészének politikai képviselőjét vállalta fel, de a kezdetektől folynak a viták arról, hogy mit és hogyan kellene képviseljen az RMDSZ. A belső nézeteltérések részben az RMDSZ feladatának és stratégiájának eltérő megítéléséből származnak. Ezek a nézeteltérések végigkövetik az RMDSZ történetét, és óvatossá kell lenni, nehogy valamelyik irányzat szempontjaira építsük elemzésünket.

A probléma eredete: a kormánybalépés

A kormányzati szerepvállalás geneziséét tekintve két eseményt kell kiemelni. A legfontosabb *a román-magyar alapszerződés sürgős megkötése*, 1996 szeptemberében. Annak, hogy a szerződést az Iliescu- és a Horn-kormány alkotta meg, egyrészt az volt a következménye, hogy a kampány idején a nacionalista retorika háttérbe szorult, másrészt pedig a magyarországi kormány részéről jelzés volt az RMDSZ számára, hogy ezekben az ügyekben a két ország kormánya dönt. A szerződés aláírása után és az 1997-es madridi NATO-csúcs előtt Románia nem engedhetett meg magának nacionalista retorikájú kampányt. Kívülállóként nehéz eldönteni, hogy az RMDSZ milyen indokok (megfontolások, érdekek) alapján vállalt kormányzati szerepet, de az előbbiekhöz ehhez mindenképp hozzájárultak.

A másik tényező, az *önálló RMDSZ államfőjelölt állítása* volt. Balázs Sándor egyenesen azt állítja, hogy „az RMDSZ akkor döntött egy kormánykoalícióban való esetleges részvételről, amikor elhatározta a saját államfőjelölt állítását.”²⁶ Toró T. Tiborral egyetértenek abban, hogy a kampány során Frunda György „méréskeltebb”, az autonómiaprogramot háttérbe szorító, (legalábbis „radikális” szempontból) retorikája koalícióképessé tette a magyarokat és az RMDSZ-t a román pártok szemében, ugyanakkor a magyar szavazók felé is ezt az üzenetet sugallta.²⁷

A DK-nak és a DP-nek együttesen megvolt az 53%-os parlamenti többsége, amely elegendő lett volna a kormányalakításhoz, ugyanakkor az RMDSZ-szel együtt sem érték volna el a 2/3-os abszolút többséget. Csak feltételezhetjük, hogy *mi miatt vonták be az RMDSZ-t is a kormányba*. Egyrészt már több alkalommal bebizonyosodott, hogy a romániai politikai életben a 3%-os többség nagyon kevés. Másrészt a nyugat szemében az RMDSZ részvétele a kormányban jó fényt vetett Romániára. A politikusok feltételezése szerint, pozitív irányba is billenthetette volna a mérleget az 1997-es júliusi NATO-csúcson. Nem utolsósorban, mint már említettük, az RMDSZ és Frunda György kampánya egy megbízható, nem sokat követelő politikai párt képét sugallta. Hozzátehetjük, hogy a politikai polarizáció miatt nagyon csekély volt annak esélye, hogy bármely más pártot bevonhassanak a koalícióba. Ilyen szempontból az RMDSZ tűnhetett a „legolcsóbb” megoldásnak.

Visszatekintve nagyon nehéz eldönteni, hogy az RMDSZ kormányzati részvétele hozzájárult-e, és ha igen, akkor milyen mértékben a kormánykoalíció alacsony népszerűségéhez és választási kudarcához. Feltételezésünk szerint ez nagyon keveset nyomott a latban. A népszerűségvesztés elsősorban a jelenlegi kormánykoalíció belső konfliktusai révén állandósult kormányzati működésképtelenségnek és az ebből is adódó gyenge gazdasági teljesítményének tudható be. Ennek természetesen az RMDSZ is részese, viszont – anélkül, hogy az RMDSZ felmentése lenne a szándékunk – nyilvánvaló, hogy igen csekély befolyása volt a gazdasági folyamatokra. A magyar szavazók szemszögéből tekintve – akik jórészt etnikai szavazók – a gazdasági sikertelenség nem tántoríthatott el sok választót az RMDSZ-től. Joggal feltételezhetjük, hogy azok a magyarok, akik a 2000-es választásokon nem szavaztak, vagy nem az RMDSZ-re szavaztak, azokat inkább az RMDSZ belső konfliktusai vagy a helyi viták befolyásolták és nem az RMDSZ kormánykoalíciós szereplése.

A különböző megnyilvánulásokból az derült ki, hogy a kormánykoalíciós részvétel érdekében/közben az RMDSZ-nek bizonyos követelésekről le kellett mondania. Ezek elsősorban az autonómia koncepciót érintik. Valószínűsíthető, hogy a kormánykoalíciós tárgyalások során a Demokrata Konvenció és/vagy a Demokrata Párt kikötötte, hogy az RMDSZ tartsa takaréklángon ez irányú törekvéseit.²⁸ Feltehető, hogy ez volt a minimálkövetelmény ezen pártok részéről. Két lehetséges magyarázat van erre. Egyrészt ezek a pártok sem támogatják az RMDSZ autonómia-törekvéseit, másrészt nem vállalták e miatt az ellenzék részéről jövő támadásokat. Alapjában véve ez egy racionális követelés a koalíciós partnerek részéről. Viszont ellentmond az RMDSZ programjának és célkitűzéseinek.

A koalíciós tárgyalások eredményeképp az RMDSZ-t két miniszteri hely illette meg, melyből az egyik a Turisztikai Minisztérium, a másik pedig az 1997. januárban létrehozott Kisebbségvédelmi Hivatal élén (előbbinek Birtalan Ákos, utóbbinak pedig Tokay György lett a vezetője). Később a turisztikai tárca helyett az egészségügyit kapta meg az RMDSZ, illetve a koalíció első két évében 11 államtitkári posztot is.²⁹

Helyi és megyei szinten az RMDSZ két prefektusi és nyolc alprefektusi helyhez jutott. Az RMDSZ kormánykoalíciós részvétele jobb helyzetbe hozott több magyar települést, de mivel ezek zöme informális szinten zajlott, csak valószínűsíteni lehet, hogy ez kedvezőbb helyzetbe hozta a romániai magyarság egy csoportját.³⁰

A politológusok előszeretettel osztják a négyéves kormányzati ciklust a Ciorbea-, Vasile- és Isărescu-kormányok szakaszaira. Az általános vélekedés az, hogy a Ciorbea-kormány volt a legkedvezőbb a romániai magyar kisebbség számára. Első ránézésre ez valóban így van, viszont nem feledhetjük, hogy az 1997. július 8-i madridi csúcs előtti időszakban Románia reménykedett abban, hogy első körben felveszik a NATO-ba. Reálisan erre igen kevés volt az esély, de nem volt eleve kizárható. Az RMDSZ ekkor volt a legkedvezőbb helyzetben, mert Románia számára kulcsfontosságú volt, hogy eredményeket mutasson fel a nemzeti kisebbségek ügyének kezelésében is. A Románia és Magyarország között létrejött alapszerződés, az RMDSZ kormánykoalíciós részvétele és a romániai magyarok, de általában a kisebbségek számára előnyös döntések mind azt bizonyították nyugat felé, hogy az akkori romániai kormány megváltoztatta orientációját. A Ciorbea-kormány odáig ment, hogy sürgősségi kormányrendelettel mó-

dosította az előző kormányzati időszakban elfogadott tanügyi törvényt.³¹ Ez volt az az időszak, amikor az RMDSZ esetleg kedvező döntést csikarhatott volna ki az állami finanszírozású önálló magyar egyetem ügyében. A madridi csúcs utáni időszakban a román politikának már nem volt annyira fontos külpolitikailag az RMDSZ. Ez a további kormányzati munkában is megmutatkozott.

A kormánybalépéssel a legnagyobb gond annak mikéntje volt. Az elvi és gyakorlati kérdéseken túl, a fentről hozott döntés képezi a fő problémát, amelyet csak utólag legitimáltatott a vezetőség. Ezáltal sérült a belső demokrácia elve, és megkérdőjelezte a döntéshozó fórum szerepét. Mindez az SZKT és az Operatív Tanács befolyásának az utóbbi javára történő eltolódási folyamatába illeszthető.³²

A koalíciót ellenzők érvrendszere

Az RMDSZ önértékelések felsorolják a négyéves kormányzati ciklus alatt elért sikereket, illetve a kudarcokat.³³ Az RMDSZ belső ellenzékének értékelése inkább a kormánybalépés mikéntjét kérdőjelezi meg, a kudarcokra helyezi a hangsúlyt, valamint számon kéri az RMDSZ adósságait a társadalomépítés és a belső demokratizálódás terén. Míg az RMDSZ saját értékelései kihangsúlyozzák a törvényhozás és gazdasági reform területén elért eredményeket, addig a belső ellenzék értékelései erről nem ejtenek szót.

Két párhuzamos diskurzust fedezhetünk fel, amelyek megerősítik az addig is létező törésvonalakat. Az RMDSZ vezetősége a „kis lépések” taktikáját folytatta, arra alapozva, hogy a jogokat lépésenként kell kiharcolni és azzal a tudattal, hogy ez csak kompromisszumok árán sikerülhet. Az ellenzék viszont abból indul ki, hogy a romániai magyarságnak bizonyos jogok járnak, és a kulcskérdésekben szerintük nem lehet – még ideiglenes – kompromisszumot sem kötni.³⁴ Az álláspontok merevek és nem valószínű, hogy bármiféle közeledés körvonalazódna a két tábor között.

Az „ellenzők” a koalíciót vállaló/létrehozó csoportot azonosítják az 1992/93-as „Neptunosokkal”³⁵. Szerintük a koalícióba lépést a vezetőség puccsszerűen hajtotta végre, nem rendelkezvén semmiféle felhatalmazással. A koalícióba lépést a vezetőség utólagosan legitimáltatta az SZKT-val. Nem gondolta végig a következményeket, és nem kérte meg a „liba árát”³⁵. Úgy léptek koalícióra, hogy nincs, vagy legalábbis nem nyilvános a koalíciós

* Frunda, Borbély, Tokay – majd Markó

szerződés. Az ellenzök számon kérik az RMDSZ-től, hogy nem képviseli és nem teljesíti a programjában szereplő célokat. Az érdekvédelem, a közképviselet, az érdekegyeztetés, az identitásvédelem, az önszerveződés és belső pluralizmus tekintetében az RMDSZ nem működött hatékonyan és feladta eredeti céljait.³⁶

Ez a kormányzati ciklus alatt vált nyilvánvalóvá, de a probléma gyökerei visszavezethetők az azt megelőző korszakra. A koalíciót ellenzök követeltetése: az RMDSZ vezetőségét le kell váltani és vissza kell térni az 1993-as brassói kongresszuson lefektetett elvekhez és programhoz. Meglátásunk szerint ezek a bírálatok inkább az RMDSZ tevékenységét érintik, és csak másodsorban a koalíciós részvételt. A koalícióba lépéssel a fő gondot úgy fogalmazzák meg, hogy belső döntés és szerződés nélkül történt.³⁷

Román részről 1996-tól a mindenkori bukaresti hatalom érdeke lett, hogy bevonja az RMDSZ-t a kormányba. Hiszen ebben az esetben tudja a legjobban ellenőrizni és befolyásolni az RMDSZ politikáját. Az első alkalom után már a nemzetközi elfogadottság erősítéséhez is szüksége van a mindenkori romániai kormánynak az RMDSZ-szel való jó viszonyra, de általánosan minimális alkupozióti is biztosítani kell a magyar párt számára.

A következőkben az RMDSZ számára néhány kiemelt területet vizsgálunk meg.

Az interetnikus együttélés

Az interetnikus együttélésre vonatkozó információkat elsősorban a közvélemény-kutatásokból szerezhetünk. Az ország helyzetéről a lakosság, és külön a magyarság is úgy vélekedik, hogy az országban a dolgok rossz irányba haladnak. A magyarság számára (is) a legnagyobb problémát a korrupció, munkanélküliség, életszínvonal csökkenése és infláció jelenti és csak ezután következnek a jellegzetesen magyar vonatkozású problémák (autonómia, nyelvhasználat, egyetem, stb.).³⁸

A 2000-es május-júniusi Etnobarométer eredményei szerint a román-magyar viszony javult az 1996 előtti állapothoz képest. Ezt a nézetet osztják úgy a románok, mint a magyarok, az utóbbi csoport nagyobb arányban.³⁹ Az RMDSZ kormányban való részvétele óta a románok és a magyarok is úgy gondolják, hogy a magyarok helyzete javult, és nagyon kevesen vélekedtek úgy, hogy rosszabbodott volna. Mindezek ellenére nagy az eltérés

a nemzeti kisebbségek jogainak megítélésében. A magyarok 83,1%-a véli úgy, hogy a nemzeti kisebbségek jogilag hátrányos helyzetben vannak.

Az általánosan elterjedt szemlélet ellenére és a romániai magyar életvilág egyre erősebb elkülönülése mellett az interetnikus viszony nem feszült. A mindennapok szintjén, a kölcsönös előítéletek ellenére a románok és a magyarok között kevés a nyílt konfliktus. Valószínűsíthetjük, hogy a koalíciós pártok támogatóival a magyarok jobban kijönnek, mint az ellenzéki pártok támogatóival, de ritkán olvashattunk a sajtóban komoly gondokról.

Az intézményes diszkrimináció valószínűleg csökkent az 1996 utáni törvények és kormányrendeletek hatására, de egy etnicizált politikájú államban csekély annak valószínűsége, hogy ez rövid- vagy középtávon megszűnik. Az RMDSZ kormányzati eredményei döntően a diszkrimináció ellenes rendelkezések és a nyelvpolitikai intézkedések köré tartoznak. A harmadik szintű, identitáspolitikai célkitűzésekből, a saját intézményépítés terén döntően a kisebbségi kérdés kezelésére szolgáló kormányzati struktúrák megteremtésére koncentráltak.⁴⁰

Kétoldalú államközi kapcsolatok: Románia és Magyarország

Magyarország és szomszédainak kapcsolatrendszerét három problémakör határozza meg: a szomszédságból adódó eltérő érdekek; a történelmi komplexusok; a kisebbségi kérdés. Románia vonatkozásában 1989 óta a kapcsolatok kulcskérdése az erdélyi magyarság helyzete. Elméleti szinten ez a nemzet és a kisebbségi jogok különböző értelmezésén alapszik. Az államközi kapcsolatok szintjén az egyéb – pl. a gazdasági és integrációs – kapcsolatok másodlagosak. Függ ugyanakkor a két ország politikai prioritásaitól, olyan értelemben, hogy a külpolitikai tényezők együttműködésre készítik-e a két országot vagy sem. Továbbá függ a mindkét országban épp hatalmon levő kormányok összetételétől és kisebbségpolitikájától.

Mint ismert, az alapszerződést az MSZP-SZDSZ kormány kötötte meg a TDRP-kormánnyal 1996 szeptemberében. Az akkori magyar kormánypártok értékelése szerint ennek a szerződésnek a megkötése döntően járult hozzá és teremtette meg a feltételeket a román-magyar viszony javulásához. Az akkori ellenzék szerint hiba volt megkötni ilyen formában azt a szerződést, főleg az akkori román kormánnyal.⁴¹

Habár rengeteg kritikával illették, az alapszerződés hozzájárult az RMDSZ felkéréséhez a kormányzásban való részvételhez. Nehezen képzelhető el, hogy az (ilyen szellemű) alapszerződés nélkül ez megtörtént volna. Mindkét fél kompromisszumot kötött az alapszerződés aláírásával, de talán a magyar fél kötötte a nagyobb kompromisszumot (1201-es ajánlás, az egyházi javak visszaadásának kérdése, a magyar egyetem ügye). Nem felejthetjük el azt sem, hogy az alapszerződés elsősorban a NATO-csatlakozás miatt kötött, és feltételezhetjük, hogy egyik fél sem számított a kisebbségi kérdés megoldására. Ennek ellenére mindkét fél számára hivatkozási alap, amelyet ki-ki érdekeinek megfelelően értelmez. A magyar külpolitika a nemzetközi fórumokon támogatta Románia felvételét a különböző nemzetközi szervezetekbe, ugyanakkor a kétoldalú kapcsolatok intenzívebbé váltak azért, hogy több minisztériumközi kapcsolat is létrejött. A kisebbségpolitikai elv, mely szerint a magyar kormány támogatja a kisebbségi szervezetek követeléseit nem vezetett diplomáciai bonyodalmakhoz. Fontos, hogy a magyar külpolitika semmilyen szinten nem szólalt fel Románia ellen.

Nehéz eldönteni, hogy az RMDSZ koalíciós részvétele miatt vagy az új, inkább nyugatbarát koalíciónak, esetleg az alapszerződés aláírásának köszönhetően javult-e Románia és Magyarország viszonya. Tény, hogy 1996-ig igen kevés esély volt a kolozsvári konzulátus megnyitásának, és minden valószínűség szerint a magyar magánegyetem magyarországi pénzzel történő támogatása is sokkal problematikusabb lett volna. A magyarországi és romániai politikusok között gyakorivá váltak a kölcsönös látogatások, amelyek során több fontos egyezmény is született. Ezek közül ki kell emelni a vendégmunkásokat érintő megállapodások és az új határátkelők nyitását. Nagyon fontos jelenség, hogy a Tisza szennyezés ügye egyik országban sem vált politikai hisztéria elindítójává.⁴² Az RMDSZ kormányzati részvételének köszönhetően a különböző találkozások és egyezmények könnyebben jöttek létre. Ilyen értelemben az RMDSZ elsősorban közvetítő szerepet játszott.

A romániai magyarok pozitívan vélekednek az utóbbi három év Románia és Magyarország közötti viszonyáról is, illetve az elvárások szintjén is további javulást várnak. Ebben az esetben is a magyar válaszadók azok, akik nagyobb arányban osztják ezt a nézetet.⁴³

A korábbi magyar kormány számára Magyarország EU-s integrációja volt az elsőszámú prioritás, és a határon túli magyar kisebbségek kérdése, mint a külpolitikán belüli szakkérdés enyhén háttérbe szorult. Az Orbán-

kormány számára is elsőrendű az integráció kérdése, viszont – akár az előbbi kárára – a határon túli kisebbségek problematikája, támogatása mint nemzetpolitikai kérdés, a koalíciós pártok ideológiai bázisának törzstémájaként, hangsúlyosabb lett.

Romániában a korábbi kormány nem volt igazi partner a romániai magyarság számára. Az RMDSZ koalíciós részvételével az RDK által irányított kormányban már kedvezőbb viszonyultak a kisebbségi kérdéshez. Egyrészt a koalíciós pártok politikusai valamivel pozitívabban viszonyulnak a kisebbségi kérdéshez, másrészt a politikai érdek is ezt diktálta. Hiba lenne azt gondolni, hogy az alapvető viszonyulás lényegesen különbözik a korábbi kormány politikusaitól, – inkább a nyelvileg semleges nemzetállam engedékenyebb változatáról volt szó⁴⁴ – viszont tisztában kell lenni azzal, hogy az RMDSZ csak innen számíthatott bizonyos támogatásra programja megvalósításához.

A magyarságpolitika tekintetében az Orbán-kormány aktívabb volt elődjénél. Nyíltabban támogatta a romániai magyarság törekvéseit nyilatkozatok, látogatások és anyagi támogatások formájában. Ennek ellenére a két állam viszonya javult. Ezt magyarázhatja egyrészt a magyar kormányzati részvétel, másrészt az 1996–2000 közti bukaresti kormány külpolitikai orientációja, amely elfogadta, hogy Magyarországgal és az RMDSZ-szel való jó viszonya javítja esélyeit az euroatlanti integrációhoz.

Modellértékű kapcsolat az 1996 – 2000-es időszakban?

A fentiekből kiderült, hogy mennyire konjunktúra-függő Románia és Magyarország egymáshoz való viszonya. Ahhoz, hogy az alkalmas modell kérdését megválaszolhassuk, pontosítanunk kell, hogy ezt milyen szempontok szerint tesszük.

E téren többféle működő modell létezik, de a modellek többsége nem adaptálható teljes mértékben. Témánkban manapság egyre többet hivatkoznak a finnországi Svéd Néppárt állandó koalíciós részvételére. Ezzel azonban megkerülik azt a kisebbségjogi, nemzetpolitikai háttérrel amibe a Svéd Néppárt tevékenysége beágyazódik. Épp ez az a háttér, aminek a megteremtéséért az RMDSZ a kormánykoalíciót vállalta.

Államközi kapcsolatok szintjén valószínűleg ez a lehetséges legkedvezőbb modell: Magyarország kapcsolata egy olyan szomszédos állammal,

amelyik kormányában a magyar kisebbség is részt vesz. Ez bizonyít(hat)ja egyrészt, hogy Romániában olyan kormány van hatalmon, amely partnernek tekinti a magyarokat, illetve a magyarok részt vesznek a döntésben és végrehajtásban, ezáltal pedig saját sorsuk alakításában. Egy ilyen jellegű viszony kedvező a Magyarországról jövő állami támogatásoknak is. Ezekből a szempontokból a nemzeti kisebbség egyértelműen jól jár.

Ugyanakkor nem elfogadható modellnek tekinteni ezt a viszonyt, mivel a kisebbségek helyzetének kezelése nem oldódott meg. Nehéz megállapítani, hogy mikor tekintjük a nemzeti kisebbségek helyzetét „megoldottnak”, de erről csak abban az esetben beszélhetünk, amikor a nemzeti kisebbség tagjai és elitje döntően úgy véli, hogy biztosítottak a feltételek közösségük és nemzeti identitásuk megőrzéséhez. Ehhez valamilyen formájú autonómia és önálló intézmények szükségesek. Az előbbi egyáltalán nem, a második részben valósult meg. Önmagában az a tény, hogy valamely kisebbség politikai pártja részt vesz a kormányzásban még nem sokat jelent. Potenciálisan természetesen megvan rá az esélye, hogy programjának néhány célkitűzését megvalósítsa, viszont az igazán fontos kérdésekhez többségi támogatás kell. Ehhez az RMDSZ nem kapott kellő támogatást.

A fentiek alapján Clinton azon kijelentése, hogy a romániai megoldás modellértékű, hivatkozási alap lehet a koszovói események árnyékában, de nem állja meg a helyét Közép-Európában.⁴⁵ Az RMDSZ részvétele a kormánykoalícióban legjobb esetben az első lépés lehet, ahhoz, hogy modellértékűnek tekinthessük a helyzetet. Nem pusztán a kormányzati részvételt, hanem az adott ország konszociális viszonyainak megteremtését és intézményesítését tartjuk központi kérdésnek. Ezért a következőkben azt vesszük számba, hogy milyen konkrét eredményeket sikerült az RMDSZ-nek kormányzó pártként elérnie, és ez hogyan viszonyul a választási és a kongresszusi programokban megfogalmazott célokhoz, azaz a kisebbségi társadalom számára konstruált jövőképhez.

Kisebbségi érdekérvényesítés/Kisebbségpolitika

A kisebbségpolitika területén az RMDSZ egyrészt olyan prioritásokat fogalmazott meg, amelyek biztosítják a romániai magyar kisebbség egyéni és kollektíven gyakorolható jogait, másrészt a magyar intézményrendszer megerősítését célzó intézkedéseket kezdeményezett.

A RMDSZ kormányzati prioritásainak megvalósulása

Ebben az esetben az elemző dolga látszólag egyszerű. Elővéve *A Romániai Magyar Demokrata Szövetség Kormánykoalíciós cselekvési prioritásai* c. dokumentumot⁴⁶ meg kell nézni, hogy abból mi valósult meg.⁴⁷ Csakhogy az ott felsoroltak döntő többsége nem csupán az RMDSZ-en múlt, illetve a megcélzott intézkedések többségére az RMDSZ kidolgozott törvénykezdeményezéseket, de mint később bemutatjuk, ezek jó része a kormányzati ciklus végéig a parlamenti, szakbizottsági tárgyalásnál tovább nem jutott.

A *külpolitika* terén nem sikerült a NATO-felvétel, a EU-vízumkényyszer eltörlése, de sikerült elérni a Románia és Magyarország közti kapcsolatok javulását, a *gazdaságban* pedig az ipari parkok létrehozását, a kis és középvállalatok támogatási rendszerét, a személyi jövedelemadó bevezetését. Legjelentősebb RMDSZ eredménynek a Turisztikai Minisztérium átszervezését tekinthetjük e téren. Azonban ezek a részeredmények nem hoztak igazi szerkezetváltozást Románia gazdaságában, és az RMDSZ gazdasági prioritásainak is csak töredékében sikerült eredményt elérni. *Önkormányzati* szinten nem sikerült a sürgősségi kormányrendelet parlamenti megerősítése.⁴⁸ A helyi önkormányzati vagyongazdálkodás jogi feltételeit a helyi közpénzügyekről, a köztulajdonról, az utak jogállásáról és a koncessziókról szóló törvény megteremtette. Sikerült a helyi népszavazásról és a köztisztviselők-ről szóló törvényeket is elfogadtatni.⁴⁹ Tehát a sürgősségi kormányrendelet megerősítésén túl a többi célkitűzést megvalósították. *Kisebbségpolitika* terén sikerült a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját ratifikálni, a helyi autonómiát erősítő törvények kisebbségvédelmi vonatkozásait kidolgozni. De nem történt meg a kisebbségvédelmi kerettörvény elfogadás, azonban 2000 augusztusában már elkészült a diszkrimináció ellenes törvény, amelyet már a TDRP-kormány fogadtathatja el. A legbonyolultabb ügy a közösségi illetve egyházi javak visszaszolgáltatásának kérdése. 1997–98-ban erre vonatkozólag több kormányrendelet született (1997/21.; 1998/13.), a megjelölt 22-ingatlanból néhányat sikerült visszaadni (köztük a bukaresti Petőfi Házat és a kolozsvári Brassai Liceumot). Az 1999/83-as sürgősségi kormányrendelet 63 kisebbségi közösséghez tartozó ingatlan visszaadását rendelte el (majd ezt decemberben kiegészítették még egy 53 tételből álló jegyzékkel). Ebből 28-at adtak vissza. Csakhogy a kormányrendelet után egy külön bizottság hagyja jóvá a visszaadandó ingatlanok listáját, egy másik bizottság vizsgálja meg, hogy az ingatlan a jelenlegi használat

függvényében visszaadható vagy sem. Majd a telekkönyvi átírás általában peres eljárás útján történik. E bonyolult eljárás után eddig összesen 9 magyar közösségi tulajdont képező ingatlant telekkönyveztek. De ebből csak a bukaresti Petőfi Ház és a nagyváradi Református Püspöki Palota lett ténylegesen birtokba véve.⁵⁰

Az 1921-es földreform a magyar egyházak földtulajdonának 85%-át sajátította ki. Tehát most az 1918 előtti tulajdon 15%-át követelhetnék vissza az egyházak, de ez is csak a 2000. 1. sz. törvény területkorlátozását figyelembe véve.

A prioritások közt szerepelt „az erőszakos beolvasztás és a kisebbséglakta övezetek demográfiai összetételének módosítását tiltó rendelkezések felügyelete” is. A Székelyudvarhely-csereháti eset és az ortodox egyház székelyföldi intézményépítése azonban azt mutatta, hogy ennek betartásához nem rendelkezett kellő elszánással a kormánykoalíció.⁵¹

Az *oktatásiügyi* prioritások közül a csángómagyar oktatás helyi igényeinek kielégítése és a kolozsvári államilag támogatott magyar tudományegyetem visszaállítása nem sikerült. A többi területen: oktatási reform, az oktatási törvény módosítása, a magyarul végezhető iskolák skálájának és tanulóinak számának bővítése terén komoly sikereket könyvelhet el az RMDSZ.⁵² A magyar nyelvű felsőoktatás kérdése volt az, amely a leginkább próbára tette az RMDSZ és a többi koalíciós partner közötti viszonyt, és ami majdnem az RMDSZ kormányzatból való kilépéséhez vezetett. Ugyanakkor az RMDSZ-en belül is egyik legfőbb megosztó kérdés volt az önálló magyar egyetem kérdése. Nem szakmai kérdés annak eldöntése, hogy mi lett volna a helyes cselekedett az RMDSZ részéről.⁵³

A *kulturális életben* egyedül a Nemzetiségi Főigazgatóság pénzalapjának pályázati felhasználásában történt előrelépés. A prioritások között felsorolt törvények a Nemzetiségi Kulturális Statútum kivételével elkészültek, de nem kerültek elfogadásra.

Az egyházakat érintő prioritások közül egyedül a minden profilú felekezeti oktatási intézmények létrehozását sikerült elérni, a magánoktatás keretében. Az Egyházügyi törvény megalkotását, a már említett elkobzott egyházi javak visszaszolgáltatását, és a moldvai csángók magyar nyelvű egyházi szolgálatának bevezetését nem sikerült megoldani.

Összefoglalva: a kormányzati prioritások közül a helyhatóságok és az oktatásügy terén sikerült e legnagyobb szerkezeti és nyelvhasználati ered-

ményeket elérni. De a két kulcskérdésnek számító témában az egyházi és közösségi javak visszaadásában, illetve a magyar nyelvű állami egyetem újra-indításában csak töredék eredményeket ért el az RMDSZ.

A törvényhozói munka

A parlament két házában folytatott munka során bizonyos törvényeket a koalíció együtt kezdeményezett, míg másokat az RMDSZ egyedül. Ráadásul több, a kisebbségpolitika szempontjából fontos intézkedés a törvényhozás megkerülésével, sürgősségi kormányrendelettel került bevezetésre. Az RMDSZ parlamenti csoportja és tagjai összesen 89 törvénytervezetet kezdeményeztek. Pusztán szám szerinti megoszlásukat tekintve a legtöbb a helyi autonómia kibővítésére vonatkozik (19), de ezek többsége (14) egy-egy település közigazgatási besorolásának megváltoztatását kezdeményezte. A kezdeményezések másik jelentős csoportja a vállalkozásbarát környezet kialakítására (9), a kis és középvállalkozások támogatására (4) illetve a gazdasági privatizációra (6) irányult. Jelentős arányban szerepeltek még az RMDSZ kidolgozta törvénykezdeményezések között a mező és erdőgazdálkodással foglalkozó (8) és a munkaügy és társadalombiztosítási témájúak (9). Azonban a tervezetek kétharmada (61) csak a Szenátus vagy a Képviselőház napirendjéig vagy a szaktbizottságokig jutott. Összesen 13 RMDSZ-kezdeményezésből lett törvény. Ezek közül magyar szempontból kettő fontos: a 10 ha-on felüli mezőgazdasági területek és az 1 ha-on felüli erdők, valamint a volt közbirtokossági, egyházi vagy községi földtulajdonok visszaszolgáltatásának folyamata (1997/169.) és ennek gyakorlati szabályozása, illetve a visszaadandó területek maximalizálása 50 ha mezőgazdasági területben és 10 ha erdőben (2000/1.) A közigazgatási pozíciók tekintetében csak Dicsőszentmárton önálló jogú- Kézdivásárhely megyei jogú várossá való nyilvánítását sikerült elérni (1999/167.) További három eredményes törvénykezdeményezés az ipari parkok létrehozására és a kis és középvállalatok támogatására vonatkozó törvények voltak. Az RMDSZ törvénytervezetek közül összesen hármat utasítottak el, de ezekből csak egynek volt közvetett módon kisebbségpolitikai vonatkozása.⁵⁴

Ha a koalíciós törvényalkotást tematikusan tekintjük át, a nyelvi jogok szempontjából a minden fokon az anyanyelven való tanulás jogát biztosító tanügyi törvényt módosító sürgősségi kormányrendeletet és az ugyanilyen minőségű helyi közigazgatási törvény módosítását kell kiemelnünk.

Ez utóbbi a 20%-os nemzetiségi arány fölött biztosítja az anyanyelv hivatalos használatát.⁵⁵ A magántulajdon visszaszolgáltatása és megerősítése terén a már említett két RMDSZ kezdeményezte törvény a legfontosabb eredmény. Az előbbiekhöz hasonló jelentőségűek a közigazgatási egységek önálló vagyongazdálkodásának jogi feltételeit, a helyi közösségek politikai önrendelkezését szabályozó decentralizációs törvények, bár e tárgyban az alaptörvények még nem kerültek elfogadásra.⁵⁶ De már így is jelentősen kibővültek a helyi társadalom döntési kompetenciái.

Kisebbségpolitikai szempontból tehát az oktatási és a nyelvhasználati szabályozást leszámítva a helyi társadalmak, a helyi tulajdoni viszonyok szintjén történt komoly előrelépés. A parlamenti munkának van még két nehezen megfogható vonatkozása, amely a kormányzati munkára is érvényes. Egyrészt az RMDSZ-képviselők jó szakmai felkészültsége, amely a román politikai életben is elfogadott vélemény, és az így megjelenített magyarsággép. A másik fontos vonatkozás, amely a sérelmi alapú kisebbségvédelmen való túllépést is jelenti az, hogy ha a kisebbségi politikus ott van bizonyos döntéselőkészítő folyamatokban, már bizonyos témákat, elképzeléseket nem is célszerű felvetni. Ilyen nyilvános eset volt a Kisebbségi Hivatal vezetőjének állásfoglalása a Kolozsváron tervezett Antonescu szobor felállítására ellen⁵⁷, vagy a Kultusz törvény-tervezet elfogadásának megakadályozása a parlamenti szakbizottságban.⁵⁸ S mivel a kisebbségi politikai párt a pártpolitika része – a megkerülhetetlen együttműködés érdekében – megfontolandó, hogy a pártok használjanak-e, akár egymást túllícitálva kisebbségellenes retorikát? Hisz teljesen más jellegű kormányzati vagy parlamenti ügyekben az RMDSZ ezt viszonzhatja.

A kormányzati munka

Az RMDSZ kormányzati munkájában legfontosabbnak a kisebbségi kérdéssel foglalkozó kormányzati struktúra létrehozását tartjuk. A Kisebbségvédelmi Hivatal és a tárca nélküli miniszteri pozíció mellett a regionális irodák beindítása, majd a hivatalban készített jogszabály kezdeményezések a saját problémák kezelési lehetőségét biztosították.⁵⁹ A hivatal fontos törvénykezdeményezéseinek (a diszkrimináció ellenes törvény, a Kisebbségkutató Intézet létrehozása és a politikai üldözöttek kérelmeinek benyújtási határidejének meghosszabbítása) megvalósítása azonban már az új, TDRP vezet-

te kormány kezében van. Az Oktatási Minisztériumban létrejött a kisebbségi államtitkárság és a magyar nyelvű oktatásért felelős vezérigazgatóság.⁶⁰ Megyei szinten főtanfelügyelői és a magyar oktatásért felelős szaktanfelügyelői státusokat hoztak létre. A Művelődési Minisztériumon belül a Kisebbségi Igazgatóságot kibővítették, a szakkuratóriumok átalakítása során mindenhova magyar szakembereket vontak be. E téren a legjelentősebbnek a több mint 120 kulturális intézmény önkormányzati hatáskörbe kerülését tekintjük, amivel egy sor nyelvhasználati és intézményépítési probléma helyi szintre került, ahol egy magyar önkormányzat esetében a magyar kulturális reprezentációt nem kérdőjelezik meg.⁶¹ A Turisztikai Minisztérium és az Állami Vagyonalap megyei és területi kirendeltségeiben biztosították a magyar képviselést. A 12 turisztikai régióból a 3 magyar lakta terület esetében a minisztériumi kirendeltségek vezetői is magyarok voltak.⁶²

A kormányzati tevékenység másik színtere az *erőforrások elosztása*. Ebben a Kisebbségvédelmi Hivatal jelentősen megnőtt forrásai jelentős támogatást biztosítottak a kisebbségi szervezeteknek (1997: 6 MD lej; 2000: 62,6 MD lej kb. 60 M Ft ill. 782 M Ft) és különböző a nemzeti azonosság megőrzését szolgáló programokra. Az Oktatási Minisztériumban a magyar nyelvű képzés bővítése, új osztályok, intézmények és a BBTE-en a magyar vonal létrehozása a későbbi tagozat alapjaként számított jelentős szerkezeti bővülésnek.⁶³ A Művelődési Minisztériumban áttörést jelentett a magyar programok arányos támogatása (1997-ben 67 , 2000-ben 300 pozitívan elbírált pályázat volt, a négy év alatt közel 5 MD lejt költöttek erre a célra). A könyv és folyóiratkiadás terén 1997-ben részesültek először a magyar intézmények állami támogatásban. Ugyanígy először támogatta a minisztérium magyar vonatkozású köztéri szobrok felállítását.⁶⁴ A műemlékvédelem terén a minisztériumi források 10%-át fordították a magyar kulturális örökség részét képező műemlékek restaurálására (összesen 32 projektről van szó).

A kisebbségi problémák kezelésében közvetetten játszottak szerepet azok az RMDSZ-politikusok kezdeményezte intézkedések, amelyek az EU-hoz való közeledést, a piacgazdaság és a magántulajdon megerősítését célozták meg. Végezetül meg kell említeni a kormányzati munkának azt a részét is, amely konkrét román-magyar minisztériumi szintű megállapodásokhoz vezetett (pl. a Magyarországon szerzett diplomák honosítása, műemlékvédelmi együttműködés, turisztikai megállapodás).⁶⁵

Társadalom

A kormányzati szerepvállalással az RMDSZ mint párt hatékonyabban érvényesítette a kisebbség érdekeit, viszont az RMDSZ-t bírálók szerint, háttérbe került a romániai magyar társadalom kiépítése. Az RMDSZ mint párt elsősorban a központi, bukaresti, politikára helyezte a hangsúlyt, és a jogalkotásban vállalt szerepével próbálta meg az általános kérdéseket megoldani. Az előbbieken már felsoroltuk, hogy ez milyen területeken járt sikerrel vagy félsikerrel.

A kisebbségi érdekérvényesítés terén bizonyos elmozdulásnak lehetünk tanúi. Ma már nem nyílt etnikai konfliktushelyzeteket, diszkriminációs ügyeket kell kezelni, hanem sokkal inkább az önálló intézményépítéshez és működtetéshez való jogot. Ez azonban épp a koalíciónak köszönhetően nagyon sok esetben áttevődött a helyi hatalom szintjére. Ezen a szinten azonban már szembe kell nézni azzal az alapvető kérdéssel, hogy a magyar többségű településeken teljesen más érdekek artikulálódnak mint ahol a magyarság kisebbségben él. Az RMDSZ eddigi programjai, az apparátus tudáskészlete az utóbbi helyzetekre készült. *A tömbmagyar vagy többségi magyar területeken azonban nem az interetnikus problémák, hanem a modernizációs kérdések állnak a középpontban. Ezekre azonban az RMDSZ-apparátus nem tudott a megszokott romániai válaszonál korszerűbb, hatékonyabb kezelési módokat adni.*⁶⁶

Törésvonalak

Szakmai szempontból nem dönthető el, hogy a törésvonalak megerősödése vagy gyengülése, az eliten belüli vagy elitek közötti viták kívánatosak vagy nem egy nemzeti kisebbség esetében. Két nézet létezik ezekről a kérdésekről. Az egyik azt tartja, hogy politikailag mindenképpen az kívánatos, hogy a kisebbségi párt *egységben* maradjon és közösen lépjen fel érdekei érvényesítéséért. Ez a koncepció azon alapul, hogy a romániai magyarságnak kollektív érdekei vannak, és ezeket egységesen könnyebb képviselni, ugyanakkor nem szóródnak (vesztődnek) el a szavazatok. Ezáltal több képviselő jut a parlamentbe és politikai alkupoziója is erősebb. A másik nézet – amely kevésbé hangsúlyozza a magyarság kollektív érdekeit – azt az álláspontot képviseli, hogy a különböző politikai, regionális érdekek jobban képviselhetők, amennyiben ezek a nézetek artikulálódhatnak. A platformosodás ennek a kérdésnek az áthidalása céljából jött létre viszont a megfelelő

struktúra hiányában a pártszakadás „veszélye” áll fenn. Ezt a lépést egyelőre egyik csoport sem merte megtenni.

A felmérések arra engednek következtetni, hogy a romániai magyar lakosság eléggé egységesen értékeli az RMDSZ kormányzati részvételét, ugyanakkor az elit szintjén különválnak két csoport.

Az CCRIT 1999. februári felmérése szerint a magyarok 85%-a tekinti úgy, hogy az RMDSZ képviselte a magyarok érdekeit, 75%-a pedig úgy vélekedik, hogy az RMDSZ hozzájárult az ország problémáinak megoldásához és pozitívan értékeli a kormánytevékenységet. Csupán a választók 8%-a vélekedik úgy, hogy az RMDSZ egyáltalán vagy keveset (1%, illetve 7%) törődik a romániai magyarság jogaival. 85%-a pedig azt állítja, hogy az RMDSZ kizárólagosan vagy nagy mértékben (14%, illetve 71%) törődik a romániai magyarság jogaival. A felmérés szerint a válaszadók 78,8% támogatja, hogy az RMDSZ továbbra is a kormányban maradjon, és 9% ellenzi ezt. A felmérés más kérdései alapján összefoglalhatjuk, hogy a romániai magyarság nagy százalékban pozitívan ítélik meg a koalíciós szerepvállalást és szeretnék, ha az RMDSZ a koalícióban maradna. Azonban teljesen más képet kapunk, ha Iliescu vagy a PDSR népszerűségét vizsgáljuk. Erre azonban az RMDSZ által megrendelt közvéleménykutatások, tudtunkkal, nem terjedtek ki.

Ezzel ellentétben a Reform Tömörülés, a Magyarok Világszövetsége, az Erdélyi Magyar Kezdeményezés vezető személyiségei többször támadták az RMDSZ-vezetőségét a kormányzati szerepvállalás miatt.⁶⁷ Meg kell említeni, hogy ez csupán egy-egy új alkalom arra, hogy bírálataikat megfogalmazzák az RMDSZ-szel szemben. Ilyen értelemben az RMDSZ kormányzati szerepvállalása a már létező törésvonalat megerősítette. Ezek az ellentétek általában minden fontosabb döntésnél újrafogalmazódtak. Leginkább jellemző eset a kormányból való kilépés körüli vita, az egyetem ügye kapcsán 1998 őszén. Ezek az ellentétek előjöttek a helyi és az előválasztások alkalmával is, valamint a státustörvény-tervezet/külhoni állampolgárság kérdés kapcsán.⁶⁸

Ez a belső ellenzék a brassói (1993-as) programhoz szeretne visszatérni, amelyben a nemzeti autonómiára vonatkozó stratégia fogalmazódott meg, amely – nézetük szerint – a romániai magyarság megmaradását és gyarapodását szolgálja. Ez a belső pluralizmusra épülő önkormányzati modell. Meg kell jegyeznünk, hogy ez irányba nagyon kevés lépés történt a koalícióba lépés előtt is, 1996 után pedig teljesen háttérbe szorult. E mögött az áll,

hogy 1993-96 között a modell érvényesítéséhez nem voltak biztosítottak a külső feltételek – valamint a politikai akarat is hiányzott – ezért nem tudtak előrelépni, míg 1996 után a kormányzati szerep egy másik politikai-pártküzdelmekre alapozó érdekérvényesítést hozott előtérbe.

A *törésvonalak kérdése* két szempont szerint értékelhető. Amennyiben az „egység” fő érték, úgy a koalíciós részvétel tovább mélyítette a csoportok közötti ellentétet. Amennyiben a belső *pluralizmus* az érték, úgy pozitív, hogy a belső ellentétek markánsan megfogalmazódnak és elindít (folytat) egy belső demokratizálódást. Nehéz eldönteni, hogy melyik biztosítja inkább a romániai magyarság megmaradását és megerősödését, amit kiindulópontul fogadtunk el. A kulcskérdés a stabilitás problémája. Ha a román nemzetpolitika több magyar tárgyalópartner között választhat, jelentősen romlik a magyarság alkupoziója. Ez a romániai magyar kisebbségpolitika alapproblémája 1920 óta. Az egység kategória görgetése helyett inkább az integrációs képesség hiányából lehetne kiindulni. Ebből a szempontból az RMDSZ politikai elitje az utóbbi négy évben jelentősen meggyengült. Ahogy az RMDSZ egyre jobban pártosodott úgy a mozaikszerű személyi, területi, generációs, gazdasági érdekcsoport-hálózatok, – amelyet magával hozott a kormányzati részvétel napi igénye – 1998 után egyre inkább tömbösödtek. Markóék kísérlete egy centrumcsoport létrehozására nem sikerült. A csíkszeredai kongresszuson világgossá vált, hogy a jelenlegi vezetéssel szemben egy 40%-os ellenzék létezik az RMDSZ vezető intézményeiben.⁶⁹ Ezt követően az önkormányzati választások időszakában, amikor már új megyei RMDSZ-elitek, gazdasági érdekcsoportok jelentkeztek a vezetés ezeket nem tudta integrálni. Sőt arra volt törekvés, hogy a Csíkszeredában megragadhatóvá vált másik tömböt, készülve az ellenzéki pozícióra, minél kisebbre szorítsák, hogy az 2000 után se vehesse át a párt vezetését. Ezt követően már a centrumba tartozó, közvetítő politikusok, az új nem integrált helyi elitek is a Reform Tömörülés felé tájékozódtak. Ahol azonban jelenleg nincs a Markóhoz fogható integratív személyiség, nincs markáns társadalompolitikai programjuk és a kettős állampolgárság körüli aláírás-kampányharcokban törekvéseiket, a romániai közvélemény előtt Budapesttel kérdőjeleztette meg a jelenlegi vezetés.⁷⁰ Az RT törzstémája, az önkormányzati modell mellett a föderatív/erdélyiség program, amelyet a választási programjába, központi helyre emelt be az RMDSZ.⁷¹

Egy lehetséges következő kormánykoalícióban való részvételről a romániai magyarok véleménye eléggé megoszlott. A megkérdezettek 52,3% azt mondta, hogy az RMDSZ maradjon/vegyen részt a kormányban függetlenül a választások győztesétől. A megkérdezettek 42,6%-a szerint az RMDSZ csak a demokratikus pártokkal vegyen részt egy koalícióban. A megkérdezettek csupán 1,8%-a véli úgy, hogy a párt ne vegyen részt semiféle kormánykoalícióban.⁷²

Nem szabad megfélekedezni arról sem, hogy azok, akiket az RMDSZ pozícióba juttatott nem csupán a „magyar” érdekeket képviselik, hanem ugyanakkor egyéb „nem-magyar” adminisztratív funkciókat is ellátnak. Az apparátusban lévőknek egyrészt a kormányprogramnak megfelelő döntéseket kell végrehajtaniuk, másrészt ezen belül kiharcolni a speciális magyar követeléseket.

Társadalmi mobilitás

A kormányzás hatása a mobilitásra, a jövőkép alakulására illetve az elvándorlásra igen nehezen mérhető. A romániai statisztikák és vizsgálatok nem szolgálnak elég adattal arra nézve, hogy hogyan változott a társadalmi mobilitás, és még kevesebbet tudunk ennek nemzetiségi vonatkozásairól. A romániai elemzések szerint sem sikerült megvalósítani a reformot és a gazdasági szerkezetváltást. A kezdeti biztató jelek után a reform megtorpant és a társadalomra inkább az elszegényedés a jellemző. Ezt mutatják azok a közvélemény-kutatási adatok is, amelyek az 1996 előtti reformellenes és a redistributív politika felé fordulást jelzik. Ez természetesen kihatással van a romániai magyarságra, és semmi okunk sincs feltételezni, hogy a magyarságnál ezek a folyamatok kevésbé érvényesülnének.

A mobilitásra vonatkozólag csupán az elite van némi rálátásunk.⁷³ Előljáróban el kell mondanunk, hogy az RMDSZ-nek igazából nem kellett megharcolnia a működéséhez szükséges forrásokért. Ezt részben állami támogatásból, de nagyobbrészt magyarországi – elsősorban – a civil társadalmon keresztül érkezett közalapítványi forrásokból fedezte. A helyi szinten gyűjtött tagdíjak csupán a helyi költségek egy részét tették ki. Az elit tulajdonképpen a (két) állami redistribúciótól függött. (Ez természetesen csak a politikai elit egy részére igaz.) Fokozatosan, a parlamenti és helyhatósági választások során egyre több RMDSZ-es képviselő élt meg, vagy egészítette ki jövedelmét a román állami fizetésekből.

Részben ez a jövedelem magyarázza, hogy az értelmiségit lassan kiszorította a politikából a vállalkozói és „technokrata” réteg. A társadalmi változás során egyre inkább csak azok tudtak helyt állni a parlamenti és helyi adminisztrációs képviselők közül, akik közigazgatási és gazdasági ismeretekkel rendelkeztek és tisztában voltak érdekeikkel. (Ez a változás már a '90-es évek elején elkezdődött, az RMDSZ kormányzati szerepvállalása ezt a tendenciát csak felerősítette.)

A mobilitási lehetőségek elsősorban a politizáló, illetve a gazdasági elitet érintette. (A politizáló réteghez azokat is odasoroljuk, akik a kormányváltással kerültek az RMDSZ által delegált pozíciókba.) A már említett törvonalat újratermeli az a tény, hogy általában az RMDSZ jelenlegi vezetéséhez közelállóak kerültek államigazgatási pozíciókba. Emiatt ez a réteg természetesen pozitívabban viszonyul a kormányzati szerepvállaláshoz. Ez a csoport azonban nem olyan széles és befolyásos, mint Szlovákia esetében, ahol a választásokat követő napokban az MKP (leginkább a volt MPP-sek) már kész személyi, pozíció-igénylő listákkal áltak elő. Ez az RMDSZ esetében egyszerűen a romániai politika személyi alku és nem program- és szerződéselvtű jellegéből adódóan elmaradt.

Az értelmiségképződés elsősorban az egyetemen történik, és mint már utaltunk rá, ezen a területen komoly előrelépés történt. Ez azonban egyelőre csak számszerű növekedést hozott és a minőségi oktatás területén súlyos hiányosságok vannak. Az igazi elitképzés csak szűk műhelyekben, illetve Magyarországon zajlik. A kivándorlók száma a kilencvenes évek közepétől épp a középosztálybeli fiatalok körében újra emelkedett.⁷⁴ A Magyarországon továbbtanulók döntő része továbbra sem tér vissza Romániába. Ennek viszont nincs sok köze az RMDSZ kormányzati szerepéhez.

Következtetések

1. Az elemzés alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy az RMDSZ részvétele a kormányban inkább kedvező, mint kedvezőtlen változásokat hozott a romániai magyarság számára. Ezeket a változásokat a kormányt csupán kívülről támogatva valószínűleg nem lehetett volna elérni. Valószínűsíthető, hogy az 1996 előtti helyzethez képest akkor is kedvezőbben alakult volna a magyarság sorsa, ha az RMDSZ csak kívülről támogatja a kormányt. Viszont az RMDSZ számára igen fontos volt, hogy államigazgatási pozíciókhoz juttassa néhány politikusát. Ezáltal több infor-

mációval rendelkezett és megvolt a lehetősége, a döntések befolyásolására. Az általános gazdasági helyzet romlása, a gazdasági reformok elmaradása hasonlóképpen érinti a romániai magyarságot, mint az ország többi lakosát, ezek viszont csekély mértékben múltak az RMDSZ-en. Fenn állt annak a veszélye, hogy a kormányzati részvétellel az esetleges kudarcokért az RMDSZ-t fogják okolni a romániai választók. Ez nem következett be, és a magyar szavazók sem szankcionálták emiatt az RMDSZ-t.

2. Megállapíthatjuk, hogy az RMDSZ számára központi kérdésekben csekély előrelépés történt. Ezekben a témákban: a kisebbségi társadalom megerősítése, a kulturális reprodukció biztosítása, a közösség saját irányítása érdekében nem sikerült igazán előrelépni. Ehhez szükség lenne a valamilyen típusú elfogadott autonómiára és önálló intézményrendszere. Háttérmagyarázatként hozzá kell tennünk, hogy ezeknek az igényeknek a biztosítása és kiharcolása szöges ellentétben áll a román nemzetépítő projekttel. Az ilyen követelések román támogatása fel sem merült egészen 1996-ig. A jelenlegi kormány, amely a legkevésbé ellenzi az RMDSZ ilyen irányú törekvéseit, szintén nem igazi partner ebben. Valószínűleg nagyon sokat veszítettek volna népszerűségükből a kormány és az abban résztvevő román pártok egyenként is, ha a román szavazók és közvélemény által elfogadhatatlannak tartott RMDSZ-követeléseket támogatta volna. A közvélemény-kutatási adatok szerint, habár a románok szerint is javult a román-magyar viszony, az RMDSZ-követelések még mindig eltűntek.⁷⁵

3. Az RMDSZ természetesen tudatában volt annak, hogy követeléseit nem találhat maradéktalan támogatásra, ezért azt hangsúlyozta, hogy megteszi, amit megtehet úgy, hogy a kormánykoalíció ne bomoljon fel. Ennek két fontos következménye volt. Egyrészt megtorpant az önkormányzati autonómia program. Négy év távlatból kirajzolódik az, hogy az RMDSZ inkább a kormánytényezőségben rejlő lehetőségeket próbálta kihasználni és kevésbé törekedett a belső struktúrák megerősítésére. Részben ennek következménye, hogy a nem kormányzati funkcióban lévő magyarok belülről támadták az RMDSZ-vezetőséget és saját befolyásukat növelték egyes területeken. Mint ahogy az Bíró A. Zoltán elemzéséből is kiderül, a „lenti társadalom”, még akkor is ha haszonélvezője, morálisan nem támogatja az RMDSZ koalíciós részvételét.⁷⁶

4. Az RMDSZ kormánykoalíciós részvételével háttérbe szorultak az RMDSZ nem kormányzati és nem parlamentáris fórumai. Ez abból is adódott, hogy az RMDSZ egyre inkább a választásokra koncentráló politikai párttá vált. A helyi pártszervezetek és a társadalomszervezés az a terület, amely a leginkább megsínylette a koalíciós részvételt. Az Ügyvezető Elnökség szakapparátusát felszívták a kormányzati feladatok. Miközben az ÜE vezetője egyre több politikai kérdésben hallatta hangját, az intézmény súlya jelentősen csökkent a bukaresti központhoz képest.⁷⁷

Az RMDSZ vezetése letörte a helyi hatalomátvételi kísérleteket, mert ezzel kockáztatta volna, hogy a következő parlamenti választások során nem sikerül saját embereit befutó helyekre jelölni. Ennek a hátulütője, hogy nőtt a magyar lakosság egy részében az RMDSZ iránti elégedetlenség. Részben ezzel magyarázható, hogy a helyi választásokon sok magyar nemzetiségű jelölt indult az RMDSZ-en kívül a helyhatósági választásokon.

5. *Konszociális* politikai berendezkedés olyan esetekben jön létre, ahol két vagy több szubkultúra szerveződik – vallási, nyelvi, etnikai – törésvonalak mentén. Egy ilyen tipikus helyzet a multinacionális társadalmak esete, mint például Románia. Szubkultúrákról, ezek intézményesült formájáról, a pilléerekről vagy oszlopokról, akkor beszélünk, amikor több törésvonal átfedi egymást, így a *modell szociológiai része alkalmazható Romániára*, megkülönböztetve a román és magyar nemzeti alapon szerveződő szubkultúrákat. *A modell politológia része*, amely a konszociális demokráciát helyezi középpontba a további vizsgálódásunk tárgya. A konszociális demokrácia jellemző vonásai közé tartozik a nagykoalíció amelyben képviselve vannak a nyelvi és vallási csoportok, ezen csoportok autonómiája, arányos képviselet, valamint a kisebbség vétő joga az őt érintő kérdésekben. A konszociális demokrácia megteremtéséhez a kedvező feltételek közé soroljuk a szubkultúrák nagyjából hasonló méretét, az elitek együttműködési szándékát, a korábbi pozitív együttműködési hagyományokat, a külső veszélyek hiányát, valamint a csoportok földrajzi koncentrációját. Romániára alkalmazni a klasszikus modellt túlzásnak tűnik, és semmiféleképpen nem beszélhetünk konszociális demokráciáról. Viszont deskriptív szinten beszélhetünk konszociális gyakorlatról. Értem ezalatt, hogy a románok és magyarok kö-

zötti viszonyról az elitek tárgyalnak szubkultúrájuk képviselőjében. A meg-egyezések felső szinten történnek, saját szubkultúrájuk figyelmen kívül ha-gyásával, mintegy feltételezve, hogy az eliticsoportok képviselik szubkultú-rájuk nézeteit.

Lijphart szerint két fő feltételnek kell teljesülnie a konzociációhoz. Egyrészt az elitek együtt akarjanak működni és kompromisszumkészek le-gyenek, másrészt ezeknek a vezetőknek biztosítani kell maguk számára cso-portjuk támogatását.⁷⁸ *Romániában legnagyobb akadály az, hogy két nemzetépítő politikát folytató csoportról beszélhetünk, és a megegyezés épp e projektek megvalósítá-sát akadályozná; nézetünk szerint – identitáskérdésekről lévén szó – lehetetlen a meg-egyezés. Főleg, abban az esetben, amikor az egyik csoport számszerűleg sokkal na-gyobb a másikinál, és nem igazán fűződik érdeke olyan megegyezésekhez, amelyek számára előnytelenek, illetve többségi szavazással, demokratikusan, keresztülvihetik elképzeléseiket. A konzociális gyakorlat azért működhetett, mivel külföld felé szüksé-ges volt a kisebbség kormányzati részvétele.*

Romániában az etnikai törésvonal mentén szerveződnek a szubkultú-rák. Emellett léteznek a magyar szubkultúrán belüli törésvonalak is. *A 2000-es év végére úgy tűnik, hogy a romániai magyarságon belüli törésvonal intéz-ményesült, amit az RMDSZ jelenlegi vezetősége és a belső ellenzék közötti ellentét határoz meg. A regionális, katolikus/protestáns ellentét nem jelen-tős, valamint a generációs ellentét is háttérbe szorult. A sajtóban mérsé-kelt/radikális ellentétként jellemzett konfliktus szociológiailag úgy is leírha-tó, mint az eltérő integráció elképzelések. A jelenlegi RMDSZ vezetőség első-sorban a romániai magyar egyének integrációját a romániai társadalomba, míg az ellen-zéke a romániai magyarság, mint önálló társadalom integrációját helyezi előtérbe. Épp ezért a mai RMDSZ vezetés ellenzéke a kormányzati szerepvállalást káros-nak tartja az önálló romániai magyar társadalom kialakulására és megerősö-désére nézve. Ennek a társadalmi és pártérdekek ellentétének a kezelésére a politikai pártot ellenőrizni képes társadalmi kontrollmechanizmusok al-kalmasak (nyilvánosság, önkormányzati kontroll, konkurens csoportok, szervezetek kritikája).*

A következő néhány év identitáspolitikai kulcskérdése lehet, hogy mi-ként tudja a romániai magyar elit az előbb említett mechanizmusokat mű-ködtetni.

JEGYZETEK

- ¹ Convenția Democrată din România
- ² Bakk Miklós: 1989-1999: az RMDSZ első tíz éve. In *Romániai Magyar Évkönyv 2000.* szerk. Bodó Barna, Szórvány Alapítvány-Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2000, 19-32.; Kronológia. In *Romániai Magyar Demokrata Szövetség 1989-1999,* Kolozsvár, 2000
- ³ További kutatásunk során egységes szempontrendszer szerint 50, a kormányzati munkában közreműködő személlyel szeretnénk interjúút készíteni valamint az SZKT vitáit fogjuk feldolgozni. Ez adhat egy részletesebb elemzéshez megfelelő hátteret.
- ⁴ *Mérlegen:* Az RMDSZ a koalícióban, 1996-2000. RMDSZ, é.h.n. 80.; ill. Toró T. Tibor: Az RMDSZ koalíciós szerepvállalása: zsákutca vagy kiút egy hatékonyabb politikai érdekképviselő felé? *Magyar Kisebbség,* Új sorozat, IV. évf., 1998. 1. sz. 222-251. és a megjelent válaszok: uo. 1998. 2. sz. 3-141.; Borbély Zsolt Attila: Markónak mennie kell. *Erdélyi Napló* 1999.17. sz.
- ⁵ Bíró A. Zoltán: A kormánybalépés egy éve a magyar-magyar reláció szemszögéből. In In Bakk Miklós-Székely István-Toró T. Tibor (szerk.) *Útközben: pillanatképek az erdélyi magyar politika reformjáról.* Pro Print, Csíkszereda, 1999, 124-137.
- ⁶ Partidul Democrației Sociale din România
- ⁷ Dan Pavel: Performanța Coaliției? Rămînerea împreună (1). *Sfera Politicii* 1998. Nr. 65, dec., 7.
- ⁸ Dan Pavel: Performanța Coaliției? Rămînerea împreună (2). *Sfera Politicii* 1999. Nr. 66, ian., 19.
- ⁹ Dan Pavel: De ce nu s-a predat coaliția? *Sfera Politicii* 2000. Nr. 78, ian., 5.
- ¹⁰ Kincses Előd: Az RMDSZ választási szereplése a szavazatok tükrében. *Kronika* 2000 december 30-31.
- ¹¹ Donald L. Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict.* Univ. of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1985.
- ¹² Partidul Democrat
- ¹³ Dan Oprescu: Care Contract? Care Românie?, *Sfera Politicii* 1997. Nr. 51. aug. 2.
- ¹⁴ Bakk Miklós – Székely István: Az RMDSZ és az önkormányzati választások *Magyar Kisebbség* – 2000. 3. sz., 111.
- ¹⁵ Alianța pentru România (Szövetség Romániáért)
- ¹⁶ Partidul Național Liberal (Nemzeti Liberális Párt)
- ¹⁷ Partidul România Mare (Nagy Románia Párt)
- ¹⁸ Bakk – Székely i.m. 112.
- ¹⁹ <http://www.kappa.ro/guv/bec/bec96.html/>; www.rmdsz.ro
- ²⁰ *Barometrul Opiniei Publice* – Romániában negyedévente megjelenő közvélemény-kutatási eredmények.
- ²¹ Gondolunk elsősorban a belső migrációra és kivándorlásra, valamint a társadalmi rétegződésben végbement jelentős változásokra.

- ²² Centrul pentru Cercetări a Relațiilor Interetnice din Transilvania (Erdélyi Interetnikus Kapcsolatok Kutatóközpontja)
- ²³ *Romániai magyarok 2000*. CCRIT, 2000 március, 33.
- ²⁴ Ha a program saját társadalomra vonatkozó részét nézzük, akkor pedig egy konzolidációra törekvő, konzervatív értékrenddel találkozunk.
- ²⁵ Pasti, Vladimir: *România în tranziție: căderea în viitor*. Nemira, București, 1995.
- ²⁶ Balázs Sándor: A hatalomban vagy a hatalomból. *Magyar Kisebbség* 1998. 2. sz. 6.
- ²⁷ Toró T. Tibor: Az RMDSZ koalíciós szerepvállalása: zsákutca vagy kiút egy hatékonyabb politikai érdekképviselet felé? *Magyar Kisebbség* 1998. 1. sz. 224.
- ²⁸ Feltételezés, ugyanakkor erre utalt Tőkés László is „Érvek és ellenérvek” című temesvári előadásában, in Bodó Barna (szerk.) *Kisebbségi érdekvédelem: kormányból és/vagy ellenzékéből*. Temesvár, 1997, 7.
- ²⁹ *Mérlegen* i.m. 67-70.
- ³⁰ A kormányzati apparátusban országos és helyi szinten min. 170 főt helyeztek el az RMDSZ. *Mérlegen* i.m. 3. Ez a csoport további már nem pártleosztású státuszokra több tucat magyar alkalmazottat vitt be.
- ³¹ A 84/1995. sz. Oktatási törvény és az 1999-es módosítás összehasonlítását adja: *Mérlegen* i. m. 14-16.
- ³² „Az Operatív Tanács az RMDSZ-en belül lényegében a teljes politikai döntéshozói hatáskört átvette.” Bakk Miklós: Hatáskör-módosulás. *Kronika* 2001 január 20-21.
- ³³ Lásd a csíkszeredai 1997-es RMDSZ Kongresszus anyagait valamint a *Mérlegen 2000* kiadványt.
- ³⁴ Az 1997-es temesvári konferencián elhangzott előadások (Tőkés László, Bodó Barna, Borbély Imre) ezt sugallják. In Bodó Barna (szerk.) *Kisebbségi érdekvédelem: kormányból és/vagy ellenzékéből*. Temesvár, 1997.
- ³⁵ Borbély Imre hivatkozik Markó Béla metaforájára. *Kisebbségi érdekvédelem* i. m.
- ³⁶ Borbély Zsolt Attila: Markónak mennie kell. *Erdélyi Napló* 1999. 17. sz.
- ³⁷ Tőkés László: Érvek és ellenérvek. In *Kisebbségi érdekvédelem* i. m.; illetve *Magyar Kisebbség* 1998. 2. sz. több szerzője: Bodó Barna, Borbély Imre – Borbély Zsolt Attila, Szőcs Géza
- ³⁸ *Romániai magyarok 2000*, CCRIT, 22.
- ³⁹ Ethnobarometer, CCRIT, 2000 May-June, 22.
- ⁴⁰ Ezt elemzésünk következő fejezetében tekintjük át.
- ⁴¹ A FIDESZ-MPP országos elnökségének memoranduma a román-magyar alapszerződés tárgyában. In Lőrincz Csaba–Németh Zsolt–Orbán Viktor–Rockenbauer Zoltán: Nemzetpolitika '88–'98. Osiris, Budapest, 1998, 306-307. A magyar belpolitikai vita sajátélemzését adta: Kovács Éva-Csigó Péter: Európai integráció vagy/és kisebbségvédelem? A román magyar alapszerződés sajtóvitája. Bp., 2000, In Diskurzusok a vándorlásról. szerk. Sík Endre-Tóth Judit, NMMK, Bp., 2000, 252-278.
- ⁴² Zsigmond Csilla: A ciánszennyeződés mediatisálása a Népszabadság, a Magyar Nemzet és a HVG hasábjain, *Pro Minoritate* 2000. 1. sz. 139-147.

- ⁴³ *Romániai magyarok 2000.* CCRIT, 22.
- ⁴⁴ Románia magyarságpolitikájának ezt a vonulatát képviselte a két világháború között Zenobie Paclașianu, ma pedig többek között Valentin Stan.
- ⁴⁵ A Reform Tömörülés levele (150-en írták alá a csíkszeredai kongresszúson) *Szabadság* 1999. május 15.
- ⁴⁶ *RMDSZ Közlöny* 1997. november 27. 20-24.
- ⁴⁷ A prioritásokat a *Mérlegen* c. kiadvány vonatkozó fejezeteivel vetettük egybe. Így ha külön nem szükséges a forrást nem tüntetjük fel.
- ⁴⁸ Az 1997 tavaszán elfogadott 1991/69., a helyi közigazgatásról szóló törvényt módosító és kiegészítő 22. sz. sürgősségi kormányrendelet szavatolta: azokban a közigazgatási egységekben, ahol egy kisebbségi közösséghez tartozó személyek száma meghaladja a 20%-ot, a helyi, illetve megyei tanácsülések napirendjét nyilvánosságra kell hozni az illető közösség anyanyelvén is.
- azokban a tanácsokban amelyekben egy kisebbségi közösséghez tartozó tanácsosok száma eléri az összlétszám egyharmadát, az üléseken az illető közösség anyanyelve is használható;
 - azokban a közigazgatási egységekben ahol egy kisebbségi közösséghez tartozó személyek száma meghaladja a 20%-ot, az írásban vagy szóban közönségkapcsolatot tartó személyek megfelelő számban kell hogy ismerjék az illető közösség anyanyelvét is;
 - azokban a közigazgatási egységekben, ahol egy kisebbségi közösséghez tartozó személyek száma meghaladja a 20%-ot, ezek a hatóságokhoz írásban és szóban az anyanyelvükön fordulhatnak, választ is ezen a nyelven kapnak. Amennyiben a helyhatóság képviselője vagy alkalmazottja nem ismeri az illető nyelvet akkor a polgármesteri hivatal köteles hivatalos tolmácsot biztosítani. Ugyanakkor, ezeken a településeken a helyhatóságok biztosítják a feliratokat az illető közösség anyanyelvén is.
- Ez a kormányrendelet az első koalíciós válság, majd az Alkotmánybíróság döntése miatt nem tudott törvényerejűvé válni (1998. május 19-i döntés).
- ⁴⁹ *Mérlegen* i. m. 46-48.
- ⁵⁰ A Kisebbségvédelmi Hivatal, Markó Attila tájékoztatása alapján.
- ⁵¹ Szász Jenő: Székelyudvarhelyi Cseréhát – áru vagy próbakő? In *Romániai Magyar Évkönyv* 2000 i. m. 178-183.
- ⁵² Murvai László: Magyar nyelvű oktatás Romániában (1989-1999). Uo. 104-113.
- ⁵³ 1998. szeptember 5-6-i SZKT ülés határozata az egyetem követelésének elutasítása esetén a kilépésről. *Szabadság* 1998. szeptember 7. Tőkés László kivárási javaslata. *Háromszék* szeptember 7. 1998. szeptember 30-i kormányülés (Javaslat a Petőfi-Schiller multikulturális egyetemre) *Népújság* 1998. október 2. SZKT újabb határozat a koalícióban való maradásról *Szabadság* 1998. október 5., majd a román ellenzéki tiltakozásokról *Szabadság* október 8.
- ⁵⁴ 1998/99.: Az állam által elismert vallásos felekezetek által fogyasztott villamos- és hőenergia, földgáz, víz- illetve csatornahasználat díjának az állami költségvetésből történő támogatásáról szóló törvénykezdeményezés.

- ⁵⁵ Lásd az 52. jegyzetet.
- ⁵⁶ *Mérlegen* i. m. 45-48.
- ⁵⁷ 1999. november 3. RMDSZ Tájékoztató, 1999. nov. 4.
- ⁵⁸ 2000. feb. 16.
- ⁵⁹ *Mérlegen* i. m. 4-6.
- ⁶⁰ Uo. 10.
- ⁶¹ Uo. 18-20.
- ⁶² Uo. 29.
- ⁶³ Magyar András-Szilágyi Pál-Kása Zoltán: A Babes-Bolyai Tudományegyetem 1989 és 2000 között. Uo. 71-80.
- ⁶⁴ A Sepsiszentgyörgyi Mikó és a marosvásárhelyi Petőfi szobrok elkészítését a Művelődési Minisztérium 650 M lejjel támogatta. Uo. 19.
- ⁶⁵ Uo.
- ⁶⁶ A helyhatósági választások székelyföldi sajtóanyagát áttekintve jutottunk erre a következtetésre.
- ⁶⁷ Toró T. Tibor, Borbély Imre, Katona Ádám
- ⁶⁸ Az RMDSZ a kezdetben a „státustörvény” koncepciót támogatta, míg az RMDSZ belső ellenzéke, amely részben a Magyarok Világszövetsége Erdélyi Társasága köré szerveződött, a külhoni állampolgárság koncepcióját helyezte előtérbe.
- ⁶⁹ Az RMDSZ Csíkszeredai kongresszusa a 431 küldöttből 274-en Markó Bélára, 157-en pedig Kincses Elődre az RT jelöltjére adták le a szavazatukat. *Romániai Magyar Szó* 1999. május 17.
- ⁷⁰ Németh Zsolt előadása Magyarország külpolitikai prioritásai. Kolozsvár, 2000. október 7.
- ⁷¹ *RMDSZ Választási program* 2000. RMDSZ, 62.
- ⁷² *Ethnobarometer*. CCRIT, May-June 2000, 42.
- ⁷³ Elsősorban a *Mérlegen* kiadvány alapján, amelyben nevesítik az állami adminisztrációba kerülteket.
- ⁷⁴ Bevándorlási kérelmek számának alakulása Romániából: 1994:4619; 1996: 3271; 1999:5266. www.b-m.hu/migráció/statisztika
- ⁷⁵ *Ethnobarometer* 2000 May-June, 45-46
- ⁷⁶ Biró A. Zoltán i. m. 129.
- ⁷⁷ Bakk Miklós: Hatáskör módosítás, *Krónika*, 2001. jan. 20-21.
- ⁷⁸ Lijphart Arend: *Democracy in Plural Societies: A Comparative exploration* New Haven and London, Yale University Press, 1977

NÁNDOR BÁRDI – ZOLTÁN KÁNTOR
The Democratic Alliance of the Hungarians in Romania
(DAHR) in the Romanian Government

The authors analyse the for years of governmental participation of the Democratic Alliance of the Hungarians in Romania (DAHR). However the goal of the authors is not to evaluate the performance of the party they did it implicitly by analysing the achievements and failures. In the first part of the study the authors present the DAHR as an ethnic group and they analyse the character of its policy. The authors show that the local and the general electoral results cannot be used as evaluation criteria and they propose to analyse the question by comparing the electoral promises and the achievements on the one hand and by analysing the effects of this governmental participation on the internal structure of the Hungarian society in Romania on the other hand. Besides, the authors focus on the changes in the educational systems, in local administration and cultural policy. A similar importance has also the changes in the relationship between the Romanians and Hungarians and between Hungary and Romania. A special attention is accorded to the internal tensions within the Hungarian minority.

KÖNYVISMERTETÉSEK

Kísértetház

Todorova, Maria: Imagining the Balkans.

New York–Oxford, 1997, Oxford University Press. 257.

A Balkán. Ha kiejtjük ezt a szót, felderenghet előttünk a félsziget körvonala, feltámadnak bennünk a sztereotíp képek, amelyekkel a híradókban, újságokban, politikai és értelmiségi diskurzusokban egyaránt találkozhatunk, összekeveredve személyes élményekkel: hegyek, rossz utak, az Adriaparti menő szállodák és az elmaradott, piszkos falvak, „a vérbosszú máig élő hagyományai”, borostás, kalasnyikovos férfiak, cigarettát tarháló román határőrök, ikonok, pópák, pásztorok, menekültek, útonállók, s feldereng valami arról is, amit az iskolában tanultunk (vagy tanítunk): „Európa puszkaporos hordója”, „parasztársadalmak”, „etnikai feszültségek”. A különböző eredetű sztereotípiák általában egy irányba mutatnak: valami primitív, ősi, barbár régió, amely szembeállítható a „civilizált világgal”, „Európával” – de ugyanakkor mégis Európa része, főleg ha „a Kelettel” állítjuk szembe (vagy mondjuk Amerikából vesszük szemügyre).

Az Egyesült Államokban élő bolgár kutató nő könyve ezen Balkán-képzetetről, a Balkánról alkotott elképzelések, ismeretek, előítéletek kialakulásáról, változásairól és fennmaradásáról szól. Maria Todorova vizsgálódásaiiban tisztán megkülönböztet három különböző, bár egymással szoros kapcsolatban álló szintet:

- a Balkán, mint képzet (image), használói szemében úgy tűnik, mint ha egy öröktől fogva változatlan, mozdulatlan, lényegi vonásaiban elvonatkoztatottá és az eredeti helyszínétől szinte már elváló „ideáltípus” lenne.

- a Balkán, mint földrajzi/történelmi/kulturális entitás a történelem során számos, gyakran igen szélsőséges változáson ment át – bár erről időnként még a történészek is hajlamosak elfeledkezni, az imént említett kép hatására, amelynek igen gyakran ők maguk is aktív formálói.
- ugyanakkor ezen bizonyos Balkán-képzet *kialakulása* maga is történelmi folyamat, létrejötté alig kétszáz éves múltra nyúlik vissza. Todorova könyvének legnagyobb része ez utóbbi folyamatról szól.

A 18. századig, tudjuk meg a könyvből, az európai megfigyelők a Török Birodalmat egyetlen egységnek látták, amelynek európai és ázsiai birtokai egyaránt vannak, ezek különbsége azonban lényegtelennek tűnt az azonoságokhoz képest. Todorova hivatkozik a híres, valamikor a század elején megalkotott „Völkertafel”-re (69. o.), amely valószínűleg stájerországi kocsmák és fogadók falán függve igazította el a helyieket, hogyan lehet felismerni a különféle idegen nemzetek fiait, s hogyan kell velük bánni (s amelyről mi főleg azt szoktuk idézni, hogy a magyarok „erkölcsi parasztosak”, „természetük a legkegyetlenebb” és „lázadó”, viszont „mindenben bővelkednek”, l. magyarul *História*, 1997/1. szám, a színes borítón és 17. o.). Ezen kezdetleges nemzetkarakterológia utolsó oszlopában egy turbános-bugyogós férfialak látható, „török vagy görög” felirattal – ami azt jelenthette, hogy a kor osztrák (és valószínűleg nyugati) megfigyelője egy kategóriába sorolta „a törököt” (értve alatta valamennyi iszlám vallásút) és „a görögöt” (értve alatta valamennyi balkáni keresztényt).

A félszigetet ekkor leggyakrabban az „Európai Törökország” vagy hasonló neveken emlegették. A tartós török uralom mellett ehhez hozzájárult az is, hogy a helyszínen járó nyugati vagy orosz utazók általában *átutazók* voltak, akik Konstantinápolyba, vagy tovább, a Közel-Keletre tartottak. A „Balkán” kifejezés először a sokáig antik néven Haemusnak nevezett hegység (török eredetű) nevéként bukkant fel; a 18. században a Haemust és Balkánt felváltva használták, mígnem a 19. század elejétől felülkerekedett az utóbbi.

A „Balkán-félsziget” kifejezést az egész félszigetre először August Zeune német földrajztudós használta 1808-ban. Egyértelműen az Appennini- és Pireneusi-félsziget mintájára alkotta meg a kifejezést, s tévesen a Balkán-hegységet adta meg a félsziget északi határaként. Az elnevezés tehát tisztán földrajztudományi értelemben nem igazán szerencsés, mégis, elterjedését segítette, hogy a 18. század végén, de még inkább a 19. század

folyamán a Balkán egyre markánsabban elütő képet kapott az „orientális” Oszmán Birodalomtól. Ebben a folyamatban az információk mennyiségének és minőségének ugrásszerű javulása játszott fontos szerepet, amely feltárta az „Európai Törökország” és például „Kisázsia” közötti (néprajzi, vallási, kulturális, stb.) különbségeket is. Az érdeklődést fokozta az ógörögök szinte már kultikus tisztele (amiben a romantika kivételesen nem tagadta, hanem folytatta a felvilágosodással kezdődő intellektuális divatot). A térség iránti megnövekedett érdeklődésben azonban minden bizonnyal az itt élő népek függetlenségi mozgalmai és a nagyhatalmak ezzel párhuzamos behatolási törekvései játszották a legfontosabb szerepet.

Ezen összefonódó intellektuális és politikai áramlatok rajzolták ki mind láthatóbban „a Balkán” körvonalait. A Balkán-félsziget – vagy egyszerűen: a Balkán (the Balkans) – a 19. század második felében vált a legfontosabb elnevezéssé, és főleg a berlini kongresszus (1878) után kiszorította a korábbi elnevezéseket. Ekkor kezdődtek a máig tartó heves viták is a Balkán határairol: általában a földrajzi érvek keverednek a kulturális és történelmi érvekkel; a többség szerint a keleti, déli és nyugati határokat egyértelműen kirajzolja a tenger, míg az északi határ már bizonytalabb; a többség a Dunát tekinti határnak, de általában beleértik az ettől északabbra elterülő Romániát (ritkábban, de ilyenkor is a magyar értelmiségi és politikai elit nagy fájaldalmára: időnként Magyarországot is).

A vonzalom az itt élők iránt kezdettől ambivalens volt, s nem is tartott sokáig: a 19. század végére, a 20. század elejére pedig kialakult a „balkanizáció” csúnyán csengő kategóriája. Ez először a „nagy birodalmak/államok nyomán hátramaradó, ősi gyűlölködés által egymásnak hajtott kis népek harcát” jelentette, majd egyszerűen a káosz és a primitívség szinonímáját. Todorova kitűnő példákat hoz (pl. 35-36.o.) a testetlen szitokszóvá vált „balkanizálódás” használatára, egyik „kedvenc” példámra azonban Claudio Magris bukkan rá: ő idézi Jasszef Arafatot, aki egy alkalommal azzal vádolta Szíriát, hogy politikája „balkanizálja Libanont és az egész Közel-Keletet” – évekkal a ex-jugoszláviai háború kirobbanása előtt.

Egy hangsor azonban, figyelmeztet Todorova, önmagában még nem negatív vagy pozitív. Jó példa erre, hogy az első világháború után – éppen egyfajta korabeli „korrektség” jegyében – az amerikai, de még inkább a német földrajztudósok megpróbálták elterjeszteni a semlegesebbnek érzett „Délkelet-Európa” (Südosteuropa) kifejezést – s ironikus módon éppen ezt

a kifejezést járatta le később a hitleri geopolitika, amely így nevezte a Reich egyik „természetes gazdasági és politikai érdekszféráját”.

A második világháború utáni évtizedekben a Balkán úgyszólván eltűnt: a sokkal dominánsabb Kelet-Nyugat határvonal kettévágta a félszigetet, Jugoszlávia külön utakon járt, s eközben – az előzmények vagy az azóta eltelt időszak ismeretében meglepő módon – nem ő irigyelte a tőle északabbra élő népeket, hanem inkább fordítva; s ott volt még a másképpen különutas Albánia is. A kilencvenes évek aztán a Balkán-kép reneszánszát hozták magukkal. A Todorova könyvét indító ironikus Marx-parafrázis szerint: „Kísértet járja be a nyugati kultúrát – a Balkán kísértete. Szent hajszára szövetekezett e kísértet ellen minden hatalom: politikusok és újságírók, konzervatív kutatók és radikális értelmiségiek, mindenféle moralisták.” (3. o.)

Az *Imagining the Balkans* egyik legnagyobb erénye – a roppant alapos irodalmi és történelmi ismeretek közvetítése mellett – az érzelmi érintettséget titkolni nem akaró, de azzal elszámoló, tárgyilagosságra törekvő stílus. Sok, a szerzője számára bevallottan is inspirációt jelentő rokon megközelítéssel szemben, a könyv nem akarja a negatív kép kialakulásáért teljesen „a Nyugatra” hárítani a felelősséget (pl. 61. o.). Először is, állapítja meg Todorova, nincs egységes, monolit Nyugat: a nyugati utazók, diplomaták, szakértők véleménye gyakran igen változatos skálán mozgott, a megértés, a tárgyilagosság, a pozitív és negatív elfogultságok különböző kombinációját realizálták. A görög szabadságharc ügyét például (1821-29) egyaránt felkarolhatták iszlámellenes konzervatívok, a szabadságot mindenek fölé helyező liberálisok, lánglelkű, és nemegyszer személyesen a helyszínen harcoló forradalmárok vagy cinikus politikusok is. A franciák hagyományosabban megértőbbek voltak az Oszmán Birodalommal szemben (amely az évszázadok során gyakran volt kimondva-kimondatlanul katonai szövetségesük a Habsburgokkal szemben), ugyanakkor éppen a Felvilágosodás francia ága hangsúlyozta, hogy az oszmán állam a „despotikus állam” korabeli prototípusa. Miközben a pánszlávizmus a „szláv testvérek felszabadításáról” beszélt, az orosz követ még az 1860-70-es években is arról írt, hogy a bolgárok betegsége – sajnos – a demokrácia, a velük született egalitarizmus. (Mellesleg, minden polemizáló él nélkül, pusztán a tényeket leszögezve, Todorova megállapítja: pusztá mítosz, hogy az oroszok az ortodoxia és a szláv rokonság miatt jobban ismerték volna a balkáni népeket, vagy akárcsak jobban ér-

deklódtak volna irántuk, mint mondjuk a németek vagy franciák iránt. S ma sem különb a helyzet, teszi hozzá). Ha „a Balkán” egy, a bonyolult és folyamatosan változó valóságot elfedő sztereotípa-gyűjtemény, mondja Todorova, akkor „a Nyugat” legalább ilyen leegyszerűsített kép (image), akár követendő mintaképnek tekintjük, akár az imperializmus fészkeként.

Todorova fontos tézise, hogy „a Balkán” megalkotásában maguk a balkániak is részt vettek, s nem a nyugati machinációk passzív áldozatai voltak. Imponálóan részletes szemantikai és etimológiai elemzés után kimutatja, hogy a Balkán és a hozzákapcsolódó jelzők, egy-két kivételtől eltekintve, valamennyi térségbeli nyelvben szinte csak negatív konnotációkat hordoznak. Sorra veszi valamennyi térségben élő nép „stratégiáját”. Az egyik igen elterjedt módszer, hogy megpróbálják „kidefiniálni” magukat a Balkánból: *mi* nem balkániak vagyunk, hanem „európaiak” (románok, szlovének, horvátok, esetenként görögök), „adriaiak”, „az el nem kötelezett népek elitje” (volt jugoszlávok) vagy „mediterránok” (görögök), „az igazi Balkán” a határainknál kezdődik. A másik: a Balkán szó semleges, földrajzi kategóriaként való használata, ugyanakkor kulturális, politikai és gazdasági szempontból az európaiság hangsúlyozása, s elsősorban a „vitathatatlanul keleti” törökökkel szembeni önmeghatározás (bolgárok, albánok). A harmadik, Todorova által is megemlített, de talán nem eléggé hangsúlyozott stratégia, amely főleg az adott népek (ön)kritikai, ellenzéki érzelmű tagjaira jellemző: „a balkáni”, mint terhes örökség megjelenítése, amelynek teljes jogú örököse az éppen hatalmon lévő csoport, s amelytől meg kell szabadulniuk.

Todorova egy sajátos, nálunk kevésbé ismert, de a nyugati tudományos életben mind befolyásosabb műfajt választott: „Napjainkban egy egész műfaj foglalkozik a „másság” megjelenítésével. Ez a műfaj átvágja a tudományok hagyományos határait, az antropológiáét és az irodalomét éppúgy, mint a filozófiáét, a szociológiától éppúgy kölcsönöz, mint a történelemtudománytól. Egy teljesen új tudományág, az imagológia (imagology) jelent meg, amely „a másik” képzetéről szóló irodalmat vizsgálja.” (7.o.) Ez a „másik” képzetéről szóló irodalom pedig igen széles: Todorovát és a hasonló megközelítést alkalmazók számára egyaránt érdekesek a tudományos traktátusok, az útleírások, a napilapok kommentárjai, a filmek és híradók képanyaga, minden, ami egy sztereotíp kép létrejöttéhez és megszilárdulásához hozzájárulhat. „Imagológia” helyett magyarul talán

a „másságtudomány” elnevezést lehetne használni – ha elviseljük, hogy a mai magyar közvélemény-Móricának erről mindig a homoszexualitás ugrik be –, bármilyen furcsán hangzik is, az egyesek által használt „idegenségtudomány” vagy „xenológia” sem szerencsésebb. Úgy tűnik, egyelőre a nemzetközi, tehát túlnyomórészt angol nyelvű irodalomban sem kristályosodott ki egységes elnevezés, még ma is minden, hasonló megközelítésű mű a saját műfájának a magyarázatával kezdi. Ami közös, az a szemlélet: a kép (image) megalkotása egy bizonyos csoportról nem csupán intellektuális folyamat, hanem *hatalmi kérdés* is (sőt, a radikális megközelítésekben: csak az). Megalkotok egy kategóriát („a keleti”, „a balkáni”, „a vadember”, stb.), hozzárendelek bizonyos tulajdonságokat, hajlamokat, egy földrajzi területet, történelmet, „kezelési utasítást”, és így tovább – s már el is helyeztem egy rendszerben, már tudom a kategóriába tartozó lényeket „kezelni”, tudom őket, a szó átvitt és valódi értelmében *uralni*.

A műfaj alapműve, Edward W. Said *Orientalizmus* (1978; magyarul: 2000), amelynek hatása alól Todorova sem tudja kivonni magát. S bár vitái is vannak, mind Said téziseivel, mind megközelítése bizonyos elemeivel, mégsem akar elhatárolódni tőle, noha „sokan ezt tanácsolták neki” (viii-ix. o.). A tanácsokat nyilván az motiválta, hogy Said és követői hajlamosak az előző bekezdésben említett megközelítés radikalizálására: nem érdeklí őket az ún. valóság (ha létezik egyáltalán ilyen), csak a képzetek (amelyek létrehozása ezek szerint hatalmi harc eredménye, a „tisztá” megismerésnek semmilyen szerepet nem osztanak a folyamatban); az „uralom” átvitt és valószínűs értelmét szélsőséges, Foucault-típusú értelmezéssel azonosítják; nem veszik észre, hogy „a keletit” vagy a „vadembert” megalkotó Nyugat sémájának elemzésével maguk is egy képet (image) hoznak létre: „a nyugatit”, amelynek sokszor nincs több köze a „valósághoz”, mint az imperialista (mármost: a *valóban* imperialista) nyugatiak „orientalizmusának”.

Said és Todorova megközelítésének rokonságát és különbségeit, sajnos, terjedelmi okokból nem tudom részletesen tárgyalni, de meg kell jegyezni: szubjektív megítélésem szerint Saiddal szemben Todorova megközelítése sokkal árnyaltabb, tárgyilagosabb, és szerzője saját helyzetére is pontosabban reflektál. Todorova megfontolt racionalizmus akkor is elismerést és rokonszenvet váltott ezen recenzió szerzőjéből, amikor annak szívéhez közelálló szerzőket – finoman szólva is – kritikusan interpretál. Különösen a „Közép-Európa-mitoszról” írt fejezete kapcsán, amikor már a fejezetcím-

ben elhelyezi a fogalmat „klasszifikáció és politika között”. Egy évtizeddel a szovjet tömb összeomlása után persze már a magyar olvasó is más szemmel olvassa újra a „Közép-Európa-vitát”: el kell ismernie, hogy Todorova kritikája nem megalapozatlan, amikor arról ír, hogy Szűcs Jenő Nyugat-képe kissé tagolatlan, vagy hogy Kundera nevezetes esszéjét („A Nyugat elrablása”) „elsősorban a nyugati piac követelményeire szabták”. Ugyanakkor Todorova, szemben sok nyugatival, köztük sokszor olyan tekintéllyel is, mint például Eric Hobsbawm vagy Timothy Garton Ash, jól látja és elismeri: a *nyolcvanas évek* „Közép-Európája” elsősorban egy megszállt szuperhatalomtól való elszakadást akart megalapozni, s nem egy kulturális felsőbbrendűségi érzetet, kirekesztést és lenézést „az igazi Kelet-Európával” és különösen (hangsúlyozzuk: akkor *még*) nem, vagy legalábbis nem elsősorban „a Balkánnal” szemben.

A Szovjetunió és Jugoszlávia összeomlásával a helyzet természetesen gyökeresen megváltozott, s ennek bizony vannak morálisan, intellektuálisan és politikailag aggasztó következményei is. (Közép-)európaiságunk hangsúlyozása – például Magyarországon is –, az 1990-es években *már* egyértelműen, sokszor kimondottan azt jelenti: „tehát *nem balkáni*”. Nem mentség, de mindenesetre érdekes rámutatni: maga Todorova könyve mutatja be kitűnően, hogy ha van közös vonás Közép-/Kelet-/Délkelet-Európa népeiben, akkor éppen ez a „mi még Európa vagyunk, míg szomszédunk, a ...-k már...”-féle önmeghatározás. Közös ezen régiókban az etnikai sokszínűség is, bár ez a párhuzam kissé hátborzongató gondolatokat indíthat el az olvasóban, hisz láttunk már közép-európai példákat arra, hogyan lesznek rendkívül kevert népességből úgyszólván etnikailag homogén országok. Közös még a „kulturák kereszttújtján élünk”-önfelfogás, a híd metaforájának népszerűsége, s egyáltalán: az érzékenység, a kényesség arra, hogyan látnak minket kívülről, hova sorolnak minket (hova sorol minket a Nyugat).

Todorova nem pamflettet írt, de azért könyve utolsó oldalain kísérletet tesz arra, hogy felmutassa egy lehetséges pozitív és szolidaritásra ösztönző Balkán-identitás kialakításának útjait. A kulcskérdésnek az oszmán örökséggel való el- (s nem pedig le-)számolást tartja. Egy bolgár szerzőtől az a gondolatmenet, hogy a törökök nem csak „az idegen, keleti hódítók” voltak, hanem egy olyan nép, egy kultúra hordozói, amelyet nem lehet egyszerűen kivetni a balkáni népek múltjából – ha jól ismerem a helyzetet – nem kis in-

tellektuális függetlenség tanúbizonysága. Remélem, nem tűnik sandaságnak ehhez hozzátenni, hogy valószínűleg a nyugati értelmiségi körök jelentős részében népszerű korrektség-kultusz és kirekesztés-ellenesség is hatással lehetett Todorovára, hiszen könyve első oldalain ő maga ismeri el, hogy ha nem egy amerikai egyetemen írta volna, hanem odahaza, akkor valószínűleg egészen más könyv került volna ki a keze alól, ha egyáltalán megírta volna (x. o.). Művét ugyanis – ismét egy hihetetlenül ironikus asszociáció – Woodrow Wilson International Center for Scholars ösztöndíjként írta 1994-95-ben, Floridában.

Az 1990-es évek balkáni eseményei nyugtalanító kérdéseket keltettek a nyugati értelmiség érzékenyebb részében. Hatalmas vonzerővel rendelkezik a séma, miszerint az „ősi barbárság” kitörését láthatjuk Európának e sötét szegletében, amely már többször lángbaborította a kontinens „civilizáltabb” részét, s most ismét ezzel fenyeget; de legalább ilyen vonzerővel rendelkezik a nyugati önkritikai/öngyűlölő szemlélet magyarázata is: ismét egy régió, amelyhez a Nyugat a múltban is, a jelenben is a lehető legszerencsétlenebbül viszonyult, hozzájárulva (méghozzá első számú felelősként) annak nyomorúságához. A magyar közvélemény nagyobb része hihetetlenül keveset vett észre ebből, de tőlünk nyugatabbra Jugoszlávia széthullása, Szarajevó bombázása vagy a koszovói háború sokakban váltott ki lelkiismereti válságot, vagy, ha nem akarunk ennyire patetikusán fogalmazni: *igényt* támasztott a magyarázatra, hogy mi történt itt, és hogy mit kell kezdeni ezekkel az eseményekkel. Todorova rendkívüli sikerét Nyugat-Európában és Észak-Amerikában jórészt az magyarázza, hogy kielégíti ezeket az intellektuális (és szorosan kapcsolódó politikai) igényeket. Mindeközben úgy, hogy elemzése minden bizonnyal időálló lesz: például a Nyugat felelősségéről írva nem zuhan bele a tetszetős, de gyorsan avuló aktuálpolitikai helyzetből kiinduló nagy ívű általánosításokba. Ma már hihetetlen, milyen terjedelmes irodalom hivatkozott például 1991 és 1994 között „a Nyugat iszlámgyűlöletének” bizonyítékaként arra, hogy a NATO nem avatkozott be a muszlim bosnyákok vagy albánok védelmében a keresztény szerbekkel szemben. Másfél évvel azután, hogy a NATO beavatkozott a koszovó albánok érdekében, a nyugati trendeket oly jól ismerő egyik magyar szerző már Todorovára hivatkozva látja igazoltnak tézisé, miszerint „az iszlám démonizálása nem vált be... A Nyugat új ellensége az ortodoxia...” *Az Imagining the Balkans* olvasata számomra viszont egyértelműen azt állítja és azt bizonyítja, hogy a dolog nem ilyen egyszerű.

Persze lehetséges más olvasat is. Korábban Todorovát egyértelműen pozitívabban ítélt meg, mint Edward Saidot, ugyanakkor ez nem zárja ki, hogy esetleg hasonló sorsra jussanak. Fentebb hivatkozott kötete második kiadásához írt utószavában Said mély döbbenettel állapítja meg, hogy könyvének olvasói – akár pozitívan, akár negatívan ítélték azt meg – az *Orientalizmust* egy „Nyugat-ellenes könyvként”, az eddig megvetett, politikailag, gazdaságilag és kulturálisan kizsákmányolt Keletet, az Orienset öntudatra ébresztő műként értelmezték, állítólag szerzője szándékai ellenére. Mint utaltam rá, Todorova könyvét is lehet ily módon a kortárs Nyugat-kritika aprópénzére váltani. Pedig kár lenne érte.

Dupcsik Csaba

Valóságváltozatok

*Romániai Magyar Évkönyv 2000. szerk. Bodó Barna,
Szórvány Alapítvány-Polis, Temesvár-Kolozsvár, 284.*

A recenzens zavarban van. Egyrészt azért, mert az ismertetendő könyv összeállításában maga is részt vehetett volna, de a megvalósításban hitetlenkedve nem segített. Másrészt könnyen abba a hibába eshet, hogy vágyhorizontja nyomán olyan dolgokat kér számon, amelyet „a tapasztalatok világában” nem is lehetne teljesíteni. A felkérést mégis elfogadtam, mert bántott a kötet erdélyi visszhangtalansága, zavart, hogy azok akikkel a kezdeményezésről szót váltottam általában egy-egy rosszindulatú megjegyzést tettek. A határon túli magyarság problémáival foglalkozó kutatók között nincs szakmai párbeszéd, nincsenek komoly szakmai viták és ennek köszönhetően nem alakult ki elfogadott fogalomrendszer, szakmai közösség. Ezt támasztja alá az évtized legjelentősebb kisebbségtörténeti vállalkozásának szlovákiai visszhangtalansága, a viták hiánya a decemberi, komáromi kisebbségkutató konferencián (és az, hogy senki nem vállalta, hogy erről egyáltalán írjon) vagy a Regiolist vérszegény vegetálása.¹ A kioktatónak tűnő hangvételtől is félek, de talán épp e kötet szerkesztőinek nem kell magyaráznom elkötelezettségemet és habitusomat. Abba a hibába sem szeretnék

esni, hogy tudományos kritériumokat kérjek számon. Itt nem egy tudományos kutatásról van szó, hanem egy olyan munkáról, amelytől elvárható, hogy a meglévő kutatási eredményeket szakszerűen és problémaorientáltan felhasználja. Azoknak akik eddig nem vették kézbe e kötetet kritikám sem spórolja meg ezt, minden bíráló szó ellenére az erdélyi magyar önismeret öszszefoglaló alapkönyvről van szó.

Először az évkönyvet szeretném elhelyezni a szakirodalomban, majd az utóbbi évtized kutatási, szemléleti eredményeinek felhasználásával vizsgálom az összeállítást. Végezetül a kötet kapcsán az erdélyi magyar tudásmegjelenítés néhány jelenségére utalok.

A határon túli magyarságról készült 1989 előtti helyzetjelentések a politikai figyelemfelkeltés szándékával, az adatgyűjtésre koncentráló leíró módszerrel készültek.² A kilencvenes években elsősorban a tájékoztatás, felvilágosítás szempontjából váltak fontossá az áttekintések. A HTMH, a pozsonyi Nemzetiségi Dokumentációs Központ, a különböző vajdasági évkönyvek és a kárpátaljai honismereti kiadványok próbálták ezt az igényt kielégíteni.³ Erdély vonatkozásában a különböző címtárakat, a regionális kicsoda? két kiadását és az RMDSZ legutóbbi kongresszusára megjelent, elsősorban politikai jellegű tanulmányválogatást lehet megemlíteni.⁴ Ezekben a kiadványokban az a közös, hogy nem pusztán helyzetjelentést adnak, hanem az egyes országok magyar szféráinak intézményesített képét adják. Megkonstruálják azt a magyar (élet)világot, amely a hétköznapi szintjén az adott ország társadalmi, politikai, mentális szerkezetén belül működik. Kiemelik és megjelenítik ezeket a magyar szerkezeteket, legyenek azok intézmények vagy tematizált problémák.

Az erdélyi magyar szakirodalomban a Bodó Barna által előzményként ismertetett három vállalkozáson túl (Erdélyi Magyar Évkönyv 1918-1929; *Metamorphosis Transylvaniae ... 1918-1936*; Erdélyi Magyar Évkönyv 1937) hangsúlyozni kell, hogy a korszak kisebbségkutatását alapvetően az adatgyűjtés határozta meg. Jellemző módon a legfontosabb kisebbségpolitikai folyóirat, a Jakabffy Elemér szerkesztette *Magyar Kisebbség* 1934-ben megjelent repertóriumának is a következő címet adták: *Adatmutató a nyelvi, faji és vallási kisebbségek jogi, politikai, kulturális és gazdasági helyzetéről, különös tekintettel a magyar kisebbségekre.*⁵ A két világháború között az adatgyűjtés, helyzetjelentés egyaránt irányult a saját társadalom önképének megalkotására, közvetítésére, valamint a kisebbségvédelemi munkában való alkalmazására.

Tanulságos, hogy ehhez a munkához akkor sem állt rendelkezésre intézményes háttér Erdélyben. Az első Erdélyi Magyar Évkönyvet létrehozó Juventus Iroda próbálkozott egy adatgyűjtő, szakanyagokat előkészítő háttérintézmény létrehozásával, a Nagyszebenben működő német Kulturhivatal mintájára, de a budapesti hasonló intézmények, az Államtudományi Intézet, Népies Irodalmi Társaság árnyékában ezt nem tudták megvalósítani.⁶ Ha végigtekintünk az erdélyi magyarság egész élethelyzetét tárgyaló összefoglaló munkákon az látjuk, hogy mindegyik konstrukcióban ott van a kisebbségi helyzet kezelésére szolgáló üzenet, stratégia. Tehát a leírás, a saját társadalom öntudatosítása, és a kisebbségpolitikai útkeresés változó hangsúlyokkal, de mindig együtt jelent meg ezekben a munkákban. Osváth lexikona a transzilván polgári világot közvetíti.⁷ Szász Zsombor Erdély különállását és etnikumainak együttes kiszolgáltatottságát taglalja, az új államkeretekben belül.⁸ Sulyok-Fritz már említett *Erdélyi Évkönyve* az erdélyi magyarság politikai és társadalmi „szervezetéről” beszél.⁹ Mikor az intézményrendszert írja le, a társadalom intézményes megszervezését szorgalmazza. A Győri Illés István szerkesztette *Metemorphosis Transilvaniae* a gazdasági növekedés, a Románián belüli egyéni integráció lehetőségét sugallja.¹⁰ A Kacsó szerkesztette évkönyv már nem csak az intézményeket és a „fent” világot, hanem a szélesebb „dolgozó tömegeket” is beveszi az önképbe.¹¹ A *Magyar Kisebbség* c. folyóirat a nemzetpolitikai küzdelmekben a történelmi példákat, a nemzetközi kisebbségvédelem követelményeit, majd a harmincas években egyre inkább a társadalom önszerveződését helyezte előtérbe. A visszacsatolás után, az előző évtizedekről született munkák közül Mikó Imrénél a magyar társadalom egysége és stabilitása a kulcskérdés, Ligeti Ernő – mentalitástörténetnek tekinthető – irodalomtörténete a kulturális kérdéseket és a kultúraszervezést állította a középpontba.¹² Teleki Pál és Rónai András nagy összefoglalója Erdély gazdasági, földrajzi együvértartozását bizonyította, és az 1918 előtti Magyarország liberális, Románia diszkriminatív nemzetiségi politikájára helyezték a hangsúlyt.¹³ Ez utóbbi összehasonlító érvrendszer alapján dolgozta fel az 1868-1940 közti erdélyi nemzetiségpolitikai viszonyokat Bíró Sándor.¹⁴ Nagy Lajos átfogó jogi elemzése pedig a kisebbségi szempontból diszkriminatív romániai jogrendszert világította át, ezzel mutatta be a román nemzetpolitika kizárólagosságra való törekvését. Az 1944 utáni korszakban, csak a nyolcvanas évek elején jelent meg egy összefoglaló munka, Koppándi Sándor szerkesztésében „a romániai magyar

nemzetiségről, a román néppel való együttélésről, a közös társadalomfejlesztési tevékenységről”.¹⁵ Az elkeményedő Ceaușescu-korszak nemzetiségpolitikai egyenlőség ideológiájának közvetítésén túl a kötet tanulmányai az egyes tudományterületek, az oktatás, művelődés, művészeti élet magyar nyelvű eredményeit tekintették át. A könyvben – a közös múlt és jövőkép hangsúlyozása mellett – az intézményrendszer kérdése teljesen háttérbe szorult. Ez a probléma (az intézményesültség leépítése és a román nacionalizmus kizárólagosságra törekvése) áll ellenben Tóth Sándor erdélyi jelentésének középpontjában.¹⁶ A Magyarországon készült ún. Medvetánc jelentés az intézményhiányt és az emberi jogi problémákat – a lehetőségekhez mérten – már színvonalas tudományos apparátussal próbálta feltárni.¹⁷ Ezt fejlesztette tovább a *Hetven év* c. kötet.¹⁸ A leíró (a történelem az, ami megtörtént) megközelítésnek ez a könyv a legkomolyabb teljesítménye. Ez egyben azzal járt, hogy a stratégiát tekintve itt már nincs üzenet, annál is inkább, mert Magyarországon és eredetileg nemzetközi tájékoztatásra készült.

1989 után a *Romániai Magyar Évkönyvhöz* hasonlóan átfogó munka nem készült. Egyedül a *Útközben* c. kötetet érdemes megemlíteni, amelyben a romániai magyar elit kisebbségpolitikai útkereséséről kaphatunk keresztmetszetet, lényegében az önkormányzati jövőkép jegyében.¹⁹ A *Romániai Magyar Évkönyv 2000* az általam ismert romániai magyar összefoglalók közül a leginkább ideológiamentes munka. Nem rágja szájba az üzenetet, többféle alapállást és nyelvet szólaltat meg. (*A legelütőbb megfogalmazásában, Bakk és Csúry tanulmánya.*) A kötetnek két vezérfonala van. Az egyik az euroatlanti integráció problémája, illetve Románia teljesítménye az európai elvárások vonatkozásában. Ezzel a témával nyit a kötet (Bodó Barna: *Románia 2000*) és az Európai Unió országjelentésével zárul. A másik fonál az önálló erdélyi magyar társadalom konstrukciója. Egyrészt alapvetően a szerkezet felvázolására törekszik és sokkal kevésbé az intézményes működés bemutatására. Másrészt a kötet – az évtized kisebbségi irodalmában általános – romániaiságtól való távolodást folytatta, miközben az önképet is korrigálják. A romániai magyar elit nyolcvan éves történetét sokféleképpen, így mint a romániaisághoz való változó viszony történetét is felfoghatjuk. Hiszen miközben (a kisebbségi) ember nap mint nap egy magyar nyelvi és kulturális világot (is) használ, addig a „feltételezett” magyar közösség élete a romániai – a magyartól eltérő meghatározottságú – életviszonyok között zajlik. Románia mint jogi és intézményi keret szinte minden részanyag kulcské-

dése. A kötet írásait végigolvasva a kisebbségi magyar társadalom intézményes működésének és a romániai viszonyok ütközésének, kihívás/válasz rendszerének folyamatát tekinthetjük át. Épp ezért nagyon hiányzik egy áttekintés Románia magyarságpolitikájáról. A szakirodalomban erre már volt kísérlet.²⁰ De lehet, hogy a szerkesztők azért sem próbálkoztak ezzel, mert akkor más látószöveget is meg kellene vizsgálni: a budapesti kormányzatok Erdély/magyarság politikája; a romániai magyar kisebbség és a nemzetközi erőviszonyok, illetve a jogi keretek átalakulása. (Most itt egy lábjegyzetben bibliográfiai adatokat kellene megadnom. Ha konkrét anyagok e témában még nem is készültek el, de léteznek olyan diplomamunkák, amelyek szerzőit ezekre a kérdésekre rá lehetne állítani.)²¹

A legérdekesebb önkép-korrekcióra a kötet társadalmi adottságokkal foglalkozó tanulmányaiban került sor: Veres Valér a regáti román bevándorlás tételét korrigálta azzal, hogy kimutatta a belső erdélyi és szomszéd megyei migráció döntő súlyát; Farkasné Imreh Mária a magyar vállalkozókról írva bizonyította, hogy e tekintetében is alulreprezentált a magyarság. Ugyanezt tette a magyar civil társadalom tekintetében Somai József, azt is beismerve, hogy ez az intézményrendszer alapvetően az Illyés Alapítvány támogatásával képes működni.

Bodó Barna, a kötet szerkesztője bevezetőjében a romániai magyarság helyzetének általános és teljes körű felmérésére helyezte a hangsúlyt. Ezt az évkönyvben öt részre tagolva oldották meg: politikai, nemzetpolitikai problémákat áttekintő tanulmányok; népesedési, migrációs folyamatokat, a helyi társadalom pénzügyeit, a vállalkozói szektort, vállalkozást vállalkozásfejlesztést, a civil szférát áttekintő írások; a magyar nyelvű oktatás és művelődés problémáinak összefoglalása; tanulmányok kiemelten fontos kérdésekről; kronológia és dokumentumok.

Az összeállítás néhány anyagát leszámítva (kronológiák, Dáné Tibor Kálmán: Művelődési életünk 1999-ben, Matekovis Mihály: Szoborpark Aradon) alapvetően az utóbbi tíz év folyamatait kívánták összefoglalni. Talán bölcsőbb lett volna a címben nem a 2000-es évet feltüntetni (bár a mintaadónak tekintett *Magyarország politikai évkönyve* esetében is ez a szokás), hanem a Fritz-Sulyok példáját követve, 1989-1999-et feltüntetni. Annál is inkább, mert az „év eseményével”, a választásokkal nem foglalkozik a tavalyi év első felében megjelent kötet. A tíz éves távlatlalt természetesen leg az aktuális mélyfúrásokkal szemben az áttekintő jelleg került előtérbe.

A kötetben megjelent írások egy része ebben a formában vagy módosítva már máshol publikálásra került, erre a Sorbán Angella tanulmányát leszámítva (*Az erdélyiségről*) utalást nem találtam.²² A felkért szerzők döntően hozott anyagból készítették el írásukat és nem új kutatások eredményeit ismerhetjük meg. A problémát nem abban látom, hogy egy-egy szakértő meglévő ismereteit közölte, hanem abban, hogy a szerkesztő és munkatársai (Bakk Miklós, Somai József) nem léptek fél nagyobb szakmai következetességgel és rendszerességgel. Durván fogalmazva: nem az erdélyi magyarságra vonatkozó ismereteket gyűjtötték, hanem a meglévő ismeretekkel gazdálkodtak, inkább tudás megjelenítésről és nem tudás termelésről van szó. Ez egyáltalán nem baj, csakhogy kis odafigyeléssel még komolyabb előrelépésre is sor kerülhetett volna. Olyan dolgokról van szó, amelyet mint kitűnő szerkesztőknek és a szakirodalomban járatos embereknek (ezt a recenzens őszintén így gondolja) észlelniük kell. (A szerkesztői bevezetőben jelzett két világháború közti előzmények nem válogatások, hanem az adott kötet számára írt anyagok voltak.)

A következőkben a jobb áttekinthetőség érdekében tematikusan csoportosítom észrevételeimet.

1. Több tanulmány szerzője megkerülte a szakirodalom egy részét, de ezzel együtt lényegi problémákat is kikerültek. Egyed Péter tanulmányában (*A magyar nemzet körvonalai*) a magyar nacionalizmus tanulmányok utóbbi tíz évének három kulcsteljesítményét kerülte meg, azzal, hogy Molnár Gusztáv, Kiss János és Tamás Gáspár Miklós nézeteire nem reflektált. Veres Valér a romániai magyarság népesedési viszonyait taglaló írásában a megyei adatok alapján 1992-2000 között a romániai magyarság fogyását 50 000 főben adta meg. E kérdésben a közvélekedés épp átalakulóban van: míg eddig a „de azért 2 millióan biztosan vagyunk” toposza kezd átmenni egy végveszélyt jelentő csökkenés hangulatba. Épp ezért lett volna fontos megnézni Vasile Ghețau népességkutató, egyetemi tanár tudományos előszámítását Románia nemzetiségi népességének alakulásáról,²³ amelyet a téma első számú magyar szakértője, Varga E. Árpád mintaértékűen mutatott be.²⁴ E szerint már 1996. január 1-ig meghaladta a magyar népesség csökkenése az 50 000 főt, 1992-2025 távlatában 360 000 fős csökkenésről beszélhetünk.

Ráduly Róbert a helyi közpénzekről írt tanulmányában nem használta fel a – képviselői státusza révén is hozzáférhető – különböző romániai regi-

onális, infrastrukturális, pénzügypolitikai vizsgálatok eredményeit.²⁵ Farkasné Imre Mária pedig Sorbán Angella- Kovács Éva kutatási eredményeit mellőzte a KAM vállalkozói tipológiájával együtt.²⁶ Gál Mária a romániai magyar sajtó viszonyait ismertetve utal Kuszálík Péterre, de arra már nem, hogy erről a témáról egy komoly bibliográfia készült összefoglaló tanulmánnyal együtt, amelyet Gál feltehetőleg használt, idézi, de nem ad bibliográfiai adatokat (147. o.).²⁷ Hadházy Zsuzsáról – aki a kötet egyik legszínvonalasabb összefoglalóját adta – sem tudom elképzelni, hogy az ún. Erdély-vita kapcsán ne találkozott volna Lőrincz Csaba írásával, amely a Magyar Kisebbség vonatkozó tematikus vitája utáni számában jelent meg.²⁸ Ez nem csak azért fontos, mert a Molnár Gusztáv által felvetett vízió legkeményebb bírálóitól van szó, hanem mert az érintett szerző ma a budapesti Külügyminisztérium kelet- és közép európai ügyekkel foglalkozó helyettes államtitkára. Csúry István tanulmányáról (*Királyhágómelléki Református Egyházkerület 1999-2000 között*) elmondható, hogy nem használja fel a Királyhágómelléki Református Egyházkerületre és a Tőkés Lászlóra vonatkozó kritikai irodalmat. De valójában nem ez a nagy probléma, sőt nem is az, hogy ezen az alapon miért nem tárgyalja a kötet a többi egyház helyzetét. Hanem sokkal inkább az, hogy Tőkés László, bibói értelemben vett „túlfeszült lényeglátó” szerepét – amely az utóbbi tíz év nagy közéleti és emberi drámája – nem járja körül. Magát a tanulmányt kakukktojásnak tartom a kötetben, nem elsősorban azért, mert nem illeszkedik a kulcsemények közé, és nem is azért, mert a nyelvezete és megfogalmazásai kerülnek a konkrétumok, hanem mert áttekintés, bemutatás helyett egyházpolitikai öngazolást olvashatunk, amely érvrendszere hitelesebb volna némi távolgáttartással.

2. A kötetből teljesen hiányzik néhány olyan kulcstéma, amely tovább differenciálhatná a romániai magyarságról alkotott képet. Bakk, Sorbán és Toró tanulmányát leszámítva a kötet anyagait végigolvasva az egységes magyarság képe bontakozik ki. Ha azonban nem csupán a konstruálás igényével közelítünk, hanem az „erdélyi magyar társadalom” mibenléte, működése felől nézzük meg a kérdést a tagoltság kérdése megkerülhetetlen. Ebből a szempontból az iskolai végzettségre, a foglalkozási struktúrára nézve Varga E. Árpád – igaz az 1992-es népszámlálás adataiból kiindulva – végzett vizsgálatokat.²⁹ A gazdasági és privatizációs potenciál tekintetében Hunya

Gábor, Réti Tamás vagy a temesvári Telegdy Álmos kutatásait lehetett volna felhasználni. A romániai magyarság településterületi, regionális tagoltságával kapcsolatban pedig a Csíkszeredában működő két csoport, valamint a miskolci és debreceni kutatóhelyek és a Kocsis Károly vezette társadalomföldrajzi kutatások eredményeit lehetett volna közvetíteni.³⁰

Ez a hiány – a recenzens valóságképe számára – nem csak azért fontos, hogy egy tagolt társadalomképpel szembesülhessen az olvasó, és nem csupán azért, hogy minél teljesebb legyen az áttekintés, hanem, hogy a jövőkép ne pusztán az önkormányzati nemzeti autonómiából álljon. Állítsuk fejről a talpára a dolgot: szembe kell nézni azzal, hogy hosszabb távon az erdélyi magyarság jövője döntően attól függ, hogy milyen munkaerőpiaci potenciállal rendelkezik. Ebből adódóan az önálló társadalmi intézményrendszernek nem csupán a kultúra újratermelése lehet a feladata, hanem az is, hogy a munkaerőpiaci, gazdasági pozíciók terén (humán erőforrások birtokában) „helyzetbe hozhassa” az erdélyi magyarságot.

3. Mint említettem a kötet egyik vezérfonala a magyar intézményrendszer áttekintése, az erdélyi magyar társadalom intézményi szerkezetének felmutatása. Ezt korrekt módon el is végezték a szerzők. De ebből még nem derül ki, hogy miként is működnek az intézmények. Pl. az iskolaügy szerkezete nem azonos a magyar nyelvű oktatás problémáival. Az utóbbi évtized romániai magyar közgondolkodására egyébként is jellemző, hogy az intézményteremtés és revitalizáció sodrásában megfelelnek a „soft-verekekről”, azaz mi is történik az intézmény falai mögött. Ez a fajta szemléletmód magában hordozza a „tartalom nélküli formák” világa felé való eltolódást. Ha a recenzensnek a romániai magyar kisebbség egymást váltó elit csoportjainak/nemzedékeinek történetében a közös pontokat kell számbavennie az elsők között jut eszébe a konstans küzdelem az előbb idézett szerkezeti probléma ellen.

Bodó Barna *Románia 2000* tanulmánya az európai integráció romániai reménytelenségéről szól. De nem tudjuk meg, hogy az egyre többet emlegetett konzociális modellben lát-e lehetőséget a szerző. Az euroatlanti integráció kapcsán, felelőtlen jóslatás nélkül vajon az EU határán lévő régiók várható buffer zóna szerepe, amely regionális fejlődéssel jár (pl. Nyugat-Dunántul, Szilézia) segítheti-e Erdélyt abban, hogy az etnikai törésvonalon túllépő regionalizmus indulhasson be, az ország regionalizációja érdekében?

Somai József a romániai civil szférát tárgyaló írása alapvetően a civil társadalmat mint szervezeteket értelmezte, és e vonatkozásban egy korrekt áttekintést adott ennek önszerveződéséről. Csakhogy megkerülte a romániai magyar civil társadalom funkciójáról folytatott vitákat.³¹ Meg sem említette a Soros Alapítvány illetve a nem magyarországi, transznacionális kapcsolatok szerepét. A tanulmány utolsó bekezdése megkerülhetetlenné tesz két kérdést: A romániai magyar civil társadalom funkciója a magyarországi erőforrások elosztása? A közalapítványi rendszeren és civil társadalmi csatornákon keresztül lehet-e biztosítani a romániai magyarság kulturális reprodukcióját, intézményi működését?

Az oktatásüggyel foglalkozó anyagok kitűnő áttekintések. A kötet legkellemebb megglepetése volt számomra Kötő József írása. Az utóbbi évek politikusi szerepben elhangzott előadásai, szövegei egyre üresebbek voltak. Most ellenben egy nagyon konkrét, lényegretörő anyagot közöltek tőle. Ő az aki a legszervezesebben helyezte el a magyar problematikát Románia politikai-társadalmi szerkezetének átalakulásában. (Az anyagot jól kiegészíti az év végén megjelent *Mérleg* c. RMDSZ kiadvány vonatkozó része.) Azt azonban hiányolom, hogy a felekezeti oktatás magánoktatásként való elismeréséről nem szólt. Ezt a kötet egy másik szerzője Vetési László veti fel (221.o.). Érdemes lett volna a szerkesztőknek épp e miatt szerzői korrekciót kérni.

A statisztikai és szabályozási áttekintésből azonban kimaradtak az erdélyi magyar közírásban, közvéleményben megjelenő nagy témák: a román nyelvoktatás problémái (idegen nyelvként, milyen tankönyvből, anyanyelvi vagy magyar oktató által), a közoktatás színvonalának romániai csökkenése, és a képesítés nélküli tanárok tömege a tömbmagyar területeken is. Ez utóbbi szinte tabu kérdésnek számít miközben a tanítói, tanári világ egzisztenciális ellehetetlenülése mellett a továbblépés legnagyobb rákfenéje. Lehetetlen, hogy Kötő József és Murvai László ne érzékelné a képesítés nélküli és a helyettes oktatói helyek nagy száma és a meghirdetett állások száma közti különbséget.³² Ezek a problémakatalógusba szervezhető példák legalább annyira meghatározzák az oktatásügyet, mint a nagy számok és vezérelvek. Ráadásul ezekben az ügyekben a kisebbségi magyar társadalom maga is léphetne.

A romániai magyar tankönyvek kapcsán Szatmári Bajkó Ildikó a külső feltételrendszerrel színvonalas leírást ad. Itt a megjelent magyar tankönyvek statisztikai áttekintése és elhelyezése elmaradt. A kötet egy másik írásában, Dávid Gyula fel is vetette, hogy a legfontosabb kiadói adatokat (Tanügyi és

Pedagógiai Könyvkiadó) nem sikerült megszerezni. Itt a működés felől nézve azt hiányoltam, hogy az erdélyi magyar pedagógus társadalom vitalitását megdöbbenő módon bizonyító Erdélyi Magyar Tankönyvtanács pályázatairól nem volt szó. Az intézmény indulásakor – amely azóta Kárpát-medencei Tankönyvtanáccsá, jelenleg pedig az Ábel kiadó alapjává vált – 200 tankönyvpályázat érkezett be, és évente 40-60 tankönyvet, segédkönyveket, egyetemi jegyzetet jelentetnek meg, igaz kis példányszámban. A budapesti Nemzeti Tankönyvkiadó sikertelen erdélyi szerepvállalásáról is jó lett volna olvasni.³³ Hiszen az úton útfélen hangoztatott magyar-magyar reintegráció kulcskérdése a normateremtés és az esélyegyenlőség biztosítása. S ennek más határon túli közösségekben egyik sikeres útja a helyiek által korrigált magyarországi tankönyvek bevezetése, illetve helyi tankönyvek készítése magyarországi módszertani segítséggel.

A leíró jelleg, a szerkezet és esemény mögöttség a legjobban Dáné Tibor összefoglalásából hiányzik. Ez az írás némileg átfedésben Somai József tanulmányával a romániai magyar civil társadalmat közművelődési központúnak tekinti, mondván a szervezetek döntően a kulturális identitás ápolására jöttek létre. Ennek tükré az (EMKE-RMDSZ ?) eseménynaptára. Ebben pedig döntően kulturális, művészeti rendezvényekről van szó. (Számításaim szerint a több éve megrendezésre kerülő események 30%-a néptáncbátor és népdalverseny, 15%-a kórustalálkozó, kb. 10% valamelyik településhez köthető napok és ugyanennyi a szavalóversenyek aránya.) Dáné számára – írás alapján – a közművelődés a (hagyományőrző és művészeti) rendezvények világa. És a mindennapok: csak készülődés a rendezvényekre? Dáné is jól tudja, hogy folyik e mellett nem látványosan a napi igényeket kielégítő szolgáltatói munka is. Pl. a teleházak, ismeretterjesztő rendezvények, szabadidős mozgalmak stb. Nem tudjuk, hogy ezek a rendezvények mennyiben érik el egy-egy helyi társadalom szélesebb rétegeit. Mennyiben funkcionálisak: egy-egy közösség kollektív élete intezivitásának biztosítói?

A könyvkiadás és a média helyzetét tárgyaló anyagok az e vonatkozásban megjelent eddigi legjobb áttekintések, és a működés problémáit is érdeemben tárgyalják. Ez azonban már piaci világ, de a lényeges erőforrás-problémákat nemigen tárgyalják, nem foglalkoznak mélyebben a tulajdoni viszonyokkal és a magyarországi támogatások szerepével. Ki tudná jobban Dávid Gyulánál, hogy milyen hatással van a budapesti NKÖM támogatása az erdélyi könyvkiadásra? Gál Mária konkrétan is foglalkozik a honoráriu-

mok hiányával és annak hatásával. A tulajdoni szerkezet problémája itt már megjelenik, de a magyarországi támogatásokról, pl. az Illyés Közalapítvány vonatkozó alkuratóriumának döntéseiről, összetételéről már nincs szó. Gál áttekintéséből a nyilvánosság működéséről is tájékozódhatunk. A romániai magyar nyilvánosság felől közelítve érdemes lett volna a helyi, kisvárosi sajtóval többet foglalkozni, hisz a helyhatósági választások jól mutatták, hogy ezeknek a Székelyföldön a kábel tévékkel együtt milyen szerepük volt a politikai küzdelemben. Ebből a szempontból meg lehetett volna említeni az *Udvarhelyi Híradót*, és a gyergyói *Kis Újságot*, *Új Keletet*.

Csép Sándor rövid írása a romániai magyar televíziózásról és Gáspár Sándor kimerítő áttekintése a rádiózásról, olyan célzott írások, amelyek a romániai magyar társadalom önálló rádió és tv intézményeinek egész napos kiterjesztését tervezik. Itt sem világos – a piacgazdaság felől nézve –, hogy milyen finanszírozási háttérrel tervezik ezt megvalósítani. Ez azért fontos, mert egy kisebbségi párt társadalmi kontrollját a parlamenti és helyhatósági választások, a nyilvánosság, konkurens pártalakulatok vagy belső csoportok, illetve egy tőle függetlenül működő nemzeti tanács biztosíthatja. Ebből a szempontból kulcskérdés, hogy az erdélyi magyar média mennyiben lesz politikafüggetlenségű.

A tanulmány blokk a kötet legszínvonalasabb része. Mint már említettem, ebből egyedül Csűry István írása lóg ki témaválasztása, nyelvhasználat, módszertana miatt. A kiadvány számomra két leginkább életközeli írása is itt található. Matekovits Mihálynak az aradi 1848-as Szabadságszobor körüli diplomáciai és közigazgatási huzavona emblematikus esettanulmány az utóbbi négy év nagy nehezen kiküszkődött „magyar vívmányairól”.³⁴ Vetési László szórvány-oktatással foglalkozó írása pedig súlyos esszé a szokásként megélt etnicitás és a modernizáció konfliktusáról. Ráadásul a szerző missziós tudata sem az empátiáját, sem szakszerűségét nem torzította el. A kérdéskör szakirodalmában sajnos ritkaság számba megy az ehhez hasonló komplex megközelítés.

Toró T. Tibor már máshol is közölt anyaga az utóbbi évek egyik legmélyrehatóbb elemzése az RMDSZ „pártosodásáról”, kár, hogy nem reflektál a Reform Tömörülés eddigi útjára. Sorbán Angella az erdélyi magyarság önmeghatározásáról és értékrendjéről közölt, már korábban is publikált alaptanulmánya mintaadó abból a szempontból, hogy egy a társadalmat foglalkoztató kérdést milyen következetességgel jár körbe.

A két kronológia megjelentetése furcsának tűnhet, de jó szerkesztői döntés volt. Az újságcikkekre alapozott közéleti és a kisebbségpolitikai kronológia jól kiegészítik egymást.

4. A kötet anyagából stílusában és odamondogatásában Ráduly Róbert forráselosztással foglalkozó írása volt egyedül pongyola, a szerző indulatai legyőzték távolságtartását. Nem tudom, hogy volt-e a kötetnek végső korrektúrája? Ugyanis míg a kilencvenes években számomra az erdélyi könyvtermés fő hibájának a széteső oldalak tűntek (rossz ragasztás, a varrás megspórolása miatt), addig az utóbbi években egyre gyakoribb az újratördelés utáni korrektúrák hiánya. Itt is ez történhetett. Rengeteg olyan helyre került elválasztás, ahol annak semmi keresnivalója. Ez Dáné tanulmánya esetében a legzavaróbb. Egy súlyosabb problémának látom a szövegszerkesztős helyesírás-ellenőrzés eluralkodását. Talán ennek köszönhető, hogy – kevés kivétellel – a római számok (nem évszámok) után szisztematikusan nem tettek pontot?

Ez utóbbi bekezdés is tisztázhatja szándékomat: nem csak e kötetről, a szerzőiről és a szerkesztőkről akartam kritikát írni, hanem a magam válóságképével szerettem volna a látülethez hozzájárulni. A felsoroltak nem hibák vagy hiányosságok, hanem egy élethelyzet lenyomatai. Nagyon fontos vállalkozásnak tartom a Romániai Magyar Évkönyv megindítását.³⁵ A felvetések döntő része az elkészült kézirat korrigálásával, csendes beszélgetésekkel megoldható volna. Miközben írtam ezt a kritikát számtalanszor eszembe jutott, hogy szerkesztő és munkatársai, valamint a szerkesztő tanács tagjai leültek-e valaha a kész kézirat áttekintése után egymással a munkáról beszélgetni? Magam is szenvedő alanya voltam már jó néhányszor annak az erdélyi könyvkiadásban terjedő jelenségnek, hogy lassan telnek a hetek, hónapok, nem történik semmi, majd valami vészes határidő nyomán elindul a kapkodás, amikor már semmire nincs idő.... Ez is a válóság része.

Végezetül még egy metszetről kell szólni. Vajon kinek szól és kihez jut el ez a kötet? (No és ez a recenzio?) Budapesten két helyen lehetett beszerezni, Kolozsváron egy helyen árusították, de 2001 elején már itt sem tudtak a kötetről. A legnagyobb székelyföldi terjesztőhöz került 50 példány, de mivel ár nélkül érkezett, 2000 decemberében még nem kezdték meg az árusítását. Vajon egy erdélyi magyar középiskolai tanár, falusi tanító vagy e kérdések iránt érdeklődő, hogyan tud hozzájutni ehhez a kiadványhoz? Kit ér-

dekel ez ma? Erdélyi jelenség (?), hasonló a helyzet a *Magyar Kisebbség* c. folyóirat terjesztésével: személyes ismeretség, kuncsorgás útján lehet hozzájutni. Fontos ez? – vagy csak magunknak konstruáljuk valóságképeinket?

Várom a Romániai Magyar Évkönyv 2001-es kiadását.

Bárdi Nándor

JEGYZETEK

- ¹ *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918-1998*. I-IV. köt., szerk. Filep Tamás Gusztáv, Tóth László, Ister, Bp., 1998-1999.; A Forum Intézet, a KAM és az MTA Kisebbségkutató Intézetének közös konferenciája volt az első alkalom, hogy a kisebbségkutatás helyzetéről szinte valamennyi érdekelt csoport részvételével rendeztek konferenciát (Ezredforduló, A tudomány jelene és jövője a kisebbségben élő közösségek életében) 2000. december 7., Komárom).
- ² *Szlovákiai jelentés*. A magyar kisebbség állapotáról. Előszó Borsody István, Magyar Füzetek, Párizs, 1982, 125.; Lázár György (Tordai Zádor-Tóth Sándor): *Jelentés Erdélyből*. 1977, 60, TLA Kv. 2845.; Tóth Sándor: *Jelentés Erdélyből II*. Dialogues Européens, Malakoff, 1989, 191.
- ³ *Beszámoló a határon túl élő magyarok helyzetéről*. HTMH, 1990, 112. TLA Kv. 1641.; *Magyarok a szomszédos országokban*. HTMH, 1993, 25. TLA Kv. 1727.; *Jelentés a szlovákiai/romániai/ukrajnai magyarok helyzetéről*. (Több nyelven, külön füzetekben) HTMH, 1998.; *A határon túli magyarság helyzete*. Auktor, Bp., 1998, 159.; *Jelentések a határon túli magyarság helyzetéről*. 1-8. füzet, HTMH, 2000; *Magyarok Szlovákiában*. NDC Évkönyv'93. Pozsony, 1993, 196.; Dupka György: *Kárpátalja magyarsága*. Honismereti kézikönyv. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi konferencia, Bp., 2000, 211.; *Sokáig éltünk némaságban*. A VMDK évkönyve 1991. szerk. Hódi Éva, VMDK, Ada, 1992, 367.; *Esély a megmaradásra*. A VMDK évkönyve 1992. szerk. Hódi Éva-Hódi Sándor, VMDK, 1882, 284.; *Vajdasági útkereső*. szerk. Gábrittyné Molnár Irén, Mirmics Zsuzsa, Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 1998, 334.;
- ⁴ *Ki kicsoda Aradtól Csíkszeredáig* 1. köt. szerk. Simon Anita, Tóth Mariann, Pallas Akadémia, Csíkszereda 1996, 343.; *Romániai magyar ki kicsoda ?* szerk. Stanik István, Kolozsvár, Scripta, 1997, 750. frissített változata 2000-ben jelent meg; *Útközben*. Pillanatképek az erdélyi magyar politika reformjáról. szerk. Bakk Miklós, Székely István, Toró T. Tibor, Pro-Print, Csíkszereda, 1999, 483.;
- ⁵ *Magyar Kisebbség* 1934. 17-19. sz. 473-580.
- ⁶ Bárdi Nándor: A Keleti Akció. In: *Magyarságkutatás 1995-96*. Szerk. Diószegi László, Budapest, 1996, 143-190. Magyarságkutatás Könyvtára XX.
- ⁷ *Erdélyi lexikon*. Összeállította Osváth Kálmán, Szabadsajtó, Oradea-Nagyvárad, 1928, 318
- ⁸ *Erdély Romániában*. Grill, 1927, Bp., 366.
- ⁹ *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918-1929*. szerk. Sulyok István – Fritz László, Juventus, Kolozsvár, 1930, 272.

- ¹⁰ *Metamorphosis Transilvaniae*. szerk. Győri Illés István 1918-1936, Új Transzilvania, Cluj, 1937,
- ¹¹ *Erdélyi Magyar Évkönyv 1938*. szerk. Kacsó Sándor, Brassói Lapok-Népújás, Braşov/Brassó, 1937,
- ¹² Mikó Imre: *Huszonkét év*. Studium, Bp., 1941, 323; Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma*. Egy nemzedék szellemi élete. Kolozsvár, 1941, 280.
- ¹³ *Erdély*. szerk. Deér József, Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1940, 283.
- ¹⁴ Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben*. Románok és magyarok 1867-1940. EPMSZ, Bern, 1989.
- ¹⁵ *A romániai magyar nemzetiség*. szerk. Koppándi Sándor, Kriterion, Bukarest, 1981, 5.
- ¹⁶ Tóth Sándor: *Jelentés Erdélyből II*. im.
- ¹⁷ Ara Kovács Attila-Dávid György-Joó Rudolf-Kőszegi Sándor-Nagy József-Tóth Károly Antal-Vásárhelyi Judit: *Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről*. In *Jelentés a határon túli magyar kisebbségekről*. Medvetánc, 1988, melléklet, 57-138.
- ¹⁸ *Hetven év*. A romániai magyarság története 1919-1989. szerk. Diószegi László-R. Süle Andrea, Magyarságkutató Intézet, Bp., 1990, 157.
- ¹⁹ *Útközben*. Pillanatképek az erdélyi magyar politika reformjáról i.m.
- ²⁰ Takács Ferenc: *Románia magyarságpolitikája 1989-1996*. RMSZ 1999. január 5-től a január 9-10-i számig folytatásban.
- ²¹ Gál Kinga és Kántor Zoltán diplomamunkái ígéretesek ebből a szempontból.
- ²² Bakk Miklós: *Regio 1999*. 2. 81-116; Sorbán Angella – Dobos Ferenc: *Nemzeti jellemvonások az erdélyi magyarság értékrendjében*. In *Kötődések Erdélyhez*. szerk. L. Balogh Béni, Alfadat-Press Kiadó, Tatabánya, 1999, 286-314.; Tonk Sándor: *Magyar Kisebbség 2000*. 1. sz. 110-118.; Toró T. Tibor: *Magyar Kisebbség 1999*. 4. sz. 153-164.; Vetési László: *Korunk 1999*. 10. sz. 9-21.
- ²³ Vasile Gheţău: *O proiectare condiţională a populaţiei României pe principalele naţionalităţi (1992-2025)*. *Revista de cercetări sociale* 1996. 1. sz. 77-105.
- ²⁴ Vasile Gheţău előreszámítása Románia nemzetiségeiről (1992-2025). *Hitel 2000*. 7. sz. 73-88.
- ²⁵ *Pl. Politici sociale în România 1990-1998*. Coordonator Cătălin Zamfir, Expert, Buc., 1999, 750;
- ²⁶ Sorbán Angéla-Kovács Éva: *A vállalkozás, mint cselekvés és létforma*. *Magyar Kisebbség 1999*. 4. sz. 249-269.; Bíró-Bodó-Gagyó-Oláh-Túrós: *Gazdasági elit a Székelyföldön*. In *Változásban*. szerk. Túrós Endre, KAM-Pro-Print, Csíkszereda, 1995, 153-186.
- ²⁷ Kuszálík Péter: *Romániai magyar sajtó 1989 után*. kézirat, 420., (EME-TLA megjelenés alatt.)
- ²⁸ Erdély a magasban? *Magyar Kisebbség 1998*. 2. sz. 326-338.
- ²⁹ Erdély magyar népessége 1870-1995 között. *Magyar Kisebbség 1998*. 3-4. 331-408.; A nemzetiségek iskolázottsága Romániában az 1992. évi népszámlálás idején. In Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Püski, Bp., 1998, 277-297.

- ³⁰ Csíkszeredában két régiófejlesztéssel foglalkozó csoport is működik Kolumbán Gábor ill. Bíró A. Zoltán vezetésével. A magyarországi műhelyek több regionális felmérést végeztek helyi partnerekkel együttműködve Erdélyben.
- ³¹ Bakk Miklós, Bíró A. Zoltán, D. Lőrincz József, Magyar Nándor, Salat Levente tanulmányai markánsan foglalkoznak a civil társadalom működésének romániai magyar sajátosságaival.
- ³² A kolozsvári egyetemisták körében nyílt titok, hogy hol, mennyit kell fizetni, mit kell adni egy állásért. Mostanában például, megvényként változóan, egy-egy képesítés nélküli státus fenntartásáért 100-150 DM-t illik fizetni az illetékeseknek.
- ³³ Magyarországi szóbeli információk szerint épp az erdélyi magyar közoktatás felelősei voltak ellenérdekelték a Nemzeti Tankönyvkiadó terjeszkedésében. Nem tudom, hogy mi az igazság, hisz épp ezek az ügyek – a természetes érdekellentétekből fakadóan magyar-magyar viták – különböző okoknál fogva nem szerepelnek az erdélyi nyilvánosságban.
- ³⁴ De a recenzens még ennél az izgalommal olvasott anyagnál sem bírt magával: Zala György a szoborcsoport alkotója nem Léván, hanem Lendván született.
- ³⁵ A recenzens felvetéseinek egy része csak intézményesített dokumentációs és kutatói háttérrel oldható meg, ha van egy problémakatalógus az erdélyi kérdésről és valahol együtt lehet látni az Erdélyre és a romániai magyarságra vonatkozó kutatásokat (pl. egy honlapon). Hosszú távon stratégiai kérdés ennek megoldása.

Generációs versus szakmai problémák

– erdélyi fiatal szociológusok átmenetben –¹

Nemzeti vagy nemzedéki integráció? Erdélyi középiskolások az átalakulásban. Szerk. Véres Váler, Limes–Új Mandátum, Kolozsvár–Budapest, 2000, 181.

Öröndetes dolog, hogy tíz év, átmenetinek nevezett időszak után Romániában is megjelennek olyan szociológiai tanulmányok, amelyek sok vonatkozásban „eurokonformak”, azaz bizonyos nemzetközi szten-derdeknek is megfelelnek. Itt elsősorban a módszertani igényességet, illetve a különböző statisztikai eljárások bátor használatát emelném ki. Ám az erdélyi középiskolásokról, fiatalokról szociológiailag újat, relevánsat mondani akaró könyv csak részben váltja be az ilyen irányú ellképzeléseket.

A könyvek általában már a borítóknál (vagy még előbb) elkezdődnek, ezért hadd időzzünk el mi is a könyv fedőlapjánál: a cím és szerkesztő nevének feltüntetése mellett egy képet látunk, amelyen egy gömbön (földgömbön?) egykori munkáskultuszt idéző, ám mégis science fiction jellegű izompacsirta látszólag stabilan áll, fölötte-mögötte pedig felhőszerű kékségek, fehérségek vegyülnek minden árnyalatban. Ha a könyv címe nem lenne feltüntetve, a nyájas olvasó valamilyen videójáték logójára is gondolhatja. Így azonban kissé komikusnak, disszonánsnak hat a kép infantilizmusa és a címben megfogalmazott komolykodó kérdésfeltevés (nemzeti vagy nemzedéki integráció?). A könyvbe belelapozva, és a tartalomjegyzéket átfutva szembetűnő, hogy szinte minden címben szerepel „az erdélyi középiskolások (vagy: fiatalok) körében” kifejezés, így ezek a címek indokolatlanul elnyújtottakká válnak. A *Bevezetőből* többek között megtudhatjuk, hogy négy erdélyi nagyváros fiataljairól lesz szó. A szociológiai felmérések sok mindenre képesek, ám négy nagyváros alapján feltételezhetően nem releváns egy egész térségről beszélni. A szerzők maguk valószínűleg tudják is ezt, ám a szakmai komolykodás egyfajta általánosításba sodorta őket.

A *Bevezetőben* továbbá az ifjúsági korszakváltás Jürgen Zinnecker-féle rövid ismertetésével találkozunk, amely szerint az ifjúsági életszakasz meghosszabbítása osztályspecifikusan történik, azaz a felsőbb osztályok gyerekeinek hosszabb, az alsóbb osztályok gyerekeinek rövidebb ideig tart a „fiatalnak lenni állapot”. *Véres Váler* (a *Bevezető* szerzője) szerint ez magyarázza azt, hogy miután ez az életszakasz professzionalizálódik, kialakul egy úgynevezett „lebegő fiatal értelmiségi” kategória, amely „térben nem kötött, és fő jövedelemforrását a különböző pályázatok, ösztöndíjak képezik”. A kategória kétségkívül frappáns, ám egyértelműen mannheimi ihletettséggel megfogalmazása (vö: a szabadon lebegő értelmiségi fogalmával) azonban úgy gondolom, nem terjeszthető ki csak a fiatalokra, illetve a fiatalok egészére, hiszen a pályázatokból való megélés egyrészt nem korszakspecifikus (azaz idősebb kutatók is pályázatokból élnek meg), másrészt elképzelhető olyan szakma, amelyben a fiatal értelmiségi elsősorban nem a folyamatos pályázásokból él meg (itt elég, ha egy multinacionális cég fiatal alkalmazottjára gondolunk).

Mivel a könyv Erdélyről, erdélyi fiatalokról szól, a *Bevezetőbe* egy kis etnikumközi fejtegetés is bekerül, és a 9. oldalon ezt olvashatjuk: „Megfigyelték, hogy a fiatalok identitásában a hagyományos nemzeti »ellenség-

képek» szerepe gyengül, a hagyományos etnikai magatartásmódok átalakulnak, nyitottabbak az újszerű megoldási módokra”. Hogy kik figyelték meg ezt a szerepgyengülést, az sajnos nem derül ki, az viszont biztos, hogy a 2000. november 26-i romániai választások során ez nem igazolódtott be².

A könyv első tanulmánya magától a szerkesztőtől származik (*Véres Valér: Nemzeti és állampolgári identitás az erdélyi középiskolások körében*). Tanulmányt elkezdeni néha a leghálátlanabb feladatnak tűnik, ezt igazolja Veres első mondata is: „A nemzeti identitás kialakulása már jó ideje foglalkoztatja a szakembereket” (13. oldal). Nahát, hogy mik vannak! – sóhajthat fel az olvasó, ám két mondatral odébb azt is megtudhatjuk, hogy – középiskolásokról szólva – „identitásuk kialakulásában nagyobb szerepe van a családnak és az iskolának, mint később a felnőttkorban, amikor is már van egy életpasztalatuk, amely szerepet játszik az identitásuk alakulásában”. Egy ilyen mondat gyanakvóvá teszi a recenzenst, és a szövegeket szövegekként is kezdi kezelni. Így számára szembeűnő lesz egy-két tanulmány olvashatatlansága, félreérthető megfogalmazása, néha pedig el is mosolyodik, amikor olyan kifejezésekkel, mondatokkal találkozik, mint „az iskolázottság, nem (...) egyenes arányú növekedést mutatnak” (87. oldal), „nukleáris család” (114. oldal), „pszichikai állag” (160. oldal), ám a példákat még sorolhatnám.

A szerkesztésnek és tanulmányírásnak írott és íratlan szabályai egyaránt léteznek. Tanulmányok, illetve tanulmányrészletek egy helyre (könyvbe) sűrítése még nem jelent szerkesztést. Ezért nagyon zavaró, hogy olyan hivatkozásokkal találkozhatunk, amelyek az irodalomjegyzékben nem szerepelnek, vagy fordítva, az irodalomjegyzékben olyan művek szerepelnek, amelyeket a szerző nem használt a szövegben. A kötet legutolsó tanulmányát leszámítva, mindegyik írásban találkozhatunk ilyen típusú hiányos- vagy túlhivatkozásokkal. Ezeket a (nevezzük így:) diákcsínyszerű hibákat azonban ha a szerkesztő nem is (hiszen az ő írásában is előfordulnak ezek a hibák), egy jószemű, képzelt korrektornak észre kellett volna vennie. És ha ez a képzelt korrektor továbbá más hibákat is kijavított volna (elütések, tördelési problémák, stb.), a tanulmányok olvashatóbbá váltak volna. Szintén ez a (szakmáját tekintve) korrektor felhívhatta volna a szerkesztő figyelmét arra, hogy mivel majdmindegyik írás egy kérdőívre épül, az érthetőség kedvéért a könyv végére jó lett volna beilleszteni azt a bizonyos kérdőívet is.

Korábban azt állítottam, a könyv fő hozadéka a statisztikai módszerek alkalmazása. Ezt azért lényeges kihangsúlyozni, mert a romániai szociológiai képzés 1990-es újraindulása után a román és a magyar nyelvű (szak)lapokban elvétve találunk olyan tanulmányokat, amelyek komolyabb statisztikai műveleteket is használnának, a publikációk statisztikai igényessége általában megtorpan az egyszerű gyakoriságok látványos (értsd: hisztogramszerű vagy grafikai) megjelenítésénél. E kötet fiatal szerzői azonban már használják a faktorelemzést, a regresszioelemzést, a sokdimenziós skálázást is³.

A könyv címe azt a kérdést veti fel, hogy a mai erdélyi fiatalok elsősorban nemzedéki vagy etnikai alapon integrálódnak-e a szélesebb társadalomba. Másképp megfogalmazva, a fiatalok magatartásában milyen mértékben érhetőek tetten korcsoport szerinti sajátosságok, illetve e magatartásoknak van-e az etnikai hovatartozásból fakadó jellegzetessége? A könyvet végigolvasva egyértelmű választ nem kapunk, egyes szerzők a nemzeti-etnikai integráció mellett voksolnak, mások pedig azt hangsúlyozzák, hogy bizonyos alapvető értékeket az etnikai hovatartozás nem befolyásol. Ezek az eltérő vélemények főleg azért szembeűnők, mert az eredmények egy adott adatbázisból származnak. Eszerint a közös adatsorokból mindenki azt olvashat ki, vagy azt kalkulálhat ki, amit akar, vagy amit már eleve gondolt. Érdeemes itt megjegyezni, hogy a kötet szerzői közül éppen a román nemzetiségűek (*Anca Covrig – Cristina Raț: Erdélyi középiskolások értékrend-profiljai*) állítják azt, hogy olyan korspecifikusnak tekintett értékekhez való viszonyulást mint a barátság, szabadság, belső harmónia és családi biztonság nem érint a nemzetiségi hovatartozás, míg a hatalommal és gazdagsággal szembeni attitűdöket az etnikum befolyásol. A magyar szerzők majdmindegyike kihangsúlyozza az ifjúsági kultúra etnikai dimenziók szintjén való szétválását (több példát is lehetne idézni, itt csak *Sólyom Andrea* következtetését említjük meg: „A kortárs csoportok kapcsolatok terén tapasztalataink szerint az elemzett minta relációinak döntő többsége etnikailag homogén csoportok mentén szerveződik, annak ellenére, hogy szabadidős tevékenységeik egy része közös teret feltételez”. 107. oldal.). Ha a kötet szerzőit egyfajta metaelemzésnek vetnénk alá, megállapíthatnánk, hogy a román szerzők inkább a nemzedéki integrációra, míg a magyar szerzők az etnikai integrációra voksolnak. Furamód e gondolat az egyik tanulmány megállapításával is hasonlóságot mutat. *Csata Zsombor* szerint például a magyar ifjúságcentristák, azaz a magyar fiatalok azon csoportja számára, amelynek fontos

az ifjúsági lét felnőttek ellenében való megélése, „nehezebben fogadnak el közvetlenebb viszonyt a többségi nemzet tagjaival szemben” (156. oldal). A román és a magyar vélemények összehasonlítása a könyv kérdőjeles címének megváltoztatását sugallhatja, hiszen szerencsésebb lett volna a *Nemzeti és/vagy nemzedéki integráció?* címet adni.

Már említett tanulmányában Veres Valér is arra a következtetésre jut, hogy „a nagyvárosi elméleti középiskolák nem csupán a nemzeti reprodukció, de a társadalmi, rétegspecifikus reprodukció melegágyai is” (52. oldal). Eszerint az erdélyi román és magyar fiatalok nemzetiség és korcsoport szerint is integrálódnak, amit úgy is értelmezhetünk, hogy a társadalmi reprodukció mindenkire egyaránt érvényes, ám az etnikai, nemzeti dimenzió ezen túlmenően szegregálja (mondhatni: „szétintegrálja”) a csoportokat. Ebből a szempontból nyilván fontos az interetnikus konfliktusok (és percepiálásának) elemzése. Veres eredményei szerint a fiatalok körében csökken ezen konfliktusok szerepe, noha „nemzeti identitásuk számos párhuzamot mutat, ún. tükörjellegük van. Számos történelmi attitűd, sztereotípiá mindkét nemzeti azonosság-tudatban hasonló szerepet kap, és a másik közösségre is hasonló módon vetítenek ki tulajdonságokat, tematizációkat.” (54. oldal).

Fő kérdésünk azonban az, hogy az ifjúságkutatást pusztán etnikai keretben lehet-e vizsgálni. Csoportokat, alcsoportokat össze lehet hasonlítani (ez adatbázist használó szociológusok számára nyilván nem nehéz dolog), ám az ifjúsági korszakváltást egy adott társadalomszerkezeten belül lehet értelmezni. Nem könnyű a korcsoport szerinti jellegzetességeket megragadni, ha nincsenek információink az egésztől, a szélesebb értelemben vett társadalomról. A kötet szerzői által paradigmaticusnak tekintett Zinnecker-féle modell az ifjúságot külön aktorként tételezi a társadalom kulturális mezejében, továbbá azt állítja, hogy a gazdasági és kulturális tőkevolumenek határozzák meg az ifjúsági habitusokat. A könyvben csak elvétve kapunk választ arra, hogy ma Romániában, Erdélyben az ifjúsági életstratégiákat milyen mértékben befolyásolják a felnőtt társadalom értékei. Ilyen válaszok megfogalmazásához nyilván sokkal több adatra lenne szükség, és talán Romániában nem is állnak a kutatók rendelkezésére ezek. Ám ha nincsenek ilyen adatok, a szociológusi képzelet valamilyen szinten pótolhatná. Valamilyen háttérmagyarázatra, a számokon túlmutató valóság megragadására való törekvést leginkább Kiss Tamás tanulmányában (*Ifjúsági életszakasz és jövőstratégiák az észak-erdélyi nagyvárosok középiskolásai körében*) lehetett tetten érni. Hipo-

tézisei szerint például az 1989 utáni romániai strukturális változások egyrészt felértékeltek a kulturális tőke szerepét, és a munkanélküliségtől való félelmükben sok fiatal felsőoktatási intézményekbe menekült, másrészt a gazdasági recesszió következtében megerősödött a társadalmi, kapcsolati tőke szerepe, harmadrészt pedig a magántulajdon új gazdasági osztályfrakciókat hozott létre. Érdekes lett volna azonban itt továbbgondolnia, annak ellenére, hogy a különböző tőketípusok jelentősége és volumene átalakult, a saját eredményei mégis azt bizonyítják, az ifjúsági életstratégiákat nem befolyásolja a szociális háttér (magyarán: a Zinnecker-féle modell nem működik).

A könyvben három olyan írást találunk, amelyek a fiatalok politikai nézeteit, opcióit, kultúráját vizsgálják. Mindegyik tanulmányban visszaköszönt az a gondolat, hogy a román és a magyar fiatalok más-más politikai kultúrával rendelkeznek. *Kiss Dénes* tanulmányából (*Politikai kultúra és előítéletesség*) azt tudhatjuk meg, hogy a magyar középiskolások az állami intézményekhez negatívabban viszonyulnak, mint a románok, és ugyanakkor egyenlőtlennek percipiálják hatalmi-politikai helyzetüket. Hasonló gondolattal találkozunk *Csata Zsombor* elemzésében (*Ifjúsági életszakasz és jövőstratégiák az észak-erdélyi nagyvárosok középiskolásai körében*): a magyar ifjúságcentristák „politikai intézményekkel szemben tanúsított evidensen elutasító attitűdjük arra vall, hogy kisebbségi státusukban fokozottan veszélyeztetettnek érzik magukat, feltehetőleg ezzel magyarázható a többségi nemzettel szembeni nagyobb vélt szociális távolságuk is”. Érdemes lett volna azonban itt bővebben kifejteni azt a megállapítást is, miszerint az erdélyi magyar és román fiatalok hasonló arányban határolódnak el a magyarországi magyaroktól. A szerző itt a regionális öntudat meglétére hivatkozik, ám árnyaltabb képet kaphattunk volna, ha a magyar fiatalok körében ezt a vélt vagy valós „Magyar(ország)-ellenességet” összeveti egyéb szocio-kulturális változókkal. *Sólyom Andrea* *Társadalmi integrációs modellek és politikai cselekvési minták erdélyi középiskolás fiatalok körében* c. tanulmányában e korcsoport román szegmensében jórészt előrejelezte a nacionalista pártok népszerűségét és az akkori kormánypártok népszerűségének csökkenését.

Szemben az összes eddigi említett szerzővel *Plainer Zsuzsa* kvalitatív módszereket használt tanulmánya (*A román-magyar „interetnikus konfliktus” természete és jelentése az erdélyi nagyvárosok középiskolásai esetében*) megírásához. Az interjúkra és fókuszcsoporthoz épülő vizsgálat eredménye szerint a román-magyar interetnikus viszonyokat a magyar fiatalok egyrészt úgyneve-

zett liberális diskurzusba ágyazottan percipiálják (azaz a román etnikumot csak akkor érzékelik negatívnak, ha az a saját – magyar – csoportot állampolgári vagy kisebbségi jogaiban sérti), másrészt pedig egy olyan úgynevezett történelmi szempont szerint értékelik, amely mindenféle román-magyar találkozást konfliktusosnak tart. A román fiatalok körében is megtalálható e két diskurzus, ám Plainier szerint mindkettőt „a román nemzetállam eszméje kanonizálja” (84. oldal).

Végezetül, úgy gondolom, ez a könyv egyfajta kezdet. Hiányosságai ellenére sikeres kezdetnek tekinthető, és igazolja azt, hogy Erdélyben, Romániában is felnövekvőben van egy olyan fiatal szakembergárda, akiknek munkájára igényt lehet tartani, és akik, ha néha túlzottan is számokba zárva, mégis mondanak újat saját társadalmukról.

Papp Z. Attila

JEGYZETEK

- ¹ A recenzió első változata 2000. november 11-én elhangzott Hódmezővásárhelyen, a Magyar Szociológus Társaság éves vándorgyűlésének ifjúságszociológiai szekciójában.
- ² A 2000. november 26-i parlamenti választások során az idegengyűlöletéről híres Corneliu Vadim Tudorra, illetve pártjára elsősorban az erdélyi román fiatalabb generációk szavaztak. A félreértések elkerülése végett le kell szögeznem: én a szerzőkön nem kívánom számonkérni a választások eredményeit (annál is inkább, hogy a felvétel valamikor az 1998/99-es tanévben készült, tehát a választások előtt kb. másfél évvel), ám szakmai elvárásoknak ilyen részletekben is meg kellene felelni: ki, melyik szerző állított valamilyen dolgot, pontosan mikor készült az adatfelvétel, stb. A könyvben szereplő, politikai kultúrával foglalkozó meglátásokat lásd a szövegben.
- ³ Igaz, két tanulmányban (lásd: 23. és 166. oldal) ez az alkalmazás, illetve eredményei megkérdőjelezhetők, hiszen szakmai berkekben köztudott, hogy főkomponens-elemzést statisztikai szempontból értelmetlen (szigorúbban fogalmazva: nem szabad) rotálni.

SZÁMUNK SZERZŐI

BÁRDI NÁNDOR történész, Teleki László Intézet – Közép-Európai
Kutatások Központja, Budapest

BAKK MIKLÓS politológus,
Kolozsvár

DUPCSIK CSABA szociológus, történész,
MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest

ERDŐSI PÉTER történész, Teleki László Intézet – Közép-Európai
Kutatások Központja, Budapest

HARTOG, FRANÇOIS történész,
École des Hautes Études en Sciences Sociales, Párizs

HASLINGER, PETER történész,
Universität Freiburg

KÁNTOR ZOLTÁN szociológus, Teleki László Intézet – Közép-Európai
Kutatások Központja, Budapest

MANNOVÁ, ELENA történész,
Szlovák Tudományos Akadémia, Pozsony

PÓSA KRISZTIÁN történész,
PhD-hallgató, Debrecen

PAPP Z. ATTILA szociológus, Teleki László Intézet – Közép-Európai
Kutatások Központja, Budapest

SONKOLY GÁBOR történész, Teleki László Intézet – Közép-Európai
Kutatások Központja, Budapest

SZARKA LÁSZLÓ történész,
MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest

VARGA ÉVA történész,
Budapesti Műszaki Egyetem

REGIO

ALAPÍTOTTA 1990-BEN
Írók Szakszervezete Széphalom Könyvműhely
Tóth László

ELŐFIZETHETŐ

Magyarországon a szerkesztőségben fizethető elő a folyóirat. Magyarországról külföldre megrendelhető a Kultúra Külkereskedelmi Vállalatnál: 1389 Budapest, Pf. 49 Lapexport. Az Egyesült Államokban Püski-Corvin Könyvesbolt fogad el megrendeléseket (251 E 82th Street, New York, NY 10028).

ÁRA
280 Ft, 8 USD, 12 DM

Előfizetési díj egy évre: 1120 Ft, 32 USD, 48 DM
(Az árak a postaköltséggel együtt értendők)

Megjelenik: évente négyszer

ISSN 1219-1701

Kedves Barátunk!

A Regio szerkesztősége a Teleki László Alapítvány támogatásával levelezési listát indít, mely reményeink szerint információs és vitafórumként fog működni.

A „Regio list” működtetésének célja a Közép-Európa- és nacionalizmus tanulmányokkal, kisebbségkutatással foglalkozó szakemberek, műhelyek információs kapcsolatának biztosítása.

A körlevélben a lista minden tagja egyenrangú partnerként elhelyezheti az általa fontosnak tartott üzeneteket, dokumentumokat. Számítunk kutatási programok, tudományos események, pályázati lehetőségek, tudománypolitikai információk, megjelent kiadványok ismertetésére, vagy legalább a figyelemfelhívásra. De ugyanígy fontosnak tartjuk, hogy bizonyos aktuális kérdésekben viták folyhassanak, illetve kooperációs felületek jöjjenek létre.

A körlevél létrehozását azért tartjuk fontosnak, mert évek óta folyik egy ki nem mondott vita a magyar kisebbségkutatás integrálatlanságáról. Mi nem egy központi integrációban látjuk a probléma megoldatlanságát, hanem a megfelelő kooperációs felületek hiányában, illetve a fiatalabb és Budapestről távol élő kutató nemzedék „helyzetbe hozásában”.

A legfontosabb ellentmondásokat kutatási területünket tekintve a következőkben látjuk:

1. Nézőpont: Míg Magyarországon kisebbségkutatásról beszélünk, addig a (Budapestről nézve) határon túli kutatóhelyek saját társadalmuk kutatják, ők pedig nem mint kisebbségkutatók, hanem mint egy-egy tudomány szakemberei kívánnak integrálódni a(z) összmagyar, illetve a nemzetközi tudományos életbe.
2. Az egymás melletti elbeszélés egyik forrása, hogy módszertanilag a különböző megközelítések más-más fogalomkészlettel és megközelítésben vizsgálják a problémákat, és ezek között alig van átjárás, párbeszéd: 1. interetnikus kutatások; 2. közép-európai összehasonlító tanulmányok; 3. nacionalizmus tanulmányok; 4. kisebbségtörténet; 5. tranzitológia; 6. elitkutatások; 7. identitásvizsgálatok; 8. nyelvhasználati kutatások; 9. társadalom- és településszociológiai megközelítések; 9. kisebbségjogi elemzések.
3. A kutatások és az intézmények finanszírozása szempontjából a magyarországi és az azon kívüli intézmények között hosszú ideje párhuzamosságok működnek. Pontosabban tíz év alatt még nem alakult ki, hogy ki mit tudna a leghatékonyabban csinálni. Csak a saját intézetbeli tapasztalatainkról beszélhetünk:
a) A szomszédos országok empirikus vizsgálatait, az alapkutatásokat nem lehet hatékonyan és hitelesen Budapestről elvégezni. b) Az infrastruktúrából adódó

szolgáltató szerep az összehasonlító vizsgálatok szervezésének, kiadványok szerkesztésének, illetve a térség problémáinak a nemzetközi tudományosságba való meghonosításának szükségességét hozza magával. c) Mivel az utóbbi tíz évben, a nem Magyarországon létrejött kutatóhelyek fenntartási/működési problémákkal küszködnek, a hazai hasonló intézmények az infrastrukturális háttérükön túl egyfajta kijáró szerepet is betöltenek, s ez újabb aszinkron helyzetekhez vezet.

Természetesen még egy sor hasonló megvitatatlan problémát fel lehetne sorolni. A kérdés az, hogy a – tágan értelmezett – kutatási területen milyen együttműködési lehetőségeket, tapasztalatcserét lehet kialakítani. Reméljük, nem lesz egyirányú az infomációközlés, mindenki kihasználja, s nem csak információszerezésre, hanem tájékoztatásra is. A „Regio-list” egy lehetőség, próbáljuk ki!

*A szerkesztőség nevében
Bárdi Nándor*

Hogyan működik a „Regio list”?

A listára a <http://www.tla.hu/mailman/listinfo/regio-list/> címen lehet feliratkozni.

A szerver néhány percen belül visszaküld egy üzenetet, amit küldjön vissza a „reply” („vissza”) funkcióval. Hamarosan megérkezik a listára való felvétel igazolása, a honlapon pedig megváltoztathatja beállításait.

A nagyobb szövegfájlokat (konferenciaprogramok, folyóiratok tartalomjegyzéke stb.) kérjük csatolt fájlban, rtf formátumban küldeni.

Amennyiben számítógépe nem ismeri fel az ékezeteket, kérjük jelezze.

Alternatív módon a z.kantor@tla.hu címre küldött maillal is fel lehet iratkozni.

Egy-két napon belül felírjuk a listára, ahonnan majd egy e-mailt kap, amelyet egyszerű „reply”-al küldjön vissza. Attól kezdve automatikusan minden levelet megkap, amely a listára érkezik.

A jelszavav (password) az e-mail cím @ előtti tagja lesz, amelyet a <http://www.tla.hu/mailman/listinfo/regio-list> címen majd megváltoztathat.

Amennyiben további kérdései vannak, írjon a z.kantor@tla.hu -ra

Kántor Zoltán

REGIO

A review of studies on minorities, politics and society

Volume 11, 2000, No. 4

FRANÇOIS HARTOG: Patrimony and history: the time of patrimony	3
PÉTER ERDŐSI Attempts to a Definition of Cultural Heritage in Hungary	26
GÁBOR SONKOLY Levels of Defining the Notion Heritage	45
PETER HASLINGER Building a Regional Identity: the Burgenland 1921-1938.	67
ELENA MANNOVÁ “... he is a good Slovakian now” The variation of the national identity in social lives of two provincial towns in south Slovakia between 1918-1938.	93
ÉVA VARGA Talks on the Border The Press Between 1918-1938 on Border of Hungary and Slovakia	104
LÁSZLÓ SZARKA The role of the Hungarian Coalition Party (HCP) in the Slovakian Government	122
NÁNDOR BÁRDI – ZOLTÁN KÁNTOR The Democratic Alliance of the Hungarians in Romania (DAHR) in the Romanian Government	150
REVIEWS	187

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom

Örökség és történelem: az örökség ideje

A kulturális örökség fogalma

Határ és identitás – Burgenland, Felvidék

**Kisebbségi magyar pártok kormányzati munkája
MKP, RMDSZ**

Választások után – Románia, Szerbia

2000/4

SZERKESZTŐSÉG

Bárdi Nándor
Erdősi Péter
Kántor Zoltán
Kovács Éva
Papp Z. Attila

LAPUNK TÁMOGATÓI

Illyés Alapítvány, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma –
Nemzeti Kulturális Alapprogram

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓ

1125 Budapest, Szilágyi Erzsébet fasor 22/c
Tel.: 391-5726 E-mail: regio@tla.hu

Szerkesztőségi titkár: Dömök Zsuzsa – Kiadja a TLA –
Teleki László Intézet Közép-Európai Tanulmányok
Központja – Felelős Kiadó: a Teleki László Intézet főigaz-
gatója – Tördelés és a sokszorosítás: PrinterArt Kkt.

ISSN 1219-1701

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom 11. évfolyam, 2000. 4. szám

MINERVA

- FRANÇOIS HARTOG
Örökség és történelem: az örökség ideje 3

AZ ÖRÖKSÉG KULTÚRÁJA

- ERDŐSI PÉTER
A kulturális örökség meghatározásának kísérletei Magyarországon 26

- SONKOLY GÁBOR
A kulturális örökség fogalmának értelmezési
és alkalmazási szintjei 45

HATÁR ÉS IDENTITÁS

- PETER HASLINGER
A regionális identitás kialakításának egy esete:
Burgenland 1921-1938 67

- ELENA MANNOVÁ
„... de most már jó szlovák”. A nemzeti identitás variációi
két dél-szlovákiai kisváros egyesületi életében, 1918-1938 93

- VARGA ÉVA
Beszéddek a határon
A szlovákiai és magyarországi határ menti sajtó 1918-1938 között 104

KISEBBSÉGI MAGYAR PÁRTOK KORMÁNYZATI SZEREPBEN

SZARKA LÁSZLÓ A szlovákiai Magyar Koalíció Pártjának kormányzati szerepvállalásáról	122
BÁRDI NÁNDOR – KÁNTOR ZOLTÁN Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996-2000	150

SZEMLE

BAKK MIKLÓS Egy választás olvasatai	187
PÓSA KRISZTIÁN Az új pártosodási folyamatok kezdete Szerbiában és a montenegrói kérdés	193

KÖNYVISMERTETÉSEK

Kísértetház (Dupcsik László)	202
Valóságváltozatok (Bárdi Nándor)	210
Generációs versus szakmai problémák (Papp Z. Attila)	224

FRANÇOIS HARTOG

Örökség és történelem: az örökség ideje

Mit árul el az örökség fogalma a társadalom és az idő viszonyáról? Milyen időfelfogás kíséri vagy jellemzi manapság az örökség fogalmának terjedését és egyetemessé válását, melynek az elmúlt három évtizedben tanúi vagyunk? Jelen írásban ezeket a kérdéseket szeretném megvizsgálni.

Egyre gyakrabban az „örökségesítés” (*patrimonialisation*) kifejezéssel próbáljuk leírni a jelenséget és progresszív jellegét érzékeltetni. Erre számtalan példát hozhatunk fel. „Új örökségekről”, az örökség „újfajta használatáról” beszélünk. Pierre Nora a *Les lieux de mémoire*-ban (*Az emlékezet helyei*) jegyzi meg, hogy valóságos mozgalom indult Franciaország történetének, sőt magának Franciaországnak az „örökségesítésére”. Némi késéssel a mozgalom a hatóságok szintjén is megjelent és visszhangra talált: 1978-ban *Direction du Patrimoine*-t hoztak létre a Kulturális Minisztériumban; az 1980-as esztendő az „örökség évének” nyilvánították; 1983 óta vannak „örökség napok” – 1994-ben 6,5 millió látogató kereste fel az örökség „lakhelyeit” (10 000 műemléket nyitottak meg); az *École nationale du Patrimoine* (az Örökség Nemzeti Iskolája) 1991 óta működik. 1996 áprilisában a francia Parlament megszavazza a *Fondation du Patrimoine* (Örökség Alapítvány) létrehozását, amelyet (legalábbis az elvárások tekintetében) a brit *National Trust* ihletett.

Ha átlépjük a francia határt, megemlíthetjük a *Journées européennes du Patrimoine* (Európai Örökség Napok) intézményét, mely az Európa Tanács égisze alatt jött létre. 1996 tavaszán nyitották meg Párizsban az Örökség Nemzet-

közi Szalonját (vajon mit állíthattak ki?), miközben a témában igen aktív UNESCO bejelentette, hogy folyóiratot indít *Revue du patrimoine mondial* címen. A francia eset tehát csak egy a sok közül: a jelenség sokkal általánosabb.

E rövid kronológia elegendő ahhoz, hogy éreztessük: az örökség fogalma vitathatatlanul erősödik, uralkodó és mindent magában foglaló kategóriaként tolokodik közénk. A történelmi műemléket, és a róla nevezett néhai hivatalt láthatólag már felforgatta, magába olvasztotta az örökség. Hogyan történhetett ez? Hogyan lépett át a közös kulturális javak területére az örökség, mely eddig csupán a magánjogban volt használatos? Úgy tűnik, hogy akkor fordult határozottan a kultúra felé, amikor a természettel kapcsolatban már sokat használták. Jelentése persze megváltozott. „Az örökség kategóriájának alkalmazása a természetre, amint Olivier Godard megállapította, egyfajta erőszakot jelent: az örökség a birtokolt javak archetípusa... Így szemantikailag a természetessel, a vaddal, a kisajátíthatatlannal áll szemben. A természeti lények a tárgyak azon osztályát alkotják, mely a legtávolabb áll az örökség logikáját megelőlegező jellegzetességektől”.¹

Az új helyzetben az örökség összekapcsolódik az emlékezettel, s mindkettő az identitás összetevője: egy megkeresendő, feltárandó, megőrzendő, sőt felfedezendő identitásé. Ebben az értelemben az örökség nem annyira azt határozza meg, ami birtokunkban van, mint inkább körülírja, hogy kik vagyunk, akár anélkül is, hogy tudnánk róla. Az emlékezés „kötelességhez”, amely vezényszó lett az utóbbi években, hozzáadódott még valami, amit az örökség „égető szükségének” nevezhetnénk. Franciaországban az ökomúzeum a legjobb példa az örökség műveletére.

Ha manapság arról beszélünk, hogy az örökség egyetemessé válik, ez annak a jele, hogy a fogalom nem mindig és nem mindenhol volt használatos. Érdekes lenne körüljárni, hogy milyen feltételek mellett és hogyan bukkant fel. A (kulturális) örökség vegyes jelenség. Legalábbis a történelmi műemlék, a gyűjtemény és a múzeum fogalma, a megőrzés és a restaurálás gondja kell hozzá.² Ebből következik első észrevételünk: igen hosszú időtartamú folyamattal van dolgunk, amelyet a rablás, a gyűjtemények, kincstárak, múzeumok létrehozása oszt szakaszokra. K. Pomian úgy véli, a „muzealizáció” folyamata már ezeröttszáz éve zajlik, s ezután érkezünk – az UNESCO égisze alatt – az egyetemes kulturális örökség mai fogalmához.³ A Világörökség Bizottsága 1979-ben Luxorban gyűlt össze, hogy összeállítsa a „világ csodáinak” új listáját.

De kiindulópontként talán lényegesebb tényezőkkel is számolnunk kell. Mondjuk is ki mindjárt: a sírok gondozásával és a maradványok értékelésével. A kereszténység számára Krisztus földre szállásának jelei, kinszenvedésének tanúságai is a „hűségesen” átadott és szakadatlanul újraaktualizált örökség részei lettek. Megannyi jel, melyben a keresztények új „nemzete” önmagára ismert. Az üres sír láthatóvá tette a jelenlétből a távollétbe való átmenetet, míg Krisztus belépése az emberi időbe annak volt a kezdete, amit jóval később lineáris időnek neveznek. Ezután aprópénzként jöttek a szentek ereklyéi és kultuszuk: mint tudjuk, spirituális kincsek és anyagi gazdagság forrásai voltak a középkor folyamán. Üzleteltek velük, lopkodták őket, messzi földről sereglettek, hogy hálát adjanak nekik. A templomok és monostorok kincstárainak drágaságait használhatták pénzverésre vagy közvetlen fizetőeszközként, de arra is megfeleltek, hogy felmutassák őket a zarándokok előtt.

Mit tudunk a kereszténység előtti időkről? A „vadakról”, Kínáról, vagy akár Görögországról és Rómáról? Japánban a nagyobb szentélyeket időszakonként újjáépítik. Amaterasut, az uralkodócsalád őséinek templomát Iseben húszévenként az eredetivel azonos módon fából újjáépítik. Ha egy japán Párizsba látogat, meglepődik az erőfeszítésen, mellyel a tárgyakat és a történeti műemlékeket az idő romboló hatásával szemben próbálják őrizni.⁴ Valóban, a japán kultúrpolitika számára nem elsődleges fontosságú sem a tárgyak láthatósága, sem e láthatóság fenntartása. Ez a politika másfajta logikán nyugszik, mégpedig az aktualizáció logikáján. Innen ered az „élő nemzeti kincstár” titulus, melyet a művészeknek adományoznak; ennek jogszerű, pontos fordítása „a nem-anyagi kulturális örökség birtokosa” lenne. A kitüntetés valójában nem a művész személyének szól, hanem a nem-anyagi művészeti tudás vagy technika hordozójának. Nem a tárgy vagy megőrzése számít, hanem mindenekelőtt a hagyomány aktualizációja. A templomhoz hasonlóan a hagyományos művészet csak annyiban létezik, amennyiben a jelenben létezik. Mindenekelőtt az idő nem lineáris: innen származik az állandóság eltérő megjelenítése és egy másfajta viszony a maradványokhoz.

Kompetencia és idő híján itt nem kísérhetem végig az örökség hosszú történetét, de szeretném felhívni a figyelmet négy állomásra: az örökség „előtti” időkre, Görögországban, a Krisztus utáni II. században; a művészeti és történelmi emlék reneszánsz kori megszületésére; a francia forrada-

lommal kezdődő válságos időszakra, a konfliktusok és gyors visszafordulások pilanatára; végül pedig a jelenkorra. Különösen nagy figyelmet fordított a klasszikus, görög-római antikvitás szerepére és használatára.

I. Az ókoriak és örökség

„Örökség” [patrimoine] szavunk a latin *patrimonium*-ból származik, s mint tudjuk, a rómaiak nagy kedvelői voltak a (görög) régiségeknek.⁵ Eleendő ez ahhoz, hogy átvigyük vagy visszaszármaztassuk az örökség fogalmát az antik világba? Vajon az örökség tudata és gondja hatja át Pauszaniaszt, mikor az időszámításunk szerinti II. században, *Utazás Hellaszban* című művében végigjárja a hellén emlékezet helyeit? Egy helyütt felelősségre vonja a görögöket, akik mindig szíves-örömet bámulják másoknál a csodás dolgokat, de nem veszik észre, mi mindent mondhatnak a sajátjuknak. Mindig az egyiptomi piramisokról beszélünk, mondja, de megfélekedünk Minüasz király kincstáráról, vagy Tirünsz bástyáiról, pedig ezek éppoly csodálatosak.⁶ Pauszaniasz, mikor megemlékezik ezekről a helyekről, valójában egy elfeledett, eltűnt görög identitás nyomában jár, de ne higgyük, hogy Mérimée távoli előfutáraként a történelmi műemlékek körútját végző felügyelője lenne. Szó sincs leltározásról vagy osztályozásról, még kevésbé a műemlékek megmentéséről vagy helyreállításáról. Minüasz és Tirünsz palotái (Orkhomenosz) már régóta romokban hevernek, és az igazat megvallva, a tudós leírások és útbeszámolók nélkül nem volnának egyebek annál, amik valójában: beomlott falaknál. Pauszaniasz nem törődik vele, hogy Görögország templomait helyre kellene állítani.

Amennyiben, legalábbis első megközelítésben, felidézzük azt az osztályozást, melyet Alois Riegl a XX. század elején vázolt fel, mint a történelmi műemlékek bécsi bizottságának elnöke, a következőt mondhatjuk: az antikvitás és a középkor csupán „intencionális” műemlékeket ismert; később, a reneszánszsal jelentek meg a „történelmi” műemlékek, és végül a „régí” műemlékek – ezt a jelzőt szokták használni minden emberi alkotásra, ha kiállta az idő próbáját. Noha Bernard de Montfaucon *Monuments de la monarchie française* c. munkájával (1724-1733) már elterjedt a „műemlék” [monument] szó, a „történelmi műemlék” kifejezést tudomásunk szerint először Aubin-Louis Millin használta 1790-ben az *Antiquités nationales ou Recueil de monuments*-ben.⁷

A megőrzés és a helyreállítás persze az ókorban sem volt ismeretlen kifejezés. Fennmaradt egy császári *senatus consultum* az első századból, mely a városközpontok védelméről szól, de fő célja a spekuláció megakadályozása és ellenőrzése.⁸ A műemlékeket, a szobrokat, a festményeket „helyreállították” a görög városokban, Rómában, Itáliában. Gyűjtemények és gyűjtők is voltak, például a pergamoni Attalidák, Atticus, vagy akár a római Verres. Az alexandriai könyvtár, ha hihetünk a későbbi forrásoknak, arra törekedett, hogy minden görög és „barbár” könyvet összegyűjtsön, de ezzel vajon egyfajta örökséget kívánt létrehozni, vagy inkább enciklopédikus jellegű intellektuális tervet dolgozott ki?⁹

A helyreállítással kapcsolatban utalnunk kell arra, hogy Augustus önéletrajzának (*Res Gestae*) ugyanabban a fejezetében használja a *feci*, „megcsináltam”, „megépítettem” (itt templomokat és műemlékeket sorol fel) és a *refeci*, „felújítottam, helyreállítottam, újjáépítettem” (csupán Rómában 82 templomot) szavakat; a *refeci* egyébként a Via Flaminiára és hidakra is érvényes.¹⁰ Suetonius arról számol be, hogy Vespasianus hozzáfogott a leégett Capitolium *restitutio*-jához. Az archívumban is „helyreállított” három ezer bronztablát, melyek elpusztultak a tűzvészben.¹¹ Hogyan? Másutt fellelt kópiák alapján. Ebben az esetben tehát a *restitutio* nem „helyreállítást” jelent, sokkal inkább újraalkotást, az eredeti tárgynak modell alapján történnő hasonló visszaállítását.

Ha beszélhetünk egyáltalán helyreállítási politikáról, tulajdonképpen sosem magukról a műemlékekről, vagy önmagukért való helyreállításukról van szó. Főleg intencionális műemlékként „újítyják fel” vagy „állítják helyre” őket, vagyis a hatalom igyekszik megerősíteni, átvállalni, a maga hasznára fordítani, így saját legitimációjába vonni azt a szándékot, amely az építetőkben munkált, és ezzel is kinyilvánítani a rend visszatértét. Megerősíti Róma és ama szövetség örökkévalóságát, mely a Várost isteneihez fűzi. Úgy tűnik, Augustusszal jelenik meg a *novus ordo saeculorum* és Róma újjáalapításának logikája. P. Veyne mutatta ki, hogy az ókori ember „tétlennek”, mozdulatlanak tekintette az időt, nem teremtő fejlődésnek. A mának építettek, a ma pedig azt is jelentette, hogy az örökkévalóságnak építenek.¹²

Mikor találkozunk először a megőrzés gondolatával? Cassiodorus tudósít arról, hogy Teodorik osztrogót király törődött palotájának karbantartásával, mert „közeledő öregkor” fenyegette a szépségét. Az is szándékában állt, hogy „korábbi fényükben tartsák meg az antik műemlékeket, és a régi-

ek mintájára újakat is építsenek”.¹³ VIII. Bonifác pápa 608-ban engedélyezi, hogy a pogány templomokat, különösen a római Pantheont ismét használhassák a keresztény kultusz céljaira. Az épületek megőrzése itt csupán másodlagos. Ha Rómánál maradunk, milyen a státusa Traianus oszlopának a rómaiak szerint? Egy 1162-es rendelet így írja elő a védelmét: „Kívánjuk, hogy érintetlenül maradjon, míg áll a világ...” Többé már nemcsak intencionális műemlék, abban az értelemben, ahogy Riegl definiálja, hanem több annál: Róma jelképe, hazafias szimbólum. Netán történelmi műemlék?

Franciaországban először I. Ferenc hozott döntést a megőrzésről, aki Nîmes-i látogatásakor elhatározta, hogy megvédi a *Maison Carrée*-t. A „Louvre nagy tornyát”, vagyis a Fülöp Ágost által emelt donjont viszont habozás nélkül leromboltatta. Ami pedig a királyi „örökség” elvi elidegeníthetlenségét illeti, XVI. Lajos még 1788-ban különösebb felindulás nélkül aláírta azt az ediktumot, mely elrendelte a Muette, a Bois de Boulogne-ban lévő madridi, a Vincennes-i és a Blois-i kastély lerombolását vagy eladását. Az első kettőt tényleg lerombolták, az utóbbiakat a forradalom mentette meg.¹⁴

II. Az *Urbs* mint az örökség helye

Cicero emlékezetes portrét rajzol Terentius Varróról, a régiségbúvárok „védőszentjéről”, egy terjedelmes, nagyrészt elveszett mű szerzőjéről: „Úgy bolyongunk saját városainkban, mint az idegenek, az átutazók, de könyveid mintha hazavinnének bennünket, s egyszerűen megértjük, hogy kik vagyunk és hol élünk. Te tetted láthatóvá előttünk (*aperuisti*) hazánk korát, történetének szakaszait, a szertartások rendjét, a papokra vonatkozó szabályokat, a polgári és hadi szokásokat, a tartományok, helyek, az isteni és emberi dolgok nevét, fajtaít, rendeltetését és okát.”¹⁵ Az antikváriusnak tehát az a szerepe, hogy megnyissa a szemeket: megmutatja, amit egyébként nem látnának, megérteti a gesztusokat, amelyeket anélkül tettek, és a szavakat, amelyeket anélkül ejtettek ki, hogy tudták volna valódi jelentésüket. De elsősorban a jelenről van szó, a korabeli Rómában hasznos ismeretekről, s nem az egykori Rómában tett nosztalgikus sétáról.

Cicero egyébként a görög műalkotások Rómába szállítása kapcsán jegyezte meg: „e tárgyakkal [a görög szobroknak] elvész az értékük Rómában; hogy ízelítőt vegyünk belőle, Görögország filozofikus nyugalmára és

békéjére van szükség”.¹⁶ 1796-ban Quatrem/2re de Quincey ezt a mondatot idézi, mikor az itáliai remekművek Franciaországba „szállítása” ellen küzd.

A visszaemlékezés új értéket kap a reneszánszsal, Róma pedig az örökség invenciójának mind közül legfontosabb helye lesz. Ezt példázza, ahogy a Traianus oszlopának tulajdonított jelentés megváltozik: eleinte főleg a hazafias múlt jelképe volt, később a művészeti és történelmi múlté lett.

Mikor 1341-ben Petrarca Rómába megy, kezében antik szerzők könyveivel sétál, mint Cicero és Titus Livius kiadója: nem magukat a műemlékeket akarja látni, hanem a szövegeket ellenőrzi, újra meg újra átolvassa őket.¹⁷ Híres mondása, hogy az egész történelem csupán Róma dicsérete (*Romana laus*). A *praeparatio* ideje és a középkor sötétsége után a fény korszakának küszöbére lépünk, mikor bekövetkezik Róma és a birodalom *renovatio*ja. Az itáliai humanisták számára a *renovatio* ellentmond a *translatio* elvének: ezzel utasítják vissza, hogy a császárság és a tudomány máshová helyeződött volna át. A franciákat és a németeket csupán Róma paródiáinak tekintik. Petrarca nem ismeri el Nagy Károly császári címeit. A dicső múlt iránti érdeklődésnek tehát alkotóeleme az erős vitatkozókedv.

Lorenzo Valla később hasonlóan kapcsolja össze Rómát a latin nyelvvel: ha klasszikus tökéletességében állítjuk helyre a latint, tulajdonképpen Rómát alapítjuk újra. Új Camillusra van szükségünk, hogy megszabaduljunk a gall elnyomástól. Titus Livius szövegének *helyreállítása* nem kevesebb, mint a haza helyreállítása, *restituálása* (*restitutio in patriam*).¹⁸ Hogy Róma megint Rómában legyen. Aki klasszikus szövegeket ad ki, valójában Róma „helyreállítójaként” munkálkodik. Talán ebben érzékelhető a reneszánsz ellentmondásos viszonya az időhöz. Az idő behozhatatlan távolságot teremtett, hiszen lerombolta a műemlékeket és elváltoztatta a szövegeket; ám a *restitutio* művelete által eltörölhető, rövidre zárható. Az újraalapítás, a humanisták szívügye, a nyelv területén veszi kezdetét, és működésbe hozza az imitáció hatalmas gépezetét.

L. B. Alberti összekapcsolja a latin szerzők tanulmányozását a város régészeti feltárásával. Mit írjunk le és hogyan? Amit látunk, vagy amit látunk kell? Tekintettel az V. Miklós pápa által tervezett római átépítésekre, Alberti az 1450-es években kidolgozza a kartográfiai felvétel módszerét. Ugyanekkor Flavio Biondo, Varro *Antiquitates* című művének mintájára és rá hivatkozva, nagy munkáiban megkezdi Róma és Itália műemlékeinek leírását

(Roma *instaurata*, 1446, *Roma triumphans*, 1459). Nem „antikvárius” módjára írja le a romokat, nem múltimádó, nosztalgikus vagy pusztán dokumentációs gondosság jegyében, hanem a jelenért dolgozik, miközben azt a nagy *modellt* mutatja be aprólékos részletességgel, amit Róma jelentett.¹⁹ A *historia magistra* témájához ad „illusztrált” hozzájárulást.

A műemlékek „művészeti és történeti értékének” felismerése lehetővé teszi az első védelmi intézkedéseket, amelyeket a pápai brévékben találunk meg. A műemlék többé nem csupán az őt létrehozó szándék időtálló és megújuló kifejeződése, többé nem csupán a hazafias tisztelet jele. A védelmi intézkedések egyidősek az első múzeumokkal. Az első az 1470-es évek-re datálódik, mikor IV. Sixtus pápa antik szoborgyűjteményt adományoz a városnak, hogy a Capitoliumon állítsák ki; egy évszázaddal később jön létre Firenzében az Uffizi Galéria, ahol antik és modern munkák láthatók együtt.²⁰ De a megőrzésről való állandósuló gondoskodás nem vet véget sem a műemlékek fosztogatásának, sem az anyagok újrahasznosításának. Ezért követik egymást a rombolást tiltó pápai brévék. A régiségek forrást képeznek Róma számára, a szó mindenféle értelmében: a város belőlük és rajtuk él. V. Miklós, aki az antik város helyreállítójának szerepében lépett fel, lelkipurdalás nélkül mészkőbányának használta a Fórumot, a Colosseumot és a Circus Maximust. II. Pius bullát ad ki e szokás ellen, saját palotáihoz mégis Hadrianus villájából hozat építőanyagot. Sokatmondó, hogy a régiségek vatikáni felügyelője a „kincstárak, egyéb antikvitások és bányák biztosa” címet viseli.

X. Leó 1515-ben Raffaellót bízza meg a Szent Péter bazilika tervezésével. A művész azt írja, hogy „óriási fájdalommal néztem e nemes haza, mely egykor a világ királynője volt, holttestét ily nyomorúságosan szétszabdalt állapotában”. Mint a római kori régiségek felügyelője, világosan különbséget tesz a „régí és régesrégí” (*antichi e antichissimi*) épületek között, melyek Róma lerombolása előtt keletkeztek (*li quali durano fin'al tempo che Roma fui ruinata*), illetve azok között, amelyeket később, „a gótok és más barbárok” uralma alatt emeltek: az előbbieket meg kell őrizni, az utóbbiakat nem, de a konzerválás nem azt jelenti, hogy tilos hozzájuk nyúlni. Úgy is meg lehet őrizni őket, hogy begyűjtik a bronz feliratokat, Diocletianus thermáiról és a Colosseumról lebontják a mészkőburkolatot, s felhasználják az új Szent Péter bazilikához.²¹

Pirro Ligorio, d'Este bíboros antikváriusa, sokféle tudományban jártas embere lajstromot készített a műemlékekről. Úgy gondolta, hogy két nép lakja Rómát, az élő emberek és a márványszobrok népe; önmagát a „márványemberek” történetírójának nevezte.²²

Montaigne másképp vélekedett erről. 1580 novemberre és 1581 áprilisa közt Rómában lakott, hogy ott töltse a karácsonyi és húsvéti ünnepeket. Az antik Rómáról azt mondja, hogy „semmi sem látható belőle, csupán az ég, mely alatt feküdt, és helyének rajzolata...; akik pedig azt mondják, hogy Rómából legalább a romokat látták, nagyot mondanak; mert ily rettenő nagy építmény romjai több dicsőséget és tiszteletet szerezhetnének emlékének; nem több ez pusztá síremléknél.”²³

Mikor 1755-ben, majdnem két évszázaddal később, Winckelmann Drezdából jövet először érkezett meg Rómába, egészen más beállítottsággal, szemlélettel tekintett körül. Számára, aki újból megnyitotta a németek előtt a Hellászba vezető utakat, Róma neve a nagybetűs antikvitást jelentette, azt a helyet, ahol az ókori művészet Szépsége nyugodott. Hogy közelebb kerüljön hozzá, lutheránus hitéről is lemondott, s áttért a katolicizmusra. A római utazás az újjászületés ígéretével ért fel számára. Harminc évvel később, a hasonlóan lelkes Goethe már Winckelmann könyvét, *A művészet történetét* tartja a kezében, míg felfedezi Rómát, és érkezésének napját „második születésének, valódi születésének” napjaként tartja számon.

A helyzet mégiscsak ellentmondásos. Róma a művészet helye, csak-hogy a művészet nem római, hanem görög. A rómaiak csupán utánozták a görögöket.²⁴ Akkor hát miért Rómát választják, miért nem Athént, ahová, mint tudjuk, Winckelmann sosem jut el? Mert Athén inkább ideál és nem, vagy már nem olyan „hely”, amelyet valaha is teljesen elérhetnének. Róma viszont egyszerre jelenlét és hiány: látjuk, amit megtanultunk látni, de annak is megvan a nyoma, amit már nem láthatunk. Az marad fenn, amit a történelem kiválogat: veszteségeinket a történelmi látás gyakorlatával pótoljuk, látni tanulunk: „Akaratunk tárgyának, hogy úgy mondjam, csupán árnyéka lehet a miénk; elvesztése azonban vágyunkat növeli, így a másolatot figyelmesebben szemléljük, mint az eredetit, ha birtokunkban lenne.”²⁵ Minden születés, vagy újjászületés egyben elválás és a többé át nem hidalható távolság tudatosítása.

Miután felidézttük, hogyan dolgozta ki a Nyugat a maga örökség-fogalmát Rómában, ezen a szimbolikus helyen, még egy elképzelést említenék,

amely Rómát „nagy könyvként” állítja elénk. A gondolatot Quatrem $\frac{1}{2}$ re de Quincey találta ki és védelmezte a XVIII. század legvégén. 1796 júliusában jelenik meg a *Lettres sur le déplacement des monuments de l'art de l'Italie* [Levelek a művészi alkotások Itáliából való elhozataláról], vagy a címzett neve után, a *Lettres á Miranda*. A szerző, Quatrem $\frac{1}{2}$ re de Quincey művészettörténész és régész, az alkotmányos monarchia híve, a forradalom aktív résztvevője. A Törvényhozó Nemzetgyűlés képviselője, letartóztatják, ám Thermidor után kiszabadul; újabb letartóztatási parancsot adnak ki ellene, és elítélik a Vendémiaire napjaiban vállalt szerepéért, így 1795 októbere és 1796 júliusa között bűjkálnia kell.

Rövid művében Quatrem $\frac{1}{2}$ re szembeszáll azzal, hogy a „Nagy Nemzet” múkincseket szerez a Direktórium utasításainak engedelmessé váló itáliai hadsereg, mint világi kar által. „A művészetek és tudományok már régóta respublikát alkotnak Európában”, írja, s ő „a respublika tagjaként”, avatkozik közbe, melynek eszményét a felvilágosodás hirdette. Akik ki akarják sajátítani a „közös javakat”, bünt követnek el a tudás és az értelem, az emberi nem jobbulása ellen.²⁶ Quatrem $\frac{1}{2}$ re emellett Winckelmann olvasója és csodálója, mert „ő az első, aki valódi megfigyelő szellemet hozott e tudományokba (az antikvitás stúdiumaiba), az első, aki elemezni merte az időt, és módszert fedezett fel.”²⁷ Róma nélkül célját se tudta volna kitűzni. Nem csoda, hogy Quatrem $\frac{1}{2}$ re magasztalja V. Miklóst, aki először gondolt arra, hogy „helyreállítja az antik Rómát minden épületével együtt”.

Mégsem sajnálkozik túlzottan amiatt, hogy Róma „holttestét” feldarabolják. Hiszen az antikvitás buzgó tanulmányozásának köszönhetően a művészetek holnap „új arcot” öltenek Európában.²⁸ Róma éppen ezért az antikvitás egyedüli „lakhelye”, és maradjon is az. Hisz mi más a római antikvitás, mint „nagy könyv”, melynek lapjait az idő megrongálta és szétszórta? Vagy másik képpel élve: az Urbs valóságos múzeum, „a maga teljességében mozgathatatlan”. Még egy lépés, és hozzátehetjük, hogy az ország is a múzeum részét képezi. Környezete és kontextusa nélkül – Quatrem $\frac{1}{2}$ re persze nem használt még ilyen szavakat – a szobrok népe másodsor is meghal. Történelem, vagy inkább a helyek emlékezetének nevében. Meg kell őrizni Rómát, e „múzeum” egységét azokkal szemben, akik megcsónkítanak és Párizsba szállítanak. Azzal a párizsi doktrínával szemben, amely „végső helyet” kí-

ván adni az emberiség legnagyobb műalkotásainak, Quatrem^{1/2}re azt a koncepciót védelmezi, mely az eredeti helyen, a gyökereknél őrzi az örökséget.

III. Miféle örökség?

Quatrem^{1/2}re, mikor a *Lettres á Mirandát* írta, Párizsban bújkált, de Rómáért beszélt, sőt, szinte Rómából. Az előző években Párizs szívesebben tetszélgett az Új Athén szerepében. Miért és hogyan? A szabadság nevében és alapján, a forradalom nagy jelszavára, a megújódásra hivatkozva. „A szabadság uralma alatt a művészetek felemelkednek... képviselőink fenséges gyűlésének csupán akarnia kell, és ugyanazok a csodák, melyek Hellász legjobb századait jegyzik, köztünk is megtörténnek.”²⁹ Nem kell felidézniünk mindazt, ami 1789 és 1796 között Párizsban a művészetek terén lejajlott, csupán azt a fordulatot emeljük ki, amely néhány esztendő alatt ment végbe a „despotizmus jeleinek eltörlésétől” (ez divatos kifejezés a forradalom első szakaszában) a „megőrzendő és átadandó örökségig”. A fordulat egy másik átalakulásban is érzékelhető: Görögországtól a nemzeti régiségek felé lépnek, az antikvitásról a középkorra térnek át: „a képrombolástól a kulturális örökségig.”³⁰

A gondolkodás és cselekvés nagy szervező kategóriáinak nyelvén ezt úgy fejezhetjük ki, hogy az intenzív átpolitizáltságtól hirtelen a fokozódó temporalizációhoz jutottak. Az 1792. augusztus 14-i dekrétum árulkodó ebből a szempontból. Bevezetője szerint nem szabad „továbbra is a francia nép szeme előtt hagyni a gőg, előítélet és zsarnokság emelte monumentumokat”. Ez a „sértett tekintet” (*regard blessé*) témáját folytatja. A következő cikkelyek azonban nem mind az eltörlés, a rombolás irányába mutatnak, némelyik inkább a megóvásra és megőrzésre törekszik. Az elkövetkező hónapokban, különösen Roland felszólalásaiban, Franciaország dicsőségének nevében és a nevelésre való tekintettel formálódik a megőrzés diskurzusa. A múzeum ennek a politikának az eszközeként jelenik meg. Roland szerint az a Louvre hivatása, hogy „Nemzeti Monumentum” legyen, ahol fénylenek a művészetek, mint Görögországban.

A viták hónapjaiban újabb érv bukkan fel, mely a forradalmat a kulturális örökséggel köti össze. A művészeteket, a tudományokat, a filozófiát úgy kezelik, mint a forradalom létrehozóit, és úgy vélik, hogy a forradalomnak vissza kell adnia nekik mindazt, amit eljöveteleért tettek. Egyszóval adósa létrehozóinak. 1794 márciusában megszületik a II. év Instrukciója „vala-

mennyi objektum megőrzésének és leltárba vételének módjáról a Köztársaság egész területén, a művészetek, a tudományok, és az oktatás érdekében”. Ez a rendkívül fontos szöveg rögzíti a doktrínát, és két diskurzus kialakulását teszi lehetővé. Többé szó sincs arról, hogy a múlt műemlékeinek látványától bárki is sértve érezné magát, míhelyst a nemzethez tartoznak. Éppen ellenkezőleg, a múlt tanúi mindenki épülésére szolgálnak. „Korunk összegűjtheti a múlt tanításait, új oldalakat írhat hozzá, és továbbadhatja őket az eljövendő emlékezetére”. Az *Instruction* különösen arra hívja fel a figyelmet, hogy a szabad népek az antikvitás művészetében „mintára” leljenek; ezért „ennek tanulmányozása, mely Hellászt és a köztársasági Itáliát a megújuló Franciaországgal köti össze, olyan stúdiumnak számít, amelyből az embereknek ízelítőt kell venniük, és felettébb kívánatos támogatni az oktatását.”³¹

Ugyanekkor, 1794 februárjában Boissy d'Anglas átnyújt a konventnek egy traktátust – Edouard Pommier joggal hívta fel rá a figyelmet –, ezzel a címmel: *Quelques idées sur les arts, sur la nécessité de les encourager, sur les institutions qui peuvent en assurer le perfectionnement et sur divers établissements nécessaires à l'enseignement* (Gondolatok a művészetekről, bátorításuk szükségességéről, az intézményekről, melyek biztosíthatják tökéletesedésüket, és az oktatáshoz szükséges különböző létesítményekről).³² A művészetekkel foglalkozó szövegben az időnek és a történelemnek, a jövőnek és a múltnak is jut hely. Boissy szerint az idő „kiteljesítheti az emberi szellem megújulásának nagy művét”; a megújulás így az idő munkájává, „horizonttá” válik.³³ Ami a múltat illeti, ne csináljunk belőle *tabula rasa*-t, mert tőle kapjuk a továbbadandó örökséget. „Őrizzétek a művészetek, a tudományok és az értelem emlékeit... évszázadok hozománya ez, nem saját tulajdonotok. Csak akkor rendelkezhetek vele, ha biztosíthatjátok a megőrzését.”³⁴ Érdemes kiemelni az *évszázadok hozománya* kifejezést. Az idő eszerint remekművek egész sorának legfőbb tulajdonosa. Mindazonáltal Görögország, amelynek oly régen letűnt már az ideje (s egy nap majd Franciaországé is elmúlik), példaértékű marad. Mert éppen a kultúra és a szabadság közti „kölcsonösség” – amit a görögöknek sikerült létrehozniuk – tette lehetővé, hogy elkerüljék az idő romboló hatását. „Már régen halottak, de évezredek múltán is a szabad és civilizált nemzetek példaképeinek tekintjük őket.”³⁵

Az intenzív átpolitizáltság, mely a jelen pillanat nyugtalanságában és villanófényében eddig rövidre zárta, vagy csupán abszolút kezdetként idéz-

te meg az időt, most, a múltba irányuló pillantással és a jövő felé nyitással, a történelem temporalizációs műveletének adta át helyét. A megújuló Franciaország, írja Boissy d'Anglas, óriási örökséget kapott a haldokló despotizmustól. „Visszaszolgáltatta neki, a jövő századoknak és az egész világmindenségnek, a teljes emberi tudás hatalmas raktárát.”³⁶ Ha a megújulás képes az örökség átadására, ennek „visszaszolgáltatására”, ami újjáteremtésként, új életként, sorsa beteljesüléseként is felfogható, máris felmerül megőrzésének és restaurálásának kérdése.

A szabadság elmélete – amelyet Franciaország testesít meg – és a „raktár” elmélete – amelyről a mindenségnek és az eljövendő századoknak tartozik számadással – a „végső lakhely” (*dernier domicile*) doktrínájában ötvöződik legjobban: ebben a nemzeti misztikum, a szabadság misztikuma és az egyszerű rablás keveredik. A múlt nagy műalkotásai mintha csak arra vártak volna, hogy Franciaország saját területén gyűjtse össze és „szabadítsa fel” őket, hogy a maga teljességében átadhassák az üzenetet, melyet születésük óta hordoznak. Ezt jelképezi Vivant Denon forradalmi Louvre-ja, erről szól François de Neufchâteau belügyminiszter beszéde, melyet a Bonaparte által Itáliában összeszedett műalkotások diadalmenetének alkalmával mondott el, a VI. év thermidor 9-én. „Őrizzétek lelkiismeretesen e tulajdont, melyet az évszázadok nagy emberei hagytak Köztársaságunkra, e raktárt, melyet a világmindenség megbecsülése adott át nektek”. „Fenséges festményeiből áll az a testamentum, melyben a szabadság géniuszára hagyták örökül, hogy igazi dicsőséget szerezzen nekik, és őt tisztelték meg azzal, hogy odaítélheti nekik a pálmát, amelyre méltók.”³⁷ Quatrem/2re de Quincey a múzeum és az örökség ilyesfajta felfogása ellen küzdött.

Ezért fordult szembe határozottan egy másik forradalmi múzeummal is, melyet Alexandre Lenoir gondolt ki apránként. Lenoirt először a nemzeti javakká nyilvánított műtárgyak párizsi Raktárának „örvé” nevezték ki 1791-ben, majd 1795-ben „conservateur” lett abban az intézményben, melyet ő ismerttetett el Francia Műemlékek Múzeuma néven. A két időpont között Lenoir intenzív leltárkészítói, beszerzési, megőrzési, restaurációs, rekonstitúciós tevékenységet folytatott a műtárgyakkal kapcsolatban, és munkája során egyre nagyobb teret engedett a középnek.³⁸ Lenoir, mint Quatrem/2re, Winckelmannra hivatkozik: a látogatót a német tudós mellszobra fogadja a múzeum bejáratánál, az ágostonos rend kolostorának kegyelmeiben. Két okból került oda, egyrészt Athén és a szabadság prófétája-

ként, másrészt a művészettörténet felfedezőjeként. Egyszerre az átpolitizált-ság és a temporalizáció embere, aki Rómában írta meg *A művészet történetét*. Lenoir neki köszönhetően tudja átalakítani „raktárát” múzeummá, melyben bejárható a történelem útja. De ez már nem a művészet, hanem Franciaország története. Michelet később erről a múzeumról mondja, hogy „megeleveníti a történelmet”. Lenoir Winckelmanntól indul, s az ő kíséretében, menet közben, paradox módon a nemzeti régiségekre talál rá. Az a régiség, mely *történetileg* kimondottan hozzánk tartozik, a *mi* kulturális örökségünk, végső soron nem Hellász, nem is Róma, hanem a középkor. Ez a jobbára autodidakta ember ábrándozik, barkácsol és restaurál raktárainak limlomain közt, s egyszerűen elkészül az első, forradalom utáni, nemzeti történelem.³⁹ Quatremfère azonban nem nyugszik, míg be nem zárja e történeti múzeumot, amely valójában meglehetősen távol áll a Louvre-tól és a *dernier domicile* doktrínájától. Célját 1816-ban éri el.

IV. A kulturális örökség univerzalizációja

A XIX. századdal ezúttal nem foglalkozom, inkább a jelenlegi helyzet-ről szeretnék néhány megjegyzést tenni. A XIX. század persze lényeges, de az utóbbi években már intenzív kutatás tárgya volt.⁴⁰ Csak a kiemelkedően fontos pillanatokot idézném fel: a korszak a „restaurációval” kezdődött, melyet a júliusi monarchia követett, történeti intézeteivel, a leltározás szándékával, az emlékezetre vonatkozó politikával. Arcisse de Caumont, Mérimée és Viollet-le-Duc (tőle származik a restauráció közismert meghatározása⁴¹) – neve méltán híres. Szintén kellő hangsúlyt kapott már a III. Köztársaság szerepe, a Franciaország történetének rangjára emelt emlékezet rögzítését célzó politikájával.

Ma a „minden örökség” pillanatát éljük: minden örökség, vagy legalábbis alkalmas arra, hogy azzá váljék: van „természeti örökség”, „genetikai örökség”, „történeti, művészeti, építészeti, technikai, urbanisztikai, tájbeli örökség” stb. Olyannyira, hogy elképzelhető, s akár félelmet is kelthet, hogy totális muzealizációs folyamat zajlik, amely mind közelebb és közelebb kerül a jelenhez.⁴² „Templom a természet”, mondja Baudelaire, s e templomot mostantól örökségként kell kezelnünk! Azt a mozgalmat, mely a hatvanas évek vége óta zajlik a nyugati társadalmakban, „örökségesítésnek” nevezhetjük.⁴³ A *Fondation du Patrimoine* törvénytervezete megkülönböztet

„védett kulturális örökséget”, „a közelség kulturális örökségét” (a nemzeti terület „kötőszövetét”), „természeti örökséget” (ma kiterjed a „tájegység fogalmára”), „élő örökséget” (állat- és a növényfajokat), és „nem-anyagi, szellemi örökséget” (a hagyományos mesterségbeli tudást, néphagyományokat, folklórt).⁴⁴

Jóllehet az örökség fogalmának kibontakozása hosszú időtartam alatt ment végbe, azt is felismerhetjük, hogy elválaszthatatlan volt a múlt és jelen fájdalmas, nyugtalanító, nosztalgikus szakadásának tudatosulásától. A tárgyak, műemlékek, maradványok olyan értékre tettek szert, amilyenek akkor sem bírtak, mikor még használták őket, és amikor mindennapi, evidens jelenlétük miatt a kortársak (akik laktak bennük, bejárták) észre sem vették őket. Nincs tehát örökség szakadás, historizálás nélkül. A „helyreállítás”, ha beavatkozik, *restitutio* módjára értelmezi magát: reprodukció, újraalapítás, s ily értelemben az eltelt idő eltörlése és tagadása. Törésre van szükség a múlt és a jelen között, a tárgyaknak el kell tűnniük egy időre, vagy meg kell rongálódniuk, mielőtt más módon válnak láthatóvá: történeti műemlékként bukkannak fel, vagy a XIX. században – Riegl szóhasználatával élve – régiségük miatt egyfajta fénykoszorú, nimbusz kezdi övezni őket.

Az utóbbi harminc esztendőben a kulturális örökség konstituálása felgyorsult, és mindent felölel: ezt bárki magától is tapasztalhatja. A műemlékek megőrzésének politikája és a történeti városközpontok rehabilitációja az egész világra kiterjed és hatást gyakorol. Míg az 1933-as *Athéni Charta* a múltból csak a nagy műemlékeket megőrizve, s a többivel szemben a *tabula rasa* elvét követve akart új építészetet ösztönözni, 1960 óta a *Véencei Chartával* egymást követik a műemlékek megőrzését felértékelő nyilatkozatok. Egészen 1972-ig, mikor az UNESCO elfogadja „a kulturális és természeti világörökség védelméről” szóló megállapodást. Franciaországban már a városszerkezetet, az ipartelepeket, lakóépületeket is örökségként ismerik el. A megőrzés annyira a kortársi építészet felé mozdult el, hogy ki kellett kötni, miszerint „élő építészkész alkotása törvényesen nem ismerhető el történelmi műemlékként.”⁴⁵

Három szó újra meg újra előkerül, és rendszert alkot: *örökség, emlékezet, megemlékezés*. Mindhárom egy negyedik, az *identitás* központi irányába mutat. A megemlékezések mindenütt új kalendáriumot kényszerítettek a köz-

életre, sajátos ritmussal és határnapokkal. Nemcsak Franciaországban, hanem Németországban is. E jelenségre összpontosítva Pierre Nora a „megemlékezés dinamikájának megfordulását” diagnosztizálta. Noha a megemlékezés eredendően vallási jellegű volt, a Harmadik Köztársaság alatt világi, nemzeti és köztársasági színezete lett. Az állam akkoriban egymaga próbálta definiálni és garantálni a nemzeti emlékezetet. Manapság a megemlékezés „örökségszerűnek” tűnik, vagyis megsokszorozódik, egyben széttöredezik, vagy inkább „nemzetietlenné” válik. Mi több, maga a nemzet is örökséggé alakul át: közjó, melyből mindenki azt veszi ki, amire szüksége van. Nora hozzáteszi: „mintha Franciaország már nem olyan történelem lenne, amely megoszt bennünket, hanem kultúrává válna, amely összeköt.”⁴⁶ De vajon az identitás kulturális definíciója szerint, kicsoda ez a *mi*, milyen a kiterjedése, melyek a határai, ki dönt róla?

Az örökség folyamatos „hízásának” kísérője, velejárója volt a történeti műemlék fogalmának megkérdőjelezése, sőt felmorzsolódása, abban az értelemben, ahogy az 1913-as törvény rögzítette, mely meghatározta a Történeti Műemlékek Hivatalának hatáskörét. Az 1887-es törvény értelmében a műemlékeket a „nemzeti jelentőség” nevében sorolták be.⁴⁷ De ma a nemzeti emlékezet meghatározásának kincstári privilégiuma már a verseny kihívásával szembeesül, illetve a részleges, a szektorális, a partikuláris emlékezet (csoportok, egyesületek, társaságok, vállalatok emlékezete) vonja kétségbe, amelyek mind legitimnek, legalább annyira legitimnek, sőt, még a hivatalosnál is legitimebbnek akarják elismertetni magukat. Az állammemzet már nem tudja értékeit a társadalomra kényszeríteni, csupán megőrizheti azt, amit a különböző társadalmi aktorok jelenleg örökségként ismernek el. Ezenkívül az örökség, számos közvetlen vagy közvetett alkalmazottjával, a szabadidőipar jelentős ágazatává válik.

Az UNESCO 1972-es *Megállapodása* kimondottan összekapcsolta a kulturális és a természeti örökséget, de a tanulmány végén meg kell vizsgálnunk, milyen út vezetett a természet felől az örökséghez. Franciaországban a természet védetté nyilvánítása a hatvanas években kezdődött a természeti parkok létesítésével, a védett területek körülhatárolásával. A kirándulóknak megnyitott park a flóra és a fauna megőrzésének logikáját követi. Most először esik szó hivatalos szövegben „természeti és kulturális öröksé-

gról.⁴⁸ A következő lépés az ökomúzeum, melynek megsokszorozódása a legláthatóbb, legvilágosabb jele az új örökségpolitikának.

A tárgyak megőrzéséről, konzerválásáról van szó, de méginkább a szakértelem, mesterségbeli tudás megőrzéséről. Ha az ökomúzeum egyben „múzeumi terület”, akkor a lakosság területe is beleértendő. Ez vonatkozik a környezetre is, annál inkább, minél jobban szocializált. M. Querrien jegyzi meg, hogy „az igazi örökség az ökomúzeum esetében tulajdonképpen nem más, mint a kollektív emlékezet, amelyből identitás fakad, s ez az identitás, a maga egyedülállóságában, fenn akar maradni a történelemmel szemben, a jövő érdekében.”⁴⁹ Az ökomúzeum elvileg „inkább a mesterségbeli tudás megőrzését helyezi előtérbe, mint a tárgyak muzeális kezelését”. Valójában az a feladata, hogy „észlelhetővé tegye a leghétköznapiabb, észrevétlen dolgokat”. Meg kell vágyni mutatnia, amit nem látunk, s amit hamarosan nem is láthatunk majd, amit már nem tudunk látni.

Akkor hát „nullfokú” múzeum, vagy pedig „szabadtéri” múzeum? Nem elégedhet meg azzal, hogy „nosztalgikus sajnálkozásba ringatja magát az eltűnőfélben lévő, vagy már eltűnt természeti, anyagi és emberi örökség miatt, amelyek emlékezetét kétségkívül őrizni kell, hisz e gyökerek nélkül semmit sem tudunk építeni... A múltból szerzett ismereteinek felhasználásával, a belőlük merített tanulság kifejtésével segédkeznie kell a jövő építésében; egyszerre cselekvőként és helyként eszköze a technológiai és társadalmi változásoknak. Magyarozatot kell adnia az ősök találékonyására és alkalmazkodó képességére, hogy példaként szolgáljanak azok számára, akik ma nehéz változásokkal találják szemben magukat... Az ökomúzeum a megismerésre tanít, a reménytelenség leküzdésére és az újjászületésre.”⁵⁰ A feladatok listája igencsak ambiciózus, annál is inkább, mert kiötlőinek szándéka szerint, az ökomúzeumnak meg kell szabadulnia a múltimádatól, a nosztalgiától, a turizmustól, hogy interaktív térként működhessen, mint a jövő és a múlt közti zsilipkamra.

Az ökomúzeum az emlékezet provokációja, a tudatosulás eszköze. A társadalmat (közösséget?) is arra ösztönzi, hogy tudatosítsa az örökséget, amelyről eddig nem tudott, vagy nem láthatott, hogy végre jobban megértse önmagát. Hogy jobban tudja, *kicsoda* is ő ma. M. Querrien az ökomúzeum három feladatát fogalmazza meg: a fogékonnyá tételt, az újbóli el-sajátítást és az újrafelhasználást. „A népi kreativitás a saját hagyományából, az önismeretből, a változatlan ismeretből táplálkozik... A történelmi örök-

ség, amely így totális ismeretté válik, oszthatatlan, és elengedhetetlen az ön-ismerethez”. Az a teendő, hogy „kreatív, nem csupán muzeális célok érdekében hozzuk mozgásba az örökséget.”⁵¹

A múlt és a jövő közötti kapcsolat létrehozására való törekvés vezette annak a konferenciának a szervezőit is, amely sokatmondóan *A történelmi műemlék holnap* címet viselte. Az 1984-ben szervezett konferencia szinopszisa a társadalmi igények és a rendelkezésre álló eszközök közti eltérésből indul ki, majd hozzáteszi, hogy nagy változásokkal járó korszakot hagyunk magunk mögött, egyre több területen fenyeget helyrehozhatatlan pusztulás, így tudatára ébredünk, milyen jelentős az örökség jövőnk szempontjából. Ezt úgy értelmezi, mint „egy közösség tüdvös éledését, mely világos fejjel akarja megalkotni jövőjét, helyreállítani a múlt, a jelen és az eljövendő kapcsolatát.”⁵² Inkább már talmi és triviális, amit a *Rapport á M. Philippe de Villiers...: Promouvoir le patrimoine français pour l'an 2000* (Jelentés Philippe de Villiers számára...: a kétezredik év francia örökségének előmozdítása) című írásban találunk. A Serge Antoine futurologusnak szóló megbízólevél (ugyan miért ne fordulnánk hozzá?) „hatalmas álm gépek tervezésére” hív, „melyek utat nyitnak a Kultúra és a Jövő között, megsokszorozzák a kulturális örökség és az animáció legmodernebb technikái közti találkozást, mert így lesz a kultúrából a „holnap foglalkozása”.⁵³ Ez 1987-ben hangzott el.

A természetvédelmi területek és ökomúzeumok hozzájárultak, hogy „a természet esztétikai reprezentációjától eljussunk a környezetnek az örökség jegyében történő reprezentációjáig”. A folyamatos „örökségesítés” a végsőkéig viszi az örökség fogalmának kitágítását. Tehát megjelenik az a törekvés, vagy akár a kötelesség, hogy megőrizzük, ami eltűnt, éppen eltűnőben van, vagy holnap tűnik el, mintegy előrevetítve a használati értéktől a régiséghez mint önértékhez való átmenetet. Ami az időhöz való viszonyt illeti, egészen különös, szinte paradox a helyzet: a környező világ megőrzésével nem a múltat, hanem az eljövendő életet mentjük meg. Ha a környező világ az élőkhez tartozik, örökségnek majd azok látják, akik utánuk jönnek. Csak abban a mértékben a „mi” örökségünk, amennyiben a jövő nemzedékek örökségeként ismerjük el. Ismét előkerül a „raktár” témája, ahogy Boissy d'Anglas a múlt remekműveivel kapcsolatban egykor megfogalmazta, de ezúttal a „raktárt” nem a múlt „adta vissza” nekünk, hanem nekünk kell „visszaadnunk” leszármazottainknak. Az érvelés ráadásul katasztrófát

vetít előre, amely, ha az igazat megvalljuk, már majdnem itt van, a visszafordíthatatlan folyamat már majdnem elkezdődött. „Mivel a jelenbéli valóság részben már elpusztult, szükséges, hogy megtartsuk, ahogy majd lennie kell. Olyan katasztrófa paradoxona ez, amely már bekövetkezett abban a történetben, amely jövőbeli előidejűségben (*future antérieure*) zajlik.”⁵⁴

Az örökség témájának és az idő játékaiknak hatása a városban, a városközpontok újkeletű rehabilitációs, renovációs, revitalizációs politikájában is megnyilvánul. Muzeifikálni akarunk, megőrizve az élő, vagy pedig revitalizálni a rehabilitáció által? Legyen múzeumunk, de ne legyen zárt: újabb „szabadtéri” múzeum ez? Természetesen e terv a történeti műemlék fogalmának meghaladásával jár, s annak tudatosulásával, hogy az örökség védelme átfogó városi tervként értendő. Ebből adódik a másik paradoxon: ma a legautentikusabban modern a történelmi múlt, melyet a modern normákhoz igazítanak.

S ha a múlt hiánya miatt nagyobb a külvárosok és alvóvárosok „rossz közérzete”, akkor fel kell támasztani. Az identitás úgy építendő, hogy létrehozzuk a városi örökség helyeit. Hogyan? Keresünk egy történetet, amelyből „a” történet, a város vagy a negyed története, sajátja lesz: a történetet megtaláljuk, újra rátalálunk vagy kiássuk, majd bemutatjuk, így már köré szerveződhet a „forgalom”. Port-de-Bouc-ban az 1966-ban bezárt hajógyárból hoztak létre központi teret. Epinay-sur-Seine-ben olyan kiindulópontnak tekintik az *Éclair* stúdióit, melynek segítségével kialakítható a városi identitás. Az örökséggel megjelenik a „temporalitás és a szingularitás”. De lehetünk-e egyszerre az örökség fogyasztói és lakosai?⁵⁵

Az időhöz való viszony felől nézve mit jelez az örökség elburjánzása? K. Pomian szerint a jelenünk és a múlt közötti folyamatban lévő szakadást.⁵⁶ De a fentiekből világosan látható, hogy az örökség soha nem folytonosságot jelentett, hanem mindenekelőtt törést, vagy legalább a távolság tudatosulását. Véleményem szerint e jelenségek szimptomái annak, amit egy írásomban prezentizmusnak (*présentisme*) neveztem, egyúttal kilépési kísérletek is belőle.⁵⁷ Lehet, hogy a XX. századról majd azt mondják, hogy ez terjesztette ki a legjobban a jelen kategóriáját. Masszív, mindent elárasztó jelen, mely egyszerre van mindenütt, melynek önmagán kívül nincs más horizontja. Naponta újratermeli a múltat és a jövőt, amelyre minden nap szüksége van. Elmúlik e jelen, mielőtt beteljesedhetne. Ám a hatvanas évek óta ez a jelen

egyre nyugtalanabb, keresi a gyökereit, az emlékezet kínozza. Michelet 1830-ban mondott szavaival élve: a hagyományhoz vezető szálat akarjuk újból összekötni, de tulajdonképpen ki kell találnunk a hagyományt és a szálat is. A fejlődésbe vetett hit a megőrzés gondjának adja át a helyét: hogy *önmagunkat* őrizzük meg?

Ebből adódik, hogy „múzeumi” tekintettel szemléljük a környezetünket. Végső soron már ma a holnap múzeumát szeretnénk létrehozni; hisz holnap nem lesz rá módunk. Tehát létrehozuk a ma múzeumát, s olyan szemmel nézzük, mintha holnap élnénk. Saját korunkat muzeifikáljuk, jóformán saját magunkat is múzeumba tesszük, s aztán nézegetjük. Ha ezentúl az örökség határozza meg kilétünket, akkor az „örökségesítés” mozgalma – akár imperativusz, akár feladat – biztosan az általunk megélt pillanatnak, a prezentizmus krízise pillanatának lesz a megkülönböztető vonása.

Az emlékezet és az örökség válasznak és szimptomának is tekinthető. Az időhöz való viszony szempontjából a környezet örökségesítésében kétértelműség rejlik. O. Godard joggal jegyzi meg: „a szándék, hogy már ma kiválasszuk, ami holnap örökséget alkot egy eljövendő nemzedék számára, az idő feletti uralom mértéktelen vágýáról tanúskodik”. Ezzel a jelenre irányuló visszapillantást előlegezzük meg, sőt, olyan jövőt akarunk látni, „amelyet narcisztikusan bámulhatunk, mint virtuális, emlékezetes múltat.”⁵⁸ Vajon nem a prezentizmus utolsó megtestesülése, hogy jelenünknek örökké kell tartania? Ezen túl semmi sincs. A jövőt már nem kell meghódítanunk, nem kell elhozunk; ellenkezőleg, arra kell törekednünk, hogy késleltessük, hogy soha el ne érkezzék. Akárcsak halálunk.

Fordította: Szekeres András

JEGYZETEK

- ¹ O. Godard: „Environnement, modes de coordination et syst¹/₂mes de légitimité: analyse de la catégorie de patrimoine naturel”, *Revue économique*, 41, 2, 1990. 239.
- ² J.-P. Babelon – A. Chastel: „La notion de patrimoine”, *Revue de l'art*, 49, 1980. 5-32., A. Chastel: „La notion de patrimoine”, *Les lieux de mémoire, La Nation II*, Paris, Gallimard, 1986, 405-450.; M. Guillaume: *La politique du patrimoine*, Paris, Galilée, 1980; F. Choay: *L'allégorie du patrimoine*, Paris, Seuil, 1992.

- ³ K. Pomian: „Musée et patrimoine”, *Patrimoines en folie*, szerk. H.P.Jeudy, Paris, Maison des sciences de l'homme, 1990, 194.
- ⁴ Masahiro Ogino: „La logique d'actualisation. Le patrimoine au Japon”, *Ethnologie française*, XXV, 1995, 57-63.
- ⁵ Y. Thomas arra hívja fel a figyelmet, hogy az archaikus római jogi szóhasználat nem különbözteti meg világosan a személyeket és a dolgokat: a *patrimonium* jelenti az „atya jogi státusát”, vagyis személyének egyfajta társadalmi meghosszabbítását, „Res, chose et patrimoine”, *Archives du philosophie du droit*, 25, 1980, 422.
- ⁶ Pausziasz, IX, 36, 5.
- ⁷ F. Choay: *L'allégorie du patrimoine*, 77.
- ⁸ A. Schnapp: *La conquête du passé*, Paris, Editions Carré, 1993, 334.o.
- ⁹ Ch. Jacob: „Lire pour écrire: navigations alexandrines”, *Le pouvoir des bibliothèques*, szerk. M. Baratin és Ch. Jacob, Paris, Albin Michel, 1996. 47-56.
- ¹⁰ Augustus, *Res Gestae*, 20.
- ¹¹ Suetonius, *Vespasianus*, 8.
- ¹² P. Veyne: *Le Pain et le Cirque*, Paris, Le Seuil.
- ¹³ A. Schnapp: *La conquête du passé*, 334.
- ¹⁴ Babelon-Chastel: „La notion de patrimoine”, 13.
- ¹⁵ Cicero, *Academica*, I, 3, 9.
- ¹⁶ Cicerót idézi Quatremère de Quincy, *Lettres á Miranda*, Paris, Macula, 1989, 116..
- ¹⁷ Choay: *L'allégorie du patrimoine*, 39.
- ¹⁸ C. R. Ligota: „From Philology to History: ancient Historiography between Humanism and Enlightenment”, *Ancient History and the Antiquarian*, London, The Warburg Institute, 1995, 108.
- ¹⁹ A. Riegl: *Le culte moderne des monuments*, Paris, Le Seuil, 1984, 12-13, 53-59.; A. Schnapp, *i.m.* 122.
- ²⁰ K. Pomian: „Musée et Patrimoine”, *i.m.* 186.
- ²¹ F. Choay: Előszó A. Riegl művéhez, *i.m.* 13.
- ²² A. Schnapp: *i.m.* 125, 126.
- ²³ Montaigne, *Journal de Voyage*, Paris, PUF, 1992, 111.
- ²⁴ F. Hartog: „Faire le voyage d'Athènes: J.-J. Winckelmann et sa réception française”, *Winckelmann et l'antique*, Entretiens de la Garenne Lemot, Nantes, 1995, 127-143.
- ²⁵ J.J. Winckelmann, *Histoire de l'art*, 1789-es fordítás, 3. k., 263..
- ²⁶ Quatremère de Quincy, *Lettres á Miranda*, Paris, Macula, 1989, 88, 89, 105.
- ²⁷ Quatremère, *uo.* 103.
- ²⁸ Quatremère, *uo.* 97.
- ²⁹ H. Jansent könyvkereskedőt, Winckelmann fordítóját idézi E. Pommier: „Winckelmann et la vision de l'antiquité dans la France des Lumières et de la Révolution”, *Revue de l'art*, 1988, 9.
- ³⁰ Ez E. Pommier alapvető könyvében az egyik fejezet címe, *L'art de la liberté*, Paris, Gallimard, 1991, 93 – 166.

- ³¹ *Instruction*, Pommier: *i.m.* 142, 143.
- ³² Pommier: *i.m.* 153-166.
- ³³ *Uo.* 156.
- ³⁴ *Uo.* 157.
- ³⁵ *Uo.* 160.
- ³⁶ *Uo.* 163.
- ³⁷ *Uo.* 453, 454.
- ³⁸ *Uo.* 371-379; D. Poulot: „Alexandre Lenoir et les Musées des Monuments français”, *Les lieux de mémoire II, La nation*, 2. köt, Paris, Gallimard, 1986, 497-531.
- ³⁹ F. Hartog: „Faire le voyage d'Athènes: J.-J. Winckelmann et sa réception française”, *i.m.* 141.
- ⁴⁰ Mindenekelőtt a *Les lieux de mémoire* c. kötetben, Pierre Nora, Paris, Gallimard, különösen a *La Nation* első kötete.
- ⁴¹ Viollet-le-Duc: „Egy épület restaurálása nem azt jelenti, hogy karbantartjuk, javításokat eszközölünk rajta, vagy feltújítjuk; hanem hogy megadjuk azt a teljes állapotát, ahogy egy adott pillanatban sosem létezett.” (*Dictionnaire de l'architecture*).
- ⁴² A. Cauquelin: „Un territoire-musée”, *Alliage*, 21, 1994, 195-198.
- ⁴³ F. Hartog: „Temps et histoire: »Comment écrire l'histoire de la France«,”, *Annales HSS*, 6, 1995, 1219-1236.
- ⁴⁴ A *Commission des Affaires culturelles, familiales et sociales* jelentése, 1996 április 18.
- ⁴⁵ F. Choay: Előszó A. Riegl művéhez, *i.m.* 9.
- ⁴⁶ P. Nora: *Les France*, *i.m.* I, 29.
- ⁴⁷ J.-M. Leniaud: *L'utopie française, essai sur le patrimoine*, Paris, Mengés, 1992, 84.
- ⁴⁸ Egy 1967-es miniszteri rendelet teszi hivatalossá a „regionális természeti park” (*parc naturel régional*) kifejezést, lásd J. Davallon et alii: *L'Environnement enter au musée*, Lyon, PUL/MC., 1992, 64-66, ahol szó esik G.H. Rivière szerepéről.
- ⁴⁹ M. Querrien: „Ecomusées”, *Milieux*, 13, 1983, 24-25. M. Querrien írta a „Pour une nouvelle politique du Patrimoine” című fontos jelentést a Kulturális Minisztérium számára 1982-ben.
- ⁵⁰ A. Desvallées: „L'écomusée: musée degré zéro ou musée hors les murs”, *Terrains*, 5, 1985, 84-85.
- ⁵¹ M. Querrien: *Les monuments historiques demain*, Direction du Patrimoine, 1987, 265.
- ⁵² *Uo.* 7.
- ⁵³ Leniaud: *i.m.* 146.
- ⁵⁴ *L'environnement entre au musée*, *i.m.* 72.
- ⁵⁵ G. Althabe: „Productions des patrimoines urbains”, *Patrimoines en folie*, *i.m.* 270.
- ⁵⁶ K. Pomian: „Musée et Patrimoine”, *i.m.* 198.
- ⁵⁷ F. Hartog, lásd 43. jegyzet.
- ⁵⁸ O. Godard: „Environnement, modes de coordination...”, *i.m.* 234.

FRANÇOIS HARTOG

Patrimony and history: the time of patrimony

For the past three decades, we have witnessed a trend towards extending and universalizing the notion of patrimony. What does this notion say about a society's relationship? Curiously enough, it seems that it concerns the nature or environment as patrimony re-ignited debates over cultural patrimony. Both patrimony and memory are elements of identity that must be rediscovered, exhumed, or even invented, then preserved. The "duty" of memory is redoubled by the "ardent obligation" of patrimony. The author emphasizes four moments in the long western patrimonial history: a time "before" patrimony, in classical antiquity; the moment of the birth of artistic and historical monuments during the Renaissance; a time of crisis, of conflict and a rapid reversal with the French Revolution; and finally the present. Today, we are in a moment of "total patrimony" (natural, genetic, historical, artistic, architectural, technical, urban, rural etc.), to such an extent that we can easily imagine or fear that a process of total "museumification" is occurring, advancing ever close on the present. Objects, monuments, remains have acquired a significance that they never had in their daily use. Patrimony only exists where there is a rupture, a "historisation". Commemorations, with their rhythms and occurrences, have imposed a new calendar on public life. Formerly, the State wanted to be the only one to define and secure national memory. Now commemoration appears as patrimonial, i.e. multiple but also fragmented or rather denationalized. Moreover, it is the nation itself that has been transformed into patrimony. Paradoxically, in regard to time, protecting the environment (in natural parks and "ecomuseums", by the rehabilitation, renovation and revitalization of urban centers) is not about preserving a past life but a future one. It is "our" patrimony only in the sense that it is recognized as belonging to future generations. If patrimony defines who we are, the movement toward "patrimonialization" this imperative or duty remains the distinctive trait of the moment we live in: a crisis of „presentism". No longer is the future to be conquered or brought about, quite to the contrary, it must be held at bay, it must not come to pass, like our death.

ERDŐSI PÉTER

A kulturális örökség meghatározásának kísérletei Magyarországon

Miért kezd egy történész azzal a jelenséggel foglalkozni, amit a „kulturális örökség” fogalommal írnak le? Talán az különbözőti meg legjobban a vele rokon „hagyomány” és „emlékezet” fogalmaktól, hogy mivel a jogi terminológiából ered, az örökölt javak és kezelésük mellett az örökös és az örökhagyó kölcsönös viszonyát is jobban kiemeli, mint a másik kettő. Az örökölt javak, még ha fizikai értelemben nem is változnak meg számottevő módon, az idő múlásával új és új jelentésekre tehetnek szert. Történészként arra lennék kíváncsi, vajon mit jelentett az örökhagyónak és az örökösnek ugyanaz a dolog: a kettőt egyenrangúnak kell tekintennem. A történészt értelemszerűen az időbeli változások érdeklik: jó, ha le tud írni egy állapotot, de akkor oldja meg igazán a feladatát, ha egy történetet is elmondhat: honnan hová jutunk. Van-e középut a múlt kétféle megközelítése között: az egyik csupán jelenbeli konstrukciónak tekinti a múltat, a másik fenntartások nélkül a múlt örökösének vallja a mát.

Nem lehet egészen pontos a kultúrtörténeti hasonlat, de a „kulturális örökség” a tárgyakat a ritkaság, különlegesség jegyében felhalmozó reneszánsz udvari *Kunstkammert*, *Wunderkammert* juttathatja eszünkbe, vagy a többféle gyűjteményt egyesítő, és országos nyilvánosság elé táró nemzeti múzeumok létrejöttének pillanatára emlékeztethet. Az „örökség” fogalma azért is érdeklődésre tarthat számot, mert közös nevezőt ad a tárgyi emlékekkel foglalkozó tudományos szakterületeknek (régészet, muzeológia,

könyvtár- és levéltártudomány stb.). Másrészt a tárgyi felől a szellemi felé is terjeszkedik, így vonja be az irodalomtudományt, a néprajzot vagy a kulturális antropológiát.

Tanulmányomban megkísérlem áttekinteni, hogyan jelenik meg Magyarországon az örökség fogalma a Horn-kormány alatt, és milyen kiterjedést ér el az Orbán-kabinet eddigi működése során. A vizsgált periódus 1997-től, a kulturális törvény megjelenésétől 2000-ig tart. A készülő örökségvédelmi törvényre már nem térek ki. A témának legalább négy szintje jelezhető ki: elmélet, jogalkotás, politikai gyakorlat és társadalmi recepció. Hogyan szerepel ezekben az „örökség” kifejezés, létezik-e valamilyen határozott elképzelés erről? A négy megközelítés közül itt a középső kettőt választom. Az egész munkának – mint általában a jelenkori történelem kutatásának – alapkérdése, hol vannak a téma forrásai, egyáltalán források-e ezek a történész szakma kritériumai szerint? A publikus rendeletek, határozatok megfelelnek ezeknek a kritériumoknak, így nagy mértékben támaszkodtam rájuk.¹ Az ilyen típusú normatív szövegektől persze nem feltétlenül várható, hogy egy vitára csábító kifejezést a szellemi élet számára definiáljanak, de az efféle kísérleteknek mindenesetre meg kellene történniük. A rendelkezésre álló szövegek elemzése annyit tehet, hogy kimutatja a fogalom aktuális jelentéstartalmát, fényt vet a szóhasználat tudatosságára vagy lazaságára, a törvényhozók tudatos vagy spontán előfeltevéseire.²

Hogy Magyarországon a fogalom mai formájában megjelent, annak döntő oka lehetett az Európai Unió állásfoglalásának alakulása. Az Európa Tanács által kezdeményezett kormányközi együttműködés már az 1960-as évektől foglalkozott a kiemelkedő történelmi műemlékekkel; ez később az épített örökség körére bővült. 1992-től ezt helyettesítették a kulturális örökség fogalmával, amivel egyelőre ragaszkodtak az épített környezet tárgyköréhez, de újabb komponenseit is bevonták (a mezőgazdasági, technikai, ipari környezetet, a kulturális értékű tájakat, az ingó örökség bizonyos elemeit, és a jövő nemzedék számára örökséget képző városszerkezetet is tekintetbe vették). 1993-ban mondják ki, hogy a kooperáció kiterjesztendő a közép-kelet-európai országokra, négy évvel később pedig megfogalmazzák azt a jelenleg érvényes koncepciót, mely a közös európai örökséget és a különbözőséget egyszerre kívánja megmutatni helyi, regionális, országos és nemzetközi szinten. Ezt a gazdasági fejlődés lendítő erejének tekintik, kiemelik a kulturális turizmus jelentőségét. Sürgetik az állami és magánszek-

tor együttműködését; ajánlják, hogy az állam a felügyeletre, kezdeményezésre, összehangolásra korlátozza szerepét a decentralizáció és reorganizáció számos országban zajló folyamatában, de ne mondjon le teljesen a kulturális örökség védelmének felelősségéről. A kulturális örökség „üzenetét” a tudományon és az oktatáson keresztül kívánják ismertté tenni, és elvárják, hogy az érdekelt szakemberek egy európai információs hálózatban hangolják össze munkájukat.³

Magyarországon az „örökség” szó azóta szerepel nagyobb súllyal a politikai közbeszédben, hogy 1998-ban az új kulturális tárca nevébe is beiktatta, s karakterének védjegyeként használja. A fogalom az előző kormányzati ciklus alatt is felbukkant már, ami nem meglepő, ha az EU ajánlásainak egyidejűségére gondolunk. Az akkori Művelődési és Közoktatási Minisztériumban működött a Kulturális Örökség Főosztálya; ebben az időben alakult meg a Világörökség Magyar Nemzeti Bizottsága és a Kulturális Örökség Igazgatósága.⁴ Az 1997 júniusában elkészült műemlékvédelmi törvény a bevezetőjében, mintegy hivatkozásként veti be a fogalmat. A törvény célja, hogy védje „azokat az építészeti, műszaki és a velük összefüggő művészeti alkotásokat, amelyek történelmünk pótolhatatlan emlékei és kulturális örökségként a társadalom számára – a nemzeti vagyon részeként – különleges értéket jelentenek.” Ezek „az ország és az egyes települések arculatának jellegzetes meghatározói, kulturális hagyományainak hordozói, s egyben a történelmi és nemzettudat formálói.”⁵ Látható tehát, hogy itt a régebbi keletű „történelmi emlék”, „hagyomány”, „identitás” fogalmak társadalmi, nemzeti kontextusát vázolja fel az „örökség”; ezután a szöveg nem tér vissza hozzá, hanem a műemlékes szakma önálló terminológiát használja.

1997 decemberében született „a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről” szóló törvény.⁶ Már a címből is látható, hogy meglehetősen heterogén alkotásról van szó. Paradox módon az szélesíti tovább a kört, hogy mire *nem* terjed ki a hatálya: az 1995-ös levéltári, a természetvédelemről szóló 1996-os, az épített környezet alakításáról és védelméről, illetve a műemlékvédelemről szóló törvényekben szabályzott kérdésekkel nem foglalkozik, de már a felsorolásuk is jelzi, hogy mindez értelemszerűen egy problémakörbe tartozik az általa kezelt ügyekkel.⁷ Vajon a törvény tesz-e kísérletet arra, hogy e sokféle területet közös nevezővel írja le? A kulturális javak szinonímája a „kulturális örökséghez tartozó javak”, illetve „a kulturális örökség javai”

fordulat. Ezeknek „a történelem alakulásában, a nemzeti, nemzetiségi és etnikai kisebbségi önismeret formálásában” van szerepük: megismerésük állampolgári jog, védelmük pedig társadalmi kötelesség. Itt tehát ismét azzal van dolgunk, hogy régebbi fogalmak új kontextusba kerülnek, akárcsak a műemlékvédelmi törvényben. A szöveg szerkezetéből kiderül, hogy „a régészeti jelentőségű földterületek és a műemlékek ingó tartozékai” a kulturális örökség fogalmköréhez sorolandók, de már a könyvtári dokumentumokkal kapcsolatban ezt se nem állítja, és se nem tagadja. Ugyanakkor ide tartoznak a védetté nyilvánított, de „nem közgyűjteményben, illetőleg muzeális intézményben őrzött, pótolhatatlan és kiemelkedő jelentőségű javak”. Összegzésként elmondható, hogy a törvény – mely EU-jogszabályok figyelembe vételével készült, és a későbbi miniszteri rendeletek forrásaként működött, s működik mind a mai napig – hivatkozásként vagy laza gyűjtőfogalomként kezelte a kulturális örökséget, definiálására nem tett kísérletet, még abban a mellékletben sem, mely kimondottan a törvényben alkalmazott fogalmakat írta körül. Érdemes elgondolkodni rajta, hogy ez gyengesség, vagy inkább erény, mely a praxisnak adja az elsőbbséget. Ez a törvény írta elő a Kulturális Örökség Igazgatóságának feladatkörét: az új intézmény alapító okirata egy évvel később, 1998 nyarán jelent meg.⁸ A két rendelkezés, túl azon, hogy az Igazgatóságot a kulturális örökségről nevezi el, nem használja többet ezt a szófordulatot. Annál inkább beszél „kulturális javakról”: a definíció hiányáért talán kárpótol az a tény, hogy az új közigazgatási hatóságnak egyik feladata nem más, mint a kulturális javak körének gyakorlati meghatározása, amennyiben folyamatosan ellenőrzi az alakulását: dönt védetté nyilvánításukról, a védettség megszüntetéséről, régészeti feltárások engedélyezéséről, nyilvántartja az eltulajdonított kulturális értékeket stb.

A FIDESZ-Magyar Polgári Párt választási programja azt kifogásolta a Horn-kormány művelődéspolitikájában, hogy „a nemzeti kulturális örökség épített és tárgyi részének megőrzése, felújítása” elsikkad benne. Ezt azzal hozta összefüggésbe, hogy a Nemzeti Kulturális Alap finanszírozási rendszere nem alkalmas a beruházások támogatására. A problémát centralizációs eljárással kívánta megoldani: „csakis a nemzeti örökség védelmére hivatott központi állami eszközök koncentrálása és növelése segíthet ezen a téren.” Kilátásba helyezte, hogy az addig három minisztériumhoz tartozó kultúra, műemlékvédelem és idegenforgalom összefogására – külföldi példák, főleg az angol alapján – önálló kormány szervet hozna létre, és azt is

előre bocsátotta, hogy ez a nemzeti örökség védelmét szolgálja. A programban nem hangzott el, hogy mindez együtt jár majd az Művelődési és Közoktatási Minisztérium szétválasztásával, de nem volt nehéz kitalálni abból a mondatból, hogy „az új struktúra kialakításakor nem veszítjük szem elől a kultúra és az oktatás közti fontos kapcsolatot”, hiszen a kulturális értékek piaca az oktatást feltételezi. Az örökség feltérképezése ebben a szövegben nem történt meg: részletesen kidolgozták a műemlékvédelemre vonatkozó koncepciót, de tisztázatlan maradt, hogy mi értendő az említett tárgyi örökség körébe. A műemlékek kapcsán ugyanakkor megfogalmazódott, hogy gazdaságfejlesztő, turisztikai potenciál rejlik bennük, integrált védelmük hozzájárul a településrehabilitációhoz, és itt jelent meg az az általánosabb érvényű elgondolás, miszerint „a kulturális örökség fejlesztési forrás lehet az ország számára az európai uniós csatlakozás idején is.” A program egyfelől a kultúra finanszírozásának állami eszközeit akarta koncentrálni, másfelől kívánatosnak tartotta, hogy létrejöjjenek az „integrált védelem” önfinszírozásának feltételei, és kijelentette, hogy „a közös örökség egybehangolt és együttes cselekvést igényel – az állampolgárok, a civil szerveződések és az állam részvételével.” A „közösség” eszerint arra is képes, hogy fenntartsa és növelje a kulturális értékek „piacának” keresletét. Bár az állami beavatkozás terén mértéktartást ígért, az ország geopolitikai helyzetére és hosszú távon remélt sikereire való tekintettel stratégiai jelentőségűnek ítélt kulturális politika feladatákként jelölte meg, hogy „a történeti-kulturális identitás tudatosításával felvértezze polgárait a »nemzetközivé váló világban« várható kihívásokra, ugyanakkor képessé tegye őket a pozitív hatások eredményes befogadására.”⁹ A célkitűzések mögött könnyű észrevenni az EU 1997-es koncepciójának hatását.

A FIDESZ-Magyar Polgári Párt a választások napjaiban már *expressis verbis* kimondta, hogy győzelme esetén oktatási és kulturális tárcára választaná szét a Művelődési és Közoktatási Minisztériumot.¹⁰ A sajtóban a koalíciós tárgyalások és a kormányalakítás egy hónapja alatt rendszerint csak kulturális minisztériumként emlegették az új kormányhivatalt, és előbb lehetett találgatni, majd tudni a kijelölt miniszter és az államtitkárok kiletét, mint hogy a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma név elhangzott volna.¹¹ A koalíciós egyeztetés során inkább más minisztériumok ügyében bontakozott ki vita, de nyilván meg kellett várni a tárgyalások végét az új név kihirdetésével. Erre négy nappal a kormányprogram nyilvánosságra hozata-

la előtt került sor. Ekkor még az új tárca feladatkörével kapcsolatban is adódtak bizonytalanságok: vajon az egyházi ügyek az új minisztériumhoz tartoznak-e, vagy a Miniszterelnöki Hivatalhoz, ahová az előző kormány alatt kerültek? Amikor a parlamentben megvitatták a kormányprogramot, ellenzéki oldalról az a kifogás hangzott el, hogy jobb lenne egyszerűen „kulturális minisztériumnak”-nak hívni a szaktárcát, mert a nemzeti örökség szó bevetelével a név nem fejezi ki a kultúra sokszínűségét és a múltba fordul.¹² Hogy ez az ellenvetés felmerülhetett, a fogalom használatában rejlt ellentmondásra utal: ha úgy tetszik, érthetünk rajta nemzeti értékconservativizmust, de az EU által elvárt kulturális közösség és sokszínűség megjelenítésre is alkalmas.

A minisztérium megalakulásának első évében korántsem az örökség körülírásának kísérleteire összpontosult a közvélemény figyelme. A Nemzeti Színház építése, a helyszín módosítása, tervpályázata, a Nitsch-kiállítás, a Frankfurti Könyvvásár kavart vitát, valamint az, hogy a Nemzeti Kulturális Alap, a kultúra finanszírozásának addig elkülönített pénzalapként működő intézménye az NKÖM költségvetési fejezetének része lett.¹³ Pröhle Gergely államtitkár az átszervezéssel is elfoglalt szaktárca első évének hiányosságaként értékelte egy interjújában, hogy nem sikerült „az egyházak tevékenységét a szekularizált közvélemény szemében is” elfogadtatni. „Amikor az egyházi ügyeket a kulturális tárca tevékenységi körébe vontuk, az volt a célunk, hogy értékteremtő és értékmegőrző szerepüket minél szélesebb körben világossá tegyük... Nehéz elfogadtatni ezt a szemléletet, mert vagy az a vád ér bennünket, hogy klerikalizálni akarjuk a kultúrát, vagy pedig az, hogy el szeretnénk »világiasítani« az egyházakat.”¹⁴ A kérdés az örökség mi-benlétének, hovatartozásának dilemmájaként is felfogható.

Mennyire látható a nyilvánosság számára, hogy az örökség fogalma milyen szerepet játszik a minisztérium politikájában, a szakmák koordinációjában, és milyen területeket fednek le vele? 1998. szeptember 16-án elkészült a nemzeti kulturális örökség miniszterének feladat- és hatásköréről szóló kormányrendelet.¹⁵ A bevezető után hangsúlyosan, külön paragrafusban szól a műemlékvédelemről, az egyházakkal való kapcsolat-tartásról, a nemzeti és etnikai kisebbségek kultúrájának ápolásáról, a nemzetközi kulturális kapcsolatokról. Hogyan jelenik meg ebben az „örökség” kifejezés? A miniszter „a művészeti élet szabadsága, a lelkiismereti és vallásszabadság biztosítása, a nemzeti kultúra fejlődése, a kul-

turális örökség és a műemlékek védelme érdekében” működik közre a kormány kulturális politikájának megvalósításában. Ha közelebbről nézzük, itt a kulturális örökség és a műemlékek mellérendelt kifejezés-ként állnak, amit érthetünk úgy, mintha az utóbbi nem lenne az előbbinek a része, de úgy is, hogy a műemlékes terület pontosan megragadható, míg az örökség fogalma itt és most nem definiálható. Nem tűnik el a „kulturális javak” kifejezés sem: védelmükről a miniszter „elsősorban a Kulturális Örökség Igazgatósága útján” gondoskodik, a műemlékvédelemmel kapcsolatos feladatait pedig az Országos Műemlékvédelmi Hivatal útján látja el. Mindkét esetben azt látjuk, hogy a szöveg önkéntelenül is különbséget tesz a műemlékek és a *rajta kívül* lévő kulturális javak vagy örökség között, ezeket nem pontosítja. Ugyanazzal a felosztással van itt dolgunk, mint a FIDESZ-MPP programjában, mely az örökség épített és tárgyi részéről beszélt. A kulturális örökség nemzeti és egyetemes részre osztható, a vele kapcsolatos ágazati feladatokat pedig hármas felsorolás foglalja össze: megóvás, tudományos feltárás és közkinccsá tétel. (Ez a hármasság későbbi szövegekben is előfordul.)

Említettem, hogy az 1997-es törvény már az EU-jogszabályok figyelembe vételével készült; ennek ellenére az NKÖM feladata maradt a kulturális javak illegális kereskedelmével, exportjával, a szellemi tulajdonnal kapcsolatos jogharmonizáció. 1999-ben járt le az Európa-Bizottság *Raphael* programja, amelyre Magyarország társult országgént két EU-tagállammal nyújthatott volna be pályázatot az ingó kulturális örökség megőrzésére, hasznosítására, szakmai tapasztalatcserére, az ingatlan kulturális örökséghez való hozzáférés elősegítésére.¹⁶ A jelenleg folyó Kultúra 2000 program az örökséget tágabban értelmezve folytatja ezt. Ebbe a körbe tartozik a nemzetközi fesztiválok, például a brüsszeli Europalia '99-en, vagy a „Krakkó mint kulturális főváros” rendezvényein való részvétel. Az Európa Tanács által szervezett „Örökség Kampány” a vallási helyek, a nagy útvonalak kereszteződései, az egyetemi utak, városzövetségek történeti emlékeinek bemutatásával próbálja terjeszteni a közös örökség eszményét. Promóciós célja van a Kulturális Örökség Napjai programnak is, de már inkább a helyi vagy országos identitást célozza, amikor olyan épületeket nyit meg egy hétvégére a nagyközönség előtt, amelyeket csak bizonyos körök, rétegek ismernek, vagy mindig zárva vannak: idén középkori templomokat, templomromokat, jövőre oktatási intézményeket.¹⁷

További támpontokat kapunk arról, hogy mi tartozhat az örökség tárgykörébe, ha szemügyre vesszük az NKÖM számunkra releváns rendeleteit, az általa előterjesztett kormányhatározatokat, a minisztérium pályázatait. A rendeletek, határozatok között hármat találunk, mely témánk szempontjából fontos: egy a kulturális intézményrendszer (múzeumok, könyvtárak, műemlékvédelem) felügyeletéről szól, a másik az egyházakkal, hitközségekkel való megállapodásról, a harmadik a Millennium megünnepléséről intézkedik.¹⁸ Számunkra legérdekesebb a „régészeti feltárásokról és az engedélyezési eljárásról” szóló, 1999-ben kiadott NKÖM-rendelet.¹⁹ Ebben a „régészeti örökség” kifejezés bukkan fel. Átátásnak számít „minden földmunkával egybekötött feltárás, amely a régészeti örökség elemeit tárja fel.” Ezek szerint az örökség látens módon megvan akkor is, ha még nem ismerjük, így tartunk igényt a majdani letre. Létezik ezen kívül „feltárt régészeti örökség”, amit őriznünk kell. Nem kimondottan ebbe a kategóriába tartozik, de vele együtt említettetnek meg a „természettudományi kulturális javak” is.

Tartja magát az a különös megközelítés, mely a jobban definiálható területek mellé általános kategóriaként illeszti a kultúrát: egy 1999-es pályázatban „művészeti, közművelődési, épített vagy kulturális örökséget védő, vagy ilyen tevékenységi körű” szervezetekről olvasunk.²⁰ (Kiemelés tőlem.) Fogalmunk ritkán asszociálódik intézményekhez, testületekhez, kivéve „az egyházi kulturális örökség értékeit”. A Klebelsberg Kunó-ösztöndíjat „a kulturális örökségünk külföldön található tárgyi és írott emlékeinek feltárását, megóvását, kiadását szolgáló kutatások támogatására” hirdetik meg; egy másik szövegváltozat elhagyja ezt a fordulatot, és könnyedén felcseréli a hagyományosabb formulával, „a magyar nyelv és kultúra írott és tárgyi emlékeivel.”²¹ Ebben a szellemben nyilatkozik a külföldi magyar intézetek kapcsolatépítési, népszerűsítő teendőiről is a 2000. évi kormányhatározat.²² Itt tehát a lappangó örökség országhatárokon túli kiterjesztésével van dolgunk.

Az „Örökségünk, értékeink” pályázat azt várja a településektől, hogy a „kutató-, feltárási-, elemző munka eredményeként váljanak közkinccsé a közvélemény előtt eddig nem ismert nemzeti kulturális értékek, mindazok, amelyekre az adott település és az ország egyaránt büszke lehet.”²³ Itt az ismertség szintjei adják a probléma lényegét: ami helyi szinten már ismert, országosan is legyen az.

1999 márciusában egyszerre jelenik meg pályázat a múzeumok, a könyvtárak, a levéltárak részére, illetve a „magyar kulturális örökség szem-

pontjából fontos információs vagyon digitalizálásának” céljából.²⁴ Érdekes az a szóhasználatbeli eltérés, hogy míg a múzeumokat és könyvtárakat a szellemi örökség szempontjából értékes gyűjtemények feltárására, közkinccsé tételére invitálják, a levéltárak esetében pusztán „anyagot” mondanak. Az örökség ezekben az esetekben *már megvolt, az újonnan megtalálandó* szemantikai tartományában helyezkedik el, a digitalizálás pedig *a meglévő új-szerű átalakítása, a terjesztés* jelentését hordozza.

A millenniumi felkészülés részét képezték a Nemzeti Örökség Program támogatásával elkészülő munkálatok.²⁵ A program „az épített és régészeti kulturális örökség megóvása, fenntartása és restaurálása” érdekében indult, s a királyi városok, kastélyok, Árpád-kori kistemplomok, egyházi műemlékek mellett forrásokat biztosított azoknak a településeknek is, melyek különben nem kerültek volna előtérbe, sőt, az országhatáron kívüli feltárásokat is lehetővé tett, vagyis a hazai társadalomban vertikálisan, a földrajzi térben pedig horizontálisan kereste az örökség színhelyeit. A program keretében a „szellemi örökség védelmére” is lehetett pályázatokat benyújtani. Egy Nógrád megyei kimutatás szerint ezekre körülbelül egynegyedét költötték annak az összegnek, amennyit a műemlékvédelmi projektekre fordítottak. A megyei levéltár mellett könyvtárak, múzeumok voltak a nyertesek, a témák között pedig helytörténeti és néprajzi feltárások, kiadványok, kiállítások szerepeltek.²⁶ A külön meghirdetett Szellemi Örökség Program sem közvetlenül a szellemi tradíciók elemzésére, értékelésére jött létre – ahogy az elnevezés alapján várnánk –, hanem inkább az emlékek felkutatására, archíválására, és a múzeumi, könyvtári, levéltári területen hirdették meg.²⁷

További kutatás témája lehetne, milyen kontextusokban kerül elő az „örökség” kifejezés a politikai döntéshozatalon kívül, társadalmi szervezeteknél, kulturális alapítványoknál, egyesületeknél, a publicisztikában vagy a kiállításokon. Csupán két példát említenék. A történeti kiterjesztéssel, mondhatnánk, visszavetítéssel találkozunk a tárgyak összegyűjtésében különben kitűnő „Európa közepén” kiállítás egyik magyarózó feliratán, mely „új örökségként” írja le a közép-európai történelemnek azt a fordulatát, amikor a térség országai felvették a kereszténységet és csatlakoztak az akkori Európához. Másik példám a Magyar Örökség-díj. Ezt a Magyarorszáigért Alapítvány hozta létre, s a kilencvenes évek során azzal a céllal adományozta, hogy az utódokra hagyományozza az elmúlt fél évszázad negatív eseményei ellenére maradandót alkotó személyiségek nevét. Itt tehát a „magyar

örökség” nem elsősorban tárgyilag megragadható, nem is szellemi hagyaték, mint inkább a nevekre, illetve a nevek szimbolizálta egyéni erőfeszítés értékére vonatkozik, az elismerő gesztus pedig egyrészt azt fejezi ki, mintha az örökség a hagyományozás mostoha viszonyai ellenére maradt volna fenn, másrészt önmaga kínálkozik hagyományozóként.²⁸

Az elmondottakból talán kivethető, hogy a fogalom gyakorlati alkalmazásában jelenleg az örökség mibenlétének, hollétének keresése nyilvánul meg. Az örökséghez sorolt dolgok több szempontból is mozgásban vannak. Új műemlékek védelméről intézkednek (feltűnő a népi, ipari építészet, helyenként a szocialista korszak emlékeiről való gondoskodás), mások védelmét megszüntetik; közben átalakulnak a szakma koncepciói.²⁹ A II. világháborúban eltulajdonított műkincsek restitúciója érdekében átvizsgálják a múzeumokat és az országos levéltárat, elkészül a magyar állam által visszakövetelt műkincsek listája.³⁰ Felújítják az „elbontott, megcsonkított, meg rongálódott” köztéri alkotásokat: ezek közt van, ami régen, egy adott politikai-ideológiai közegben emléknek vagy jelképnek számított, s hosszú idő után ismét azzá lép elő.³¹ A műemlékeket használatba vevő társadalmi események szintén „mozgósítják” az örökséget; az irattárak anyagának publikálása a diffúziót készíti elő. A II. világháborúval megszakadt népzenei gyűjtést kezdi újra a beszédes című Utolsó óra program, melyhez az Új Pátria lemezsorozat csatlakozik. Nemzeti Kegyeleti Bizottság alakul, mely temetőket, temetőhelyeket jelöl ki egy „nemzeti panteon” részeként.³² A kortárs szerzők műveit is közreadó Digitális Irodalmi Akadémiát egy ideig Digitális Halhatatlanok Társaságának akarták nevezni. Az internet és a panteon közti frigy végül mégsem kötött meg.³³

Nemcsak az örökségnek tekintett anyagi realitást jellemzi képlékenysége, hanem az örökség fogalmának alakulását is. Úgy tűnik, jelenleg egyetlen stabil pontja van: az épített örökség. Nem véletlenül, hiszen e ponttól indult a jelentésmező terjedése. Ami ezen kívül van, hol az ingó, a tárgyi, a kulturális jelzöt kapja, hol szakmánként próbálják meghatározni. A legnehezebben definiálható „szellemi örökség” inkább anyagi, tárgyi hordozóiban jelenik meg.

A nagyobb nyilvánosság előtt egyelőre bizonytalan faktor, hogy az egyes tudományterületek, szakmák mennyire kapcsolódnak a nemzetközi tudományos életben zajló örökség-diskurzushoz, mennyit profitálnak ennek elméleti és gyakorlati konzekvenciáiból. Az új tudományos diskurzus lehető-

séget adna rá, hogy az érdekelt szakmák felmérjék, miként alkalmazható, vagy egyáltalán alkalmazható-e területükön az örökség fogalma. Nyer valamit ezáltal az adott szakma, vagy éppen hátrányosan módosítja a tudományos életen belüli státusát, ha egy kalap alá veszik másokkal? Úgy tűnik, egyes szakmák számára (ilyen a műemlékvédelem, a régészet vagy a muzeológia) komoly koncepcionális, technikai és anyagi kérdés, mit tekintsen az örökség részének, míg a tárgyi emlékekkel csak közvetve vagy alig érintkező szakmák lazábban alkalmazhatják.

A közösség és különbözőség Európai Unió által képviselt gondolatának, e gondolat magyarországi adaptációjának, vagy akár a szocializmus utáni nemzetépítésnek – melyben az örökség elemei építőkövek – kedvezhet az a pályázati rendszer, mely a felvázolt koncepción belül kevés megszorítást alkalmaz, és így különböző társadalmi szinteket próbál mobilizálni, de a fogalom elméleti definíciójának aligha. Az örökség alakulását egyelőre a gyakorlat szentesíti. Hozzá kell azonban tennünk, hogy most folyik az „integrált örökségvédelmi törvény” előkészítése, mely „korszerű és egységes szabályozást” ígér, „hatósági és tudományos szempontból egyaránt”.³⁴

Ennek kapcsán kell jeleznünk egy kultúrpolitikai dilemmát: a kormányzat a kultúrafinanszírozás összpontosításának programjával állt elő, majd többek közt az örökség közös védelmére, használatba vételére felhívó pályázati rendszerrel tette érdekeltté a helyi társadalmat. Vajon ez átmeneti szakasz annak az EU által elképzelt folyamatnak a hazai adaptációjában, mely a kultúra lokális és regionális önfinanszírozása felé mutat, vagy végső soron az állam pozícióit szilárdítja meg?³⁵

Itt szeretnék kitérőt tenni a Magyar Millennium témájában. Bár sok érintkezési pont van az örökség diskurzusa és a millenniumi ünneppsorozat között, célszerű elkülöníteni a kettőt. Úgy látom, hogy az ünnepi alkalom a fogalomban rejlő lehetőségeket az identitás alakításának jegyében aktualizálja. Erre a szándékra már az előző kormány alatt látunk példát. Az „ezeréves államiságunk megünnepléséről” hozott 1996-os kormányhatározat, mely úgy kívánta megünnepelni a millenniumot, „hogy az hozzájáruljon nemzeti önismeretünk és önbecsülésünk, valamint nemzetközi tekintélyünk erősödéséhez”, a „magyar állam ezer esztendejét reprezentáló épített örökség” megújításának felgyorsításáról (főleg a királyi és királynői emlékhelyekről), illetve a „kulturális örökség nemzeti intézményeinek” rekonstrukciójáról beszélt.

Az Orbán-kormány „új kulturális paradigmaváltást” tűzött ki célul a millenniumi rendezvényekről szóló határozatában. Ha közelebbről megnézzük, a szóban forgó passzus mégsem a kultúrán belüli strukturális vagy intellektuális átalakulásról beszél, hanem a váltás *célszerűségére* utal, és csak ennyiben definiálja: „Magyarország polgárai – önmagukba és az országba vetett bizalmukban megerősödve – képessé válhatnak arra, hogy a világ globális kihívásaival szembenézzenek, és olyan új kulturális javakat alkossanak, amelyek gazdagítják a világ és Európa kultúráját.”³⁶ Emlékezzünk rá, hogy a globalizáció negatív kihívásaival szembeni „felvérteződésnek” és pozitív értékei befogadásának gondolatát már a FIDESZ-MPP programjában is megtaláljuk. A Millenniumra közösen meghirdetett hét pályázat általános bevezetője hozzáteszi, hogy „az ünnepre bel- és külföldi programsorozattal, nemzeti örökségünk megerősítésével és megújításával készül az ország.”³⁷

Mi mondható el a mai események hosszú távú hatásáról? A felújított épületek, a kiadott történeti források kétségtelenül a millenniumi időszak tartós eredményei.³⁸ De hogyan hat valójában a kulturális örökség – mely nálunk az elmúlt években a Millenniumhoz kapcsolódik – a sokszor emlegetett identitásra? A kultúrtörténeti kutatás ismert alaptétele, hogy „lent”, a befogadó közegben nem feltétlenül az megy végbe, amit „fent”, az üzenet kibocsátásának szintjén gondolnak.³⁹ A múzeumi tárlat vagy ünnepség a helyi és országos politikusok, szakértők „üzenete”, de vajon hogyan foglalják el az ünnepi idő elmúltával a felújított műemlékek a maguk helyét a hétköznapiakban, hogyan marad meg az ünnepségek emléke az egyéni és (ha van ilyen) a „kollektív” tudatban? Másképp fogalmazva: az örökség hol helyezkedik el azon tényezők sorában, melyek egy személy vagy közösség tudatára hatnak? A sokszínűséget, a különbözőséget vállalja a millenniumi program, de ezt mindig nagy nemzeti keretben képzelem el: mivel nemzeti ünnepről van szó, a hangsúlyok a dolog természeténél fogva afelé tolnának el, hogy a színeket ne önmagukban nézzük, hanem abból a szempontból, hogy mit adnak az összképhez. Vajon milyen eredményt kapunk, ha az olyan elméleti kategóriákat, mint „polgár”, „közösség”, az „örökség”, az adott településsel, lakosaival, emléktanyagával helyettesítjük be? Ez már a következő évek történeti, kulturális antropológiai kutatásainak témája lehetne, viszont a szükséges dokumentumok összegyűjtését, a jelenségek megfigyelését most kellene elkezdeni.

A kissé atyai „patrimónium” fogalom mellett még számos metafora, modell írja le és értelmezi a kultúrát, más-más aspektusát emelve ki. Hiba lenne tehát azt képzelni, hogy egyetlen fogalom, univerzális törekvései ellenére is, maradéktalanul felöleli a kultúrát: nincs olyan „szem”, amely a maga teljességében és mélységében átláthatná. Nehéz szabadulni attól a benyomástól, hogy az állami-hatósági invitálás mögött, mely a társadalmat kulturális tevékenységre szólítja, mégiscsak egyfajta megrendelői akarat ölt testet, miközben nyilván maradnak olyan kulturális irányzatok és produktumok, amelyre nem kerül rá a patrimoniális bélyeg. Mi a kulturális örökség viszonya a modernitáshoz, a jelen, vagy jövőorientált kulturális kereséshez, irodalomban, művészetben (ahhoz, amit valaha avantgarde-nak hívtak)? Támogathatja-e ezt a kultúrpolitika az örökség jegyében, anélkül, hogy az élő alkotót az öröklét imperatívuszának fogságába ejtené, miközben muzeális értékekbe – helyesen – életet lehel? Hogyan képzelik el az országos, regionális, helyi intézmények a „társadalmat”, melyet az örökség védelmére invitál? Tudja-e ez a társadalom „olvasni”, értékelni az örökséget? Mint ha a diskurzus világszerte a társadalmi és gazdasági modernizáció hatásait akarná ellensúlyozni, kiküszöbölni. Nem lép-e fel emiatt tudathasadás? Ha nem sikerül bekapcsolni a modern élet áramába, akkor a kultúrára betokosodott állapot várhat.

Komolyan vehetnénk az örökség fogalmát, ha már a nemzetközi politikai konstelláció megajándékozott vele bennünket. Ahogy a műemlékvédelemben is azt látjuk, hogy az emlékek a környezetében való elhelyezése válik nagy kihívássá, úgy általánosan is elmondható, hogy önmagában nem a múltbeli kultúra pusztá „leltározása” az igazi intellektuális tét, noha már ez is elismerésre méltó, és nagy erőfeszítést kíván. Olyan többlettudást szerzünk önmagunkról, mely egyesíti az elfogadást és az önkritikát, vagy reflektálatlan önisméltést végzünk? Az „örökség” fogalmában benne rejlik az utódlás kérdése: ki tart rá jogot? Nemzeti kulturális örökségről beszélünk: de mi a nemzet?⁴⁰ A Magyar Millennium megünnepléséről szóló kormányhatározat úgy szól, hogy az ünnepségsorozat „részese a magyar nemzet minden tagja, minden magyar, a Magyarországon élő nemzeti és etnikai kisebbségekhez tartozók, nemre, felekezetre és származásra való tekintet nélkül”. Ne feledjük, hogy valójában olyan örökségről beszélünk, amely nagyobb részt a 19. századi nemzetfogalom létrejötté előtti történelmi korban alakult ki. Ezt először a 19. század veszi birtokba: de mennyit tartunk meg

belőle, mit sorolunk ma a nemzeti örökséghez? Érdemes ezt szem előtt tartani, különben az a benyomásunk támad, mintha az örökség nem folyamatos kreáció lenne, hanem eleve adott, örök kategória, amelyet csak készen át kell venni.⁴¹ Mi az elsajátítás módja? Ha megvannak a gyűjtemények, az emlékek: hogyan kelnek életre ezek? Az EU által proponált örökség-fogalom a kultúrát használó, élvező, befogadó közegtől olyan újfajta szemléletmódot vár, mely a meglévő kulturális javak nem-statisztikus, hanem dinamikus megközelítését teszi lehetővé. Más kérdés, hogy az *identitás* alakulásához mennyiben járul hozzá, de a kulturális javakhoz kreatívabb viszonyt eredményezhet. Magyarországon az örökségről szóló gondolkodásnak még nincsenek szélesebb körű hagyományai – bár egyes komponensei, melyek az új logika szerint aktualizálhatók, eddig is megvoltak, és szakmai körökben terjedni kezd az új fogalom –, a politikai szándék próbálja bevezetni ezt a szemléletmódot. E fordított helyzetben egyelőre nehéz megítélni, hogy milyen körökben beszélnek majd a kultúrában az örökség nyelvét, ha úgy tetszik, nyelvjárását, és milyen mélységig értik azt meg. Csupán hivatkozási alap, termék címke lesz-e a fogalom, mely például a sikeres pályázás érdekében használandó, vagy valóban átgondolt szellemi irány? Az említett szellemi mozgalmasságtól nagyon elüt, ha a nemzeti önkép statikus és tablószerű. A történész, akit nem a tablószerű múlt érdekel, hanem a folyamatok és azok szakadásai, vajon részt vesz (részt vehet-e) az örökség alakításában? Lehet, éppen azzal használ, hogy megmutatja a politikai, „államéletrajon” kívül milyen csomópontok vannak az ország történetében, ahelyett, hogy az örökség fogalmával próbálná lefedni, s úgyszólván egyneműsíteni azt.⁴²

Ha már az átalakulást és változást mutattuk ki ebben a problémában, azt a kérdést is fel kell tennünk, hogy mi lesz a sorsa a diskurzusnak és a hozzá fűződő gyakorlatnak? Túléli-e az európai egységfolyamat jelenlegi szakaszát? A magyarországi átvétel kísérletének pillanatában a nyugati örökség-gepezet lassan eléri teljesítőképességének azt a maximumát, mikor a fogyasztókban, vagy legalább a szkeptikus megfigyelőben csömört kelt, hogy szinte minden örökséggé válik.⁴³ Egyelőre szó sincs arról, hogy nálunk a gyakorlatban bekövetkezett volna a „totális muzeifikáció”, de az elméleti tisztázatlanság efelé vihet. Vajon az „örökség” Magyarországon komponense vagy kerete lesz-e az olyan, trendektől függetlenül is létező jelenségeknek, mint az országimázs, a kulturális turizmus, az identitásképzés; esetleg átveszi-e az „örökség” szerepét egy másik fogalom, amely másfajta, egyelő-

re nem látható szempontból rendezni a kulturális életet? Lesz-e új paradigma, melyhez ismét alkalmazkodni próbálunk? Ha igen, hogyan használjuk majd az „örökség” jegyében formálódó tapasztalatunkat?

JEGYZETEK

- ¹ Forráspontját jelent az internet-oldalak használata, de az információ jelentős része csak itt található meg. Már természetesnek mondható, hogy egy-egy intézmény internet-oldalán több információ érhető el, mint nyomtatott kiadványai-ban. Például a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának honlapján (<http://www.nkom.hu>) jóval nagyobb anyag olvasható, mint Krónikás című lapjában.
- ² A későbbiekben további források bevonásával, az említett témák együttes elemzésével lehet választ adni arra a kérdésre, hogy az itt elvégzett vizsgálat mennyire reprezentatív.
- ³ Compendium of basic texts of the Council of Europe in the field of cultural heritage. Strasbourg, 1998. 10-17, 23-25, 61-67. Köszönöm Deák Ildikónak (NKÖM), hogy rendelkezésemre bocsátotta ezt az anyagot.
- ⁴ A MKM korábbi Közgűjteményi Főosztálya kapta a Kulturális Örökség Főosztálya nevet 1996-ban, a holland minisztériummal kötött megalapodás után. (Köszönöm Wollák Katalinnak [Kulturális Örökség Igazgatósága] ezt az információt, és a tanulmányommal kapcsolatos észrevételeit.) 1998 februárjában könyvtáraknak, közgűjteményeknek ír ki pályázatot: Művelődési Közlöny, 1998. 27. sz. 3180-3182. o.; a Világörökség Magyar Nemzeti Bizottsága: 44/1997.(XII. 29.) KTM-rendelet; a Kulturális Örökség Igazgatóságának alapító okirata, mely az 1997. évi CXL. tv-re hivatkozik: 29/1998. (VI. 11) MKM-rendelet, Művelődési Közlöny, 1998. 19. sz. II. k. (júl. 10.) 2476-2477. o.; ennek módosítása az Orbán-kabinet alatt: 13/2000 (VII. 11.) NKÖM-rendelet, Kulturális Közlöny, 2000. 15. sz. (aug. 24.) 569-570. o. A KÖI az előző kormány döntése alapján jött létre, de munkáját már a parlamenti választások után kezdte meg.
- ⁵ 1997. évi LIV. tv. a műemlékvédelemről
- ⁶ 1997. évi CXL. törvény, Magyar Közlöny 1997. 112. sz. 8369-8391. o.
- ⁷ Az akkori minisztérium elvileg a területenkénti törvényhozás logikáját is folytathatta volna tovább; lehetséges, hogy a kultúrára szánt állami támogatás növelése érdekében lépett a területek egyesítése felé. (S e tekintetben talán a következő kormány politikáját előlegezte meg.)
- ⁸ Művelődési Közlöny 1998. 19. sz./II. k. 2476-2477; módosítása: Kulturális Közlöny 2000. 15. sz. 569-570. o.
- ⁹ Szabadság és jövő. A polgári jövő programja 1998. FIDESZ-Magyar Polgári Párt. Az Épített környezeti értékek védelme, Kultúra finanszírozása, Kulturális politika c. fejezetek foglalkoznak a problémával, 54-56, 121-125. o. Már az 1997. évi CXL.

törvény tervbe vette, hogy „a kulturális örökség védelmére közalapíványt hoz létre.” (52. paragrafus, d. pont) A FIDESZ-MPP programjában szerepel, hogy „kormányra kerülésünk után azonnal felállítjuk a Nemzeti Örökség Alapot, mely megkezdhetné működését.” (122.)

¹⁰ Magyar Hírlap, 1998. máj. 18. 8. o.

¹¹ Magyar Hírlap, 1998. máj. 26. 1. o.; Népszabadság 1998. jún. 3. 5. o.; jún. 13. 4. o.; jún. 16. 4. o.; jún. 17. 4. o.; jún. 18. 4. o.; jún. 25. 4. o.

¹² Az 1998. június 25-én és 30-án zajlott parlamenti vita jegyzőkönyve: <http://www.mkogy.hu>; ld. még Népszabadság, 1998. július 1. 4. o.

¹³ A Nemzeti Kulturális Alapprogram Évkönyve 1999. Tasnádi Attila szerk. Bp. 2000. 9-14, 15-19. o.

¹⁴ Magyar Nemzet, 1999. júl. 17. 19. o. A nemzeti kulturális örökség minisztereivel több interjú is olvasható a tárca céljairól, működéséről. Hámori Józseffel: Magyar Hírlap, 1999. júl. 10. 13. o., Magyar Napló, 1998. szept. 3-6. o., Magyar Napló 1999. dec. 5-8. o., a hivatalba lépő Rockenbauer Zoltánnal: Magyar Nemzet, 1999. dec. 24. 25. o.

¹⁵ Művelődési Közlöny, 1998. 32. sz. I. k. (nov. 10.) 3293-3295. o.

¹⁶ Kulturális Közlöny, 1999. 2. sz. 46. o.

¹⁷ A Budapesten megnyitott helyek közül némelyik nem kapcsolódott a tematikához, így a Nemzeti Bank és az Országos Rendőr-Főkapitányság épülete.

¹⁸ Kulturális Közlöny, 1999. 1. sz. 4-5. o.; 2000. 1. sz. 1-2. o.; 2. sz. 49-51. o.

¹⁹ Kulturális Közlöny, 1999. 19. sz. 633-636. o.

²⁰ Kulturális Közlöny, 1999. 4. sz. 95. o.

²¹ Kulturális Közlöny, 1999. 12. sz. 379. o.; 15. sz. 457. o.

²² Kulturális Közlöny, 2000. 5. sz. 137-138. o.

²³ Kulturális Közlöny 1999. 7. sz. 178-179.

²⁴ Kulturális Közlöny, 1999. 6. sz. 132-137. o.

²⁵ Kulturális Közlöny, 1999. 7. sz. 181-186.

²⁶ Kulturális Közlöny, 2000. 3. sz. 116-118.

²⁷ A program rövid leírása: <http://www.nkom.hu/kiemelt/mill/tart/ptd.shtml>, és a pályázati nyertesek listája: <http://www.nkom.hu/kiemelt/mill/tart/pa6.shtml>

²⁸ Népszabadság, 1998. jún. 22. 5. o.

²⁹ Lóvei Pál: A műemlékvédelem tágulási körei, illetve uő: Gyorsjelentések a kilencvenes évekről. Műemléklap. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal tájékoztatója, 2000. 3-4. sz. 21, 28. o.

³⁰ Itt a műtárgy, ott az igény. Szonyei Tamás interjúja Visy Zsolttal, az NKÖM helyettes államtitkárával. MaNcs, 1998. (http://www.net.hu/mancs/1_9/globusz4.html)

³¹ Kulturális Közlöny, 2000. 5. sz. 142. Néhány „országzászló-emlékmű” is szerepel a felújítandó alkotások között. Ezeket a két világháború közötti revíziós propaganda jegyében állították fel.

³² Kulturális Közlöny, 1999. 23. sz. 897-898.

³³ Népszabadság, 1998. jún. 3. 9. o.

³⁴ 2000. október 2-i hír az NKÖM honlapján (<http://www.nkom.hu/napi-hirek/minhir>). A törvény eszerint Kulturális Örökségvédelmi Hivatalt kíván

létrehozni, mely az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség jogutódjaként alakulna meg, és magába foglalná a Kulturális Örökség Igazgatóságát. Az előkészítés folyamata során magam is tanúja voltam egy epizódnak. 2000. december 6-án, az Országos Műemlékvédelmi Hivatal *A műemlékek a kulturális örökségben* címmel rendezett konferenciáján, ahol főleg a műemlékvédő, művészettörténész, kisebb részben a régész szakma képviseltette magát, a hozzászólók egy része úgy nyilatkozott, hogy számukra ismeretlen, vajon a törvényjavaslat akkor aktuális szövege – mely értesüléseik szerint már a politikai tárgyalás szintjére került át –, mennyit vesz át a szakmai javaslatokból, és aggályok merültek fel azzal kapcsolatban is, hogy a műemlékvédelem és a régészet illetékességét tudományos és intézményi szempontból pontosan körülhatárolja-e a tervezet. Tanulmányom lezárásakor (2000 karácsonyán) ez az utolsó információ a törvényjavaslatról, vagy inkább fogadtatásáról.

³⁵ Hozzá kell tennünk, hogy az EU alapszerződése ugyan általános ajánlásokat adnak az örökségvédelem terén, mégis az egyes tagországokon múlik, hogy milyen jogositványokkal látják el az államot, pl. a kulturális javak szabad migrációja vagy az állami szerepvállalás igencsak problematikus kérdéseiben. Előfordulhat azonban, hogy az EU-pénzekből megvalósított projektek esetén az Unió igényekkel lép fel.

³⁶ Kulturális Közlöny, 1999. 1. sz. 4-5. o.

³⁷ Kulturális Közlöny, 1999. 7. sz. 174-177. o.

³⁸ Ld. például: *Oszlopokat emeltünk, hogy beszéljék a múltakat. A millenniumi műemlékhelyreállítások lexikona.* Szerk. Tamási Judit. Budapest, NKÖM-OMvH, 2000.

³⁹ Sőt, az is lehetséges, hogy a megemlékezések közösségi szinten kigondolt „alkalmi történelme” sem a tulajdonképpeni múlthoz, hanem a „jövőre vetülő közösségségményhez” köti az ünneplőket. K. Horváth Zsolt: *Elképzelt múlt, felidézett jövő. Három séta az „örökség” erdejében.* Múltunk, 2000. 3. 199.

⁴⁰ Egy EU-csatlakozás előtt álló országban nyilván különös paradoxont eredményez, hogy a posztoszocialista nemzetépítés szakaszában próbálja átvenni azt a kulturális diskurzust, mely fellazuló nemzetfogalommal rendelkező országokban alakult ki.

⁴¹ Vö. François Hartog észrevételeit az örökség és az idő viszonyáról, különösen a „prezentizmusról”, jelen Regio számban megjelent tanulmányában.

⁴² *Millennium és társadalomtörténet.* Benda Gyula társadalomtörténésszel beszélget Kovács Éva és Melegh Attila. Regio, 2000. 2. sz. 35-36. o. A társadalmi és gazdasági folyamatok „egyáltalán nem esnek egybe a fontos politikai döntések idejével és a szimbolikussá vált időpontokkal. Más kérdés az, hogy akkor mi marad a társadalomtörténetésnek, ha valamilyen módon részt akar venni ebben az ünneplési játékban. [...] Nem akarok az „ezerévre” rímelve ezer év társadalomtörténetéről írni, mert valószínűleg más szakaszokban kell gondolkodni.” Keith Thomas (többek közt a *Religion and the Decline of Magic*, illetve a *Man and the Natural World. Changing Attitudes in England* szerzője, aki jelenleg a brit örökségvédelemben is részt vesz) a Közép-Európa Egyetemen, 2000. november 6-án tartott,

History and Heritage című előadásában azt fejtegette, hogy összefér-e az örökség-típusú gondolkodás, mely általában a jelen igényei szerint konstruálja a múltat, a történetírással, mely elvileg önmagáért tanulmányozza azt. Végül igennel válaszolt, de azzal a kikötéssel, hogy a „heritage” nem kerülheti meg a történelem kínos konfliktusait, töréseit, a „history” pedig saját szakmai kritériumaihoz ragaszkodva veheti hasznát az örökség népszerűségének.

⁴³ A Collegium Budapest 2000 januárjában tartott konferenciáján több előadó is utalt erre a problémára, mely nyugati országokban már tapasztalati tény. Erdősi Péter: Feljegyzések az örökség diskurzusról. Két konferencia tanulságai. *Regio*, 2000. 1. sz. 269, 273. A konferenciát szervező Sally Humphreyszel történt beszélgetése nyomán felöltő gondolatairól ld. Babarczy Eszter cikkét: Vidámabb múltat tessék vágni! A nemzeti örökségről. *MaNcs*, <http://mancs.hu/legfrissebb.tdp=0008publ>. A szerző úgy látja, hogy „Magyarországon a *heritage business*nek, az örökségiparnak nincs igazi hedonisztikus, fogyasztói kultúrája”, és felteszi a kérdést, „mit kell hozzáadnunk ehhez az egész megörökölt magyar kultúrtörténethez, hogy abból nemzeti örökség legyen?”; a nemzeti örökség kialakulását akadályának tekinti „a folyamatosság körüli konszenzus” hiányát. A folyamatosság kapcsán vö. Hartog írását, aki épp a jelen és múlt közti szakadásban ismeri fel az örökség képződésének egyik előfeltételét. A francia esetben a „nemzeti emlékezet patrimonialis öntudattá alakulását” három szakadással (az ellenállás hivatalos történetének bukása De Gaulle lemondása után; a modernizáció hatása a paraszti társadalomra; a francia baloldal kijózanodása) magyarázza K. Horváth Zsolt: Három séta az „örökség” erdejében, i.m. 181-187. Érdemes lenne országonként elemezni az örökség-mozgalom kialakulásának okait.

PÉTER ERDŐSI

Attempts to a Definition of Cultural Heritage in Hungary

How did the reception of cultural heritage concept take place in Hungary? The author has analysed the levels of political decision-making during 1997-2000, on the basis of normative texts (laws, decrees etc.). The term had already been used by the social-liberal cabinet, then in 1998 the Orbán government took new steps by establishing the Ministry of National Cultural Heritage. Textual analysis shows that in political decision and discourse one can find some elements of the notion of cultural heritage but its definition is not satisfactory enough, thus it adapts to practice, e.g. the occasional demands of the millennial festivities. Currently, a search of the existence and whereabouts of heritage manifest itself in the practical uses of the notion. It has not been clarified yet what “national” means in this context.

Behind these problems one may find the dilemma of control and financing on the one hand, and the dilemma of cultural identity on the other: is it really that the local or regional initiatives will be emphasized according to the western concept of heritage or rather the centre of power will be the determining factor? National consciousness shall be a wide frame of local identities or the reflexes of the nation state will gain ground again?

It is still an open question how Hungarian society can give a content to the forms of European heritage movement. Cultural heritage in Hungary appeared in politics sooner than in academic or public thinking. At the moment, the reception has some advantages in spite of its unclarified state, since an exaggerated usage has not deprived the notion of its meanings. A common effort of various scientific disciplines may contribute to avoid such an inflation of the term.

SONKOLY GÁBOR

A kulturális örökség fogalmának értelmezési és alkalmazási szintjei

Az örökség-fogalom konjunktúrája

A kulturális örökség fogalma a politikai és a tudományos diskurzusokban egyaránt látványosan elterjedt az elmúlt három évtizedben. Nyugat-Európa országaiban – főleg Franciaországban és Nagy-Britanniában – e fogalom mentén, mely igen gyorsan a kultúrpolitika kulcsfogalmává vált, már a nyolcvanas évek elején tudományos viták szerveződtek. Magyarországon a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának 1998-as megszervezésével jut a kulturális örökség fogalma hasonló szerephez a politikai diskurzusokban¹. Ugyanakkor annak ellenére, hogy a nemzeti örökség törvényi meghatározását célzó egyre intenzívebb kodifikációs folyamat jelentős hatással van számos tudományterületre (művészettörténet, műemlékvédelem, régészet, néprajz, történelem, stb.), a magyar tudományos élet viszonylag lassan reagál a politika felől érkező kihívásra. Az örökség fogalmáról, valamint a hasonló értelmű kifejezésekhez (műemlék, történeti emlék, emlékhely, stb.) való viszonyáról csak 2000 első felében szervezték az első konferenciákat², ám – a jövő évi konferencia-terveket látva – várható, hogy az örökség fogalma a magyar tudományos diskurzusban is hasonló szerepet fog játszani, mint a franciában vagy az angolban. Ezért fontos, hogy megismerjük e fogalom (siker)történetét.

A kulturális örökség fogalma fokozatosan alakult ki.³ A témával foglalkozó szakirodalom eltérő időpontokhoz köti e fogalom genesisét.⁴ Alois Riegl, az Osztrák-Magyar Monarchia normaadó műemléki szakembere szerint az antikvitás és a középkor csak „intencionális” műemléket tartott számon, és csak a reneszánszszal született meg a „történeti” műemlék.⁵ A nemzeti örökség (*patrimoine national*) kifejezést Édouard Pommier alkotta meg 1790 őszén, amikor ugyanis új kategóriát kellett találni a klérustól lefoglalt „könyveknek, kéziratoknak, medáloknak, gépeknek, festményeknek, metszeteknek és egyéb ilyen jellegű tárgyaknak”⁶. Az örökség nemzeti méretű értelmezését tehát a francia forradalom szüli meg, de még a nemzetépítésben gyakran példának tekintett Franciaországban is csak az 1860-as években indul meg a történeti emlékek szisztematikus felmérése és osztályozása.

A 20. század hatvanas éveig a történeti műemlék a meghatározó: az örökség gyűjtése és osztályozása számára a régiség, a kor a döntő szempont. Az örökség értelmének kitágulása a hatvanas évek végén figyelhető meg a nemzeti és európai törvénykezésben, ekkor jelenik meg először az építészeti örökség fogalma, majd a hetvenes évek végére jutunk el a kulturális örökséghez, mely a kollektív emlékezet fogalmával párosul. Franciaország esetében például az 1979-es levéltári törvény említi első alkalommal az örökség fogalmát, az Európa Tanács pedig az 1985-ös granadai kongresszusán határozza meg először e fogalmat. Az Európa Tanács határozatai között egyébként 1949-ben találkozunk először a fogalommal, ekkor ugyanis az intézmény egyik alapvető céljaként nevezik meg a „közös (európai) örökség” ápolását. 1994-ben az Európai Helyi és Regionális Tevékenységek Kongresszusa lefekteti a helyi és regionális kulturális örökség meghatározásának és védelmének alapelveit.

Az örökség meghatározásának és szabályozásának e néhány példája is jól mutatja, hogy a kulturális örökséget, mint normát olyan *strange bedfellow*-k teszik magukévá, mint a regionális tanácsok, a nemzetállam hivatalai, illetve olyan kontinentális szervezet, mint az Európa Tanács. Ha ehhez hozzáadjuk az UNESCO által irányított Világörökség Központját (*Centre du patrimoine mondial*), akkor teljessé válik a kép: a kulturális örökség a legkisebb falusi közösségektől az emberiség egészéig szervező elvvé vált, mely alkalmasnak tűnik arra, hogy reprezentálja e közösségek identitástudatát.

Az örökség kezelése és feldolgozása a közösség nagyságától és szerveztségétől függetlenül ugyanazt az elvet követi. A kulturális örökség a kö-

zösség számára fontos jelentéssel bíró tárgyak vagy tárgyakkal kifejezett immateriális dolgok készlete. Ezeket a tárgyakat a megfelelő intézmény összegyűjti, leltározza, megvizsgálja, közszemlére teszi, megőrzi, restaurálja, ha szükséges, megfejtí és megérti a rejtett kódokat és levonja a következtetéseket. E folyamat során az eredeti tartalom valami újjal, a birtokbavéví értelmezésével gazdagodik. Így az örökség összekapcsolódik az emlékezettel, mindkettő az identitás része, amit meg kell keresni, elő kell ásní, meg kell őrizni, vagy újra fel kell fedezni. Ebben az értelemben az örökség válójában nemcsak arra szolgál, hogy feltérképezze a bírt javakat, hanem arra is, hogy körülírja, meghatározza az örökhagyó/örökös önazonosságát, sokszor anélkül, hogy az ennek tudatában lenne.

Örökség és emlékezet

Az örökség tehát az emlékezettel együtt értelmezendő. A két fogalomban többek között az a közös, hogy mindkettő egyre inkább behatol egy harmadik fogalom, a történelem értelmezési mezőjébe. Ez az átrendeződés fontos indikátora a régi/új közösségi identitások kialakulásának, illetve magyarázattal szolgál a kulturális örökség fogalmának fenn említett népszerűségére.

A második világháború, a holocaust és a kommunizmus rémtetteinek rekonstruálásához elengedhetetlen a szemtanúk tanúságtétele, ami az emlékezés parancsát rója a túlélőkre. A tanúságtétel, az egyéni emlékezet megnyilvánulása egyre gyakrabban cenzúrázatlanul, azaz a szakvélemény nélkül válik közkinccsé. Erre példa a washingtoni Holocaust Múzeum, amely az Egyesült Államok egyik legnépszerűbb múzeumává vált. Itt a látogatók milliói hallhatják a túlélők tanúságtételét. Az egyéni emlékezet ilyen megnyilvánulása egyre nagyobb jelentőségre tesz szert, a szakember, a történész értelmezésével szemben, vagy amellet. A tanúságtétel (*testimony, témoignage*), az egyéni emlékezet tehát korábban nem látott autonómiára és érdeklődésre tett szert, szervesen beépült a történelembe.

Az egyéni és a különböző méretű és szervezetségű közösségekhez kapcsolódó emlékezet és tanúságtétel a megemlékezés folyamatát is módosította. A megemlékezés eredendően vallási jellegű volt, aztán a nemzetállamépítés során laikussá, nemzetivé vált, melynek során az állam egyedül kívánta megállapítani és biztosítani a nemzeti emléke-

zetet. Ebben játszott döntő szerepet a nemzeti történelem. Napjainkban Nyugat-Európában a megemlékezés egyre inkább az örökség köré szerveződik, ami a megemlékezések formáinak megsokszorozódásával és bizonyos értelemben elnemzetietlenedésével jár együtt. A nemzeti történelemként megszületett diszciplína pedig egyre kevésbé vonzó egy kulturális örökség alapon emlékező közösség számára. Adott esetben maga a nemzet is örökséggé válik. Pierre Nora szavaival: „Mintha Franciaország nem egy történelem lenne, amely megoszt minket, hanem kultúrává válna, amely összehoz bennünket”⁷.

Természetesen nem szabad elfelejteni, hogy a turizmus révén az egyik legdinamikusabb gazdasági ágazat hasznosítja a kulturális örökséget. Gazdasági érdekévé vált, hogy minél több látványosság, emlékezetre méltó hely kerüljön be egy adott ország turisztikai kínálatába. Az örökség meghatározását ma már erre szakosodott vállalatok végzik a helyi önkormányzatokkal közösen. A történésznek és a többi társadalomtudósoknak, bölcsésznek itt a hiteles dokumentáció elkészítésében jut szerep, melyben nem feltétlenül kell megjelennie a nemzeti jellegnek. Ahhoz a váltáshoz hasonlóan tehát, amikor a történetírás a dinasztiai és a keresztény monarchiák történetéről áttért a nép és a nemzet történetéhez, most a kollektív emlékezet e formájának egy újabb tágulását figyelhetjük meg: a helyi örökség története is idekerül⁸.

A kulturális örökség szintjei

A kulturális örökség-fogalom elterjedésének kulcsa, hogy általa bármely közösség számára lehetővé válik egyéni emlékezetéből fakadó, épp aktuális identitásának intézményesítése. Nem véletlen tehát, hogy a kulturális örökség kifejezés egyaránt megtalálható a helyi-regionális, a nemzeti, a kontinentális és a legszélesebb körű nemzetközi szinten is. E közösségek szerveződési formái azonban igen eltérnek egymástól, így nem meglepő, hogy az örökség-fogalom alkalmazása és értelmezése más és más. A fogalom univerzális jelenléte azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a társadalmi szereplők ugyanazt értik örökség alatt a különböző szinteken. Az örökség körül kialakuló diskurzusok egyesítik magukban az adott szint belső hagyományát és a szintek közötti elengedhetetlen párbeszéd feszültségét. A továbbiakban ezeket a belső hagyományokat szeretném felvillantani néhány példán keresztül, illetve utalni a szintek közötti értelmezési különbségek okaira.

A nemzeti kulturális örökség egyik klasszikus példája: Franciaország

A nemzet szintjén a kulturális örökség természetesen nemzeti kulturális örökséggé válik. Ez a kodifikált örökség eredeti szintje. Mivel a francia forradalom során fogalmazzák meg először a nemzeti kulturális örökség fogalmát, joggal vizsgálhatjuk a nemzeti szintet a francia példán keresztül.⁹ Annak ellenére, hogy az örökséghez kapcsolódó törvényhozói tevékenység 1790 óta jelen van a francia gyakorlatban, a *patrimoine* kifejezés első alkalommal az 1979. január 3-i levéltári törvényben jelenik meg, igaz ettől a pillanattól kezdve a törvényhozás szinte minden területén megtaláljuk, legyen az a gazdaság, a tudományszervezés vagy a környezetvédelem. A 19. századi műemléki jelentések¹⁰ éppúgy nem tartalmazzák e fogalmat, mint a gyakran idézett 1913-as műemléki törvény, vagy az 1930-as, a természeti, illetve művészi, történelmi, tudományos, színhagyomány szerinti vagy tájvédelmi szempontból jelentős (emlék)helyek védelméről szóló törvény.

A fogalom megjelenése a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján feltételezhetően a nemzeti önidentifikáció gyakorlatának módosulására utal. E gyakorlat kodifikációs technikái természetesen már korábban is jelen voltak, hiszen a francia alkotmány mindig meghatározta azoknak a dolgoknak a körét, mely minden francia közös örökségét képezi. Ide tartoznak az emberi és polgári jogok 1789-es nyilatkozata, ennek kiegészítései az 1946-os alkotmányban, a köztársaság, a nemzeti címer, a himnusz, a nemzeti valuta, a francia nyelv, a népet illető nemzeti szuverenitás, a demokrácia elvei, a(zállam) terület a maga integritásában, az állam a legfőbb adminisztratív szervekkel és a honvédelem, az állami cégek, az igazságszolgáltatás függetlensége, a köztársaság területi egységei (község, megye, tengerentúl). Ez a felsorolás már 1968-ban is megvolt, és azóta sem kérdőjelezték meg. Ez a nemzeti minimum. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy itt nem a kulturális örökséghez kapcsolódó logikáról van szó, mivel nem az egyén vagy a helyi közösség választja ki azokat az elemeket, melyekkel azonosulni kíván, hanem egy mindenki által elfogadott, így kötelezően tiszteletben tartott „intézményesített örökségről”¹¹, mely a francia történelem korszakai alatt folyamatosan bővült. Leegyszerűsítve: a területi integritás, a hivatalos francia nyelv, valamint az állam bürokratikus és honvédő szerepe az abszolutista francia állam hagyatéka; a forradalom korából származik az emberi és

polgári jogok nyilatkozata, a köztársaság a maga szimbólumaival és a megye-rendszer; a nemzeti szuverenitás, a demokrácia, az igazságszolgáltatás függetlensége a 19. század második felében válik az intézményes örökség részévé, mely közvetlenül a második világháború után egészül ki az állami vállalatokkal. Ebben az esetben tehát egy jellegzetesen historikus örökség-fogalommal van dolgunk, melyre úgy rakódnak az újabb rétegek, mint az évyűrűk a fára.

Az intézményes örökség másik jellegzetessége, hogy a nemzeti egységet hivatott alátámasztani. Eleinte hasonló szerepet szántak a kulturális örökségnek is, ám ez már születése pillanatában a francia nemzet megosztottságát képviselte. A forradalom által lefoglalt egyházi javak jelentették ugyanis a nemzeti örökség első körét 1790-ben, mely a rákövetkező években kiegészült a lefoglalt királyi javakkal. E lefoglalás jogossága és a javak klasszifikációja, értelmezése nyilvánvalóan megosztotta a döntéshozókat. Nem véletlen, hogy a műemlékek osztályozása és a nyilvánosság felé való megnyitásuk csak az 1860-as évektől válik általánossá. Csaknem egy évszázadra volt tehát szükség ahhoz, hogy az alattvalók nemzetéből kialakuljon az állampolgárok nemzete. Azoké az állampolgároké, akik birtokba veszik a nemzeti örökséget. Újabb évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy ez a birtokbavétel tömegessé váljon. Csak az elmúlt évtizedekben vált a műemlékek, múzeumok és emlékhelyek látogatottsága olyan tömegessé, hogy limitálni kelljen a hozzáférhetőséget az állagmegóvás érdekében. Ez a tömeges érdeklődés több évtizede tart, így valószínűleg többről van szó, mint pusztán divatról. A kulturális emlékhelyek tömeges látogatása a nemzeti öntudatban bekövetkező változás indikátora.

A 20. század közepéig két nemzettudat-felfogás létezett Nyugat-Európában. Az első egy nemzeti „szellem” meglétét feltételezte, mely a nemzeti közösség minden tagját áthatotta és – a hagyományos intézményeken, a földön és az éghajlaton keresztül – megszabta gondolkodásukat. A nemzeti identitást determináló intézmények meghatározása a Nyugat minden országában éles vitákat váltott ki és megosztotta a normaadó elitet, sőt nem egy alkalommal az egész nemzetet. Franciaországban a monarchisták és a republikánusok, illetve a katolikusok és a világiak csaptak össze, s adott esetben ezek a táborok is további altáborokra oszlottak. A második felfogás egyfajta öröklődő nemzeti „karakterrel” számolt, melynek jól körülhatárolható fizikai és viselkedési jegyei vannak. A nemzeti identitás e két felfogása

közötti ellentét már a 18. századi Franciaországban is megfigyelhető, majd felerősödik a forradalom alatt, s végül a Vichy-kormányzat idején hág a tetőfokára, amikor polgárháború formájában osztja meg a francia nemzetet.

A kulturális örökség ugyanakkor mindkét tábor szempontjából másodlagos maradt a nemzeti „szellemet” megtettesítő hagyományos intézményekhez, illetve a nemzeti „karakter” lenyomatának tekintett fajhoz képest. Az előbbi képviselői a szellemi fensőbbiség megnyilvánulását, az utóbbié a többi nép alacsonyabb rendű voltának kifejezését látták benne. Ismert okok miatt a második világháború alatt, illetve az azt követő évtizedekben mindkét nemzeti identitás-felfogás hitelét veszítette mind a politikai mind a tudományos diskurzusokban. A nemzet azonosságát nem a közös „szellem” vagy „karakter” jelenti, hanem a megélt múlt és a közös jövő. A megélt múlt nem a közös „szellem” vagy „karakter” diktátuma alapján jelenik meg, hanem az egyén vagy a kisebb közösség választása során. Itt ragadható meg a kulturális örökség fogalmának sikere a nemzeti szinten. A kulturális örökség meghatározásának elve ugyanis nem a kifelé hirdetett azonosság, hanem a felvállalt belső különbözőség. Ezen az elven képes a nemzeti örökség betagozódni a helyi szinttől az egyetemesig vezető örökség-hierarchiába.

A francia példa tehát azt támasztja alá, hogy a kulturális örökség fogalma akkor jelenik meg a nemzeti politikai-tudományos diskurzusban, amikor a nemzetet korábban összefogni hivatott elvek hitelüket veszítik. A kulturális örökség meghatározása ebben a kontextusban egy olyan társadalmi gyakorlatot feltételez, melynek a nemzet minden tagja részese, hiszen az az egyéni emlékezés közösségi szintre való emelésén alapul.¹² Ebben a szellemenben a nemzeti kulturális örökség jóval szélesebb területet fog át, mint korábban, és gyakran meglepő részletekkel gazdagodik.

Ettől a modelltől jelentősen eltér az a diagnózis, amit Niedermüller Péter kínál a posztoszocialista nemzeti örökség megkonstruálásáról.¹³ A nemzeti kultúra posztoszocialista újjáértelmezése során – véleménye szerint – fontos szerepet játszanak a „kulturális eredetmítoszok”, azaz a nép kultúrájának feltárása és azonosítása a nemzeti kulturális örökséggel szemben. „Ebben a felfogásban a nemzeti kultúra mint kulturális örökség – és nem mint társadalmi praxis – jelenik meg, amely [...] alapján definiálni és reprezentálni lehet a nemzeti identitást”¹⁴. Ez a kulturális örökség épp ellentétes azzal, amit a francia példánál láttunk, hiszen „az „azonos” kultúra, az „azonos”

kulturális eredet szükségszerűen azonos politikai célokat, és a társadalmi rendnek azonos elképzeléseit teremti meg”¹⁵.

A nyugat-európai és kelet-közép-európai kulturális örökség-felfogás összehasonlítása nem célja e tanulmánynak, mégis szükségesnek tartottam felhívni a figyelmet arra a különbségre, ami egy adott fogalomnak eltérő kontextusokban való használatából adódik. A kelet- és közép-európai országok – Magyarországhoz hasonlóan – kodifikálni kényszerülnek a kulturális örökséget, ha meg akarnak felelni az Európai Közösség jogi, tudományos, politikai, stb. elvárásainak. Ez ugyanakkor nem feltétlenül jelent egyet a nyugat-európai gyakorlat átvételével. Sőt, ha elfogadjuk Niedermüller tézisét, ez azzal akár épp ellentétes is lehet. Ez az ellentmondás a tudományos szóhasználatban is tettenérhető. A francia tudományos diskurzusban a kulturális örökség fogalma magában foglalja azt a gyakorlatot, mely a más-ság, a belső különbözőség elismerését emeli nemzeti vagy még magasabb szintre. Az imént idézett tanulmány ugyanakkor a kulturális örökséget a társadalmi praxissal ellentétes merev kategóriának tekinti. Kérdés, hogy mennyire sikerül majd harmonizálni az ennyire eltérő nemzeti – politikai és tudományos – diskurzusokat, és konszenzusra jutni egy olyan nemzetek fölötti kulturális örökség meghatározásában és annak alkalmazásában, mint például az európai kulturális örökség.

A nemzetek fölötti örökség megkonstruálása: Európa

Mint említettem, már az Európai Közösség intézményesülésének hajnalán, az Európa Tanács 1949-es alapító okiratában megjelenik az örökség kifejezés. Az okirat szerint az Európa Tanács azért jött létre, hogy a „tagok közötti nagyobb egység előremozdításával a tagok közös örökségét képező eszméket és elveket védje, illetve megvalósítsa és biztosítsa a tagok gazdasági és társadalmi fejlődését”¹⁶. Az örökség megőrzésének érdemi munkája azonban csak az 1960-as évektől kezdődött meg az építészeti örökség védelmével, amit az 1980-as évektől kezdve egészítettek ki más, a kulturális örökség kategóriájába sorolt tárgyak, emlékhelyek védelmével.

Az európai kulturális örökség intézményi hátterét az 1969 óta létező Kulturális Örökségért Felelős Miniszterek Európai Konferenciája¹⁷ és az 1990-ben létrehozott Kulturális Örökség Bizottság jelenti. Ez utóbbi a következő három kormányközi munkaprogramot működteti: „Örökség és

Társadalom”, „Együttműködési és Tanácskozái Gyakorlat”, valamint „Európai Régészeti Terv”. E három program lényegében felöleli a kulturális örökség fogalmának alkalmazásával együttjáró összes problémát.

Az „Örökség és Társadalom” program arra hivatott, hogy elterjessze az európai polgárok, és mindenekelőtt a fiatalok között a kulturális örökségnek a különbözőség elfogadásán és a kisebbségek szabad megnyilvánulási lehetőségén alapuló európai koncepcióját. A cél a kulturális identitás megragadása az örökség megőrzésének politikai és filozófiai vitáinak elemzésén keresztül. Ennek eredményességét egyelőre nehéz megítélni. Egyrészt a program még csak néhány éve kezdődött el, másrészt kérdéses, hogy e nyilvánvalóan a nemzeti elvekkel és az előző részben tárgyalt uniformizált örökségfelfogással szemben megfogalmazott szándék mennyire tud érvényesülni a nemzeti tanrendekben, és hogy e két felfogás együttes megjelenése milyen hatással van a fiatal európaiakra.

Az „Örökség és Társadalom” programban megfogalmazott elvek gyakorlati megvalósítását részben az „Együttműködési és Tanácskozái Gyakorlat” című programban dolgozták ki. Ez a program, az örökségnek az 1990-es évek elejéig való értelmezése szerint, eleinte a történeti városmagok megőrzésére és a területfejlesztésre koncentrált. Ez két olyan terület, mely hagyományosan a helyi, a regionális és a nemzeti hatóságok együttműködését kívánja meg. Az Európa Tanács pedig épp ezek között kíván közvetíteni, saját gyakorlata alapján egységesítve a tárgyi örökség megőrzését célzó döntéshozói mechanizmust. Előbb a tagállamokban (1987), majd a csatlakozni kívánó országokban is (1993). Az európai döntéshozók számára tehát megfelelő csatornának tűnik a kulturális örökség ahhoz, hogy a hatósági gyakorlat minden szintjén megjelenjenek az európai normák. A különbözőség és a kisebbségi jogérvényesítés mellett új normaként fogalmazódik meg a döntéshozói multidiszciplinaritás és a fenntartható fejlődés elve.

A fiatalok az Európai Örökség Osztályok keretében ismerkedhetnek meg az új normával, a nemzetek feletti európai hagyománnyal. Az idősebb generációk számára is elérhetőek az Európai Kulturális Örökség napok rendezvényei, melyeket 1991 óta egyre több európai ország ugyanazon a szeptemberi hétvégén szervez meg. Ezen a rendezvényen hétköznapi általában egyáltalán nem, vagy csak belépővel látogatható intézményeket nyitnak meg a nagyközönség előtt. A program sikerét mutatja, hogy 1995-ben már 34 ország 26000 helyszíne mintegy 13 millió látogatót fogadott.

Az európai örökség megfogalmazásakor olyan társadalomszervező formák múltját elevenítik fel, melyek a kontinentális-adminisztratív hagyományú nemzetállammal szemben eltérő logikát követnek. Az „Örökség és Társadalom” programon belül prioritást élvez a migráció kérdése. Egyrészt megjelenik az az igény, hogy a népek vándorlását, és a vándorló – ha úgy tesszük: nemzeti történelmet nélkülöző – népeket beillesszék az európai örökségbe. Így jelenik meg a kelták, a vikingek vagy a cigányok útja az európai örökség szerves részeként. Másrészt a nem egyetlen nemzethez kötődő stílusok (barokk), vallásos intézmények (szerzetes rendek, zarándok útvonalak és zarándokhelyek) és technikák (selyem- és textilfeldolgozás) jelentik a szupranacionális kulturális örökség alapját. Csábító lehetőség a kereskedő városok, kikötők nemzetközi jellegének kiaknázása is (Hansa városok), hiszen ezeket a társadalmi szerveződések mind a modern állam, mind a modern történetírás nehezen illesztette bele saját nemzeti testébe, illetve annak reprezentációjába.

Az „Európai Régészeti Terv” programjai („A bronzkor, Európa első aranykora” kampány és az „Ősi Előadók Európai Hálózata”) a közös európai kulturális gyökereket a premodern múltba helyezik, kifejezésre juttatva, hogy a közös európai örökség a nemzeti hagyományoknál jóval régebbi. Ezzel az európai döntéshozók is felvállalják azt a logikát, mely a nemzetek igényeinek jogosságát a minél távolabbi eredettel igazolja.

Az európai örökség fogalma tartalmát tekintve hasonlóképp bővült, mint a nemzeti kulturális örökség. Az 1960-as években csak az épített környezet, s mindenekelőtt Velence városa jelentette a védelemre szoruló örökséget. A hetvenes évektől kezdve indult meg a fogalom erőteljes tágulása előbb a filmművészettel (1970), majd a környezettel (1972- a szuperszonikus gépek korlátozása; 1984 – légszennyezés, savas esők), a vallásos emlékhelyekkel (1984 – zarándokhelyek, 1987 – zsidók Európája, 1991 – az Izlám Európában), a történeti megemlékezésekkel (1980) és a tájjal (1988 – a romániai falurombolás elítélése, 1998 – „európai táj”).

A fogalom bővülése óhatatlanul együtt járt a kérdésben érintett társadalmi szereplők körének tágulásával. Ezért vált szükségessé, hogy az európai intézmények, főleg a miniszteri bizottságok vizsgálják a kulturális örökség társadalmi hatásait (1975-től), javasolják a regionális hatóságok bevonását az örökségek klasszifikációjába és védelmébe (1979), a kulturális örökség kérdését beillesszék a regionális tervezésbe (1984), és vizsgálják a turizmus és a kulturális

örökség részének tekintett helyszínek kapcsolatát (1990, 1996, 1998). Mivel a kulturális örökség részei az igen dinamikusan fejlődő turizmus új célpontjává váltak, fontos gazdasági igény volt egyre több olyan hely megnyitására, mely jótékonyan hatott az elmaradott területek fejlesztésére. Ugyanakkor 1996-ban már megfogalmazódik, hogy a fenntartható fejlődés elvét követve kell a kulturális örökség helyszíneinek számát gyarapítani. A turizmus hatására ugyanis a védetté nyilvánított, és ezzel látogatók tömegét vonzó látványosság elveszítheti védettsége *raison d'être*-jét. A turizmus egyre növekvő igénye és a turista-csalogató intézményektől gazdasági fellendülést váró helyi-regionális vezetés mindenképp a kulturális örökség helyszíneinek gyarapítását várja el. A környezeti károsodások, az örökség-fogalomkör részét képező katasztrófa-elméletek pedig arra figyelmeztetnek, hogy az európai hatóságoknak limitálniuk kell a környezetkárosító turizmust.

Az ökológiai egyensúly fenntartása és az ezzel gyakran ellentétes gazdasági elvárások között feszülő ellentétet eddig nem sikerült feloldani. Ezt bizonyítja, hogy az 1996-os környezetvédő javaslatokat 1998-ban újabb, a turizmust serkentését célzó határozatok követték. A kulturális örökségek látogatásainak elburjánzását enyhítheti új, az Európai Közösség határain kívül fekvő kulturális örökség-helyszínek bevonása. Így érthető, hogy a kelet- és közép-európai régió kulturális örökségének turisztikai felhasználását miért fogalmazza meg már 1992-ben a miniszteri konferencia.

Az európai kulturális örökség meghatározása alapvetően más jellegű örökség-koncepció mentén történik, mint a nemzeti kulturális örökségé, sőt részben épp azzal szemben fogalmazódik meg. A nemzetek feletti elv érvényesítését megkönnyíti, hogy a nyugat-európai nemzetek ugyanannak a kultúrkörnek a tagjai. Ennél részben egyszerűbb, részben összetettebb helyzetben fogalmazódik meg a világörökség meghatározásának kérdése.

Közös örökség vagy a nemzetek versengése: a világörökség

Az UNESCO Általános Konferenciája 1972-ben döntötte el a kulturális és természeti világörökségbe tartozó helyszínek meghatározását és védelmét.¹⁸ A világörökség nemzeti szinten folyó megőrzésének kiegészítésére ekkor határozták el a Világörökség Alap, illetve az 1976-ból működő Kulturális és Természeti Világörökség Védelmének Kormányközi Bizottságának létrehozását. Az első védett helyszíneket 1978-ban határozták meg,

a Bizottság célja pedig eldönteni, hogy a tagországok által javasolt kulturális és természeti örökségek közül melyek bírnak egyetemes jelentőséggel, illetve, hogy a védelemre méltó helyszíneket bejegyezze, védelmüket felügyelje, a veszélyeztetett helyeket meghatározza, továbbá, hogy a Világörökség Alap anyagi forrásainak felhasználását irányítsa. A Bizottság tagjai UNESCO tagállamok, melyeket a „világ különböző kultúrai és régiói egyenlő képviselőinek”¹⁹ elvén választanak meghatározott időre.

A világörökség intézményes meghatározása tehát részben egyszerűbb, mint az európai örökségé, hiszen itt (nemzet)államok képviselői választják ki a Világörökség Konvencióban lefektetett elvek alapján azokat a helyszíneket, melyeket egyetemes jelentőségűnek vélnek. Ennél a folyamatnál nem az a szempont – az európai örökség meghatározásával ellentétben –, hogy a nemzeti identitás-referenciák vetélytársait teremtsék meg a kulturális örökség kitágításával, hanem az, hogy elősegítsék a tagállamok egyetemes szintű önreprezentációját. Mivel a világörökség kanonizálása lényegében megmarad a nemzeti örökség logikájánál, egy világörökségi helyszín kiválasztása és elfogadtatása nemzeti érdekként, illetve nemzeti dicsőséggé jelenik meg. Ebből következik, hogy egy világörökségi helyszín megszavazását komoly lobbyszó elözi meg, melynek során az államok képviselői megállapodnak a javasolt helyszínek kölcsönös támogatásának módjáról, illetve megpróbálják az épp aktuális bizottsági tagállamok képviselőinek jóindulatát megnyerni. A nemzeti dicsőségen túl természetesen itt is szerepet játszik a világörökséggé nyilvánított helyszínre irányuló turizmusból várt haszon, illetve a Világörökség Alaptól remélt támogatás. Ez utóbbi ugyanakkor egyre kevésbé számottevő, mivel az elmúlt huszonkét évben a kanonizált helyszínek száma több, mint hatvanszorosával nőtt. 2000-ben már 690 világörökségi helyszínt tartottak számon.

Ha valaki 1978-ban az elsőként világörökséggé nyilvánított helyszínek alapján próbálta volna megvonni az emberiség történetének mérlegét, valószínűleg elég meglepő képet kapott volna. Az ekkor felvett tizenegy helyszín öt nemzeti parkot és hat kulturális örökséget foglalt magában, melyeken hat ország²⁰ osztozott. A leginkább reprezentatívnak talált épületegyüttesek ekkor Aachen, Krakkó, Lalibela és Quito, a normaadó kulturális emlékhelyek pedig a Gorée-szigeti rabszolgapiac és a wieliczka-i sóbánya. A nyilvánvaló hiányosságokat természetesen a világörökség listájának későbbi kiegészítéseivel pótolták, ám a helyszínek mai felsoro-

lását vizsgálva mégis megkérdőjeleződik a Konvencióban lefektetett „kulturális és regionális arányosság elve”.

A már említett 690 helyszín²¹ 122 ország területén helyezkedik el, ami átlagosan 5-6 helyszínt feltételez országonként. Ezt az átlagot természetesen nem lehet elvárni, hiszen a tagállamok mérete, története, természeti adottságai jelentősen eltérnek, mégsem értelmetlen talán összehasonlítani a világörökségben gazdag, illetve szegényebb országokat és régiókat. Tíznél több helyszínt tizenhét országnál találunk, melyek közül kilenc európai ország. A legtöbb helyszínnel Spanyolország (36), Olaszország (34), Franciaország (27), Kína (27), Németország (23), India (22), Mexikó (21), Nagy-Britannia és az Egyesült Államok (20-20) rendelkezik. Ez a felsorolás is mutatja a nyugati, s főleg a nyugat-európai kultúrák aránytalanul nagy jelenlétét a világörökségen belül. Míg az európai államok az összes helyszín 45%-val rendelkeznek, addig az amerikai és az ázsiai államok 19-19%-kal, Afrika pedig csak 13%-kal. Az afrikai helyszínek csaknem 40%-a természeti helyszín, míg az összes helyszín tekintetében ez az arány csak 20%-os, így még szembetűnőbb a nem nyugati kultúrák kulturális örökségének alulreprezentáltsága az UNESCO által meghatározott Világörökségben.

Vajon elég-e, ha a nem nyugati országok politikai és gazdasági gyengeségével magyarázzuk a kultúrák közti arányosság elvének csorbulását? Épp régióink, Közép-Európa példája mutatja, hogy egy hátrányosabb helyzetből induló, de a nyugati kulturális örökség-fogalommal megragadható terület milyen sikeresen tud megjelenni a világörökségi elismertségért folytatott versenyben. A nyolc közép-európai ország területén 1989-ben mindössze 19 világörökségi helyszínt tartottak nyilván. Ez a szám ugyanakkor több, mint megnégyszereződött az elmúlt évtized alatt, ami jóval dinamikusabb gyarapodást jelent, mint az összes világörökségi helyszín alig több, mint kétszeres növekedése.²² A közép-európai országok dinamikus növekedése az európai és nyugati dominanciát erősítette a világörökségi helyszínek eloszlásában. Természetesen azzal is magyarázhatjuk e régió sikerét, hogy a posztkommunista rezsimek számára fontos volt a világörökségi versenyben jórészt kihagyott nyolcvanas évek bepótlása. Így lényegében korrekcióról van szó. Érdemes lenne megvizsgálni, hogy ezek a rezsimek mit tartanak reprezentánsnak saját örökségükből, milyen helyszíneket neveznek a világörökség katalógusába. (Mikor nevezik a fővárost, mely ország jelöl népi emléket, stb.) A világörökségi helyszínek kiválasztása, megnevezése és

megőrzése minden bizonnyal szerepet játszik a nemzetépités folyamatában, annak kortárs folyamatait jól reprezentálhatja nemcsak a posztkommunista országokban, hanem a világ bármely táján.

Az európai dominancia egyébként a kilencvenes évek múltával sem csökken. A 2000-ben felvett hatvan helyszín több, mint fele európai, míg az afrikai és ázsiai helyszínek együtt sem érik el az új objektumok egynegyedét. A kultúrák közötti reprezentációs aránytalanság valószínűleg nemcsak a lobbyszásra való készséggel/képességgel, illetve az elmúlt évtizedek történetével magyarázható. Míg az európai örökség megkonstruálásánál a közös kulturális hagyomány segít, addig a világörökség egyetemessé tételénél figyelembe kell venni a különböző civilizációknak az örökséghez való viszonyát és az ebből következő fogalmi eltéréseket.

A nyugati értékek adaptálásában élenjáró Japán a világörökség listáján – Kína és India után – a harmadik afro-ázsiai ország, mely tíznél több világörökségi helyszínnel rendelkezik. Igaz, a japán helyszínek száma megegyezik a Japánnál jóval kisebb Svédország vagy Csehország helyszíneinek számával. A tizenegy japán helyszín közül kilenc kulturális és kettő természeti, ami megegyezik az összes világörökségi helyszín belső arányával. Első pillantásra tehát Japán képviselői az ország fejlettségének és súlyának csaknem megfelelő helyet szereztek a világörökségen belül. Érdemes ugyanakkor megfigyelni, hogy mit tart a japán hagyomány és belső törvényhozás a kulturális örökségről. Japán – UNESCO tagállamként – aláírta a Világörökségi Konvenciót, és ennek megfelelően elkészítette saját nemzeti listáját, melyről időről-időre egy-egy helyszín felkerül a világörökségi helyszínei közé, de belső törvényhozásában – megőrizve saját kulturális hagyományait – nem alkalmazta a Konvenció elveit. Az 1972-es Konvenció lényegében az örökség fogalmának és megóvásának azt a nyugati elvét követi, melyet a francia példánál már megfigyeltünk, azaz az örökség részének tekintett objektum materiális állapotából indul ki, azt kívánja megőrizni.²³ Eszerint az örökség (tárgyi-táji) üzenet a múltból, melyet eredetisége (ez külön szempont a világörökség megállapításánál) tesz megőrzésre méltóvá, illetve arra érdemessé, hogy a nagyközönség számára bemutassák.

Japán belső gyakorlata ezzel szemben az „élő nemzeti kincstár”²⁴ elvét követi az örökséggel kapcsolatban. Az élő nemzeti kincstárba nem tárgyakat vagy területeket választanak, hanem személyeket, akik „az immateriális kulturális javak fenntartójaként”²⁵ hagyományos tudást közvetítenek. E sze-

mély feladata nemcsak a tudás megőrzése, hanem aktualizálása. Példaként a bizeni (Dél-Japán) fazekasok példáját említhetjük. A bizeni fazekasok a 12. század óta állítanak elő különleges, máz nélküli edényeket, melyeket egész Japánban használnak a teaceremónia alkalmával. A fazekas-közösség 1868-ban elvesztette kiváltságait, századunk ötvenes éveire pedig kérdésessé vált, hogy lesz-e egyáltalán folytatója a régi kézműveshagyománynak. Ekkor nevezték meg az „élő nemzeti kincstár” első képviselőjét egy fazekascsalád vezetője személyében, aki referenciának számított a bizeni fazekasok között, és haláláig őrizte a címet.²⁶ Mivel az örökség egy személyhez és nem egy materiális entitáshoz (edény, technika, helyszín) kötődik, a megőrzésre méltónak tartott dolog a jelenben él, változása, aktualizálása biztosított.

A japán gyakorlat a tárgyi örökség kezelésében is eltér a Franciaországnál megfigyelttől. Az értékesnek tartott tárgyakat nem állítják állandó közszemlére. Ha egy híres tárgyat mégis bemutatnak, akkor arra általában nem az eredeti helyén kerül sor, és csak adott időpontokban, ünnepszzerűen tekinthető meg. Így egyfajta misztikus titkolódzás lengi körül a tárgyi örökség tagjait, melyek nem arra hivatottak, hogy a múltat a maga (megkonstruált) linearitásában szemléltessék, nem történeti tanúságot kell közvetíteniük. A japán örökség-felfogás két legfontosabb eleme tehát az aktualizálás és a tárgyak elkülönítése és vissza-visszatérő (nem folyamatos) bemutatása.

A nyugati értékrendet követő Konvenció örökség-felfogásával nem ragadható meg olyan civilizációk kulturális öröksége, melyek a nyugatitól eltérő időfelfogás szerint élnek. A globalizáció és az UNESCO-elvárások uniformizáló hatására természetesen olyan országok is feliratkoznak a közös listára, amelyekben hagyományosan nem a lineáris időfelfogás, a (nyugati szempontú) történetiség és az eredetiség diktátuma a meghatározó. Ám ez nem jelenti a kultúrák közötti különbségek feloldását. Ezért összetettebb a világörökség meghatározása – a látszólagos intézményes könnyebbség ellenére is – az európai kulturális örökség kialakításánál.

A Konvenció nyugati elvének követése egyrészt a már a világörökségen belül megfigyelt kultúrák közötti aránytalanságokhoz vezet, másrészt eleve kizárja immateriális kulturális örökségek egyetemes szintre emelését. Így egyelőre kudarca van ítélve az afrikai vagy ausztráliai őslakók szent helyeinek, virtuális diplomáinak, kulturális tájainak felvétele a világörökségbe, hiszen azokat „csak” immateriális, emlékezeti dolgok jelölik ki. Pedig az ér-

dekelt országok épp ezekkel kívánják kiküszöbölni az aránytalanságokat, illetve feladni a természeti rezervátum rájuk szabott szerepét.

A világörökség meghatározása a nyugati civilizáció alapvető problémáira világít rá. Az igen dinamikusan gyarapodó világörökségi helyszíneket egyre kevésbé tudja finanszírozni a Világörökség Alap, a Bizottság ugyanakkor saját tehetetlenségénél fogva egyre több helyszínt nyilvánít védetté, hiszen az egy országra jutó helyszínek száma nincs korlátozva. Mind a nemzeti alapú kanonizálás, mind a nyugati idő- és örökségfelfogáson alapuló elv kifulladásban van, ez utóbbival ugyanis nem értelmezhető, és főleg nem kezelhető az immateriális örökség. A nemzeti alapú jelölést felválthatja az – európai örökség meghatározásánál alkalmazott – nemzetek feletti emlékhelyek előtérbe helyezése (kereskedelmi- vagy zarándokutak, migrációs emlékhelyek, diaszpórák, kultúrák találkozásainak emlékei, stb.), melyeket több állam együttes támogatásával lehet jelölni. Ez az intézményi változtatás ugyanakkor csak tűzoltást jelent. Kérdés marad, hogy a lineáris időfelfogásban élő modern nyugati civilizáció, mely épp a (történeti) kulturális örökség minuciózus osztályozásával próbálja értelmezni a múltat és késleltetni a jövőt²⁷, hogyan oldja meg az immateriális örökség kérdését, mellyel óhatatlanul szembesülnie kell.

A bizeni fazekasok sorsa egyébként azt bizonyítja, hogy a japán példa megfontolásra érdemes. Az 1956-ban néhány családot jelentő közösség ma több, mint 400 tagot számlál, akik országos hírre tettek szert, és jól megélik termékeik eladásából. Az örökség sikeres aktualizálásának egyik feltétele a helyi hagyomány alkalmazása.

A különbözőség dicsérete: a helyi kulturális örökség

Magyarország egyik első²⁸ hivatalos hozzájárulása a világörökséghez Hollókő falu „hagyományos épületegyüttese, mely [...] élő tanúja a 20. századi mezőgazdasági forradalmat megelőző falusi életformának”²⁹. A világörökségi helyszínné való nyilvánítás elérte a hozzá fűzött reményeket, a falu Magyarország egyik legnépszerűbb turisztikai látványosságává vált, biztos megélhetést biztosítva a helyieknek. Emellett a magyar népi kultúra és népművészet hagyományait is megismerteti az idelátogató turistákkal. A választást az örökséggel foglalkozó szakemberek is üdvözölték, mivel a főleg városi és egyházi épületeket kanonizáló nyugati országokban alig találunk védett

falvakat.³⁰ Közép-Európában például Hollókő mellett az egyetlen falusi épületegyüttes, mely a tradicionális gazdálkodást és életformát hivatott bemutatni, a szlovákiai Vlkolínec.

A hollókői életben jelentős változást eredményezett a világörökségi helyszínnek járó figyelem, és az ezzel járó turizmus. Igaz, 1998-ban csak 870 vendég éjszakázott Hollókőn a helyi statisztikák szerint³¹, az egy napos kiránduláson résztvevő turisták száma azonban tízezrekben mérhető. A turisták, és főleg a turisztikai szakemberek jórészt csalódtak, mivel a falu infrastruktúrája nem készült fel ekkora tömeg fogadására, a kívánt fejlesztés (üdülő központ, konferencia központ, mini-golf pálya, stb.) pedig ellenkezik a hely eredetiségének megőrzését célzó elvekkel és kötelezettségekkel. A tömeges turizmusból eredő hollókői problémákat a világörökségi kulturális helyszíneket felügyelő bizottság (ICOMOS) is rendszeresen említi jelentéseiben.³² Úgy tűnik tehát, hogy Hollókőt is elérí a Franciaországból indult, és számos nyugati országban meghonosodott *écomusée*-k sorsa, azaz a kezdeti „népnevelői tartalom egyre gyengébbé és fecsegőbbé válik, mialatt átadja helyét a komoly közgazdászok utilitarista elveinek”³³. Az *écomusée*-k olyan szabadtéri épületegyüttesek voltak, melyek célját a hatvanas évek Franciaországában a letűnt életformák és termelési módszerek helyszínen való gyakorlati megismertetése képezte. Ezen helyszínek közül több a mai napig létezik, de a francia szakemberek és döntéshozók szomorúan konstatálták, hogy turistalátványossággá váltak, ahol a látogatók, legyenek bár honfitársak, éppúgy idegenként és turistaként viselkednek, mint például a korfui tengerparton. Az *écomusée*-ket nyilvánvaló népnevelői szándék hozta létre, mely igen hasonlít ahhoz a III. Köztársaságban megfigyelhető központi akarathoz, mely a „kishazához” (*petite patrie*) fűződő szeretet felhevítésén keresztül kívánta erősíteni – főleg a fiatal – állampolgárok ragaszkodását a „nagy Hazához” (*grande patrie*). Ebben a képletben „az ünnepektől kishaza valójában a nagy Haza kicsinyített mása, Franciaország kvintesszenciája”³⁴.

Hollókő vagy Vlkolínec a világörökségi leírás alapján a kárpát-medencei, a prospektusok alapján a hagyományos magyar, illetve szlovák népi építészetet, népi kultúrát, termelési módot, életformát őrzi meg, mutatja be. A tömegessé váló turizmus hatására azonban épp ezek mennek át jelentésmódosuláson, míg a népviselet munkaruhává, az ünnep és a családi esemény turistalátványossággá, a falu pedig múzeummá, vagy inkább turisztikai célállomássá válik, ahova a helyi lakos dolgozni jár. A világörökségésítés

folyamata során tehát épp az a kulturális érték kerülhet veszélybe, amit meg kívánnak őrizni.

A bizeni és a hollóközi vagy francia példák összehasonlítása két szempontra hívja fel a figyelmünket. 1. Az immateriális örökséggel is számoló, azt alkalmazó felfogást követve nemcsak a helyi közösség anyagi prosperitását lehet biztosítani – ezt a turisztikai ipar kihasználásával a nyugati felfogás alapján is el lehet érni –, hanem a megőrizni kívánt hagyomány (értsd örökletesi rend, kézműipari technika, művelési mód, stb.) fennmaradását is. 2. Az *örökségesítésnek* az adott közösségre gyakorolt hatása attól függ, hogy milyen mértékben tud, illetve akar együttműködni a központi és a helyi döntéshozás. Ha az együttműködés során a helyi szint a központi akarat végrehajtójaként, illetve a központban választott elvek megjelenítőjeként jelenik meg, az olyan kiábránduláshoz vezethet, mint amit az *écomusée*-k esetében láttunk. A helyi örökség tehát nem jelenti feltétlenül a központi szinteken megfogalmazott örökség-koncepció redukált változatát.

Összegzés

A kulturális örökség fogalma tehát elemzési szintenként eltér. Kérdés marad, hogy miként lehet e különböző értelmezéseket összekapcsolni, hisz gyakran ugyanazokról az objektumokról van szó. A nemzeti örökség elvben magában foglalja a nemzet-testhez tartozó helyi örökségeket, ám el kell dönteni, hogy egy objektum mi alapján válik arra érdemessé, hogy ez a nagyobb közösség is magáénak vallja. Sőt akár európai, vagy világörökségé tegye. Az örökséggé nyilvánítás döntéshozói mechanizmusából következik, hogy még mindig a nemzeti szint a meghatározó a kulturális örökségek leltárba vételénél. A helyi örökség elismerése és finanszírozása jórészt innen származik, és a világörökség központjában is (nemzet)államok képviselői döntenek, illetve nemzetek jelölnek megóvásra érdemes értékeket. Ezzel a logikával ellentétes az egyesülő Európa intézményeiben megfigyelt örökség-stratégia, mely a nemzetektől független hálózatokat, kapcsolatokat, szerveződéseket kívánja megőrizni. Ezt a célt a helyi-regionális erővel szövetkezve kívánják elérni, feltételezve, hogy a helyi szint szeretne kikerülni a központ gyámkodása alól. A nemzeti szinten megfogalmazott norma elvetése ugyanakkor könnyen együttjárhat egy brüsszeli norma elfogadtatásával, mely nem feltétlenül szolgálja a helyi közösség érdekeit.

Az örökség meghatározása tehát egyszerre jelent új lehetőségeket és veszélyeket. Mivel bárkinek lehet öröksége, az egyéni érdekek közösségi üggyé válhatnak, melyek megvédésére széles tömegeket lehet mobilizálni. A választott örökség bemutatása és legitimizálása során pedig a morális és gazdasági érdekek összekapcsolhatók. A megőrzés ugyanakkor felveti a szakember problémáját, mellyel már az emlékezet kérdésénél is találkozunk. Mivel az örökség interdiszciplináris, vagy talán szupradiszciplináris jelenség, egyelőre kevés az a szakember, aki kontrollt tudna gyakorolni a megőrzés gyakorlata felett. Várható, hogy a társadalomtudósok és a bölcsészek egy része örökség-szakértővé fog válni, és ezzel új diszciplína fog kialakulni, vagy számos diszciplínán (levéltáran, könyvtáran, muzikológia, művészettörténet, régészet, néprajz, stb.) belül kialakul egy örökséggel foglalkozó aldiszciplína, és ezzel további szakosodás indul meg a társadalomtudományokon belül.

A nyugati örökség-fogalom alkalmazhatóságának mércéje az lesz, hogy az adott közösség mennyire tudja az immateriális örökséget védelmébe vonni, illetve mennyire tud ellenállni a nemzetépítés során sokáig normának tekintett uniformizálásnak. E kérdés elvi síkon úgy is megfogalmazható, hogy a nyugati ember (tehát a közép-európai is) mennyiben lesz hajlandó „okítóból elsajátítóvá”³⁵ válni, azaz más kultúráktól is tanulni, illetve a helyi közösségek önrendelkezését elfogadni és biztosítani.

JEGYZETEK

- ¹ A Kulturális Örökség Igazgatóságát ugyanakkor már az 1998-as választások előtt létrehozták.
- ² Tudomásom szerint az első ilyen témájú konferenciát a Collegium Budapest és a Central European University szervezte Magyarországon 2000 januárjában (*Humanities and the Concept of National Heritage*). Ezt követte a Teleki László Intézet Közép-Európai Tanulmányok Központjában szervezett április végi kerekasztal az *Örökség és az Idő* témájában.
- ³ Egy tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy részletesen bemutassam a fogalom történetét, melyről vaskos tanulmánykötetek láttak napvilágot az elmúlt évtizedekben. Lásd többek között: Jeudy, Henri Pierre (szerk.), *Patrimoine en folie*, Paris, Éd. de la MSH, 1990, Fabre, Daniel (szerk.), *L'Europe entre cultures et nations*, Paris, Éd. de la MSH, 1996, Nora, Pierre (szerk.), *Les lieux de mémoire*, Le patrimoine, vol. 1, Paris, Gallimard, 1997, pp. 1433-1643., Le Goff, Jacques (szerk.), *Patrimoine et passions identitaires*, Paris, Fayard, 1998.

- ⁴ Babelon, Jean-Pierre, Chastel, André, La notion du patrimoine, *Revue de l'art*, 1980, n° 49, pp. 5-32. Továbbá 2. jegyzetpont.
- ⁵ Marosi Ernő: Műemlékvédelem – az örökség hagyományozása, Bardoly I.–Haris A. (szerk.), *A magyar műemlékvédelem korszakai*, Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1996, pp. 9-20.
- ⁶ Poulot, Dominique, *Musée, nation, patrimoine, 1789-1815*, Paris, Gallimard, 1997, p. 87.
- ⁷ Nora, Pierre (szerk.), *Les lieux de mémoire*, vol. 1, Paris, Gallimard, 1997, p. 1391.
- ⁸ Leniaud, Jean-Michel, *L'Utopie française. Essai sur le patrimoine*, Paris, Menges, 1992, p.157.
- ⁹ A kérdés nagyszerű összefoglalását Krzysztof Pomian végzi el tanulmányaiban. Pomian, K., Nation et patrimoine, in Fabre, Daniel (szerk.), *L'Europe entre cultures et nations*, Paris, Éd. de la MSH, 1996, pp. 85-95., Pomian, K., Musée et patrimoine, in Jeudy, Henri Pierre (szerk.), *Patrimoine en folie*, Paris, Éd. de la MSH, 1990, pp. 177-198.
- ¹⁰ Poulot, Dominique, *Musée, nation, patrimoine, 1789-1815*, Paris, Gallimard, 1997, p. 387-389.
- ¹¹ Pomian, K., Nation et patrimoine ..., p. 89.
- ¹² Az emlékezés jelenlegi kultuszát Tzvetan Todorov három okkal magyarázza: 1) a globalizációt kísérő uniformizálódás során erejüket veszítik a régi identitások, így ezeket újra kell értelmezni, valamint új csoportok keresik történeti legitimitásukat; 2) a múlttal való foglalkozás lehetővé teszi a múlttól való elfordulást és egyfajta nosztalgiát; 3) háttérbe került hajdani hősök/szemtanúk újra elismerést és figyelmet kérnek. Todorov, Tzvetan, Az emlékezet csapdái, *Világosság*, XXXVII, 1996, 10, pp. 28-53.
- ¹³ Niedermüller Péter, A nacionalizmus kulturális logikája a poszt szocializmusban, *Századvég*, 2000, tavasz, pp. 91-109.
- ¹⁴ Niedermüller Péter, A nacionalizmus ..., p. 105.
- ¹⁵ Niedermüller Péter, A nacionalizmus ..., p. 105
- ¹⁶ *Compendium of basic texts of the Council of Europe in the field of cultural heritage*, Strasbourg, 1998, p. 9. (kiemelés tőlem).
- ¹⁷ Eddig három ilyen konferenciát tartottak. 1969-ben Brüsszelben, 1985-ben Granadában és 1992-ben Vallettában. Az 1992-es konferenciának egyik fő témája a kelet- és közép-európai államok kulturális örökség-szakembereivel való kapcsolat módozatainak kidolgozása volt.
- ¹⁸ *Convention concerning the protection of the world cultural heritage and natural heritage*, UNESCO, 1972, *Orientations devant guider la mise en oeuvre de la Convention du patrimoine mondial*, UNESCO, Centre du Patrimoine mondial, 1999 mars.
- ¹⁹ *Convention concerning the protection of the world cultural heritage and natural heritage*, UNESCO, 1972, III. Article 8.2., p. 3.
- ²⁰ Ecuador (2 helyszínen), Etiópia (2 helyszínen), Kanada (1 helyszínen), Lengyelország (2 helyszínen), NSZK (2 helyszínen), USA (2 helyszínen).
- ²¹ A 690 helyszínen közül 529 kulturális, 138 természeti és 23 ún. vegyes (kulturális és természeti) helyszínen.

²² A közép-európai országok világörökségi helyszínei a következő táblázat foglalja össze típusuk szerint:

ország	világörökségi helyszín	kulturális	természeti	ebből közös (mely országgal)	táj	elismerés éve
Csehország	11	10	0	0	1	1992-2000
Lengyelország	9	7	1	1 (Belorusszia)	1	1978-1999
Bulgária	9	7	2	0	0	1979-1985
Románia	7	6	1	0	0	1991-1999
Horvátország	6	5	1	0	0	1979-2000
Magyarország	6	4	2	1 (Szlovákia)	0	1987-2000
Szlovákia	5	4	1	1 (Magyarország)	0	1993-2000
Szlovénia	1	0	1	0	0	1988

²³ *Orientations devant guider la mise en oeuvre de la Convention du patrimoine mondial*, UNESCO, Centre du Patrimoine mondial, 1999 mars, pp. 6-12.

²⁴ A Japánra vonatkozó példákat Masahiro cikke alapján állítottam össze. Lásd. Ogino, Masahiro, La logique d'actualisation. Le patrimoine et le Japon, *Ethnologie française*, XXV, 1995, pp. 57-63.

²⁵ Ogino, Masahiro, La logique d'actualisation.... p. 57.

²⁶ A japán példa jobban hasonlít a népművészet (ifjú) mestere cím adományozásának gyakorlatához, mint a világörökségi helyszínek kanonizálásához. A különbség az, hogy az „élő kulturális kincstár” cím egy adott hagyományhoz (pl. bizeni fazekasság) kapcsolódik, egyszerre csak egy személy birtokolhatja, általában haláláig. Ha nem találunk arra méltó követőt, akkor a cím akár évekig is betöltetlen marad.

²⁷ Erre vonatkozóan lásd François Hartog cikkét ebben a Regio számban.

²⁸ A másik a budapesti Duna-parti panoráma volt az itt található épületekkel együtt.

²⁹ *Br/ves descriptions des sites sur la Liste du patrimoine mondial*, UNESCO, 1999 január, p.21.

³⁰ Cleere, Henry, The uneasy bedfellows: universality and cultural heritage, *World Archeological Congress, Intercongress: The destruction and preservation of cultural property*, Brac-sziget, Horvátország, 1998. május 3-7, előadás.

³¹ Rátz Tamara-Puczkó László, A world heritage industry? Tourism at Hungarian World Heritage Sites, *Cross Gazes at the Heritage Concept Worldwide at the End of the 20th Century symposium*, 1999. október 7-9, Laboratoire „Espace et Culture” CNRS, Paris IV- Sorbonne.

³² A jelentések a következő web-oldalon érhetők el: http://www.international.icomos.org/e_towns.htm.

³³ Leniaud, Jean-Michel, *L'Utopie française...*, p.157.

³⁴ Thiesse, Anne-Marie, *Petite et grande patrie*, in Le Goff, Jacques (dir.), *Patrimoine et passions identitaires*, Fayard-Éds du patrimoine, 1998, p. 85.

³⁵ Itt Wolf Lepenies kifejezését használom. Lásd Lepenies, Wolf, Önkritikus modernség, *Regio*, 1996/4, p.14.

GÁBOR SONKOLY

Levels of Defining the Notion Heritage

The study shows that the principle of cultural heritage appeared as appropriate to represent identities from the smallest communities to the largest ones. However, the uses of this notion are different on the local, regional, continental and international levels.

In the French case, cultural heritage became active in political-academic discourses when the principles, destined to keep the nation together, lost their credit. The logic of European heritage evokes patterns of social organization different from those of the nation state. The countries in Eastern and Central Europe – including Hungary – tend to codify cultural heritage according to the expectations of the European Community, but that does not necessarily mean an actual reception of Western experiences. The countries involved in world heritage try to represent themselves by their own sites, thus remaining close to the national heritage logic. A disproportion, favourable to the Central European region, recently took shape in the geographical distribution of world heritage sites.

Western cultures have difficulties in estimating heritages with different values (especially with a dissimilar time concept), so they cannot raise them on a universal level. The Western notion of heritage should only be adapted successfully if it protected immaterial heritage as well, and resisted to the temptations of uniformity, known from the history of nation state building.

HATÁR ÉS IDENTITÁS

PETER HASLINGER

A regionális identitás kialakításának egy esete: Burgenland 1921-1938

Bár a nemzetépítéssel foglalkozó irodalom igazán hatalmas, a kutatók ez idáig viszonylag kis figyelmet szenteltek a regionális identitás kialakulásának.¹ Ez leginkább azzal magyarázható, hogy a regionalizmust tanulmányozó kutatók szerint az állam és a régió egymással alapvetően ellenséges viszonyban állnak. Jelen írás azt elemzi, hogyan vált egy ez idáig körül nem határolt földrajzi entitás szövetségi tartománnyá, és hogyan tudott megbirkózni az ottani politikai elit a régió fogalma népszerűsítésének és elmélyítésének állandó igényével. Az új regionális öntudat tehát a szövetségi tartományként való pusztá létezését veszélyeztető két forrás közömbösítésének szándékával jött létre. Az egyik veszélyforrást a volt anyaország, Magyarország jelentette, a másikat pedig Ausztria, ahol megfontolás tárgyát képezte az újonnan létrehozott entitás két szomszédos szövetségi tartomány által való feldarabolása. E kísérlet eredményeként alakult ki a legtöbbször negatív tartalommal felruházott regionális identitás.

Közép-Kelet Európában az 1919-1920-as békeszerződések a régió történelmileg páratlan átrendeződését eredményezték, fölvetve az újonnan alakult vagy megnövelt területű utódállamok nemzeti elitje számára a kapott területek integrálásának kérdését. Akárcsak máshol, a megszerzett területet itt is olyan „hibridnek”, vagy még „beszoktatásra váró területnek” tekintették, amely még egy ideig bizonyos mértékű központi irányítást és etnikai rendezést igényel. Ebből az okból kifolyólag, az új kormányzatok vagy gyors

jogi homogenizációra törekedtek, vagy a régióba különleges szabályok bevezetésével felfüggesztették az addig hatályos törvényeket (mint ahogy az történt Elzász-Lotaringiában 1871 után, vagy a görögök és szerbek esetében Macedóniában 1912 után). A regionális vagy kulturális különbözőség bármilyen formáját a lakosság szocializációját akadályozó tényezőként értékelték, hiszen ezek állandósították a kérdéses területen az egymással rivalizáló nemzeti tudatokat tápláló nemzeti bizonytalanságot. A regionális autonómiát tehát olyan feudális maradványnak tartották, amely csak útjában állt a modernizáció nélkülözhetetlen kellékének tekinthető megfelelő kiterjedésű nemzeti terület kialakításának. Ezért a nemzetépítő stratégiák elsőprős többségének az adminisztratív és kulturális egységesítés lett a legfőbb célja.

Következésképpen, 1918-1920 után a centralizáció és kormányzati szabályozások tömekege sok olyan regionális jogi struktúrát eltörölt, melyeknek helyébe jóformán sose lépett egy új, területi alapokon nyugvó önkormányzat. S még azokban az esetekben is, ahol kialakítottak ilyen entitást, mint például Kárpátalján (mai Ukrajna)², mindez a központi kormányzat és hatalom erőteljes bevonásával történt. Ebből a szempontból Ausztria jelentős kivételt képezett. Kárpátalját leszámítva a volt Nyugat-Magyarország képezte az egyetlen önálló szövetségi entitásnak tartott közép-kelet európai területet. A magyar területek leválasztásával az 1920. október 1-i alkotmány alapján a későbbi Burgenland önálló szövetségi egységként úgy kelt életre, hogy nélkülözhetetlen jogi háttérrel (tartományi kormány, alkotmány, tartományi gyűlés) és az ezekkel járó szimbólumokkal (himnusz, zászló, címerek) ruházták fel. A fennálló jogi rendeletek egymáshoz való igazítása végett az Osztrák Köztársaság újjító szemléletmódot honosított meg, és ennek eredményeképpen mindkét fél közös felelősségét kimondták. Az úgynevezett *Burgenlandgesetz* (1921. január 25.) megkövetelte, hogy az Osztrák Parlament és a Burgenlandi Tartományi Gyűlés egymással összhangban azonos törvényeket fogadjon el, mivel csak így lehetett a szövetségi tartományban még mindig érvényben levő magyar törvénykezést módosítani.³ Ennek eredményeként az a paradoxális helyzet alakult ki, hogy miközben Burgenland jogilag független területet alkotott az Első Osztrák Köztársaság határain belül, addig bizonyos fontos kérdésekben továbbra is magyar rendelkezések voltak érvényben (ilyen volt 1937-1938-ig például az alapoktatás kérdése)

Erős centralista elemei ellenére az Első Osztrák Köztársaság alkotmányos struktúrája megegyezett egy szövetségi államéval, ezért az új öntudat

táplálását szolgáló intézményi rendszer a korona volt területeinek elvárásaival és szokásaival összhangban vezették be. A legtöbb ilyen entitás virtuálisan ugyan, de létezett már az Osztrák Főhercegség Habsburgok által vezetett délnyugat irányú terjeszkedése óta, s így ezek mindig rendelkeztek a saját alkotmányos tudat bizonyos fokával.⁴ Ausztria fennálló szövetségi kerete ideális volt mind a döntéshozásra, mind pedig a kollektív identitás kifejezésére, különösen a regionális gyűlés, a *Landtag* létrehozása után. Mindemellett, Burgenland 1921 előtti különleges helyzete meggyőzte a szövetségi tartomány új politikai elitjét a regionális építkezés sürgős szükségességéről, s ezt az érzetet külső és belső tényezők sokasága is táplálta. A bécsi városi tartományon kívül Burgenland volt az egyetlen osztrák szövetségi tartomány, amely korábban soha semmilyen önállósággal nem bírt, nem volt különálló adminisztratív egység, még Nyugat-Magyarország német nyelvű közösségének képzelt területeként sem volt ismert. Az 1880-as évek közepéig, a Hungarus identitás határozta meg leginkább a Pozsony, Vas, Sopron vagy Moson megyék nemzeti érzelmekben tudatos német lakosságát. A vidéki területeken az etnikai mobilizáció mértéke viszonylag alacsony volt.⁵ A Nyugat-Magyarországon élő németek számára egy különálló adminisztratív egység létrehozásának gondolata, vagy e terület Ausztriának való átengedése a századforduló környékén merült föl először.⁶

1918. november 22-én az ideiglenes Osztrák Parlament az önmeghatározás alapján kifejezte igényét Nyugat-Magyarországgal szemben.⁷ Ugyanakkor Károlyi Mihály polgári radikális kormánya és a kormány kisebbségi ügyekkel foglalkozó minisztere Jászi Oszkár megtették az első lépéseket egy önálló nyugat-magyarországi terület kialakítására a németek számára.⁸ Lemondásuk után a rövid életű Magyar Tanácsköztársaság az ország nyugati régiója számára független testületeket állított föl, kíméletlenül elnyomva a terület hagyományos elitjének számító tagjait. A rendszer összeomlása után, miközben a későbbi Burgenland lakosságának megtorlási hullámokkal kellett szembenéznie, a kommunista és a német nacionalista menekültek elárasztották Ausztria többi részét. Ezalatt a Saint Germain-ben megkötött béke (1919. szeptember 10.) Magyarország nyugati részét Ausztriának ítélte, s ezt a rendelkezést kicsivel később a Trianoni Béke is (1920. június 4.) megerősítette. Törvénybeiktatása után az osztrák csendőrség 1921 augusztusában Burgenland területén civil kormányzás bevezetését kísérelte meg, ezt azonban az önkéntes magyar szabadcsapatok visszaverték.

1921 őszen a burgenlandi kérdés az európai politika egyik legfőbb témája lett, ösztönözve Olaszországot és Csehszlovákiát a Velencei Egyezmény (1921. október 23.) betartására, miszerint Johannes Schober osztrák kancellár hozzájárul népszavazás megtartásához Burgenland leendő fővárosában, Sopron/Ödenburg-ban, és a környező településeken. Cserében a magyar kormány beleegyezett a szabadcsapatok támogatásának megvonásához, akik vereségük elhárítása reményében még egy utolsó jelentéktelen próbálkozásként kikiáltották az ideig-óráig fennálló *Lajtabánság* pseudoállamot. Ily módon Burgenland pár hét alatt megtisztult a paramilitáris egységektől, s a magyar kormányzás is visszavonult a területről.⁹ A magyar kormányzatnak a Sopronban tartott népszavazás (1921. december 14-16.) során használt eszközeiből arra lehet következtetni, hogy az a megállapodás, ami mellett Schober annyira elkötelezte magát Velencében, már szinte egyet jelentett Ausztria Sopronról való lemondásával.¹⁰ Mindez 1922 januárjában öltött formát, amikor Bethlen István magyar miniszterelnök Bécsbe látogatott, és informálisan becsületbeli megegyezést kötött Schoberrel, megerősítve az Ausztria és Magyarország között 1921 októbere óta a kölcsönös lemondásról szóló megegyezést.¹¹

Annak érdekében, hogy a Burgenlandban élő németeket a maga oldalára állítsa (és később, hogy befolyást gyakoroljon a soproni népszavazásra) az osztrák kormány már 1920-ban eldöntötte, a vitatott terület független kormányzati struktúrával rendelkező szövetségi tartományként, ún. *Verwaltungsstelle*-ként kerüljön be az alkotmányba.¹² Ödenburg, mint „természetes” főváros elvesztése visszavetette ezeket a terveket, s kétségeket ébresztett Burgenland gazdasági életképességét illetően. Ennek következtében olyan elméletek és javaslatok láttak napvilágot Bécsben, miszerint véglegesen fel kellene osztani a területet Alsó-Ausztria és Stájerország között. Ilyen felosztás véget vetne a „megcsonkított”, központ nélküli és fejletlen infrastruktúrával bíró tartomány nehézségeinek, s talán az új kormányzás okozta, széleskörű népszerűtlenségét is csökkentené. Annak érdekében, hogy elejét vegyék e problémának – s a soproni népszavazás után Nyugat-Magyarországon érezhető jövőbeli revizionista törekvések elkerülése végett –, Ausztria magyarországi nagykövete, Johann Cnobloch levélben fordult Schober kancellárhoz 1922 februárjában, javasolva Burgenland katonai és külpolitikai okokból való feldarabolását, „az örökké magyar igényeket kiváltó nem túl szerencsés és ideiglenes megegyezés végső lezárása érdekében.”¹³

Schober készségesen elismerte, hogy a népszavazás végkifejlete bonyolult gazdasági és kormányzati nehézségeket támasztott. Mindazonáltal kifejezte ragaszkodását az osztrák kormány Burgenland szövetségi tartománnyá való segítéséről szóló gyakorta tett ígéretéhez, azzal érvelve, hogy a továbbiakban nem lenne politikailag kivitelezhető az osztrák alkotmánynak a terület feldarabolására irányuló módosítása.¹⁴

Ezalatt a Nyugat-Magyarországon folytatódó irredenta tettek meggyőzték Burgenland új politikai elitjét, hogy kevésbé kell tartani a feldarabolás jövőbeli következményeitől, mint a magyar revizionizmus külső fenyegetésétől. Magyarországon belül, a soproni népszavazás eredménye csak megerősítette a volt nemzetiségek Magyarországgal szemben érzett hazafias elkötelezettségét. Titkos diplomáciai lépésekkel és újralfelfegyverkezéssel Bethlen István tulajdonképpen a Trianoni Béke módosításán dolgozott. Mindennek azonban semmi nyilvános jelét nem adta az 1927 májusában, Zalaegerszegen tett kijelentéséig.¹⁵ A magyarországi közbeszédet addig a községi és megyei gyűlések lázító nyelvezete uralta. Újságírók és helyi politikusok is hasonló módon, szinte már rutinszerűen állították egymással szembe „Csonka Magyarországot” az „1000 éves Magyarország” természetes földrajzi egységével, sugallva ezáltal, hogy csupán idő kérdése, s az „elfoglalt” területek, beleértve Burgenlandot is, visszakérülnek Magyarország fennhatósága alá.¹⁶ Az úgynevezett Rothermere-kampány¹⁷ által elindított tömegmozgósítás mellékhatásaként az 1914 előtti Magyarország újraéledésének gondolata széles körben kifejezést nyert a mindennapi kultúrában. Kiadványok tucatjai adtak hangot a határok jelen helyzete okozta elégedetlenségüknek, s ez a motívum jelvények, képeslapok és kítűzők formájában már elüzletiesedett és trivializálódott.

Szlovákiával vagy Erdéllyel összehasonlítva, Burgenland csak marginális érdeklődésre tarthatott számot a magyarok részéről, hiszen figyelmüket csak időnként, olyan beszámolók kapcsán fordították Burgenland felé, amelyekben keresztül példát találhattak a magyar hazafias érzés elnyomására. Ez azonban a burgenlandi politikusok számára csak kis megleléssel szolgált. Az 1920-30-as években a nyugat-magyarországi fontosabb központokban revizionista csoportok működtek, különösen Magyaróváron, Sopronban, Szombathelyen és Kőszegen, ahol hatékonyabban tudták kifejteni a határ menti települések befolyásolására irányuló, a magyarokkal szemben érzett szimpátiáért és az osztrák kormányzás kritizálásáért agitáló tevékeny-

ségüket. A volt elit tagjai, különösen az Erdődy vagy Eszterházy nemesi családokhoz hasonlók, magánkapcsolatuk kiterjedt hálózatát¹⁸ és saját személyzetüket használták fel az ügy érdekében. Magyarországi hírek és mende-mondák a napi forgalommal együtt könnyedén ájtottak a határon, megadva a revizionista köröknek azt a lehetőséget, hogy hatást gyakoroljanak a határon átmenő kommunikációtól függő társadalmi rétegek (kereskedők, egyházi személyek, vásárokat látogató földművesek, zárandokhelyeket felkereső emberek és ezek rokonai) véleményére. Egyáltalán nem meglepő, hogy e tevékenység legfőbb végrehajtói a magyar kormányzás 1921-es megszüntével Burgenlandot elhagyó magyarok voltak, akik a tartomány ismét magyar fennhatóság alá kerülése által reménykedtek pozíciójuk visszaszerzésében. Időnként röplapok jelentek meg, a nyugat-magyarországi újságok, azonban esetenként a budapestiek is eljutottak a volt előfizetők-höz, holott legtöbbjük már nem is fizetett elő értük. Az ily módon eljuttatott lapok hatást gyakoroltak a közvéleményre, terjesztették az 1914 előtti határvonal visszaállításának közelségét, és e híreket a magyar kormány sosem cáfolta meg.

Ezek a folyamatok is félelmet ébresztettek az új kormányzaton belül. A burgenlandi rendőrkülönítmény parancsnokságának eisenstadti beszámolójából megtudhatjuk, „ezek a szóbeszédok, melyek részben nyugtalan-ságból, részben egyszerű bajkeverésből származnak, erdőtűz módjára faluról falura, házról házra terjednek, félelmet és aggodást keltenek mind a helyi, mind pedig a külpolitikától elszigetelten élő elcsatolt területek lakói között.” Az új kormányzat legnagyobb meglepetésére, a magyar szimpatizánsok száma mégis nagyon korlátozott volt. A rendőrség titkos ügynökei, akik a jobboldali gerillaharcosok legutóbbi, 1922 júniusi betörése óta figyelemmel kísérték a Güssing környéki helyi sörözők beszélgetéseit, meglepve tapasztalták az osztrák uralom félreérthetetlen helybenhagyását, aminek nevében könnyedén sikerült visszaverniük a támadást. Ennek ellenére, a bizonytalanságtól való félelem erősen megmaradt a lakosság körében, ami még mindig az „új fosztogatástól való precedens nélküli szorongás” markában élt.¹⁹ Az első világháború után rendkívüli népszerűséggel bíró, az Ausztriához való kapcsolódás gondolata bizonytalanná és kétes kimenetelűvé vált. A mindkét ország által igényelt közösségek közötti határkijelölés folyamata, az 1922-es év folyamán gyorsan polarizálta a közösségeket, létrehozva egy nem annyira nemzeti vagy etnikai, hanem társadalmi és gazdasági

motívumokon alapuló szakadást. Ennek eredményeképpen, a hasadás néhány újonnan kialakított határtelepülésen nem annyira a nyelvi vonulatot követte, sokkal inkább a politikai orientációt vagy a gazdasági szükségességet. Egyértelműen ez történt Andau-ban, ahol a helyi kormányzat szemtanúja volt a település Magyarországhoz való csatolását hirdető 1922 februári szöveges beszédet követő egyre nagyobb zavarodottnak és egyre intenzívebb tárgyalásoknak. Amint azt a helyi közigazgatási hivatal (avagy a helyi csendőrség) vezetőjének beszámolójából megtudhatjuk, „a földdel és pénzzel kapcsolatos kérdések inkább Magyarországra felé vonzzák a tulajdonosokat, míg a szociális megfontolások a társadalom szegényebb rétegeit inkább Ausztria felé ösztönzik. A nemzeti orientáció [Volkszugehörigkeit] semmilyen, vagy csak sokadlagos szereppel bír.”²⁰

A helyi identitások ilyen tisztázatlan volta az 1918 előtti vidéki politikai mobilizáció alacsony fokára, illetve az identitások jelentős mobilizációjával jellemezhető azt követő négy év kaotikus körülményeire vezethető vissza. A csupán néhány évvel azelőtt még érintetlen (bár semmi esetre sem konfliktusmentes) közösségeknek komoly, ideológiai különbségeken alapuló ellentétekkel kellett szembenézniük. Ezen körülmények hatásának tudható be az Osztrák Szociáldemokrata Párt meglepő győzelme az 1922 júniusában tartott választásokon, amikor is elnyerte a tartományi gyűlés létszámának relatív többségét. Ez igencsak figyelemreméltó eredmény egy túlnyomó többségében vidéki területen, és ennek következtében a szociáldemokraták, Bécsen és Karintián kívül a kereszténydemokraták erejét megfékezni és megkérdőjelezni képes hatalommá váltak. A belföldi trenddel összhangban azonban a keresztényszocialisták különböző *Grossdeutsche* és agrárpártokkal szövetségesen alkottak koalíciós kormányt.²¹

1923-ban, Mattersdorf (mai nevén Mattersburg) körzetének főhivatalnok (Bezirkshauptmann) panaszt emelt az ideológiai különbségeknek a mindennapi életbe is beszivárgó jelensége ellen, ami nézete szerint különösen a fiatalabb generáció tagjai között politikai gyűlölködéshez vezetett. „Szinte nem múlik el nap politikai szlogenek okozta verekedés nélkül.” Ugyanez a beszámoló még egy dologra rávilágít, nevezetesen arra, hogy nagyobb ünnepeken való felvonulások során több szervezet is még mindig magyar zászlót és jelvényt használt. A főhivatalnok szemében mindez ellentmondásban állt azzal a közfelfogással, miszerint a lakosság körében – néhány értelmiségit leszámítva – semmi jele nem tapasztalható a magyaro-

kat támogató agitációnak, és azzal a hírrel is miszerint az osztrák kormányzathoz való átállás probléma nélküli.²²

Azon állítás ellensúlyozására, miszerint az *Anschluss* esetén Burgenlandot automatikusan ismét Magyarországhoz kapcsolnák, Burgenland újonnan kialakított politikai elitjének vezetői – félretéve nem elhanyagolható véleménykülönbségeiket – megpróbálták az új területi egység népességén belül valamiféle *Landesbewusstsein*-t kialakítani. Figyelembe véve a Sopron elvesztése okozta infrastrukturális, gazdasági és kulturális következményeket, illetve a képzett adminisztratív személyzet ezzel együtt járó kritikus hiányát is, a feladat különlegesen nagy kihívást jelentett. A régió elmagyarosodott középosztályának tömeges elvándorlása után, a volt monarchia osztrák feléből verbuvált hivatalnokait a helyi lakosok egy része a lelkicsinylő „Zugereiste” (újonc) jelzővel illette. Az első években ez a probléma Burgenland politikai képviselői között további szakadást idézett elő: a politikai és kormányzati elit egy része Burgenlandon kívülről, a volt osztrák részről, vagy más utódállamokhoz került területekről (pl. Szudéta-vidékről, vagy Sopron környékéről) származott.

Az 1921-et követő néhány évben különösen hangsúlyos volt ez az eltérés, hiszen a tartomány közigazgatási posztjai kiosztásának megvitatása során az utóbbi csoport tagjait, néhány 1919 után száműzetésben élő emberrel egyetemben „nem idevalósi” [*nicht bodenständig*] jelzővel illették. 1922 novemberében Adalbert Wolf, egy prominens burgenlandi őslakos – az Ausztriát támogató mozgalom egyik úttörője, a Nagy Német Néppárt képviselője – a következőket nyilatkozta a tartományi gyűlésnek: „Nekünk, őslakos burgenlandi embereknek, akik híresek szülőföldjük iránt érzett szeretetükről, [...] a saját kormány, diéta vagy tartományi közigazgatás megléte nem csupán elméleti kérdés. Abból a meggyőződésünkben kiindulva, hogy a közigazgatásba csak e földről származó és itt felcseperedő emberek vehetnek részt, akiknek van érzékük és fülük különleges körülményeink megértésére, mi az önállóságot nem pusztá formálisnak tekintjük, hanem ezzel ellentétben, nagy jelentőséget tulajdonítunk neki.”²³

Ezt a hangvételt erősítette az osztrák befektetési stratégiák hiányosságainak egyre növekvő kritikája és a megnövelt számú bürokrata apparátus egyre nagyobb költsége. Az 1934-ig tartó teljes időszak alatt a szövetségi kormányt állandóan bírálták azért, hogy az nem tesz meg mindent az újonnan szerzett szövetségi tartomány fejlesztéséért. Az oktatási és egészségügyi

rendszerbe való lényeges befektetések, valamint a turisztikai infrastruktúra fejlesztése ellenére, illetve az 1920-as évek elején tapasztalt pénzügyi válság és a kommunikációba, közlekedésbe²⁴ befektetett összeg relatív alacsony volta miatt, Ausztria népszerűsége csökkent a lakosság szemében. Ehhez hozzájárult még a bécsi bankok azon gyakorlata miszerint húzódoztak burgenlandi jelentkezőknek kölcsönt kiutalni,²⁵ illetve a társadalom néhány szegmensének keserűsége is: a tanárok, hivatalnokok jövedelme az infláció hatására jelentősen csökkent, a gazdálkodók magasabb adókkal, a vidéki munkások pedig szigorúbb társadalombiztosítási szabályokkal találták szemben magukat. Következésképpen, ezek a tények még az új politikai elit eredetileg Burgenlandon kívülről származó tagjainak is a regionalizmus retorikájának elfogadását sugallták. Tudatosan vagy sem tehát még a „nem őslakos” burgenlandiak is magukévá tették az osztrákellenes retorika bizonyos fordulatait, „a szövetségi köztársaság Hamupipőkéjeként”²⁶ egy elhanyagolt tartomány nevében kezdtek beszélni.

A „nem őslakos” politikusok által használt regionális diskurzus az egyetlen lehetőséget jelentette számukra, hogy felvegyék a versenyt a magyarosítás évtizedei alatt is Burgenlandban élő „őslakossággal” közösen átélte marginalizáció emlékével. A szociáldemokratáknak ez a taktikája további eszközként szolgált a Burgenlandban fennálló kereszténydemokrata fölény megingatására, illetve az 1921-es soproni kampány során magyarellenes retorikáját úgyszintén meghonosító Nagy Német Néppárttal való koalíció összekovácsolására tartományi és országos szinten egyaránt. Ez idő alatt a magyar propaganda a Nyugat-Magyarországon élő németek számára Magyarországot elismerten toleráns szülőföldként vázolta föl, míg Ausztriát kommunista ügynökök által aláásott, politikailag és gazdaságilag gyenge országgént mutatta be. Ennek megfelelően, az osztrák propaganda is hasonló képekkel dolgozott, és Magyarországot elnyomó, brutális, feudális rezsimként ábrázolta. 1934-ben bekövetkezett feloszlásukig mind a szociáldemokrata, mind a Grossdeutsch retorika ezekből a motívumokból építkezett.

Burgenland különleges regionális identitásának megfogalmazásához egyik fontos jellemzőjét, azaz ideológiai jobboldaliságát is figyelembe kell vennünk. Lehetőségeik legteljesebb kihasználása érdekében kétségkívül minden politikai tábor elfogad bizonyos szükségesnek vélt alapstratégiákat, azonban Ausztria esetében helytelennek tűnt átvenni a zömében régóta fennálló területi egységek megszokott gyakorlatát, hiszen bármilyen kapcsolat

a hagyományos területi felosztással vagy azok szimbólumaival, a régi magyar megyék emlékét idézte volna fel. Ezek a megfontolások járultak hozzá az etnicitáson és történelmi előzményeken egyaránt alapuló, a kontinuitás és diszkontinuitás retorikai mintáinak meglehetősen mesterséges fúziójának létrehozásához.

Ebben a retorikában egyrészt utalások találhatók a lakosság túlnyomó többségének „német” jellegére, csakúgy mint a településminták Nagy Károly korától datálható állítólagos kontinuitására, ami ily módon megelőzte a magyarok Kárpát-medencébe való érkezését.²⁷ Másrészt az önmeghatározáshoz való jog legális mentséggént szolgált a többnemzetiségű magyar államból való kiváláshoz, és ez egyben az elnyomó magyarosító rezsim gyakorlatára adott válaszként is értelmezhető. Ugyanakkor az Ausztria többi részétől való elhatárolódás vágya szükségessé tette a magyar múlt néhány elemének integrálását. Ebből az okból kifolyólag az 1867-ben megkötött osztrák-magyar kiegyezést megelőző időszak a Magyar Királyság különböző etnikai csoportjainak békés és szimbiotikus együttélésének szimbólumaként jelenik meg. A történelem ezen olvasata szerint, a kiválás magjai ott keresendők, hogy a magyarok képtelenek voltak a Burgenlandban élő németek megfelelő kormányzására. Ezért Magyarország gyakran megkapta a „magyar” jelzőt, egy valaha őshonos ország iránt érzett hűség visszavonhatatlan eltűnése fogalmának aláhúzása érdekében, illetve a magyarokat támogató kiadványoknak a két világháború közötti teljes időszakra jellemző hazafiatlan viselkedés vádjának ellensúlyozása képpen.

A regionális identitás kialakításában, a kontinuitás és diszkontinuitás egyidejű hangsúlyozására az egyik legjobb példát a regionális címerekről folytatott vita szolgáltatja. A döntés elsősorban a Bécsi Egyetem Genealógiai Intézetének szakértői bizonylatán alapult. Ez a szakértői vélemény eltanácsolta a *Verwaltungsstelle*-t a megfelelő magyar megyék címerének használatától. Ehelyett Burgenland északi részére Mattersdorf-Forchtenstein grófjai családi címerpajzsai elemeinek kombinációját javasolta, Burgenland déli részére pedig a Güssing-Pernstein családok címerpajzsaiból vett elemeket. Ugyanakkor, a címerpajzsokon használt színek – a *fekete* hegy tetején ülő *vörös* sas, háttérben *arany* égbolttal – mindmáig megerősítik Burgenland német identitását.

Az oktatáspolitikai szintén fontos részét képezte az új regionális identitás népszerűsítésének. Az új elit itt is a Magyarországgal való szakításra,

valamint az etnikai és regionális kulturális folyamatosság kihangsúlyozására épülő taktikát választotta. A szakképzett pedagógusok hiánya miatt a kormányzat a kevésbé felkészült német tanárokat is megtartotta, az új jelentkezőknek pedig csak egyetlen nyelvi tesztet kellett teljesíteniük.²⁸ A magyar tanárképző főiskolák befolyásának mielőbbi megszüntetése érdekében később azonban a burgenlandi tanárokat toborzó rendszer egyre szigorúbban ragaszkodott az osztrák előírásokhoz. A magyar tankönyvek használatát betiltották, a térképeken és más tanítási eszközökön a magyar feliratokat leragasztották, és német megfelelőjével felülírták. Módszertani fejlesztés és a kormány iránt érzett hűség biztosítása érdekében minden körzetben tanári kiscsoportok alakultak. Néhány stratégiai fontosságú tantárgy (matematika, történelem, földrajz vagy természettudomány) esetében a tanmenetet elsődlegesen regionális, burgenlandi témákra összpontosítva állították össze. Még az új számtankönyvek is burgenlandi példákat felhasználva magyaráztak meg bizonyos matematikai problémákat – innen ered a „*bodenständiges Rechnen*”, azaz a „hazai aritmetika” kifejezés is. A lakosság regionális kötődésének megerősítése érdekében a tanárokat felkérték településkronikák megírására, a kezdetben még kissé szkeptikus szülőket pedig elhívták gyermekeik osztálykirándulására.²⁹

Azt is fontos megjegyezni, hogy a keresztényszocialisták és a szociáldemokraták heves harcának eredményeképpen született ezen intézkedések oly mértékben gátolták a további oktatási reformokat, hogy az 1868-as Magyar Oktatási Törvény legtöbb rendelkezése még 1937-1938-ig is érvényben volt. Az erősen polarizált politikai hangulat azonban egyre több vitát váltott ki Burgenland regionális identitásának tartalmáról és formájáról. Ezek a viták a három fő politikai párthoz közelálló regionális hetilapokban jelentek meg. Közülük a szociáldemokraták különleges hangsúlyt helyeztek a modernizációra, és úgy értelmezték ezt, mint a burgenlandi németeket a német nemzeti közösség vérkeringésébe való visszavezetésének eszközét. Következésképpen, ezek a cikkek megpróbálták szakítani a hagyományos etnikai hierarchiával, amely ősidőktől fogva a magyarokat helyezte az 1914 előtt széles körben elfogadott „magyar” értékrend csúcsára.

Ebből kifolyólag a szociáldemokrata hetilap, a *Burgenländische Freiheit*, a hazafias értékek régi magyar rendszere idegen voltának bemutatását tűzte ki céljául, a keresztényszocialisták, mint ezek titkos csodálóinak lejáratásával egyetemben. Mindezt leghatékonyabban a hatalmon levő „magyar”

rendszerre való gyakori utalásokkal érték el, magát az országot „szuronyokon nyugvó” centralista államként mutatta be, az osztrák-magyar határt pedig úgy jellemezte, mint „a kelet barbarizmusa és a nyugati demokrácia között húzódó demarkációs vonal”³⁰ Azonban még a szociáldemokrata diskurzus is nagyobb hangsúlyt fektetett a kultúra „puha” jellegére, mint a nyelvi különbségekre. Számukra a magyar kultúra mindig valami keserű és ironikus felhanggal jelentkezett, amelyhez súlyos visszamaradottság, gazdasági, infrastrukturális elégtelenség és elhanyagoltság, valamint a politikai eljárások „feudális” volta (korrupció, hozzá nem értés és nyers brutalitás) társult. Az állítólagos magyar lényeg meghatározására az „ázsiai” terminust használták, és azt állították, hogy ez mind a politikai kultúra európai normáival, mind pedig Burgenland többségi német lakosságának igényével összeegyeztethetetlen. Mindezt talán legjobban Ludwig Leser, a tartományi kormány elnökhelyettese által 1923 szeptemberében, a tartomány költségvetéséről folyó vita kapcsán, a diéta emelvényén tartott beszéde illusztrálja: „Amióta csak létezik Burgenland létrehozását céljával kitűző mozgalom... azóta létezik az Európa egyik legkevésbé szabad országától való elpártolásának igénye, és a németek nagy családjába, illetve Európa egyik legszabadabb országának közösségébe való tartozás erős vágya is.” Leser szerint mindezt a legfőbb ok az, hogy a „Burgenlandban élő emberek ráeszméltek, hogy Ausztriánál fejlettebb országban élnek.”³¹

Más nézetet képviseltek a kereszténydemokraták képviselői és az általuk irányított hetilapok. Ők szükségesnek érezték elfogadni a „magyar” kulturális örökség bizonyos részeit, azzal érvelve, hogy a németek és horvát, illetve magyar szomszédai harmonikus együttélésének lehetőségét olyan karakterisztikus jegyek alakították ki, mint a vallási vagy nemzeti tolerancia hagyománya. A multietnicitást és a sokszínű vallási életet olyan ápolandó hagyománynak tartották, amely a tartomány Alsó-Ausztria és Stájerország között való felosztása során elveszett volna. A kereszténydemokraták természetesen ráébredtek, hogy ők ki tudják használni ezt a helyzetet, hiszen Burgenlandban a németek voltak számbeli fölényben. Innen ered az 1924 márciusában a keresztényszocialista „*Burgenländische Heimat*” által közreadott cikk is miszerint: „Burgenland legfőképpen német vidék. A németeknek itt olyan szilárd a helyzetük, hogy semmi veszély nem fenyegeti őket, történten bármi is a nemzeti kisebbségekkel. Ez jelentős politikai érték. A szövetségi tartomány kormányának meggyőződésével összhangban

szándékában áll a békeszerződésben teljes mértékben garantált jogokkal felruházni a kisebbségeket.”³²

Ez a hozzáállás nemcsak békéltető retorikát – és erősen kétértelmű politikát – eredményezett a horvátokkal szemben,³³ hanem 1922 nyarára a németeket támogató azon keményvonalasok marginalizációját is eredményezte, akik a Burgenlandban maradt kevés számú magyar nyelvi megszorításáért emeltek szót.³⁴ Oberwart helyi kormányzatának vezetője az államterület megváltozása okozta magyar reakciókról a következőképpen nyilatkozott 1925-ben: nemcsak nagyon „visszafogottak voltak, hanem teljesen feddhetetlenek is”.³⁵ A regionális etnikai és vallási kiegyezés kitételei – amibe a zsidókat szinte soha nem vették be, a roma lakosságot pedig még meg sem említik – úgy tűnik, összeegyeztethetők voltak az államterület megváltozásának visszavonhatatlan jellegével és a magyarok Ausztria hűséges polgárainak új szerepével.

Tehát az új regionális identitás kialakítását nem a magyar etnikum közösségei akadályozták, hanem sokkal inkább az úgynevezett „magyarónok”, a legkeményebb német- és osztrákellenes érzelemmel bíró emberek. Ezek olyan német vagy horvát ösökkkel bíró személyek voltak, akik elmagyarosodtak, és bekerültek a régió társadalmi vagy szakmai elitjébe. Noha kielégítő módon képviselve voltak a kormányzatban, hiszen közöttük sok papot, tanárt és mesterembert találunk, a háború utáni államterület megváltozása státuszuk elvesztése miatt félelemmel töltötte el őket. 1921 után Burgenland tartományban maradtak, és ennek következtében részben visszataláltak eredeti anyanyelvükhöz. Ennek ellenére azonban magyarnak vallották magukat, ami megmutatkozott munkahelyükön való magyar beszédükben, a magyar nemzeti himnusz éneklésében, s az osztrák hatalom kritizálásában, alkalmanként ellenzésében is.

A burgenlandi magyarónok számát több okból kifolyólag még megbecsülni is elég nehéz feladat.³⁶ Először is Magyarországgal való önazonosulásuk nem egy közös eredettel rendelkező stabil közösség létezésének élményéből ered, hanem elsősorban a középiskolai tanulmányaikból, amit később a polgári kormányzásban vagy egyéb foglalkozásban való előrelépés követett. Családfájuk hiánya megmagyarázza a Dél-Burgenlandban élő etnikai magyarok és köztük fennálló különbséget: míg a magyarónok boldogan sorolták saját magukat a magyarok közé, az etnikai magyarok továbbra is becsmérlő jelzőkkel illették az „újoncokat”, akiknek legjobb esetben is

a hazafiasság hibrid formáját tulajdonították csak. A másik ok pedig, hogy nagyon sok prominens, Magyarországot támogató lakója elhagyta Burgenlandot a magyar fennhatóság megszűnésével, míg azok, akik a tartományban maradtak sikeresen igényelték az osztrák állampolgárságot. Az osztrák identitást választó csoport az államhatárok megváltozását követően hamarosan állandó nyomás alá került, magyar identitásukat a mindennapi életben el kellett fojtaniuk, hogy ne merülhessenek fel kérdések az állam és a nemzet iránt érzett hűségükükre. Szükségtelen is talán megemlíteni, hogy ezek a tényezők valódi korlátokat állítottak a csoportkohézió kialakulása és képviseletük elé. Ezzel magyarázható, hogy a két világháború közötti időszakban a Burgenlandban élő magyarok nem rendelkeztek saját politikai párttal vagy szervezettel.³⁷

A Bécsi Egyetemen tanuló ifjú Stephan Vollnhoferhez hasonlóan sok Burgenlandban élő személy találta szembe magát az ellentétes identitás nyomásával. Vollnhofer a Social Demokrat hetilapban 1922 júliusában megjelentette egy cikket a „második inkarnáció”-ról [zweite Menschwerdung], és ebben beszámol az első világháború óta átélt útkeresésének kríziseiről. A magyarosító politika befolyása alatt, Vollnhofer középiskolai éveiben járva, Magyarországgal szemben érzett ádáz hazafias elkötelezettséget. Saját szavaival élve: „Ausztriával szemben gyűlöletet ...magyar voltomhoz pedig elengedhetetlen és meg nem alkuvó ragaszkodást plántáltak nagyon mélyen, szinte kiirthatatlanul a lelkembe.” Annak ellenére, hogy „az osztrákok hamarosan hazamentek” Vollnhofer inkább a magyar hadifogságot választotta, és 1919-ben abbahagyta bécsi egyetemi tanulmányait, „mert félttem, hogy elveszítem magyar identitásomat [Ungartum] a már megtérített társaim hatására”. Ez jelezte egy-két évig tartó „belső harcának” [Seelenkampf] kezdetét. „Nem akartam országom árulójává válni, aki csak úgy eldobja azelőtt oly nagy büszkeséget jelentő magyar voltának meggyőződését, ugyanakkor nem akartam saját embereim árulójává sem válni...” Ez a harc „német identitásomra [meines Deutschtums] való hirtelen és örömteli rádöbbenéssel” végződött. A „gyenge pontokkal rendelkező, ám erényekben gazdag” magyarokkal szemben Vollnhofer szinte semmit, csak korlátozott szimpátiáját tartotta meg.³⁸

Néhány faluban, különösen ahol a hagyományos helyi elit alig változott, vagy ahol a lakosság gyakorta érintkezett a határ magyar felén élőkkal, a magyarokat támogató csoportok megpróbálták területi szinten diskurzus-

beli fölényre szert tenni az osztrák hatalom konfrontálásával. Stremben, egy dél-burgenlandi kis közösségben, a falu lakosainak csak egy része volt magyarbarát. Az ő rámenősségük azonban sikeresen újraélesztette a magyarok iránt érzett hűség kifejezési módjait, így történt például, hogy a közeli magyar településről, Pornóapátiból meghívtak egy cigányzenekart, azok pedig magyar énekeket és táncokat játszottak. Nem meglepő, hogy egy osztrák hivatalnok jelentésében azon lamentált, hogy „ezek a tettek a lakosság német érzelmű felében kényelmetlen érzéseket ébresztenek. Senki se mer azonban nyíltan tiltakozni ellenük. Csak ilyesfajta burkolt megjegyzéseket tesznek: »Nehéz elhinni, hogy még Ausztriában vagyunk!«”.³⁹

Miután szembesültek az állampolgári hűség megszilárdításának ilyen nyilvánvaló sikertelenségével, a két tábor saját politikai ideológiájukkal és Burgenland regionális identitásának különböző olvasatával összhangban alapozta meg véleményét. A két megközelítést „evolcionista” illetve „progresszivistá” kategóriákkal jellemezhetnénk. A Grossdeutsche és a szociáldemokrata orientáció elsősorban a magyarónok kemény megbüntetését, radikális föld- és oktatási reform végrehajtását, a hagyományos elit befolyásának végleges megszüntetését szorgalmazó „progresszivistá” álláspontot képviselte. Számukra a régióépítő folyamat nélkülözhetetlen részét a lakosság de-magyarizációja, és a magyarizáció ígájának tartott következményektől való megtisztítása képezte. Ebben a kontextusban a magyar nemzeti ideálhoz kötődő hagyományos nyelvi és kulturális hierarchia kritika tárgyát képezte, és bármiféle ehhez való ragaszkodást az osztrák szuverenitással összeegyeztethetetlennek vélték.

Még egyszer tehát a szociáldemokraták a kereszténydemokraták lejárásának esélyét a magyarón veszéllyel való összekapcsolásban látták, különösen az 1927. január 30-án lezajlott schattendorfi incidens után. 1927 nyarán a szociáldemokrata Ludwig Leser, a Német Birodalomban a közvélemény mobilizálásának legaktívabb támogatója Németországba utazott, hogy támogatást szerezzen a Burgenlandért folyó küzdelemhez. Az osztrák terület fölött is áthaladó és Észak-Burgenlandban is megcsillanó német kormányozható úrhajó elkészítésére irányuló sikeres kísérletét a rákövetkező évben a német támogatás megnyerését előrevetítő szimbolikus jelként értelmezték. A német szociáldemokrata Paul Loebe 1928-as látogatása során nagyon megrontotta a magyar és osztrák kormányzat viszonyát, ugyanis feltette azt a kérdést, vajon Magyarország hivatalosan elismerte-e Burgenland

1920-1922-es Ausztriához való csatolását. 1931-ben Burgenland új tartományi fővárosának, Eisenstadtnak polgármesteri választása során Leser kijelentette: „Szégyenletesnek tartom egész Burgenlandra nézve, hogy egy magyar hercegi sarj képviselje Eisenstadt városát. Esterházy számunkra a piros-fehér-zöld múltat szimbolizálja, amiről nem akarunk hallani semmit soha többé, illetve a nagy területtel rendelkező földbirtokosokat, [...] akik pedig országunk és embereink teljes liberalizációjának akadályát jelentik.”⁴⁰

Ezzel ellentétben az evolucionista felfogás a magyar múlt és a magyarónok felé empatikusabb hozzáállást képvisel. Míg a tartományi kormány volt elnöke, Alfred Walheim, a magyarónok magyar nyelv közterületen való használata elleni erőteljesebb fellépésre szólított fel,⁴¹ addig a tartományi gyűlés keresztényszocialista képviselője, Johann Sabel a következőképp nyilatkozott:

„A magyarón szó alatt néha olyan embereket értünk, akik jelenlegi nézetük szerint Burgenland Magyarország részét kellene hogy alkossa, s akik aktívak is ezen meggyőződésük érvényre juttatásában. Úgy hisszük, ezeknek az embereknek meg kellene kapniuk az útlevelüket, hogy átmehessenek Magyarországra, ahová tartoznak... A magyarón szót azonban olyan emberek jellemzésére is használjuk, akik valaha magyar kormányzás alatt éltek, lojális polgárai voltak az országnak, és Magyarországon végezték tanulmányukat. Ezeket az embereket nem kérhetjük, ... hogy változtassák meg belső beállítottságukat egyik pillanatról a másikra. ... Van egy harmadik csoport is akiket a magyarón jelzővel illetünk, azok, akik esetenként kiejtenek egy-egy magyar szót. A magyar nyelv számunkra ma egy idegen nyelv. Azt senki nem tilthatja meg nekem, hogy angolul vagy franciául beszéljek, és ugyanígy senki sem tilthatja meg nekem a magyar beszédet sem, amíg azt nem tüntető módon, Burgenland elcsatolása elleni tiltakozás céljából teszem.”⁴²

Ki kell emelnünk, hogy a változó nemzeti érzelmek és hibrid polgári identitások kétértelműségének ebben a sötét zónájában mindkét fél számára nagyon nehéz volt elkülöníteni a magyar kulturális gyakorlat maradványait a nyílt revizionista politikai tettektől. Az 1920-as és 1930-as években meglehetősen gyakoriak voltak a kormány felől érkező túlreagálások. A schattendorfi incidens után a szociáldemokrata sajtó megkezdte a magyar nevek egyesével, teljes formában való kiadását, s néhány határtelepülést, mint például Lockenhaus-t vagy Rechnitz-et „magyarón melegágyak”

(Magyaronennester) elnevezéssel illette. Néhány olyan elszigetelt esetben, ahol magyar énekeket vagy táncokat nyilvános helyen énekeltek, illetve táncoltak a kormány beavatkozott, ez pedig nagyfokú értetlenséget váltott ki a helyi lakosság körében. Egy ilyen, Neusiedl am See-ben 1927 januárjában történt eset után a magyarkodó tettekkel vádoltak a következőképpen védekeztek: „Az igaz, hogy a Cafe Guttmannban ültünk aznap este, és magyar dalokat énekelünk, de felváltva német dalokat is. Nem állt szándékunkban semmiféle nemzeti meggyőződésnek hangot adni. ...Nem nemzeti énekeket énekelünk, hanem népszerű és operett dallamokat.”⁴³ Érthető, hogy ilyen hangulatban magyar színjátszó csoportok alakításának az esélye, vagy később magyar filmek bemutatása vagy előadása elég korlátozott mértékben volt elképzelhető.

Tehát mennyire sikerült Burgenland politikai elitjének az újonnan kialakult szövetségi tartomány lakosságával elfogadtatni önmagát? Erőfeszítései során az új politikai elit megpróbált bizakodást mutatni, miszerint a régióépítés jó úton jár, vagy legalábbis, ahogyan Ludwig Leser az 1926-os tartományi gyűléshez intézett beszédében összefoglalta, a lakosság túlnyomó többsége Magyarország iránt érzett hazafias kötődését széles körben egy valódi „Burgenänder-ség érzésére” cserélte – azzal a negatív felhanggal, hogy a „mi burgenlandiak vagyunk” elsősorban azt jelenti, hogy „többé már nem vagyunk magyarok”. Azonban Leser maga is bevallja, hogy az identitás megváltozása nem vonta maga után az osztrákság érzését. „Csak azt sajnálhatjuk, hogy még ma is sok esetben a burgenlandiak bizonyos ellenérzéssel viseltetnek Ausztria többi részével szemben.”⁴⁴

A regionális identitásnak ez a negatív meghatározása érezhető az 1920-as évek közepéről származó helyi kormányzati beszámolókból is, melyek a hivatalos identitáspolitikai korai korszakából a siker és bukás egyvelegéről tudósítanak. Az Eisenstadtban működő rendőrség vezetőinek magyarázata szerint, az ezeréves idegen uralom és a régió 1918 előtti elkülönülése teljes mértékben megakadályozta Burgenland lakosságának a „német nép osztrák ágába” való betagozódását. Ehelyett, egy addig ismeretlen, politikai és gazdasági entitás, „Burgenland” létrehozása miatt saját magukkal keveredtek konfliktusba. Ez a mindennapi beszélgetésekben is szembetűnik: „Ha Ausztriáról beszélnek, úgy tesznek, mintha valami Magyarországhoz hasonló, távoli dolog lenne az. A bürokratákat „osztrákoknak” hívják, a turizmust az „osztrákok” miatt fejlesztik, és a vidék javait majd „Ausztriában”

értékesítik... Így Burgenland valami különleges, Ausztria és Magyarország között fekvő helynek tűnik, és mindkét oldalról erős hatás érezhető.”⁴⁵

A kép csak elhanyagolható mértékben változott 1930-1931 után, amikor az Ausztria és Magyarország között elinduló kétnyelvű tárgyalások áttörést hoztak, és a különleges kapcsolat, a közös végzet toposza (Schicksalsgemeinschaft) – a szociáldemokraták lapjainak kivételével – megtalálta az utat a legtöbb sajtóorgánumhoz.⁴⁶ A nyílt és barátságos hangulat esetenként lehetővé tette irredenta köröknek a Burgenlandon belüli közhangulat befolyásolását.⁴⁷ Másrészről a német és osztrák nemzeti szocialistákkal szemben érzett szimpátia 1933 februárjában és márciusában hirtelen elterjedt Burgenland-szerte, még az olyan, Rechnitzhez hasonló településeken is, melyek azelőtt erőteljes magyarbarátságukról voltak ismertek. Oberpullendorf kerületéhez hasonló helyeken a nemzeti szocialisták iránt érzett szimpátiát részben az Osztrák-Magyar Monarchia újraeledésétől való félelem stimulálta, amely – Nyugat-Magyarországon keringő hírek szerint – Burgenland magyar fennhatóság alá való automatikus visszacsatolását jelentette volna.⁴⁸ A náccal szembeni szimpátia mértéke a terrorista akciók hatására jelentősen csökkent, különösen Engelbert Dolfuss kancellár 1933 októberi megtámadása után.⁴⁹

Noha az osztrák nagykövet közbelépésének hatására a nemzeti szocialista propaganda ereje ezt követően csökkent, Burgenland és Magyarország hosszú közös határa ideális területet jelentett a náci propaganda átcsempészésére.⁵⁰ Mindez oly módon volt erőteljes hatással a regionális interetnikus közeledés formálódására, hogy a zsidókat egyre növekvő mértékben kizárták, míg a Ständestaat által szorgalmazott állami katolicizmus ellensúlyozása érdekében a protestáns közösségek egyre erőteljesebben kapcsolódtak a Harmadik Birodalomhoz. Mindeközben Magyarország sem tett le teljes mértékben Burgenlandról. Revizionista körök különböző alkalmakkor megnyilvánultak, ilyen volt például Kurt Schusching kancellár 1937 májusában Budapesten tett látogatása, amelynek során Burgenland Magyarországhoz való csatolását követelő röplapokat osztogattak (a sajtó azonban csendben átsiklott ezen esemény fölött).⁵¹ Magyarország azon reménye, hogy visszakapja Burgenlandot az Anschluss során, teljesítetlen maradt. Mecsér András magyar parlamenti képviselőnek a budapesti német nagykövethél tett magánküldetése, miszerint javasolni kellene Burgenland baráti gesztusként való átengedését, 1938 áprilisában visszautasításra talált

Hitlernél.⁵² Burgenland azonban fél évvel később, 1938. október 1-én megszűnt létezni, mert a tartományt felosztották Stájerország és az Al-Duna kerületei között. Ezzel a lépéssel az 1921-ben megkezdett kísérlet úgy tűnik, véget is ért.⁵³

A régióépítésre tett közel két évtizedes kísérlet eredményének értékelése kapcsán annyit mindenképpen leszűrhetünk, hogy fejlődés leginkább egy szempontból történt, nevezetesen a helyi közösségnek egy szélesebb közös identitás fogalmi keretei közé való integrálódásában. Igaz, mindez csak az egymással ellentétben álló regionális és nemzeti elemek nem teljesen átlátható fúziójának formájában történt. Meg kell jegyezni azonban, hogy Burgenland esetében ez a folyamat meglehetősen defenzív volt. Amint tanulmányában Andrew Burkhard is rámutat, „az összetartozás érzése Burgenland speciális esetében vitathatatlanul a különbözőség érzésében rejlik”. Ez a különbözőség nyilvánul meg mind a Magyarországgal, mind pedig a volt Ausztriával való összevetés esetén, amit a burgenlandiak általában különálló területként, Altösterreich-ként (öreg Ausztriaként) jelöltek.⁵⁴

Fontos azonban néhány további, a régióépítés folyamatainak mechanizmusaival és jogosultságával kapcsolatos megjegyzést tennünk. Részben az első világháborút követő káosz miatt a két világháború közötti időszakban a legtöbb közösség elmulasztotta sértetlen kollektív identitásának kialakítását. A társadalom egy mindaddig statikus és stabil fogalma helyébe ekkor az önazonosulás univerzális mintáinak eróziója lépett. Ez irányvesztéshez és apátiához vezetett, amit az 1918-at követő gazdasági nehézségek még inkább felerősítettek. Továbbá a nyugat-magyarországi köröktől érkező későbbi beavatkozások garantálták, hogy az államhatár megváltozása helyi szinten nem jár együtt a lojalitás zökkenőmentes megváltozásával. Ebből a szempontból az 1918-1921-ből származó ideológiai hasadás, mint a falusi közösségek destabilizációjának egyik tényezője, illetve mint a helyi környezetet két táborra osztó erő megmaradt.

A regionális identitás szempontjából ez a megosztottság azonban mozgósító erőként is szolgált, megnyitva az utat az identitás versengő megfogalmazásainak. A „burgenlandiságról” szóló diskurzus így differenciáltabbá és elmélyültebbé vált. Az identifikáció különböző mintái (állampolgársága szerint német vagy osztrák, múltja alapján magyar, a jelenben egy sajátos regionális kultúra része) tág működési teret biztosított az egymással versengő regionális eliték mozgósító stratégiái számára. Ezen fejlődések eredménye-

képpen a harmincas évek elejére az identitás fogalmainak bizonyos semlegesedése jött létre, amely az új regionális entitás, nevezetesen Burgenlandhoz való tartozás képzetét már elhagyta.

Fordította: Steinbach Júlia

JEGYZETEK

- ¹ Létezik azonban néhány ellenpélda is. Lásd: Alon Confino, *The nation as a local metaphor. Württemberg, imperial Germany, and national memory 1871-1918*. (Chapel Hill, NC: Univ. Of North Carolina Press, 1997), Irina Livezeanu, *Cultural politics in greater Romania. Regionalism, nation building, and ethnic struggle. 1918-1930*. (Ithaca: Cornell Univ. Press, 1995), Celta Applegate, *A nation of provincials. The German idea of Heimat*. (Berkeley: Univ. of California Press, 1990).
- ² Kárpátalja (Ukrajna) esetében egy névlegesen autonóm testület de facto a nemzeti kormány regionális ágazataként működött. A két világháború közötti Csehszlovákia kormányzati struktúrájának részletesebb elemzéséhez lásd: Ladislav Lipscher, *Vérfassung und politische Verwaltung in der Tschechoslowakei (1918 – 1939)*. (Munich: R. Oldenbourg Verlag, 1979). Ukrajna kárpátaljai részén élő ukránok (vagy ruszinok) és Szlovákia történelméről lásd még: Paul Robert Magocsi, *The Rusyns of Slovakia. An historical survey*. (Vienna: Braumüller, 1983), és a mai időkből: Peter Švorc, *Zaklatai krajina: Podkarpatská Rus, 1918-1946* (Prešov: Univerzum, 1996).
- ³ Erről a jelenségről részletesebben lásd: Franz Artner, *Die Landesgesetzgebung in Burgenland. Verfassung und politische Wirklichkeit*. (U. Vienna Dissertation, 1986)
- ⁴ Amint azt Voralberg szövetségi tartomány is példázza, ez a regionális identitás ama fajtája népszerűsítésének és fejlődésének alapjául szolgált, amely átmenetet képezhetett az osztrák, alemán és német identitás között. Markus Barnay, *Die Erfindung des Vorarlbergers: Ethnizitätsbildung und im 19. Und 20. Jahrhundert* (Bergenz: Vorarlberger Autoren-Gesellschaft, 1988).
- ⁵ Lásd: Gerhard Baumgartner, „Der nationale Differenzierungsprozess in den ländlichen Gemeinden des südlichen Burgenlandes,” in: Andreas Moritsch, ed., *Vom Ethnos zur Nationalität: Der nationale Differenzierungsprozess am Beispiel ausgewählter Orte in Kärnten und im Burgenland*. (Vienna: Verlag für Geschichte und Politik and Munich: Oldenbourg, 1991), 93-155.
- ⁶ Legtöbb esetben azonban az olyan javaslatok, mint amelyet a bécsi tanár, Joseph Patry 1906-ban terjesztett elő, miszerint Bosznia-Hercegovinát engedjék át Magyarországnak cserébe egészen a Rábáig húzódó Nyugat-Magyarorszáért, elég ritkák voltak, és nem találtak széleskörű támogatásra a Nyugat-Magyarországon élő németek körében. August Ernst, *Geschichte des Burgenlandes*. (Vienna: Verlag für Geschichte und Politik, 1991).

- ⁷ Az osztrák kormányzat által 1923-ban elvégzett népszámlálás alapján 226995 német, 42000 horvát, 15254 magyar alkotta Burgenland 286, 176 fős lakosságát. A kisebbségek létszáma csökkent 1939-ig, amikor a hivatalos népszámlálás 241326 német, 40500 horvát és 10422 magyar lakost regisztrált. Ernst op. cit., P. 237.
- ⁸ Holger Fischer, *Oszkár Jászi und Mihály Károlyi: Ein Beitrag zur Nationalitätenpolitik der bürgerlich-demokratischen Opposition in Ungarn von 1900 bis 1918 und ihre Verwirklichung in der bürgerlich-demokratischen Regierung von 1918 bis 1919.* (Munich: Trofenik, 1978), Janos Hauszmann, *Bürgerlicher Radikalismus und demokratisches Denken im Ungarn des 20. Jahrhunderts: Der Jászi-Kreis um „Huszadik Század“* (1900-1949). (Frankfurt/Main, Bern, New York, Paris: Peter Lang Verlag, 1988) és Peter Haslinger, *Arad, November 1918: Oszkár Jászi und die Rumänen und Ungarn 1900 bis 1918.* (Vienna, Cologne, Weimar: Böhlau Verlag, 1993).
- ⁹ Burgenland létrehozásának politikátörténetéhez lásd: Mária Ormos, *From Padua to the Trianon: 1918-1920.* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990) [East European monographs 298], Katalin Soós, *Burgenland az európai politikában 1918-1921.* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1971), Eduard Hoehenbichler, *Republik im Schatten der Monarchie: Das Burgenland, ein europäisches Problem.* (Vienna: Europa-Verlag, 1971), Lajos Kerekes: *Von St. Germain bis Genf: Österreich und seine Nachbarn 1918-1922.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979) és Tibor Zsiga: *Burgenland, vagy Nyugat-Magyarország?* (Oberwart: Burgenlandi Magyar Kultúregyesület, 1991).
- ¹⁰ A népszavazási bizottság osztrák képviselőinek riportja és az Ödenburger Heimtdienst, a közvélemény befolyásolására Sopronban felállított osztrák propagandanács állítása szerint, számos osztrák-ellenességéről ismert németet kizártak a szavazásból, vagy megfélemlítéssel, vagy a szavazási szabályzat egyéb megsértésével. Ugyanakkor szavazatszámllálók felfedtek olyan cédulákat, melyeknek küldői teljesen ismeretlenek voltak, vagy már elhaláloztak, vagy éppen csak a szavazást megelőzően költöztek Sopronba. (Mint például annak a főiskolának a tagjai, amelyik a népszavazást megelőző pár hétben költözött Selmebányáról Sopronba.) A kritikus osztrák beszámolók kisebb mennyiségben már 1922-ben napvilágot láttak (Victor Miltschinsky, *Das Verbrechen von Ödenburg.* (Wien: Literaria, 1922) A soproni kérdéstről idősezerűbb tanulmányok: László Fogarassy, „Die Volksabstimmung in Odenburg und die Festsetzung der österreichisch-ungarischen Grenze im Lichte der ungarischen Quellen und Literatur,” *Südstudien* 35 (1976), 150-182 és Fogarassy László, „A soproni népszavazás”, *Soproni Szemle* 23 (1971), 335-347.
- ¹¹ Peter Haslinger, *Der ungarische Revisionismus und das Burgenland 1922-1932.* (Frankfurt/Main, Bern, New York, Paris, Vienna: Peter Lang Verlag, 1994), 42-43.
- ¹² Josef Reiter, *Geschichte der Verwaltungsstelle für das Burgenland.* (U. Vienna Dissertation, 1992).
- ¹³ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Neues Politisches Archiv, Karton 237, Liasse 2/18, 658/1B. Budapest 10.2.1922.

- ¹⁴ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Neues Politisches Archiv, Karton 237, Liasse 2/18, 658/1B. Budapest 10.2.1922. Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Neues Politisches Archiv, Karton 237, Liasse 2/18, 1020/1B. Vienna 10.3.1922.
- ¹⁵ Bethlen István külpolitikáról vallott nézeteihez és a revizionista mozgalomhoz fűződő kapcsolatához lásd: Romsics Ignác, *Bethlen István. Politikai életrajz* (Budapest: Magyarságkutató Intézet, 1991) és Kovács-Bertrand Anikó, *Der ungarische Revisionismus nach dem Ersten Weltkrieg: Der publizistische Kampf gegen den Friedensvertrag von Trianon (1918-1931)*. (Munich: R. Oldenbourg Verlag, 1997). A külpolitika területén megfigyelhető fejlődésről lásd: Ormos, opt. cit., Dezső Nemes: *A Bethlen kormány külpolitikája 1927-1931-ben: Az „aktív külpolitika” kifejlődése és kudarca*. (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1964) és Gyula Juhász, *Hungarian Foreign Policy 1919-1945*. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979). A harmincas évek végéről különösen ajánlott: Thomas L. Sakmyster: *Hungary, the Great Powers and the Danubian Crisis 1936-1939*. (Athens: The University of Georgia Press, 1980) és Jörg K. Hoensch: *Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei*. (Tübingen: Mohr, 1967).
- ¹⁶ Haslinger, Peter, Revisionismus; Pál, Pritz, *Revíziós törekvések a magyar külpolitikában*, in: Pál Pritz, *Magyar diplomácia a két világháború között: Tanulmányok*. (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1995); Kovács-Bertrand cit. opt.
- ¹⁷ 1927. június 21-én, a brit sajtómágnás Harold Sidney Harnsworth, Lord Rothermere, egy hosszabb cikket közölt lapjában a *Daily Mail*-ben, hangoztatva, hogy a magyarországi határokat az etnikai vonulatoknak megfelelően újra kellene rajzolni. Bár e cikk hatására több hasonló hangvételű írás látott napvilágot a brit konzervatív sajtó lapjaiban, a kampány mégsem eredményezett érdeklődést vagy támogatási kedvet a brit kormányon belül, kényelmetlenséget okozott viszont az 1918-1920-as területeit még mindig elhivatottan visszaszerezni vágyó magyar kormányban. Ez a kampány vezetett el azonban a Revizionista Liga magyarországi megalapításához, amely magát hamar Bethlen István külpolitikájának finom kritikájának szentelő tömegszervezetté nőtte ki magát. Bár Rothermere vejének 1928 májusban tett magyarországi látogatása vitát ébresztett a Rothermer család egyik tagjának a magyar trón várományosaként való elfogadásáról, egy ezt követő velencei találkozó Bethlen és Rothermere között (1930. szeptember 6.) semmiféle megegyezést nem eredményezett. Haslinger, Revisionismus. p. 18-33.
- ¹⁸ A burgenlandi földbirtokosok gazdasági alapjairól lásd: Scott M. Eddie, A földbirtokos elit Burgenlandban és Nyugat-Magyarországon 1893 és 1935 között, in: *Történelmi Szemle* 60 (1998), 43-59 és Scott M. Eddie, *Historisches Verzeichnis der Grundbesitzer des Burgenlandes 1893-1930*. (Eisenstadt: Am der Burgenländischen Landesregierung, 1999).
- ¹⁹ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Neues Politisches Archiv, Karton 802, Liasse Ungarn 4/5, 1922-1B-2478. Sauerbrunn 21.7.1922.
- ²⁰ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Neues Politisches Archiv, Karton 802, Liasse Ungarn 2/12, Karton 799, 1922-1B-835; Burgenland déli részével kapcsolatban hasonló példák találhatók: Johann Temmel, *Aohne Szombat-*

hely können wir nicht leben. Der Anschluss des Burgenlandes an Österreich mit besonderer Berücksichtigung der Grenzziehung im unteren Pinkatal. (U. Vienna Dissertation, 1993); további tanulmányok találhatóak: Traude Horvath és Eva Müllner, eds., *Hart an der Grenze. Burgenland und Westungarn.* (Vienna: Verlag für Gesellschaftskritik, 1992).

- ²¹ Még mindig aktuális olvasmány a belpolitikával és a Burgenlandban végbemenő politikai polarizációval kapcsolatban: Charlotte Heidrich, *Burgenländische Politik in der Ersten Republik. Deutschnationale Parteien und Verbände im Burgenland vom Zerfall der Habsburgenmonarchie bis zum Beginn des autoritären Regimes (1918-1933).* (Munich: R. Oldebourg Verlag, 1982).
- ²² Burgenländisches Landesarchiv Eisenstadt, Akten der Landesregierung, Abteilung 4/5, 11-1923. Mattersdorf 1. 10. 1923.
- ²³ Stenographisches Protokoll 11. Sitzung der 1. Wahlperiode des burgenländischen Landtages. 24.11.1922
- ²⁴ A több tervezett vasútvonal közül az egyetlen befejezettel, nevezetesen a Pinkafeld-Friedberg járatot 1926-ban nyitották meg, egy hónappal azután, hogy a közigazgatás szemtanúja lehetett egy magyarokat támogató csoportosulás megnyilvánulásának a közeli Pinkafeldben. Burgenländisches Landesarchiv Eisenstadt, Akten der Landesregierung, Abteilung III, 6-1926. Lageberichte. Oberwart o. D.
- ²⁵ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Neues Politisches Archiv, Karton 799, Liasse Ungarn 2/12, o. A. Oberpullendorf 22.1.1927.
- ²⁶ Stenographisches Protokoll. 5. Sitzung der II. Wahlperiode des burgenländischen Landtages. 14.3.1924.
- ²⁷ Lásd például Karl Gottfried Hugelmann cikkét, in: Burgenländisches Volksblatt 16.3.1924.
- ²⁸ Az összes, 1922 februárjáig Burgenlandban maradt tanár közül 8,7%-ot találtak nem megfelelőnek arra, hogy szaktárgyát német nyelven oktassa. A többiek noha átmentek az 1922-ben és 1923-ban kötelezően megíratott nyelvi teszteken, mégis panaszra adtak okot, hiszen a húszas évek szakfelügyelői véleménye szerint a tanárok minimum negyede nem érte el a kívánt nyelvi szintet. Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Faszikel 4328, 9800-o.Z.28.2.1925.
- ²⁹ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Faszikel 4327, 5307-III-1922. 17.2.1922; Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Faszikel 4328, 9800-o.Z 28.2.1925. Burgenland oktatási rendszeréről az 1920-as 30-as években lásd egyéb munkák mellett még: Harald Wendelin, *Bete und arbeite, aber alles zu seiner Zeit? Die Lehrer und Lehrerinnen an der konfessionellen Schulen des Burgenlandes.* (U. Vienna Thesis, 1993)
- ³⁰ Burgenländische Freiheit 11.8.1929. és 11.9.1929.
- ³¹ Stenographisches Protokoll. 11. Sitzung der I. Wahlperiode des burgenländischen Landtages. 30.1.1923.
- ³² Burgenländische Heimat 16.3.1924.

- ³³ A burgenlandi horvátokat érintő politikával kapcsolatban többi munka mellett lásd még: Albert F. Reiterer, (1993): „*Die Schlüssel zum Himmelreich. Religion und Politik bei den Burgenlandkroaten*”, in: Werner Holzer és Rainer Münz eds. *Trendwende Sprache und Ethnizität im Burgenland*. (Vienna: Passagen Verlag, 1993), 191-206; Stefan Geositz, ed., *Die Burgenländischen Kroaten im Wandel der Zeiten*. (Vienna: Edition Tusch, 1986).
- ³⁴ Hivatalos népszámlálás szerint a magyarok száma az 1920-as 24867-ről (8,4%) 1923-ban 15 254-re (5,3%) apadt, ami 41%-os csökkenést jelentett. Részletes számadatokért, és a népszámlálás kritikája végett lásd: Gerhard Baumgartner, *Idevalósi vagyok? Einer der hierer gehört? Zur Identität der Ungarischen Sprachgruppe des Burgenlandes*, in: Gerhard Baumgartner, Eva Müllner és Rainer Münz, eds., *Identität und Lebenswelt. Ethnische, religiöse und kulturelle Vielfalt im Burgenland*. (Eisenstadt: Prugg Verlag, 1989), 69-84; Gerhard Baumgartner, „*Prolegomena zum Sprachverhalten ungarischsprachiger Burgenländer*”, in: Werner Holzer és Rainer Münz eds. *Trendwende Sprache und Ethnizität im Burgenland*. (Vienna: Passagen Verlag, 1993), 215-235.
- ³⁵ Burgenländisches Landesarchiv Eisenstadt, Akten der Landesregierung, Abteilung III, 6-1926. Lageberichte. Oberwart o.D.
- ³⁶ Ugyanez érvényes Szlovákia esetében is, ahol ez a jelenség hasonló szerepet játszott a regionális identitás politikájában.
- ³⁷ Burgenländisches Landesarchiv Eisenstadt, Akten der Landesregierung, Abteilung III, 132-1926. Eisenstadt 4.2.1926. A magyarónok meghatározásáról és csoport kohéziójáról lásd még: Gerhard Baumgartner, opt. cit., és Peter Haslinger: *Grenzänger zwischen Nationalkulturen: Die Magyaronen im Burgenland der Zwischenkriegszeit*. In: Monika Fludernik és Hans Joachim Gehrke (eds.), *Grenzänger zwischen Kulturen*. (Würzburg: Ergon Verlag, 1999) [Identitäten und Alteritäten 1] 289-304.
- ³⁸ Der Freie Burgenländer 22.7.1922.
- ³⁹ Burgenländisches Landesarchiv Eisenstadt, Akten der Landesregierung, Abteilung III, 6-1926. Situationsberichte. Strem o.D.
- ⁴⁰ Burgenländische Freiheit 29.4.1931.
- ⁴¹ Stenographisches Protokoll. 10. Sitzung der II. Wahlperiode des burgenländischen Landtages. 28.4.1924.
- ⁴² Ibidem.
- ⁴³ Burgenländisches Landesarchiv Eisenstadt, Akten der Landesregierung, Abteilung III, 74/1927. Neusiedl am See 8.3.1927.
- ⁴⁴ Stenographisches Protokoll. 42. Sitzung der II. Wahlperiode des burgenländischen Landtages. 15.1.1926.
- ⁴⁵ Burgenländisches Landesarchiv Eisenstadt, Akten der Landesregierung, Abteilung III, 132-1926. Eisenstadt 19.7.1926.
- ⁴⁶ Haslinger Peter, *Hundert Jahre Nachbarschaft. Die Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn 1895-1994*. (Frankfurt/Main, Bern, New York, Paris: Peter Lang Verlag, 1996) p. 222.

- ⁴⁷ Ez tükröződik a „Burgenland bizonyos kerületeire leselkedő nemzeti veszély” című memorandumban is. Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Neues Politisches Archiv, Karton 799, Liasse 2/12. o.A Vienna, 1933. június
- ⁴⁸ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Bundeskanzleramt, Generaldirektion für die Öffentliche Sicherheit, Abteilung 22, 166.073-1933. Eisenstadt 6.10.1933.
- ⁴⁹ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Bundeskanzleramt, Generaldirektion für die Öffentliche Sicherheit, Abteilung 22, 221.301-1933. Eisenstadt 6.10.1933.
- ⁵⁰ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Gesandtschaftsarchiv Budapest
- ⁵¹ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Neues Politisches Archiv, Karton 819, Liasse Ungarn 19/1, 88/Pol. Budapest 7.5.1937.
- ⁵² Horst Haselsteiner, „Ungarn, der Anschluss und die Burgenlandfrage,” in: *Burgenland 1938. Vorträge des Symposions „Die Auflösung des Burgenlandes vor 50 Jahren”* (Eisenstadt: Amt der Burgenländischen Landesregierung, 1989), 14-37. P.35-36.
- ⁵³ Burgenland felosztásának témájában lásd különböző szerzők tanulmányait, in: Hans Chmelar, ed., *Burgenland 1938. Vorträge des Symposions „Die Auflösung des Burgenlandes vor 50 Jahren”* (Eisenstadt: Amt der Burgenländischen Landesregierung, 1989).
- ⁵⁴ Andrew F. Burkhardt, *Borderland. A historical and Geographical Study of Burgenland, Austria.* (Madison: University of Wisconsin Press, 1962), p. 275.

PETER HASLINGER

Building a Regional Identity: the Burgenland 1921-1938

This article analyses a case of how a geographical entity hitherto indistinct was fashioned into a federal province, and how its political elite complied with a constant need to popularize and entrench the concept of the region. The new regional identity was thus designed to counteract two challenges to its very existence as a federal province: one from the former mother state, Hungary, the other from Austria, where consideration was given to dividing the newly created entity between two neighboring federal provinces. The outcome of this attempt was the creation of a regional identity, albeit one mostly defined in negative terms.

The ideological cleavage dating from 1918/21 remained one of the forces destabilizing the village communities and separating local environments into two camps. In terms of a regional identity, this cleavage also served as a dynamic force, opening a competition of identity management and thus differentiating and

deepening discourses over „*Burgenländer*-ness“. Various patterns of identification, whether being „German“ or „Austrian“ citizen, „Hungarian“ by former orientation, or part of a discrete regional culture left competing regional elites enough operating room for their mobilizing strategies. As a result of all these developments there emerged a certain neutralization of concepts of identity until the early 1930ies, leaving the notion of belonging to a new regional entity, namely Burgenland.

ELENA MANNOVÁ

„... de most már jó szlovák”

A nemzeti identitás variációi két dél-szlovákiai
kisváros egyesületi életében, 1918-1938.

1925 egyik októberi estéjén 25 ember – főként kézművesek és vasutasok – gyűlt össze a dél-szlovákiai Komáromban (Komárno, Komorn), a Toderó nevű fogadóban. Szlovákul és magyarul beszéltek, az egyik jelenlévő, egy cukrászsegéd, csak magyarul, illetve gyengén csehül. A gyűlés során igen aktívnak bizonyult egy egykori sofőr, aki akkoriban élelmiszerkiskereskedő volt. Nagyobb összeggel tartozott egy cseh földbirtokbérlőnek, s ezért utálta a cseheket. 1920-ban a csehszlovák szociáldemokrata mozgalomnak volt aktív tagja, 1923-ban pedig az önálló magyar szociáldemokraták színében jelöltette magát. Mostohagyermekait, akik nem tudtak szlovákul, magyar iskolába járatta, leánya a magyar katolikus legényegylet színjászó csoportjában játszott. Amúgy a kislétszámú gyűlés ama bizonyos komáromi fogadóban a csehszlovák vasút egykori tisztviselőjét választotta elnökéül, akit „anyagi pontatlanságok” miatt nyugdíjaztak. Ellenségesen viszonyult a csehekhez, gyakran összejárt ugyan a magyarokkal, ám a jelenlévők szerint „most már jó szlovák”. A fogadóban egyébként a nacionalista és radikálisan autonómia-párti Szlovák Néppárt alakuló ülését tartották.¹

Ebben az anekdotában egyrészt az 1918-ban létrejött Első Csehszlovák Köztársaság integrációs gondjai, főként a cseh-szlovák ellentétek és a magyar kisebbséghez fűződő problematikus kapcsolatok tükröződnek regionális szinten, másrészt világosan látszik a „nemzeti” identitás regionális kon-

textusba való kötöttsége: a kritériumok ugyanis, amelyek alapján Dél-Szlovákiában megállapították, hogy ki a jó szlovák vagy jó magyar, mai szemmel nézve sem szigorúak, sem pedig egyértelműek nem voltak. Az identitás releváns kritériumai főként attól függtek, hogy az adott személy a nyilvánosság melyik szintjén mozgott.² A *face-to-face* kommunikációban – a boltban, a piacon, a kocsmában, a kávéházban vagy a korzón – a szociális, részben pedig a vallási kritériumok voltak meghatározók. Így például Cseh- és Morvországgal ellentétben Losoncon (Lučenec, Lizenz) a rendszeres korzózást nem a nemzetiségi hovatartozás, hanem szigorúan a szociális hierarchia rendje szabta meg: esténként először a cselédek és a katonák sétálgattak az úgynevezett „koronás”- vagy bakakorzón, később, 21 órától, szigorúan meghatározott etikett szerint a városi vezető réteg képviselői az úgynevezett „ötökoronás”- vagy úri korzón.³

A sajtó, amely általában nacionalista perspektívát tükrözött, ugyan befolyásolta a nyilvánosság összes többi szféráját, de azért a regionális környezetben a „saját” és az „idegen” nemzetiséghez való viszonyulás kérdésében egyáltalán nem jelentette az egyetlen vonatkoztatási pontot. Az inklúzió és exklúzió kölcsönös folyamatának fontos fórumát képezték az egyesületek, amelyek a húszas években az Első Csehszlovák Köztársaság megváltozott politikai keretfeltételei között a nyilvánosság új struktúráját képviselték. A következőkben két dél-szlovákiai város, Komárom és Losonc példáján keresztül mutatjuk be, hogy a csehszlovák-magyar határ meghúzása után e kistérségi kontextusban a nemzeti identitás milyen módon fogalmazódott meg, mit szimbolizált az egyesületi közegen belül, s milyen szerepet játszottak az egyes „nemzeti csoportok” közötti elkülönülési mechanizmusok.

A két világháború közötti korszak kezdetén Losoncnak körülbelül 15000, Komáromnak pedig 20000 lakosa volt; mindkét városban a századforduló táján kezdődött az iparosodás, s az első világháború után mindkettő jobbára marginális határváros lett. Losonc, amelyet dinamikus fejlődésének köszönhetően 1914 előtt Budapest egyfajta elővárosának tekintettek, a város krónikája szerint a kisemberek és az éhes proletárok településévé vált.⁴ A stagnáló periférikus kisvárosnak ez a képe, a maga leépiült iparával, az új központokkal való rossz kommunikációs lehetőségeivel, a munkanélküliek vörös zászlós tüntetéseivel, a magyar beszédekkel és dalokkal, vagy csehszlovák illetve szlovák szimbólumokkal megrendezett nacionalista tüntetéseivel – nos, ez a kép nem teljes. A határok meghúzását követő első két

év sokkja után a helybéli magyarok, szlovákok, zsidók, valamint az újonnan érkezett csehek között élénk társasági élet bontakozott ki, amely sok szempontból az urbánus életstílus legújabb divatját követte, megfelelően mindkét régió „szelektív” modernizálásának.

Egyrészt reggelente a disznópásztor Losonc központján keresztül terelte a lakosok disznóit a mezőre, másrészt viszont ugyanezen utcákon immár automobilon is közlekedtek, esténként pedig a zene szerelmesei gyűltek össze a rádió nyilvános koncertjeire, amelyek a rádió 1925-26-os bevezetése után hamarosan igen népszerűek lettek. Ezekben az években nyílt meg a második mozi, a „Redoute”, továbbá két elegáns kávéház, a „Corso” és a „Slávia”. Az Astoria szalon „nagyvárosi programot” és teadélutánokat kínált, az ifjúság pedig shimmyt, bostont, foxtrotot és tangót táncolt. A szlovák diplomások egyesülete „meeting”-eket és „five-o'clock tee-Party”-kat szervezett.⁵

A sajtó ezeket az urbánus fejleményeket nemzeti szempontok szerint interpretálta. „Mindenkinek megvan, aminek egy városban lennie kell. Van bankjaink, van saját bárunk, megvannak a gépeink az utcák söpréséhez és mosásához, van számos kávéházunk”, állapítja meg az egyik losonci szlovák helyi lap, ugyanakkor kritikusan megjegyzi, hogy mindennek „magyar a máza”.⁶ S a regionális együttműködés minden átfedése ellenére valóban létezett a város összes intézményét – a városi közigazgatást, az iskolákat, az egyházakat, a sajtót, a könyvtárakat és az egyesületeket – megosztó imaginárius magyar-(cseh)szlovák határvonal. E megosztottság persze nem volt teljes, hiszen például Losoncon a két szlovák óvodába és állami népiskolába magyar gyermekek is jártak, holott voltak ilyen jellegű magyar intézmények is (a szülők számára nyilván fontosabbak voltak a szociális és földrajzi aspektusok, mint a nemzetiségiek). A polgári iskolák és a gimnázium szlovák osztályaiba is jártak magyar diákok. Egyfajta szempontból az iskolalátogatást a képzési stratégia és az asszimilációra való hajlandóság indikátoraként kell elsősorban értelmeznünk: a gimnázium szlovák osztályaiban főként állami alkalmazottak és közhivatalnokok gyermekei, míg a magyar részben önálló iparosok, kereskedők és szabadfoglalkozásúak (közülük néhányan szlovák származásúak) gyermekei voltak többségben.⁷

Amíg Komáromban és Losoncon az egyesületi élet 1918 előtt teljes mértékben magyar volt, addig az Első Csehszlovák Köztársaság demokratikus körülményei között nagyjából megfelelt a két város etnikai struktúrájáj-

nak. Az első világháború előtt a 10000-13000 lakosú Losoncon (ahol még 1400 katoná is állomásozott)⁸ 30-50 egyesület működött,⁹ ugyanennyi a 19000 lakosú Komáromban is (amihez még 3500 katonát számíthatunk). Noha mindkét városban laktak szlovákok is (a hivatalos statisztika szerint 1910-ben Losoncon 13%, Komáromban pedig 3% volt a szlovákok aránya), az egyesületi életben kizárólag a magyar nyelvet használták. Amíg a két város vallási szerkezete igen hasonló volt,¹⁰ addig a nemzetiségi összetétel vonatkozásában jelentős különbségek mutatkoztak. Az 1930-as népszámlálás adatai szerint Losonc szlovák-magyar város (60% szlovák és cseh, 28% magyar), ellenben Komáromban az arány éppen ennek a fordítottja volt (64% magyar, 27% szlovák és cseh).¹¹

A városi lakosság etnikai összetételének és az egyesületi közeg etnikai elkülönülésének korrelációját nehéz megítélni.¹² A két világháború között Losoncon mintegy 130 egyesület működött¹³, amelyek közül egynémely magyar egyesület – csakúgy, mint Komáromban – az Osztrák-Magyar Monarchia idején végzett tevékenységét folytatta, s néhányuk ugyan megszűnt, de számos új is alakult. Losonc esetében az összes egyesület mintegy háromnegyedénél csak fenntartásokkal állapíthatunk meg valamiféle etnikai jelleget – az elnevezésük, az egyesületben használt nyelv, vagy pedig a helyi sajtóban megjelent híradások alapján.¹⁴ Komárom egyesületeinek etnikai megoszlásáról az ottani rendőrkapitányság becslése áll rendelkezésünkre, amely szerint a magyarság 64%-os aránya mellett az egyesületek 50%-át tudhatta magáénak, míg a 27%-nyi csehszlovák 30 %-ot. A hatóságok a magyar oldal több, egyesület alapítására irányuló kérelmét a magyar irredentizmus terjedésétől való félelmükben megtagadták. Jelentősek voltak még az etnikailag vegyes (szlovák-magyar), illetve a zsidó csoportosulások (előbbi 19%, utóbbi 8%)¹⁵ – egyébként néhány nemzsidó elit klubnak és munkásegyletnek is voltak zsidó tagjai.

A komáromi és losonci egyesületek esetében az identitás-képződés mechanizmusainak, valamint a „nemzeti” identitás észlelésének és szimbolizálásának, a belső szerkezetnek a kérdése mellett a méret kérdése is relevánsnak tűnik, másként szólva: lehetővé tették-e a helyi szervezetek a közvetlen kapcsolatokat, vagy csupán szociális „viszonyokat” közvetítettek? Meg kell jegyeznünk, hogy a komáromi egyesületek több mint egyharmada ötvennél kevesebb tagot számlált, lehetővé téve a személyes *face-to-face* kommunikációt. Ugyanakkor a szervezetek 20%-ában 200-500 tagot regisztráltak, akik

rendszeresen általában nem találkoztak, s személyesen mindannyian nem is ismerték egymást.

A városi egyesületi közélet mennyiségi növekedése és minőségi differenciálódása nem csak a szociális átrétegződés folyamataival függ össze, hanem a politikai pártok és egyesületi központok tömeges mobilizációjával is. Ebben az összefüggésben annyiban fedezhetünk fel intézményes nemzeti vonatkozást, amennyiben a komáromi és losonci szlovák, csehszlovák és etnikailag vegyes egyesületek mintegy 90%-a országos szervezetek helyi fiókszerve volt, amelyek szorosan kötődtek a prágai és pozsonyi (Bratislava, Preßburg) központhoz, ahonnan igen gyakran manipulálták, befolyásolták őket. Csehországból a szlovák kontextusba ültették át a németekkel szemben fennálló etnikai konfliktusok tapasztalatait¹⁶, s így a regionális szinten látens módon többé-kevésbé meglévő etnikumközi ellentétek radikalizálódtak. A legtöbb magyar és zsidó egyesület ugyan szervezetileg önálló volt, de más csatornákon ezeket is érte ideológiai hatás, mint például a magyar politikai pártok helyi csoportjait a Budapesthez fűződő szoros kapcsolataik révén. A zsidó egyesületek némelyike pedig része volt valamelyik országos cionista szervezetnek.

A komáromi és losonci egyesületi élet tehát az államhatalommal és a politikával fennálló, oda-vissza ható viszonyban fejlődött ki. Az egyesületek hatását a városi lakosság identitásának kialakításában éppen ezért nem választhatjuk el az állami és a politikai befolyásolástól. Az egyesületek tevékenysége, retorikája és rituáléja felett szigorúan őrködött a helyi sajtó, a saját nemzetiséghez tartozó éppúgy, mint az idegen. E nyomás számos önkéntes alapon működő szervezet autonóm mozgásterét korlátozta, egyfajta regionális minta szerint beosztva őket a „helyes” nemzeti közösségbe, számukra nemzeti kötelességeket kiosztva. Éves jelentéseikben és ünnepi szónoklatokban nem csak a különféle védelmi szövetségek valamint a „Sokol” tornaegylet illeték magukat „a haza határának hű őrzői” megnevezéssel, hanem néhány szlovák és csehszlovák kulturális- és társaskör is. Az idegenek kirekesztése és az egyletek saját határainak meghúzóása párhuzamosan zajlott: például a szlovák sajtó a magyar asztaltársaságokat, munkás-olvasóegyleteket vagy katolikus legényegyleteket a magyarosítás előretolt bástyáinak nevezte, ugyanakkor a losonci magyar Polgári Kör egy tagja saját egyesületét maga is így jellemezte: „olyan magyar fészkek, amelyben a szlovákoknak nincsen keresnivalójuk”¹⁷.

A regionális kollektív emlékezet konstituálásában az egyesületek jelentős szerepet játszottak, az alkalmazott elemek leginkább nemzeti motívumokra vonatkoztak. A katolikus egyház zászlóavatásain és egyéb ünnepségein Cirill és Metód missziójának kultuszát ünnepelték. Husz János napján Losonc utcáin végigmaszírozott az összes „haladó” – vagyis nem katolikus – csehszlovák egyesület. Október 28-án a Csehszlovákia megalakulása tiszteletére rendezett felvonuláson a hadsereg, az állami hivatalnokok és az iskolások mellett eleinte csak a „Sokol” és az új államhatalmat reprezentáló légiós szervezetek tagjai vonultak föl. Az újonnan alapított csehszlovák és szlovák egyesületek csak valamivel később csatlakoztak hozzájuk, majd a húszas évek végétől a felvonuláson a magyar egyesületek tagjai is részt vettek. Spontán módon minden egyesület – tehát az összes magyar és zsidó szervezet is – részt vett az államalapító elnök, Tomáš Garrigue Masaryk születésnapjának tiszteletére rendezett ünnepségeken.¹⁸

A két városban az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság elleni harc ritualizált emlékezete mindkét nemzeti tábor mentális hozományának része. A komáromi kommunista torna- és énekegyletek éppúgy megkoszorúzták a magyar vöröskatonák sírját, mint ellenségeikét, a csehszlovák katonakét, mivel érveik szerint ők sem voltak osztályellenségek, hanem csak a burzsoázia parancsait hajtották végre.¹⁹ A komáromi és losonci magyarok kollektív emlékezete ezzel szemben inkább a magyar államalapító, Szent István ünnepnapja (augusztus 20.), illetve az 1848-49-es szabadságharc emléknapja, március 15. körüli vitákban szilárdult meg. A magyarok nem ünnepelhetek az utcákon és köztereken, így ezen alkalmakból csak az egyesületekben és a templomokban gyülekezhetnek. Egy idő után – a hivatalos tilalom, de sok magyarnak a Csehszlovák Köztársaság iránti egyre növekvő lojalitása miatt is – lassacskán eltűntek a templomokból a magyar zászlók, egyre kevesebbszer énekeltek a magyar himnuszt. A harmincas évek elejétől a bizonyos értelemben második magyar himnusznak számító Kossuth-nótát sem énekeltek már – igaz, a komáromi helyi rendőrkapitányság e tényről azzal magyarázza, hogy a nótát elterjesztő cigányzenekarokat a vendéglátóhelyeken jazz-együttesek váltották fel.²⁰

A kollektív identitást a ruházatkódás útján is kifejezték: egyesületi uniformissal, vagy cserkészegyenruhával, a hozzátartozó tipikus kalappal és bottal. A társaságbéli hölgyek (inkább a magyarok, a szlovákok kevésbé) bálokon és táncrendezvényeken népviselettel mutatták ki nemzeti hovatartozásukat.

Ugyanezen okokból polgári körökben demonstratív módon népdalokat és nemzeti dalokat énekeltek, néptáncokat és nemzeti táncokat jártak. A Trianon-jelvények és a magyar nemzeti színek viseletét megtiltották – a rendőrség regisztrált minden magyar nemzetiszínű, piros-fehér-zöld étlapot, koszorúra kötött szalagot, s virágcsokrot, amely fehér virágokból, zöld levelekből és piros masniból állt. Az „Ébredő Magyarok” titkos irredenta szervezet tagjai állítólag hegyesre vágott pofaszakállt viseltek.²¹

Ezeknek a mechanizmusoknak a segítségével a kollektív azonosság tudat a teljesség igényével fellépő ideológiává vált. Komáromban és Losoncon a szlovák öntudat a két világháború között a magyar és a cseh polgárokkal való szakadatlan konfrontációhoz vezetett. A helyi sajtó a határmenti szlovákság nemzeti identitásának kialakítása szempontjából a következőket tartotta tipikusnak és relevánsnak: a multikulturális városok közéletében a szlovák nyelvért (majd annak tisztaságáért) vívott harc, ökonómiai nacionalizmus és a „Svoj k svojmu” (Mindenkinek a magáét) mozgalom szóbeli propagálása, s végül az 1914-es határokat visszakövetelő magyar revizionizmus elleni fellépés. Szorgalmazták, hogy mindez a „nemzeti” egyesületek életének is váljék részévé.

A szlovák nacionalizmus 1914 előtt a városi szlovákság gyors asszimilációja miatt identifikációjának fő elemét a paraszti társadalomban és a népi kultúrában kereste. A nemzeti orientáltságú egyesületek Komáromban és Losoncon – legalábbis verbálisan és szimbolikusan – ehhez az örökséghez csatlakoztak. Egyedül a szlovák értelmiségi szervezetek ápolták a dinamikus, modern, városias Szlovákia hagyományoktól eltérő képét, amely szemben áll a letargikus, elmaradott agrárius Magyarországgal. Szélsőségesen cseh- és csehszlovák-ellenesek voltak az autonómiára törekvő Szlovák Asztaltársaságok, amelyek programszerűen helyet biztosítottak soraikban az úgynevezett újszlovákoknak, azaz olyan embereknek, akiket korábban a nemzetiségük nem érdekelt vagy nyíltan Magyarország hívei voltak. Ezek az asztaltársaságok ápolták „a szlovák szót, a szlovák dalokat, a szlovák jótékonytárgyat”. Saját nemzeti ünnepeket tartottak, saját nemzeti himnuszt igényeltek, továbbá a „magyarosító” cigányzene betiltását szorgalmazták.²²

A magyar nemzeti egyesületek fő szándéka ugyanakkor az volt, hogy ébren tartsák a határmegvonással „megcsonkított magyar nemzet” érzetét. A nemzeti küldetésstudattal bíró, privilegizált csoporthoz tartozók kisebbséggé váltak. Az identitásváltás pszichésen lassan, s korántsem törésmenete-

sen ment végbe, hiszen immár egy – magyar szemszögből – társadalmilag alacsonyabban álló csoport vált az „államnemzet” részévé, nevezetesen a szlovákok. Ezzel szemben a cseheket a magyarok egyenrangú, de idegen népnek tekintették.

A belső perspektívából kiindulva azonban csak óvatos következtetéseket vonhatunk le a losonci és komáromi régió etnikumközi klímájáról. Az egyesületi tevékenység nagy részét és az egyesületi élet mindennapi tapasztalatainak döntő hányadát semmiképpen sem a nemzeti ideológia határozta meg. A politikai diskurzus – főként a harmincas években – ugyan valóban egyre agresszívabbá változtatta az etnikumközi viszonyt, s az önkéntes egyesületek is aktív szerepet vállaltak a városi lakosság polarizálásában, ám a működő vegyes nemzetiségű egyesületek aránya (Komáromban 19%) mégis a „nemzeti” korlátokon átlépő együttműködési készségről tanúskodik.²³

Ennek megfelelően az egyesületeknek is volt némi szerepük a régióban a nemzeti táborok közti kommunikáció kialakítására tett számos kísérletben: a Komáromi Rendőrkapitányság 1925. márciusi jelentése „a magyarok bizonyos, a szlovákokkal kötendő barátság irányába tett fáradozásairól” szól. Kiváltképp a különféle szövetkezeteknek voltak vegyes etnikumú szervezetei, s az alapítók között főként a helyi nemzeti egyesületek vezető személyiségeit találhatjuk. A magyar futballklub cseh és szlovák tagokat is toborzott. A nagytekintélyű magyar Jókai Egyesület színházi előadásaira ingyen belépőjegyeket ajándékozott a rendőrkapitányság tisztjeinek, egyik rendezvényükön pedig egy cseh kisasszony egy német és két magyar népdalt adott elő az egyesület elnökének zongorakíséretével.²⁴

Az utóbbi példák azt mutatják, hogy az etnikai korlátok a társadalmi kapcsolatokban megengedik, sőt, bizonyos helyzetekben megkövetelik a határok átlépését; másrészt a határok átlépése igazolja az egyes nemzeti csoportok között regionális keretekben konstituált különbséget, és önelégtelt autark egységeket hoz létre.²⁵ Az etnikai határ másik oldalán álló személyek a saját egyesületben partnerek lehetnek, ugyanakkor a város egyesületi életét kettészelő szimbolikus nemzeti határvonal mögött álló emberek egymás számára idegenek maradtak, és gyakran egymás ellenségeivé váltak.

Fordította: Mesés Péter

JEGYZETEK

- ¹ Štátny oblastný archív (Állami Területi Levéltár, a továbbiakban ŠOBA) Nyitra, Policajný komisariát Komárno, (Komáromi Rendőrkapitányság), 383/1926, Karton 5.
- ² A nyilvánosság kicsi (*encounter*), gyülekezési- és tömegtájékoztatási szektorális tagozódásáról lásd J. Requate, Öffentlichkeit und Medien als Gegenstände historischer Analyse. In: D. Langewiesche: Bürgertum im „langen 19. Jahrhundert”. Geschichte und Gesellschaft, 25, 1999, Heft 1, S. 5-32.
- ³ Národný tý denník, 3/17, 1931. IV. 24, 2. o.
- ⁴ Štátny okresný archív (Állami Járási Levéltár, a továbbiakban ŠOKA), Losonc, Pamätná kniha mesta Lučenec – Losonc város évkönyve, 82. o.
- ⁵ Losonc, Policajný komisariát Lučenec (Losonci Rendőrkapitányság), 1669/1928 prez., Karton 12.
- ⁶ Novohradská strá 4/29, 1926. VII. 22. 2. o.
- ⁷ Š. Rusnák és M. Babjaková (szerk.): Pamätnica Luženského gymnázia 1870-1970. [A losonci gimnázium emlékkönyve 1870-1970], Lučenec, 1970. 62-63. o.
- ⁸ Losoncon 1910-ben a munkavállalók és családtagjaik 45%-a az iparban és a kisiparban tevékenykedett, az 1900 főnél többet foglalkoztató nagyobb üzemek száma kilenc volt. Komáromban a lakosság 33%-a függött az ipartól és kisipartól, tizenegy üzem foglalkoztatt 1200 főnél többet. E. Deák (szerk.): Das Städtewesen der Länder der ungarischen Krone (1780-1918). [A magyar Korona országainak városai, 1780-1918] Wien, 1989, I. kötet: 47-52. o., II. kötet: 512-517. o.
- ⁹ I. Földi: Nógrád megyei egyesületek 1867 és 1918 között, Salgótarján, 1990, 53-67. o.
- ¹⁰ Mindkét város kétharmada katolikus volt (1930-ban Losoncon 60%, Komáromban 65%), hozzájuk csatlakozott mindkét esetben 22% protestáns (ágostai hitvallású és református), továbbá Losoncon 15, Komáromban pedig 10% zsidó. A XIX. század folyamán mindegyik egyház liturgiájának nyelvét magyarosították, a szlovák istentiszteleteket csak 1918 után vezették lassacskán ismét be. Losoncon működött egy neológ és egy ortodox zsidó hitközség, az ortodoxok egyesületeinek nyelve a német volt, a reformközösség egyesületeiben – ahol a tagok jobban hajlottak az asszimilációra – magyarul beszéltek, csak a legfiatalabb generáció (akik közül többen Prágában tanultak) tudott szlovákul és csehül.
- ¹¹ Štatistický lexikon obcí v Republike Československej. III. Krajina slovenská [A Csehszlovák Köztársaság településeinek statisztikai lexikona. III. Szlovákia.] Praha 1936, 34. o.
- ¹² Noha például az 1928-as év elemzett egyesületi listája szerint a második legnagyobb csoportot 1290 taggal „17 szlovák egyesület” alkotta, de facto csak kettő volt ezek közül valóban „szlovák” (a *Szlovák postai dolgozók szervezete* és a *Hviezdoslav önképzőkör*), a többi tizenöt pedig „csehszlovák” (a legionáriusoké, a tisztkéé, az állami hivatalnokoké, a vámosoké, a vasutasoké, a Sokol Tornaegylet stb.).

- ¹³ ŠOKA, Losonc, Policajný komisariát Lučenec, 629/1926, Karton 6. Komárom esetében az adott korszakról hiányoznak a pontos számadatok, de az egyesületek száma nagyjából a losoncihoz hasonló lehet. Egyébként az egyesületek egyharmada mindkét városban szakmai és munkavállalói szervezet, mintegy 17%-uk kulturális és társadalmi szervezet, körülbelül 12% a sport- és tornaegyletek aránya, s a kisebb karitatív, vallási vagy önszegélyező egyletek aránya is nagyjából konstans. Új jelenségnek tekinthetők a diplomások szervezetei, továbbá a védelmi és paramilitáris egyletek. Az egyesületi elv sikerének tanúbizonyságaként szolgál, hogy Losoncban megpróbálták létrehozni egy homoszexuális társaságot is – igaz, a kísérlet botrányba fulladt.
- ¹⁴ Egyrészt nem maradt fenn az összes statútum, másrészt néha egy egyesületben több nyelvet is bejegyeztettek, többek között a „csehszlovák” államnyelvet is, amit az egyesület mindennapi életében bizonyára alig használtak. Egy helyi szervezet vagy egy összállami irányultságú egyesület címében szereplő „csehszlovák” melléknév sem garantálja az adott tömörülés „csehszlovák” jellegét.
- ¹⁵ Mivel az etnikailag vegyes egyesülések száma Losoncban nem ismeretes, ezért csak igen felületes és pontatlan becsléseink lehetnek az egyesületi életről: a városi lakosság 60%-át kitevő „csehszlovákok” az egyesületeknek legalább 50%-át, a 28%-nyian lévő magyarok pedig legalább 15%-át tudhatták magukénak. Ugyanakkor az egyesületek 25%-ának tagsága esetében nem állapítható meg pontosan az etnikai hovatartozás.
- ¹⁶ E. Lipták: Zmeny elit v meštianskej spoločnosti na Slovensku v prvej tretine 20. storočia. In: E. Mannová (szerk.): *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900-1989*, Bratislava 1998, 67. o.
- ¹⁷ *Národný tý denník*, 1930. 9. 19. 2. o.
- ¹⁸ ŠOKA Losonc, Policajný komisariát Lučenec, 1008/1930, Karton 18.
- ¹⁹ ŠOBA Nyitra, Policajný komisariát Komárno, 618/1929, Karton 15.
- ²⁰ ŠOBA Nyitra, Policajný komisariát Komárno, 282/1930 prez., Karton 17.
- ²¹ ŠOBA Nyitra, Policajný komisariát Komárno, 37/1923 prez., Karton 1.
- ²² ŠOBA Nyitra, Policajný komisariát Komárno, 282/1930 prez., Karton 17.
- ²³ ŠOBA Nyitra, Policajný komisariát Komárno, 1291/1928, Karton 12.
- ²⁴ ŠOBA Nyitra, Policajný komisariát Komárno, No. 1008/1930, Karton 18.
- ²⁵ Ch. Uzarewicz és M. Uzarewicz: *Kollektive Identität und Tod. Zur Bedeutung ethnischer und nationaler Konstruktionen*, Frankfurt am Main, 1998, 213. os.

ELENA MANNOVÁ

„... he is a good Slovakian now”

The variation of the national identity in social lives
of two provincial towns in south Slovakia between 1918-1938.

The study examines the problems of national identity in two southern Slovakian provincial towns (Losonc and Komárom) during the first Czechoslovak Republic established in 1918. The research-based study deals mostly with the special life of the provincial towns. The examples shown by the author points out that ethnical bounds permit even demand to overpass them, on the other hand crossing the boundaries proves amid the national groups the differences and brings about the complacent autocratic unity. Behind the other side of the ethnical barriers the persons could have been partners in their own society but the symbolical national barrier will make them strangers, even enemies.

VARGA ÉVA

Beszédek a határon

A szlovákiai és magyarországi határ menti sajtó
1918-1938 között

1. A vizsgált sajtóanyag

A szlovák és magyar határ menti lokális sajtót az 1920 előtti Magyarország három megyéjét érintő térségben vizsgáltuk: Barsban, Hontban és Nógrádban. Közülük kettő a Trianoni Békeszerződések következtében kettészelődött (Nógrád, Hont), mégpedig úgy, hogy Hont térségi központjai a szlovák, míg Nógrádéi jobbra a magyar oldalra estek. A harmadik megye, Bars teljes egészében csehszlovák közigazgatás alá került. Mivel az 1918 őszi első demarkációs vonal képezte a térségben – kisebb eltérésektől eltekintve – a későbbi határokat, a „kettészelődést” a sajtó vizsgálata szempontjából már 1918-tól érvényesnek tekinthetjük.

Az érintett megyék közül Hontban és Nógrádban az 1910-es népszámlálás szerint a lakosság többsége magyar anyanyelvű volt, s Barsban is jelentős volt a szlovákok mellett a magyarok aránya. Ezen kívül még főként németek voltak a térségben (1. sz. Táblázat). A helyi németekkel sem a szlovák, sem a magyar térfél magyar nyelvű sajtója nem, vagy alig foglalkozott, s a magyar oldalon szóba sem kerültek a helyi szlovákok.

1. sz. Táblázat Lakosság anyanyelv szerint a három vármegyében 1910-ben¹

<i>Vármegye</i>	<i>Összes népesség</i>	<i>Magyar</i>	<i>Német</i>	<i>Szlovák</i>	<i>Egyéb</i>
Bars vm.	178500	34,75%	9,73%	54,80%	0,72%
Hont vm.	117256	57,03%	5,08%	36,83%	1,05%
<i>(Selmec és Bélabánya nélkül)</i>					
Nógrád vm.	261517	75,58%	1,20	22,31%	0,91%

A helyi sajtótermékek közül négyet választottunk elemzésünkhöz.² Kettő 1920 után is Magyarországhoz tartozó városban (Balassagyarmat) jelent meg, kettő megjelenési helye pedig 1921 után Csehszlovákiához csatolt térségbe esik (Bars, Honti Lapok). A Bars c. lévai újság olyan vidéken működött, ahol a megye teljes egésze a csehszlovák oldalra került. Az elemzett lapok közül egy a határok megvonása, egy a Magyar Tanácsköztársaság északi katonai visszavonulása körüli eseményekkel párhuzamosan szűnt meg (2. sz. Táblázat). Megjegyzendő még, hogy az 1919 tavaszán/nyarán a lapok átmenetileg más neveken láttak napvilágot.³

2. sz. Táblázat Vizsgált lapok a megjelenés helye szerint

<i>Újság</i>	<i>Kiadás helye 1918-ig</i>	<i>Kiadás helye 1918-ban illetve 1920 után</i>	<i>Kiadás (-tól, -ig)</i>
Nógrád	Balassa-	M.ország,	1918. jan-tól
Vármegye	gyarmat	B.gyarmat	1919. dec. végéig
Nógrádi	Balassa-	M.ország,	1906. –
Hírlap	gyarmat	B.gyarmat	1944. okt.-ig
Honti	Ipolyság	Csehszlovákia,	1911-től
Lapok		Sahy	1918. dec. végéig
Bars	Léva	Csehszlovákia, Levice	1881–1944

2. A határ menti magyar nyelvű sajtó jellegzetességei az 1910-es években és az 1920-as évek elején

Az 1910-es és 20-as években a magyarországi megyei és kisvárosi sajtó a maitól erősen eltérő vonásokat mutatott. E főbb vonásokat az alábbiak szerint foglalhatjuk össze:

- Az 1910-es évek végén, a húszas évek elején a lokális sajtó funkciói a „tájékoztató” mellett többnyire a közélet és társadalmi élet cselekvő szervezésére is kiterjedtek. (Pl. gyűjtések, bálók szervezése és felhívások stb.) Gyakran nem fizetett hirdetések, hanem egyszerű újsághírek buzdították a helyi társadalmi élet eseményeiben való részvételre.
- A lapszerkesztési gyakorlat még viszonylag kialakulatlan volt. Gyakran előfordult, hogy a világpolitika, az országos politika és a lokális események, vagy a helyi színházi premier és a harci tudósítások azonos rovatban kaptak helyet. Másutt nem is különültek el a rovatok, az egyes írások egymáshoz képest „szerkesztetlenül” kerültek az újságokba.
- A vizsgálat induló időszakában még kevés esszézerű és kritika jellegű írással találkozunk. A hírek, tudósítások alig szerkesztett tömege agitatív természetű kommentárokkal váltakozott. A kommentárok és a vezércikkek számos más műfaj (leggyakrabban a klasszikus szónoklat) jegyeit mutatták. A zsurnalisztikai műfajok esetenként csak elméletileg léteztek.⁴ Az általunk vizsgált újságok ugyanakkor kevés és nem túl magas színvonalú szépirodalmat is közzétettek.
- Mindemellett a modern újságírás és lapszerkesztés elemeit illetve a korszerűsége törekvést is megfigyelhetjük néhol. Egyes esetekben színvonalasabb színházi tudósításokkal, kritikára utaló írásokkal is találkozhatunk. Másutt az igényesség jegyében fővárosi irodalmi lapokból találunk átvett részeket vagy ismertetéseket.
- A kisvárosi és megyei sajtó nem értelmezhető a hatalomért folyó harc elsődleges eszközeként. Az eltérő vélemények és attitűdök megjelenésére a helyi sajtónyilvánosságban csupán redukált lehetőség kínálkozott. A demokratikus politikai intézményrendszer – és az ehhez szorosabban kötődő lokális lapok – hiánya képezi ennek egyik fő okát. Előfordul, hogy egy-egy régióban illetve városban csupán egyetlen helyi lappal számolhatunk, mint pl. Hont Vármegyében. Nógrádban ugyan több újság is napvilágot látott, és megindult a sajtónyilvánosság politikai beállítottság szerinti po-

larizálódása, de a nyilvánosság előtt megjelenő eltérő beszédek még nem vettek fel markáns jegyeket és nem feszültek egymásnak.

- Éppen a vizsgált időszakban, a húszas-harmincas években kezdtek az eltérő vélemények lassan más-más sajtóorgánumokhoz kapcsolódni megyei illetve városi szinteken is. E tekintetben – és magának a politizálásnak az értelmezésében is erős különbségek jöttek létre a határ két térfele között.

3. A vizsgált lapok bemutatása⁵

3.1. Honti Lapok

A lap 1911-es indulásakor az 1895-től megjelenő Ipolyvölgyi Hírlap folytatásaként határozta meg önmagát. A Honti Lapok hetente egyszer, szombaton került az olvasók elé, és vélhetőleg a határral kapcsolatos események miatt szűnt meg az 1818. decemberi 28-i számmal.⁶ 1911 és 1918 között az újság deklarált célja „a Hont vármegyei és Ipolysági eseményekről tájékoztatni”⁷ a közönséget.

A lap hasábjain klasszikus vármegyei, „közjogi alapú politizálás” folyt. 1918 őszén a „cseh csapatok” már a közvetlen közelben masíroztak, s mindenki a demarkációs vonalokról beszélt, amikor a Honti Lapok fő témája még mindig a Magyarországon tervezett közigazgatási reform volt. Keményen és teátrálisan védelmezte az újság a hagyományos megyehatárokat és Hont „függetlenségét” más megyékkel, főként Esztergommal szemben. A világháborúnak is csak a szűk értelemben vett lokális konzekvenciái érdekelték, elsősorban az egyre romló gazdasági helyzet és a jótékonykodás. A lap munkatársai az utolsó percig hihetetlennek vélték, hogy sor kerülhet a demarkációs vonal, majd az állandó határ kijelölésére annak minden következményével. Ezzel magyarázható, hogy a vizsgált újságok közül a Honti Lapok kapcsolódott be legkésőbb a határról szóló sajtódiskurzusba.

3.2. Bars

A Bars c. lap 1881-től 1944-ig működött. Csúpan egyetlen incidens zavarta meg megjelenésének folyamatosságát: 1919. június 3-tól 19-ig Bars Megyei Népszava címen került a közönség elé, a lévai Szocialista Párt Lap-

jaként. Ám ebben az időszakban is a Bars „folytatásaként” identifikálta magát. E rövid szakasztól eltekintve a lap politikai elkötelezettségéről nem, vagy csak fenntartásokkal lehet beszélni. A lapot a mindenkori hatalommal szemben mértéktartó lojalitás jellemezte. Szinte az egész vizsgált korszakban „objektivitásra”, „tényszerű” beszédmódok alkalmazására, visszafogottságra törekedett. Ugyanakkor jellemző vonása az a határozott állásfoglalás is, melyet a magyar kisebbségi léttel, a nyelvhasználati és kulturális jogokkal és lehetőségekkel kapcsolatban képviselt.

3.3. Nógrádvármegye

A Nógrádvármegye 1918. január 1-i megjelenése ugyancsak nem előzmények nélküli. 1907. januárja és 1913. decembere között létezett már egy azonos című újság, s a Nógrádvármegye ennek a „reinkarnációjának” tekintette magát. Ám ez a második nekirugaszkodás sem bizonyult tartósnak. 1919 április 16-tól azonos szerkesztőséggel, mintegy a lap újabb variánsaként látott napvilágot a Nógrádi Vörös Újság, hogy azután 1919 júniusától teljesen és minden tekintetben megszűnjön. A lap politikai attitűdjét tekintve némiképp a baloldalhoz közelinek és erősen szociális érdeklődésűnek tűnik. Ez is szerepet játszhatott abban, hogy csak komoly erőfeszítések árán volt képes megjelenni, és hogy az 1919-es kommün bukásával megszűnt.

3.4. Nógrádi Hírlap

A Nógrádi Hírlap 1906-ban Balassagyarmaton jelent meg mint az 1873 óta működő Nógrádi Lapok folytatása. 1906 és 1919 tavasza közt magát „politikai, társadalmi és gazdasági hetilapként” határozta meg. Folytatásaként 1919 április 20. és augusztus 10. között Nógrádi Népszava címen jelent meg újság, mint a helyi szociáldemokrata párt hivatalos lapja. Ezt követően újra Nógrádi Hírlap néven jelenik meg egészen 1944. október 14-ig.

Nógrádban 1918 táján polarizáltabb volt a sajtónyilvánosság a politikai-ideológiai elkötelezettségek mentén, mint a másik két megyében. Talán mégis megköszönhető az a kijelentés, hogy a megyében, illetve Balassagyarmaton ez a lap játszotta a vizsgált időszakban a „vezető sajtóorgánium” szerepét.

4. A megjelent szövegegységek földrajzi vonatkozás, téma és műfaj szerint a vizsgálat kezdő évében

A 3. sz. táblázatból látható, hogy 1918-ban a három megye vizsgált sajtóorgánumaiban megjelent szövegegységekben a földrajzi vonatkozások tekintetében még relatív kis eltérések mutathatók ki.

3. sz. Táblázat Honti Lapok, Bars és Nógrádvármegye 1918-ban. (Lokális vagy országos vonatkozású, Európához, v. más kontinenshez kapcsolható szövegegységek /cikk, hír, stb./ egy lapszámra eső száma.)

Földrajzi vonatkozás	H.L.1918	Bars 1918	NV. 1918
Lokális	27	31,5	29,5
Országos	6	5	7
Eur. v. más kontinens	0,5	1	
Ált. (nem kapcsolható)	0,5		1,5

Téma tekintetében Hontban a kultúra, a Barsban a gazdaság, a Nógrádban a politika áll az élen. A „kulturális témák” csoportjában jelentős számban szerepelnek felhívások és tudósítások, melyekben a helyi iskola, nőegylet, valamelyik ipartestület, vagy más szervezet jótékony célú hangversenyéről, műsoros estjéről stb. esik szó. Ezeknek a szövegeknek nyilvánvaló kapcsolódásuk van a „szociális” kategóriához is.

4. sz. Táblázat Honti Lapok, Bars és Nógrádvármegye 1918-ban. (Átlag egy lapszámra eső szövegegységek száma téma szerint.)

Téma	H.L. 1818	Bars 1918	NV. 1918
Háború	2	2	5
Politika	7,5	11	11,5
Gazdaság	7,5	13,5	7
Kultúra	10,5	3,5	4,5
Tudomány			
Egészségügy		0,5	1,5
Szociális kérdés	2,5	3,5	4
Helyi társadalom	4	2,5	2,5

Műfajok tekintetében mindenütt a hírek, tudósítások és hivatalos közlemények állnak az első helyen. A Barsban több hírrel, a Nógrádvármegyében több kommentárral találkozhatunk. Utóbbi lap a maga kommentárjaival „modernebb újságírást” valósított meg, ugyanakkor direkter politikázást is.

5. sz. Táblázat Honti Lapok, Bars és Nógrádvármegye 1918-ban. (Átlagosan egy lapszámra eső szövegegységek száma műfaj szerint.)

<i>Műfaj</i>	<i>H.L. 1818</i>	<i>Bars 1918</i>	<i>NV. 1918</i>
Hír	17	16	25
Tudósítás	0,5	7	1
Kommentár	2	1	4,5
Esszé			1,5
Kritika, ismertetés			
Novella			0,5
Vers		0,5	
Reklám, hirdetés	14,5	13	5,5

Feltűnően sok reklám illetve hirdetés jellegű szöveggel találkozunk a Honti Lapok hasábjain. Ezek egy részét grafikusán is tálták, sőt esetenként rajzzal megtámogatott szöveggel is találkozhatunk. Nem ritkán fővárosi cégek hirdetik termékeiket a lap hasábjain. Párhuzamosan apróhirdetések is helyet kapnak. A hirdetések meglehetősen sokat elárulnak a mindennapokról: a speciális tetűporok, melyeket a harctéren szolgálók után küldeni ajánlanak, vagy az emberi „fogyasztásra is alkalmassá tehető takarmányt” reklámozó szövegek plasztikus leírását adják a régióban uralkodó állapotoknak.⁸

6. A lokális sajtó jellegzetességei a két térfélen

1918-ban még több volt a szemléleti azonosság a vizsgált lapok között. Gyakorlatilag épp a határral és az új helyzettel foglalkozó diskurzus során jöttek létre markáns különbségek a két térfél közti sajtóban.

Ez a folyamat 1918 őszén vette kezdetét, amikor a demarkációs vonal(ak)⁹ létrejöttek. 1918- 1919 során a határral kapcsolatos sajtóbeli be-

széd változásai mind a két térfélen a lokális helyzethez és a helyi eseményekhez kapcsolódtak.

A húszas évek elejétől a „határkérdés” politikai diskurzusbeli funkcióját a szlovákiai magyar nyelvű sajtóban a kisebbségjogi, nyelvhasználati és iskolügyi kérdések vették át. A határral a maga tényszerűségében foglalkozó cikkek eltűntek, s előkerültek a határmegvonás következményeként létrejött megváltozott, és ekkorra már tudomásul vett állapotokról és a magyarok érdekeinek érvényesítéséről szóló témák.

Az iskola és az oktatásügy az 1919-38 közti időszakban végig a „megmaradásért folytatott harc” terepe és szimbóluma volt. A magyar tannyelvű iskolák felszámolása elleni fellépés illetve a lévő gimnázium magyar tannyelvűségéért, később párhuzamos osztályok felállításáért indított küzdelem kitűnően tükrözi a szlovákiai illetve a közép-szlovákiai magyarok pillanatnyi szerveződési képességét, lehetőségeit, a hatalomhoz való viszonyát és érvrendszerét. E tekintetben éles váltások 1925-26 táján, majd a harmincas évek közepén mutathatók ki.

A húszas évek közepére kétnyelvű párbeszéd alakult ki a szlovákiai sajtónyilvánosságban, melynek egyik pólusát a szlovák nyelvű kijelentések, másikat a tiltakozó magyar nyelvűek tették ki. A nyíltszíni vitának volt egy „kvázi résztvevője” is: a magyarországi magyar nyelvű sajtó. Egy olyan „hármás” beszéd jött létre, melyben:

- A szlovák résztvevők gyakran nem is az érintett szlovákiai magyar nyelvű, hanem az anyaországi diskurzusra reagáltak. Utóbbi ebben a témakörben (is) a szlovákiai magyar nyelvű sajtótól eltérő érvrendszerrel és álláspontokkal dolgozott, bevonásuk a diskurzusba pedig az ellenétek elmélyítésének eszközévé vált.
- A szlovák orgánumok a szlovákiai magyarok jogairól szólva álláspontjukat az anyaországi és a szlovákiai magyar diskurzus érvrendszerét alaposan összemossa fejtették ki. Az összemosások és csúsztatások jól szolgálták a hevesebb támadásokat.
- A szlovákiai magyar nyelvű lokális sajtó, mint a legérintettebb orgánum, fokozott vehemenciával állt ki az érdekek védelmében, többnyire tudomásul véve és akceptálva az adott kereteket.

Bár ebben a diskurzusban közvetlenül az iskolákról, a nyelvhasználatról és hasonló kérdésekről esett szó, valójában végig ott lappangott a határ kérdésköre. A három résztvevő pedig e tekintetben eltérő álláspontokat

képviselt, ami a látszólag kevésbé érzékeny témák heves interpretációiban is tükröződött. 1937-1938-ig jellemző volt, hogy a határtéma nyíltan nem került szóba, sőt, mintha törekvést láthatnánk nyíltszíni megjelenésének elkerülésére.

Az „ők” a sajtóinterpretációkban kevésbé egyértelmű kategória. A diskurzus szintjén a helyi magyarok elhatárolódása a szlovákoktól az első pillanattól kezdve meghatározó elem. Ennek mértéke és mikéntje azonban az idő előrehaladtán függvényében finom és változatos mintázatokat mutat. A Barsban azt láthatjuk, hogy az elhatárolódást és ellenérzéseket az első lévai bevonulás alkalmával a „térbeliség” szempontja árnyalta. Az „ők” és az új személyekkel szembeni distancia legalább annyira szólt a „szlovák” mivoltnak, mint a „kívülről jött új hatalomnak” és a helyi szokásokat nem ismerő és számos tekintetben nem akceptáló fellépésnek. Később az „ők” hol a csehszlovák politikai hatalmat, hol a szlovák vezetést, ritkábban a szlovákok közösségét, több esetben egyes érdekcsoportjaikat, vagy azok vezetőit jelentette.

A vizsgált szakasz vége felé (1937-38-ban) a fogalom újabb jelentéssel bővült. A szlovákiai magyarok lassan elkülönítették magukat az „anyaországiaktól” is, így az utóbbiak is „ők”-ké váltak. A folyamatot megnyitó első lépéseket a magyarországi diskurzus tette meg azzal, hogy a visszacsatolással kapcsolatban erős distanciát tartva emlegette a szlovákiai magyarokat. Az anyaországi országos és lokális sajtót, egyre fölényesebb és bántóbb beszédmód jellemezte e témakörben, s ez a szlovákiai sajtóra érezhető hatást gyakorolt.

A szlovákiai magyarok csoportképződésében a szlovákoktól és az „anyásoktól” való elhatárolódás tehát egyaránt fontos szerepet játszott. A kétféle elkülönülés más-más időpontban vált igazán markánsná.

Az iskolaiügyi diskurzusban maguk az iskolák eleinte úgy tematizálódtak a szlovákiai magyar nyelvű sajtóban, mint a helyi magyarok által létrehozott saját tulajdon, amelyben a tulajdonosnak – függetlenül attól, hogy tulajdona mely állam területére esik – joga van birtokán saját megszokott tevékenységét folytatni. 1925 után ezt a megközelítést egy politikaibb indíttatású érvrendszer váltotta fel, mely már nyelvi, történeti, etnikai alapon létrejött nagyobb közösségekről, ezek hagyományairól, kisebbségi jogokról stb. szólt. A határ tehát ekkorra már úgy tematizálódott, hogy „tudomásul

vesszük a határok létezését, de ha a csehszlovák lakosság részét képezzük, akkor ezen az államhatáron belül követeljük alapvető jogainkat.” A harmincas években ezen az alapon néhányszor felbukkant a csehszlovákiai többi kisebbséggel (ukránok, németek) való azonosulás egy-egy eleme is.

A Barsban a határok kijelölését követően (egészen 1938-ig) megfigyelhető a regionális jelleg megőrzésére való törekvés. 1920 után rövid ideig jellemző attitűdje volt a lapnak, hogy igyekezett úgy tenni, mintha a határok nem is léteznének. Miután ez a stratégia működésképtelennek bizonyult, a regionalitás átértelmeződött, a sajtóban megjelenő írásokban a „mi, barsi, vagy lévai magyarok” helyébe egyre inkább a „mi szlovákiai magyarok” lépett. A cikkek gyakran a szlovákiai magyarok vagy a közép-szlovákiai magyarok nevében íródtak, és ez sok esetben egybeesett a címzettekkel. Másutt a címzettek a csehszlovák, vagy speciálisan csak szlovák politika, közigazgatás stb. szereplői. Folyt tehát egyfajta „üzengetés” is. Ki kell azonban emelni, hogy a húszas évek közepétől a szlovákiai magyar sajtó és az ott folyó diskurzus már elsődlegesen a szlovák politika részét képezte és akként is határozta meg önmagát. Az üzengetés tehát „belső ügy” volt.

Az iskolák mellett az egész 1918-tól 1938-ig tartó időszakban folyamatosan napirenden volt a szlovákiai magyar népességarány kérdése. A „statisztikai háború” más témáknál nyíltabban vetette fel a határ kérdését. A statisztika a tényyszerűség, tudományosság és megingathatatlanág látszatát kelti, ezért minden körben előszeretettel alkalmazták állítások bizonyítására és követelések alátámasztására. Az egymás ellen feszülésnek ez a metódusa azonban elsősorban az országos lapok hasábjain zajlott. Regionális terepen a nyíltszíni ütközet csak visszafogottan jelent meg. Az országos lapokban folyamatosan jelenlévő és mindennél meggyőzőbb érvként feltüntetett népesség-statisztikák a Bars hasábjain, mint „magyar és szlovák nyelvű iskolások aránya”, vagy a „magyar gimnazisták létszáma” stb. kerültek elő. A statisztika-háború tehát redukáltan és lokális adatokkal dolgozott, ám fontos részét képezte a kisebbségi védekezési stratégiának.

1937-38-tól azután már a helyi sajtóban is hangot kaptak az „országos statisztikák”, mint a határról és kisebbségi magyarságról szóló politikai érvek. Sokszor egyéb üzenetek is kapcsolódtak hozzá. Az 1937-38-as időszakban például központi kérdésként jelenik meg, hogy a szlovákiai

magyarság körében megindultak bizonyos fogyási és asszimilációs folyamatok. A magyar népességszám csökkenéséért elsősorban a vegyes házasságokat és a némely faluban tapasztalható „egykezést” teszik felelőssé, mondván, ezt a folyamatot meg kell állítani.

Az ilyen típusú kijelentések az 1937-38-ban meginduló újfajta diskurzus részét képezték, melyben sajátos párbeszéd alakult ki a helyiek és az anyaországiak között. A fentiekhez hasonló kijelentések ugyanis Magyarországról indultak ki és az „anyások” kicsit megrovó hangú üzenetét közvetítették a szlovákiai magyarok felé: „nem állatok kellőképpen helyt az elmúlt években”.

A Bars hasábjain előbb csak halvány utalások jelentek meg. Később a hangnem némiképp érdekesebb lett, de az ilyenfajta „támadási kísérleteket” nem követte semmilyen reakció. Azonban még egy darabig napvilágot láttak azok az írások is, melyek a „helyiek” másfajta nézeteit tükrözték. Létrejött a két fél között egyetlen lap hasábjain az egymás melletti párhuzamos, de eltérő beszéd.

A szlovákiai magyar nyelvű sajtóban csak fokozatosan váltotta fel az anyaországi sajtóviszhang primátusa. 1937 második felében már a helyi események interpretációját is gyakran az anyaországi sajtóból jól ismert magyarkodó attitűd jellemezte. Vélhetőleg a sajtó belső életében már a magyar bevonulást jóval megelőzően végbement a „hatalomváltás”, az „anyás” nézetek elfoglalták a sajtónyilvánosság terepeit.¹⁰ Ettől kezdve a diskurzus nem szólt másról, mint a magyarok összefogásának szükségességéről, a magyar múlttól, jelenről és jövőről, valamint a magyar érdekek sérelméről. Lapszámonként csak egy-egy írás ébresztette fel az olvasót a visszacsatolás-várás okozta eufóriából: egyenlőre a konkrét napi élet még szlovák irányítással folyik.

A magyar bevonulással foglalkozó írásokban a szlovákiai magyarság globális és sérelmi-hatalmi szemléletű megjelenítése mellett halkan és nyomaiban ugyan még 1938-ban is jelen van a „mi”, szlovákiai magyarok” ellenhatásként talán politikai felismerésből fakadó és önkéntesen vállalt lokális szemléletmód is. 1938 őszén, a bevonulást követően aztán a szlovákiai lokális magyar nyelvű sajtó szinte minden korábbi jellegzetessége felszámolódott.

A magyarországi határ menti lokális sajtóban a demarkációs vonalak megállapítása után a megyén belüli települési (pl.: Dejtár!) és a balassagyarmati városi helyzet tematizálódott „határkérdésként”. 1918 és 1920 között

a határrendezés, a csehszlovák fegyveresek mozgása, valamint a magyar kommun katonáinak ki- és bevonulásai álltak a határról szóló beszéd váltásainak centrumában.

A nógrádi sajtó már az 1918. december 23-i demarkációs vonal kijelölését követően erősen sértett attitűdöt képviselt. Erre az adott konkrét okot, hogy a csehszlovák csapatok a megállapított vonalat átlépvé bevonultak Balassagyarmatra és csak kétheti megszállás után, január 29-én sikerült őket távozásra kényszeríteni. A helyi lapokban a „cseh megszállás” elleni erős tiltakozás és szembenállás tapasztalható.¹¹ A tiltakozás érvrendszerében a „jogra és igazságra” való hivatkozás mellett helyt kapott a „megszálló csehek” meglehetősen kedvezőtlen színben való feltüntetése is.¹² Nem azonosítja őket a sajtó a szlovákokkal, akik továbbra is a „mi tótjainkként” szerepelnek, és akik még egy darabig úgy jelennek meg, mint akik „felvilágosító munka által a vágyott határkoncepcióknak megnyerendők”.

A Vix-jegyzék 1919. március 20-i közzétételét követően felerősödött a nógrádi határdiskurzus legjellegzetesebb eleme: az „elcsatolástól”, illetve a tartós csehszlovák megszállástól való félelem. A rettegés kellő érveket szolgáltatott a rövid ideig „Nógrádi Vörös Újság” néven megjelenő orgánium számára is a kommun és a Vörös Hadsereg támogatására.

A félelem gyorsan kitermelte a maga elképzeléseit az ellenségről. 1919. január táján még csak „a csehek” képezik a rettegés és gyűlölködés tárgyát. Az év tavaszán megjelenő interpretációkban már az egész világ áll szemben Magyarországgal. A helyi lapok beolvadnak az országos gyűlölet- tematikába, kialakítják, illetve felveszik a határkérdéssel kapcsolatos irredenta érvrendszert és hangnemet.

Ekkorra már a Nógrád vármegye c. lap megszűnt, így csak a Nógrádi Hírlapra (és háttérként a többi, magyar oldalon közzétett sajtótermékre) hagyatkozhatunk. Az 1920-as békefeltételeket és ennek részeként az északi határok végleges kijelölését a sajtó megrendülten interpretálta. Ám világosan érezhető a megkönnyebbült sóhaj amiatt, hogy Balassagyarmat, valamint a megye déli részei az „anyaországnál” maradtak.

A helyzet viszonylagos stabilizálódása után a lokális határtematikának egyre kisebb jelentősége lett. Az új attitűdre éppen a lokalitástól, és a helyi tapasztalatoktól való elszakadás, egyfajta „globális magyar” szemléletmód volt jellemző. 1920-tól egyáltalán nem jutott szerep az immár két térfélen lakók egymásról és közvetlenül egymástól szerzett kölcsönös tapasztalatai-

nak. Sokkal inkább az országos sajtónyilvánosságot átható sztereotípiáknak, és a határról, mint „globális politikai jelenségről” való beszédnek. Teljes mértékben elvált egymástól az „ők” (szlovákiai magyarok) és „mi” (akik itt maradtunk), az „ott” és „itt”. Meglepően kevés szó esett konkrétan az „odaáti magyarokról” és a „másik oldalról”, mint a helyi hétköznapi és egyéni tapasztalatok szerves részéről. Pedig jól tudjuk, a mindennapokban folyamatos kapcsolatban voltak egymással a két oldal lakói.¹³ A helyi sajtó azonban erről nem vett tudomást. Az olvasó hiányérzetét az „elrabolt területekről”, az „elszakadt testvéreinkről” szóló általános megfogalmazások voltak hivatottak megszüntetni. A mindennapok és a sajtóbeli beszédek egymás ellen feszültek, a diskurzusban az ideológia (politika) győzedelmeskedett a napi tapasztalatok felett.

1937-1938-ban az első bécsi döntésnek a társadalmi nyilvánosság előtti előkészítéseként a magyarországi lokális sajtóban is új témák jelentek meg. Ezek azonban nem vezettek a diskurzusban döntő fordulathoz, inkább csak a tematika bővüléséről és a határtéma gyakoribb és célzottabb felbukkanásáról beszélhetünk. A beszédmód sérelmi elemei erősödtek, és a kijelentések fokozottan telítődtek etikai tartalmakkal és militáns megfogalmazásokkal. Éles váltást tehát nem állapíthatunk meg, az új jelenségeket inkább a korábbiak továbbépítéseként értelmezhetjük.

Magát a terület visszacsatolást már a várakozás időszakában is mint a „gondviselés nyilvánvaló igazságosságát” interpretálták a helyi lapok. Ezzel a nézetrel az országos sajtó is egyetértett, s osztozott a szlovákiai magyar területek és népesség visszatérése felett érzett eufóriában is. A magyarországi és jelesül a Balassagyarmat környéki iskolákban, falvakban, egyesületekben zajló ünnepélyes előkészületekről számos hír és tudósítás jelent meg. Az ország – és Nógrád is – a várakozás lázában égett, ám a készülődés csak az ünnepegekről és a „jeles napokról” szólt, s alig találni utalást arra, hogy ezek elmúltával, hogyan rendeződnek majd át a mindennapok.

A lokális sajtó interpretációiban a „mi” (magyarországi magyarok) és a „ti” (szlovákiai magyarok) a korábbiaknál élesebben elvált. Az „odaátiakra” az anyaországi sajtóban szemmel láthatóan „a kisgyerek” szerepét osztották. „Mi, szerencsések keblünkre ölelünk benneteket, szerencsétleneket” „Mi, akik tudjuk, mire van szükségetek, majd megmondjuk nektek is”, „Ha majd

visszatértek, rövidesen olyanok lehettek, mint mi vagyunk és úgy élhettek, mint mi” – sugallják a megfogalmazások, melyek már az előkészületek során is irritálóak, lenézőek. Az új diskurzus során a beszélő felek a korábbiaknál is élesebben elkülönültek „anyaországiakra” és „helyiekre”. A politikai palettán markánsan megjelent a törekvés a két fél helyének kijelölésére mintegy megelőlegezve azokat a konfliktusokat, melyek később a valós terepeken is létrejöttek.

7. Nyelvi sajátosságok

Az 1918-19-es esztendőben a magyar nyelvű sajtóra a viszonylagos nyelvi egységesség jellemző, az egyes lapok közt nem érzékelhető nyelvi tekintetben jelentős különbség. (A Hont nyelviileg pongyolább, a Bars igényesebb, de azonos fogalomkészlettel, szókinccsel, azonos mondat szerkesztési eljárásokkal stb. él.) A csehszlovák csapatok első, majd második lévai bevonulását követően azonban a két térfél sajtójában nem pusztán eltérő beszédmódok jelentek meg, hanem nyelvi tekintetben is megkezdődött a szétválás.

A magyar oldalon a helyi sajtóban jellemzővé válik a határ „globális” politikai jelenségként való kezelése, a lokális szempontok és naponta megélt helyzetek figyelmen kívül hagyása. A határral és a „másik oldallal” kapcsolatos publicisztikában egyre tágabb teret kap a nacionalista és militáns sérelmi barokk. A „harci jelleg” fő megnyilvánulási terepe a szóhasználat és képalkotás.

A szövegstruktúrák gyakran emlékeztetnek a klasszikus értelemben vett szónoklatra, és az ettől eltérő szerkezetűek is előszeretettel alkalmaztak bevált szónoki fogásokat (költői kérdések, fokozások, ellentétek stb.). Szembetűnően gyakran előfordul, hogy nincs, vagy alig van információ a különböző zsurnalisztikai szövegekben, és sokszor pusztán érzelmi elemek és nyelvi panelek gyűjteményével találkozunk.

A harmincas évek közepétől a militáns beszédmód egyre tipikusabbá vált (ezt a diktatórikus berendezkedés mellett az első bécsi döntést követő katonai tevékenységgel párhuzamos jelenségként értelmezhetjük.) A szövegekre a felfokozott tónus, a túlzások, párhuzamok és ellentétek, az emocionálisan túlfűtött mondatpanelek jellemzőek.

A szlovák oldalon ettől eltérő jelenségeket tapasztalhatunk. A Bars gyakorlatilag már 1919. július 27-től felvett egy viszonylag lojális, tárgyilagos-ságra törekvő hangot. A lap megtartása érdekében a lapszerkesztők különösen eleinte szükségesnek tartották a közlésre szánt információk szelektálását.¹⁴ A szituáció és benne a Bars helyzete idővel stabilizálódott. A folyamat során, s annak szerves részeként a lap elsősorban az iskolákkal kapcsolatban meginduló harc szócsöveként értelmezte a maga és a szlovákiai magyarok helyzetét. A húszas évek közepéig-végéig nem, vagy csupán minimálisan érezhető hangvételén az anyaországi hatás.

A szlovákiai magyar nyelvű sajtóra komoly felelősség hárult annak a kérdésnek az eldöntésében, hogy mely szlovák helynevek, tisztségnevek és egyéb szavak átvétele szükséges a továbbiakban, s hogy az átvett szavak milyen helyesírással lássanak napvilágot. A látszólag pusztán nyelvi kérdés politikai jelentés hordozójává is vált.

Például a „tót”, mint melléknév és mint főnév (népnév) problémákat okozott a szlovákok által súlyosan pejoratívnak tartott jelentéstartalma miatt. A szó igen gyorsan eltűnt a lap hasábjairól, átadva helyét a „szlováknak” és a „slováknak.”

1919 augusztusában olvashatunk először szlovák tisztviselőről úgy, hogy a tisztsége is szlovákul van megnevezve, ám magyar helyesírással: „zsupán”. Nem sokkal később már találkozunk ennek a szónak szlovák helyesírás szerinti változatával is (zupan) és a kettő sokszor egyetlen szövegen belül is változtatja egymást. A szó magyar toldalékokkal ellátott alakjai is változatos formákat mutatnak. (Pl. a város zsupánja, de: találkoztak a upan-nal.)

Még nagyobb a keveredés a „csehszlovák” szó helyesírásával kapcsolatban. Több lapszámban egyetlen oldalon találkozhatunk a következő változatokkal: Cseh-szlovák, Cech-slovak, Cech-szlovák, Ceh-slovák. Láthatólag mind a szóhasználat, mind a helyesírás tekintetében még évekig nagy a zavarodottság. Csak a húszas évek második felére alakul ki viszonylag egyezményes szokás e tekintetben.

A lapok tanúsága szerint a harmincas évekre a határ két térfele közt már markáns nyelvi (főként szóhasználati) eltérések mutathatók ki. Megindult tehát az elkülönülési folyamat a határ két téréfélén élő magyarok közt ebben a tekintetben is. A nyelvi folyamat nem pusztán a hétköznapi különbségeire utal, hiszen fontos szerepe volt a szlovákiai magyarok csoportképződésében is.

A viszonyok 1937–1938-as változásával a Magyarországon meglévő jellegzetes beszédmód elemei a sajtó szintjén egyre inkább átszivárogtak. Egyébként ebben az időszakban rendszeresen „üres helyek” jelentek meg, jelezve, hogy egy-egy cikket a cenzúra nem engedett megjelenni. Ettől eltekintve a korábbi szlovákiai magyar sajtót hirtelen ugyanazok a jegyek jellemezték, melyek addig csak az anyaországi lapokban voltak fellelhetők.

E gyors és látványos változás teljessé tételéhez azonban még szükség volt a szerkesztőség megváltoztatására is. Ami a „csehszlovákiai elnyomatás” húsz éve alatt nem következett be, azt ekkor az anyaországiak egy pillanat alatt végrehajtották: a politikai és közigazgatási hatalomátvétel mellett átvették az ellenőrzést a sajtó, a leghatékonyabb nyilvános orgánium fölött is. Novembertől¹⁵ kezdve a Bars az anyaországi szellemi és nyelvi hatások szinte teljes kiszolgáltatottjává vált.

JEGYZETEK

- ¹ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. Évi Népszámlálása, Budapest, 1912.
- ² Az egyes lapok adatait ld. a mellékletben.
- ³ Ld. Melléklet
- ⁴ Vélhetőleg az iskolai (főként a gimnáziumi) tananyag- és elvárás rendszer volt a kiindulópontja annak a szemléletnek, mely a „műveltséget” „klasszikus” latin alapú tudás- és képességelsajátításként értelmezte. Ez szivárgott át a hírlapírói gyakorlatba is oly módon, hogy az újságszövegek klasszikus retorikai fogásokat, fordulatokat tartalmaztak.
- ⁵ A lapok bemutatásához az Országos Széchenyi Könyvtár katalógusain kívül felhasználtam:
Praznovszky Mihály: *Nógrád Megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1846–1978*. Balassi Bálint Megyei Könyvtár 1983. *A Magyar sajtó évkönyve* (szerk.: Sziklay János és Szász Menyhért) 1937 és 1938. Olay Ferenc: *A magyar sajtó és az utódállamok 1919–1928*. Bp. 1929. *Újságírók almanachja* (Szerk.: Szöllösi Zsolt) Bp. 1935. Wünsch Frigyes: *Sajtóalmanach*. Bp. 1931. *Pest megye sajtóbibliográfiája 1794–1975*. (Szerk.: Békés József.) Szolnok, 1977.
- ⁶ 1992-ben a Honti Lapok újra indult. Az újság a mai napig identitás-szimbólumként is funkcionál.
- ⁷ Ld. a beköszöntő cikket az 1911-es „megújuláskor”.
- ⁸ A lokális sajtó reklám és hirdetés típusú szövegeiről külön tanulmány készül.

- ⁹ Az első demarkációs vonal 1918 novemberében jön létre, a „másodikát” december 6-án illetve 23-án erősítik meg deklaráltan is. Ez a Magyar Tanácsköztársaság hadseregének északi előrenyomulása során felszámolódik. A visszavonulással párhuzamosan a korábbival azonos határt jelölnek ki, mely minimális korrekcióval az 1920-as határoknak felel meg.
- ¹⁰ A lap impresszuma alátámasztja ezt a feltevést. A csehszlovák engedélyszám 1938 áprilisában eltűnt és helyette magyar nyelvű szöveg jelent meg: „A hírlapbélyeg használatát a pozsonyi postaigazgatóság engedélyezte....szám alatt. Felvevő postahivatal: LÉVA.” Az 1938. november 20-i lapszámtól ez is eltűnik, hogy azután 1938. december 4-én a helyén megjelenhessen: „Ára: 20 fillér”. Nem sokkal később deklaráltan lecserélődnek a munkatársak.
- ¹¹ 1919. január 15-én a „cseh megszállásról”, január 31-én a „csehek kiveréséről” számolt be a lap. (Maga az esemény 29-én történt.)
- ¹² Ennek módszerére jellemző az érintettek negatív erkölcsi tulajdonságokkal való felruházása és a cselekedetek ironikus interpretációja. Ld. 1918 dec. és 1919 január-februári lapszámokat.
- ¹³ A témával bővebben foglalkoztunk a kutatás során. Eredmények egyelőre kézirat formában állnak rendelkezésre.
- ¹⁴ A Barsot azonban 1919 végén mégis megkísértette a megszüntetés réme. A december 7-i szám meglehetősen tárgyilagos hangnemben közölte, milyen feltételekhez kötötte „Slovensko teljhatalmú minisztere” a további működést: „Lapunk felelős szerkesztőjével hivatalosan közölte...1. A szerkesztő köteles nyilatkozni, hogy a lap milyen elvi álláspontot foglal el a Csehszlovák Köztársasággal és a csehszlovák egységgel szemben” (SIC!). 2. Állampolgárságot bizonyító és egyéb hatósági bizonyítványokat kell bemutatnia két héten belül. 3. Húszezer cseh korona biztosítékot kell letétbe helyeznie. 4. Tilos magyarországi ügyekkel vezető helyen és részletesen foglalkoznia. Az ilyen híreket csak a „külföld” rovatban közölheti nem feltűnő módon és röviden. Ezen kívül felhívták a szerkesztő figyelmét, hogy ugyan előzetes cenzúra működik, ez azonban nem zárja ki, hogy sajtóvétséget követhessen el, amelyet messzemenően üldözni fognak. (Bars 1919. december 7. 2. old.)
- ¹⁵ Ld. Bars 1938. Nov. 10.

ÉVA VARGA

Talks on the Border

The Press Between 1918-1938 on Border of Hungary and Slovakia

The author analysed the local press of 3 counties on the border of Slovakia and Hungary before 1920 namely Bars, Hont and Nógrád. In consequence of the Trianon Treaty two of them namely Nógrád and Hont were divided in such a way that the centre areas of Hont became Slovak territories while the most part of Nógrád became Hungarian ones. The third county got under the Czechoslovak administration.

According to the study the editing practice between 1910-1920 was not developed and the public sphere was not segregated, politically contrasted, while by the 30's, on the two sides of the boundaries one may demonstrate strong differences in the language usage. In this regard, the separation process started to appear between the ethnic Hungarians living the two sides of the borders. This process does not only refer to the differences in everyday life, but it had an important role in forming an ethnic group of Hungarians in Slovakia.

After the changes in 1937-38 the typical elements of the Hungarian idioms filtered through the press.

KISEBBSÉGI MAGYAR PÁRTOK KORMÁNYZATI SZEREPBEN

SZARKA LÁSZLÓ

A szlovákiai Magyar Koalíció Pártjának kormányzati szerepvállalásáról*

Bevezető megjegyzések

Csehszlovákiában és Szlovákiában a kisebbségek kormányzati részvétele mindig is kivételt erősítő szabálynak számítottak: az Első Köztársaságban (1919-38 között) az 1920-as évek második felében, igen rövid ideig és csak kisebbségi német miniszterei voltak a prágai kormánynak, az 1969-ben létrejött föderációs rendszerben pedig Dobos László alig egy évig tartó tárca nélküli minisztersége mellett néhány súlytalan magyar kommunista kormányzati megbízatása jelentette a nemzetiségi kirakatpolitika csúcsteljesítményeit. Az 1989. évi fordulatot követően a Független Magyar Kezdeményezés a Nyilvánosság az Erőszak Ellen nevű szlovák mozgalom keretei között jutott kormányzati pozíciókhoz, de a mozgalom felbomlása után és a pártalakulások előrehaladtával a kisebbségi magyar pártok kormányzati bevonása teljes mértékben alárendelődött az önálló állam létrejöttét követően felerősödött nacionalista érdekérvényesítésnek.

Ezért kisebbségtörténeti szempontból kétségkívül igen fontos új fejleménynek tekinthető a Magyar Koalíció Pártjának kormányzati szerepvállalása az 1998. szeptember 25-26-i parlamenti választásokat követő szlovákiai kormányalakításban. Ennek a félidejénél tartó kormányzati ciklusnak a tanulságait tehát érdemes mélyebb elemzésnek alávetni, hiszen a „kisebbség = örök ellenzékiesség” képlettel való szakítás, a közös kormányzati fele-

* Készült a Külügyminisztérium Stratégiai Tervezési Főosztálya számára összeállított szakértői anyag alapján.

lősség vállalása, a kisebbségi érdekvédelem szempontjainak a kormányzati feladatokkal való vegyítése a nyilvánvaló előnyök mellett komoly kisebbségpolitikai kockázatokkal is jár.

Az MKP kormányzati részvételéről az elmúlt két évben egymástól homlokegyenest eltérő értékelések születtek. A szlovákiai magyar közvélemény, mi több, az MKP tagjainak, alapszervezeteinek egy része is arra a következtetésre jutott a 2000. év folyamán, hogy a Dzurinda-kormányt alkotó koalíción belül kialakult feszültségek, bizalmatlanságok miatt fel kell vetni a kormányból való kilépés lehetőségét. A szlovákiai kormányzati munkára egyre inkább jellemző határozatlanságot a koalíciós partnerek igen gyakran a kisebbségi magyar érdekek háttérbe szorítására próbálták felhasználni, ami tovább nyomatókosította a kilépés mellett érvelők argumentációját.

Az MKP legfontosabb követeléseinek (a magyar szempontokat érvényesítő közigazgatási reform, az egyetemi képzés magyar tannyelvű intézményi bázisának megteremtése, a kisebbségi nyelvhasználati jogok összhangba hozatala az európai kisebbségi és regionális nyelvi charta szellemiségével, valamint a nevesítetlen mezőgazdasági földek községi tulajdonba adása, a kisebbségi nyelvhasználati jogokat szavatoló törvények, rendeletek elfogadása) terén mutatkozó koalíciós ellenállás miatt a pártvezetésben is megjelentek a kormányból való kilépés lehetőségét fontolgató hangok.

Az alábbiakban a koalíciós szerződésben, illetve a Dzurinda-kormány programjában rögzített MKP-célok megvalósulását, azaz a kormányzati részvétel kisebbségpolitikai hozadékát elemezzük a 2001. január végi állapotok alapján. Minthogy a szlovákiai kormányzati ciklus a tanulmány megírásakor a második félidején járt, az elemzés jórészt folyamatban lévő politikai döntéseket, törvénytervezeteket, stratégiai elképzeléseket, egyeztetési eljárásokat vizsgál, azaz nem a politikai döntések kimenetelét, lezárt eredményeit kell itt mérlegre tenni, hanem a kormánykoalícion belüli együttműködési lehetőségeket, kompromisszumkötéseket alternatíváit és céljait.

A kormányzati szerepvállalás feltételei

A szlovák demokratikus pártok úgynevezett Kék Koalíciója és a három szlovákiai magyar párt koalíciója 1997. december 2-án és 3-án megállapodásokat kötött az 1998. évi választási évben kívánatos együttműködés alapelveiről. Fontos kiindulópontja volt az együttműködés alapelveit rögzítő nyi-

latkoznak, hogy az 1992. évi alkotmány felemás fogalmazásával szemben a szlovák pártok elismerték, a Szlovák Köztársaság nem csupán a szlovák nemzet állama, hanem minden állampolgáré. Jóllehet a szlovák pártok ezzel együtt eredetileg azt is követelték volna, hogy a magyar pártok ismerjék el a szlovák nemzetnek az önálló Szlovákia kikiáltásában tetet öltött nemzeti önrendelkezési jogát, ettől a kívánságuktól végül elálltak, de kompromisszumos megoldásként az MKP-t arra kényszerítették, hogy a közös kormányzás idejére mondjon le az etnikai elvű területi autonómia követeléséről.¹

Az 1998. szeptemberi választások ugyan a Mečiar vezette Demokratiszlovákiaiért Mozgalom (HZDS) győzelmét hozták, a Kék Koalícióban tömörült szlovák pártok azonban eleve elutasították a vele való együttműködés lehetőségét. A látszólagos patthelyzet miatt elhúzódtott a kormányalakítás, amit a szlovák Demokratikus Koalíció (SDK), a Polgári Egyetértés Pártja (SOP), a Demokratikus Baloldal Pártja (SDL), valamint a Magyar Koalíció Pártja (MKP) intenzív koalíciós tárgyalásokra használt fel. A tárgyalások eredményeképpen elkészült koalíciós szerződésben az SDL nyomására az MKP kormányzati szerepvállalását az alábbi három feltételhez kötötték: az 1997. decemberi ellenzéki együttműködési nyilatkozatban rögzített elv alapján az MKP-nak le kellett mondania az etnikai elvű területi autonómia célkitűzéséről, az önálló magyar egyetem megalapításáról, valamint az 1945-1946. évi beneši dekrétumok felülvizsgálatának igényéről.

Emellett a koalíciós szerződés azt is rögzítette, hogy Bős-Nagymaros kérdésében Szlovákia kormánya tudomásul veszi a Hágai Nemzetközi Bíróság ítéletét, nem kezdeményezi a magyar tannyelvű iskolák tannyelvének megváltoztatását, és a koalíciós pártok Rudolf Schustert, a Polgári Egyetértés Pártjának (SOP) elnökét jelölik a köztársasági elnöki tisztségre.

Az MKP szerepvállalását, részvételét a Dzurinda-kormányban tehát részletes koalíciós szerződés szabályozta. A három előfeltétel megfogalmazásával és beiktatásával a szlovák koalíciós partnerek, közülük is elsősorban az SDL képviselői, megpróbálták a magyar párt mozgásterét eleve beszűkíteni.² Ma már el lehet mondani, hogy az MKP tárgyalóküldöttsége komoly taktikai hibákat követett el, amikor hagyta magát belekényszeríteni ebbe a helyzetbe. Igaz, a feltételek mögött meghúzódó valóságos problémákat – a beneši dekrétumoknak a rendezetlen földtulajdonban jelentkező

negatív utóhatásait, a magyar tanárképzés Romániához, Jugoszláviához és Ukrajnához képest is rosszabb helyzetét vagy éppen a regionális önkormányzatok kérdését – fokozatosan mégiscsak sikerült a politikai viták centrumába állítani. Ezzel együtt az első másfél év politikai eredménytelenségéhez igen nagy mértékben hozzájárult az említett feltételekben megfogalmazott gyanú, miszerint az MKP-t alapvetően csak a magyar autonómia ördögi tervének megvalósítása foglalkoztatja.

Pedig maguk a szlovák pártok is tisztában voltak azzal, hogy a kormánypártoknak a mečiar korszak felszámolására a parlamentben minősített többségre lesz szükségük, különösen a kétharmados törvények, mindenkéltől a kormányprogramban szereplő alkotmánymódosítások parlamenti elfogadásakor, hiszen a Dzurinda-kormány legelemibb célkitűzésének, azaz az uniós csatlakozási folyamatban kialakult hátrányos helyzet felszámolásában az MKP kormányzati bevonása nélkül elméletileg sem lett volna semmi esélyük a sikerre. Mindehhez tehát az MKP kormányba való bevonása megkerülhetetlen volt, s ezért a koalíciós szerződésben kitartóbban kellett volna ragaszkodni ahhoz, hogy a zsarolás-ízű és nacionalista színezetű baloldali előfeltételek ne kerülhessenek be annak szövegébe. A három feltétel közül egyiket sem volt helyes úgy elfogadni, hogy a mögöttük meghúzódó tartalmi kérdések megoldására nem rögzítettek konkrét, kisebbségbarát alapelveket, terveket, intézményeket. Ennek megfelelően, az elveszített kezdeményezési lehetőségeket mintegy pótolva az MKP kormányzati pozícióit elsősorban azokon a területeken kívánta felhasználni, ahol erre a koalíciós szerződés, illetve a kormányprogram lehetőséget kínált: főként a mečiar korszak kemény centralizáló állammodelljének leépítését célzó közigazgatási reform előkészítésében, a regionális önkormányzati struktúra kiépítésében, a helyi önkormányzatok gazdasági és kulturális pozícióinak megerősítésében, a demokratikus kisebbségi politika és kultúra intézményrendszerének megteremtésében és megerősítésében, a kisebbségi kultúrák költségvetési finanszírozási rendjének kialakításában, a dél-szlovákiai magyar lakta régiók sajátos gazdasági, szociális, környezetvédelmi gondjainak enyhítésében stb.

A koalíciós szerződésnek megfelelően az MKP jelöltje (Csáky Pál) kapta meg a kisebbségi ügyekért és a regionális fejlesztésért felelős *miniszterelnöki* posztot, valamint a környezetvédelmi (Miklós László) és az építésügyi tárcát (Harna István). Államtitkári szinten van az MKP képviselve az építés-

ügyi, a munka-, szociális és családtügyi, a földművelésügyi, valamint a pénzügyi tárcánál. A két magyar miniszter saját hatáskörében magyar nemzetiségű hivatalvezetőt nevezett ki, ami gyakorlatban a magyarországi közigazgatási államtitkári szerepnek felel meg. A kormányzati struktúrában nem sikerült elérni, hogy az oktatási és a kulturális minisztériumban a kisebbségek ügyeivel önálló államtitkárság foglalkozzék. A parlament egyik alelnöki pozícióját Bugár Béla, az MKP elnöke tölti be, A. Nagy László irányítja az emberi jogi és kisebbségi, Farkas Pál pedig a pénzügyi bizottság munkáját.³

Az MKP kormányzati célkitűzései és a kormánykoalícióon belüli ellentétek

A nemzeti megújulás programjaként megfogalmazott és 1998. november 19-én elfogadott kormányprogram a Mečiar-korszak negatív bel- és külpolitikai örökségének felszámolásán túl azt tűzte ki célul, hogy Szlovákia stabil, európai értékrendeknek megfelelő, jóléti állammá váljék, amely gyorsított ütemben kikerülhet az előző periódus külpolitikai elszigeteltségéből. Ennek érdekében az 1992. évi alkotmány módosítását, a gazdasági, politikai élet törvényi újraszabályozását, a társadalmi értékek tiszteletét garantáló jogintézmények bevezetését helyezte kilátásba.

Az alkotmányos változások céljaként a polgári szabadságjogok megerősítését, a hatalmi ágak tiszta szétválasztását, valamint a szociális biztonság szavatolását jelölte meg. Emellett súlyt helyezett a köztársasági elnök közvetlen megválasztásának előkészítésére, a regionális önkormányzatok kialakítására, valamint a kisebbségi és emberi jogokat biztosító törvények elfogadására, a kisebbségi kulturális intézmények önálló jogi személyiségének visszaállítására.⁴

A Dzurinda-kormány mögött álló koalíciót névlegesen ugyan „csupán” négy párt, az Szlovák Demokratikus Koalíció – Slovenská Demokratická Koalícia (SDK), Demokratikus Baloldal Pártja – Strana Demokratickej Lavice (SDL), A Polgári Egyetértés Pártja – Strana Občianskeho Porozumenia (SOP) és az MKP alkotja, az 1998. évi mečiar választójogi törvény-módosítás nyomására a Szlovák Demokratikus Koalícióban társult „anypártok” (Kereszténydemokrata Mozgalom, Demokratikus Unió, Demokrata Párt, Szociáldemokrata Párt) közötti belső ellentétek, érdekütközések hamarosan felszínre kerültek. Hasonlóképpen sok vitára adott okot a koalíci-

ós szerződésben az SOP számára fenntartott köztársasági elnöki jelöltállítási jog, valamint az SDL és az MKP közötti permanens véleménykülönbség és vita.⁵

A belső véleménykülönbségek közül az MKP szempontjából a legsúlyosabb gondot a kormányprogram ütemezett végrehajtása érdekében megfogalmazott prioritások közül a következő kérdések jelentették: az úgynevezett nevesítetlen földek hovatarozásának problémája, a kisebbségi nyelvhasználati jogokat szabályozó törvény előkészítése, az anyanyelvi oktatás lehetőségének bővítése.

Ezekben a kérdésekben elsősorban a baloldali párttal, de a többi koalíciós partnerrel szemben sem sikerült elfogadtatni a magyar megoldási javaslatokat, tervezeteket. Mindezen meddő viták miatt az MKP vezető tisztségviselői többször is válaszüthöz jutottak, amikor is válaszolniuk kellett az alábbi kérdésekre: mi a haszna a kormányzati szerepvállalásnak, hogyan lehetne hatékonyabbá tenni a kormányzati részvételt, miként lehetne az MKP választói által sürgetett lépésekre sort keríteni, meddig szabad bent maradni a kormánykoalícióban?

S minthogy az ellenzéki pártok is folyamatosan hevesen bírálták a kormányt és – Schuster államelnök közreműködésével – 2000 novemberében sikerült népszavazást kicsikarniuk az előrehozott választásokról, a kormánykoalíció pártjai megállapodtak abban, hogy a kormány önértékelést készít első kétéves tevékenységéről. Ennek előkészületeként, kiindulási pontjaként minden koalíciós párt elkészítette a maga kormányzati önértékelését. Az értékelés alapjául azoknak a kormányzati prioritásoknak a vizsgálatát, esetleges módosítását választották, amelyeket a kormányprogram időarányos teljesítése érdekében a kormány működésének négy évére elosztva a kormányprogrammal egyidőben kijelölt.

A koalíciós pártok egymás közötti vitái, az SDL ingatag magatartása (a Mikuláš Dzurinda kormányfővel szemben kezdeményezett ellenzéki bizalmatlansági indítvány szavazásakor a baloldali párt elnöke, Jozef Migaš, a Szlovák Nemzeti Tanács elnöke a miniszterelnök ellen szavazott), valamint az SZDK fokozatos erodálódása, a miniszterelnök által 2000 novemberében megalapított SZKDÚ (Szlovák Kereszténydemokrata Unió) sajátos parlamenti és kormánykoalíciós helyzete szinte megkerülhetetlenné tette a kormánypártok önvizsgálatát.

A kormány 2000. november 8-án tárgyalta meg az egyes koalíciós pártok által elkészített önértékelő anyagokat. Az alábbiakban az MKP önértékelését tükröző anyagok – Csáky Pál miniszterelnök-helyettes kabinetirodájának, Bugár Béla pártelnöknek, az MKP miniszteri klubjának értékelései – valamint a kormányértékelésről beszámoló sajtóközlemények alapján próbáljuk megrajzolni a legfontosabb értékelési szempontokat.⁶

A Csáky Pál által felügyelt kormányzati munkáról készült értékelés abból indult ki, hogy a kormány regionális és kisebbségi politikájában sikerült kedvező intézményi változásokat beindítani. Így például 1998. december 2-án létrejött a kormány közigazgatási tanácsa, a Demokrata Párt által jelölt Viktor Niňanský személyében kinevezték a közigazgatási reformokért felelős kormánybiztost, 1999. augusztus 18-án elfogadták *A Szlovák Köztársaság közigazgatásának decentralizációját és modernizációját célul kitűző nemzeti programot*. Ennek legfontosabb célkitűzései alapvetően egybeestek az MKP által szorgalmazott változtatásokkal. A közigazgatási reform nyomán 2002-ig létre kellene hozni a regionális önkormányzatokat, szét kellene választani az állami és az önkormányzati közigazgatási jogköröket és költségvetési forrásokat, korrigálni kellene az 1996. évi mečiarri közigazgatási reform elhírbázott döntéseit, s meg kellene felelni az Európai Unió regionális politikai előírásainak.

A kisebbségi politika terén 1998 végén megalakult az emberi és kisebbségi jogokért felelős miniszterelnöki iroda, a kormányhivatal emberi jogokért és kisebbségért felelős főosztálya, a parlament emberi jogi és kisebbségi bizottsága, a kulturális minisztérium szekciója és az oktatási minisztérium főosztálya. A pozsonyi kormány 1999. április 14-én létrehozta a Csáky Pál elnöklete alatt működő kisebbségi tanácsot, amelyben csak a kisebbségi képviselők, illetve a tanács elnöke és alelnöke rendelkeznek szavazati joggal. Vincent Danihel személyében a kormány kormánybiztost nevezett ki a roma ügyek koordinálására, s azonkívül több kormányzati programot dolgozott ki a romakérdés kezelésére.

A kormány gyorsított eljárással módosította az államnyelvtörvény kisebbségek szempontjából sérelmes rendelkezését a kétnyelvű bizonyítványok betiltásáról. Részlegesen és új, átfogó törvényi rendezésig terjedő érvennyel rendezte a helyi és járási iskolatanácsok kompetenciáit. A kormány sikeresen megelőzte a kassai magyar Thália Színház anyagi összeomlását, s egy viszonylag jelentős összeggel hozzájárult a Színház épületének fel-

újításához. A szerény pénzügyi lehetőségekhez képest sikerült újrateremteni a kisebbségi kulturális intézmények költségvetési támogatásának rendszerét, igaz, alaposan elmaradva az 1994 előtti támogatások összegétől. Így például a Csemadok a kormány 1999. június 16-i döntése értelmében a rendelkezésre álló 2,8 millió koronából 1,9 milliós támogatásban részesült 1996–1997 folyamán. Az egyes kisebbségi kulturális intézmények visszanyerték önálló jogi személyiségüket, amelytől a harmadik Mečiar-kormány fosztotta meg őket.

A kormány 1999. június 23-án törvénytervezetet fogadott el a kisebbségi nyelvek használatáról, s azt a legalább 20 százalékban kisebbségek által lakott szlovákiai települések listájával egészítette ki. A parlament által 1999 júliusában elfogadott 1999/184. számú törvényt az MKP – a párt parlamenti képviselői által benyújtott valamennyi módosító javaslat elutasítása, illetve a kormány által benyújtott törvénytervezet megcsonkítása miatt – nem támogatta.^{6a}

Nemzetközi téren a Dzurinda-kormány már 1998. november 24-én megállapodott a budapesti kormánnyal az alapszerződés kisebbségi rendelkezéseinek végrehajtását ellenőrző vegyesbizottság létrehozásáról, amelyben helyet kaptak az érintett két kisebbség képviselői is. A vegyesbizottsági munka eddig jórészt a kölcsönös ajánlások megfogalmazásában merült ki, az ajánlások végrehajtása, s annak számonkérése érdekében előbb-utóbb szükségessé válhat a bizottsági munka szerkezetének újrarendelése, átalakítása.

A Dzurinda-kormány 1999. évi összességében pozitív mérlegéhez képest a 2000. évben már jóval több a negatívum. Ennek okát Bugár Béla a koalíciós pártokon belüli belső problémák, viszályok elmergesedésében, a kormányi és a parlament együttműködésében megmutatózó ismétlődő zavarokban, valamint a koalíciós partnerek közötti feszültségekben jelölte meg. Az MKP több ízben is felvetette egyes kormánytagok felelősségét, de nyíltan idáig csupán Pavol Koncoš földművelésügyi miniszter távozását vetették fel a párt képviselői. Bugár a szlovák kormány 2000. november 9-i ülésén kritikai értékelésében rendkívül taktikusan nem a kisebbségi sérelmekre hivatkozott, hanem az integrációs törekvések szempontjából kulcsfontosságú törvények, döntések késlekedésére, a közigazgatási reform lelassulására, a munkanélküliség, illetve a közpénzek kezelésében mutatkozó katasztrófa-közeli helyzetekre. Összegzőképpen az MKP elnöke leszögezte: „A Magyar Koalíció Pártja teljes mér-

tékben tisztában van felelősségével a kormánykoalíció stabilitásáért és a Szlovák Köztársaság demokratikus fejlődéséért. A kormánykoalícióban való további működését a korrekt és partneri kapcsolatok alapján képzeli el, úgy, hogy a kormány a Szlovák Köztársaság kormányának programját teljes egészében, nem pedig részlegesen valósítja meg.⁷⁷

Az MKP miniszteri klubjának értékeléséből szintén az olvasható ki, hogy a kormány második évében a kormányprogramban szereplő kisebbségpolitikai prioritások végrehajtása lelassult, illetve a reméltnél jóval nehezebben halad előre. Az alábbiakban az MKP kormányzati szerepének megítélését alapvetően befolyásoló két nagy területet, a kisebbségi jogok érvényesülésével szorosan összefüggő oktatási-kulturális területet, illetve a szlovák nemzetállam demokratikus modelljének kialakítása szempontjából döntő jelentőségű közigazgatási-regionális szférát tekintjük át. Elsősorban azt vizsgáljuk, mennyiben képes az MKP a kormányzati pozíciókat a kisebbségi közösség érdekeinek védelmébe állítani, miközben természetesen ügyelnie kell arra, hogy a kormányprogram egészének, prioritásainak megvalósítását összhangba kell hoznia a magyar közösség érdekképviseletével.

A kisebbségi nyelvi jogok és az oktatási-kulturális intézmények

Az MKP-nak mind a koalíciós szerződésben, mind pedig a kormányprogramban sikerült kiemelt prioritásként megfogalmaztatnia az 1995. évi szlovák államnyelvtörvény után szabályozatlanul maradt kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozó törvény előkészítését és elfogadtatását. Ez annál is könnyebben ment, mert a kisebbségi nyelvtörvényt az EU kisebbségi főbiztosa több ízben is Szlovákia integrációjának legfontosabb politikai előfeltételei között említette. Jóllehet az MKP-nak már 1999 tavaszán készen volt az önálló törvénytervezete, a többi koalíciós párt ellenállása, fenntartása miatt a kormány úgy döntött, hogy készüljön egy kormánytervezet, amelyet azután benyújtottak a parlamentbe. Az MKP számára a kormánytervezet több szempontból is elfogadhatatlannak bizonyult: részben azért, mert az államnyelvről szóló törvény szellemisége és több sérelmes rendelkezése is érvényben maradt, részben pedig azért, mert sem az oktatásügy, sem pedig a közigazgatási nyelvhasználat terén nem sikerült teljes áttörést elérni.

A törvény ugyanis valójában csupán a közigazgatási szervekkel való kapcsolattartásra leszűkített „hivatalos érintkezésben” szabályozza a kisebbségi nyelvhasználatot. Komoly nyelvhasználati hátrány forrása a törvénynek az az áldemokratikus intézkedése, amely szerint a hivatalos érintkezésben az adott település lakói csak az esetben használhatják helyben, a járási, illetve a kerületi székhely hivatalaiban saját anyanyelvüket, ha a szóban forgó településeken és járási, illetve kerületi központokban a kisebbség arányszáma eléri a 20 százalékot.

Minthogy a mečiarri és a készülő új közigazgatási reform kerületi, illetve megyei felosztása szerint nincs, illetve nagy valószínűséggel nem lesz legalább 20 százalékban magyar kerületi, megyei székhely, a magyar nyelvű hivatalos érintkezés csak a helyi, illetve az új közigazgatási reformmal megszűnő járási szinten érvényesülhet. A „hivatalos érintkezés” szűkített értelmezése miatt más állami és közhivatalokban, közintézményekben (posta, biztosító, bank, közlekedési vállalatok, kulturális intézmények) stb. a törvény nem biztosítja a kisebbségek anyanyelvhasználatát. Rendkívül súlyos jogsérelem forrása a közokiratok továbbra is kötelező szlovák nyelvűsége, a polgári szertartások (esküvő, temetés stb.) nyelvének szabályozatlanul hagyása. A törvény tehát igen csekély mértékben felel meg a szlovákiai magyar közösség igényeinek, sőt több vonatkozásban is a mindennapokban kialakult, jelenlegi nyelvhasználati gyakorlattól is elmarad. A szabályozatlanul maradt, illetve felemás módon rendezett területekre vonatkozóan a kormány tervezi a törvénymódosítás kezdeményezését, de az azóta eltelt másfél évben ennek semmilyen jelét sem tapasztalni. Időközben elkészült a kisebbségi nyelvtörvény végrehajtásáról szóló belügyminisztériumi végrehajtási rendelet, amely pontosan meghatározza a hivatali, közigazgatási anyanyelvhasználat, illetve kétnyelvűség feltételeit.⁸

Mindezek ellenére a magyar nyelvnek a hivatali érintkezésben való használata a törvény elfogadása óta eltelt időben kezd felerősödni: akadnak olyan járások, ahol a magyar vezetés alatt álló járási hivatalokban már megjelentek a kétnyelvű nyomtatványok, anyanyelven készült beadványok, a hivatali épületek külső és belső feliratai, útbaigazító táblái több helyen már szintén kétnyelvűek. A csallóközi, mátyusföldi vagy a gömöri, felső-bodrogközi magyar régiók kerületi székhelyein (Pozsonyban, Nagyszombatban, Nyitrán, Besztercebányán, Kassán) azonban a hatszázézes magyar közösség semmilyen nyelvhasználati jogokkal sem rendelkezik.⁹ Az MKP kor-

mányzati jelenléte, presztízse miatt a magyar nyelvűséget a szlovák többségi közvélemény is érezhetően jobban tolerálja: ma már csak elvétve fordulnak elő magyar nyelvű feliratok, községi névtáblák ellen irányuló rongálások, támadások.

A szlovákiai kisebbségi nyelvhasználati jogok kétségkívül elengedhetetlen és kívánatos bővítését szolgálhatná, ha Szlovákia társulna az Európa Tanács által 1992-ben elfogadott regionális vagy kisebbségi nyelvek chartájához. Az EU-integráció egyik politikai feltételeként megszabott társulás elé 2000 telén a pozsonyi kormánykoalíció szlovák pártjai – elsősorban az SDL, az ellenzéki pártok hangos tetszésnyilvánítása mellett – igyekeztek akadályokat gördíteni, nehogy a Charta ratifikációjával a jelenlegi szűkkeblű kisebbségi nyelvhasználati jogokat meghaladó szabályozás alakuljon ki. Az SDE részéről kiélezett kérdést, a kormánydöntés többszöri elhalasztása után Dzurinda miniszterelnök közbeavatkozása nyomán 2001. január 11-én sikerült politikai kompromisszummal feloldani. A szlovák kormány január 17-i ülésén fogadta el a Charta Szlovákiában alkalmazni kívánt rendelkezéseinek listáját, illetve az ehhez csatolt politikai nyilatkozat szövegét. A Charta szlovákiai ratifikálásáról a végső döntést a pozsonyi parlament, a Szlovák Nemzeti Tanács hozza meg.¹⁰

Az MKP-nak nem sikerült az Oktatási Minisztériumon belül Szigeti László államtitkár vezetésével önálló államtitkárság szintjére emelni a kisebbségi oktatásügy irányítását, ami jól jelzi Milan Ftáčnik miniszter (SDL) távolságtartó, etatista magatartását. Ugyanakkor a minisztérium Nemzetiségi Főosztálya 1999-2000 folyamán több részsikert könyvelhetett el. A Mečiar-kormány idején eltávolított magyar pedagógusok, igazgatók egy részét sikerült visszahelyezni állásába. Mások esetében különböző helyi, politikai, személyi okok miatt erre nem került sor, ami sokakban keltett visszatetszést, hiszen a magyar tanárok eltávolítására valamennyi esetben a kétnyelvű bizonyítványok mellett való kiállításuk, illetve a magyar tannyelvű oktatás védelmezése miatt került sor. Sikerült megállítani a magyar tannyelvű iskolák számának további csökkenését, mi több, a két év alatt három középfokú és öt általános iskolát sikerült alapítani. A járási tanügyi szakosztályok élére több járásban is magyar szakembert neveztek ki. Megalakultak a független tanfelügyelői központok, a Minisztérium hivatalos módszerként elismerte és 6 millió koronával támogatta a két szlovákiai magyar pedagógus által kifejlesztett, s nevük alapján

Szkabela-Bóna szlovák nyelvoktatási módszertannak nevezett oktatási programot, illetve annak tankönyvcsomagját. 2000 koratavasán aláírták a magyar-szlovák államközi ekvivalencia-egyezményt a diplomák kölcsönös elismeréséről, s a nyitrai egyetemen megkezdődött a magyarországi pedagógiai főiskolákon végzett pedagógusok kiegészítő képzése. Fontos jelzés, hogy a Szlovákiában is egyre kisebb gyermekszám mellett a 2000/20001-es tanévben 2,5 %-kal több elsőst írtak be magyar tannyelvű iskolákba, mint az előző két tanévben.

Az oktatásügyben a legnagyobb gondot továbbra is a magyar tannyelvű egyetemi tanárképzés, azaz a nyitrai egyetem mellett kialakítandó önálló magyar kar problémájának megoldatlansága jelenti: a tárgyalások többször is elakadtak, a kormány elé 2001 elején új alternatív javaslat kerül, amely az egyes tanszékek mellett magyar szekciók létrehozását szorgalmazza, s ezekre támaszkodva jönne létre majd a magyar kar. Ugyancsak nem sikerült elérni a komáromi Kálvin János Teológiai Intézet akkreditálását, ami nagy mértékben megnehezítheti a végzős hallgatók dolgát.

A 2001. évi magyar prioritások között a magyar miniszteri klub elemzése az önálló magyar pedagógusképző kar létrehozását, az Állami Pedagógiai Intézetben és a módszertani központokon belül magyar részlegek felállítását tekinti kiemelt feladatnak. Emellett elő kell segíteni a kis létszámú alsó tagozatos magyar tanítási nyelvű iskolák fennmaradását, magyar szakemberekkel kell megerősíteni a tanfelügyelő központokat, s a készülő új közoktatási törvénytervezetben érvényesíteni kell a kisebbségi magyar oktatásügy érdekeit.^{10a}

A Milan Kňaňko vezette kulturális tárcán belül 1998. december 1-jén megalakult a Kisebbségi Kultúrák Főosztálya. Szlovákiában összesen 11 kisebbségi csoportot ismernek el hivatalosan, a támogatásokat közöttük osztják el, ami a legnagyobb kisebbségi közösségre, a magyarra nézve több szempontból is hátrányos, hiszen a 11 közösség közül 5-6 az ezres létszámot sem éri el. A kisebbségi magyar kulturális intézmények egy része közvetlen állami támogatásban részesül (Ifjú Szívek Együttes, a komáromi és a Kassai magyar színházak, a kisebbségi kultúrákkal foglalkozó múzeumok, könyvtárak, a Szlovák Rádió és Televízió magyar nyelvű műsorai. (A két magyar színház átlagosan évi 7-8 millió koronás támogatásban részesül, de az elmúlt két évben a magyarországi támogatásokkal kiegészítve sem lehetett biztosítani a két társulat zavartalan működését.)

A közművelődés terén a legnagyobb gondot a központi magyar múzeum hiánya jelenti: megfelelő pénzügyi háttér nélkül az eddigi javaslatokból, elképzelésekből nem lett semmi: sem új múzeum kialakítása nem kezdődött el, sem pedig a komáromi Duna-menti Múzeum átalakításáról nem született döntés. Az önszerveződés eredményeképpen kialakult magyar könyvtár, a somorjai Bibliotheca Hungarica, valamint a két kutatóintézet (a pozsonyi Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport, illetve a galántai Fórum Társadalomtudományi Intézet) pedig az elmúlt két évben is csupán alkalmi, jórészt pályázati támogatásokban részesült, és mindhárom intézmény meglehetősen mostoha körülmények között működik.

Az amatőr együtteseket, kulturális intézményeket a Kisebbségi Kultúra Célalap 50 millió koronás keretéből támogatják a Nemzetiségi Főosztály mellett működő szakbizottság pályázatokat elbíráló döntései alapján.

Az MKP két szakminisztere, Harna István az építésügyi és Miklós László a környezetvédelmi tárca vezetője az elmúlt két évben komolyabb politikai vagy szakmai kritikában nem részesültek, teljesítményüket a kormány már említett november 8-i ülése is kedvezően ítélte meg: az építési tárca a tervezett 12,5 ezer új lakás átadásával a kormányzati minősítésben a kevés „jeles” érdemjegy egyikét kapta. A kormány saját teljesítményét a négyfokozatú skálán kettesre (magyarországi értékek szerint: négyesre) értékelte. A 2000. évi 22 kormányzati prioritás teljesítését értékelő kormányülésen mindössze az MKP által szorgalmazott két prioritás teljesítését (a nevesítetlen mezőgazdasági földek tulajdonviszonyának rendezését, illetve a magyar tannyelvű pedagógusképzés intézményesítését) minősítették „elégtelen” osztályzattal. Ezeknek a „magyar prioritásoknak”, illetve a velük szemben tanúsított koalíciós, főként baloldali elodázó és negatív magatartásnak természetesen megvan a maga oka. Az MKP okulva a koalíciós szerződésbe iktatott előfeltételekből, a kormánykoalíció alkotmánymódosítási törekvéseinek támogatását szintén három feltételhez köti: a regionális és kisebbségi nyelvi charta szlovákiai ratifikálásához, a nevesítetlen földek közösségi tulajdonba adásához és a nyitrai magyar kar létrehozásához. Az MKP vezetésében 2000 utolsó hónapjaiban konszenzus alakult ki arra vonatkozóan, hogy ennek a kormányprogramban prioritásként megfogalmazott célnak a teljesítésével át lehet hidalni a koalíciós szerződésben vállalt önkorlátozások nyomán kialakult politikai úrt a magyar kisebbségi közösség legfontosabb érdekeinek érvényesítésében.¹¹

Ugyancsak november 8-án látott napvilágot az Európa Bizottság országjelentése, amely távolról sem volt ennyire elégedett a Dzurinda-kormány teljesítményével. A kritikai megjegyzések között a kisebbségi nyelvtörvénynek és végrehajtásának fogyatékoságai is szerepeltek. A legtöbb bírálatot kisebbségi vonatkozásban a szlovák kormány romapolitikája kapta.¹²

A regionális önkormányzatok kérdése

Az MKP kormányzati munkájának a kisebbségpolitika mellett a regionális politika jelenti a másik pillérét. A kisebbségpolitikában az a tény okozza a legtöbb gondot, hogy az MKP önmagát továbbra is mint olyan politikai pártot határozza meg, amelynek a legfőbb célja a szlovákiai magyar nemzeti közösség eredményes politikai érdekképviselése. Ennél fogva a többi kisebbség részéről gyakorta éri az a vád a Csáky Pál által képviselt kormányzati kisebbségpolitikát, hogy az kizárólag a magyarkérdéssel törődik. Pedig a szlovák kormányprogramban és a Csáky-vezette kormányhivatalnak, a Kisebbség és Emberi Jog szekciónak az eddigi működésében a romakérdés jóval nagyobb hangsúlyt kapott, mint bármely más kisebbség ügye.

A regionális politika ettől eltérően látszólag olyan országos ügy, amelynek keretei közt a demokratikus szlovák politikai pártok azonos szintű érdekeltiséggel arra törekednek, hogy a kormányprogramnak megfelelően Szlovákia a mečiari centralista állammodell átalakításával megteremtse a decentralizált kétfokozatú (község, megye) közigazgatási rendszert, amelyben a települési és megyei önkormányzatok jogkörei az eddiginél lényegesen nagyobb közigazgatási területekre terjednek ki. A szlovákiai költségvetésből a jelenlegi alig 5-6 százalékos részesedés helyett az önkormányzatok által kezelt állami pénzforrásoknak közel 18 százaléka, azaz évente mintegy 50 milliárd korona kerülne az önkormányzatokhoz, ami más szóval azt jelentené, hogy a helyben beszedett adóknak közel egyharmada az önkormányzatok kezelésében maradhatna.

A közigazgatási reform Ivan Mikloš miniszterelnök-helyettes irányításával kidolgozott koncepciójában és menetrendjében a legfontosabb alapelvek a közfeladatok ellátásának kormányzati és önkormányzati kettéválasztásával kialakítandó duális modell megerősítése, valamint a közigazgatás fokozatos és radikális „államtalanítása”. Ez utóbbi alapfeltétele a tulajdonjog rendezése, az állami tulajdonból fakadó felelősségek a tulajdonnal együtt való átrü-

házása a községekre, illetve az azok által működtetett gazdasági társaságokra, például a mezőgazdasági földek, az erdőbirtokok, az energetikai, közlekedési infrastruktúrában, az iskola- és az egészségügyben stb.

Az önálló szlovák állam megteremtése óta eltelt rövid hét év során a két Mečiar-kormány (1992–1993, 1994–1998) sikerült ezeket az alapvető reformokat elodázníuk, és mindent elkövettek az etatista modell bebetonozását szolgáló törvények elfogadtatása érdekében. A szlovákiai közigazgatási reform tétje tehát óriási, mert radikális fordulatot jelenthet a szlovák nemzetállam demokratikus irányú átalakítása irányában. A kormány regionális stratégiáját összegző anyag abból az alapfeltevésből indul ki, hogy a nyugat-európai fejlődéshez hasonlóan a posztkommunista országokban is „folyamatban van a nemzetállam szuverenitásának fokozatos korlátozása, egyrészt az európai uniós szerződésben foglaltak által, másrészt a belpolitikai jogi rendszerekbe való beavatkozás lehetősége által”. A dokumentum érványában fontos szerepet kap az európai regionalizálódás folyamata, amely a stratégiai anyag szerzői szerint „az integráció következő szakasza, reakció a nacionalizmusra, de a modern állam válságára és az fejlesztési források kérdésére” is.¹³

2000. június 28-án komoly változások történtek az 1999 augusztusában elfogadott alapelvekben és menetrendben. A közigazgatási reform kormánybiztosának, Viktor Niňanskýnak az előterjesztése alapján a kormány úgy döntött, hogy Szlovákiában az állami és a az önkormányzati régiókat 12-12 megye megteremtésével úgynevezett szimmetrikus modell keretében hozzák létre. A mečiar-i közigazgatási reform keretében létrehozott nyolc kerület és 79 járás helyett az új tervezet a kétszintű közigazgatási modellben tizenkét megyére kívánja felosztani Szlovákiát. A dél-szlovákiai magyarok lakta részek közül a csallóközi-mátyusföldi régiót ez az új tervezet is a nagyszombati, illetve a nyitrai megyék közt kívánja felosztani, míg a nógrádi-gömöri régióban – a kassai megyéhez sorolt rozsnýói járás nélkül – önálló megye létrehozását javasolja. A felső-bodrogi, Ung-vidéki magyar régiót pedig az egész kelet-szlovákiai részt felölelő zempléni megyéhez sorolja a tervezet.¹⁴

Az MKP, amely az 1994. január 8-i komáromi önkormányzati tanácskozáson elfogadott dokumentumokban megfogalmazott programot magára nézve ma is kötelezőnek tartja, rövid időn belül kidolgozta önálló javaslatát, amely tizenharmadik megyeként az 53 százalékban magyarlakta Duna-

menti regionális egység megteremtését javasolja. Ezzel egyrészt meg lehetne előzni azt, hogy a természetes regionális összetartozás alapelve a csalóközi-mátyusföldi régióban csorbát szenvedjen, másrészt a kiugróan nagy népességű nagyszombati és nyitrai megyék a többi tervezett megyéhez hasonló nagyságú lakossággal rendelkeznének. (A tervezett megyék 450 ezres átlagos lélekszámhoz képest a két ominózus megye a maga 714, illetve 717 ezer lakosával messze megelőzi a sorrendben őket követő zsolnai megyét). Az MKP miniszterei a júniusi kormányhatározat minisztertanácsi vitájában nem álltak ki az MKP elképzelései mellett, ráadásul a szavazáskor Miklósi László másik két magyar minisztertársa tartózkodása ellenére a határozat mellett szavazott.¹⁵

A szlovákiai kormánykoalíción belüli feszültségek – az SDE elnökének az ellenzék irányába való politikai nyitást szorgalmazó lépései, a miniszterelnök által alapított új párt parlamenti súlytalansága és egyéb tényezők – miatt egyre nehezebben elképzelhető, hogy a közigazgatási reform előkészítésében az MKP-nak sikerül megváltoztatnia a szlovákiai magyarság szempontjából kedvezőtlen elképzeléseket. Azok az elképzelések pedig, amelyek a javasolt megyehatárok mellett a regionális választásokat szabályozó törvény módosításával, a kompetenciák méltányos elosztásával próbálják az MKP ellenérzéseit csökkenteni, elfogadhatatlanok a magyar párt vezetői számára.¹⁶

2001 első negyedében mindenféleképpen eldőlt, mit tud az MKP megvalósítani regionális önkormányzati elképzeléseiből, képes lesz-e meggyőzni koalíciós partnereit arról, hogy azokat a természetföldrajzi, etnikai adottságokat, amelyeknek a figyelembevétele az európai regionális politika alapelvei közé tartozik, nemcsak a szlovák lakta régiókban illik és kell betartani, hanem Szlovákia egész területén. Az elemzői pozíciót a megfigyelői magatartással felcserélő szerző két ok miatt kételkedik ennek lehetőségében. Egyrészt a szlovák politikai közvélemény mindenfajta magyar túlsúlyú regionális alakzat létrejöttét szeretné eleve kizárni a politikai lehetőségek közül, s e tekintetben minden szlovák politikai párt hálával gondol a mečiarri közigazgatási reformra, amelynek atyja, az államalapító exkormányfő annak idején brutális őszinteséggel kifejtette: az új közigazgatási területi felosztás kiemelt dél-szlovákiai célja a magyar kisebbségi autonómia törekvések végleges leszerelése. A mostani közigazgatási reform előkészítői e tekintetben hűséges követői az államalapító politikusnak, s maga Viktor Ni űnaský,

a közigazgatási reformmal megbízott kormánybiztos is kijelentette a Szlovák Rádió 2001. január 12-i délelőtti egyenes adásban sugárzott Kontakt Stúdió című műsorában, hogy azért nem támogatja az MK által szorgalmazott úgynevezett komáromi megyét, mert ő maga sem akar „Szlovákia sír-ásója” lenni.

Másrészt az MKP-t a kormányon belül a baloldal folyamatosan zsarolni tudja a dél-szlovákiai települések határaitban igen nagy mennyiségben található nevesítetlen földtulajdon rendezetlen helyzetével, illetve a magyar tannyelvű felsőoktatási intézmény lebegtetésével. Ugyanakkor az MKP kormányból való kilépése teljesen ellehetetlenítené a Dzurinda-kormány integrációs erőfeszítéseit, nagy valószínűséggel eleve megakadályozná demokratikus pártok 2002. évi választási esélyeit egyedül biztosítani képes alkotmánymódosítást. S ami a legrosszabb a megjósolható következmények között, hogy mindezekért a kudarcokért a kormánykoalíció eddigi legstabilabb tényezőjét, az MKP-t tennék felelőssé Szlovákiában és esetleg az Európai Unió körökben.

Kormányzati szerepvállalás és kisebbségi érdekképviselet

Minden félsiker, kudarc ellenére, az MKP kormányzati szereplése nem olyan negatív és eredménytelen, mint ahogyan azt a szlovákiai magyarok körében és Magyarországon is gyakran értékelik. A kormányalakításnál a baloldali koalíciós partner által kikényszerített önkorlátozó előfeltételek, s az azóta is gyakran tapasztalt ellenmozgások ellenére az MKP miniszterei, államtitkárai, a tárcák kisebbségi főosztályai, s hasonlóképpen a parlamenti klub, és a bizottságok magyar tagjai, valamint a járási, kerületi hivatalok MKP által delegált vezető beosztású tisztviselői igyekeznek a magyar közösség javára hasznosítani kormányzati, illetve hivatali helyzetüket, beosztásukat. Sikerült stabilizálni a magyar tannyelvű közoktatási rendszert, újra működésbe hozni a – szlovákiai magyarok többsége által radikális reformra érettnek mondott – Csemadokot, működési és pályázati támogatáshoz juttatni a magyar közösség kulturális intézményeit.

A kormánykoalíción belül az MKP-nak sikerült kialakítani a megbízható, stabilizáló partner képét, amit az elfogulatlan szlovák sajtó is egyre inkább méltányol: „A Bugár-féle MKP ebben az évben is (2000-ben – Sz. L.) hú maradt önmagához. Ismét nem volt soraiban egyetlen korrupciós

botrány, nem érték tetten hazugságokon, s ismét többnyire tartotta magát a megállapodásokhoz. És természetesen – szlovák koalíciós partnerei ismét csupán létszámnövelő tényezőként akarták kezelni. Csak amikor az MKP bejelentette, hogy mérlegeli kilépését az ilyen koalícióból, nagyvonalúan bizonyos »könyvradományokat« helyeztek számára kilátásba. Mégpedig egyenesen a kormányprogramból.¹⁷

Az MKP 2000. október–novemberében elkészült önértékelési alapvetően a sikerekre helyezik a hangsúlyt. A legkritikusabb az MKP elnöksége nevében, Bugár Béla pártelnök által jegyzett háromoldalas összefoglalás. Ez az elemzés nyíltan bírálja a Dzurinda-kormányt, mert a közös kormányzás második évétől kezdődően egyrészt a gazdasági és közigazgatási reformfolyamatok lelassultak, a törvényalkotásban komoly lemaradások vannak, a kormánykoalíción, sőt az egyes kormánypártokon belül pedig kiélezett viták folynak. Mindennek a kormányprogram akadozó teljesítésében kimutatható káros következményeit egyedül a kormányfő lenne képes felszámolni, de ő maga is többször határozatlannak bizonyult, s nem ritkán többet foglalkozik saját új pártjával, mint a kormányzati munka irányításával. Bugár Béla néven nevezve az SDE elnökének, Jozef Migašnak a miniszterelnökkel szemben az ellenzék által benyújtott bizalmatlansági indítványra történő parlamenti szavazását, kemény kritikával illetve az MKP-t folyamatosan támadó baloldali pártnak a mečiari ellenzékhez közelítő politikáját.^{17a}

Az MKP feltételeinek részleges teljesítése

A szlovák kormány 2001. január 17-i ülésén elfogadta az európai kisebbségi és regionális nyelvi charta szlovákiai ratifikálására vonatkozó tervezetet és annak politikai kísérőlevelét. Ez a döntés elvileg lehetővé teszi, hogy az államnyelv-törvény és a kisebbségi nyelvtörvény közötti ellentmondások értelmezésében a kisebbségi nyelvhasználati jogokat igény szerinti a kisebbségi nyelvtörvény szellemében alkalmazzák.

Az európai integrációs folyamat Szlovákia számára megszabott feltételei közül tehát újabbat sikerült teljesíteni, de a csatlakozás szempontjából legfontosabb lépések még hátra vannak. Ezek közül is a legösszetettebb kérdésnek az alkotmánymódosítás és a közigazgatási reform tűnik. Az MKP a tavaly teljesítetlen maradt kormányzati prioritások miatt 2001 januárjában

a koalíciós egyeztetések főszereplőjévé vált. Pár nap alatt sikerült elmozdulni a holtpontról a nevesítetlen földek ügyében, ugyanis Dzurinda miniszterelnök személyes közbelépésére egy átmeneti megoldási variáns fogalmazódott meg. Eszerint a települési önkormányzatoknak egyetértési joguk lesz a nevesítetlen földek bérbe adásánál, de a vitás kérdésekben továbbra is egyedül az állami földalap tanácsa dönthetne. A nevesítetlen földek ügyét a Dzurinda-kormány csak a 2006-tal kezdődő időszakban véli teljes mértékben rendezhetőnek, s akkor, a tulajdonjogi rendezés záró szakaszában kerülhetnének csak véglegesen községi tulajdonba a jelenleg tulajdonos nélküli földek. Ezt a megoldást Duray Miklós, az MKP ügyvezető alelnöke a párt vereségeként értékelte, ugyanakkor az MKP elnöksége és a párt Országos Tanácsának január 27-i galántai tanácskozása is úgy döntött, hogy a kérdés átmeneti megoldásaként elfogadja a kormánydöntést.

Nem sokkal megnyugtatóbb a nyitrai egyetem magyar tannyelvű pedagógiai és népművelői karával kapcsolatos kormányzati döntés sem. Hiába tárgyalt Max van der Stoep, az EBESZ kisebbségi főbiztosa is a döntés-előkészítés záró szakaszában Nyitrán, s próbálta meggyőzni az egyetem és az oktatási tárca vezetőit a magyar kar létrehozásának szükségességéről, az oktatási tárca vezető Ftáčnik miniszter nem volt hajlandó megszavazni a koalíciós tanács által előzőleg elfogadott ajánló nyilatkozatot. A miniszter szerint nem lenne szabad a magyar tannyelvű kar létrehozásával elősegíteni az amúgyis gyenge szlovák nyelvtudással rendelkező magyar hallgatók szegregálódását, s ezért legfeljebb a magyar hallgatók számának növelését hajlandó támogatni. A szlovák kormány 2001. január 23-i ülésén ezzel együtt többségi szavazással, Ftáčnik tartózkodása mellett elfogadta azt a kormányzati ajánlást, amely 10 millió koronával (60 millió forintértékben) támogatja az egyetemet, amennyiben annak szenátusa a kar létrehozása mellett dönt. Az előzmények után senkit sem ért váratlanul, hogy Daniel Klivanec, a nyitrai egyetem rektora a kormány döntésére reagálva kijelentette: a magyar kar létrehozását nem tartja kompatibilisnek az egyetem fejlesztési terveivel. Maga Ftáčnik miniszter pedig durva kirohanással válaszolt A. Nagy Lászlónak, a szlovákiai parlament emberi jogi és kisebbségi bizottsága elnökének arra a felvetésére, amely szerint a miniszter pártjának nyíltan hirdetett harcias álláspontjának rendelte alá saját döntését, s ezért nem támogatta a magyar kar létrehozására vonatkozó kormánydöntést.

Az MKP Országos Tanácsának galántai határozata tehát lehetővé teszi, hogy a párt által szorgalmazott kormánydöntések felemás kivitelezése ellenére a párt parlamenti frakciója támogassa majd Szlovákia alkotmányának módosítását. A módosítások révén egyértelművé válnak a hatalmi ágazatok egymás közötti viszonyai, tisztábbá válnak a köztársasági elnöki tisztséghez kötődő jogkörök, az önkormányzati kompetenciák, rendeződik a népszavazás intézményének státusza, s remélhetőleg megszűnik az alkotmány preambulumának szembevető kettőssége a Szlovák Köztársaság államalkotó szubjektumának meghatározásában. Az alkotmánymódosítással kapcsolatos támogató magatartást azonban megnehezítheti a közigazgatási reform terén mutatkozó kötélhúzás. Az MKP igényeinek megfelelő megyei beosztás nélkül a csallóközi, mátyusföldi és Garam-menti magyar többségű területek tartósan hátrányos helyzetbe kerülhetnek, ami sokkal érzékenyebben érezhető majd hatását a szavazóbázis magatartásában, mint a különböző nyelvi, oktatási és kulturális jogok terén kialakult felemás megoldások.

Összességében az MKP kormányzati politikáját az alábbi szempontok alapján minősíthetjük. A kormányzati részvétel vállalása a Meciar-éra következményeinek felszámolásában belpolitikai értelemben kétségkívül helyes döntés volt, de a koalíciós tárgyalások idején az MKP tárgyaló küldöttsége főlegesen fogadta el a politikai mozgásteret szimbolikus tilalomfákkal körülcövekelő előfeltételeket. A kormányprogramban szereplő prioritások közül a kisebbségi kérdés jogi rendezésére irányuló erőfeszítések nem jártak kielégítő eredménnyel, amit a mértéktartó szlovák megfigyelők, elemzők, újságírók is elismernek. Az oktatáspolitikai törekvések közül a legtöbb gondot a magyar tannyelvű tanárképzés hiánya, s általában a magyar anyanyelvű felsőoktatási hallgatók változatlanul alacsony aránya jelenti. Jóllehet sikerült konszolidálni a magyar tannyelvű közoktatási hálózatot és a már korábban is létezett kulturális intézményeket, nem sikerült megeremteni a közösségi identitásépítéshez nélkülözhetetlen magyar múzeumi, könyvtári és tudományos (nyelvi, történelmi, közoktatási, közművelődési stb.) bázisintézményeket. A nyitrai egyetem keretei egyre nyilvánvalóbban nem alkalmasak akárcsak a kolozsvárihoz hasonló multikulturális keretek kialakítására sem, a magyar tannyelvű kar létrehozását pedig az egyetem vezetése immár egy évtizede folyamatosan akadályozza.

A Mikuláš Dzurinda vezette szlovák kormány megpróbált gyökeresen szakítani a Vladimír Mečiar képviselte etatista, centralista és nacionalista szlovák politikai értékrenddel. Ebben az értelemben kétségkívül komoly kisebbségi magyar és magyarországi és európai uniós politikai és biztonságpolitikai érdekek fűződnek ahhoz, hogy a mostani kormánykoalíció – s benne az MKP – végig tudja vinni a négyéves kormányzati ciklust. A kisebbségi nyelvtörvénynek az MKP ellenében történt elfogadása után azt is látni kellett, hogy az Európai Uniónak a hatékony kisebbségvédelemnél is erősebb érdekei fűződnek Szlovákia felzárkóztatásához.

Az MKP-nak tehát pontosan be kellett mérnie ellenállása, tiltakozása, s általában lehetőségei végső határait, hiszen – amint arra fentebb már utaltunk – a mostani és a közeljövőben várható újabb és újabb kormánykoalíciós feszültségek, a megjósolható integrációs kudarcok közepette könnyen rá lehet húzni a magyar párt vezetőire a „vizes lepedőt”. A pártnak a fentiek tudatában folyamatosan mérlegelnie kell a kormánykoalícióon belüli döntések következményeit, és annak lehetőségét is, hogy a számára végképp elfogadhatatlan politikai helyzetben a kormányból való kilépés mellett kell majd döntenie.¹⁸

A 2001. év első három-négy hónapja különösen kritikusnak tűnik, hiszen mind a közigazgatási reform, mind pedig az egészségügyi, oktatási reform, valamint a tulajdonjogi viszonyok rendezése terén meg kell hozni azokat az új átfogó törvényi szabályozásokat, amelyek az EU-integráció politikai alapfeltételei közé tartoznak. Ezek a törvények valamilyen módon érintik majd az MKP kormányzati munkájának megítélését is, tehát nem mindegy, mennyit sikerül az MKP céljaiból, prioritásaiból megvalósítani. A januári részeredmények, felemás megoldások mindenesetre azt jelzik, hogy ettől a bizonytalan állagú kormánykoalíciótól még a mostani kiélezett helyzetben sem várható nagyobb támogatás. Az a tény, hogy a tízéves fennállását 2000 januárjában ünneplő Demokratikus Baloldali Párt vezető ideológusa, Peter Weiss a következő választás után várható koalícióban már most felajánlkozott a Mečiar utáni Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom partnerének, arra utal, hogy a vékony jégen táncoló Dzurinda-kormány a kormányzati ciklus utolsó évében, azaz 2002-ben már semmilyen érdemi döntésre sem lesz képes. Ez pedig komoly figyelmeztetés lehet az MKP kormánypolitikusai számára is.

Az MKP a kormányzati felelősség vállalása, a kormánykoalícióból való kilépés súlyos kockázatai miatt sem mondhat le a magyar közösség érdekképviseletének prioritásairól, hiszen ezzel saját választói előtt veszítené el legitimitációját. Az érdekképviseleti munkán túl elemi igény van a kisebbségi közösség és a politikai párt közötti viszony javítására, az akadozó párbeszéd intézményesítésére. A magyar-magyar kapcsolatrendszerben a kormányzati munkával leterhelt MKP igyekezett az elmúlt időszakban megőrizni hagyományos kezdeményező szerepét. Pedig az a tény, hogy a kisebbségi magyar politikai párt közel két éven keresztül mind Romániában, mind pedig Szlovákiában tagja volt a kormánykoalíciónak, rendkívüli és vélhetően a jövőben is ritkán ismétlődő egybeesése a régió országain belüli kedvező politikai fordulatoknak. A bukaresti és pozsonyi kormányzati részvételtől adódó lehetőségeket mind a magyar kormány, mind pedig az érintettek igyekeztek ugyan kihasználni a magyar-magyar kapcsolatrendszer megerősítésére, ez a törekvés a hiányzó, illetve váltakozó hatásfokkal működő intézmények következtében csak részeredményeket hozott. A szomszéd országokban élő magyarok magyarországi státuszát és a helyzetükön javítani hivatott magyarországi támogatások törvényi szabályozása mindenesetre minőségi változást jelenthet, ami minden fanyalgás, fenntartás ellenére a felvidéki magyar közösség számára is helyzetük érdemi javulását jelentheti. A Magyarok Világszövetségében kiobbant válság azonban arra is rávilágított, hogy megfelelő politikusi káderutánpótlás hiányában stratégiai fontosságú pozíciókban – Erdély kivételével – nem tudnak a kisebbségi magyar pártok érett és versenyképes politikai reprezentációt kiállítani.

Amennyiben az MKP kormányzati szerepvállalásának első két évet bemutató elemzésünk sokak számára talán túlságosan is visszafogottnak tűnik, a fenti szempontok mérlegelése mellett Csáky Pál fentebb már idézett interjújának záró részén, azt hiszem, szintén érdemesnek látszik közösen eltűnődnünk: „... nagyon könnyű 70-80 éves tapasztalataink alapján sérelmi politikát folytatni. De a 21. században nekünk is előrelépésekre és sikerekre van szükségünk, s azt kell mérlegelnünk, hogy a kisebb előrelépés nem jobb-e, mint egy olyan (magatartás), amely reménytelenséget sugall a közösség felé. Nem a kormányban maradás mellett agitálók, csak azt mondom, hogy minden lépésünket jól meg kell gondolnunk.”¹⁹

IRODALOM

- A regionális vagy kisebbségi nyelvek chartája. Európa Tanács Információs és Dokumentációs Központja, Budapest é. n.*
- Boros Ferenc: *Szomszédunk, Szlovákia. (1993-1999) A diplomata-történész szemével, Kalligram, Pozsony, 2000.*
- Bútora, Martin – Mese nikov, Grigorij–Bútorová, Zora (ed.): *Kto? Prečo? Ako? Slovenské volby `98. Inštitút pre verejnú otázkú, Bratislava 1999.*
- Duray Miklós: *Önrendelési kísérleteink, Méry Ratio, Somorja 1999.*
- Hodossy Gyula (szerk.): *A szlovákiai magyar iskolák története 1949-1999.*
- Kvarda József – Gyuricsék Piroska (szerk.): *Útmutató a kisebbségi nyelvhasználati törvény gyakorlati megvalósításához különös tekintettel az önkormányzatokra. A Demokratikus és Nyitott Társadalomért Társulás, Somorja 1999.*
- Lanstyák István: *A magyar nyelv Szlovákiában, Osiris Kiadó – Kalligram Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest-Pozsony 2000.*
- Mese nikov, Grigorij–Ivantyšin, Michal (ed.): *Slovensko 1998-1999. Súhrnná správa o stave spoločnosti. Inštitút pre verejnú otázkú, Bratislava 1999.*
- Neszméri Sándor (szerk.): *Az önkormányzatiság jelene és jövője Szlovákiában. A Demokratikus és Nyitott Társadalomért Társulás, Čenkovce 1999.*
- Uő.: (szerk.): *A Szlovák Köztársaság közigazgatási reformjának stratégiája, A Demokratikus és Nyitott Társadalomért Társulás, Somorja 2000.*
- Sersli, Stephanie – Kizsel Vilmos: *A határon átnyúló együttműködések irányvonalai. Ipoly Unió, Balassagyarmat 2000.*
- Tóth Károly (szerk.): *Szerződés a Magyar Köztársaság és a Szlovák Köztársaság között a jószomszédi kapcsolatokról és a baráti együttműködésről és a vonatkozó nemzetközi dokumentumok. Lilium Aurum, Dunaszerdahely 1995.*

JEGYZETEK

- ¹ A magyar-szlovák ellenzéki együttműködés parlamenti kezdetei 1996 tavaszára datálhatóak, amikor is a harmadik Mečiar-kormány egyértelműen kisebbségellenes lépéseivel szemben az ellenzéki szlovák pártok részéről is el-elhangzottak kritikai észrevételek. Az együttműködés szándékát és politikai lehetőségeit a meghírdített 1997. május 23-24-i szlovákiai népszavazás után kialakult helyzet is tovább növelte. A magyar-szlovák együttműködés genezisére vonatkozóan l. Duray Miklós: *Magyarok a kormányban Pozsonyban és Bukarestben, Magyar Nemzet 2000. október* (az alábbiakban a szerző eredeti kéziratát használom). MTA Kisebbségkutató Intézet Kéziratára (MTA KI Arch.).- A szlovák pártok bizarr ötletét Miroslav Kusý professzor keményen bírálja a *Čo s našimi Madarmi* című könyvében (Bratislava 1999.) Az SZDK anyapártjai és az MKP elnöke által aláírt közös nyilatkozat szövege megtalálható a szlovák kormány honlapján: www.government.gov.sk Spoločné vyhlásenie predsedov strán Slovenskej demokratickej

koalíció a Madárskej koalíció. Ebben a kisebbségek helyzetének alkotmányos rendezését fontos feladatnak tekintették, mivel a korábbi állapot, a meglévő intézmények nem megfelelőek, s ezért azok működését meg kell változtatni. Megállapodtak abban, hogy „a kisebbségek és politikai képviselőik részvétele a közügyek irányításában az államépítés stabilizáló tényezője”. A Dzurinda-kormány igyekezett magát elhatárolni a harmadik Mečiar-kormány tevékenységétől. Ennek érdekében megjelentették a Mečiar-kormány úgynevezett fekete könyvét, amelyben tárcák szerint elemezték az előző kormány hibáit, bűneit. *Analýza zdedeného stavu ekonomiky a spoločnosti (Čierna kniha)*. www.government.gov.sk (Infoservis/dok.sk) – MTA KI Arch. Szlovákia–2000.

² A 20 fős Dzurinda-kormányban időközben több változás is történt, de a magyar kormánytagok változatlanok, csupán a földművelésügyi tárca államtitkári posztján történt 2000 nyarán személyi változás.

³ A koalíciós szerződésről és annak a kormány összeállítására vonatkozó teljesülről ld. részletesen: Reiter József: *A szlovákiai Magyar Koalíció Pártja kormányzati tevékenységének első négy hónapja*. Magyar Kisebbség, Új sorozat (V). 1999. 1., illetve Reiter József – Reiter Szilvia: *A szlovákiai Magyar Koalíció Pártja kormányzati tevékenységének első éve*, Uo. 1999. 4. 190-202.

⁴ *Vládny program vlády Mikuláša Dzurindu z roku 1998*. – www.government.gov.sk MTA KI Arch. – Szlovákia 2000. – A kormányprogram magyar szövegét az Új Szó 1998. november 20-án szintén közreadta. Az emberi jogok következetes betartását a kormányprogram a demokratikus jogállam fontos jellemzőjének mondja, s ennek megfelelően „a szabadság és a szolidaritás társadalmának építését” a Dzurinda-kormány működése egyik kiemelt törekvésének tekinti. Ennek során mindenfajta diszkriminációt és joghátrányt fel kíván számolni, amely a kisebbségek életét nehezíti.

⁵ A belső viták kezelésére és a konszenzuális kormányzati magatartás kialakítására az MKP kezdettől fogva súlyt helyezett a koalíciós tanács intézményére, ahol azonban gyakran a rögtönzés és az MKP-val szembeni kiszorítósdi volt a jellemző. A koalíciós tanácsban hozott döntéseket a kormánytúlésen a kormány tagjai gyakran nem tartják magukra nézve kötelező érvényűnek, s így a politikai egyeztetési folyamat lelassul.

⁶ Hrabko, Juraj: *Informácia o plnení Programového vyhlásenia vlády Slovenskej republiky v prvom roku jej činnosti*. www.government.gov.sk. Az MKP kétéves kormányzati tevékenységének értékelése. Központi és kerületi szint. Szepsi, 2000. október 7. MTA KI Arch. – Szlovákia 2000. – *Výhodnotenie plnenia Programového vyhlásenia vlády SR po 2 rokoch jej pôsobenia*. Uo. – *Výhodnotenie plnenia Priorit vlády SR na druhý rok jej mandátu*. Uo.

^{6a} *Informácia o plnení*, id. m. A kisebbségi nyelvhasználati törvénnyel kapcsolatos MKP álláspontról külön fejezetben szólunk.

⁷ Bugár Béla: *Hodnotenie činnosti Vlády SR po dvoch rokoch jej pôsobenia*. MTA KI Arch – Szlovákia 2000...

⁸ Lanstyák István: *Az 1999. évi kisebbségi nyelvtörvény, Fórum – Társadalomtudományi Szemle* (1) 1999.2. 75-83. Az MKP fenntartásai ellenére mindent elkövet

annak érdekében, hogy a kisebbségi nyelvhasználati törvény pozitív rendelkezéseit a gyakorlatban is megvalósítsák. Önálló kiadvány ad például útmutatást a törvény végrehajtásáról. Gyuricsek Piroska – Kvarda József: *Útmutató a kisebbségi nyelvhasználati törvény gyakorlati megvalósításához*. A Demokratikus és Nyitott Társadalomért Polgári Társulás, Somorja 1999.

⁹ *Magyar nyomtatványok a hivatalokban. A Galántai Járási Hivatalban élnek a kisebbségi nyelvhasználati törvény által nyújtott lehetőségekkel*, Új Szó (51) 2000. december 14. – Lanstyák, I.: id. m. 77-79.

¹⁰ Az MKP a nyelvi charta 10. Cikkelyében szabályozott közigazgatási nyelvhasználat terén szerette volna elérni, hogy az 1999. évi szlovákiai kisebbségi nyelvtörvény szűkített értelmezésével ellentétben a hivatali kétnyelvűségnek a Charta által megengedett bővebb értelmezése váljék meghatározóvá, egyebek közt azáltal, hogy a kisebbségek által lakott területeken működő hivatalokban dolgozók számára kötelező legyen a kisebbségi nyelv ismerete. Ezt a szlovákiai kisebbségi nyelvtörvény 7. paragrafusára sem „a közigazgatási szerv”, sem pedig „annak alkalmazottai” számára nem teszi kötelezővé. Kvarda-Gyuricsek: id. m. 28. – A chartával kapcsolatos kormányon belüli vitáról ld. pl. *Nyelvi charta még 2000-ben*, Új Szó (51) 2000. december 6. – *Januárra halasztották a nyelvi chartát. Csáky Pál közlése szerint a dokumentumhoz fűzött magyarázó szöveggel van probléma*, uo. 2000. december 21.

^{10a} Az MKP oktatásügyi prioritásainak megvalósításával kapcsolatosan Csáky Pál is önkritikusan nyilatkozott: A prioritások területén komoly gondok vannak, és tartok attól, hogy a számunkra fontos három prioritás az év végéig nem is teljesül, vagy csak részben, ami komoly helyzetet teremt a kormánykoalícióban. Szeretném viszont korrigálni azokat a sarkított véleményeket, amelyek azt mondják, hogy az MKP kormánykoalíciós tevékenységének az eredménye nullával egyenlő. Ez nem igaz, és bántó a miniszterekre, államtitkárokra, a kerületi és járási vezetőkre nézve. Számos területen komoly előrelépések történtek. P. Vonyik Erzsébet: *Jövő áprilisig minden eldől. Csáky Pál szerint a Magyar Koalíció Párjának minden lépést méltósággal és átgondoltan kell megtennie*, Új Szó (51) 2000. október 23.

¹¹ Kettes magaviselet, Új Szó (51) 2000. november 9. Ugyanebben a lapszámban kétoldalas összeállítás olvasható a tárcák első kétéves teljesítményéről. A legnegatívabb értékelést a magyar napilapban a földművelési tárca kapta: A program nem érdekes, uo. 19. old. Koncoš miniszter nyíltan elutasító magatartását Könözi László, a tárca MKP által állított államtitkára sem tudja megváltoztatni, s Dzurinda miniszterelnök pedig az SDL kivonulásától tartva eddig tétlenül szemlélte a kormány egyik prioritásával nyíltan szembehelyezkedő miniszter ténykedését. – A tisztázatlan tulajdoni háttérű mezőgazdasági földekért komoly politikai és gazdasági küzdelem zajlik a települések érdekvédelmi szervezetei és a magyar lakta falvakat képviselő MKP, illetve a földeket a Mečiar-érában megkaparintó „új földesurak” és a községi tulajdonbavételt akadályozó Állami Földalap között. Erre vonatkozóan ld. pl. *Nevesítetlen új földesurak*. Új szó 2000. október 19. – Fölöttébb figyelemre méltó Csáky Pál miniszterelnökhelyettes nyilatkozata az alkotmánymódosítás kapcsán támasztott MKP-igények érvényesítéséről. Csáky Pál szerint a nyelvi charta ügye rövidesen rendeződik (ezt mutatják a január eleji

fejlemények). „Remélhetőleg a földkérdés is megoldódik. Pontosítottuk ezzel kapcsolatos feltételünket. Szeretnénk, ha egy mondat bekerülne az alkotmánymódosításba, és pedig hogy a községek nemcsak a saját vagyonukkal, hanem a törvény által rájuk ruházott idegen vagyonnal is gazdálkodhatnak. Ez a mondat még nem oldja meg a földkérdést, csak lehetővé teszi a rendezést. Ami az egyetemi kart illeti, elmondtam a kormányfőnek és az oktatási miniszternek is, hogy a chartával kapcsolatban flexibilisek vagyunk, korrekt megoldást akarunk. A földekről is tárgyalunk, mert nagyon komoly érdekek ütköznek. A karról viszont nem tárgyalunk, ebben az esetben vagy-vagy döntést kell hozni. A kormány nem hozhat létre egyetemi kart, de egyértelműen kifejezhet politikai akaratot.” Szentgáli Anikó: *Csak politikai akarat kellene. Kompromisszum a földekről; a karról nincs tárgyalás.* Új Szó (51) 2000. december 14.

¹² Kisebbségvédelmi hiányosságok, Új Szó (51) 2000. november 10.

¹³ Neszméri Sándor (szerk.): A Szlovák Köztársaság közigazgatási reformjának stratégiája. Stratégia reformy verejnej správy v Slovenskej republike. Demokratikus és Nyitott Társadalomért Társulás, Somorja 2000. 4-5.

¹⁴ A szlovák kormány 2000. június 28-i 2000/491. sz. döntését ld. a www.government.gov.sk honlapon. Ni ěnanský kormánybiztos „A közigazgatás decentralizálásának és modernizálásának alapelvei” című tanulmányáról ld. Gaál László: *Sán-tít az etnokulturális elv. Viktor Ni ěnanský kormánybiztos közigazgatási reformtervezetében tizenkét megye és a jelenlegi járások szerepelnek.* Új Szó (51) 2000. szeptember 21. A tervezetben kialakított megyék területi felosztását ábrázoló térképet, s annak statisztikai melléklete: Návri ězemměho a správneho usporiadania Slovenskej republiky – MTA KI Arch. Szlovákia 2000.

¹⁵ Slovenská republika. Administratívne usporiadanie. Az MKP közigazgatási tervezetének térképe, MTA KI Arch. Szlovákia 2000. – „Egyedül a közigazgatási reformról tartott szavazásnál tör-tént figyelmetlenség, ez tény. A miniszterelnök úr azt kérdezte, ki van a betержsz-tés mellett és ki tartózkodott. A tartózkodásnál ketten föltettük a kezünket, a har-madik nem. Az újságíró viszont azt kérdezte az interjűban, hogy megszavazta-e a három magyar miniszter az előterjesztést. Azt válaszoltam, hogy nem, és ez nem volt föltetjűkőztatás. Elismerem viszont, hogy ez ravasz fogalmazás volt. Úgy ěrz-em, a magyar sajtóban drámái, szinte már a végső ítéletet idéző hangnemű ír-ások jelennek meg, amelyek azt sugallják, hogy itt kell hagyni csapat-papot, és az MKP-nek ki kell lépnie a kormányból. Az Országos Tanácson is elmondtam, hogy egy demokratikus pártban minden kérdést fel lehet vetni, ha felmerül a kor-mányból való kilépés gondolata, akkor arról szavazni és korrekt módon dönteni kell.” P. Vonyik Erzsébet: *Fővő áprilisz minden eldöl... id. m.* Új Szó (51) 2000. októ-ber 23. – Bugár Béla, az MKP elnöke szerint a közigazgatási reform előkészítěsěben a koalíció valamennyi tagja hibázott. Az MKP részěröl a párt elnöke Csáky Pál magatartását hibázatja, amiěrt az nem vállalta a kormány 2000. június 28-i ülěsěn a nyílt konfrontációt a megyehatárok kijelölěsěnek kérděsěben: „Akkor kellett volna azt mondani: határozati javaslatunk az, hogy ezekböl a járásokból alakuljon egy megye, vagy ha ez nem megy, mert nem fogadják el, akkor annyit lehet mon-

dani, hogy a határozat néhány része függőben marad, amíg nem egyezünk meg. Hiba volt, hogy akkor Csáky alelnök ezt nem mondta el.” Grendel Ágota: *Döntő a közigazgatási reform. Bugár Béla, az MKP elnöke: „Vannak kis eredmények, fajsúlyos döntéseket, sajnos elodáztunk.”* Új Szó (52) 2001. január 2.

¹⁶ „Meg kell erősíteni a helyi önkormányzatok hatásköreit; létre kell hozni a megyék teljes értékű önkormányzatait; megyei és önkormányzati vagyronról szóló jogszabályokat kell előterjeszteni; szükséges az önkormányzatok finanszírozását szabályozó törvények kidolgozása; november végéig színvonalas törvényt kell előterjeszteni a helyi és megyei szintű önkormányzati választásokról. A demokraták szerdán minderről koalíciós partnereiket is tájékoztatták. Ni ěnanský pozitívan értékelte, hogy az MKP nem utasította el javaslatukat. »Tudomásul vették és megtárgyalják a párt szakembereivel« – tette hozzá Nizěnanský, aki szerint a hátralevő másfél hónapban van esély kompromisszumra. »A közigazgatási reform nemcsak a kormányprogram prioritásai között szerepel, hanem rendkívül fontos a decentralizáció végrehajtása, az újbóli központosítás megakadályozása, valamint a nemzetiségek és etnikumok hazánkban való békés együttélése szempontjából is. Ezenkívül euroatlanti integrációnk egyik feltétele.« Ni ěnanský felvetésére Kvarda József az MKP önkormányzati ügyekért felelős elnökhelyettese reagált: szerinte a szlovákiai magyarokra nézve hátrányos megyehatárokért nem jelenthet kárpótást az önkormányzati választások magyarságra nézve kedvező módosítása, hiszen az elmúlt évek azt mutatják, minden kormány a maga szája íze szerint módosítja a választójogi törvény előírásait”. Szentgáli Anikó: A megyehatárok tologatása helyett jó választási törvényt javasol a kormánybiztos. A DS öt áthidaló pontja, Új Szó, 2000. október 13.

^{17a} Bugár Béla: Hodnotenie, i.m. (vö. a 7 sz jegyzettel)

¹⁷ Hříb, Štefan: Rok odkrytých karát. Domino fórum, 2000. 51-52. 4. p.

¹⁸ Erre vonatkozóan érdemes Csáky Pál miniszterelnök-helyettes értékelését idézni: „A politikus abban különbözik az újságírótól, hogy az alapkérdésre, ha tudnia nem is, de sejtienie kell a választ. Az alapkérdés pedig így hangzik: mi lesz holnap? És ez a mi felelősségünk, mi fogunk a választók elé állni, és kérni a bizalmukat. Bárhol fordulok is meg, azt tapasztalom, kormánytagságunkban az emberek annak a garanciáját látják, hogy a kabinet nem tesz magyarelles lépéseket. Úgy érzem, hogy a szlovákiai magyar sajtó és a politikusaink sok olyan dolgot sugallnak, amelyek a helyzetet drámaibbá igyekeztek festeni. (...)Senkitől nem várom el, hogy a kormányt dicsérje, mert sajnos, nem igazán jól működik. Azzal, hogy a szlovákiai magyarok felé katasztrófaképet sugallunk, nem hiszem, hogy segítünk, függetlenül attól, hogy az MKP esetleg választút elé kerül. Nekem nem okoz majd gondot aláírni a lemondásomat.” P. Vonyik Erzsébet: *Jövő áprilisig minden eldől... id. m.* Új Szó (51) 2000. október 23

¹⁹ Uo.

LÁSZLÓ SZARKA

The role of the Hungarian Coalition Party (HCP) in the Slovakian Government

After the parliamentary elections held in November 1998 in Slovakia the HCP became a member of the newly established government in Bratislava. The author, having examined the events of the last two years, points out that the participation of the Hungarian Coalition Group (HCP) in the government was an exceptionally correct decision but during the coalition debates the delegation of HCP accepted in vain the preconditions while one was hindered in his liberty.

The priorities of government program, in order to settle the problems of minorities on legal grounds, were not satisfactory that is accepted as being true by the moderate observers, analysts, and journalists as well. Among the efforts in the politics of the education, the biggest concern was the lack of the teacher's training in Hungarian and also the unchanged low percentage of the ethnic Hungarians in further educations. No doubt that one succeeded in consolidating the public education in Hungarian but one couldn't manage to save the museums, library and academical institutions indispensable for public identity.

KÁNTOR ZOLTÁN – BÁRDI NÁNDOR

Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996-2000*

Hálátlan vállalkozás elemzők számára értékelni egy politikai párt tevékenységét illetve kormánykoalíciós részvételét. Az RMDSZ, amely 1989-től a romániai magyarság érdekképviselőjét vállalta fel, 1996 decembere és 2000 novembere között kormányzati szerepet vállalt a RDK (Romániai Demokrata Konvenció)¹ által alakított koalícióban. Egy politikai tevékenység kiértékelése óhatatlanul felveti a *nézőpont* kérdését, és mivel a szerzők a tudományos objektivitást alapvető követelménynek tartják, fő feladatuknak egy olyan kritériumrendszer felállítását tekintik, amely a legkevésbé folyik bele a politikai állásfoglalásokba. A téma eseménytörténetét itt nem tudjuk áttekinteni.² A kormányzó koalíción valamint az RMDSZ-en belüli kormányzati tevékenységgel kapcsolatos munka-viták feltárására dokumentumok hiányában és az események közelsége miatt nem vállalkoztunk.³ Egy politikai párt támogatottsága illetve népszerűsége az a mérce, amely mérvadó egy párt tevékenységének eredményességét illetően. Az RMDSZ esetében viszont egy etnikai pártról van szó, amelynek a szavazói a romániai magyar kulturális-politikai közösségből kerülnek ki. Emiatt a magyar választók nem pusztán politikai és gazdasági preferenciák szerint szavaznak, hanem az etnikai/nemzeti csoporthoz való tartozás alapján.

A vizsgált téma megközelítésének problémái: a) mi szerint lehet egy ilyen értékelést elvégezni? b) ki(k) végzi(k)? c) szakmai kérdés vagy politikai tevékenység egy politikai párt (kormánykoalíciós) tevékenységének értékelése?

* Készült a Külügyminisztérium Stratégiai Tervezési Főosztálya számára összeállított szakértői anyag alapján.

A magyar kisebbségi érdekérvényesítésre Romániában elsősorban az RMDSZ jelentéseiből szerezhetünk információkat. A sajtót és a politikai nyilatkozatokat leegyszerűsítve két féle értékeléssel találkozunk. Az egyik a hivatalos RMDSZ értékelés, a másik az RMDSZ belső ellenzékének véleménye.⁴ Ezek politikai, és nem szakmai jellegűek. Vannak továbbá olyan elemzések is, amelyeket szakemberek végeztek el, viszont ezek száma elenyésző.⁵ Habár az elemzések többsége politikai, ezekben megtalálhatjuk az összes kulcskérdést. Az elemző számára viszont a politikai kiértékelések, jellegükből adódóan, nem szolgálhatnak szempont gyanánt.

Módszertanilag több megközelítést használhatunk fel: a) a parlamenti és a helyhatósági választások tapasztalatait, b) a közvéleménykutatási eredményeket, c) az RMDSZ és a kormányprogram összehasonlítását az elért eredményekkel, d) a kormánykoalíciós szerep milyen hatással volt különböző társadalmi és politikai viszonyok alakulására, e) történetileg milyen hatással volt a romániai politikai rendszer konzociációs irányba való fejlődésére illetve a magyar kisebbség nemzetépítő projektjére.

A romániai politikai keretek

Az 1989-es romániai eseményeket követően lassan kialakult Romániában a többpártrendszeren alapuló parlamentáris demokrácia. Ebben a tanulmányban nem foglalkozunk a romániai demokrácia értékelésével, de Romániát, ha a szubsztanciális demokráciának (R. Dahl) nem is, mindenképpen formális vagy procedurális demokráciának (J. A. Schumpeter) tekintethetjük. Az 1990–96-os időszakban a TDRP (Társadalmi Demokrácia Romániai Pártja)⁶, illetve annak jogelődjei által uralt politikáról beszélhetünk. Ezt az időszakot a lassú reform, illetve a politikai rendszer konszolidálása jellemezte. Az RMDSZ mint ellenzéki párt vett részt a romániai politikai életben. E mellett a magyar intézményrendszer kialakításán dolgozott, illetve elmozdulás történt a belső pluralizmus iránt. Az 1996-ig hatalmon lévő pártok kevés hajlandóságot mutattak a magyar követelmények teljesítése irányában, és a magyar- és RMDSZ-ellenes retorika jellemző volt a politikai diskurzusra.

1996 novembere után már az nagy jelentőségű tény, hogy az RMDSZ részt vesz a román kormányban. Ezzel politikai partnerként elfogadhatóvá vált és egyben precedenst is teremtett. A hatalmon lévő pártok és

az RMDSZ között igazából akkor beszélhetünk egyfajta kooperációról, amikor a román hatalomnak szüksége volt egyfajta legitimációra a külföld előtt.

Ebben az időszakban, a törvényhozásban az RMDSZ képviselők igyekeztek támogatni azokat a törvénykezdeményezéseket, amelyek a reform irányába mutattak, illetve tevékenységük középpontjában a romániai magyar érdekek védelme állt. Az RMDSZ időközben mozgalmából a sajátos belső szerkezet (SZKT, Ügyvezető Elnökség, Szabályzat Felügyelő Bizottság, stb.) kialakításával, valamint a platformok intézményszerűsítésével kialakította belső struktúráját, és ezzel egyre inkább politikai pártként kezdett viselkedni. A társadalmi élet megszervezését (sok vonatkozásban az intézményi működtetést) egyre inkább az RMDSZ, illetve az RMDSZ által kontrollált források segítségével különböző „etno-civil” szervezetek vették át. A belső választások megszervezése, a magyar politikai élet pluralizálása az önkormányzati modell által – ahogy ezt az RMDSZ a brassói kongresszuson elhatározta – nem valósult meg, és háttérbe szorult a belső politizálás.

Még nem készültek kiértékelések az előző kormány tevékenységéről, de felhasználhatjuk a különböző szakfolyóiratokban megjelent elemzéseket. Amikor a Demokrata Konvenció által irányított koalíció 1996-ban átvette a kormányzást, azt ígérte, hogy végrehajtja az 1990 óta szükséges politikai és gazdasági reformot. Az első lépések igazolták az elvárásokat és a koalíció népszerűsége növekedett, ám amikor a Ciorbea-kormány megtorpant a szakszervezeti követelésekkel szemben (1997. március), egyre világosabbá váltak a koalíción belüli ellentétek, ezért a folyamat elakadt. A reform folyamata, igaz részben külföldi nyomásra a Mugur Isărescu által vezetett kormány idejében (1999. december) gyorsult újra fel, de a koalíciónak túl kevés ideje maradt már, hogy annak eredményei megjelenjenek. Így szinte törvényszerű volt a koalíció bukása, amelyet jó előre jeleztek a közvéleménykutatósi adatok és a 2000-es helyhatósági választások eredményei.

Dan Pavel szerint a koalíció egységét a reform végrehajtásának feladata tartotta össze.⁷ Állítása szerint ez az egyetlen érv amellet, hogy ez a három ennyire különböző ideológiájú és különböző tradícióval és legitimitással rendelkező párt (RDK, DP, RMDSZ) együttműködjön. Hozzátehetjük, hogy ez volt az egyetlen lehetséges koalíció, amely megakadályozhatta a volt kormánypártok visszatérését. Ugyanebben az írásá-

ban Dan Pavel kifejti, hogy a reform elmaradása épp annak köszönhető, hogy a pártok végül sokkal kevesebbet törődtek a reformmal mint a saját gazdasági pozícióik megerősítésével. Ezáltal a kormányon lévő pártok, inkább saját partikuláris érdekeik érvényesítésére törekedtek. A koalíció diszfunkcionalitásának egyik legfőbb okát a koalíciós pártok közötti protokoll (szerződéses szabályozás) hiányában látja. Ezért minden egyes felmerülő problémánál új szabályokat kellett kialakítani, ami lekötötte a pártok figyelmét. Az elemző Dan Pavel, maga is a koalíciót elvben támogató értelmiségi, de igen kritikus a koalíció működését és eredményességét tekintve. A jó szándék, a reform iránti – legalábbis verbális – elkötelezettség nem vezetett az intézmények kiépítéséhez, a koalíción belüli döntéshozatalhoz, mint a reformok végrehajtásához. Igazából csak krízishelyzetekben működött eredményesen, ami nem volt elegendő a reformok végrehajtásához. Így utólag szinte törvényszerűnek tűnik, hogy a koalíció elveszítette a választásokat, és nyugodtan megkockáztatható, hogy erre nem azért került sor, mert a reformmal járó megpróbáltatások csökkentették volna népszerűségét.

Tanulmányunk szempontjából érdekes, hogy elemzése második részében Dan Pavel kiemeli, az RMDSZ számára tett ígéreteket sem a megegyezés betűje, sem szelleme szerint nem tartották be.⁸ Később az RMDSZ hibájaként említi, hogy miközben az RMDSZ konzekvensen saját céljai éréséért politizált, nem vette észre a koalíció népszerűségének csökkenését, és nem tudatosította eléggé, hogy csak az akkori koalíciótól várhat bármiféle támogatást a magyar vonatkozású kérdésekben. De az 1999-es év kormányzati értékelésében – ugyanez a szerző – kiemeli, hogy az RMDSZ volt a koalíció legstabilabb része, amely rendszeresen a koalíciós megegyezések szerint szavazott, és amely alapján véve semmit sem kapott a koalíciós partnerektől.⁹

E rövid vázlat után rátérünk a tulajdonképpeni elemzésre, amelyet az értelmezési kritériumok megvizsgálásával kezdünk.

Választási szereplés – mint lehetséges értékelési kritérium

A leadott voksok száma, illetve részben a közvélemény-kutatási adatok iránymutatóak lehetnek egy párt tevékenységének eredményességét illetően. A következőkben a 2000-es helyhatósági és általános választásokat, vala-

mint az elmúlt év közvéleménykutatási adatait vizsgáljuk meg. Ezt azért is el kell végeznünk, mert a politikusok előszeretettel használják ezeket az adatokat, pro és kontra „koalíciós értékelésük” alátámasztására.¹⁰

Helyhatósági választások, 2000

Egy etnikai párt esetében a választások eredményének vizsgálatakor a kérdést árnyaltabban kell feltenni. A szakirodalom egyetért abban, hogy az etnikai pártokra szinte kizárólag csak a saját etnikumhoz/nemzethez tartozóak szavaznak, illetve igen alacsony az átszavazási arány.¹¹ A magyar szavazók nagyobb valószínűséggel maradnak távol a szavazástól, mint hogy egy másik pártra szavazzanak. A viszonyítási alap – a népszámlálási adatok nyomán – a magyarság száma Romániában, és ennek alapján ki lehet számítani, hozzávetőlegesen, a potenciális magyar szavazók számát. Egy másik viszonyítási alap az előbbi választáson az RMDSZ-re szavazók aránya. Ehhez lehet mérni a választásokon elért eredményeket. Egy kormánykoalíció esetében viszont csak hipotéziseink lehetnek, hogy a kormányzásban való részvétel milyen hatással volt egy bizonyos párt választási eredményeire.

Mint már említettük egy politikai párt sikerének vagy kudarcának mérceje a választásokon való szereplés. Azonban egy etnikai párt a legtrikább esetekben tud szavazatokat szerezni a nem a saját etnikumhoz tartozók köréből. A választási kampánya lényegében arról szól, hogy a lehető legtöbb nemzettársát rábírja arra, hogy elmenjen szavazni. Ezért nem lehet ez elsődleges értékelési kritérium.

A RDK–DP(Demokrata Párt)¹²–RMDSZ kormánykoalíció, amely leváltotta 1996-ban a TDRP által irányított kormányt, nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A kezdeti lendület után, a kormánynak nem sikerült megvalósítani a „Szerződés Romániával” 40 pontos és 200 napos programját.¹³ Elmaradt az intézményi reform, az inflációt nem sikerült leszorítani, a gazdasági szerkezetváltáshoz nem volt kellő erő. A kormány az ígéreteihez képest alulteljesített, kérdés viszont, hogy optimális esetben mennyit lehetett volna teljesíteni. Egy drasztikus reformprogram is szembe fordította volna a lakosságot a kormánnyal.

Először a 2000-es helyhatósági választások eredményeit nézzük meg. Ezek a következőképpen alakultak¹⁴:

A megyei jelöltlistákra leadott szavazatok száma 2000. június 4-én

Párt	Szavazatok száma	%
TDRP	2 200 806	27,26%
DP	803 689	9,95%
DK	605 541	7,50%
SZR ¹⁵	596 846	7,39%
NLP ¹⁶	563 255	6,98%
NRP ¹⁷	533 854	6,61%
RMDSZ	512 413	6,35%

Láthatjuk, hogy a kormányzó pártok – az ebből a szempontból mértékadó megyei tanácsi választásokon – a szavazatok valamivel több, mint harminc százalékát gyűjtötték össze, ami mintegy fele annak, amit az 1996-os országos választásokon kaptak. Tehát a 2000-es helyi választásokon a kormányon lévő pártok messze az 1996-os helyi, illetve országos arány alatt maradtak. Az RMDSZ az egyetlen párt, amely hozzávetőlegesen annyi szavazatot szerzett, mint az előző önkormányzati, illetve országos választások alkalmával. A választók nem szankcionálták az RMDSZ-t. Ebből az a valószínűsíthető magyarázat következik, hogy amíg az RMDSZ nem követ el valamilyen hatalmas hibát, addig a romániai magyarok rá fognak szavazni. Megkockáztathatjuk a következtetést, hogy *a helyi választásokon elért RMDSZ eredmények nem függenek a kormányzati szerepléstől*. Tehát nem szolgálhat igazi értékelési kritériumként.

A helyhatósági választásokon megszerzett RMDSZ-mandátumok száma¹⁸ (zárójelben a közös listán bejuttatott képviselők száma szerepel)

Tisztségviselők	1992	1996	2000
Helyi önkormányzati képviselők	2616+(147)	2445+(1)	2451
Polgármesterek	131+(11)	139	148
Megyei önkormányzati képviselők	121+(23)	133	135

A táblázatból kiderül, hogy az RMDSZ mandátumok száma a helyi választásokon viszonylag állandó. Az eltérések a helyenkénti közös jelöltállításból, a választási törvény módosulásából, illetve a választásokon részt ve-

vők száma miatt változott. Ez a csekély változás semmiképpen nem tudható be az RMDSZ kormánykoalíciós szerepvállalásának. Csupán annyit emelnénk ki, hogy *a helyi választások sem mutatják azt a tendenciát, hogy az RMDSZ a kormánykoalíciós részvételével veszített volna népszerűségéből a magyar választók körében.* Az RMDSZ listán bejutott képviselők mellett még függetlenként is mandátumot szereztek magyar képviselők és polgármesterek, főleg az 1996-os és 2000-es helyi választásokon.

Parlamenti és elnökválasztások 2000 novemberében

A parlamenti és elnökválasztásokon beigazolódott az a tendencia, amelyet a közvéleménykutatási adatok, valamint a helyhatósági választások eredményei is előrevetítettek. A posztkommunista politikai csoporton belüli súlyeltolódás, a Nagy-Románia Pártjának és vezetőjének előretörése természetesen meglepetés, viszont tanulmányunk szempontjából ez csupán másodlagos kérdés.

Az RMDSZ által elért 1996-os és 2000-es választási eredmények¹⁹:

	1996		2000	
	n.	%	n.	%
Képviselőház	812 628	6,64	736 863	6,8
Szenátus	837 760	6,82	751 310	6,9

Összehasonlítva az 1996-os választásokkal, az RMDSZ kevesebb szavazatot szerzett, viszont az alacsonyabb választási részvétel és a választási törvény megváltoztatása miatt, százalékban többet kapott, ennek következményeként több képviselői és szenátori helyhez jutott. Míg országos szinten az 1996-os választásokhoz képest a részvételi arány 20%-al alacsonyabb volt, az RMDSZ-re szavazók száma közel 70 000-rel, aránya csak mintegy 10%-al csökkent.

A többi koalíciós párthoz viszonyítva, az RMDSZ-nek sikerült megtartania támogatottságát. Ez egyértelműen az etnikai szavazással magyarázható és kevésbé azzal, hogy az RMDSZ jobb teljesítményt nyújtott. Hozzátehetjük még, hogy valószínűleg a magyar szavazók az ország gazdasági problémáért nem az RMDSZ-t teszik felelőssé, mivel az ő értelmezésükben

az RMDSZ elsősorban a magyar vonatkozású kérdésekkel foglalkozik. Árnyaltabb képet kapnánk, ha megvizsgálnánk megyei bontásban a választások eredményeit, viszont ezek inkább a helyi politikáról adnak képet és kevésbé az RMDSZ, mint kormánypárt tevékenységének megítéléséről.

A választási eredmények jelzésértékűek lehetnek az RMDSZ megítélésében, de nem használható kiértékelő kritériumként. Ezek legfeljebb a román koalíciós partnerekre vonatkozólag lehetnek mérvadók. A román választók így büntették a kormányzó pártokat, ez viszont nem történt meg az RMDSZ és a magyar szavazók esetében.

Közvélemény-kutatási adatok – mint lehetséges értékelési kritérium

A közvéleménykutatási adatok esetében is igen óvatosnak kell lenni. Egyrészt a közvélemény-kutatási Barométer²⁰ adatait lehet alapul venni, amely viszont nem reprezentatív a magyarságra vonatkozólag. Habár a mintában a magyarok számarányuknak megfelelően szerepelnek, egyáltalán nem lehetünk biztosak, hogy ez kellő keresztmetszetét adja a romániai magyarságnak. Az olyan kutatások, amelyek a kifejezetten a romániai magyarságot vizsgálják, akár kizárólagosan, akár a magyar minta megnövelésével problémákat vetnek fel. Ma nem létezik olyan adatbázis, amely alapján egy ilyen mintát szakmailag megnyugtatóan össze lehet állítani. Az 1991-es népszámlálás óta olyan társadalmi változások mentek végbe, amelyek át-rajzolták a romániai magyar társadalmat.²¹

A CCRIT²² 2000 tavaszi felmérése szerint, amelyben csak magyarokat kérdeztek meg, a válaszadók 80,6% vélekedett úgy, hogy az RMDSZ kormányzati tevékenységét konkrét eredmények jellemzik, és csupán 5,3% gondolta azt, hogy semmit sem sikerült megvalósítani a felvállaltakból. Az RMDSZ politikai hatékonyságát a következőképpen ítélték meg:²³

	inkább egyetért	inkább nem ért egyet
Az RMDSZ mostanáig általában jól politizált	75,2	17,5
A romániai magyar kisebbség jogait, ha lassan is, de lehet érvényesíteni	87,8	6,9

Az RMDSZ vezetőségének meg kellene próbálnia, hogy a jövőben is a kormányra kerüljön, mert csak így tud hatékonyan tenni valamit

a magyarságért	82,6	9,9
RMDSZ-politikusoknak gyakran sikerült érvényesíteni a magyarság érdekeit	68,3	22
Az RMDSZ politikusok csak ígérettek, de nagyon keveset tettek a magyarságért	38,1	54,2

A felmérési eredmények arra engednek következtetni, hogy az RMDSZ kormánykoalíciós részvételét inkább pozitívan ítéli meg a romániai magyar lakosság.

Az előbbieket alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy a helyhatósági és országos választási eredmények szinte egyáltalán, a közvélemény-kutatási adatok pedig csak részben használhatók értékelési kritériumként az RMDSZ koalíciós szerepvállalását illetően.

Ezek után rátérünk a saját magunk által felállított kritériumok szerinti elemzésre.

A politikai döntések hatását értelmező kérdésfeltevés – mint értékelési kritérium

Közhely, hogy a romániai magyar közéletben résztvevők, illetve a romániai magyarság különböző jövőképekkel rendelkezik, és különböző politikai prioritásokra helyezi a hangsúlyt. Az RMDSZ kormányzati szerepének értékeléséhez a vizsgált anyagból a következőket tartottuk fontosnak: a román-magyar viszony, az interetnikus együttélés alakulása; Románia és Magyarország viszonyának alakulása és ezzel összefüggésben Románia euroatlanti integrációja; Románia politikai rendszerének demokratizálódása és stabilitása. Ezen túl a romániai magyarságra, illetve az RMDSZ-re vonatkozóan központi kérdés a kormányzati szerepvállalás hatása az RMDSZ-en belüli demokráciára; valamint a romániai magyar társadalomra, a magyarság identitásának megőrzésére. Mindezzel szorosan összefügg az, hogy a) erősödött vagy gyengült az RMDSZ mint párt támogatottsága (illetve van-e összefüggés a kormánykoalícióban való részvétel és a támogatottság között), és b) az RMDSZ-en belüli törésvonalak erősödése vagy gyengülése. Mivel

abszolút értékelési kritérium nincs, két viszonyítási alapból indulhatunk ki. Az egyik az *RMDSZ programjában megfogalmazott célkitűzések*, a másik pedig *a program mögött rejlő, gyakran a politikai nyilvánosságban meg nem fogalmazott célok*. Ez utóbbit röviden úgy foglalhatjuk össze, mint a román társadalommal párhuzamos, etnikai alapú romániai magyar társadalom megeremtése és működtetése. Ez magába foglalja az emberi és kisebbségi jogokat, az autonómia valamilyen formáját, az önálló intézményrendszert, amelynek irányító pozícióiba a saját nemzeti csoportból származó, választott személyek kerülnének.

A főszereplő: RMDSZ

Elemzésünk egyik kiindulópontja, hogy az RMDSZ *etnikai alapon szerveződő párt*. Mint ilyen szavazóbázisa szinte kizárólag a romániai magyarság, és programjában pedig elsősorban a romániai magyarok érdekeit képviseli. Az etnikai pártokra jellemzően, az RMDSZ is *kettős funkciót* tölt be. Egyrészt *politikai pártként* vesz részt a romániai politikai életben, másrészt *társadalomszervező feladatokat lát el*. Az ilyen pártok programjának és politikai cselekvésének központjába az illető nemzeti/etnikai csoport/közösség érdekeinek és értékeinek képviselése áll. A többi párthoz hasonlóan az RMDSZ vezetőiknek is megvannak a saját érdekeik, amelyek nem mindig esnek egybe a képviselt csoport érdekeivel.

Az RMDSZ programja és képviselőcsoportjának parlamenti tevékenysége alapján állíthatjuk, hogy a decentralizációt, a gazdaság működőképességének kialakítását és Románia euroatlanti integrációját szorgalmazta. Ebben az értelemben, *kifelé* az RMDSZ-t a modern liberális pártokhoz sorolhatjuk.²⁴ Egyes romániai román elemzők szerint az RMDSZ-nek nincs programja Románia egészét tekintve.²⁵ Ez így téves megfogalmazás, mivel az RMDSZ kialakított egy programot, amelyben megfogalmazta nézeteit a kívánatos romániai társadalmi átalakulásról, viszont igaz, hogy ezeket – természetesen – úgy fogalmazta meg, hogy az előnyös legyen a romániai magyarság számára. Az RMDSZ elképzelésében az *Európai Unióhoz és a NATO-hoz való csatlakozás* kedvező keretet teremthet a romániai magyarság – egyéni és/vagy kollektív – jogainak érvényesítése számára. A *decentralizáció által* megeremthető az a saját jogkörrel rendelkező egységek, amelyekben a magyarok (is) nagyobb mértékben dönthetnek az őket

érintő – elsősorban politikai, kulturális és gazdasági – kérdésekben, ugyanakkor kialakítható helyi szinten az a (magyar) intézményrendszer, amelyben a magyar kulturális reprodukció megvalósítható.

Általánosságban elmondhatjuk, hogy az RMDSZ-nek mint *kisebbségi pártnak, makroszinten, kettős prioritása van*: a) a kisebb és önállóbb egységek megeremtetése, amelyhez a közigazgatás decentralizációját, az autonómiát, a federalizmust soroljuk, b) az önálló intézményrendszer megeremtetése, ide az oktatásügyet, elsősorban az önálló magyar egyetemet, és a különböző szakmai intézeteket és egyesületeket soroljuk. *Ezek együttesen a magyar párhuzamos társadalom megeremtetését, a romániai magyar „szféra” intézményesítését jelentik.*

Az RMDSZ mint társadalmi szervezet a romániai magyar közösség civil (-nek tekintett) szféráját igyekszik megszervezni. Ebből a szempontból a különböző szervezeteket és intézményeket erősíti meg, nem utolsó sorban annak érdekében, hogy megtartsa, esetleg erősítse szavazóbázisát.

A fent említett jellemzők miatt tanulmányunkban átfedések lesznek az *RMDSZ* és az *RMDSZ kormánykoalíciós részvétele* értékelésében.

Az RMDSZ megalakulása óta a romániai magyarság egészének politikai képviselőjét vállalta fel, de a kezdetektől folynak a viták arról, hogy mit és hogyan kellene képviseljen az RMDSZ. A belső nézeteltérések részben az RMDSZ feladatának és stratégiájának eltérő megítéléséből származnak. Ezek a nézeteltérések végigkövetik az RMDSZ történetét, és óvatossá kell lenni, nehogy valamelyik irányzat szempontjaira építsük elemzésünket.

A probléma eredete: a kormánybalépés

A kormányzati szerepvállalás geneziséét tekintve két eseményt kell kiemelni. A legfontosabb *a román-magyar alapszerződés sürgős megkötése*, 1996 szeptemberében. Annak, hogy a szerződést az Iliescu- és a Horn-kormány alkotta meg, egyrészt az volt a következménye, hogy a kampány idején a nacionalista retorika háttérbe szorult, másrészt pedig a magyarországi kormány részéről jelzés volt az RMDSZ számára, hogy ezekben az ügyekben a két ország kormánya dönt. A szerződés aláírása után és az 1997-es madridi NATO-csúcs előtt Románia nem engedhetett meg magának nacionalista retorikájú kampányt. Kívülállóként nehéz eldönteni, hogy az RMDSZ milyen indokok (megfontolások, érdekek) alapján vállalt kormányzati szerepet, de az előbbiekhöz ehhez mindenképp hozzájárultak.

A másik tényező, az *önálló RMDSZ államfőjelölt állítása* volt. Balázs Sándor egyenesen azt állítja, hogy „az RMDSZ akkor döntött egy kormánykoalícióban való esetleges részvételről, amikor elhatározta a saját államfőjelölt állítását.”²⁶ Toró T. Tiborral egyetértenek abban, hogy a kampány során Frunda György „méréskeltebb”, az autonómiaprogramot háttérbe szorító, (legalábbis „radikális” szempontból) retorikája koalícióképessé tette a magyarokat és az RMDSZ-t a román pártok szemében, ugyanakkor a magyar szavazók felé is ezt az üzenetet sugallta.²⁷

A DK-nak és a DP-nek együttesen megvolt az 53%-os parlamenti többsége, amely elegendő lett volna a kormányalakításhoz, ugyanakkor az RMDSZ-szel együtt sem érték volna el a 2/3-os abszolút többséget. Csak feltételezhetjük, hogy *mi miatt vonták be az RMDSZ-t is a kormányba*. Egyrészt már több alkalommal bebizonyosodott, hogy a romániai politikai életben a 3%-os többség nagyon kevés. Másrészt a nyugat szemében az RMDSZ részvétele a kormányban jó fényt vetett Romániára. A politikusok feltételezése szerint, pozitív irányba is billenthetette volna a mérleget az 1997-es júliusi NATO-csúcson. Nem utolsósorban, mint már említettük, az RMDSZ és Frunda György kampánya egy megbízható, nem sokat követelő politikai párt képét sugallta. Hozzátehetjük, hogy a politikai polarizáció miatt nagyon csekély volt annak esélye, hogy bármely más pártot bevonhassanak a koalícióba. Ilyen szempontból az RMDSZ tűnhetett a „legolcsóbb” megoldásnak.

Visszatekintve nagyon nehéz eldönteni, hogy az RMDSZ kormányzati részvétele hozzájárult-e, és ha igen, akkor milyen mértékben a kormánykoalíció alacsony népszerűségéhez és választási kudarcához. Feltételezésünk szerint ez nagyon keveset nyomott a latban. A népszerűségvesztés elsősorban a jelenlegi kormánykoalíció belső konfliktusai révén állandósult kormányzati működésképtelenségnek és az ebből is adódó gyenge gazdasági teljesítményének tudható be. Ennek természetesen az RMDSZ is részese, viszont – anélkül, hogy az RMDSZ felmentése lenne a szándékunk – nyilvánvaló, hogy igen csekély befolyása volt a gazdasági folyamatokra. A magyar szavazók szemszögéből tekintve – akik jórészt etnikai szavazók – a gazdasági sikertelenség nem tántoríthatott el sok választót az RMDSZ-től. Joggal feltételezhetjük, hogy azok a magyarok, akik a 2000-es választásokon nem szavaztak, vagy nem az RMDSZ-re szavaztak, azokat inkább az RMDSZ belső konfliktusai vagy a helyi viták befolyásolták és nem az RMDSZ kormánykoalíciós szereplése.

A különböző megnyilvánulásokból az derült ki, hogy a kormánykoalíciós részvétel érdekében/közben az RMDSZ-nek bizonyos követelésekről le kellett mondania. Ezek elsősorban az autonómia koncepciót érintik. Valószínűsíthető, hogy a kormánykoalíciós tárgyalások során a Demokrata Konvenció és/vagy a Demokrata Párt kikötötte, hogy az RMDSZ tartsa takaréklángon ez irányú törekvéseit.²⁸ Feltehető, hogy ez volt a minimálkövetelmény ezen pártok részéről. Két lehetséges magyarázat van erre. Egyrészt ezek a pártok sem támogatják az RMDSZ autonómia-törekvéseit, másrészt nem vállalták e miatt az ellenzék részéről jövő támadásokat. Alapjában véve ez egy racionális követelés a koalíciós partnerek részéről. Viszont ellentmond az RMDSZ programjának és célkitűzéseinek.

A koalíciós tárgyalások eredményeképp az RMDSZ-t két miniszteri hely illette meg, melyből az egyik a Turisztikai Minisztérium, a másik pedig az 1997. januárban létrehozott Kisebbségvédelmi Hivatal élén (előbbinek Birtalan Ákos, utóbbinak pedig Tokay György lett a vezetője). Később a turisztikai tárca helyett az egészségügyit kapta meg az RMDSZ, illetve a koalíció első két évében 11 államtitkári posztot is.²⁹

Helyi és megyei szinten az RMDSZ két prefektusi és nyolc alprefektusi helyhez jutott. Az RMDSZ kormánykoalíciós részvétele jobb helyzetbe hozott több magyar települést, de mivel ezek zöme informális szinten zajlott, csak valószínűsíteni lehet, hogy ez kedvezőbb helyzetbe hozta a romániai magyarság egy csoportját.³⁰

A politológusok előszeretettel osztják a négyéves kormányzati ciklust a Ciorbea-, Vasile- és Isărescu-kormányok szakaszaira. Az általános vélekedés az, hogy a Ciorbea-kormány volt a legkedvezőbb a romániai magyar kisebbség számára. Első ránézésre ez valóban így van, viszont nem feledhetjük, hogy az 1997. július 8-i madridi csúcs előtti időszakban Románia reménykedett abban, hogy első körben felveszik a NATO-ba. Reálisan erre igen kevés volt az esély, de nem volt eleve kizárható. Az RMDSZ ekkor volt a legkedvezőbb helyzetben, mert Románia számára kulcsfontosságú volt, hogy eredményeket mutasson fel a nemzeti kisebbségek ügyének kezelésében is. A Románia és Magyarország között létrejött alapszerződés, az RMDSZ kormánykoalíciós részvétele és a romániai magyarok, de általában a kisebbségek számára előnyös döntések mind azt bizonyították nyugat felé, hogy az akkori romániai kormány megváltoztatta orientációját. A Ciorbea-kormány odáig ment, hogy sürgősségi kormányrendelettel mó-

dosította az előző kormányzati időszakban elfogadott tanügyi törvényt.³¹ Ez volt az az időszak, amikor az RMDSZ esetleg kedvező döntést csikarhatott volna ki az állami finanszírozású önálló magyar egyetem ügyében. A madridi csúcs utáni időszakban a román politikának már nem volt annyira fontos külpolitikailag az RMDSZ. Ez a további kormányzati munkában is megmutatkozott.

A kormánybalépéssel a legnagyobb gond annak mikéntje volt. Az elvi és gyakorlati kérdéseken túl, a fentről hozott döntés képezi a fő problémát, amelyet csak utólag legitimáltatott a vezetőség. Ezáltal sérült a belső demokrácia elve, és megkérdőjelezte a döntéshozó fórum szerepét. Mindez az SZKT és az Operatív Tanács befolyásának az utóbbi javára történő eltolódási folyamatába illeszthető.³²

A koalíciót ellenzők érvrendszere

Az RMDSZ önértékelések felsorolják a négyéves kormányzati ciklus alatt elért sikereket, illetve a kudarcokat.³³ Az RMDSZ belső ellenzékének értékelése inkább a kormánybalépés mikéntjét kérdőjelezi meg, a kudarcokra helyezi a hangsúlyt, valamint számon kéri az RMDSZ adósságait a társadalomépítés és a belső demokratizálódás terén. Míg az RMDSZ saját értékelései kihangsúlyozzák a törvényhozás és gazdasági reform területén elért eredményeket, addig a belső ellenzék értékelései erről nem ejtenek szót.

Két párhuzamos diskurzust fedezhetünk fel, amelyek megerősítik az addig is létező törésvonalakat. Az RMDSZ vezetősége a „kis lépések” taktikáját folytatta, arra alapozva, hogy a jogokat lépésenként kell kiharcolni és azzal a tudattal, hogy ez csak kompromisszumok árán sikerülhet. Az ellenzék viszont abból indul ki, hogy a romániai magyarságnak bizonyos jogok járnak, és a kulcskérdésekben szerintük nem lehet – még ideiglenes – kompromisszumot sem kötni.³⁴ Az álláspontok merevek és nem valószínű, hogy bármiféle közeledés körvonalazódna a két tábor között.

Az „ellenzők” a koalíciót vállaló/létrehozó csoportot azonosítják az 1992/93-as „Neptunosokkal”³⁵. Szerintük a koalícióba lépést a vezetőség puccsszerűen hajtotta végre, nem rendelkezvén semmiféle felhatalmazással. A koalícióba lépést a vezetőség utólagosan legitimáltatta az SZKT-val. Nem gondolta végig a következményeket, és nem kérte meg a „liba árát”³⁵. Úgy léptek koalícióra, hogy nincs, vagy legalábbis nem nyilvános a koalíciós

* Frunda, Borbély, Tokay – majd Markó

szerződés. Az ellenzök számon kérik az RMDSZ-től, hogy nem képviseli és nem teljesíti a programjában szereplő célokat. Az érdekvédelem, a közképviselet, az érdekegyeztetés, az identitásvédelem, az önszerveződés és belső pluralizmus tekintetében az RMDSZ nem működött hatékonyan és feladta eredeti céljait.³⁶

Ez a kormányzati ciklus alatt vált nyilvánvalóvá, de a probléma gyökerei visszavezethetők az azt megelőző korszakra. A koalíciót ellenzök követeltetése: az RMDSZ vezetőségét le kell váltani és vissza kell térni az 1993-as brassói kongresszuson lefektetett elvekhez és programhoz. Meglátásunk szerint ezek a bírálatok inkább az RMDSZ tevékenységét érintik, és csak másodsorban a koalíciós részvételt. A koalícióba lépéssel a fő gondot úgy fogalmazzák meg, hogy belső döntés és szerződés nélkül történt.³⁷

Román részről 1996-tól a mindenkori bukaresti hatalom érdeke lett, hogy bevonja az RMDSZ-t a kormányba. Hiszen ebben az esetben tudja a legjobban ellenőrizni és befolyásolni az RMDSZ politikáját. Az első alkalom után már a nemzetközi elfogadottság erősítéséhez is szüksége van a mindenkori romániai kormánynak az RMDSZ-szel való jó viszonyra, de általánosan minimális alkupozióti is biztosítani kell a magyar párt számára.

A következőkben az RMDSZ számára néhány kiemelt területet vizsgálunk meg.

Az interetnikus együttélés

Az interetnikus együttélésre vonatkozó információkat elsősorban a közvélemény-kutatásokból szerezhetünk. Az ország helyzetéről a lakosság, és külön a magyarság is úgy vélekedik, hogy az országban a dolgok rossz irányba haladnak. A magyarság számára (is) a legnagyobb problémát a korrupció, munkanélküliség, életszínvonal csökkenése és infláció jelenti és csak ezután következnek a jellegzetesen magyar vonatkozású problémák (autonómia, nyelvhasználat, egyetem, stb.).³⁸

A 2000-es május-júniusi Etnobarométer eredményei szerint a román-magyar viszony javult az 1996 előtti állapothoz képest. Ezt a nézetet osztják úgy a románok, mint a magyarok, az utóbbi csoport nagyobb arányban.³⁹ Az RMDSZ kormányban való részvétele óta a románok és a magyarok is úgy gondolják, hogy a magyarok helyzete javult, és nagyon kevesen vélekedtek úgy, hogy rosszabbodott volna. Mindezek ellenére nagy az eltérés

a nemzeti kisebbségek jogainak megítélésében. A magyarok 83,1%-a véli úgy, hogy a nemzeti kisebbségek jogilag hátrányos helyzetben vannak.

Az általánosan elterjedt szemlélet ellenére és a romániai magyar életvilág egyre erősebb elkülönülése mellett az interetnikus viszony nem feszült. A mindennapok szintjén, a kölcsönös előítéletek ellenére a románok és a magyarok között kevés a nyílt konfliktus. Valószínűsíthetjük, hogy a koalíciós pártok támogatóival a magyarok jobban kijönnek, mint az ellenzéki pártok támogatóival, de ritkán olvashattunk a sajtóban komoly gondokról.

Az intézményes diszkrimináció valószínűleg csökkent az 1996 utáni törvények és kormányrendeletek hatására, de egy etnicizált politikájú államban csekély annak valószínűsége, hogy ez rövid- vagy középtávon megszűnik. Az RMDSZ kormányzati eredményei döntően a diszkrimináció ellenes rendelkezések és a nyelvpolitikai intézkedések körébe tartoznak. A harmadik szintű, identitáspolitikai célkitűzésekből, a saját intézményépítés terén döntően a kisebbségi kérdés kezelésére szolgáló kormányzati struktúrák megteremtésére koncentráltak.⁴⁰

Kétoldalú államközi kapcsolatok: Románia és Magyarország

Magyarország és szomszédainak kapcsolatrendszerét három problémakör határozza meg: a szomszédságból adódó eltérő érdekek; a történelmi komplexusok; a kisebbségi kérdés. Románia vonatkozásában 1989 óta a kapcsolatok kulcskérdése az erdélyi magyarság helyzete. Elméleti szinten ez a nemzet és a kisebbségi jogok különböző értelmezésén alapszik. Az államközi kapcsolatok szintjén az egyéb – pl. a gazdasági és integrációs – kapcsolatok másodlagosak. Függ ugyanakkor a két ország politikai prioritásaitól, olyan értelemben, hogy a külpolitikai tényezők együttműködésre készítik-e a két országot vagy sem. Továbbá függ a mindkét országban épp hatalmon levő kormányok összetételétől és kisebbségpolitikájától.

Mint ismert, az alapszerződést az MSZP-SZDSZ kormány kötötte meg a TDRP-kormányval 1996 szeptemberében. Az akkori magyar kormánypártok értékelése szerint ennek a szerződésnek a megkötése döntően járult hozzá és teremtette meg a feltételeket a román-magyar viszony javulásához. Az akkori ellenzék szerint hiba volt megkötni ilyen formában azt a szerződést, főleg az akkori román kormányval.⁴¹

Habár rengeteg kritikával illették, az alapszerződés hozzájárult az RMDSZ felkéréséhez a kormányzásban való részvételhez. Nehezen képzelhető el, hogy az (ilyen szellemű) alapszerződés nélkül ez megtörtént volna. Mindkét fél kompromisszumot kötött az alapszerződés aláírásával, de talán a magyar fél kötötte a nagyobb kompromisszumot (1201-es ajánlás, az egyházi javak visszaadásának kérdése, a magyar egyetem ügye). Nem felejthetjük el azt sem, hogy az alapszerződés elsősorban a NATO-csatlakozás miatt kötött, és feltételezhetjük, hogy egyik fél sem számított a kisebbségi kérdés megoldására. Ennek ellenére mindkét fél számára hivatkozási alap, amelyet ki-ki érdekeinek megfelelően értelmez. A magyar külpolitika a nemzetközi fórumokon támogatta Románia felvételét a különböző nemzetközi szervezetekbe, ugyanakkor a kétoldalú kapcsolatok intenzívebbekké váltak azáltal, hogy több minisztériumközi kapcsolat is létrejött. A kisebbségpolitikai elv, mely szerint a magyar kormány támogatja a kisebbségi szervezetek követeléseit nem vezetett diplomáciai bonyodalmakhoz. Fontos, hogy a magyar külpolitika semmilyen szinten nem szólalt fel Románia ellen.

Nehéz eldönteni, hogy az RMDSZ koalíciós részvétele miatt vagy az új, inkább nyugatbarát koalíciónak, esetleg az alapszerződés aláírásának köszönhetően javult-e Románia és Magyarország viszonya. Tény, hogy 1996-ig igen kevés esély volt a kolozsvári konzulátus megnyitásának, és minden valószínűség szerint a magyar magánegyetem magyarországi pénzzel történő támogatása is sokkal problematikusabb lett volna. A magyarországi és romániai politikusok között gyakorivá váltak a kölcsönös látogatások, amelyek során több fontos egyezmény is született. Ezek közül ki kell emelni a vendégmunkásokat érintő megállapodások és az új határátkelők nyitását. Nagyon fontos jelenség, hogy a Tisza szennyezés ügye egyik országban sem vált politikai hisztéria elindítójává.⁴² Az RMDSZ kormányzati részvételének köszönhetően a különböző találkozások és egyezmények könnyebben jöttek létre. Ilyen értelemben az RMDSZ elsősorban közvetítő szerepet játszott.

A romániai magyarok pozitívan vélekednek az utóbbi három év Románia és Magyarország közötti viszonyáról is, illetve az elvárások szintjén is tovább javulást várnak. Ebben az esetben is a magyar válaszadók azok, akik nagyobb arányban osztják ezt a nézetet.⁴³

A korábbi magyar kormány számára Magyarország EU-s integrációja volt az elsőszámú prioritás, és a határon túli magyar kisebbségek kérdése, mint a külpolitikán belüli szakkérdés enyhén háttérbe szorult. Az Orbán-

kormány számára is elsőrendű az integráció kérdése, viszont – akár az előbbi kárára – a határon túli kisebbségek problematikája, támogatása mint nemzetpolitikai kérdés, a koalíciós pártok ideológiai bázisának törzstémájaként, hangsúlyosabb lett.

Romániában a korábbi kormány nem volt igazi partner a romániai magyarság számára. Az RMDSZ koalíciós részvételével az RDK által irányított kormányban már kedvezőbb viszonyultak a kisebbségi kérdéshez. Egyrészt a koalíciós pártok politikusai valamivel pozitívabban viszonyulnak a kisebbségi kérdéshez, másrészt a politikai érdek is ezt diktálta. Hiba lenne azt gondolni, hogy az alapvető viszonyulás lényegesen különbözik a korábbi kormány politikusaitól, – inkább a nyelvileg semleges nemzetállam engedékenyebb változatáról volt szó⁴⁴ – viszont tisztában kell lenni azzal, hogy az RMDSZ csak innen számíthatott bizonyos támogatásra programja megvalósításához.

A magyarságpolitika tekintetében az Orbán-kormány aktívabb volt elődjénél. Nyíltabban támogatta a romániai magyarság törekvéseit nyilatkozatok, látogatások és anyagi támogatások formájában. Ennek ellenére a két állam viszonya javult. Ezt magyarázhatja egyrészt a magyar kormányzati részvétel, másrészt az 1996–2000 közti bukaresti kormány külpolitikai orientációja, amely elfogadta, hogy Magyarországgal és az RMDSZ-szel való jó viszonya javítja esélyeit az euroatlanti integrációhoz.

Modellértékű kapcsolat az 1996 – 2000-es időszakban?

A fentiekből kiderült, hogy mennyire konjunktúra-függő Románia és Magyarország egymáshoz való viszonya. Ahhoz, hogy az alkalmas modell kérdését megválaszolhassuk, pontosítanunk kell, hogy ezt milyen szempontok szerint tesszük.

E téren többféle működő modell létezik, de a modellek többsége nem adaptálható teljes mértékben. Témánkban manapság egyre többet hivatkoznak a finnországi Svéd Néppárt állandó koalíciós részvételére. Ezzel azonban megkerülik azt a kisebbségjogi, nemzetpolitikai háttérrel amibe a Svéd Néppárt tevékenysége beágyazódik. Épp ez az a háttér, aminek a megteremtéséért az RMDSZ a kormánykoalíciót vállalta.

Államközi kapcsolatok szintjén valószínűleg ez a lehetséges legkedvezőbb modell: Magyarország kapcsolata egy olyan szomszédos állammal,

amelyik kormányában a magyar kisebbség is részt vesz. Ez bizonyít(hat)ja egyrészt, hogy Romániában olyan kormány van hatalmon, amely partnernek tekinti a magyarokat, illetve a magyarok részt vesznek a döntésben és végrehajtásban, ezáltal pedig saját sorsuk alakításában. Egy ilyen jellegű viszony kedvező a Magyarországról jövő állami támogatásoknak is. Ezekből a szempontokból a nemzeti kisebbség egyértelműen jól jár.

Ugyanakkor nem elfogadható modellnek tekinteni ezt a viszonyt, mivel a kisebbségek helyzetének kezelése nem oldódott meg. Nehéz megállapítani, hogy mikor tekintjük a nemzeti kisebbségek helyzetét „megoldottnak”, de erről csak abban az esetben beszélhetünk, amikor a nemzeti kisebbség tagjai és elitje döntően úgy véli, hogy biztosítottak a feltételek közösségük és nemzeti identitásuk megőrzéséhez. Ehhez valamilyen formájú autonómia és önálló intézmények szükségesek. Az előbbi egyáltalán nem, a második részben valósult meg. Önmagában az a tény, hogy valamely kisebbség politikai pártja részt vesz a kormányzásban még nem sokat jelent. Potenciálisan természetesen megvan rá az esélye, hogy programjának néhány célkitűzését megvalósítsa, viszont az igazán fontos kérdésekhez többségi támogatás kell. Ehhez az RMDSZ nem kapott kellő támogatást.

A fentiek alapján Clinton azon kijelentése, hogy a romániai megoldás modellértékű, hivatkozási alap lehet a koszovói események árnyékában, de nem állja meg a helyét Közép-Európában.⁴⁵ Az RMDSZ részvétele a kormánykoalícióban legjobb esetben az első lépés lehet, ahhoz, hogy modellértékűnek tekinthessük a helyzetet. Nem pusztán a kormányzati részvételt, hanem az adott ország konszociális viszonyainak megteremtését és intézményesítését tartjuk központi kérdésnek. Ezért a következőkben azt vesszük számba, hogy milyen konkrét eredményeket sikerült az RMDSZ-nek kormányzó pártként elérnie, és ez hogyan viszonyul a választási és a kongresszusi programokban megfogalmazott célokhoz, azaz a kisebbségi társadalom számára konstruált jövőképhez.

Kisebbségi érdekérvényesítés/Kisebbségpolitika

A kisebbségpolitika területén az RMDSZ egyrészt olyan prioritásokat fogalmazott meg, amelyek biztosítják a romániai magyar kisebbség egyéni és kollektíven gyakorolható jogait, másrészt a magyar intézményrendszer megerősítését célzó intézkedéseket kezdeményezett.

A RMDSZ kormányzati prioritásainak megvalósulása

Ebben az esetben az elemző dolga látszólag egyszerű. Elővéve *A Romániai Magyar Demokrata Szövetség Kormánykoalíciós cselekvési prioritásai* c. dokumentumot⁴⁶ meg kell nézni, hogy abból mi valósult meg.⁴⁷ Csakhogy az ott felsoroltak döntő többsége nem csupán az RMDSZ-en múlt, illetve a megcélzott intézkedések többségére az RMDSZ kidolgozott törvénykezdeményezéseket, de mint később bemutatjuk, ezek jó része a kormányzati ciklus végéig a parlamenti, szakbizottsági tárgyalásnál tovább nem jutott.

A *külpolitika* terén nem sikerült a NATO-felvétel, a EU-vízumkényyszer eltörlése, de sikerült elérni a Románia és Magyarország közti kapcsolatok javulását, a *gazdaságban* pedig az ipari parkok létrehozását, a kis és középvállalatok támogatási rendszerét, a személyi jövedelemadó bevezetését. Legjelentősebb RMDSZ eredménynek a Turisztikai Minisztérium átszervezését tekinthetjük e téren. Azonban ezek a részeredmények nem hoztak igazi szerkezetváltozást Románia gazdaságában, és az RMDSZ gazdasági prioritásainak is csak töredékében sikerült eredményt elérni. *Önkormányzati* szinten nem sikerült a sürgősségi kormányrendelet parlamenti megerősítése.⁴⁸ A helyi önkormányzati vagyongazdálkodás jogi feltételeit a helyi közpénzügyekről, a köztulajdonról, az utak jogállásáról és a koncessziókról szóló törvény megteremtette. Sikerült a helyi népszavazásról és a köztisztviselők-ről szóló törvényeket is elfogadtatni.⁴⁹ Tehát a sürgősségi kormányrendelet megerősítésén túl a többi célkitűzést megvalósították. *Kisebbségpolitika* terén sikerült a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját ratifikálni, a helyi autonómiát erősítő törvények kisebbségvédelmi vonatkozásait kidolgozni. De nem történt meg a kisebbségvédelmi kerettörvény elfogadás, azonban 2000 augusztusában már elkészült a diszkrimináció ellenes törvény, amelyet már a TDRP-kormány fogadtathatja el. A legbonyolultabb ügy a közösségi illetve egyházi javak visszaszolgáltatásának kérdése. 1997–98-ban erre vonatkozólag több kormányrendelet született (1997/21.; 1998/13.), a megjelölt 22-ingatlanból néhányat sikerült visszaadni (köztük a bukaresti Petőfi Házat és a kolozsvári Brassai Liceumot). Az 1999/83-as sürgősségi kormányrendelet 63 kisebbségi közösséghez tartozó ingatlan visszaadását rendelte el (majd ezt decemberben kiegészítették még egy 53 tételből álló jegyzékkel). Ebből 28-at adtak vissza. Csakhogy a kormányrendelet után egy külön bizottság hagyja jóvá a visszaadandó ingatlanok listáját, egy másik bizottság vizsgálja meg, hogy az ingatlan a jelenlegi használat

függvényében visszaadható vagy sem. Majd a telekkönyvi átírás általában peres eljárás útján történik. E bonyolult eljárás után eddig összesen 9 magyar közösségi tulajdont képező ingatlant telekkönyveztek. De ebből csak a bukaresti Petőfi Ház és a nagyváradi Református Püspöki Palota lett ténylegesen birtokba véve.⁵⁰

Az 1921-es földreform a magyar egyházak földtulajdonának 85%-át sajátította ki. Tehát most az 1918 előtti tulajdon 15%-át követelhetnék vissza az egyházak, de ez is csak a 2000. 1. sz. törvény területkorlátozását figyelembe véve.

A prioritások közt szerepelt „az erőszakos beolvasztás és a kisebbség-lakta övezetek demográfiai összetételének módosítását tiltó rendelkezések felügyelete” is. A Székelyudvarhely-csereháti eset és az ortodox egyház székelyföldi intézményépítése azonban azt mutatta, hogy ennek betartásához nem rendelkezett kellő elszánással a kormánykoalíció.⁵¹

Az *oktatásiügyi* prioritások közül a csángómagyar oktatás helyi igényeinek kielégítése és a kolozsvári államilag támogatott magyar tudományegyetem visszaállítása nem sikerült. A többi területen: oktatási reform, az oktatási törvény módosítása, a magyarul végezhető iskolák skálájának és tanulói létszámának bővítése terén komoly sikereket könyvelhet el az RMDSZ.⁵² A magyar nyelvű felsőoktatás kérdése volt az, amely a leginkább próbára tette az RMDSZ és a többi koalíciós partner közötti viszonyt, és ami majdnem az RMDSZ kormányzatból való kilépéséhez vezetett. Ugyanakkor az RMDSZ-en belül is egyik legfőbb megosztó kérdés volt az önálló magyar egyetem kérdése. Nem szakmai kérdés annak eldöntése, hogy mi lett volna a helyes cselekedett az RMDSZ részéről.⁵³

A *kulturális életben* egyedül a Nemzetiségi Főigazgatóság pénzalapjának pályázati felhasználásában történt előrelépés. A prioritások között felsorolt törvények a Nemzetiségi Kulturális Statútum kivételével elkészültek, de nem kerültek elfogadásra.

Az egyházakat érintő prioritások közül egyedül a minden profilú felekezeti oktatási intézmények létrehozását sikerült elérni, a magánoktatás keretében. Az Egyházügyi törvény megalkotását, a már említett elkobzott egyházi javak visszaszolgáltatását, és a moldvai csángók magyar nyelvű egyházi szolgálatának bevezetését nem sikerült megoldani.

Összefoglalva: a kormányzati prioritások közül a helyhatóságok és az oktatásügy terén sikerült e legnagyobb szerkezeti és nyelvhasználati ered-

ményeket elérni. De a két kulcskérdésnek számító témában az egyházi és közösségi javak visszaadásában, illetve a magyar nyelvű állami egyetem újra-indításában csak töredék eredményeket ért el az RMDSZ.

A törvényhozói munka

A parlament két házában folytatott munka során bizonyos törvényeket a koalíció együtt kezdeményezett, míg másokat az RMDSZ egyedül. Ráadásul több, a kisebbségpolitika szempontjából fontos intézkedés a törvényhozás megkerülésével, sürgősségi kormányrendelettel került bevezetésre. Az RMDSZ parlamenti csoportja és tagjai összesen 89 törvénytervezetet kezdeményeztek. Pusztán szám szerinti megoszlásukat tekintve a legtöbb a helyi autonómia kibővítésére vonatkozik (19), de ezek többsége (14) egy-egy település közigazgatási besorolásának megváltoztatását kezdeményezte. A kezdeményezések másik jelentős csoportja a vállalkozásbarát környezet kialakítására (9), a kis és középvállalkozások támogatására (4) illetve a gazdasági privatizációra (6) irányult. Jelentős arányban szerepeltek még az RMDSZ kidolgozta törvénykezdeményezések között a mező és erdőgazdálkodással foglalkozó (8) és a munkaügy és társadalombiztosítási témájúak (9). Azonban a tervezetek kétharmada (61) csak a Szenátus vagy a Képviselőház napirendjéig vagy a szaktbizottságokig jutott. Összesen 13 RMDSZ-kezdeményezésből lett törvény. Ezek közül magyar szempontból kettő fontos: a 10 ha-on felüli mezőgazdasági területek és az 1 ha-on felüli erdők, valamint a volt közbirtokossági, egyházi vagy községi földtulajdonok visszaszolgáltatásának folyamata (1997/169.) és ennek gyakorlati szabályozása, illetve a visszaadandó területek maximalizálása 50 ha mezőgazdasági területben és 10 ha erdőben (2000/1.) A közigazgatási pozíciók tekintetében csak Dicsőszentmárton önálló jogú- Kézdivásárhely megyei jogú várossá való nyilvánítását sikerült elérni (1999/167.) További három eredményes törvénykezdeményezés az ipari parkok létrehozására és a kis és középvállalatok támogatására vonatkozó törvények voltak. Az RMDSZ törvénytervezetek közül összesen hármat utasítottak el, de ezekből csak egynek volt közvetett módon kisebbségpolitikai vonatkozása.⁵⁴

Ha a koalíciós törvényalkotást tematikusan tekintjük át, a nyelvi jogok szempontjából a minden fokon az anyanyelven való tanulás jogát biztosító tanügyi törvényt módosító sürgősségi kormányrendeletet és az ugyanilyen minőségű helyi közigazgatási törvény módosítását kell kiemelnünk.

Ez utóbbi a 20%-os nemzetiségi arány fölött biztosítja az anyanyelv hivatalos használatát.⁵⁵ A magántulajdon visszaszolgáltatása és megerősítése terén a már említett két RMDSZ kezdeményezte törvény a legfontosabb eredmény. Az előbbiekhöz hasonló jelentőségűek a közigazgatási egységek önálló vagyongazdálkodásának jogi feltételeit, a helyi közösségek politikai önrendelkezését szabályozó decentralizációs törvények, bár e tárgyban az alaptörvények még nem kerültek elfogadásra.⁵⁶ De már így is jelentősen kibővültek a helyi társadalom döntési kompetenciái.

Kisebbségpolitikai szempontból tehát az oktatási és a nyelvhasználati szabályozást leszámítva a helyi társadalmak, a helyi tulajdoni viszonyok szintjén történt komoly előrelépés. A parlamenti munkának van még két nehezen megfogható vonatkozása, amely a kormányzati munkára is érvényes. Egyrészt az RMDSZ-képviselők jó szakmai felkészültsége, amely a román politikai életben is elfogadott vélemény, és az így megjelenített magyarsággép. A másik fontos vonatkozás, amely a sérelmi alapú kisebbségvédelmen való túllépést is jelenti az, hogy ha a kisebbségi politikus ott van bizonyos döntéselőkészítő folyamatokban, már bizonyos témákat, elképzeléseket nem is célszerű felvetni. Ilyen nyilvános eset volt a Kisebbségi Hivatal vezetőjének állásfoglalása a Kolozsváron tervezett Antonescu szobor felállítására ellen⁵⁷, vagy a Kultusz törvény-tervezet elfogadásának megakadályozása a parlamenti szakbizottságban.⁵⁸ S mivel a kisebbségi politikai párt a pártpolitika része – a megkerülhetetlen együttműködés érdekében – megfontolandó, hogy a pártok használjanak-e, akár egymást túllícitálva kisebbségellenes retorikát? Hisz teljesen más jellegű kormányzati vagy parlamenti ügyekben az RMDSZ ezt viszonzhatja.

A kormányzati munka

Az RMDSZ kormányzati munkájában legfontosabbnak a kisebbségi kérdéssel foglalkozó kormányzati struktúra létrehozását tartjuk. A Kisebbségvédelmi Hivatal és a tárca nélküli miniszteri pozíció mellett a regionális irodák beindítása, majd a hivatalban készített jogszabály kezdeményezések a saját problémák kezelési lehetőségét biztosították.⁵⁹ A hivatal fontos törvénykezdeményezéseinek (a diszkrimináció ellenes törvény, a Kisebbségkutató Intézet létrehozása és a politikai üldözöttek kérelmeinek benyújtási határidejének meghosszabbítása) megvalósítása azonban már az új, TDRP vezet-

te kormány kezében van. Az Oktatási Minisztériumban létrejött a kisebbségi államtitkárság és a magyar nyelvű oktatásért felelős vezérigazgatóság.⁶⁰ Megyei szinten főtanfelügyelői és a magyar oktatásért felelős szaktanfelügyelői státusokat hoztak létre. A Művelődési Minisztériumon belül a Kisebbségi Igazgatóságot kibővítették, a szakkuratóriumok átalakítása során mindenhova magyar szakembereket vontak be. E téren a legjelentősebbnek a több mint 120 kulturális intézmény önkormányzati hatáskörbe kerülését tekintjük, amivel egy sor nyelvhasználati és intézményépítési probléma helyi szintre került, ahol egy magyar önkormányzat esetében a magyar kulturális reprezentációt nem kérdőjelezik meg.⁶¹ A Turisztikai Minisztérium és az Állami Vagyonalap megyei és területi kirendeltségeiben biztosították a magyar képviselést. A 12 turisztikai régióból a 3 magyar lakta terület esetében a minisztériumi kirendeltségek vezetői is magyarok voltak.⁶²

A kormányzati tevékenység másik színtere az *erőforrások elosztása*. Ebben a Kisebbségvédelmi Hivatal jelentősen megnőtt forrásai jelentős támogatást biztosítottak a kisebbségi szervezeteknek (1997: 6 MD lej; 2000: 62,6 MD lej kb. 60 M Ft ill. 782 M Ft) és különböző a nemzeti azonosság megőrzését szolgáló programokra. Az Oktatási Minisztériumban a magyar nyelvű képzés bővítése, új osztályok, intézmények és a BBTE-en a magyar vonal létrehozása a későbbi tagozat alapjaként számított jelentős szerkezeti bővülésnek.⁶³ A Művelődési Minisztériumban áttörést jelentett a magyar programok arányos támogatása (1997-ben 67 , 2000-ben 300 pozitívan elbírált pályázat volt, a négy év alatt közel 5 MD lejt költöttek erre a célra). A könyv és folyóiratkiadás terén 1997-ben részesültek először a magyar intézmények állami támogatásban. Ugyanígy először támogatta a minisztérium magyar vonatkozású köztéri szobrok felállítását.⁶⁴ A műemlékvédelem terén a minisztériumi források 10%-át fordították a magyar kulturális örökség részét képező műemlékek restaurálására (összesen 32 projektről van szó).

A kisebbségi problémák kezelésében közvetetten játszottak szerepet azok az RMDSZ-politikusok kezdeményezte intézkedések, amelyek az EU-hoz való közeledést, a piacgazdaság és a magántulajdon megerősítését célozták meg. Végezetül meg kell említeni a kormányzati munkának azt a részét is, amely konkrét román-magyar minisztériumi szintű megállapodásokhoz vezetett (pl. a Magyarországon szerzett diplomák honosítása, műemlékvédelmi együttműködés, turisztikai megállapodás).⁶⁵

Társadalom

A kormányzati szerepvállalással az RMDSZ mint párt hatékonyabban érvényesítette a kisebbség érdekeit, viszont az RMDSZ-t bírálók szerint, háttérbe került a romániai magyar társadalom kiépítése. Az RMDSZ mint párt elsősorban a központi, bukaresti, politikára helyezte a hangsúlyt, és a jogalkotásban vállalt szerepével próbálta meg az általános kérdéseket megoldani. Az előbbieken már felsoroltuk, hogy ez milyen területeken járt sikerrel vagy félsikerrel.

A kisebbségi érdekérvényesítés terén bizonyos elmozdulásnak lehetünk tanúi. Ma már nem nyílt etnikai konfliktushelyzeteket, diszkriminációs ügyeket kell kezelni, hanem sokkal inkább az önálló intézményépítéshez és működtetéshez való jogot. Ez azonban épp a koalíciónak köszönhetően nagyon sok esetben áttevődött a helyi hatalom szintjére. Ezen a szinten azonban már szembe kell nézni azzal az alapvető kérdéssel, hogy a magyar többségű településeken teljesen más érdekek artikulálódnak mint ahol a magyarság kisebbségben él. Az RMDSZ eddigi programjai, az apparátus tudáskészlete az utóbbi helyzetekre készült. *A tömbmagyar vagy többségi magyar területeken azonban nem az interetnikus problémák, hanem a modernizációs kérdések állnak a középpontban. Ezekre azonban az RMDSZ-apparátus nem tudott a megszokott romániai válaszonál korszerűbb, hatékonyabb kezelési módokat adni.*⁶⁶

Törésvonalak

Szakmai szempontból nem dönthető el, hogy a törésvonalak megerősödése vagy gyengülése, az eliten belüli vagy elitek közötti viták kívánatosak vagy nem egy nemzeti kisebbség esetében. Két nézet létezik ezekről a kérdésekről. Az egyik azt tartja, hogy politikailag mindenképpen az kívánatos, hogy a kisebbségi párt *egységben* maradjon és közösen lépjen fel érdekei érvényesítéséért. Ez a koncepció azon alapul, hogy a romániai magyarságnak kollektív érdekei vannak, és ezeket egységesen könnyebb képviselni, ugyanakkor nem szóródnak (vesztődnek) el a szavazatok. Ezáltal több képviselő jut a parlamentbe és politikai alkupozíciója is erősebb. A másik nézet – amely kevésbé hangsúlyozza a magyarság kollektív érdekeit – azt az álláspontot képviseli, hogy a különböző politikai, regionális érdekek jobban képviselhetők, amennyiben ezek a nézetek artikulálódhatnak. A platformosodás ennek a kérdésnek az áthidalása céljából jött létre viszont a megfelelő

struktúra hiányában a pártszakadás „veszélye” áll fenn. Ezt a lépést egyelőre egyik csoport sem merte megtenni.

A felmérések arra engednek következtetni, hogy a romániai magyar lakosság eléggé egységesen értékeli az RMDSZ kormányzati részvételét, ugyanakkor az elit szintjén különválnak két csoport.

Az CCRIT 1999. februári felmérése szerint a magyarok 85%-a tekinti úgy, hogy az RMDSZ képviselte a magyarok érdekeit, 75%-a pedig úgy vélekedik, hogy az RMDSZ hozzájárult az ország problémáinak megoldásához és pozitívan értékeli a kormánytevékenységet. Csupán a választók 8%-a vélekedik úgy, hogy az RMDSZ egyáltalán vagy keveset (1%, illetve 7%) törődik a romániai magyarság jogaival. 85%-a pedig azt állítja, hogy az RMDSZ kizárólagosan vagy nagy mértékben (14%, illetve 71%) törődik a romániai magyarság jogaival. A felmérés szerint a válaszadók 78,8% támogatja, hogy az RMDSZ továbbra is a kormányban maradjon, és 9% ellenzi ezt. A felmérés más kérdései alapján összefoglalhatjuk, hogy a romániai magyarság nagy százalékban pozitívan ítélik meg a koalíciós szerepvállalást és szeretnék, ha az RMDSZ a koalícióban maradna. Azonban teljesen más képet kapunk, ha Iliescu vagy a PDSR népszerűségét vizsgáljuk. Erre azonban az RMDSZ által megrendelt közvéleménykutatások, tudtunkkal, nem terjedtek ki.

Ezzel ellentétben a Reform Tömörülés, a Magyarok Világszövetsége, az Erdélyi Magyar Kezdeményezés vezető személyiségei többször támadták az RMDSZ-vezetőségét a kormányzati szerepvállalás miatt.⁶⁷ Meg kell említeni, hogy ez csupán egy-egy új alkalom arra, hogy bírálataikat megfogalmazzák az RMDSZ-szel szemben. Ilyen értelemben az RMDSZ kormányzati szerepvállalása a már létező törésvonalat megerősítette. Ezek az ellentétek általában minden fontosabb döntésnél újrafogalmazódtak. Leginkább jellemző eset a kormányból való kilépés körüli vita, az egyetem ügye kapcsán 1998 őszén. Ezek az ellentétek előjöttek a helyi és az előválasztások alkalmával is, valamint a státustörvény-tervezet/külhoni állampolgárság kérdés kapcsán.⁶⁸

Ez a belső ellenzék a brassói (1993-as) programhoz szeretne visszatérni, amelyben a nemzeti autonómiára vonatkozó stratégia fogalmazódott meg, amely – nézetük szerint – a romániai magyarság megmaradását és gyarapodását szolgálja. Ez a belső pluralizmusra épülő önkormányzati modell. Meg kell jegyeznünk, hogy ez irányba nagyon kevés lépés történt a koalícióba lépés előtt is, 1996 után pedig teljesen háttérbe szorult. E mögött az áll,

hogy 1993-96 között a modell érvényesítéséhez nem voltak biztosítottak a külső feltételek – valamint a politikai akarat is hiányzott – ezért nem tudtak előrelépni, míg 1996 után a kormányzati szerep egy másik politikai-pártküzdelmekre alapozó érdekérvényesítést hozott előtérbe.

A *törésvonalak kérdése* két szempont szerint értékelhető. Amennyiben az „egység” fő érték, úgy a koalíciós részvétel tovább mélyítette a csoportok közötti ellentétet. Amennyiben a belső *pluralizmus* az érték, úgy pozitív, hogy a belső ellentétek markánsan megfogalmazódnak és elindít (folytat) egy belső demokratizálódást. Nehéz eldönteni, hogy melyik biztosítja inkább a romániai magyarság megmaradását és megerősödését, amit kiindulópontul fogadtunk el. A kulcskérdés a stabilitás problémája. Ha a román nemzetpolitika több magyar tárgyalópartner között választhat, jelentősen romlik a magyarság alkupoziciója. Ez a romániai magyar kisebbségpolitika alapproblémája 1920 óta. Az egység kategória görgetése helyett inkább az integrációs képesség hiányából lehetne kiindulni. Ebből a szempontból az RMDSZ politikai elitje az utóbbi négy évben jelentősen meggyengült. Ahogy az RMDSZ egyre jobban pártosodott úgy a mozaikszerű személyi, területi, generációs, gazdasági érdekcsoport-hálózatok, – amelyet magával hozott a kormányzati részvétel napi igénye – 1998 után egyre inkább tömbösödtek. Markóék kísérlete egy centrumcsoport létrehozására nem sikerült. A csíkszeredai kongresszuson világgossá vált, hogy a jelenlegi vezetéssel szemben egy 40%-os ellenzék létezik az RMDSZ vezető intézményeiben.⁶⁹ Ezt követően az önkormányzati választások időszakában, amikor már új megyei RMDSZ-elitek, gazdasági érdekcsoportok jelentkeztek a vezetés ezeket nem tudta integrálni. Sőt arra volt törekvés, hogy a Csíkszeredában megragadhatóvá vált másik tömböt, készülve az ellenzéki pozícióra, minél kisebbre szorítsák, hogy az 2000 után se vehesse át a párt vezetését. Ezt követően már a centrumba tartozó, közvetítő politikusok, az új nem integrált helyi elitek is a Reform Tömörülés felé tájékozódtak. Ahol azonban jelenleg nincs a Markóhoz fogható integratív személyiség, nincs markáns társadalompolitikai programjuk és a kettős állampolgárság körüli aláírás-kampányharcokban törekvéseiket, a romániai közvélemény előtt Budapesttel kérdőjeleztette meg a jelenlegi vezetés.⁷⁰ Az RT törzstémája, az önkormányzati modell mellett a föderatív/erdélyiség program, amelyet a választási programjába, központi helyre emelt be az RMDSZ.⁷¹

Egy lehetséges következő kormánykoalícióban való részvételről a romániai magyarok véleménye eléggé megoszlott. A megkérdezettek 52,3% azt mondta, hogy az RMDSZ maradjon/vegyen részt a kormányban függetlenül a választások győztesétől. A megkérdezettek 42,6%-a szerint az RMDSZ csak a demokratikus pártokkal vegyen részt egy koalícióban. A megkérdezettek csupán 1,8%-a véli úgy, hogy a párt ne vegyen részt semmiféle kormánykoalícióban.⁷²

Nem szabad megfélekedni arról sem, hogy azok, akiket az RMDSZ pozícióba jutatott nem csupán a „magyar” érdekeket képviselik, hanem ugyanakkor egyéb „nem-magyar” adminisztratív funkciókat is ellátnak. Az apparátusban lévőknek egyrészt a kormányprogramnak megfelelő döntéseket kell végrehajtaniuk, másrészt ezen belül kiharcolni a speciális magyar követeléseket.

Társadalmi mobilitás

A kormányzás hatása a mobilitásra, a jövőkép alakulására illetve az elvándorlásra igen nehezen mérhető. A romániai statisztikák és vizsgálatok nem szolgálnak elég adattal arra nézve, hogy hogyan változott a társadalmi mobilitás, és még kevesebbet tudunk ennek nemzetiségi vonatkozásairól. A romániai elemzések szerint sem sikerült megvalósítani a reformot és a gazdasági szerkezetváltást. A kezdeti biztató jelek után a reform megtorpant és a társadalomra inkább az elszegényedés a jellemző. Ezt mutatják azok a közvélemény-kutatási adatok is, amelyek az 1996 előtti reformellenes és a redistributív politika felé fordulást jelzik. Ez természetesen kihatással van a romániai magyarságra, és semmi okunk sincs feltételezni, hogy a magyarságnál ezek a folyamatok kevésbé érvényesülnének.

A mobilitásra vonatkozólag csupán az elite van némi rálátásunk.⁷³ Előljáróban el kell mondanunk, hogy az RMDSZ-nek igazából nem kellett megharcolnia a működéséhez szükséges forrásokért. Ezt részben állami támogatásból, de nagyobbrészt magyarországi – elsősorban – a civil társadalmon keresztül érkezett közalapítványi forrásokból fedezte. A helyi szinten gyűjtött tagdíjak csupán a helyi költségek egy részét tették ki. Az elit tulajdonképpen a (két) állami redistribúciótól függött. (Ez természetesen csak a politikai elit egy részére igaz.) Fokozatosan, a parlamenti és helyhatósági választások során egyre több RMDSZ-es képviselő élt meg, vagy egészítette ki jövedelmét a román állami fizetésekből.

Részben ez a jövedelem magyarázza, hogy az értelmiségit lassan kiszorította a politikából a vállalkozói és „technokrata” réteg. A társadalmi változás során egyre inkább csak azok tudtak helyt állni a parlamenti és helyi adminisztrációs képviselők közül, akik közigazgatási és gazdasági ismeretekkel rendelkeztek és tisztában voltak érdekeikkel. (Ez a változás már a '90-es évek elején elkezdődött, az RMDSZ kormányzati szerepvállalása ezt a tendenciát csak felerősítette.)

A mobilitási lehetőségek elsősorban a politizáló, illetve a gazdasági elitet érintette. (A politizáló réteghez azokat is odasoroljuk, akik a kormányváltással kerültek az RMDSZ által delegált pozíciókba.) A már említett törvonalat újratermeli az a tény, hogy általában az RMDSZ jelenlegi vezetéséhez közelállóak kerültek államigazgatási pozíciókba. Emiatt ez a réteg természetesen pozitívabban viszonyul a kormányzati szerepvállaláshoz. Ez a csoport azonban nem olyan széles és befolyásos, mint Szlovákia esetében, ahol a választásokat követő napokban az MKP (leginkább a volt MPP-sek) már kész személyi, pozíció-igénylő listákkal álltak elő. Ez az RMDSZ esetében egyszerűen a romániai politika személyi alku és nem program- és szerződéselvű jellegéből adódóan elmaradt.

Az értelmiségképződés elsősorban az egyetemen történik, és mint már utaltunk rá, ezen a területen komoly előrelépés történt. Ez azonban egyelőre csak számszerű növekedést hozott és a minőségi oktatás területén súlyos hiányosságok vannak. Az igazi elitképzés csak szűk műhelyekben, illetve Magyarországon zajlik. A kivándorlók száma a kilencvenes évek közepétől épp a középosztálybeli fiatalok körében újra emelkedett.⁷⁴ A Magyarországon továbbtanulók döntő része továbbra sem tér vissza Romániába. Ennek viszont nincs sok köze az RMDSZ kormányzati szerepéhez.

Következtetések

1. Az elemzés alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy az RMDSZ részvétele a kormányban inkább kedvező, mint kedvezőtlen változásokat hozott a romániai magyarság számára. Ezeket a változásokat a kormányt csupán kívülről támogatva valószínűleg nem lehetett volna elérni. Valószínűsíthető, hogy az 1996 előtti helyzethez képest akkor is kedvezőbben alakult volna a magyarság sorsa, ha az RMDSZ csak kívülről támogatja a kormányt. Viszont az RMDSZ számára igen fontos volt, hogy államigazgatási pozíciókhoz juttassa néhány politikusát. Ezáltal több infor-

mációval rendelkezett és megvolt a lehetősége, a döntések befolyásolására. Az általános gazdasági helyzet romlása, a gazdasági reformok elmaradása hasonlóképpen érinti a romániai magyarságot, mint az ország többi lakosát, ezek viszont csekély mértékben múltak az RMDSZ-en. Fenn állt annak a veszélye, hogy a kormányzati részvétellel az esetleges kudarcokért az RMDSZ-t fogják okolni a romániai választók. Ez nem következett be, és a magyar szavazók sem szankcionálták emiatt az RMDSZ-t.

2. Megállapíthatjuk, hogy az RMDSZ számára központi kérdésekben csekély előrelépés történt. Ezekben a témákban: a kisebbségi társadalom megerősítése, a kulturális reprodukció biztosítása, a közösség saját irányítása érdekében nem sikerült igazán előrelépni. Ehhez szükség lenne a valamilyen típusú elfogadott autonómiára és önálló intézményrendszere. Háttérmagyarázatként hozzá kell tennünk, hogy ezeknek az igényeknek a biztosítása és kiharcolása szöges ellentétben áll a román nemzetépítő projekttel. Az ilyen követelések román támogatása fel sem merült egészen 1996-ig. A jelenlegi kormány, amely a legkevésbé ellenzi az RMDSZ ilyen irányú törekvéseit, szintén nem igazi partner ebben. Valószínűleg nagyon sokat veszítettek volna népszerűségükből a kormány és az abban résztvevő román pártok egyenként is, ha a román szavazók és közvélemény által elfogadhatatlannak tartott RMDSZ-követeléseket támogatta volna. A közvéleménykutatási adatok szerint, habár a románok szerint is javult a román-magyar viszony, az RMDSZ-követelések még mindig eltűntek.⁷⁵

3. Az RMDSZ természetesen tudatában volt annak, hogy követelései nem találnak maradéktalan támogatásra, ezért azt hangsúlyozta, hogy megteszi, amit megtehet úgy, hogy a kormánykoalíció ne bomoljon fel. Ennek két fontos következménye volt. Egyrészt megtorpant az önkormányzati autonómia program. Négy év távlatból kirajzolódik az, hogy az RMDSZ inkább a kormánytényezőségben rejlő lehetőségeket próbálta kihasználni és kevésbé törekedett a belső struktúrák megerősítésére. Részben ennek következménye, hogy a nem kormányzati funkcióban lévő magyarok belülről támadták az RMDSZ-vezetőséget és saját befolyásukat növelték egyes területeken. Mint ahogy az Bíró A. Zoltán elemzéséből is kiderül, a „lenti társadalom”, még akkor is ha haszonélvezője, morálisan nem támogatja az RMDSZ koalíciós részvételét.⁷⁶

4. Az RMDSZ kormánykoalíciós részvételével háttérbe szorultak az RMDSZ nem kormányzati és nem parlamentáris fórumai. Ez abból is adódott, hogy az RMDSZ egyre inkább a választásokra koncentrááló politikai párttá vált. A helyi pártszervezetek és a társadalomszervezés az a terület, amely a leginkább megsínylette a koalíciós részvételt. Az Ügyvezető Elnökség szakapparátusát felszívták a kormányzati feladatok. Miközben az ÜE vezetője egyre több politikai kérdésben hallatta hangját, az intézmény súlya jelentősen csökkent a bukaresti központhoz képest.⁷⁷

Az RMDSZ vezetése letörte a helyi hatalomátvételi kísérleteket, mert ezzel kockáztatta volna, hogy a következő parlamenti választások során nem sikerül saját embereit befutó helyekre jelölni. Ennek a hátulütője, hogy nőtt a magyar lakosság egy részében az RMDSZ iránti elégedetlenség. Részben ezzel magyarázható, hogy a helyi választásokon sok magyar nemzetiségű jelölt indult az RMDSZ-en kívül a helyhatósági választásokon.

5. *Konszociális* politikai berendezkedés olyan esetekben jön létre, ahol két vagy több szubkultúra szerveződik – vallási, nyelvi, etnikai – törésvonalak mentén. Egy ilyen tipikus helyzet a multinacionális társadalmak esete, mint például Románia. Szubkultúrákról, ezek intézményesült formájáról, a pilléerekről vagy oszlopokról, akkor beszélünk, amikor több törésvonal átfedi egymást, így a *modell szociológiai része alkalmazható Romániára*, megkülönböztetve a román és magyar nemzeti alapon szerveződő szubkultúrákat. *A modell politológia része*, amely a konszociális demokráciát helyezi középpontba a további vizsgálódásunk tárgya. A konszociális demokrácia jellemző vonásai közé tartozik a nagykoalíció amelyben képviselve vannak a nyelvi és vallási csoportok, ezen csoportok autonómiája, arányos képviselet, valamint a kisebbség vétő joga az őt érintő kérdésekben. A konszociális demokrácia megteremtéséhez a kedvező feltételek közé soroljuk a szubkultúrák nagyjából hasonló méretét, az elitek együttműködési szándékát, a korábbi pozitív együttműködési hagyományokat, a külső veszélyek hiányát, valamint a csoportok földrajzi koncentrációját. Romániára alkalmazni a klasszikus modellt túlzásnak tűnik, és semmiféleképpen nem beszélhetünk konszociális demokráciáról. Viszont deskriptív szinten beszélhetünk konszociális gyakorlatról. Értem ezalatt, hogy a románok és magyarok kö-

zötti viszonyról az elitek tárgyalnak szubkultúrájuk képviselőjében. A meg egyezések felső szinten történnek, saját szubkultúrájuk figyelmen kívül hagyásával, mintegy feltételezve, hogy az eliticsoportok képviselik szubkultúrájuk nézeteit.

Lijphart szerint két fő feltételnek kell teljesülnie a konzociációhoz. Egyrészt az elitek együtt akarjanak működni és kompromisszumkészek legyenek, másrészt ezeknek a vezetőknek biztosítani kell maguk számára csoportjuk támogatását.⁷⁸ *Romániában legnagyobb akadály az, hogy két nemzetépítő politikát folytató csoportról beszélhetünk, és a megegyezés épp e projektek megvalósítását akadályozná; nézetünk szerint – identitáskérdésekről lévén szó – lehetetlen a megegyezés. Főleg, abban az esetben, amikor az egyik csoport számszerűleg sokkal nagyobb a másikinál, és nem igazán fűződik érdeke olyan megegyezésekhez, amelyek számára előnytelenek, illetve többségi szavazással, demokratikusan, keresztülvihetik elképzeléseiket. A konzociális gyakorlat azért működhetett, mivel külföld felé szükséges volt a kisebbség kormányzati részvétele.*

Romániában az etnikai törésvonal mentén szerveződnek a szubkultúrák. Emellett léteznek a magyar szubkultúrán belüli törésvonalak is. *A 2000-es év végére úgy tűnik, hogy a romániai magyarságon belüli törésvonal intézményesült, amit az RMDSZ jelenlegi vezetősége és a belső ellenzék közötti ellentét határoz meg. A regionális, katolikus/protestáns ellentét nem jelentős, valamint a generációs ellentét is háttérbe szorult. A sajtóban mérsékelt/radikális ellentétként jellemzett konfliktus szociológiailag úgy is leírható, mint az eltérő integráció elképzelések. A jelenlegi RMDSZ vezetőség első sorban a romániai magyar egyének integrációját a romániai társadalomba, míg az ellenzéke a romániai magyarság, mint önálló társadalom integrációját helyezi előtérbe. Épp ezért a mai RMDSZ vezetés ellenzéke a kormányzati szerepvállalást károsnak tartja az önálló romániai magyar társadalom kialakulására és megerősödésére nézve. Ennek a társadalmi és pártérdekek ellentétének a kezelésére a politikai pártot ellenőrizni képes társadalmi kontrollmechanizmusok alkalmasak (nyilvánosság, önkormányzati kontroll, konkurens csoportok, szervezetek kritikája).*

A következő néhány év identitáspolitikai kulcskérdése lehet, hogy miként tudja a romániai magyar elit az előbb említett mechanizmusokat működtetni.

JEGYZETEK

- ¹ Convenția Democrată din România
- ² Bakk Miklós: 1989-1999: az RMDSZ első tíz éve. In *Romániai Magyar Évkönyv 2000.* szerk. Bodó Barna, Szórvány Alapítvány-Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2000, 19-32.; Kronológia. In *Romániai Magyar Demokrata Szövetség 1989-1999,* Kolozsvár, 2000
- ³ További kutatásunk során egységes szempontrendszer szerint 50, a kormányzati munkában közreműködő személlyel szeretnénk interjúút készíteni valamint az SZKT vitáit fogjuk feldolgozni. Ez adhat egy részletesebb elemzéshez megfelelő hátteret.
- ⁴ *Mérlegen:* Az RMDSZ a koalícióban, 1996-2000. RMDSZ, é.h.n. 80.; ill. Toró T. Tibor: Az RMDSZ koalíciós szerepvállalása: zsákutca vagy kiút egy hatékonyabb politikai érdekképviselő felé? *Magyar Kisebbség,* Új sorozat, IV. évf., 1998. 1. sz. 222-251. és a megjelent válaszok: uo. 1998. 2. sz. 3-141.; Borbély Zsolt Attila: Markónak mennie kell. *Erdélyi Napló* 1999.17. sz.
- ⁵ Bíró A. Zoltán: A kormánybalépés egy éve a magyar-magyar reláció szemszögéből. In In Bakk Miklós-Székely István-Toró T. Tibor (szerk.) *Útközben: pillanatképek az erdélyi magyar politika reformjáról.* Pro Print, Csíkszereda, 1999, 124-137.
- ⁶ Partidul Democrației Sociale din România
- ⁷ Dan Pavel: Performanța Coaliției? Rămînerea împreună (1). *Sfera Politicii* 1998. Nr. 65, dec., 7.
- ⁸ Dan Pavel: Performanța Coaliției? Rămînerea împreună (2). *Sfera Politicii* 1999. Nr. 66, ian., 19.
- ⁹ Dan Pavel: De ce nu s-a predat coaliția? *Sfera Politicii* 2000. Nr. 78, ian., 5.
- ¹⁰ Kincses Előd: Az RMDSZ választási szereplése a szavazatok tükrében. *Kronika* 2000 december 30-31.
- ¹¹ Donald L. Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict.* Univ. of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1985.
- ¹² Partidul Democrat
- ¹³ Dan Oprescu: Care Contract? Care Românie?, *Sfera Politicii* 1997. Nr. 51. aug. 2.
- ¹⁴ Bakk Miklós – Székely István: Az RMDSZ és az önkormányzati választások *Magyar Kisebbség* – 2000. 3. sz., 111.
- ¹⁵ Alianța pentru România (Szövetség Romániáért)
- ¹⁶ Partidul Național Liberal (Nemzeti Liberális Párt)
- ¹⁷ Partidul România Mare (Nagy Románia Párt)
- ¹⁸ Bakk – Székely i.m. 112.
- ¹⁹ <http://www.kappa.ro/guv/bec/bec96.html/>; www.rmdsz.ro
- ²⁰ *Barometrul Opiniei Publice* – Romániában negyedévente megjelenő közvélemény-kutatási eredmények.
- ²¹ Gondolunk elsősorban a belső migrációra és kivándorlásra, valamint a társadalmi rétegződésben végbement jelentős változásokra.

- ²² Centrul pentru Cercetări a Relațiilor Interetnice din Transilvania (Erdélyi Interetnikus Kapcsolatok Kutatóközpontja)
- ²³ *Romániai magyarok 2000*. CCRIT, 2000 március, 33.
- ²⁴ Ha a program saját társadalomra vonatkozó részét nézzük, akkor pedig egy konzolidációra törekvő, konzervatív értékrenddel találkozunk.
- ²⁵ Pasti, Vladimir: *România în tranziție: căderea în viitor*. Nemira, București, 1995.
- ²⁶ Balázs Sándor: A hatalomban vagy a hatalomból. *Magyar Kisebbség* 1998. 2. sz. 6.
- ²⁷ Toró T. Tibor: Az RMDSZ koalíciós szerepvállalása: zsákutca vagy kiút egy hatékonyabb politikai érdekképviselet felé? *Magyar Kisebbség* 1998. 1. sz. 224.
- ²⁸ Feltételezés, ugyanakkor erre utalt Tőkés László is „Érvek és ellenérvek” című temesvári előadásában, in Bodó Barna (szerk.) *Kisebbségi érdekvédelem: kormányból és/vagy ellenzékéből*. Temesvár, 1997, 7.
- ²⁹ *Mérlegen* i.m. 67-70.
- ³⁰ A kormányzati apparátusban országos és helyi szinten min. 170 főt helyeztek el az RMDSZ. *Mérlegen* i.m. 3. Ez a csoport további már nem pártleosztású státuszokra több tucat magyar alkalmazottat vitt be.
- ³¹ A 84/1995. sz. Oktatási törvény és az 1999-es módosítás összehasonlítását adja: *Mérlegen* i. m. 14-16.
- ³² „Az Operatív Tanács az RMDSZ-en belül lényegében a teljes politikai döntéshozói hatáskört átvette.” Bakk Miklós: Hatáskör-módosulás. *Kronika* 2001 január 20-21.
- ³³ Lásd a csíkszeredai 1997-es RMDSZ Kongresszus anyagait valamint a *Mérlegen 2000* kiadványt.
- ³⁴ Az 1997-es temesvári konferencián elhangzott előadások (Tőkés László, Bodó Barna, Borbély Imre) ezt sugallják. In Bodó Barna (szerk.) *Kisebbségi érdekvédelem: kormányból és/vagy ellenzékéből*. Temesvár, 1997.
- ³⁵ Borbély Imre hivatkozik Markó Béla metaforájára. *Kisebbségi érdekvédelem* i. m.
- ³⁶ Borbély Zsolt Attila: Markónak mennie kell. *Erdélyi Napló* 1999. 17. sz.
- ³⁷ Tőkés László: Érvek és ellenérvek. In *Kisebbségi érdekvédelem* i. m.; illetve *Magyar Kisebbség* 1998. 2. sz. több szerzője: Bodó Barna, Borbély Imre – Borbély Zsolt Attila, Szőcs Géza
- ³⁸ *Romániai magyarok 2000*, CCRIT, 22.
- ³⁹ Ethnobarometer, CCRIT, 2000 May-June, 22.
- ⁴⁰ Ezt elemzésünk következő fejezetében tekintjük át.
- ⁴¹ A FIDESZ-MPP országos elnökségének memoranduma a román-magyar alapszerződés tárgyában. In Lőrincz Csaba–Németh Zsolt–Orbán Viktor–Rockenbauer Zoltán: Nemzetpolitika '88–'98. Osiris, Budapest, 1998, 306-307. A magyar belpolitikai vita sajátélemzését adta: Kovács Éva-Csigó Péter: Európai integráció vagy/és kisebbségvédelem? A román magyar alapszerződés sajtóvitája. Bp., 2000, In Diskurzusok a vándorlásról. szerk. Sík Endre-Tóth Judit, NMMK, Bp., 2000, 252-278.
- ⁴² Zsigmond Csilla: A ciánszennyeződés mediatizálása a Népszabadság, a Magyar Nemzet és a HVG hasábjain, *Pro Minoritate* 2000. 1. sz. 139-147.

⁴³ *Romániai magyarok 2000.* CCRIT, 22.

⁴⁴ Románia magyarságpolitikájának ezt a vonulatát képviselte a két világháború között Zenobie Paclașianu, ma pedig többek között Valentin Stan.

⁴⁵ A Reform Tömörülés levele (150-en írták alá a csíkszeredai kongresszúson) *Szabadság* 1999. május 15.

⁴⁶ *RMDSZ Közlöny* 1997. november 27. 20-24.

⁴⁷ A prioritásokat a *Mérlegen* c. kiadvány vonatkozó fejezeteivel vetettük egybe. Így ha külön nem szükséges a forrást nem tüntetjük fel.

⁴⁸ Az 1997 tavaszán elfogadott 1991/69., a helyi közigazgatásról szóló törvényt módosító és kiegészítő 22. sz. sürgősségi kormányrendelet szavolta: azokban a közigazgatási egységekben, ahol egy kisebbségi közösséghez tartozó személyek száma meghaladja a 20%-ot, a helyi, illetve megyei tanácsülések napirendjét nyilvánosságra kell hozni az illető közösség anyanyelvén is.

– azokban a tanácsokban amelyekben egy kisebbségi közösséghez tartozó tanácsosok száma eléri az összlétszám egyharmadát, az üléseken az illető közösség anyanyelve is használható;

– azokban a közigazgatási egységekben ahol egy kisebbségi közösséghez tartozó személyek száma meghaladja a 20%-ot, az írásban vagy szóban közönségkapcsolatot tartó személyek megfelelő számban kell hogy ismerjék az illető közösség anyanyelvét is;

– azokban a közigazgatási egységekben, ahol egy kisebbségi közösséghez tartozó személyek száma meghaladja a 20%-ot, ezek a hatóságokhoz írásban és szóban az anyanyelvükön fordulhatnak, választ is ezen a nyelven kapnak. Amennyiben a helyhatóság képviselője vagy alkalmazottja nem ismeri az illető nyelvet akkor a polgármesteri hivatal köteles hivatalos tolmácsot biztosítani. Ugyanakkor, ezeken a településeken a helyhatóságok biztosítják a feliratokat az illető közösség anyanyelvén is.

Ez a kormányrendelet az első koalíciós válság, majd az Alkotmánybíróság döntése miatt nem tudott törvényerejűvé válni (1998. május 19-i döntés).

⁴⁹ *Mérlegen* i. m. 46-48.

⁵⁰ A Kisebbségvédelmi Hivatal, Markó Attila tájékoztatása alapján.

⁵¹ Szász Jenő: Székelyudvarhelyi Cserhát – áru vagy próbakő? In *Romániai Magyar Évkönyv* 2000 i. m. 178-183.

⁵² Murvai László: Magyar nyelvű oktatás Romániában (1989-1999). Uo. 104-113.

⁵³ 1998. szeptember 5-6-i SZKT ülés határozata az egyetem követelésének elutasítása esetén a kilépésről. *Szabadság* 1998. szeptember 7. Tőkés László kivárási javaslata. *Háromszék* szeptember 7. 1998. szeptember 30-i kormányülés (Javaslat a Petőfi-Schiller multikulturális egyetemre) *Népújság* 1998. október 2. SZKT újabb határozat a koalícióban való maradásról *Szabadság* 1998. október 5., majd a román ellenzéki tiltakozásokról *Szabadság* október 8.

⁵⁴ 1998/99.: Az állam által elismert vallásos felekezetek által fogyasztott villamos- és hőenergia, földgáz, víz- illetve csatornahasználat díjának az állami költségvetésből történő támogatásáról szóló törvénykezdeményezés.

- ⁵⁵ Lásd az 52. jegyzetet.
- ⁵⁶ *Mérlegen* i. m. 45-48.
- ⁵⁷ 1999. november 3. RMDSZ Tájékoztató, 1999. nov. 4.
- ⁵⁸ 2000. feb. 16.
- ⁵⁹ *Mérlegen* i. m. 4-6.
- ⁶⁰ Uo. 10.
- ⁶¹ Uo. 18-20.
- ⁶² Uo. 29.
- ⁶³ Magyar András-Szilágyi Pál-Kása Zoltán: A Babes-Bolyai Tudományegyetem 1989 és 2000 között. Uo. 71-80.
- ⁶⁴ A Sepsiszentgyörgyi Mikó és a marosvásárhelyi Petőfi szobrok elkészítését a Művelődési Minisztérium 650 M lejjel támogatta. Uo. 19.
- ⁶⁵ Uo.
- ⁶⁶ A helyhatósági választások székelyföldi sajtóanyagát áttekintve jutottunk erre a következtetésre.
- ⁶⁷ Toró T. Tibor, Borbély Imre, Katona Ádám
- ⁶⁸ Az RMDSZ a kezdetben a „státustörvény” koncepciót támogatta, míg az RMDSZ belső ellenzéke, amely részben a Magyarok Világszövetsége Erdélyi Társasága köré szerveződött, a küllhoni állampolgárság koncepcióját helyezte előtérbe.
- ⁶⁹ Az RMDSZ Csíkszeredai kongresszusa a 431 küldöttből 274-en Markó Bélára, 157-en pedig Kincses Elődre az RT jelöltjére adták le a szavazatukat. *Romániai Magyar Szó* 1999. május 17.
- ⁷⁰ Németh Zsolt előadása Magyarország külpolitikai prioritásai. Kolozsvár, 2000. október 7.
- ⁷¹ *RMDSZ Választási program* 2000. RMDSZ, 62.
- ⁷² *Ethnobarometer*. CCRIT, May-June 2000, 42.
- ⁷³ Elsősorban a *Mérlegen* kiadvány alapján, amelyben nevesítik az állami adminisztrációba kerülteket.
- ⁷⁴ Bevándorlási kérelmek számának alakulása Romániából: 1994:4619; 1996: 3271; 1999:5266. www.b-m.hu/migráció/statisztika
- ⁷⁵ *Ethnobarometer* 2000 May-June, 45-46
- ⁷⁶ Biró A. Zoltán i. m. 129.
- ⁷⁷ Bakk Miklós: Hatáskör módosítás, *Krónika*, 2001. jan. 20-21.
- ⁷⁸ Lijphart Arend: *Democracy in Plural Societies: A Comparative exploration* New Haven and London, Yale University Press, 1977

NÁNDOR BÁRDI – ZOLTÁN KÁNTOR

The Democratic Alliance of the Hungarians in Romania (DAHR) in the Romanian Government

The authors analyse the for years of governmental participation of the Democratic Alliance of the Hungarians in Romania (DAHR). However the goal of the authors is not to evaluate the performance of the party they did it implicitly by analysing the achievements and failures. In the first part of the study the authors present the DAHR as an ethnic group and they analyse the character of its policy. The authors show that the local and the general electoral results cannot be used as evaluation criteria and they propose to analyse the question by comparing the electoral promises and the achievements on the one hand and by analysing the effects of this governmental participation on the internal structure of the Hungarian society in Romania on the other hand. Besides, the authors focus on the changes in the educational systems, in local administration and cultural policy. A similar importance has also the changes in the relationship between the Romanians and Hungarians and between Hungary and Romania. A special attention is accorded to the internal tensions within the Hungarian minority.

SZEMLE

BAKK MIKLÓS

Egy választás olvasatai

A 2000 november 26-i romániai parlamenti és államfő-választás eredményeiről a román nyelvű sajtóban számos – kliséket és eredeti meglátásokat egyaránt tartalmazó – értelmezés jelent meg. A közírók és politikai elemzők gyorsan tudatosították: Románia ismét egy „történelmi” fordulóponthoz áll. Az alábbiakban ezeknek az értelmezéseknek az összefoglalására teszünk kísérletet, a fontosabb román heti- és havilapokban, a 22-ben, *Observatorul Cultural*ban, *Dilemă*ban, *Cuvântul*ban (havilap) és *Provinciában* (román és magyar nyelvű havi melléklet) megjelent cikkek, tanulmányok alapján. A napilapok írásait – egyetlen kivétellel – nem szemléztük, a román szakfolyóiratok (*Sfera Politicii*, *Polis*) elemzéseit pedig még nem készült el. Az elemzett írások november 26-a és január első hete között jelentek meg (lásd csatolt bibliográfiánkat).

A parlamenti és elnökválasztás elemzői számára már a november 26-i (exit-poll) közvélemény-kutatások alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a Demokrata Konvenció által képviselt, tradicionális jobboldali pólus eltűnése és a szélsőséges Nagy-Románia Párt (PRM) előretörése (a PRM a szavazatok körülbelül egyötödével a parlamenti helyek egynegyedét szerezte meg) valamint vezérének, Corneliu Vadim Tudornak az elnökválasztás második fordulójába való bekerülése egy teljesen új politikai helyzet kialakulását jelzi. Az elemzett írásokból ezzel összefüggően négy kérdéskör emelkedik ki: (I.) a Vadim-jelenség („vadimizmus”) értelmezésének kérdése; (II.) a romániai politikai és értelmiségi elit felelőssége; (III.) a jobboldal eltűnésének és a pártrendszer átalakulásának problémája; (IV.) néhány perspektíva, előrejelzés.

I. A közvéleménykutatások ugyan előrejelezték a szélsőséges Corneliu Vadim Tudor előretörését, azonban a november 26-i első forduló utáni sorrend (1. Ion Iliescu – 36,3%; 2. Corneliu Vadim Tudor – 28,3%) megdöbbentette a közvéleményt. A jelenség értelmezésére az elemzett sajtóanyagban két magyarázat-típus alakult ki: az egyik politikai-stratégiai, a másik társadalmi (társadalomszociológiai) jellegű. Az első típusba tartozó okfejtések kiindulópontja az a feltevés, hogy a Társadalmi Demokrácia Romániai Pártjának (PDSR) választási stratégiái felmérték, Ion Iliescunak csak akkor van esélye a győzelemre, ha az elnökválasztás második fordulójában nem Theodor Stolojannal vagy Mugur Isărescuval kell mérkőznie, hanem a politikai palettán meglehetősen elszigetelt helyzetbe levő Vadim Tudorral. Ezt a stratégiát látja beigazolódottnak Nicolae Manolescu, aki szerint Iliescu nem csak azt érte el vele, hogy biztosan győzött a második fordulóban, hanem azt is, hogy egy „new look”-ot sikerült megalapoznia, vagyis sikerült „demokratikus alternatívává” avatnia pártját [17]¹. Egyes elemzések (Traian Ștef [24], Tudorel Urian [25]) konkrét adatokat – kampánybeli történéseket – is felhoznak annak igazolására, hogy a PDSR egyes területi szervezeteinek aktivistái Vadim Tudor mellett „kampányoltak”. Néhány elemző pedig arra is felhívta a figyelmet, hogy ezt a két párt, a PDSR és a PRM szavazóbázisának differenciálatlansága tette lehetővé (pl. Mircea Kivu [16]), amelyet a választások előtti négy hónap közvélemény-kutatási adatai is igazolnak (Vadim és Iliescu, illetve a PDSR és a PRM támogatottsága együttesen konstans maradt).

A társadalmi-tömegpszichológiai jellegű magyarázatok zöme publicisztikus megfogalmazású, az ötletszerűség dominál bennük. Nestor Rateș szerint a Vadim Tudorra leadott szavazatok ún. „bingó-szavazatok”, a „protest-szavazatoknak” ama sajátos kategóriája, amelyeket a „semmiből mindent” gondolkodásmódja motivál (a populizmus hatásközegében) [21]. Dan Culcer úgy véli [9], a szavazói magatartás oka egy „metafizikus xenofóbia”, amely lehetetlenné teszi a bal-jobb európai terminológiájának alkalmazását is. Több kommentár is felhívja a figyelmet arra, hogy sok fiatal szavazott Vadim Tudorra. Az egyik mértékadó elemzés (Rodica Palade Sorin Antohi-interjúja [19]) szerint ennek az az oka, hogy – egyrészt – a legfiatalabb, a szavazókorú lakosság körébe most bekerülő korosztályoknak nincsenek „emlékeik” a kommunizmusról, másrészt pedig az, hogy a mostani ifjúság (a modern Románia történetében először) szubkulturálisan teljesen leszakadt a társadalomról.

Vadim Tudor és pártja extremizmusát korábban a politikai szélsőbal megnyilvánulásának tartották. A „vadimizmus” mostani elemzéseiben azonban előtérbe kerültek azok az érvek, amelyek a szélsőjossal rokonítják a PRM-t. Alexandru Călinescu szerint a Nagy-Románia Pártja és a Le Pen Nemzeti Frontja között több a hasonlóság (idegenellenesség, az összesküvés-elméletek iránti igény terjedése a fiatalok és a munkanélküliek körében, globalizmusellenesség, tradicionalizmus), mint a különbség (Le Pen kommunistaellenes is) [5]. Mircea Iorgulescu „tömegcikk jellegű fasizmusról” beszél [15], amely nem a semmiből bukkant fel, azonban a feléje vezető utat („a Vadimisztán felé vezető utat”) olyanok is építették, akik valójában ennek ellenkezőjét akarták [14]. Caius Dobrescu úgy véli, a PRM neofasiszta párttá nyilvánításának megkönnyítené az ellene folytatott küzdelmet, lehetővé tenné, hogy bírói ítélettel alkotmányellenesnek nyilvánítsák s törvényen kívül helyezték [10, 11].

II. A Vadim-jelenség ismét előtérbe állította az elitek és az értelmiség felelősségének – a román közéleti vitákban egyébként periodikusan visszatérő – kérdését. Mihaela Miroiu diagnózisa szerint sok neves értelmiségi az elitista lenézés, szkepticizmus és nihilizmus kultiválásával, közéleti magatartásként való meghonosításával szerzett presztízst, azonban ez által felelőse a jelenlegi helyzet kialakulásának is, mivel a társadalomban a „lenézés lenézést szül” – tisztelet és megbecsülés csak tiszteletből és megbecsülésből fakadhat [18]. Az elitek, írja egy másik tanulmány, érzéketlenekké váltak a „mély Románia” valósága iránt (Gabriela Adameşteanu [1]). Gabriel Andreescu szerint [2] a „vadimizmus” terjedéséért a román értelmiség többszörösen is elmarasztható: magatartásmódjának több olyan eleme is van, amely elősegítette a szélsőségség e formájának kialakulását. Ezek: 1. az irracionalista diszkurzus, a miszticizmusra való hajlam pártolása olyan szerzők egyoldalú kultusza révén, mint Cioran, Noica vagy Țuțea (e szerzők kritikai recepciójának hiányáért Andreescu a neves filozófust, Gabriel Liiceanut is vádolja); 2. a kultúra leszűkített értelmezése, művészeti-stilisztikai teljesítményre való redukálása; 3. a társadalmi szabályok relativizálása, az intézményépítő kompetencia hiánya; 4. az „együttérzés autentikus szellemének” hiánya, ami a humanizmus és a társadalmi szolidaritás értékei iránti érzéketlenségben nyilvánul meg. A Vadim-jelenség, fogalmazza meg Andreescu következtetését, ebből az értelmiségi patológiából nőtt ki.

A román értelmiségi habitus történelmi gyökereire egyedül Sorin Antohi mutat rá [19]. Mindaz, ami a közéletben „értelmiségiként” megjelenik, valójában csupán egy privilegizált értelmiségi csoport (Antohi műszavával: a „priviligencia”) habitusa. E csoport (jellegzetes képviselője a Társadalmi Dialógus Csoport) a városi értelmiség kiváltságosabb rétegeiből került ki, amelynek még a kommunizmus idején lehetősége nyílt külföldi ösztöndíjak révén megismernie a nyugati kultúrát, s amelynek igazi nélkülözésekkel nem kellett szembenéznie. Ez az értelmiségi azonban a „kultúra általi ellenállást” választotta, s ma nem tud szembenézni azzal, hogy elmúlásztotta az ellenállás bátrabb formáit, sőt, ezt egyfajta etikai radikalizmussal igyekszik kompenzálni. A nyugatias értelmiségi csoport azonban szembekerült azokkal az – általában vidéki származású, elsőgenerációs – értelmiségi rétegekkel is, amelyek elfogadták a kommunizmus által nyújtott társadalmi szerződést, éltek annak lehetőségeivel. E két csoport viszonya a politikához meghatározóvá vált a politizálás alapmintáinak kialakulásában.

III. A jobboldal eltűnésére vonatkozó magyarázatok zöme általában megreked a Demokrata Konvenció gerincét alkotó alkotó Parasztpárt gyenge kormányzati teljesítményénél, kevés elemzés lép ezen túl. Dumitru Căiușu szerint a Parasztpárt által szorgalmazott törvények csupán a társadalom néhány szűk rétegének érdekeit szolgálták, a jóvátétel, a „restitutio in integrum” programjának radikális felvállalása nem kedvezett az igazság és a megbékélés közötti helyes kompromisszum megtalálásához [6]. A PNTCD – írja Căiușu – az elmúlt 11 évben „arccal a múlt felé fordult”, s a román társadalmat 1947-be szeretne volna visszavinni.

Hasonlóan vélekedik a Parasztpárt etikai radikalizmusáról Antohi is, aki úgy véli, hogy a történelmi pártok (s köztük elsősorban a Parasztpárt) a poszt-kommunista politikai szerveződésekkel szemben „1945 háborúját” folytatták, s nem az 1970-es éveket, amely Ion Iliescu igazi korszaka volt (s amelyet a viszonylagos fogyasztói jólét, ideológiai téren pedig a konvergencia-elméletek fémjeltek). Ezzel azonban egy rossz törésvonal szervesült az éliten belül, amely azt eredményezte, hogy a Constantinescu-rezsim utolsó pillanataiban sem azokkal a realitásokkal mérte a saját teljesítményét, mint a lakosság, hanem csupán hiteltelenné vélt morális tételeit ismételte [19].

E mély válsággal az idézettekén kívül más írás nem foglalkozik, legtöbb elemzés szerint a jobboldal azzal követett el hibát, hogy elfeledte „Coposu leckéjét” a kommunistaellenes erők közös elnökelőltjéről (Adameşteanu, [1]), hogy rossz kampányt folytatott (Tudorel Urian, [26]), hogy nem tudott megszabadulni a saját klientelizmusától [26].

A „hiányzó jobboldal” a pártrendszer átalakulásának problémáját is felvetette. Ezzel kapcsolatosan két kérdés merült fel: 1. a „hiányzó” pártok kérdése és 2. a pártrendszer jellegének kérdése. Az első kérdés vitája a *Provincia* hasábjain tulajdonképpen már jóval a választások előtt – egy erdélyi regionális párt szükségességéről szólóan – elindult, a választási eredmények értelmezése csupán újabb lendületet adott e disputának. Lényegében két álláspont alakult ki: a) egy új, európai politikai kultúrát megjelenítő, a regionalizmust is határozottan felvállaló országos pártra van szükség [3, 24]; b) egy transzietikus, az erdélyi regionalizmust felvállaló, inkább jobboldali pártra van szükség [8, 4]. A kialakulóban levő pártrendszer jellegéről szisztematikus elemzés nem készült, csupán néhány észrevétel megfogalmazására került sor, elsősorban Cristian Preda írásaiban. Preda Arend Lijphart nyomán és a PDSR terveihez kapcsolódóan megvizsgálandónak tartja a kérdést, hogy Románia a többségi vagy a konszociációs demokráciamodellel irányába fejlődik-e [20]. Ugyanehhez a kérdéskörhöz kapcsolható az a néhány megállapítás, amely alapvető törésvonalak eltűnésére/megváltozására figyelmeztet. Eltűnt az „antidemokratikus pártok” (PDSR) és a „demokraták” (Konvenció, RMDSZ) közötti törésvonal (Preda, [20]), megszűnt a két világháború közötti korszakkal kialakított „szimbolikus kapcsolat” (Palade-Antohei, [19]), illetve „az Európába való visszatérés” megszűnt a történelmi pártok monopóliumának lenni [19].

IV. A közeljövő perspektíváit kutató írások inkább a gazdaságpolitika területére összpontosítanak, s azt a felismerést fogalmazzák meg, hogy a PDSR nem tekinthet el az előző korszak eredményeitől [22]. Bár a kisebbségi PDSR-kormány programjából inkább az a következtetés vonható le, hogy az a két világháború között megfogalmazott, keynesiánus gazdaságpolitikai elveken alapszik – a fogyasztás ösztönzésével kíván növekedést elérni –, az európai integrációs stratégia és a nemzetközi pénzüzetek minden bizonnyal nem ezt, hanem a szigorú monetáris politikát támogatják (Cornea [7], Şerbănescu [23]).

A politikai perspektívákkal foglalkozó írások jóval ötletszerűbbek, s elsősorban a PDSR-n belüli ellentétekre és a kisebbségi kormány parlamenti támogatásának – előzmények nélküli – modelljére összpontosítanak (Sabina Fati [12]).

* Szögletes zárójelben a hivatkozások bibliográfiai sorszámát találjuk.

BIBLIOGRÁFIA:

1. Adameşteanu, Gabriela: *Votul pragmatic – ultima soluție*, „22”, 2000. nr. 48.
2. Andreescu, Gabriel: *Elitele și societatea lui Vădim Tudor*, Observatorul Cultural, 2000. nr. 41
3. Andreescu, Gabriel: *Egy pro-európai párt*, Provincia, 2000. december
4. Bakk Miklós: *Rejtett regionalitás*, Provincia, 2000. 8.sz.
5. Călinescu, Alexandru: *Vădimism și lepenism*, Dilema, 2000 nr. 408.
6. Ciușu, Dumitru: *Să ne asumăm greșelile pentru a construi viitorul*, România Liberă, 2001. jan. 6.
7. Cornea, Andrei: *La ce ne putem aștepta*, „22”, 2001 nr. 1
8. Cosmeanu, Marius: *Rolex sed lex*, Provincia, 2000. december
9. Culcer, Dan: *Dictatura sau democrație*, Observatorul Cultural, 2000. nr. 41
10. Dobrescu, Caius: *Despre scoaterea în afara legii a Partidului România Mare*, Observatorul Cultural, 2000. nr. 41
11. Dobrescu, Caius: *Miért nem szabad értelmezniünk a legutóbbi választások eredményeit?*, Provincia, 2000. december
12. Fati, Sabina: *PDSR: destinație ambiguă*, „22”, 2001 nr.1
13. Ghinea, Cristian: *Puterile premierului*, Dilema, 2000 nr. 410.
14. Iorgulescu, Mircea: *Pe drumul spre Vădimistan*, Dilema, 2000.nr. 409.
15. Iorgulescu, Mircea: *Fascismul de larg consum*, Dilema, 2001.nr. 408.
16. Kivu, Mircea: *Alte întâmplări, aceleași personaje*, Dilema, 2000 nr. 410.
17. Manolescu, Nicolae: *După alegeri*, Cuvântul, 2000 nr.12.
18. Miroiu, Mihaela: *Apel la cetățenia responsabilă*, „22”, 2000. nr. 49
19. Palade, Rodica: *România dupa 11 ani – o radiografie (interviu cu Sorin Antohi)*, „22”, 2001. nr. 1
20. Preda, Cristian: *Compromisul istoric*, „22”, 2000. nr. 49
21. Rateș, Nestor: *Votul Bingo*, Observatorul Cultural, 2000. nr. 41
22. Rudnițchi, Constantin: *PDSR nu o ia de la zero*, Cuvântul, 2000. nr. 12.
23. Șerbănescu, Ilie: *PDSR și restructurarea*, „22”, 2001. nr.1.
24. Ștef, Traian: *A diverzió és a baloldal radikálizálódása között*, Provincia, 2000. dec.
25. Urian, Tudorel: *Iliescu, simbolul democrației românești*, Cuvântul, 2000 nr. 12.
26. Urian, Tudorel: *Sfârșitul unei iluzii. CDR nu mai există*, Cuvântul, 2000 nr. 12.

PÓSA KRISZTIÁN

Az új pártosodási folyamatok kezdete Szerbiában és a montenegrói kérdés

A déli szomszédságunkban 2000. szeptember 24-én lezajlott választások pozitív eredményeit a média már számtalan esetben kihangsúlyozta. A széteső félben lévő szerb társadalom számára azonban – a töltőállomásokon újra kapható gázolaj és benzin mellett – a választások igazi hasznát abban látom, hogy újabb választásra alkalmas perspektívák adódhatnak. Ha ezekkel élni tud a szerb politikai elit és társadalom, akkor Szerbia is csatlakozhat a rendszerváltó közép-európai társadalmi folyamatokhoz, amelyekből az utóbbi tíz évben kimaradt. Ma azonban még igen sok az olyan kritikus körülmény (Koszovó, Crna Gora, Dél-Szerbia), amely miatt igen nehéz bárminemű hosszú távú jóslásokba bocsátkozni Jugoszlávia, Szerbia és Montenegró jövőjét illetően.

A választási kampányban megjelent lehetőségek – első pillantásra – igen nagy választékkal halmozták el a választópolgárokat. Ezen pártpolitikai programok azonban elsődlegesen a Milošević-rendszer megbuktatása ellen irányultak, és nem tekinthetők megfontolt, reális alapokon nyugvó, kellő alapossággal kidolgozott, a jövőbe tekintő gazdasági és új társadalomépítő elképzeléseknek.

A politikai és társadalmi elit ellenzéki részének – legalább is, ami az eltelt évtizedben megmaradt belőlük – elképzelései Jugoszláviát illetően nem sokban különböztek egymástól, sőt annyira zavarosak és „túlzottan” optimisták voltak, hogy az eltéréseket köztük – legalább is a szeptemberi választások alkalmával – szinte alig lehetett felfedezni.

Törésvonalak és a pártok közötti programkülönbségek igazi kialakulására valószínű hosszabb időt kell várni. A pártpolitikai programok kiforratlanságának több oka lehetett, amelyek közül mindenképpen említésre méltó a közös „ellenfél-ellenség” – a Milošević-rendszer – megbuktatásának célja miatt összefogásra kényszerült ellenzék nézeteltéréseinek háttérbe helyezése. De ugyanúgy fontos megemlíteni azokat a történelmi folyamatokat, amelyeknek okait nem kizárólag a Milošević-rezsim negatív hatásában kell keresni, hanem a múlt században fejlődésnek induló, de mindmáig befejezetlen és igen sok traumával, legendával tarkított szerb nemzeti identitásban, illetve abban az egyensúlyhiányban kell keresni, amely a szerb nemzeti célok, a „szerb világ” kizárólagossága és az őt körülvevő más, de mégiscsak sokban hasonlító népek társadalmi között alakultak ki.

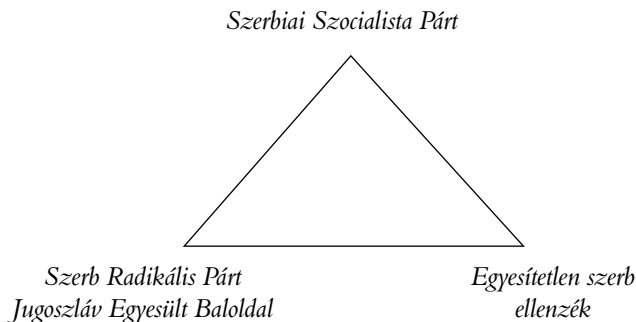
A különböző, még igencsak halvány törésvonalak mentén végighúzódo különbségeket a szerb nemzet jövőképét megfogalmazni igyekvő, vagy erre éppenséggel reagáló pártvezetőségi nyilatkozatokra és cselekvésekre támaszkodva lehet leginkább leszűrni. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a politika által szinte teljességgel áthatott független, pártok fölött álló értelmiségi elit – néhány személytől eltekintve – szinte megszűnt létezni. A Miloševićet leváltó választásokat követő periódusban szinte alig lehetett kritikai hangokat hallani, úgy tűnt, mintha újra az egypártiság valamiféle újfajta szele hatotta volna át a társadalmat. Azonban a szerbiai köztársasági választások közeledtével, ha csak lassan is, de megindult egy polarizálódási folyamat a Szerb Demokratikus Ellenzék¹ köreiben. Ezek a törésvonalak, amint azt már az előbbieken is említettem a szerb nemzeti érdekek különböző jellegű értelmezései alapján lehetne leginkább elemezni, különösen a szerbiai-montenegrói kapcsolatok révén, de ugyanúgy nagy hatással van e törésvonalak megjelenítésére a szerb-albán viszony (Koszovó és Dél-Szerbia) is. A nemzetfejlődés szempontjából újabb törésvonalak alakultak ki Szerbiában a Hágai Nemzetközi Bíróság tevékenykedését és a háborús bűnökkel vádolt szerbek megítélése szempontjából.

A következőkben a viták középpontjában álló kérdést, a montenegrói problémához való viszonyt járom körül.

Jugoszlávia kisebbik tagköztársasága az 1997-ban hatalomra került Djukanović elnök által irányított Crna Gora, egyre nagyobb ellentétbe került Milošević politikájával. A Milošević-rezsim gazdasági politikai nyomá-

sára Djukanović a montenegrói-crnagorác nemzeti program felvállalásával válaszolt. Ezen program középpontjában a demokratikus, szomszédaival jó kapcsolatot ápoló Crna Gora állt, amelynek távlati céljai között szerepelt az EU-hoz való csatlakozás és a független Montenegró.

A NATO bombázásoktól 2000 közepéig a szerbiai pártok törésvonalait Montengró kapcsán az alábbi módon szemléltethetjük:

A montenegrói kormány ebben a periódusban egyaránt élvezte a nemzetközi közösség egyöntetű és a szerb ellenzék erkölcsi támogatását. A Nyugat mindenképpen gyengíteni szerette volna Milošević hatalmát és ennek egyik eszközét Crna Gorába látta. Ugyanakkor a szerb ellenzék mindenmű politikai támogatást megkapott a montenegrói hatalomtól, amelynek ekkor elsődleges célja sorainak rendezése és az elkövetkező választásokra való felkészülés volt.

A Szerb Radikális Párt és a Jugoszláv Egyesült Baloldal nyíltan hangoztatta, hogy Montenegró független állam létrehozására tett kísérleteket hatástanítani fogják. Egyben elutasították a crnagorác nemzet létezését és az 1921-ben megszüntetett Crnagorác Pravoszláv Egyház jogfolytonosságát.²

A Szerbiai Szocialista Párt valamivel visszafogottabban reagált a montenegrói törekvésekre, de határozottan elvetett mindenféle, a föderáció lazítására tett kísérletet. A Milošević által vezetett párt az 1992 „abljaki” alkotmány híve maradt. A két tagköztársaság közötti viszonyok egyre jobban hasonlítottak a JSZSZK felbomlása előtti időszakhoz. A közös vámok megszüntetése, a dinár mint fizetőeszköz háttérbe szorítása Montenegróban

mind annak a jele volt, hogy ebben a formájában nem sokáig maradhat fenn a két állam közössége.

A 2000 júniusában megtartott időközi helyhatósági választások³ egyértelművé tették, hogy Milošević csak erőszak árán tudja a kis tagköztársaságban hatalmát érvényesíteni. Ennek tudható be az az alkotmánymódosítás, amelyet egy éjszaka hajtott végre a vörös-fekete koalíció⁴. Ennek következtében megszűnt az az alkotmányos egyensúly, ami biztosította a két tagköztársaság egyenlőségét a föderációban.

Az alkotmánymódosítás által Montenegró szerepe a föderációban jelentéktelenné vált. A jugoszláv elnök megválasztásában, immár nem a Köztársaságok Tanácsának volt döntő szava – ahol a képviselők aránya 50-50%-ban oszlott meg, (20-20 képviselőt adott mindkét föderációs egység) – hanem a választópolgároknak. Ezzel a látszólag demokratikus megoldással azonban nem a demokrácia kiterjesztése volt a cél, – mint ahogyan azt a kormánypárti képviselők hangoztatták – hanem éppen ellenkezőleg Montenegró semlegesítése, hisz, míg Crna Gorának kb. fél millió választásra jogosult polgára volt, addig Szerbiának legalább 6 millió. Bárkit is jelöltek a JSZK elnökévé abban döntő szava ezután csakis Szerbiának lehetett. Az alkotmánymódosítás mikéntjét és annak leendő következményeit a szerb ellenzék egyaránt bírálta. Crna Gora e döntés által egyre távolabb került Szerbiától, a szerb ellenzék és a montenegrói kormánypártok közötti összhang pedig ekkor érte el csúcspontját.

Am az elnöki, szövetségi, tartományi és helyhatósági választások kiírása után sor került az első kisebb súrlódásra a montenegrói érdekek és a szerbiai ellenzék többsége között. Míg a Crna Gora-i kormány és a demokratikus jellegű pártok elutasították a választásokon való részvételt (abból kifolyólag, hogy részvételükkel elismernék az „egyéjszakás” alkotmánymódosítást), addig a szerb ellenzék már-már azzal vádolta a montenegrói kormányt, hogy Milošević kezére játszik. Kivételt csak a Szerb Megújulási Mozgalom képezett, amely ekkor szintén még azt az elvet képviselte, hogy nem szabad elmenni a választásokra. Az ezt követő periódusban egyre ritkábban konzultált egymással a szerb ellenzék és a montenegrói kormányzat. A két tömb kapcsolatában újabb konfliktusra került sor annak következtében, hogy a montenegróiak nem ismerték el Vojislav Koštunica győzelmét az előbbieken említett okok miatt, amit tetézt az, hogy szövetségi szinten a Szerbiai Demokratikus Ellenzék a Milošević-párti és a Szerbiával való

minél szorosabb kapcsolat kiépítését szorgalmazó Momir Bulatović által vezetett Szocialista Néppárttal lépett koalícióra.⁵

A Szerbiai Szocialista Párt és Szerb Radikális Párt vereségével, a Jugoszláv Egyesített Baloldal fölbomlásával egy új hatalmi rendszer létrejöttének lehettünk tanúi. Az új politikai hatalomnak egyrészt meg kellett szilárdítania pozícióit, új stratégiát kellett kiépítenie, ugyanakkor meg kellett, hogy küzdjön mindazon problémákkal, amelyet az előző rendszer hagyott rá. E nem irigylésre méltó feladat megoldásának esélyei nem kecsegtetőek, függetlenül attól, hogy a nemzetközi közösség stratégiaváltással reagált a Jugoszláviában lezajló politikai eseményekre, és immár nyíltan kiáll az új kormányzat mellett.

Visszatérve az SZDE és a montenegrói kapcsolatrendszerhez, azt tapasztalhatjuk, hogy a polarizálódó hatalmi struktúra egyes szegmentumai más-más módon viszonyulnak ehhez a kérdéshez.

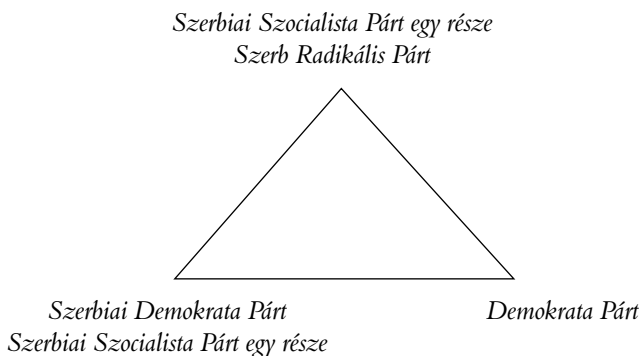
A montenegrói új platform, amely a két tagköztársaság viszonyainak újrafogalmazása mellett állt ki, két önálló és független állam kapcsolatrendszerének újradefiniálásában látta a jövőt. Ez az SZDE részéről határozott elutasításban részesült. A szövetségi hatalom megtestesítője V. Koštunica államelnök és pártja, a Szerbiai Demokrata Párt volt az, amely a régi rendszer hatalmi pártjai mellett legerélyesebben utasította el a montenegrói platformot, úgy, hogy a párbeszéd további lehetőségeitől nem zárkozott el, és a továbbiakban saját platform kidolgozását helyezte kilátásba. Fontos azonban megemlíteni azt, hogy ez a politikai erő, amely a közelmúltban elítélte a Milošević által levezényelt alkotmánymódosítást most ugyanazon alkotmány szellemiségében szeretné a JSZK-t megőrizni. Montenegróban sokan vélekedtek úgy, hogy nem a szövetségi hatalomnak kell ez ügyben lépnie, hisz nem a szövetségi rendszer hozta létre a két tagköztársaságot, hanem éppen fordítva, a két állam szövetsége hozta létre a föderációt.

A szerb nemzeti kérdés másik két igen fontos sarkkövében – a koszovói és a dél-szerbiai kérdésben – sem történt lényegbeli előrelépés Milošević bukása után. Sonja Biserko a Szerbiai Helsinki Bizottság vezetője elemzésében kiemelte, hogy a dél-szerbiai albánok és a hatalom között a Milošević-rendszer bukása után sem történt előrelépés, a hatalom továbbra is ellenségként kezeli a helyi albán lakosságot.

A szövetségi hatalom egyre nagyobb nyomást gyakorol Montenegróra, egyre inkább beleavatkozik a Crna Gora-i belpolitikai életbe.⁶

Figyelemre méltó azonban a köztársasági hatalom egyik legerősebb pártjának (Demokrata Párt) és még néhány kisebb szerbiai párt visszafogott, óvatos reakciója a montenegrói kérdéssel kapcsolatban, amely arra enged következtetni, hogy az SZDE keretén belül nem mindenki osztja azt a felfogást, amelyet legerélyesebben a Szerbiai Demokrata Párt képviselt. Legvalószínűbb, hogy az elkövetkező periódusban kialakul egy másik pólus is a montenegrói kérdést illetően, amely sokkal rugalmasabban és nagyobb körültekintéssel igyekszik megoldani vagy, legalább is kezelni ezt a problémakört, továbbá várható lesz a szövetségi kormány aktivitásának csökkenése ez ügyben, amelyet a közeljövőben egyre inkább a köztársasági kormány fog betölteni.

A montenegrói kérdésben a következő polarizálódás indult be⁷ :

Összehasonlítva az előző ábrával kitűnik, hogy a hármas megosztottság továbbra is megmaradt, csak éppen a politikai pártok helye változott meg. Míg a választások előtt az unitarista állameszmét a Szerb Radikális Párt és a baloldal képviselte, addig ehhez az eszméhez a Szerbiai Szocialista Párt számottevő része is csatlakozott. A Szerbiai Demokrata Párt és a Szerbiai Szocialista Párt másik része a csak formálisan létező föderáció életképessé tételére helyezte a hangsúlyt, ami nem jelent mást, mint a régi viszonyok elfogadását.

A harmadik pólus meghatározó ereje, – amely most van kialakulóban – a Djindjic által vezetett Demokrata Párt lesz, amely ugyan nem fogja

tétlenül nézni Jugoszlávia további felaprózódását, de sokkal realistábban fogja kezelni a kérdést. Azonban továbbra is a legfontosabb kérdés az, hogy Szerbia és a szerbiai politikai elit képes lesz-e elfogadni a közeljövőben azt a tényt, hogy a szövetségen belül létezik egy olyan irányzat, amely nem ismeri el a szövetségi kormányt, sőt annak a szükségtelenségét hangsúlyozza.

Továbbra is megmarad az a lényegbeli kérdés, miként fognak alakulni jövőben a montenegrói és szerbiai kapcsolatok. A döntő mindenképpen az lesz, hogy az SZDE tud-e a Milošević politikájától eltérően viszonyulni a montenegrói kérdéshez, és képes lesz-e olyan kompromisszumot létrehozni, amellyel mindkét tagköztársaság elégedett lesz. De miképpen lehet kompromisszumhoz jutni úgy, hogy ne kerüljön sor szélsőséges lépésre egyik fél részéről sem? Erre a kérdésre jelenleg valószínű senki sem tud választ adni, hiszen több ismeretlen körülmény létezik.

Az első ilyen ismeretlen körülmény az, hogy az SZDE stabilitásának és a demokratizálódási folyamatok megerősödésének milyen kihatása lesz a két tagköztársaság jövőjére. Ha az SZDE egysége megmarad, beleértve a szerb és a Crna Gora-i kérdésben kialakult elvi megegyezést, akkor minden bizonnyal Djukanović nehezebben tud ellenállni a Belgrádból és a nemzetközi közösség oldaláról jövő nyomásnak. Ugyanakkor azt a lehetőséget sem szabad elvetni, hogy a koalíció egyes tagjai távolodni fognak Koštunica elképzeléseitől, és igyekezni fognak minél előbb elfogadható megoldásokat találni, mind a montenegrói, mind pedig a szerb-albán viszonyra. Ez már abból a szempontból is fontos, hogy minél előbb tudjanak teljes energia bevetéssel azokra a lényegbeli kérdésekre összpontosítani, amelyek közvetlenül is érintik Szerbiát (gazdasági reformok, decentralizáció, hágai bíróság, stb.). Az utóbbi esetben létrejöhetne az a modell, amely jellemezte Cseh-szlovákia szétválását, de ennek az esélyei jelenleg még igen csekélyek.

Ha az SZDE szétbomlana, és a régi elemek újra hatalmi, vagy hatalom közeli pozícióba kerülnének csak idő kérdése lenne Montenegró kiválása. Tehát a szerbiai rendszer demokratizálódásával párhuzamosan növekedne Szerbia nemzetközi támogatottsága és csökkenne Crna Gora függetlenségének esélye. Ugyanakkor, ha túlzott ígéreteinek az SZDE nem tud eleget tenni, akkor menthetetlenül csökkenne mind a belső, mind a nemzetközi támogatottsága és növekedne Montenegróban azon szavazók aránya, akik a függetlenség eszméjére adnák le voksukat.

Az új „szerb világ” csak akkor nyerheti el igazi demokratikus arculatát, ha ezen kérdésekre minél előbb kielégítő megoldásokat talál. Vagy szembe néz önmagával, és újraértékeli az elmúlt tíz év eseményeit, vagy óhatatlanul elvész a társadalom és a politikai elit reális helyzetfelmérő és reagálási képessége, amely Szerbiát és a szerb társadalmat újabb évtizedekre térítené el a világ jelenlegi folyamataitól.

JEGYZETEK

- ¹ Ez a pártszövetség a következő pártokból áll: VMSZ, Szerbiai Demokrata Párt, Vajdasági Szociáldemokrata Liga, Demokrata Párt, Demokratikus Szerbiáért Mozgalom, Szerbiai Polgári Szövetség, Demokratikus Központ, Szociáldemokrácia, Vajdasági Demokratikus Reformpárt, Újdemokrácia, Vajdaság Koalíció, Új Szerbia, Szociáldemokrata Unió, Szandzsáki Demokrata Párt, Szerbiai Kereszténydemokrata Párt, ASZNSZ, Sumadiáért Liga, Demokratikus Alternatíva, Szerb Ellenállás Mozgalom-DM
- ² Az ortodox országok államiságának fontos alapját képezi a nemzeti ortodox egyház léte. Montenegró saját ilyen jellegű egyházát a Szerb-Horvát-Szlovén állam megalakulása után megszüntették. Az új nemzeti mozgalom létrejöttével több montenegrói településen újraalakították régi Crnagorác Pravoszláv Egyházukat, amelyet a Szerb Pravoszláv Egyház nem ismer el, ugyanúgy ahogyan a Macedón Pravoszláv Egyházat sem ismerte el.
- ³ A montenegrói Milošević ellenes blokk tovább növelte támogatottságát a Miloševićet támogató és a Szerbiával szorosabb kapcsolatot kívánókkal szemben.
- ⁴ A Szerbiai Szocialista Párt, a Jugoszláv Egyesült Baloldal és a Szerb Radikális Párt szövetsége.
- ⁵ Az SZDE szerint erre a kényszerszövetségre azért volt szükség, hogy át tudják venni a hatalmat a szövetségi parlamentben.
- ⁶ A beavatkozás ténye utólag egyértelműen kiderült, amikor is az ortodox karácsony központi megünneplését Podgoricában a szövetségi kormányzat szervezte meg. Az ünneplésen különösen az volt feltűnő, hogy eleve csak olyan szólamok hangoztak el, amelyek a két köztársaság közös létét favorizálták, ugyanakkor durva hangnembben és gúnyolódva viszonyultak a montenegrói köztársasági hatalommal szemben.
A montenegrói függetlenség elleni szerb médiakampány sohasem volt még ennyire egységes, mint mostanság.
- ⁷ Az általam megjelölt pártok csak a polarizálódó politikai struktúra legmeghatározóbb erői.

IRODALOM

- Folyóiratok: *Vreme* (Belgrád), *Monitor* (Podgorica), *Dani* (Szarajevó), *NIN* (Belgrád), *Blic News* (Belgrád), *Republika* (Belgrád)
- Jakšić Bo idar: *Balkanski paradoksi*, Beogradski krug, Beograd, 2000.
- Leonidas Had iprodromidis: *Umorstvo Jugoslavije*, Beogradski krug, Beograd, 2000.
- Dr. Nikola Stojanović: *Srbija i jugoslovensko ujedinjenje*, Beograd, 1991.
- Milivoje Popović: *Borbe za parlamentarni režim u Srbiji*, Beograd, 1991.
- I. Banac: *The National Question in Yugoslavia*, Cornell University Press, 1984. I. Bočić-S. Ćirković-M. Ekmečić-V. Dedijer: *Istorija Jugoslavije*, Beograd, 1973.
- S. Drljević: *Balkanski Sukobi (1905-1941)*, Zagreb, 1990.
- M. Duverger: *Political Parties*, New York: Wiley, 1955.
- N. Đonović: *Crna Gora pre i posle ujedinjenja*, Beograd, 1939
- D. Janković-M. Mirković: *Dravnopravna istorija Jugoslavije*, Beograd, 1984
- J. Jovanović: *Stvaranje Crnogorske države i razvoj Crnogorske nacionalnosti*, Cetinje, 1947.
- Minority Rights Group: *Minorities in Southeast Europe: Inclusion and Exclusion*, London, UK, 1998
- V. Pavičić: *Izborni sistem i izbori u Crnoj Gori (1990-1996)*, Podgorica, 1997.
- B. Petranović: *Istorija Jugoslavije (1918-1978)*, Beograd, 1980
- J. S. Plamenac: *Političke stranke i naš državni život*, Cetinje, 1914.
- M. Popović: *Crnogorsko pitanje*, Cetinje/Ulcinj, 1999.
- Š. Rastoder: *Srivena strana historije I-IV.*, Bar, 1999.
- V. Strugar: *Velika buna Crne Gore (1988-1989)*, Beograd-Nikšić, 1990
- D. Vujović: *Crnogorski Federalisti (1919-1929)*, Titograd, 1981
- D. Vujinović: *Crna Gora u borbi za opstanak (1914-1922)*, Beograd, 1996
- S. L. Woodward: *Balkan Tragedy (Chaos and dissolution after the cold War)*, Washington, 1995

EGYÉB FORRÁSOK:

- Az „International Crisis Group” (Nemzetközi Válság Csoport) jelentései a montenegrói választások kapcsán
- A „Szabad Európa” rádió délszláv nyelvű adásai (Prága)

KÖNYVISMERTETÉSEK

Kísértetház

Todorova, Maria: Imagining the Balkans.

New York–Oxford, 1997, Oxford University Press. 257.

A Balkán. Ha kiejtjük ezt a szót, felderenghet előttünk a félsziget körvonala, feltámadnak bennünk a sztereotíp képek, amelyekkel a híradókban, újságokban, politikai és értelmiségi diskurzusokban egyaránt találkozhatunk, összekeveredve személyes élményekkel: hegyek, rossz utak, az Adriaparti menő szállodák és az elmaradott, piszkos falvak, „a vérbosszú máig élő hagyományai”, borostás, kalasnyikovos férfiak, cigarettát tarháló román határőrök, ikonok, pópák, pásztorok, menekültek, útonállóak, s feldereng valami arról is, amit az iskolában tanultunk (vagy tanítunk): „Európa puszkaporos hordója”, „parasztársadalmak”, „etnikai feszültségek”. A különböző eredetű sztereotípiák általában egy irányba mutatnak: valami primitív, ősi, barbár régió, amely szembeállítható a „civilizált világgal”, „Európával” – de ugyanakkor mégis Európa része, főleg ha „a Kelettel” állítjuk szembe (vagy mondjuk Amerikából vesszük szemügyre).

Az Egyesült Államokban élő bolgár kutató nő könyve ezen Balkán-képzetetről, a Balkánról alkotott elképzelések, ismeretek, előítéletek kialakulásáról, változásairól és fennmaradásáról szól. Maria Todorova vizsgálódásaiiban tisztán megkülönböztet három különböző, bár egymással szoros kapcsolatban álló szintet:

- a Balkán, mint képzet (image), használói szemében úgy tűnik, mint ha egy öröktől fogva változatlan, mozdulatlan, lényegi vonásaiban elvonatkoztatottá és az eredeti helyszínétől szinte már elváló „ideáltípus” lenne.

- a Balkán, mint földrajzi/történelmi/kulturális entitás a történelem során számos, gyakran igen szélsőséges változáson ment át – bár erről időnként még a történészek is hajlamosak elfeledkezni, az imént említett kép hatására, amelynek igen gyakran ők maguk is aktív formálói.
- ugyanakkor ezen bizonyos Balkán-képzet *kialakulása* maga is történelmi folyamat, létrejötté alig kétszáz éves múltra nyúlik vissza. Todorova könyvének legnagyobb része ez utóbbi folyamatról szól.

A 18. századig, tudjuk meg a könyvből, az európai megfigyelők a Török Birodalmat egyetlen egységnek látták, amelynek európai és ázsiai birtokai egyaránt vannak, ezek különbsége azonban lényegtelennek tűnt az azonoságokhoz képest. Todorova hivatkozik a híres, valamikor a század elején megalkotott „Völkertafel”-re (69. o.), amely valószínűleg stájerországi kocsmák és fogadók falán függve igazította el a helyieket, hogyan lehet felismerni a különféle idegen nemzetek fiait, s hogyan kell velük bánni (s amelyről mi főleg azt szoktuk idézni, hogy a magyarok „erkölcsi parasztosak”, „természetük a legkegyetlenebb” és „lázado”, viszont „mindenben bővelkednek”, l. magyarul *História*, 1997/1. szám, a színes borítón és 17. o.). Ezen kezdetleges nemzetkarakterológia utolsó oszlopában egy turbános-bugyogós férfialak látható, „török vagy görög” felirattal – ami azt jelenthette, hogy a kor osztrák (és valószínűleg nyugati) megfigyelője egy kategóriába sorolta „a törököt” (értve alatta valamennyi iszlám vallásút) és „a görögöt” (értve alatta valamennyi balkáni keresztényt).

A félszigetet ekkor leggyakrabban az „Európai Törökország” vagy hasonló neveken emlegették. A tartós török uralom mellett ehhez hozzájárult az is, hogy a helyszínen járó nyugati vagy orosz utazók általában *átutazók* voltak, akik Konstantinápolyba, vagy tovább, a Közel-Keletre tartottak. A „Balkán” kifejezés először a sokáig antik néven Haemusnak nevezett hegység (török eredetű) nevéként bukkant fel; a 18. században a Haemust és Balkánt felváltva használták, mígnem a 19. század elejétől felülkerekedett az utóbbi.

A „Balkán-félsziget” kifejezést az egész félszigetre először August Zeune német földrajztudós használta 1808-ban. Egyértelműen az Appenini- és Pireneusi-félsziget mintájára alkotta meg a kifejezést, s tévesen a Balkán-hegységet adta meg a félsziget északi határaként. Az elnevezés tehát tisztán földrajztudományi értelemben nem igazán szerencsés, mégis, elterjedését segítette, hogy a 18. század végén, de még inkább a 19. század

folyamán a Balkán egyre markánsabban elütő képet kapott az „orientális” Oszmán Birodalomtól. Ebben a folyamatban az információk mennyiségének és minőségének ugrásszerű javulása játszott fontos szerepet, amely feltárta az „Európai Törökország” és például „Kisázsia” közötti (néprajzi, vallási, kulturális, stb.) különbségeket is. Az érdeklődést fokozta az ógörögök szinte már kultikus tisztele (amiben a romantika kivételesen nem tagadta, hanem folytatta a felvilágosodással kezdődő intellektuális divatot). A térség iránti megnövekedett érdeklődésben azonban minden bizonnyal az itt élő népek függetlenségi mozgalmai és a nagyhatalmak ezzel párhuzamos behatolási törekvései játszották a legfontosabb szerepet.

Ezen összefonódó intellektuális és politikai áramlatok rajzolták ki mind láthatóbban „a Balkán” körvonalait. A Balkán-félsziget – vagy egyszerűen: a Balkán (the Balkans) – a 19. század második felében vált a legfontosabb elnevezéssé, és főleg a berlini kongresszus (1878) után kiszorította a korábbi elnevezéseket. Ekkor kezdődtek a máig tartó heves viták is a Balkán határairol: általában a földrajzi érvek keverednek a kulturális és történelmi érvekkel; a többség szerint a keleti, déli és nyugati határokat egyértelműen kirajzolja a tenger, míg az északi határ már bizonytalabb; a többség a Dunát tekinti határnak, de általában beleértik az ettől északabbra elterülő Romániát (ritkábban, de ilyenkor is a magyar értelmiségi és politikai elit nagy fájaldalmára: időnként Magyarországot is).

A vonzalom az itt élők iránt kezdettől ambivalens volt, s nem is tartott sokáig: a 19. század végére, a 20. század elejére pedig kialakult a „balkanizáció” csúnyán csengő kategóriája. Ez először a „nagy birodalmak/államok nyomán hátramaradó, ősi gyűlölködés által egymásnak hajtott kis népek harcát” jelentette, majd egyszerűen a káosz és a primitívség szinonímáját. Todorova kitűnő példákat hoz (pl. 35-36.o.) a tetetlen szitokszóvá vált „balkanizálódás” használatára, egyik „kedvenc” példámra azonban Claudio Magris bukkan rá: ő idézi Jasszef Arafatot, aki egy alkalommal azzal vádolta Szíriát, hogy politikája „balkanizálja Libanont és az egész Közel-Keletet” – évekkel a ex-jugoszláviai háború kirobbanása előtt.

Egy hangsor azonban, figyelmeztet Todorova, önmagában még nem negatív vagy pozitív. Jó példa erre, hogy az első világháború után – éppen egyfajta korabeli „korrektség” jegyében – az amerikai, de még inkább a német földrajztudósok megpróbálták elterjeszteni a semlegesebbnek érzett „Délkelet-Európa” (Südosteuropa) kifejezést – s ironikus módon éppen ezt

a kifejezést járatta le később a hitleri geopolitika, amely így nevezte a Reich egyik „természetes gazdasági és politikai érdekszféráját”.

A második világháború utáni évtizedekben a Balkán úgyszólván eltűnt: a sokkal dominánsabb Kelet-Nyugat határvonal kettévágta a félszigetet, Jugoszlávia külön utakon járt, s eközben – az előzmények vagy az azóta eltelt időszak ismeretében meglepő módon – nem ő irigyelte a tőle északabbra élő népeket, hanem inkább fordítva; s ott volt még a másképpen különutas Albánia is. A kilencvenes évek aztán a Balkán-kép reneszánszát hozták magukkal. A Todorova könyvét indító ironikus Marx-parafrázis szerint: „Kísértet járja be a nyugati kultúrát – a Balkán kísértete. Szent hajszára szövetekezett e kísértet ellen minden hatalom: politikusok és újságírók, konzervatív kutatók és radikális értelmiségiek, mindenféle moralisták.” (3. o.)

Az *Imagining the Balkans* egyik legnagyobb erénye – a roppant alapos irodalmi és történelmi ismeretek közvetítése mellett – az érzelmi érintettséget titkolni nem akaró, de azzal elszámoló, tárgyilagosságra törekvő stílus. Sok, a szerzője számára bevallottan is inspirációt jelentő rokon megközelítéssel szemben, a könyv nem akarja a negatív kép kialakulásáért teljesen „a Nyugatra” hárítani a felelősséget (pl. 61. o.). Először is, állapítja meg Todorova, nincs egységes, monolit Nyugat: a nyugati utazók, diplomáták, szakértők véleménye gyakran igen változatos skálán mozgott, a megértés, a tárgyilagosság, a pozitív és negatív elfogultságok különböző kombinációját realizálták. A görög szabadságharc ügyét például (1821-29) egyaránt felkarolhatták iszlámellenes konzervatívok, a szabadságot mindenek fölé helyező liberálisok, lánglelkű, és nemegyszer személyesen a helyszínen harcoló forradalmárok vagy cinikus politikusok is. A franciák hagyományosabban megértőbbek voltak az Oszmán Birodalommal szemben (amely az évszázadok során gyakran volt kimondva-kimondatlanul katonai szövetségesük a Habsburgokkal szemben), ugyanakkor éppen a Felvilágosodás francia ága hangsúlyozta, hogy az oszmán állam a „despotikus állam” korabeli prototípusa. Miközben a pánszlávizmus a „szláv testvérek felszabadításáról” beszélt, az orosz követ még az 1860-70-es években is arról írt, hogy a bolgárok betegsége – sajnos – a demokrácia, a velük született egalitarizmus. (Mellesleg, minden polemizáló él nélkül, pusztán a tényeket leszögezve, Todorova megállapítja: pusztá mítosz, hogy az oroszok az ortodoxia és a szláv rokonság miatt jobban ismerték volna a balkáni népeket, vagy akárcsak jobban ér-

deklódtak volna irántuk, mint mondjuk a németek vagy franciák iránt. S ma sem különb a helyzet, teszi hozzá). Ha „a Balkán” egy, a bonyolult és folyamatosan változó valóságot elfedő sztereotípa-gyűjtemény, mondja Todorova, akkor „a Nyugat” legalább ilyen leegyszerűsített kép (image), akár követendő mintaképnek tekintjük, akár az imperializmus fészkeinek.

Todorova fontos tézise, hogy „a Balkán” megalkotásában maguk a balkániak is részt vettek, s nem a nyugati machinációk passzív áldozataik voltak. Imponálóan részletes szemantikai és etimológiai elemzés után kimutatja, hogy a Balkán és a hozzákapcsolódó jelzők, egy-két kivételtől eltekintve, valamennyi térségbeli nyelvben szinte csak negatív konnotációkat hordoznak. Sorra veszi valamennyi térségben élő nép „stratégiáját”. Az egyik igen elterjedt módszer, hogy megpróbálják „kidefiniálni” magukat a Balkánból: *mi* nem balkániak vagyunk, hanem „európaiak” (románok, szlovének, horvátok, esetenként görögök), „adriaiak”, „az el nem kötelezett népek elitje” (volt jugoszlávok) vagy „mediterránok” (görögök), „az igazi Balkán” a határainknál kezdődik. A másik: a Balkán szó semleges, földrajzi kategóriaként való használata, ugyanakkor kulturális, politikai és gazdasági szempontból az európaiság hangsúlyozása, s elsősorban a „vitathatatlanul keleti” törökökkel szembeni önmeghatározás (bolgárok, albánok). A harmadik, Todorova által is megemlített, de talán nem eléggé hangsúlyozott stratégia, amely főleg az adott népek (ön)kritikai, ellenzéki érzelmű tagjaira jellemző: „a balkáni”, mint terhes örökség megjelenítése, amelynek teljes jogú örököse az éppen hatalmon lévő csoport, s amelytől meg kell szabadulniuk.

Todorova egy sajátos, nálunk kevésbé ismert, de a nyugati tudományos életben mind befolyásosabb műfajt választott: „Napjainkban egy egész műfaj foglalkozik a „másság” megjelenítésével. Ez a műfaj átvágja a tudományok hagyományos határait, az antropológiáét és az irodalomét éppúgy, mint a filozófiáét, a szociológiától éppúgy kölcsönöz, mint a történelemtudománytól. Egy teljesen új tudományág, az imagológia (imagology) jelent meg, amely „a másik” képzetéről szóló irodalmat vizsgálja.” (7.o.) Ez a „másik” képzetéről szóló irodalom pedig igen széles: Todorovát és a hasonló megközelítést alkalmazók számára egyaránt érdekesebb a tudományos traktátusok, az útleírások, a napilapok kommentárjai, a filmek és híradók képanyaga, minden, ami egy sztereotíp kép létrejöttéhez és megszilárdulásához hozzájárulhat. „Imagológia” helyett magyarul talán

a „másságtudomány” elnevezést lehetne használni – ha elviseljük, hogy a mai magyar közvélemény-Móricának erről mindig a homoszexualitás ugrik be –, bármilyen furcsán hangzik is, az egyesek által használt „idegenségtudomány” vagy „xenológia” sem szerencsésebb. Úgy tűnik, egyelőre a nemzetközi, tehát túlnyomórészt angol nyelvű irodalomban sem kristályosodott ki egységes elnevezés, még ma is minden, hasonló megközelítésű mű a saját műfájának a magyarázatával kezdi. Ami közös, az a szemlélet: a kép (image) megalkotása egy bizonyos csoportról nem csupán intellektuális folyamat, hanem *hatalmi kérdés* is (sőt, a radikális megközelítésekben: csak az). Megalkotok egy kategóriát („a keleti”, „a balkáni”, „a vadember”, stb.), hozzárendelek bizonyos tulajdonságokat, hajlamokat, egy földrajzi területet, történelmet, „kezelési utasítást”, és így tovább – s már el is helyeztem egy rendszerben, már tudom a kategóriába tartozó lényeket „kezelni”, tudom őket, a szó átvitt és valódi értelmében *uralni*.

A műfaj alapműve, Edward W. Said *Orientalizmus* (1978; magyarul: 2000), amelynek hatása alól Todorova sem tudja kivonni magát. S bár vitái is vannak, mind Said téziseivel, mind megközelítése bizonyos elemeivel, mégsem akar elhatárolódni tőle, noha „sokan ezt tanácsolták neki” (viii-ix. o.). A tanácsokat nyilván az motiválta, hogy Said és követői hajlamosak az előző bekezdésben említett megközelítés radikalizálására: nem érdeklí őket az ún. valóság (ha létezik egyáltalán ilyen), csak a képzetek (amelyek létrehozása ezek szerint hatalmi harc eredménye, a „tisztá” megismerésnek semmilyen szerepet nem osztanak a folyamatban); az „uralom” átvitt és valószínűs értelmét szélsőséges, Foucault-típusú értelmezéssel azonosítják; nem veszik észre, hogy „a keletit” vagy a „vadembert” megalkotó Nyugat sémájának elemzésével maguk is egy képet (image) hoznak létre: „a nyugatit”, amelynek sokszor nincs több köze a „valósághoz”, mint az imperialista (mármost: a *valóban* imperialista) nyugatiak „orientalizmusának”.

Said és Todorova megközelítésének rokonságát és különbségeit, sajnos, terjedelmi okokból nem tudom részletesen tárgyalni, de meg kell jegyezni: szubjektív megítélésem szerint Saiddal szemben Todorova megközelítése sokkal árnyaltabb, tárgyilagosabb, és szerzője saját helyzetére is pontosabban reflektál. Todorova megfontolt racionalizmusuk akkor is elismerést és rokonszenvet váltott ezen recenzió szerzőjéből, amikor annak szívéhez közelálló szerzőket – finoman szólva is – kritikusan interpretál. Különösen a „Közép-Európa-mitoszról” írt fejezete kapcsán, amikor már a fejezetcím-

ben elhelyezi a fogalmat „klasszifikáció és politika között”. Egy évtizeddel a szovjet tömb összeomlása után persze már a magyar olvasó is más szemmel olvassa újra a „Közép-Európa-vitát”: el kell ismernie, hogy Todorova kritikája nem megalapozatlan, amikor arról ír, hogy Szűcs Jenő Nyugat-képe kissé tagolatlan, vagy hogy Kundera nevezetes esszéjét („A Nyugat elrablása”) „elsősorban a nyugati piac követelményeire szabták”. Ugyanakkor Todorova, szemben sok nyugatival, köztük sokszor olyan tekintélyekkel is, mint például Eric Hobsbawm vagy Timothy Garton Ash, jól látja és elismeri: a *nyolcvanas évek* „Közép-Európája” elsősorban egy megszállt szuperhatalomtól való elszakadást akart megalapozni, s nem egy kulturális felsőbbrendűségi érzetet, kirekesztést és lenézést „az igazi Kelet-Európával” és különösen (hangsúlyozzuk: akkor *még*) nem, vagy legalábbis nem elsősorban „a Balkánnal” szemben.

A Szovjetunió és Jugoszlávia összeomlásával a helyzet természetesen gyökeresen megváltozott, s ennek bizony vannak morálisan, intellektuálisan és politikailag aggasztó következményei is. (Közép-)európaiságunk hangsúlyozása – például Magyarországon is –, az 1990-es években *már* egyértelműen, sokszor kimondottan azt jelenti: „tehát *nem balkáni*”. Nem mentség, de mindenesetre érdekes rámutatni: maga Todorova könyve mutatja be kitűnően, hogy ha van közös vonás Közép-/Kelet-/Délkelet-Európa népeiben, akkor éppen ez a „mi még Európa vagyunk, míg szomszédunk, a ...-k már...”-féle önmeghatározás. Közös ezen régiókban az etnikai sokszínűség is, bár ez a párhuzam kissé hátborzongató gondolatokat indíthat el az olvasóban, hisz láttunk már közép-európai példákat arra, hogyan lesznek rendkívül kevert népességből úgyszólván etnikailag homogén országok. Közös még a „kulturák keresztútján élünk”-önfelfogás, a híd metaforájának népszerűsége, s egyáltalán: az érzékenység, a kényesség arra, hogyan látnak minket kívülről, hova sorolnak minket (hova sorol minket a Nyugat).

Todorova nem pamflettet írt, de azért könyve utolsó oldalain kísérletet tesz arra, hogy felmutassa egy lehetséges pozitív és szolidaritásra ösztönző Balkán-identitás kialakításának útjait. A kulcskérdésnek az oszmán örökséggel való el- (s nem pedig le-)számolást tartja. Egy bolgár szerzőtől az a gondolatmenet, hogy a törökök nem csak „az idegen, keleti hódítók” voltak, hanem egy olyan nép, egy kultúra hordozói, amelyet nem lehet egyszerűen kivetni a balkáni népek múltjából – ha jól ismerem a helyzetet – nem kis in-

tellektuális függetlenség tanúbizonysága. Remélem, nem tűnik sandaságnak ehhez hozzátenni, hogy valószínűleg a nyugati értelmiségi körök jelentős részében népszerű korrektség-kultusz és kirekesztés-ellenesség is hatással lehetett Todorovára, hiszen könyve első oldalain ő maga ismeri el, hogy ha nem egy amerikai egyetemen írta volna, hanem odahaza, akkor valószínűleg egészen más könyv került volna ki a keze alól, ha egyáltalán megírta volna (x. o.). Művét ugyanis – ismét egy hihetetlenül ironikus asszociáció – Woodrow Wilson International Center for Scholars ösztöndíjasként írta 1994-95-ben, Floridában.

Az 1990-es évek balkáni eseményei nyugtalanító kérdéseket keltettek a nyugati értelmiség érzékenyebb részében. Hatalmas vonzerővel rendelkezik a séma, miszerint az „ősi barbárság” kitörését láthatjuk Európának e sötét szegletében, amely már többször lángbaborította a kontinens „civilizáltabb” részét, s most ismét ezzel fenyeget; de legalább ilyen vonzerővel rendelkezik a nyugati önkritikai/öngyűlölő szemlélet magyarázata is: ismét egy régió, amelyhez a Nyugat a múltban is, a jelenben is a lehető legszerencsétlenebbül viszonyult, hozzájárulva (még hozzá első számú felelősként) annak nyomorúságához. A magyar közvélemény nagyobb része hihetetlenül keveset vett észre ebből, de tőlünk nyugatabbra Jugoszlávia széthullása, Szarajevó bombázása vagy a koszovói háború sokakban váltott ki lelkiismereti válságot, vagy, ha nem akarunk ennyire patetikusán fogalmazni: *igényt* támasztott a magyarázatra, hogy mi történt itt, és hogy mit kell kezdeni ezekkel az eseményekkel. Todorova rendkívüli sikerét Nyugat-Európában és Észak-Amerikában jórészt az magyarázza, hogy kielégíti ezeket az intellektuális (és szorosan kapcsolódó politikai) igényeket. Mindeközben úgy, hogy elemzése minden bizonnyal időálló lesz: például a Nyugat felelősségéről írva nem zuhan bele a tetszetős, de gyorsan avuló aktuálpolitikai helyzetből kiinduló nagy ívű általánosításokba. Ma már hihetetlen, milyen terjedelmes irodalom hivatkozott például 1991 és 1994 között „a Nyugat iszlámgyűlöletének” bizonyítékaként arra, hogy a NATO nem avatkozott be a muszlim bosnyákok vagy albánok védelmében a keresztény szerbekkel szemben. Másfél évvel azután, hogy a NATO beavatkozott a koszovó albánok érdekében, a nyugati trendeket oly jól ismerő egyik magyar szerző már Todorovára hivatkozva látja igazoltnak téziséit, miszerint „az iszlám démonizálása nem vált be... A Nyugat új ellensége az ortodoxia...” *Az Imagining the Balkans* olvasata számomra viszont egyértelműen azt állítja és azt bizonyítja, hogy a dolog nem ilyen egyszerű.

Persze lehetséges más olvasat is. Korábban Todorovát egyértelműen pozitívabban ítélt meg, mint Edward Saidot, ugyanakkor ez nem zárja ki, hogy esetleg hasonló sorsra jussanak. Fentebb hivatkozott kötete második kiadásához írt utószavában Said mély döbbenettel állapítja meg, hogy könyvének olvasói – akár pozitívan, akár negatívan ítélték azt meg – az *Orientalizmust* egy „Nyugat-ellenes könyvként”, az eddig megvetett, politikailag, gazdaságilag és kulturálisan kizsákmányolt Keletet, az Orienset öntudatra ébresztő műként értelmezték, állítólag szerzője szándékai ellenére. Mint utaltam rá, Todorova könyvét is lehet ily módon a kortárs Nyugat-kritika aprópénzére váltani. Pedig kár lenne érte.

Dupcsik Csaba

Valóságváltozatok

*Romániai Magyar Évkönyv 2000. szerk. Bodó Barna,
Szórvány Alapítvány-Polis, Temesvár-Kolozsvár, 284.*

A recenzens zavarban van. Egyrészt azért, mert az ismertetendő könyv összeállításában maga is részt vehetett volna, de a megvalósításban hitetlenkedve nem segített. Másrészt könnyen abba a hibába eshet, hogy vágyhorizontja nyomán olyan dolgokat kér számon, amelyet „a tapasztalatok világában” nem is lehetne teljesíteni. A felkérést mégis elfogadtam, mert bántott a kötet erdélyi visszhangtalansága, zavart, hogy azok akikkel a kezdeményezésről szót váltottam általában egy-egy rosszindulatú megjegyzést tettek. A határon túli magyarság problémáival foglalkozó kutatók között nincs szakmai párbeszéd, nincsenek komoly szakmai viták és ennek köszönhetően nem alakult ki elfogadott fogalomrendszer, szakmai közösség. Ezt támasztja alá az évtized legjelentősebb kisebbségtörténeti vállalkozásának szlovákiai visszhangtalansága, a viták hiánya a decemberi, komáromi kisebbségkutató konferencián (és az, hogy senki nem vállalta, hogy erről egyáltalán írjon) vagy a Regiolist vérszegény vegetálása.¹ A kioktatónak tűnő hangvételtől is félek, de talán épp e kötet szerkesztőinek nem kell magyaráznom elkötelezettségemet és habitusomat. Abba a hibába sem szeretnék

esni, hogy tudományos kritériumokat kérjek számon. Itt nem egy tudományos kutatásról van szó, hanem egy olyan munkáról, amelytől elvárható, hogy a meglévő kutatási eredményeket szakszerűen és problémaorientáltan felhasználja. Azoknak akik eddig nem vették kézbe e kötetet kritikám sem spórolja meg ezt, minden bíráló szó ellenére az erdélyi magyar önismeret öszszefoglaló alapkönyvről van szó.

Először az évkönyvet szeretném elhelyezni a szakirodalomban, majd az utóbbi évtized kutatási, szemléleti eredményeinek felhasználásával vizsgálom az összeállítást. Végezetül a kötet kapcsán az erdélyi magyar tudásmegjelenítés néhány jelenségére utalok.

A határon túli magyarságról készült 1989 előtti helyzetjelentések a politikai figyelemfelkeltés szándékával, az adatgyűjtésre koncentráló leíró módszerrel készültek.² A kilencvenes években elsősorban a tájékoztatás, felvilágosítás szempontjából váltak fontossá az áttekintések. A HTMH, a pozsonyi Nemzetiségi Dokumentációs Központ, a különböző vajdasági évkönyvek és a kárpátaljai honismereti kiadványok próbálták ezt az igényt kielégíteni.³ Erdély vonatkozásában a különböző címtárakat, a regionális kicsoda? két kiadását és az RMDSZ legutóbbi kongresszusára megjelent, elsősorban politikai jellegű tanulmányválogatást lehet megemlíteni.⁴ Ezekben a kiadványokban az a közös, hogy nem pusztán helyzetjelentést adnak, hanem az egyes országok magyar szféráinak intézményesített képét adják. Megkonstruálják azt a magyar (élet)világot, amely a hétköznapi szintjén az adott ország társadalmi, politikai, mentális szerkezetén belül működik. Kiemelik és megjelenítik ezeket a magyar szerkezeteket, legyenek azok intézmények vagy tematizált problémák.

Az erdélyi magyar szakirodalomban a Bodó Barna által előzményként ismertetett három vállalkozáson túl (Erdélyi Magyar Évkönyv 1918-1929; *Metamorphosis Transylvaniae ... 1918-1936*; Erdélyi Magyar Évkönyv 1937) hangsúlyozni kell, hogy a korszak kisebbségkutatását alapvetően az adatgyűjtés határozta meg. Jellemző módon a legfontosabb kisebbségpolitikai folyóirat, a Jakabffy Elemér szerkesztette *Magyar Kisebbség* 1934-ben megjelent repertóriumának is a következő címet adták: *Adatmutató a nyelvi, faji és vallási kisebbségek jogi, politikai, kulturális és gazdasági helyzetéről, különös tekintettel a magyar kisebbségekre.*⁵ A két világháború között az adatgyűjtés, helyzetjelentés egyaránt irányult a saját társadalom önképének megalkotására, közvetítésére, valamint a kisebbségvédelemi munkában való alkalmazására.

Tanulságos, hogy ehhez a munkához akkor sem állt rendelkezésre intézményes háttér Erdélyben. Az első Erdélyi Magyar Évkönyvet létrehozó Juventus Iroda próbálkozott egy adatgyűjtő, szakanyagokat előkészítő háttérintézmény létrehozásával, a Nagyszebenben működő német Kulturhivatal mintájára, de a budapesti hasonló intézmények, az Államtudományi Intézet, Népies Irodalmi Társaság árnyékában ezt nem tudták megvalósítani.⁶ Ha végigtekintünk az erdélyi magyarság egész élethelyzetét tárgyaló összefoglaló munkákon az látjuk, hogy mindegyik konstrukcióban ott van a kisebbségi helyzet kezelésére szolgáló üzenet, stratégia. Tehát a leírás, a saját társadalom öntudatosítása, és a kisebbségpolitikai útkeresés változó hangsúlyokkal, de mindig együtt jelent meg ezekben a munkákban. Osváth lexikona a transzilván polgári világot közvetíti.⁷ Szász Zsombor Erdély különállását és etnikumainak együttes kiszolgáltatottságát taglalja, az új államkeretekben belül.⁸ Sulyok-Fritz már említett *Erdélyi Évkönyve* az erdélyi magyarság politikai és társadalmi „szervezetéről” beszél.⁹ Mikor az intézményrendszert írja le, a társadalom intézményes megszervezését szorgalmazza. A Győri Illés István szerkesztette *Metemorphosis Transilvaniae* a gazdasági növekedés, a Románián belüli egyéni integráció lehetőségét sugallja.¹⁰ A Kacsó szerkesztette évkönyv már nem csak az intézményeket és a „fent” világot, hanem a szélesebb „dolgozó tömegeket” is beveszi az önképbe.¹¹ A *Magyar Kisebbség* c. folyóirat a nemzetpolitikai küzdelmekben a történelmi példákat, a nemzetközi kisebbségvédelem követelményeit, majd a harmincas években egyre inkább a társadalom önszerveződését helyezte előtérbe. A visszacsatolás után, az előző évtizedekről született munkák közül Mikó Imrénél a magyar társadalom egysége és stabilitása a kulcskérdés, Ligeti Ernő – mentalitástörténetnek tekinthető – irodalomtörténete a kulturális kérdéseket és a kultúraszervezést állította a középpontba.¹² Teleki Pál és Rónai András nagy összefoglalója Erdély gazdasági, földrajzi együvértartozását bizonyította, és az 1918 előtti Magyarország liberális, Románia diszkriminatív nemzetiségi politikájára helyezték a hangsúlyt.¹³ Ez utóbbi összehasonlító érvrendszer alapján dolgozta fel az 1868-1940 közti erdélyi nemzetiségpolitikai viszonyokat Bíró Sándor.¹⁴ Nagy Lajos átfogó jogi elemzése pedig a kisebbségi szempontból diszkriminatív romániai jogrendszert világította át, ezzel mutatta be a román nemzetpolitika kizárólagosságra való törekvését. Az 1944 utáni korszakban, csak a nyolcvanas évek elején jelent meg egy összefoglaló munka, Koppándi Sándor szerkesztésében „a romániai magyar

nemzetiségről, a román néppel való együttélésről, a közös társadalomfejlesztési tevékenységről”.¹⁵ Az elkeményedő Ceaușescu-korszak nemzetiségpolitikai egyenlőség ideológiájának közvetítésén túl a kötet tanulmányai az egyes tudományterületek, az oktatás, művelődés, művészeti élet magyar nyelvű eredményeit tekintették át. A könyvben – a közös múlt és jövőkép hangsúlyozása mellett – az intézményrendszer kérdése teljesen háttérbe szorult. Ez a probléma (az intézményesültség leépítése és a román nacionalizmus kizárólagosságra törekvése) áll ellenben Tóth Sándor erdélyi jelentésének középpontjában.¹⁶ A Magyarországon készült ún. Medvetánc jelentés az intézményhiányt és az emberi jogi problémákat – a lehetőségekhez mérten – már színvonalas tudományos apparátussal próbálta feltárni.¹⁷ Ezt fejlesztette tovább a *Hetven év* c. kötet.¹⁸ A leíró (a történelem az, ami megtörtént) megközelítésnek ez a könyv a legkomolyabb teljesítménye. Ez egyben azzal járt, hogy a stratégiát tekintve itt már nincs üzenet, annál is inkább, mert Magyarországon és eredetileg nemzetközi tájékoztatásra készült.

1989 után a *Romániai Magyar Évkönyvhöz* hasonlóan átfogó munka nem készült. Egyedül a *Útközben* c. kötetet érdemes megemlíteni, amelyben a romániai magyar elit kisebbségpolitikai útkereséséről kaphatunk keresztmetszetet, lényegében az önkormányzati jövőkép jegyében.¹⁹ A *Romániai Magyar Évkönyv 2000* az általam ismert romániai magyar összefoglalók közül a leginkább ideológiamentes munka. Nem rágja szájba az üzenetet, többféle alapállást és nyelvet szólaltat meg. (*A legelütőbb megfogalmazásában, Bakk és Csúry tanulmánya.*) A kötetnek két vezérfonala van. Az egyik az euroatlanti integráció problémája, illetve Románia teljesítménye az európai elvárások vonatkozásában. Ezzel a témával nyit a kötet (Bodó Barna: *Románia 2000*) és az Európai Unió országjelentésével zárul. A másik fonál az önálló erdélyi magyar társadalom konstrukciója. Egyrészt alapvetően a szerkezet felvázolására törekszik és sokkal kevésbé az intézményes működés bemutatására. Másrészt a kötet – az évtized kisebbségi irodalmában általános – romániaiságtól való távolodást folytatta, miközben az önképet is korrigálják. A romániai magyar elit nyolcvan éves történetét sokféleképpen, így mint a romániaisághoz való változó viszony történetét is felfoghatjuk. Hiszen miközben (a kisebbségi) ember nap mint nap egy magyar nyelvi és kulturális világot (is) használ, addig a „feltételezett” magyar közösség élete a romániai – a magyartól eltérő meghatározottságú – életviszonyok között zajlik. Románia mint jogi és intézményi keret szinte minden részanyag kulcskérd-

dése. A kötet írásait végigolvasva a kisebbségi magyar társadalom intézményes működésének és a romániai viszonyok ütközésének, kihívás/válasz rendszerének folyamatát tekinthetjük át. Épp ezért nagyon hiányzik egy áttekintés Románia magyarságpolitikájáról. A szakirodalomban erre már volt kísérlet.²⁰ De lehet, hogy a szerkesztők azért sem próbálkoztak ezzel, mert akkor más látószöveget is meg kellene vizsgálni: a budapesti kormányzatok Erdély/magyarság politikája; a romániai magyar kisebbség és a nemzetközi erőviszonyok, illetve a jogi keretek átalakulása. (Most itt egy lábjegyzetben bibliográfiai adatokat kellene megadnom. Ha konkrét anyagok e témában még nem is készültek el, de léteznek olyan diplomamunkák, amelyek szerzőit ezekre a kérdésekre rá lehetne állítani.)²¹

A legérdekesebb önkép-korrekcióra a kötet társadalmi adottságokkal foglalkozó tanulmányaiban került sor: Veres Valér a regáti román bevándorlás tételét korrigálta azzal, hogy kimutatta a belső erdélyi és szomszéd megyei migráció döntő súlyát; Farkasné Imreh Mária a magyar vállalkozókról írva bizonyította, hogy e tekintetében is alulreprezentált a magyarság. Ugyanezt tette a magyar civil társadalom tekintetében Somai József, azt is beismerve, hogy ez az intézményrendszer alapvetően az Illyés Alapítvány támogatásával képes működni.

Bodó Barna, a kötet szerkesztője bevezetőjében a romániai magyarság helyzetének általános és teljes körű felmérésére helyezte a hangsúlyt. Ezt az évkönyvben öt részre tagolva oldották meg: politikai, nemzetpolitikai problémákat áttekintő tanulmányok; népesedési, migrációs folyamatokat, a helyi társadalom pénzügyeit, a vállalkozói szektort, vállalkozást vállalkozásfejlesztést, a civil szférát áttekintő írások; a magyar nyelvű oktatás és művelődés problémáinak összefoglalása; tanulmányok kiemelten fontos kérdésekről; kronológia és dokumentumok.

Az összeállítás néhány anyagát leszámítva (kronológiák, Dáné Tibor Kálmán: Művelődési életünk 1999-ben, Matekovis Mihály: Szoborpark Aradon) alapvetően az utóbbi tíz év folyamatait kívánták összefoglalni. Talán bölcsőbb lett volna a címben nem a 2000-es évet feltüntetni (bár a mintaadónak tekintett *Magyarország politikai évkönyve* esetében is ez a szokás), hanem a Fritz-Sulyok példáját követve, 1989-1999-et feltüntetni. Annál is inkább, mert az „év eseményével”, a választásokkal nem foglalkozik a tavalyi év első felében megjelent kötet. A tíz éves távlatlalt természetesen leg az aktuális mélyfúrásokkal szemben az áttekintő jelleg került előtérbe.

A kötetben megjelent írások egy része ebben a formában vagy módosítva már máshol publikálásra került, erre a Sorbán Angella tanulmányát leszámítva (*Az erdélyiségről*) utalást nem találtam.²² A felkért szerzők döntően hozott anyagból készítették el írásukat és nem új kutatások eredményeit ismerhetjük meg. A problémát nem abban látom, hogy egy-egy szakértő meglévő ismereteit közölte, hanem abban, hogy a szerkesztő és munkatársai (Bakk Miklós, Somai József) nem léptek fél nagyobb szakmai következetességgel és rendszerességgel. Durván fogalmazva: nem az erdélyi magyarságra vonatkozó ismereteket gyűjtötték, hanem a meglévő ismeretekkel gazdálkodtak, inkább tudás megjelenítésről és nem tudás termelésről van szó. Ez egyáltalán nem baj, csakhogy kis odafigyeléssel még komolyabb előrelépésre is sor kerülhetett volna. Olyan dolgokról van szó, amelyet mint kitűnő szerkesztőknek és a szakirodalomban járatos embereknek (ezt a recenzens őszintén így gondolja) észlelniük kell. (A szerkesztői bevezetőben jelzett két világháború közti előzmények nem válogatások, hanem az adott kötet számára írt anyagok voltak.)

A következőkben a jobb áttekinthetőség érdekében tematikusan csoportosítom észrevételeimet.

1. Több tanulmány szerzője megkerülte a szakirodalom egy részét, de ezzel együtt lényegi problémákat is kikerültek. Egyed Péter tanulmányában (*A magyar nemzet körvonalai*) a magyar nacionalizmus tanulmányok utóbbi tíz évének három kulcsteljesítményét kerülte meg, azzal, hogy Molnár Gusztáv, Kiss János és Tamás Gáspár Miklós nézeteire nem reflektált. Veres Valér a romániai magyarság népesedési viszonyait taglaló írásában a megyei adatok alapján 1992-2000 között a romániai magyarság fogyását 50 000 főben adta meg. E kérdésben a közvélekedés épp átalakulóban van: míg eddig a „de azért 2 millióan biztosan vagyunk” toposza kezd átmenni egy végveszélyt jelentő csökkenés hangulatba. Épp ezért lett volna fontos megnézni Vasile Ghețau népességkutató, egyetemi tanár tudományos előszámítását Románia nemzetiségi népességének alakulásáról,²³ amelyet a téma első számú magyar szakértője, Varga E. Árpád mintaértékűen mutatott be.²⁴ E szerint már 1996. január 1-ig meghaladta a magyar népesség csökkenése az 50 000 főt, 1992-2025 távlatában 360 000 fős csökkenésről beszélhetünk.

Ráduly Róbert a helyi közpénzekről írt tanulmányában nem használta fel a – képviselői státusza révén is hozzáférhető – különböző romániai regi-

onális, infrastrukturális, pénzügypolitikai vizsgálatok eredményeit.²⁵ Farkasné Imre Mária pedig Sorbán Angella- Kovács Éva kutatási eredményeit mellőzte a KAM vállalkozói tipológiájával együtt.²⁶ Gál Mária a romániai magyar sajtó viszonyait ismertetve utal Kuszálík Péterre, de arra már nem, hogy erről a témáról egy komoly bibliográfia készült összefoglaló tanulmánnyal együtt, amelyet Gál feltehetőleg használt, idézi, de nem ad bibliográfiai adatokat (147. o.).²⁷ Hadházy Zsuzsáról – aki a kötet egyik legszínvonalasabb összefoglalóját adta – sem tudom elképzelni, hogy az ún. Erdély-vita kapcsán ne találkozott volna Lőrincz Csaba írásával, amely a Magyar Kisebbség vonatkozó tematikus vitája utáni számában jelent meg.²⁸ Ez nem csak azért fontos, mert a Molnár Gusztáv által felvetett vízió legkeményebb bírálóiról van szó, hanem mert az érintett szerző ma a budapesti Külügyminisztérium kelet- és közép európai ügyekkel foglalkozó helyettes államtitkára. Csúry István tanulmányáról (*Királyhágómelléki Református Egyházkerület 1999-2000 között*) elmondható, hogy nem használja fel a Királyhágómelléki Református Egyházkerületre és a Tőkés Lászlóra vonatkozó kritikai irodalmat. De valójában nem ez a nagy probléma, sőt nem is az, hogy ezen az alapon miért nem tárgyalja a kötet a többi egyház helyzetét. Hanem sokkal inkább az, hogy Tőkés László, bibói értelemben vett „túlfeszült lényeglátó” szerepét – amely az utóbbi tíz év nagy közéleti és emberi drámája – nem járja körül. Magát a tanulmányt kakukktójásnak tartom a kötetben, nem elsősorban azért, mert nem illeszkedik a kulcsemények közé, és nem is azért, mert a nyelvezete és megfogalmazásai kerülnek a konkrétumokat, hanem mert áttekintés, bemutatás helyett egyházpolitikai öngazolást olvashatunk, amely érvrendszere hitelesebb volna némi távolgáttartással.

2. A kötetből teljesen hiányzik néhány olyan kulcstéma, amely tovább differenciálhatná a romániai magyarságról alkotott képet. Bakk, Sorbán és Toró tanulmányát leszámítva a kötet anyagait végigolvasva az egységes magyarság képe bontakozik ki. Ha azonban nem csupán a konstruálás igényével közelítünk, hanem az „erdélyi magyar társadalom” mibenléte, működése felől nézzük meg a kérdést a tagoltság kérdése megkerülhetetlen. Ebből a szempontból az iskolai végzettségre, a foglalkozási struktúrára nézve Varga E. Árpád – igaz az 1992-es népszámlálás adataiból kiindulva – végzett vizsgálatokat.²⁹ A gazdasági és privatizációs potenciál tekintetében Hunya

Gábor, Réti Tamás vagy a temesvári Telegdy Álmos kutatásait lehetett volna felhasználni. A romániai magyarság településterületi, regionális tagoltságával kapcsolatban pedig a Csíkszeredában működő két csoport, valamint a miskolci és debreceni kutatóhelyek és a Kocsis Károly vezette társadalomföldrajzi kutatások eredményeit lehetett volna közvetíteni.³⁰

Ez a hiány – a recenzens valóságképe számára – nem csak azért fontos, hogy egy tagolt társadalomképpel szembesülhessen az olvasó, és nem csupán azért, hogy minél teljesebb legyen az áttekintés, hanem, hogy a jövőkép ne pusztán az önkormányzati nemzeti autonómiából álljon. Állítsuk fejről a talpára a dolgot: szembe kell nézni azzal, hogy hosszabb távon az erdélyi magyarság jövője döntően attól függ, hogy milyen munkaerőpiaci potenciállal rendelkezik. Ebből adódóan az önálló társadalmi intézményrendszernek nem csupán a kultúra újratermelése lehet a feladata, hanem az is, hogy a munkaerőpiaci, gazdasági pozíciók terén (humán erőforrások birtokában) „helyzetbe hozhassa” az erdélyi magyarságot.

3. Mint említettem a kötet egyik vezérfonala a magyar intézményrendszer áttekintése, az erdélyi magyar társadalom intézményi szerkezetének felmutatása. Ezt korrekt módon el is végezték a szerzők. De ebből még nem derül ki, hogy miként is működnek az intézmények. Pl. az iskolaügy szerkezete nem azonos a magyar nyelvű oktatás problémáival. Az utóbbi évtized romániai magyar közgondolkodására egyébként is jellemző, hogy az intézményteremtés és revitalizáció sodrásában megfelelnek a „soft-verekekről”, azaz mi is történik az intézmény falai mögött. Ez a fajta szemléletmód magában hordozza a „tartalom nélküli formák” világa felé való eltolódást. Ha a recenzensnek a romániai magyar kisebbség egymást váltó elit csoportjainak/nemzedékeinek történetében a közös pontokat kell számbavennie az elsők között jut eszébe a konstans küzdelem az előbb idézett szerkezeti probléma ellen.

Bodó Barna *Románia 2000* tanulmánya az európai integráció romániai reménytelenségéről szól. De nem tudjuk meg, hogy az egyre többet emlegetett konzociális modellben lát-e lehetőséget a szerző. Az euroatlanti integráció kapcsán, felelőtlen jóslatás nélkül vajon az EU határán lévő régiók várható buffer zóna szerepe, amely regionális fejlődéssel jár (pl. Nyugat-Dunántul, Szilézia) segítheti-e Erdélyt abban, hogy az etnikai törésvonalon túllépő regionalizmus indulhasson be, az ország regionalizációja érdekében?

Somai József a romániai civil szférát tárgyaló írása alapvetően a civil társadalmat mint szervezeteket értelmezte, és e vonatkozásban egy korrekt áttekintést adott ennek önszerveződéséről. Csakhogy megkerülte a romániai magyar civil társadalom funkciójáról folytatott vitákat.³¹ Meg sem említette a Soros Alapítvány illetve a nem magyarországi, transznacionális kapcsolatok szerepét. A tanulmány utolsó bekezdése megkerülhetetlenné tesz két kérdést: A romániai magyar civil társadalom funkciója a magyarországi erőforrások elosztása? A közalapítványi rendszeren és civil társadalmi csatornákon keresztül lehet-e biztosítani a romániai magyarság kulturális reprodukcióját, intézményi működését?

Az oktatásüggyel foglalkozó anyagok kitűnő áttekintések. A kötet legkellemebb megglepetése volt számomra Kötő József írása. Az utóbbi évek politikusi szerepben elhangzott előadásai, szövegei egyre üresebbek voltak. Most ellenben egy nagyon konkrét, lényegretörő anyagot közöltek tőle. Ő az aki a legszervezesebben helyezte el a magyar problematikát Románia politikai-társadalmi szerkezetének átalakulásában. (Az anyagot jól kiegészíti az év végén megjelent *Mérleg* c. RMDSZ kiadvány vonatkozó része.) Azt azonban hiányolom, hogy a felekezeti oktatás magánoktatásként való elismeréséről nem szólt. Ezt a kötet egy másik szerzője Vetési László veti fel (221.o.). Érdemes lett volna a szerkesztőknek épp e miatt szerzői korrekciót kérni.

A statisztikai és szabályozási áttekintésből azonban kimaradtak az erdélyi magyar közírásban, közvéleményben megjelenő nagy témák: a román nyelvoktatás problémái (idegen nyelvként, milyen tankönyvből, anyanyelvi vagy magyar oktató által), a közoktatás színvonalának romániai csökkenése, és a képesítés nélküli tanárok tömege a tömbmagyar területeken is. Ez utóbbi szinte tabu kérdésnek számít miközben a tanítói, tanári világ egzisztenciális ellehetetlenülése mellett a továbblépés legnagyobb rákfenéje. Lehetetlen, hogy Kötő József és Murvai László ne érzékelné a képesítés nélküli és a helyettes oktatói helyek nagy száma és a meghirdetett állások száma közti különbséget.³² Ezek a problémakatalogusba szervezhető példák legalább annyira meghatározzák az oktatásügyet, mint a nagy számok és vezérelvek. Ráadásul ezekben az ügyekben a kisebbségi magyar társadalom maga is léphetne.

A romániai magyar tankönyvek kapcsán Szatmári Bajkó Ildikó a külső feltételrendszerrel színvonalas leírást ad. Itt a megjelent magyar tankönyvek statisztikai áttekintése és elhelyezése elmaradt. A kötet egy másik írásában, Dávid Gyula fel is vetette, hogy a legfontosabb kiadói adatokat (Tanügyi és

Pedagógiai Könyvkiadó) nem sikerült megszerezni. Itt a működés felől nézve azt hiányoltam, hogy az erdélyi magyar pedagógus társadalom vitalitását megdöbbenő módon bizonyító Erdélyi Magyar Tankönyvtanács pályázatairól nem volt szó. Az intézmény indulásakor – amely azóta Kárpát-medencei Tankönyvtanáccsá, jelenleg pedig az Ábel kiadó alapjává vált – 200 tankönyvpályázat érkezett be, és évente 40-60 tankönyvet, segédkönyveket, egyetemi jegyzetet jelentetnek meg, igaz kis példányszámban. A budapesti Nemzeti Tankönyvkiadó sikertelen erdélyi szerepvállalásáról is jó lett volna olvasni.³³ Hiszen az úton útfélen hangoztatott magyar-magyar reintegráció kulcskérdése a normateremtés és az esélyegyenlőség biztosítása. S ennek más határon túli közösségekben egyik sikeres útja a helyiek által korrigált magyarországi tankönyvek bevezetése, illetve helyi tankönyvek készítése magyarországi módszertani segítséggel.

A leíró jelleg, a szerkezet és esemény mögöttség a legjobban Dáné Tibor összefoglalásából hiányzik. Ez az írás némileg átfedésben Somai József tanulmányával a romániai magyar civil társadalmat közművelődési központúnak tekinti, mondván a szervezetek döntően a kulturális identitás ápolására jöttek létre. Ennek tükré az (EMKE-RMDSZ ?) eseménynaptára. Ebben pedig döntően kulturális, művészeti rendezvényekről van szó. (Számításaim szerint a több éve megrendezésre kerülő események 30%-a néptáncbórák és népdalverseny, 15%-a kórustalálkozó, kb. 10% valamelyik településhez köthető napok és ugyanennyi a szavalóversenyek aránya.) Dáné számára – írása alapján – a közművelődés a (hagyományőrző és művészeti) rendezvények világa. És a mindennapok: csak készülődés a rendezvényekre? Dáné is jól tudja, hogy folyik e mellett nem látványosan a napi igényeket kielégítő szolgáltatói munka is. Pl. a teleházak, ismeretterjesztő rendezvények, szabadidős mozgalmak stb. Nem tudjuk, hogy ezek a rendezvények mennyiben érik el egy-egy helyi társadalom szélesebb rétegeit. Mennyiben funkcionálisak: egy-egy közösség kollektív élete intenzívítésének biztosítói?

A könyvkiadás és a média helyzetét tárgyaló anyagok az e vonatkozásban megjelent eddigi legjobb áttekintések, és a működés problémáit is érdeklően tárgyalják. Ez azonban már piaci világ, de a lényeges erőforrás-problémákat nemigen tárgyalják, nem foglalkoznak mélyebben a tulajdoni viszonyokkal és a magyarországi támogatások szerepével. Ki tudná jobban Dávid Gyulánál, hogy milyen hatással van a budapesti NKÖM támogatása az erdélyi könyvkiadásra? Gál Mária konkrétan is foglalkozik a honoráriu-

mok hiányával és annak hatásával. A tulajdoni szerkezet problémája itt már megjelenik, de a magyarországi támogatásokról, pl. az Illyés Közalapítvány vonatkozó alkuratóriumának döntéseiről, összetételéről már nincs szó. Gál áttekintéséből a nyilvánosság működéséről is tájékozódhatunk. A romániai magyar nyilvánosság felől közelítve érdemes lett volna a helyi, kisvárosi sajtóval többet foglalkozni, hisz a helyhatósági választások jól mutatták, hogy ezeknek a Székelyföldön a kábel tévékkel együtt milyen szerepük volt a politikai küzdelemben. Ebből a szempontból meg lehetett volna említeni az *Udvarhelyi Híradót*, és a gyergyói *Kis Újságot*, *Új Keletet*.

Csép Sándor rövid írása a romániai magyar televíziózásról és Gáspár Sándor kimerítő áttekintése a rádiózásról, olyan célzott írások, amelyek a romániai magyar társadalom önálló rádió és tv intézményeinek egész napos kiterjesztését tervezik. Itt sem világos – a piacgazdaság felől nézve –, hogy milyen finanszírozási háttérrel tervezik ezt megvalósítani. Ez azért fontos, mert egy kisebbségi párt társadalmi kontrollját a parlamenti és helyhatósági választások, a nyilvánosság, konkurens pártalakulatok vagy belső csoportok, illetve egy tőle függetlenül működő nemzeti tanács biztosíthatja. Ebből a szempontból kulcskérdés, hogy az erdélyi magyar média mennyiben lesz politikafüggetlenségű.

A tanulmány blokk a kötet legszínvonalasabb része. Mint már említettem, ebből egyedül Csűrű István írása lóg ki témaválasztása, nyelvhasználat, módszertana miatt. A kiadvány számomra két leginkább életközeli írása is itt található. Matekovits Mihálynak az aradi 1848-as Szabadságszobor körüli diplomáciai és közigazgatási huzavona emblematikus esettanulmány az utóbbi négy év nagy nehezen kiküszkődött „magyar vívmányairól”.³⁴ Vetési László szórvány-oktatással foglalkozó írása pedig súlyos esszé a szokásként megélt etnicitás és a modernizáció konfliktusáról. Ráadásul a szerző missziós tudata sem az empátiáját, sem szakszerűségét nem torzította el. A kérdéskör szakirodalmában sajnos ritkaság számba megy az ehhez hasonló komplex megközelítés.

Toró T. Tibor már máshol is közölt anyaga az utóbbi évek egyik legmélyrehatóbb elemzése az RMDSZ „pártosodásáról”, kár, hogy nem reflektál a Reform Tömörülés eddigi útjára. Sorbán Angella az erdélyi magyarság önmeghatározásáról és értékrendjéről közölt, már korábban is publikált alaptanulmánya mintaadó abból a szempontból, hogy egy a társadalmat foglalkoztató kérdést milyen következetességgel jár körbe.

A két kronológia megjelentetése furcsának tűnhet, de jó szerkesztői döntés volt. Az újságcikkekre alapozott közéleti és a kisebbségpolitikai kronológia jól kiegészítik egymást.

4. A kötet anyagából stílusában és odamondogatásában Ráduly Róbert forráselosztással foglalkozó írása volt egyedül pongyola, a szerző indulatai legyőzték távolságtartását. Nem tudom, hogy volt-e a kötetnek végső korrektúrája? Ugyanis míg a kilencvenes években számomra az erdélyi könyvtermés fő hibájának a széteső oldalak tűntek (rossz ragasztás, a varrás megspórolása miatt), addig az utóbbi években egyre gyakoribb az újratördelés utáni korrektúrák hiánya. Itt is ez történhetett. Rengeteg olyan helyre került elválasztás, ahol annak semmi keresnivalója. Ez Dáné tanulmánya esetében a legzavaróbb. Egy súlyosabb problémának látom a szövegszerkesztős helyesírás-ellenőrzés eluralkodását. Talán ennek köszönhető, hogy – kevés kivétellel – a római számok (nem évszámok) után szisztematikusan nem tettek pontot?

Ez utóbbi bekezdés is tisztázhatja szándékomat: nem csak e kötetről, a szerzőiről és a szerkesztőkről akartam kritikát írni, hanem a magam válóságképével szerettem volna a látülethez hozzájárulni. A felsoroltak nem hibák vagy hiányosságok, hanem egy élethelyzet lenyomatai. Nagyon fontos vállalkozásnak tartom a Romániai Magyar Évkönyv megindítását.³⁵ A felvetések döntő része az elkészült kézirat korrigálásával, csendes beszélgetésekkel megoldható volna. Miközben írtam ezt a kritikát számtalanszor eszembe jutott, hogy szerkesztő és munkatársai, valamint a szerkesztő tanács tagjai leültek-e valaha a kész kézirat áttekintése után egymással a munkáról beszélgetni? Magam is szenvedő alanya voltam már jó néhányszor annak az erdélyi könyvkiadásban terjedő jelenségnek, hogy lassan telnek a hetek, hónapok, nem történik semmi, majd valami vészes határidő nyomán elindul a kapkodás, amikor már semmire nincs idő.... Ez is a válóság része.

Végezetül még egy metszetről kell szólni. Vajon kinek szól és kihez jut el ez a kötet? (No és ez a recenzio?) Budapesten két helyen lehetett beszerezni, Kolozsváron egy helyen árusították, de 2001 elején már itt sem tudtak a kötetről. A legnagyobb székelyföldi terjesztőhöz került 50 példány, de mivel ár nélkül érkezett, 2000 decemberében még nem kezdték meg az árusítását. Vajon egy erdélyi magyar középiskolai tanár, falusi tanító vagy e kérdések iránt érdeklődő, hogyan tud hozzájutni ehhez a kiadványhoz? Kit ér-

dekel ez ma? Erdélyi jelenség (?), hasonló a helyzet a *Magyar Kisebbség* c. folyóirat terjesztésével: személyes ismeretség, kuncsorgás útján lehet hozzájutni. Fontos ez? – vagy csak magunknak konstruáljuk valóságképeinket?

Várom a Romániai Magyar Évkönyv 2001-es kiadását.

Bárdi Nándor

JEGYZETEK

- ¹ *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918-1998*. I-IV. köt., szerk. Filep Tamás Gusztáv, Tóth László, Ister, Bp., 1998-1999.; A Forum Intézet, a KAM és az MTA Kisebbségkutató Intézetének közös konferenciája volt az első alkalom, hogy a kisebbségkutatás helyzetéről szinte valamennyi érdekelt csoport részvételével rendeztek konferenciát (Ezredforduló, A tudomány jelene és jövője a kisebbségben élő közösségek életében) 2000. december 7., Komárom).
- ² *Szlovákiai jelentés*. A magyar kisebbség állapotáról. Előszó Borsody István, Magyar Füzetek, Párizs, 1982, 125.; Lázár György (Tordai Zádor-Tóth Sándor): *Jelentés Erdélyből*. 1977, 60, TLA Kv. 2845.; Tóth Sándor: *Jelentés Erdélyből II*. Dialogues Européens, Malakoff, 1989, 191.
- ³ *Beszámoló a határon túl élő magyarok helyzetéről*. HTMH, 1990, 112. TLA Kv. 1641.; *Magyarok a szomszédos országokban*. HTMH, 1993, 25. TLA Kv. 1727.; *Jelentés a szlovákiai/romániai/ukrajnai magyarok helyzetéről*. (Több nyelven, külön füzetekben) HTMH, 1998.; *A határon túli magyarság helyzete*. Auktor, Bp., 1998, 159.; *Jelentések a határon túli magyarság helyzetéről*. 1-8. füzet, HTMH, 2000; *Magyarok Szlovákiában*. NDC Évkönyv'93. Pozsony, 1993, 196.; Dupka György: *Kárpátalja magyarsága*. Honismereti kézikönyv. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi konferencia, Bp., 2000, 211.; *Sokáig éltünk némaságban*. A VMDK évkönyve 1991. szerk. Hódi Éva, VMDK, Ada, 1992, 367.; *Esély a megmaradásra*. A VMDK évkönyve 1992. szerk. Hódi Éva-Hódi Sándor, VMDK, 1882, 284.; *Vajdasági útkereső*. szerk. Gábrittyné Molnár Irén, Mirmics Zsuzsa, Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 1998, 334.;
- ⁴ *Ki kicsoda Aradtól Csíkszeredáig* 1. köt. szerk. Simon Anita, Tóth Mariann, Pallas Akadémia, Csíkszereda 1996, 343.; *Romániai magyar ki kicsoda ?* szerk. Stanik István, Kolozsvár, Scripta, 1997, 750. frissített változata 2000-ben jelent meg: *Útközben*. Pillanatképek az erdélyi magyar politika reformjáról. szerk. Bakk Miklós, Székely István, Toró T. Tibor, Pro-Print, Csíkszereda, 1999, 483.;
- ⁵ *Magyar Kisebbség* 1934. 17-19. sz. 473-580.
- ⁶ Bárdi Nándor: A Keleti Akció. In: *Magyarságkutatás 1995-96*. Szerk. Diószegi László, Budapest, 1996, 143-190. Magyarságkutatás Könyvtára XX.
- ⁷ *Erdélyi lexikon*. Összeállította Osváth Kálmán, Szabadsajtó, Oradea-Nagyvárad, 1928, 318
- ⁸ *Erdély Romániában*. Grill, 1927, Bp., 366.
- ⁹ *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918-1929*. szerk. Sulyok István – Fritz László, Juventus, Kolozsvár, 1930, 272.

- ¹⁰ *Metamorphosis Transilvaniae*. szerk. Győri Illés István 1918-1936, Új Transzilvania, Cluj, 1937,
- ¹¹ *Erdélyi Magyar Évkönyv 1938*. szerk. Kacsó Sándor, Brassói Lapok-Népújás, Braşov/Brassó, 1937,
- ¹² Mikó Imre: *Huszonkét év*. Studium, Bp., 1941, 323; Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma*. Egy nemzedék szellemi élete. Kolozsvár, 1941, 280.
- ¹³ *Erdély*. szerk. Deér József, Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1940, 283.
- ¹⁴ Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben*. Románok és magyarok 1867-1940. EPMSZ, Bern, 1989.
- ¹⁵ *A romániai magyar nemzetiség*. szerk. Koppándi Sándor, Kriterion, Bukarest, 1981, 5.
- ¹⁶ Tóth Sándor: *Jelentés Erdélyből II*. im.
- ¹⁷ Ara Kovács Attila-Dávid György-Joó Rudolf-Kőszegi Sándor-Nagy József-Tóth Károly Antal-Vásárhelyi Judit: *Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről*. In *Jelentés a határon túli magyar kisebbségekről*. Medvetánc, 1988, melléklet, 57-138.
- ¹⁸ *Hetven év*. A romániai magyarság története 1919-1989. szerk. Diószegi László-R. Süle Andrea, Magyarságkutató Intézet, Bp., 1990, 157.
- ¹⁹ *Útközben*. Pillanatképek az erdélyi magyar politika reformjáról i.m.
- ²⁰ Takács Ferenc: *Románia magyarságpolitikája 1989-1996*. RMSZ 1999. január 5-től a január 9-10-i számig folytatásban.
- ²¹ Gál Kinga és Kántor Zoltán diplomamunkái ígéretesek ebből a szempontból.
- ²² Bakk Miklós: *Regio 1999*. 2. 81-116; Sorbán Angella – Dobos Ferenc: *Nemzeti jellemvonások az erdélyi magyarság értékrendjében*. In *Kötődések Erdélyhez*. szerk. L. Balogh Béni, Alfadat-Press Kiadó, Tatabánya, 1999, 286-314.; Tonk Sándor: *Magyar Kisebbség 2000*. 1. sz. 110-118.; Toró T. Tibor: *Magyar Kisebbség 1999*. 4. sz. 153-164.; Vetési László: *Korunk 1999*. 10. sz. 9-21.
- ²³ Vasile Gheţău: *O proiectare condiţională a populaţiei României pe principalele naţionalităţi (1992-2025)*. *Revista de cercetări sociale* 1996. 1. sz. 77-105.
- ²⁴ Vasile Gheţău előreszámítása Románia nemzetiségeiről (1992-2025). *Hitel 2000*. 7. sz. 73-88.
- ²⁵ *Pl. Politici sociale în România 1990-1998*. Coordonator Cătălin Zamfir, Expert, Buc., 1999, 750;
- ²⁶ Sorbán Angéla-Kovács Éva: *A vállalkozás, mint cselekvés és létforma*. *Magyar Kisebbség 1999*. 4. sz. 249-269.; Bíró-Bodó-Gagyí-Oláh-Túrós: *Gazdasági elit a Székelyföldön*. In *Változásban*. szerk. Túrós Endre, KAM-Pro-Print, Csíkszereda, 1995, 153-186.
- ²⁷ Kuszálík Péter: *Romániai magyar sajtó 1989 után*. kézirat, 420., (EME-TLA megjelenés alatt.)
- ²⁸ *Erdély a magasban? Magyar Kisebbség 1998*. 2. sz. 326-338.
- ²⁹ *Erdély magyar népessége 1870-1995 között*. *Magyar Kisebbség 1998*. 3-4. 331-408.; *A nemzetiségek iskolázottsága Romániában az 1992. évi népszámlálás idején*. In Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Püski, Bp., 1998, 277-297.

- ³⁰ Csíkszeredában két régiófejlesztéssel foglalkozó csoport is működik Kolumbán Gábor ill. Bíró A. Zoltán vezetésével. A magyarországi műhelyek több regionális felmérést végeztek helyi partnerekkel együttműködve Erdélyben.
- ³¹ Bakk Miklós, Bíró A. Zoltán, D. Lőrincz József, Magyar Nándor, Salat Levente tanulmányai markánsan foglalkoznak a civil társadalom működésének romániai magyar sajátosságaival.
- ³² A kolozsvári egyetemisták körében nyílt titok, hogy hol, mennyit kell fizetni, mit kell adni egy állásért. Mostanában például, megvényként változóan, egy-egy képesítés nélküli státus fenntartásáért 100-150 DM-t illik fizetni az illetékeseknek.
- ³³ Magyarországi szóbeli információk szerint épp az erdélyi magyar közoktatás felelősei voltak ellenérdekelték a Nemzeti Tankönyvkiadó terjeszkedésében. Nem tudom, hogy mi az igazság, hisz épp ezek az ügyek – a természetes érdekellentétekből fakadóan magyar-magyar viták – különböző okoknál fogva nem szerepelnek az erdélyi nyilvánosságban.
- ³⁴ De a recenzens még ennél az izgalommal olvasott anyagnál sem bírt magával: Zala György a szoborcsoport alkotója nem Léván, hanem Lendván született.
- ³⁵ A recenzens felvetéseinek egy része csak intézményesített dokumentációs és kutatói háttérrel oldható meg, ha van egy problémakatalógus az erdélyi kérdésről és valahol együtt lehet látni az Erdélyre és a romániai magyarságra vonatkozó kutatásokat (pl. egy honlapon). Hosszú távon stratégiai kérdés ennek megoldása.

Generációs versus szakmai problémák

– erdélyi fiatal szociológusok átmenetben –¹

Nemzeti vagy nemzedéki integráció? Erdélyi középiskolások az átalakulásban. Szerk. Véres Váler, Limes–Új Mandátum, Kolozsvár–Budapest, 2000, 181.

Öröndetes dolog, hogy tíz év, átmenetinek nevezett időszak után Romániában is megjelennek olyan szociológiai tanulmányok, amelyek sok vonatkozásban „eurokonformak”, azaz bizonyos nemzetközi szten-derdeknek is megfelelnek. Itt elsősorban a módszertani igényességet, illetve a különböző statisztikai eljárások bátor használatát emelném ki. Ám az erdélyi középiskolásokról, fiatalokról szociológiailag újat, relevánsat mondani akaró könyv csak részben váltja be az ilyen irányú ellképzeléseket.

A könyvek általában már a borítóknál (vagy még előbb) elkezdődnek, ezért hadd időzzünk el mi is a könyv fedőlapjánál: a cím és szerkesztő nevének feltüntetése mellett egy képet látunk, amelyen egy gömbön (földgömbön?) egykori munkáskultuszt idéző, ám mégis science fiction jellegű izompacsirta látszólag stabilan áll, fölötte-mögötte pedig felhőszerű kékségek, fehérségek vegyülnek minden árnyalatban. Ha a könyv címe nem lenne feltüntetve, a nyájas olvasó valamilyen videójáték logójára is gondolhatna. Így azonban kissé komikusnak, disszonánsnak hat a kép infantilizmusa és a címben megfogalmazott komolykodó kérdésfeltevés (nemzeti vagy nemzedéki integráció?). A könyvbe belelapozva, és a tartalomjegyzéket átfutva szembetűnő, hogy szinte minden címben szerepel „az erdélyi középiskolások (vagy: fiatalok) körében” kifejezés, így ezek a címek indokolatlanul elnyújtottakká válnak. A *Bevezetőből* többek között megtudhatjuk, hogy négy erdélyi nagyváros fiataljairól lesz szó. A szociológiai felmérések sok mindenre képesek, ám négy nagyváros alapján feltételezhetően nem releváns egy egész térségről beszélni. A szerzők maguk valószínűleg tudják is ezt, ám a szakmai komolykodás egyfajta általánosításba sodorta őket.

A *Bevezetőben* továbbá az ifjúsági korszakváltás Jürgen Zinnecker-féle rövid ismertetésével találkozunk, amely szerint az ifjúsági életszakasz meghosszabbítása osztályspecifikusan történik, azaz a felsőbb osztályok gyerekeinek hosszabb, az alsóbb osztályok gyerekeinek rövidebb ideig tart a „fiatalnak lenni állapot”. *Véres Váler* (a *Bevezető* szerzője) szerint ez magyarázza azt, hogy miután ez az életszakasz professzionalizálódik, kialakul egy úgynevezett „lebegő fiatal értelmiségi” kategória, amely „térben nem kötött, és fő jövedelemforrását a különböző pályázatok, ösztöndíjak képezik”. A kategória kétségkívül frappáns, ám egyértelműen mannheimi ihletettséggel megfogalmazása (vö: a szabadon lebegő értelmiségi fogalmával) azonban úgy gondolom, nem terjeszthető ki csak a fiatalokra, illetve a fiatalok egészére, hiszen a pályázatokból való megélés egyrészt nem korszakspecifikus (azaz idősebb kutatók is pályázatokból élnek meg), másrészt elképzelhető olyan szakma, amelyben a fiatal értelmiségi elsősorban nem a folyamatos pályázásokból él meg (itt elég, ha egy multinacionális cég fiatal alkalmazottjára gondolunk).

Mivel a könyv Erdélyről, erdélyi fiatalokról szól, a *Bevezetőbe* egy kis etnikumközi fejtegetés is bekerül, és a 9. oldalon ezt olvashatjuk: „Megfigyelték, hogy a fiatalok identitásában a hagyományos nemzeti »ellenség-

képek» szerepe gyengül, a hagyományos etnikai magatartásmódok átalakulnak, nyitottabbak az újszerű megoldási módokra”. Hogy kik figyelték meg ezt a szerepegyengülést, az sajnos nem derül ki, az viszont biztos, hogy a 2000. november 26-i romániai választások során ez nem igazolódtott be².

A könyv első tanulmánya magától a szerkesztőtől származik (*Véres Valér: Nemzeti és állampolgári identitás az erdélyi középiskolások körében*). Tanulmányt elkezdni néha a leghálátlanabb feladatnak tűnik, ezt igazolja Veres első mondata is: „A nemzeti identitás kialakulása már jó ideje foglalkoztatja a szakembereket” (13. oldal). Nahát, hogy mik vannak! – sóhajthat fel az olvasó, ám két mondatral odébb azt is megtudhatjuk, hogy – középiskolásokról szólva – „identitásuk kialakulásában nagyobb szerepe van a családnak és az iskolának, mint később a felnőttkorban, amikor is már van egy életpasztalatuk, amely szerepet játszik az identitásuk alakulásában”. Egy ilyen mondat gyanakvóvá teszi a recenzenst, és a szövegeket szövegekként is kezdi kezelni. Így számára szembeűnő lesz egy-két tanulmány olvashatatlansága, félreérthető megfogalmazása, néha pedig el is mosolyodik, amikor olyan kifejezésekkel, mondatokkal találkozik, mint „az iskolázottság, nem (...) egyenes arányú növekedést mutatnak” (87. oldal), „nukleáris család” (114. oldal), „pszichikai állag” (160. oldal), ám a példákat még sorolhatnám.

A szerkesztésnek és tanulmányírásnak írott és íratlan szabályai egyaránt léteznek. Tanulmányok, illetve tanulmányrészletek egy helyre (könyvbe) sűritése még nem jelent szerkesztést. Ezért nagyon zavaró, hogy olyan hivatkozásokkal találkozhatunk, amelyek az irodalomjegyzékben nem szerepelnek, vagy fordítva, az irodalomjegyzékben olyan művek szerepelnek, amelyeket a szerző nem használt a szövegben. A kötet legutolsó tanulmányát leszámítva, mindegyik írásban találkozhatunk ilyen típusú hiányos- vagy túlhivatkozásokkal. Ezeket a (nevezzük így:) diákcsínyszerű hibákat azonban ha a szerkesztő nem is (hiszen az ő írásában is előfordulnak ezek a hibák), egy jószemű, képzelt korrektornak észre kellett volna vennie. És ha ez a képzelt korrektor továbbá más hibákat is kijavított volna (elütések, tördelési problémák, stb.), a tanulmányok olvashatóbbá váltak volna. Szintén ez a (szakmáját tekintve) korrektor felhívhatta volna a szerkesztő figyelmét arra, hogy mivel majdmindegyik írás egy kérdőívre épül, az érthetőség kedvéért a könyv végére jó lett volna beilleszteni azt a bizonyos kérdőívet is.

Korábban azt állítottam, a könyv fő hozadéka a statisztikai módszerek alkalmazása. Ezt azért lényeges kihangsúlyozni, mert a romániai szociológiai képzés 1990-es újraindulása után a román és a magyar nyelvű (szak)lapokban elvétve találunk olyan tanulmányokat, amelyek komolyabb statisztikai műveleteket is használnának, a publikációk statisztikai igényessége általában megtorpan az egyszerű gyakoriságok látványos (értsd: hisztogramszerű vagy grafikai) megjelenítésénél. E kötet fiatal szerzői azonban már használják a faktorelemzést, a regresszioelemzést, a sokdimenziós skálázást is³.

A könyv címe azt a kérdést veti fel, hogy a mai erdélyi fiatalok elsősorban nemzedéki vagy etnikai alapon integrálódnak-e a szélesebb társadalomba. Másképp megfogalmazva, a fiatalok magatartásában milyen mértékben érhetőek tetten korcsoport szerinti sajátosságok, illetve e magatartásoknak van-e az etnikai hovatartozásból fakadó jellegzetessége? A könyvet végigolvasva egyértelmű választ nem kapunk, egyes szerzők a nemzeti-etnikai integráció mellett voksolnak, mások pedig azt hangsúlyozzák, hogy bizonyos alapvető értékeket az etnikai hovatartozás nem befolyásol. Ezek az eltérő vélemények főleg azért szembeűnők, mert az eredmények egy adott adatbázisból származnak. Eszerint a közös adatsorokból mindenki azt olvashat ki, vagy azt kalkulálhat ki, amit akar, vagy amit már eleve gondolt. Érdeemes itt megjegyezni, hogy a kötet szerzői közül éppen a román nemzetiségűek (*Anca Covrig – Cristina Raț: Erdélyi középiskolások értékrend-profiljai*) állítják azt, hogy olyan korspecifikusnak tekintett értékekhez való viszonyulást mint a barátság, szabadság, belső harmónia és családi biztonság nem érint a nemzetiségi hovatartozás, míg a hatalommal és gazdagsággal szembeni attitűdöket az etnikum befolyásol. A magyar szerzők majdmindegyike kihangsúlyozza az ifjúsági kultúra etnikai dimenziók szintjén való szétválását (több példát is lehetne idézni, itt csak *Sólyom Andrea* következtetését említjük meg: „A kortárs csoportok kapcsolatok terén tapasztalataink szerint az elemzett minta relációinak döntő többsége etnikailag homogén csoportok mentén szerveződik, annak ellenére, hogy szabadidős tevékenységeik egy része közös teret feltételez”. 107. oldal.). Ha a kötet szerzőit egyfajta metaelemzésnek vetnénk alá, megállapíthatnánk, hogy a román szerzők inkább a nemzedéki integrációra, míg a magyar szerzők az etnikai integrációra voksolnak. Furamód e gondolat az egyik tanulmány megállapításával is hasonlóságot mutat. *Csata Zsombor* szerint például a magyar ifjúságcen-tristák, azaz a magyar fiatalok azon csoportja számára, amelynek fontos

az ifjúsági lét felnőttek ellenében való megélése, „nehezebben fogadnak el közvetlenebb viszonyt a többségi nemzet tagjaival szemben” (156. oldal). A román és a magyar vélemények összehasonlítása a könyv kérdőjeles címének megváltoztatását sugallhatja, hiszen szerencsésebb lett volna a *Nemzeti és/vagy nemzedéki integráció?* címet adni.

Már említett tanulmányában Veres Valér is arra a következtetésre jut, hogy „a nagyvárosi elméleti középiskolák nem csupán a nemzeti reprodukció, de a társadalmi, rétegspecifikus reprodukció melegágyai is” (52. oldal). Eszerint az erdélyi román és magyar fiatalok nemzetiség és korcsoport szerint is integrálódnak, amit úgy is értelmezhetünk, hogy a társadalmi reprodukció mindenkire egyaránt érvényes, ám az etnikai, nemzeti dimenzió ezen túlmenően szegregálja (mondhatni: „szétintegrálja”) a csoportokat. Ebből a szempontból nyilván fontos az interetnikus konfliktusok (és percepiálásának) elemzése. Veres eredményei szerint a fiatalok körében csökken ezen konfliktusok szerepe, noha „nemzeti identitásuk számos párhuzamot mutat, ún. tükörjellegük van. Számos történelmi attitűd, sztereotípiá mindkét nemzeti azonosság-tudatban hasonló szerepet kap, és a másik közösségre is hasonló módon vetítenek ki tulajdonságokat, tematizációkat.” (54. oldal).

Fő kérdésünk azonban az, hogy az ifjúságkutatást pusztán etnikai keretben lehet-e vizsgálni. Csoportokat, alcsoportokat össze lehet hasonlítani (ez adatbázist használó szociológusok számára nyilván nem nehéz dolog), ám az ifjúsági korszakváltást egy adott társadalomszerkezeten belül lehet értelmezni. Nem könnyű a korcsoport szerinti jellegzetességeket megragadni, ha nincsenek információink az egésztől, a szélesebb értelemben vett társadalomról. A kötet szerzői által paradigmaticusnak tekintett Zinnecker-féle modell az ifjúságot külön aktorként tételezi a társadalom kulturális mezejében, továbbá azt állítja, hogy a gazdasági és kulturális tökegvolumenek határozzák meg az ifjúsági habitusokat. A könyvben csak elvétve kapunk választ arra, hogy ma Romániában, Erdélyben az ifjúsági életstratégiákat milyen mértékben befolyásolják a felnőtt társadalom értékei. Ilyen válaszok megfogalmazásához nyilván sokkal több adatra lenne szükség, és talán Romániában nem is állnak a kutatók rendelkezésére ezek. Ám ha nincsenek ilyen adatok, a szociológusi képzelet valamilyen szinten pótolhatná. Valamilyen háttérmagyarázatra, a számokon túlmutató valóság megragadására való törekvést leginkább Kiss Tamás tanulmányában (*Ifjúsági életszakasz és jövőstratégiák az észak-erdélyi nagyvárosok középiskolásai körében*) lehetett tetten érni. Hipo-

tézisei szerint például az 1989 utáni romániai strukturális változások egyrészt felértékeltek a kulturális tőke szerepét, és a munkanélküliségtől való félelmükben sok fiatal felsőoktatási intézményekbe menekült, másrészt a gazdasági recesszió következtében megerősödött a társadalmi, kapcsolati tőke szerepe, harmadrészt pedig a magántulajdon új gazdasági osztályfrakciókat hozott létre. Érdekes lett volna azonban itt továbbgondolnia, annak ellenére, hogy a különböző tőketípusok jelentősége és volumene átalakult, a saját eredményei mégis azt bizonyítják, az ifjúsági életstratégiákat nem befolyásolja a szociális háttér (magyarán: a Zinnecker-féle modell nem működik).

A könyvben három olyan írást találunk, amelyek a fiatalok politikai nézeteit, opcióit, kultúráját vizsgálják. Mindegyik tanulmányban visszaköszönt az a gondolat, hogy a román és a magyar fiatalok más-más politikai kultúrával rendelkeznek. *Kiss Dénes* tanulmányából (*Politikai kultúra és előítéletesség*) azt tudhatjuk meg, hogy a magyar középiskolások az állami intézményekhez negatívan viszonyulnak, mint a románok, és ugyanakkor egyenlőtlennek percipiálják hatalmi-politikai helyzetüket. Hasonló gondolatokkal találkozunk *Csata Zsombor* elemzésében (*Ifjúsági életszakasz és jövőstratégiák az észak-erdélyi nagyvárosok középiskolásai körében*): a magyar ifjúságcentristák „politikai intézményekkel szemben tanúsított evidensen elutasító attitűdjük arra vall, hogy kisebbségi státusukban fokozottan veszélyeztetettnek érzik magukat, feltehetőleg ezzel magyarázható a többségi nemzettel szembeni nagyobb vélt szociális távolságuk is”. Érdemes lett volna azonban itt bővebben kifejteni azt a megállapítást is, miszerint az erdélyi magyar és román fiatalok hasonló arányban határolódnak el a magyarországi magyaroktól. A szerző itt a regionális öntudat meglétére hivatkozik, ám árnyaltabb képet kaphattunk volna, ha a magyar fiatalok körében ezt a vélt vagy valós „Magyar(ország)-ellenességet” összeveti egyéb szocio-kulturális változókkal. *Sólyom Andrea* *Társadalmi integrációs modellek és politikai cselekvési minták erdélyi középiskolás fiatalok körében* c. tanulmányában e korcsoport román szegmensében jórészt előrejelezte a nacionalista pártok népszerűségét és az akkori kormánypártok népszerűségének csökkenését.

Szemben az összes eddigi említett szerzővel *Plainer Zsuzsa* kvalitatív módszereket használt tanulmánya (*A román-magyar „interetnikus konfliktus” természete és jelentése az erdélyi nagyvárosok középiskolásai esetében*) megírásához. Az interjúkra és fókuszcsoporthoz épülő vizsgálat eredménye szerint a román-magyar interetnikus viszonyokat a magyar fiatalok egyrészt úgyneve-

zett liberális diskurzusba ágyazottan percipiálják (azaz a román etnikumot csak akkor érzékelik negatívnak, ha az a saját – magyar – csoportot állampolgári vagy kisebbségi jogaiban sérti), másrészt pedig egy olyan úgynevezett történelmi szempont szerint értékelik, amely mindenféle román-magyar találkozást konfliktusosnak tart. A román fiatalok körében is megtalálható e két diskurzus, ám Plainier szerint mindkettőt „a román nemzetállam eszméje kanonizálja” (84. oldal).

Végezetül, úgy gondolom, ez a könyv egyfajta kezdet. Hiányosságai ellenére sikeres kezdetnek tekinthető, és igazolja azt, hogy Erdélyben, Romániában is felnövekvőben van egy olyan fiatal szakmbergárda, akiknek munkájára igényt lehet tartani, és akik, ha néha túlzottan is számokba zárva, mégis mondanak újat saját társadalmukról.

Papp Z. Attila

JEGYZETEK

- ¹ A recenzió első változata 2000. november 11-én elhangzott Hódmezővásárhelyen, a Magyar Szociológus Társaság éves vándorgyűlésének ifjúságszociológiai szekciójában.
- ² A 2000. november 26-i parlamenti választások során az idegengyűlöletéről híres Corneliu Vadim Tudorra, illetve pártjára elsősorban az erdélyi román fiatalabb generációk szavaztak. A félreértések elkerülése végett le kell szögeznem: én a szerzőkön nem kívánom számonkérni a választások eredményeit (annál is inkább, hogy a felvétel valamikor az 1998/99-es tanévben készült, tehát a választások előtt kb. másfél évvel), ám szakmai elvárásoknak ilyen részletekben is meg kellene felelni: ki, melyik szerző állított valamilyen dolgot, pontosan mikor készült az adatfelvétel, stb. A könyvben szereplő, politikai kultúrával foglalkozó meglátásokat lásd a szövegben.
- ³ Igaz, két tanulmányban (lásd: 23. és 166. oldal) ez az alkalmazás, illetve eredményei megkérdőjelezhetők, hiszen szakmai berkekben köztudott, hogy főkomponens-elemzést statisztikai szempontból értelmetlen (szigorúbban fogalmazva: nem szabad) rotálni.

SZÁMUNK SZERZŐI

BÁRDI NÁNDOR történész, Teleki László Intézet – Közép-Európai
Kutatások Központja, Budapest

BAKK MIKLÓS politológus,
Kolozsvár

DUPCSIK CSABA szociológus, történész,
MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest

ERDŐSI PÉTER történész, Teleki László Intézet – Közép-Európai
Kutatások Központja, Budapest

HARTOG, FRANÇOIS történész,
École des Hautes Études en Sciences Sociales, Párizs

HASLINGER, PETER történész,
Universität Freiburg

KÁNTOR ZOLTÁN szociológus, Teleki László Intézet – Közép-Európai
Kutatások Központja, Budapest

MANNOVÁ, ELENA történész,
Szlovák Tudományos Akadémia, Pozsony

PÓSA KRISZTIÁN történész,
PhD-hallgató, Debrecen

PAPP Z. ATTILA szociológus, Teleki László Intézet – Közép-Európai
Kutatások Központja, Budapest

SONKOLY GÁBOR történész, Teleki László Intézet – Közép-Európai
Kutatások Központja, Budapest

SZARKA LÁSZLÓ történész,
MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest

VARGA ÉVA történész,
Budapesti Műszaki Egyetem

REGIO

ALAPÍTOTTA 1990-BEN
Írók Szakszervezete Széphalom Könyvműhely
Tóth László

ELŐFIZETHETŐ

Magyarországon a szerkesztőségben fizethető elő a folyóirat. Magyarországról külföldre megrendelhető a Kultúra Külkereskedelmi Vállalatnál: 1389 Budapest, Pf. 49 Lapexport. Az Egyesült Államokban Püski-Corvin Könyvesbolt fogad el megrendeléseket (251 E 82th Street, New York, NY 10028).

ÁRA
280 Ft, 8 USD, 12 DM

Előfizetési díj egy évre: 1120 Ft, 32 USD, 48 DM
(Az árak a postaköltséggel együtt értendők)

Megjelenik: évente négyszer

ISSN 1219-1701

Kedves Barátunk!

A Regio szerkesztősége a Teleki László Alapítvány támogatásával levelezési listát indít, mely reményeink szerint információs és vitafórumként fog működni.

A „Regio list” működtetésének célja a Közép-Európa- és nacionalizmus tanulmányokkal, kisebbségkutatással foglalkozó szakemberek, műhelyek információs kapcsolatának biztosítása.

A körlevélben a lista minden tagja egyenrangú partnerként elhelyezheti az általa fontosnak tartott üzeneteket, dokumentumokat. Számítunk kutatási programok, tudományos események, pályázati lehetőségek, tudománypolitikai információk, megjelent kiadványok ismertetésére, vagy legalább a figyelemfelhívásra. De ugyanígy fontosnak tartjuk, hogy bizonyos aktuális kérdésekben viták folyhassanak, illetve kooperációs felületek jöjjenek létre.

A körlevél létrehozását azért tartjuk fontosnak, mert évek óta folyik egy ki nem mondott vita a magyar kisebbségkutatás integrálatlanságáról. Mi nem egy központi integrációban látjuk a probléma megoldatlanságát, hanem a megfelelő kooperációs felületek hiányában, illetve a fiatalabb és Budapestről távol élő kutató nemzedék „helyzetbe hozásában”.

A legfontosabb ellentmondásokat kutatási területünket tekintve a következőkben látjuk:

1. Nézőpont: Míg Magyarországon kisebbségkutatásról beszélünk, addig a (Budapestről nézve) határon túli kutatóhelyek saját társadalmuk kutatják, ők pedig nem mint kisebbségkutatók, hanem mint egy-egy tudomány szakemberei kívánnak integrálódni a(z) összmagyar, illetve a nemzetközi tudományos életbe.
2. Az egymás melletti elbeszélés egyik forrása, hogy módszertanilag a különböző megközelítések más-más fogalomkészlettel és megközelítésben vizsgálják a problémákat, és ezek között alig van átjárás, párbeszéd: 1. interetnikus kutatások; 2. közép-európai összehasonlító tanulmányok; 3. nacionalizmus tanulmányok; 4. kisebbségtörténet; 5. tranzitológia; 6. elitkutatások; 7. identitásvizsgálatok; 8. nyelvhasználati kutatások; 9. társadalom- és településszociológiai megközelítések; 9. kisebbségjogi elemzések.
3. A kutatások és az intézmények finanszírozása szempontjából a magyarországi és az azon kívüli intézmények között hosszú ideje párhuzamosságok működnek. Pontosabban tíz év alatt még nem alakult ki, hogy ki mit tudna a leghatékonyabban csinálni. Csak a saját intézetbeli tapasztalatainkról beszélhetünk:
a) A szomszédos országok empirikus vizsgálatait, az alapkutatásokat nem lehet hatékonyan és hitelesen Budapestről elvégezni. b) Az infrastruktúrából adódó

szolgáltató szerep az összehasonlító vizsgálatok szervezésének, kiadványok szerkesztésének, illetve a térség problémáinak a nemzetközi tudományosságba való meghonosításának szükségességét hozza magával. c) Mivel az utóbbi tíz évben, a nem Magyarországon létrejött kutatóhelyek fenntartási/működési problémákkal küszködnek, a hazai hasonló intézmények az infrastrukturális háttérükön túl egyfajta kijáró szerepet is betöltenek, s ez újabb aszinkron helyzetekhez vezet.

Természetesen még egy sor hasonló megvitatatlan problémát fel lehetne sorolni. A kérdés az, hogy a – tágan értelmezett – kutatási területen milyen együttműködési lehetőségeket, tapasztalatcserét lehet kialakítani. Reméljük, nem lesz egyirányú az infomációközlés, mindenki kihasználja, s nem csak információszerezésre, hanem tájékoztatásra is. A „Regio-list” egy lehetőség, próbáljuk ki!

*A szerkesztőség nevében
Bárdi Nándor*

Hogyan működik a „Regio list”?

A listára a <http://www.tla.hu/mailman/listinfo/regio-list/> címen lehet feliratkozni.

A szerver néhány percen belül visszaküld egy üzenetet, amit küldjön vissza a „reply” („vissza”) funkcióval. Hamarosan megérkezik a listára való felvétel igazolása, a honlapon pedig megváltoztathatja beállításait.

A nagyobb szövegfájlokat (konferenciaprogramok, folyóiratok tartalomjegyzéke stb.) kérjük csatolt fájlban, rtf formátumban küldeni.

Amennyiben számítógépe nem ismeri fel az ékezeteket, kérjük jelezze.

Alternatív módon a z.kantor@tla.hu címre küldött maillal is fel lehet iratkozni.

Egy-két napon belül felírjuk a listára, ahonnan majd egy e-mailt kap, amelyet egyszerű „reply”-al küldjön vissza. Attól kezdve automatikusan minden levelet megkap, amely a listára érkezik.

A jelszavav (password) az e-mail cím @ előtti tagja lesz, amelyet a <http://www.tla.hu/mailman/listinfo/regio-list> címen majd megváltoztathat.

Amennyiben további kérdései vannak, írjon a z.kantor@tla.hu -ra

Kántor Zoltán

REGIO

A review of studies on minorities, politics and society

Volume 11, 2000, No. 4

FRANÇOIS HARTOG: Patrimony and history: the time of patrimony	3
PÉTER ERDŐSI Attempts to a Definition of Cultural Heritage in Hungary	26
GÁBOR SONKOLY Levels of Defining the Notion Heritage	45
PETER HASLINGER Building a Regional Identity: the Burgenland 1921-1938.	67
ELENA MANNOVÁ “... he is a good Slovakian now” The variation of the national identity in social lives of two provincial towns in south Slovakia between 1918-1938.	93
ÉVA VARGA Talks on the Border The Press Between 1918-1938 on Border of Hungary and Slovakia	104
LÁSZLÓ SZARKA The role of the Hungarian Coalition Party (HCP) in the Slovakian Government	122
NÁNDOR BÁRDI – ZOLTÁN KÁNTOR The Democratic Alliance of the Hungarians in Romania (DAHR) in the Romanian Government	150
REVIEWES	187

SZEMLE

BAKK MIKLÓS

Egy választás olvasatai

A 2000 november 26-i romániai parlamenti és államfő-választás eredményeiről a román nyelvű sajtóban számos – kliséket és eredeti meglátásokat egyaránt tartalmazó – értelmezés jelent meg. A közírók és politikai elemzők gyorsan tudatosították: Románia ismét egy „történelmi” fordulópont előtt áll. Az alábbiakban ezeknek az értelmezéseknek az összefoglalására teszünk kísérletet, a fontosabb román heti- és havilapokban, a 22-ben, *Observatorul Cultural*ban, *Dilemă*ban, *Cuvântul*ban (havilap) és *Provinciában* (román és magyar nyelvű havi melléklet) megjelent cikkek, tanulmányok alapján. A napilapok írásait – egyetlen kivétellel – nem szemléztük, a román szakfolyóiratok (*Sfera Politicii*, *Polis*) elemzései pedig még nem készültek el. Az elemzett írások november 26-a és január első hete között jelentek meg (lásd csatolt bibliográfiánkat).

A parlamenti és elnökválasztás elemzői számára már a november 26-i (exit-poll) közvélemény-kutatások alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a Demokrata Konvenció által képviselt, tradicionális jobboldali pólus eltűnése és a szélsőséges Nagy-Románia Párt (PRM) előretörése (a PRM a szavazatok körülbelül egyötödével a parlamenti helyek egynegyedét szerezte meg) valamint vezérének, Corneliu Vadim Tudornak az elnökválasztás második fordulójába való bekerülése egy teljesen új politikai helyzet kialakulását jelzi. Az elemzett írásokból ezzel összefüggően négy kérdéskör emelkedik ki: (I.) a Vadim-jelenség („vadimizmus”) értelmezésének kérdése; (II.) a romániai politikai és értelmiségi elit felelőssége; (III.) a jobboldal eltűnésének és a pártrendszer átalakulásának problémája; (IV.) néhány perspektíva, előrejelzés.

I. A közvéleménykutatások ugyan előrejelezték a szélsőséges Corneliu Vadim Tudor előretörését, azonban a november 26-i első forduló utáni sorrend (1. Ion Iliescu – 36,3%; 2. Corneliu Vadim Tudor – 28,3%) megdöbbentette a közvéleményt. A jelenség értelmezésére az elemzett sajtóanyagban két magyarázat-típus alakult ki: az egyik politikai-stratégiai, a másik társadalmi (társadalomszociológiai) jellegű. Az első típusba tartozó okfejtések kiindulópontja az a feltevés, hogy a Társadalmi Demokrácia Romániai Pártjának (PDSR) választási stratégiái felmérték, Ion Iliescunak csak akkor van esélye a győzelemre, ha az elnökválasztás második fordulójában nem Theodor Stolojannal vagy Mugur Isărescuval kell mérkőznie, hanem a politikai palettán meglehetősen elszigetelt helyzetbe levő Vadim Tudorral. Ezt a stratégiát látja beigazolódottnak Nicolae Manolescu, aki szerint Iliescu nem csak azt érte el vele, hogy biztosan győzött a második fordulóban, hanem azt is, hogy egy „new look”-ot sikerült megalapoznia, vagyis sikerült „demokratikus alternatívává” avatnia pártját [17]¹. Egyes elemzések (Traian Ștef [24], Tudorel Urian [25]) konkrét adatokat – kampánybeli történéseket – is felhoznak annak igazolására, hogy a PDSR egyes területi szervezeteinek aktivistái Vadim Tudor mellett „kampányoltak”. Néhány elemző pedig arra is felhívta a figyelmet, hogy ezt a két párt, a PDSR és a PRM szavazóbázisának differenciálatlansága tette lehetővé (pl. Mircea Kivu [16]), amelyet a választások előtti négy hónap közvélemény-kutatási adatai is igazolnak (Vadim és Iliescu, illetve a PDSR és a PRM támogatottsága együttesen konstans maradt).

A társadalmi-tömegpszichológiai jellegű magyarázatok zöme publicisztikus megfogalmazású, az ötletszerűség dominál bennük. Nestor Rateș szerint a Vadim Tudorra leadott szavazatok ún. „bingó-szavazatok”, a „protest-szavazatoknak” ama sajátos kategóriája, amelyeket a „semmiből mindent” gondolkodásmódja motivál (a populizmus hatásközegében) [21]. Dan Culcer úgy véli [9], a szavazói magatartás oka egy „metafizikus xenofóbia”, amely lehetetlenné teszi a bal-jobb európai terminológiájának alkalmazását is. Több kommentár is felhívja a figyelmet arra, hogy sok fiatal szavazott Vadim Tudorra. Az egyik mértékadó elemzés (Rodica Palade Sorin Antohi-interjúja [19]) szerint ennek az az oka, hogy – egyrészt – a legfiatalabb, a szavazókorú lakosság körébe most bekerülő korosztályoknak nincsenek „emlékeik” a kommunizmusról, másrészt pedig az, hogy a mostani ifjúság (a modern Románia történetében először) szubkulturálisan teljesen leszakadt a társadalomról.

Vadim Tudor és pártja extremizmusát korábban a politikai szélsőbal megnyilvánulásának tartották. A „vadimizmus” mostani elemzéseiben azonban előtérbe kerültek azok az érvek, amelyek a szélsőjossal rokonítják a PRM-t. Alexandru Călinescu szerint a Nagy-Románia Pártja és a Le Pen Nemzeti Frontja között több a hasonlóság (idegenellenesség, az összeskűvés-elméletek iránti igény terjedése a fiatalok és a munkanélküliek körében, globalizmusellenesség, tradicionalizmus), mint a különbség (Le Pen kommunistaellenes is) [5]. Mircea Iorgulescu „tömegcikk jellegű fasizmusról” beszél [15], amely nem a semmiből bukkant fel, azonban a feléje vezető utat („a Vadimisztán felé vezető utat”) olyanok is építették, akik valójában ennek ellenkezőjét akarták [14]. Caius Dobrescu úgy véli, a PRM neofasiszta párttá nyilvánításának megkönnyítené az ellene folytatott küzdelmet, lehetővé tenné, hogy bírói ítélettel alkotmányellenesnek nyilvánítsák s törvényen kívül helyezték [10, 11].

II. A Vadim-jelenség ismét előtérbe állította az elitek és az értelmiség felelősségének – a román közéleti vitákban egyébként periodikusan visszatérő – kérdését. Mihaela Miroiu diagnózisa szerint sok neves értelmiségi az elitista lenézés, szkepticizmus és nihilizmus kultiválásával, közéleti magatartásként való meghonosításával szerzett presztízst, azonban ez által felelőse a jelenlegi helyzet kialakulásának is, mivel a társadalomban a „lenézés lenézést szül” – tisztelet és megbecsülés csak tiszteletből és megbecsülésből fakadhat [18]. Az elitek, írja egy másik tanulmány, érzéketlenekké váltak a „mély Románia” valósága iránt (Gabriela Adameşteanu [1]). Gabriel Andreescu szerint [2] a „vadimizmus” terjedéséért a román értelmiség többszörösen is elmarasztható: magatartásmódjának több olyan eleme is van, amely elősegítette a szélsőségség e formájának kialakulását. Ezek: 1. az irracionalista diszkurzus, a miszticizmusra való hajlam pártolása olyan szerzők egyoldalú kultusza révén, mint Cioran, Noica vagy Țuțea (e szerzők kritikai recepciójának hiányáért Andreescu a neves filozófust, Gabriel Liiceanut is vádolja); 2. a kultúra leszűkített értelmezése, művészeti-stilisztikai teljesítményre való redukálása; 3. a társadalmi szabályok relativizálása, az intézményépítő kompetencia hiánya; 4. az „együttérzés autentikus szellemének” hiánya, ami a humanizmus és a társadalmi szolidaritás értékei iránti érzéketlenségben nyilvánul meg. A Vadim-jelenség, fogalmazza meg Andreescu következtetését, ebből az értelmiségi patológiából nőtt ki.

A román értelmiségi habitus történelmi gyökereire egyedül Sorin Antohi mutat rá [19]. Mindaz, ami a közéletben „értelmiségiként” megjelenik, valójában csupán egy privilegizált értelmiségi csoport (Antohi műszavával: a „priviligencia”) habitusa. E csoport (jellegzetes képviselője a Társadalmi Dialógus Csoport) a városi értelmiség kiváltságosabb rétegeiből került ki, amelynek még a kommunizmus idején lehetősége nyílt külföldi ösztöndíjak révén megismernie a nyugati kultúrát, s amelynek igazi nélkülözésekkel nem kellett szembenéznie. Ez az értelmiségi azonban a „kultúra általi ellenállást” választotta, s ma nem tud szembenézni azzal, hogy elmúlásztotta az ellenállás bátrabb formáit, sőt, ezt egyfajta etikai radikalizmussal igyekszik kompenzálni. A nyugatias értelmiségi csoport azonban szembekerült azokkal az – általában vidéki származású, elsőgenerációs – értelmiségi rétegekkel is, amelyek elfogadták a kommunizmus által nyújtott társadalmi szerződést, éltek annak lehetőségeivel. E két csoport viszonya a politikához meghatározóvá vált a politizálás alapmintáinak kialakulásában.

III. A jobboldal eltűnésére vonatkozó magyarázatok zöme általában megreked a Demokrata Konvenció gerincét alkotó alkotó Parasztpárt gyenge kormányzati teljesítményénél, kevés elemzés lép ezen túl. Dumitru Căușu szerint a Parasztpárt által szorgalmazott törvények csupán a társadalom néhány szűk rétegének érdekeit szolgálták, a jóvátétel, a „restitutio in integrum” programjának radikális felvállalása nem kedvezett az igazság és a megbékélés közötti helyes kompromisszum megtalálásához [6]. A PNTCD – írja Căușu – az elmúlt 11 évben „arccal a múlt felé fordult”, s a román társadalmat 1947-be szeretne volna visszavinni.

Hasonlóan vélekedik a Parasztpárt etikai radikalizmusáról Antohi is, aki úgy véli, hogy a történelmi pártok (s köztük elsősorban a Parasztpárt) a poszt-kommunista politikai szerveződésekkel szemben „1945 háborúját” folytatták, s nem az 1970-es éveket, amely Ion Iliescu igazi korszaka volt (s amelyet a viszonylagos fogyasztói jólét, ideológiai téren pedig a konvergencia-elméletek fémjeltek). Ezzel azonban egy rossz törésvonal szervesült az éliten belül, amely azt eredményezte, hogy a Constantinescu-rezsim utolsó pillanataiban sem azokkal a realitásokkal mérte a saját teljesítményét, mint a lakosság, hanem csupán hiteltelenné vélt morális tételeit ismételte [19].

E mély válsággal az idézettekén kívül más írás nem foglalkozik, legtöbb elemzés szerint a jobboldal azzal követett el hibát, hogy elfeledte „Coposu leckéjét” a kommunistaellenes erők közös elnökjelöltjéről (Adameşteanu, [1]), hogy rossz kampányt folytatott (Tudorel Urian, [26]), hogy nem tudott megszabadulni a saját klientelizmusától [26].

A „hiányzó jobboldal” a pártrendszer átalakulásának problémáját is felvetette. Ezzel kapcsolatosan két kérdés merült fel: 1. a „hiányzó” pártok kérdése és 2. a pártrendszer jellegének kérdése. Az első kérdés vitája a *Provincia* hasábjain tulajdonképpen már jóval a választások előtt – egy erdélyi regionális párt szükségességéről szólóan – elindult, a választási eredmények értelmezése csupán újabb lendületet adott e disputának. Lényegében két álláspont alakult ki: a) egy új, európai politikai kultúrát megjelenítő, a regionalizmust is határozottan felvállaló országos pártra van szükség [3, 24]; b) egy transzietikus, az erdélyi regionalizmust felvállaló, inkább jobboldali pártra van szükség [8, 4]. A kialakulóban levő pártrendszer jellegéről szisztematikus elemzés nem készült, csupán néhány észrevétel megfogalmazására került sor, elsősorban Cristian Preda írásaiban. Preda Arend Lijphart nyomán és a PDSR terveihez kapcsolódóan megvizsgálandónak tartja a kérdést, hogy Románia a többségi vagy a konszociációs demokráciamodellel irányába fejlődik-e [20]. Ugyanehhez a kérdéskörhöz kapcsolható az a néhány megállapítás, amely alapvető törésvonalak eltűnésére/megváltozására figyelmeztet. Eltűnt az „antidemokratikus pártok” (PDSR) és a „demokraták” (Konvenció, RMDSZ) közötti törésvonal (Preda, [20]), megszűnt a két világháború közötti korszakkal kialakított „szimbolikus kapcsolat” (Palade-Antohei, [19]), illetve „az Európába való visszatérés” megszűnt a történelmi pártok monopóliumának lenni [19].

IV. A közeljövő perspektíváit kutató írások inkább a gazdaságpolitika területére összpontosítanak, s azt a felismerést fogalmazzák meg, hogy a PDSR nem tekinthet el az előző korszak eredményeitől [22]. Bár a kisebbségi PDSR-kormány programjából inkább az a következtetés vonható le, hogy az a két világháború között megfogalmazott, keynesiánus gazdaságpolitikai elveken alapszik – a fogyasztás ösztönzésével kíván növekedést elérni –, az európai integrációs stratégia és a nemzetközi pénzüzetek minden bizonnyal nem ezt, hanem a szigorú monetáris politikát támogatják (Cornea [7], Şerbănescu [23]).

A politikai perspektívákkal foglalkozó írások jóval ötletszerűbbek, s elsősorban a PDSR-n belüli ellentétekre és a kisebbségi kormány parlamenti támogatásának – előzmények nélküli – modelljére összpontosítanak (Sabina Fati [12]).

* Szögletes zárójelben a hivatkozások bibliográfiai sorszámát találjuk.

BIBLIOGRÁFIA:

1. Adameşteanu, Gabriela: *Votul pragmatic – ultima soluție*, „22”, 2000. nr. 48.
2. Andreescu, Gabriel: *Elitele și societatea lui Vădim Tudor*, Observatorul Cultural, 2000. nr. 41
3. Andreescu, Gabriel: *Egy pro-európai párt*, Provincia, 2000. december
4. Bakk Miklós: *Rejtett regionalitás*, Provincia, 2000. 8.sz.
5. Călinescu, Alexandru: *Vădimism și lepenism*, Dilema, 2000 nr. 408.
6. Ciușu, Dumitru: *Să ne asumăm greșelile pentru a construi viitorul*, România Liberă, 2001. jan. 6.
7. Cornea, Andrei: *La ce ne putem aștepta*, „22”, 2001 nr. 1
8. Cosmeanu, Marius: *Rolex sed lex*, Provincia, 2000. december
9. Culcer, Dan: *Dictatura sau democrație*, Observatorul Cultural, 2000. nr. 41
10. Dobrescu, Caius: *Despre scoaterea în afara legii a Partidului România Mare*, Observatorul Cultural, 2000. nr. 41
11. Dobrescu, Caius: *Miért nem szabad értelmeznünk a legutóbbi választások eredményeit?*, Provincia, 2000. december
12. Fati, Sabina: *PDSR: destinație ambiguă*, „22”, 2001 nr.1
13. Ghinea, Cristian: *Puterile premierului*, Dilema, 2000 nr. 410.
14. Iorgulescu, Mircea: *Pe drumul spre Vădimistan*, Dilema, 2000.nr. 409.
15. Iorgulescu, Mircea: *Fascismul de larg consum*, Dilema, 2001.nr. 408.
16. Kivu, Mircea: *Alte întâmplări, aceleași personaje*, Dilema, 2000 nr. 410.
17. Manolescu, Nicolae: *După alegeri*, Cuvântul, 2000 nr.12.
18. Miroiu, Mihaela: *Apel la cetățenia responsabilă*, „22”, 2000. nr. 49
19. Palade, Rodica: *România după 11 ani – o radiografie (interviu cu Sorin Antohi)*, „22”, 2001. nr. 1
20. Preda, Cristian: *Compromisul istoric*, „22”, 2000. nr. 49
21. Rateș, Nestor: *Votul Bingo*, Observatorul Cultural, 2000. nr. 41
22. Rudnițchi, Constantin: *PDSR nu o ia de la zero*, Cuvântul, 2000. nr. 12.
23. Șerbănescu, Ilie: *PDSR și restructurarea*, „22”, 2001. nr.1.
24. Ștef, Traian: *A diverzió és a baloldal radikálizálódása között*, Provincia, 2000. dec.
25. Urian, Tudorel: *Iliescu, simbolul democrației românești*, Cuvântul, 2000 nr. 12.
26. Urian, Tudorel: *Sfârșitul unei iluzii. CDR nu mai există*, Cuvântul, 2000 nr. 12.

PÓSA KRISZTIÁN

Az új pártosodási folyamatok kezdete Szerbiában és a montenegrói kérdés

A déli szomszédságunkban 2000. szeptember 24-én lezajlott választások pozitív eredményeit a média már számtalan esetben kihangsúlyozta. A széteső félben lévő szerb társadalom számára azonban – a töltőállomásokon újra kapható gázolaj és benzin mellett – a választások igazi hasznát abban látom, hogy újabb választásra alkalmas perspektívák adódhatnak. Ha ezekkel élni tud a szerb politikai elit és társadalom, akkor Szerbia is csatlakozhat a rendszerváltó közép-európai társadalmi folyamatokhoz, amelyekből az utóbbi tíz évben kimaradt. Ma azonban még igen sok az olyan kritikus körülmény (Koszovó, Crna Gora, Dél-Szerbia), amely miatt igen nehéz bárminemű hosszú távú jóslásokba bocsátkozni Jugoszlávia, Szerbia és Montenegró jövőjét illetően.

A választási kampányban megjelent lehetőségek – első pillantásra – igen nagy választékkal halmozták el a választópolgárokat. Ezen pártpolitikai programok azonban elsődlegesen a Milošević-rendszer megbuktatása ellen irányultak, és nem tekinthetők megfontolt, reális alapokon nyugvó, kellő alapossággal kidolgozott, a jövőbe tekintő gazdasági és új társadalomépítő elképzeléseknek.

A politikai és társadalmi elit ellenzéki részének – legalább is, ami az eltelt évtizedben megmaradt belőlük – elképzelései Jugoszláviát illetően nem sokban különböztek egymástól, sőt annyira zavarosak és „túlzottan” optimisták voltak, hogy az eltéréseket köztük – legalább is a szeptemberi választások alkalmával – szinte alig lehetett felfedezni.

Törésvonalak és a pártok közötti programkülönbségek igazi kialakulására valószínű hosszabb időt kell várni. A pártpolitikai programok kiforratlanságának több oka lehetett, amelyek közül mindenképpen említésre méltó a közös „ellenfél-ellenség” – a Milošević-rendszer – megbuktatásának célja miatt összefogásra kényszerült ellenzék nézeteltéréseinek háttérbe helyezése. De ugyanúgy fontos megemlíteni azokat a történelmi folyamatokat, amelyeknek okait nem kizárólag a Milošević-rezsim negatív hatásában kell keresni, hanem a múlt században fejlődésnek induló, de mindmáig befejezetlen és igen sok traumával, legendával tarkított szerb nemzeti identitásban, illetve abban az egyensúlyhiányban kell keresni, amely a szerb nemzeti célok, a „szerb világ” kizárólagossága és az őt körülvevő más, de mégiscsak sokban hasonlító népek társadalmi között alakultak ki.

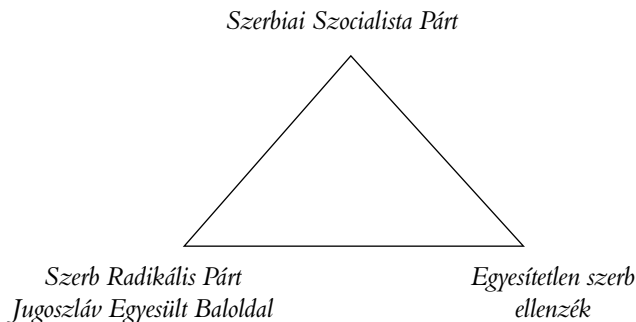
A különböző, még igencsak halvány törésvonalak mentén végighúzódó különbségeket a szerb nemzet jövőképét megfogalmazni igyekvő, vagy erre éppenséggel reagáló pártvezetőségi nyilatkozatokra és cselekvésekre támaszkodva lehet leginkább leszűrni. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a politika által szinte teljességgel áthatott független, pártok fölött álló értelmiségi elit – néhány személytől eltekintve – szinte megszűnt létezni. A Miloševićet leváltó választásokat követő periódusban szinte alig lehetett kritikai hangokat hallani, úgy tűnt, mintha újra az egypártiság valamiféle újfajta szele hatotta volna át a társadalmat. Azonban a szerbiai köztársasági választások közeledtével, ha csak lassan is, de megindult egy polarizálódási folyamat a Szerb Demokratikus Ellenzék¹ köreiben. Ezek a törésvonalak, amint azt már az előbbieken is említettem a szerb nemzeti érdekek különböző jellegű értelmezései alapján lehetne leginkább elemezni, különösen a szerbiai-montenegrói kapcsolatok révén, de ugyanúgy nagy hatással van e törésvonalak megjelenítésére a szerb-albán viszony (Koszovó és Dél-Szerbia) is. A nemzetfejlődés szempontjából újabb törésvonalak alakultak ki Szerbiában a Hágai Nemzetközi Bíróság tevékenykedését és a háborús bűnökkel vádolt szerbek megítélése szempontjából.

A következőkben a viták középpontjában álló kérdést, a montenegrói problémához való viszonyt járom körül.

Jugoszlávia kisebbik tagköztársasága az 1997-ban hatalomra került Djukanović elnök által irányított Crna Gora, egyre nagyobb ellentétbe került Milošević politikájával. A Milošević-rezsim gazdasági politikai nyomá-

sára Djukanović a montenegrói-crnagorác nemzeti program felvállalásával válaszolt. Ezen program középpontjában a demokratikus, szomszédaival jó kapcsolatot ápoló Crna Gora állt, amelynek távlati céljai között szerepelt az EU-hoz való csatlakozás és a független Montenegró.

A NATO bombázásoktól 2000 közepéig a szerbiai pártok törésvonalait Montengró kapcsán az alábbi módon szemléltethetjük:

A montenegrói kormány ebben a periódusban egyaránt élvezte a nemzetközi közösség egyöntetű és a szerb ellenzék erkölcsi támogatását. A Nyugat mindenképpen gyengíteni szerette volna Milošević hatalmát és ennek egyik eszközét Crna Gorába látta. Ugyanakkor a szerb ellenzék mindenmű politikai támogatást megkapott a montenegrói hatalomtól, amelynek ekkor elsődleges célja sorainak rendezése és az elkövetkező választásokra való felkészülés volt.

A Szerb Radikális Párt és a Jugoszláv Egyesült Baloldal nyíltan hangoztatta, hogy Montenegró független állam létrehozására tett kísérleteket hatástanítani fogják. Egyben elutasították a crnagorác nemzet létezését és az 1921-ben megszüntetett Crnagorác Pravoszláv Egyház jogfolytonosságát.²

A Szerbiai Szocialista Párt valamivel visszafogottabban reagált a montenegrói törekvésekre, de határozottan elvetett mindenféle, a föderáció lazítására tett kísérletet. A Milošević által vezetett párt az 1992 „abljaki” alkotmány híve maradt. A két tagköztársaság közötti viszonyok egyre jobban hasonlítottak a JSZSZK felbomlása előtti időszakhoz. A közös vámok megszüntetése, a dinár mint fizetőeszköz háttérbe szorítása Montenegróban

mind annak a jele volt, hogy ebben a formájában nem sokáig maradhat fenn a két állam közössége.

A 2000 júniusában megtartott időközi helyhatósági választások³ egyértelművé tették, hogy Milošević csak erőszak árán tudja a kis tagköztársaságban hatalmát érvényesíteni. Ennek tudható be az az alkotmánymódosítás, amelyet egy éjszaka hajtott végre a vörös-fekete koalíció⁴. Ennek következtében megszűnt az az alkotmányos egyensúly, ami biztosította a két tagköztársaság egyenlőségét a föderációban.

Az alkotmánymódosítás által Montenegró szerepe a föderációban jelentéktelenné vált. A jugoszláv elnök megválasztásában, immár nem a Köztársaságok Tanácsának volt döntő szava – ahol a képviselők aránya 50-50%-ban oszlott meg, (20-20 képviselőt adott mindkét föderációs egység) – hanem a választópolgároknak. Ezzel a látszólag demokratikus megoldással azonban nem a demokrácia kiterjesztése volt a cél, – mint ahogyan azt a kormánypárti képviselők hangoztatták – hanem éppen ellenkezőleg Montenegró semlegesítése, hisz, míg Crna Gorának kb. fél millió választásra jogosult polgára volt, addig Szerbiának legalább 6 millió. Bárkit is jelöltek a JSZK elnökévé abban döntő szava ezután csakis Szerbiának lehetett. Az alkotmánymódosítás mikéntjét és annak leendő következményeit a szerb ellenzék egyaránt bírálta. Crna Gora e döntés által egyre távolabb került Szerbiától, a szerb ellenzék és a montenegrói kormánypártok közötti összhang pedig ekkor érte el csúcspontját.

Am az elnöki, szövetségi, tartományi és helyhatósági választások kiírása után sor került az első kisebb súrlódásra a montenegrói érdekek és a szerbiai ellenzék többsége között. Míg a Crna Gora-i kormány és a demokratikus jellegű pártok elutasították a választásokon való részvételt (abból kifolyólag, hogy részvételükkel elismernék az „egyéjszakás” alkotmánymódosítást), addig a szerb ellenzék már-már azzal vádolta a montenegrói kormányt, hogy Milošević kezére játszik. Kivételt csak a Szerb Megújulási Mozgalom képezett, amely ekkor szintén még azt az elvet képviselte, hogy nem szabad elmenni a választásokra. Az ezt követő periódusban egyre ritkábban konzultált egymással a szerb ellenzék és a montenegrói kormányzat. A két tömb kapcsolatában újabb konfliktusra került sor annak következtében, hogy a montenegróiak nem ismerték el Vojislav Koštunica győzelmét az előbbieken említett okok miatt, amit tetézett az, hogy szövetségi szinten a Szerbiai Demokratikus Ellenzék a Milošević-párti és a Szerbiával való

minél szorosabb kapcsolat kiépítését szorgalmazó Momir Bulatović által vezetett Szocialista Néppárttal lépett koalícióra.⁵

A Szerbiai Szocialista Párt és Szerb Radikális Párt vereségével, a Jugoszláv Egyesített Baloldal fölbomlásával egy új hatalmi rendszer létrejöttének lehettünk tanúi. Az új politikai hatalomnak egyrészt meg kellett szilárdítania pozícióit, új stratégiát kellett kiépítenie, ugyanakkor meg kellett, hogy küzdjön mindazon problémákkal, amelyet az előző rendszer hagyott rá. E nem irigylésre méltó feladat megoldásának esélyei nem kecsegtetőek, függetlenül attól, hogy a nemzetközi közösség stratégiaváltással reagált a Jugoszláviában lezajló politikai eseményekre, és immár nyíltan kiáll az új kormányzat mellett.

Visszatérve az SZDE és a montenegrói kapcsolatrendszerhez, azt tapasztalhatjuk, hogy a polarizálódó hatalmi struktúra egyes szegmentumai más-más módon viszonyulnak ehhez a kérdéshez.

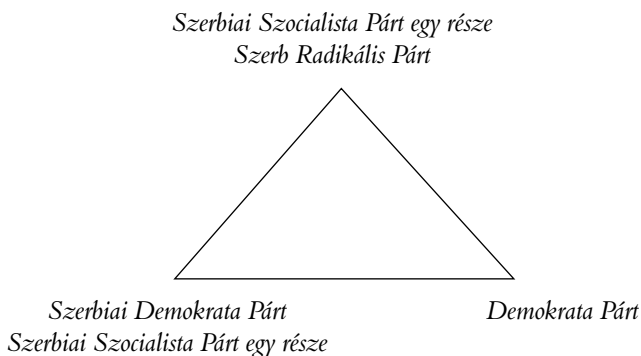
A montenegrói új platform, amely a két tagköztársaság viszonyainak újrafogalmazása mellett állt ki, két önálló és független állam kapcsolatrendszerének újradefiniálásában látta a jövőt. Ez az SZDE részéről határozott elutasításban részesült. A szövetségi hatalom megtestesítője V. Koštunica államelnök és pártja, a Szerbiai Demokrata Párt volt az, amely a régi rendszer hatalmi pártjai mellett legerélyesebben utasította el a montenegrói platformot, úgy, hogy a párbeszéd további lehetőségeitől nem zárkozott el, és a továbbiakban saját platform kidolgozását helyezte kilátásba. Fontos azonban megemlíteni azt, hogy ez a politikai erő, amely a közelmúltban elítélte a Milošević által levezényelt alkotmánymódosítást most ugyanazon alkotmány szellemiségében szeretné a JSZK-t megőrizni. Montenegróban sokan vélekedtek úgy, hogy nem a szövetségi hatalomnak kell ez ügyben lépnie, hisz nem a szövetségi rendszer hozta létre a két tagköztársaságot, hanem éppen fordítva, a két állam szövetsége hozta létre a föderációt.

A szerb nemzeti kérdés másik két igen fontos sarkkövében – a koszovói és a dél-szerbiai kérdésben – sem történt lényegbeli előrelépés Milošević bukása után. Sonja Biserko a Szerbiai Helsinki Bizottság vezetője elemzésében kiemelte, hogy a dél-szerbiai albánok és a hatalom között a Milošević-rendszer bukása után sem történt előrelépés, a hatalom továbbra is ellenségként kezeli a helyi albán lakosságot.

A szövetségi hatalom egyre nagyobb nyomást gyakorol Montenegróra, egyre inkább beleavatkozik a Crna Gora-i belpolitikai életbe.⁶

Figyelemre méltó azonban a köztársasági hatalom egyik legerősebb pártjának (Demokrata Párt) és még néhány kisebb szerbiai párt visszafogott, óvatos reakciója a montenegrói kérdéssel kapcsolatban, amely arra enged következtetni, hogy az SZDE keretén belül nem mindenki osztja azt a felfogást, amelyet legerélyesebben a Szerbiai Demokrata Párt képviselt. Legvalószínűbb, hogy az elkövetkező periódusban kialakul egy másik pólus is a montenegrói kérdést illetően, amely sokkal rugalmasabban és nagyobb körültekintéssel igyekszik megoldani vagy, legalább is kezelni ezt a problémakört, továbbá várható lesz a szövetségi kormány aktivitásának csökkenése ez ügyben, amelyet a közeljövőben egyre inkább a köztársasági kormány fog betölteni.

A montenegrói kérdésben a következő polarizálódás indult be⁷ :

Összehasonlítva az előző ábrával kitűnik, hogy a hármas megosztottság továbbra is megmaradt, csak éppen a politikai pártok helye változott meg. Míg a választások előtt az unitarista állameszmét a Szerb Radikális Párt és a baloldal képviselte, addig ehhez az eszméhez a Szerbiai Szocialista Párt számottevő része is csatlakozott. A Szerbiai Demokrata Párt és a Szerbiai Szocialista Párt másik része a csak formálisan létező föderáció életképessé tételére helyezte a hangsúlyt, ami nem jelent mást, mint a régi viszonyok elfogadását.

A harmadik pólus meghatározó ereje, – amely most van kialakulóban – a Djindjic által vezetett Demokrata Párt lesz, amely ugyan nem fogja

tétlenül nézni Jugoszlávia további felaprózódását, de sokkal realistábban fogja kezelni a kérdést. Azonban továbbra is a legfontosabb kérdés az, hogy Szerbia és a szerbiai politikai elit képes lesz-e elfogadni a közeljövőben azt a tényt, hogy a szövetségen belül létezik egy olyan irányzat, amely nem ismeri el a szövetségi kormányt, sőt annak a szükségtelenségét hangsúlyozza.

Továbbra is megmarad az a lényegbeli kérdés, miként fognak alakulni jövőben a montenegrói és szerbiai kapcsolatok. A döntő mindenképpen az lesz, hogy az SZDE tud-e a Milošević politikájától eltérően viszonyulni a montenegrói kérdéshez, és képes lesz-e olyan kompromisszumot létrehozni, amellyel mindkét tagköztársaság elégedett lesz. De miképpen lehet kompromisszumhoz jutni úgy, hogy ne kerüljön sor szélsőséges lépésre egyik fél részéről sem? Erre a kérdésre jelenleg valószínű senki sem tud választ adni, hiszen több ismeretlen körülmény létezik.

Az első ilyen ismeretlen körülmény az, hogy az SZDE stabilitásának és a demokratizálódási folyamatok megerősödésének milyen kihatása lesz a két tagköztársaság jövőjére. Ha az SZDE egysége megmarad, beleértve a szerb és a Crna Gora-i kérdésben kialakult elvi megegyezést, akkor minden bizonnyal Djukanović nehezebben tud ellenállni a Belgrádból és a nemzetközi közösség oldaláról jövő nyomásnak. Ugyanakkor azt a lehetőséget sem szabad elvetni, hogy a koalíció egyes tagjai távolodni fognak Koštunica elképzeléseitől, és igyekezni fognak minél előbb elfogadható megoldásokat találni, mind a montenegrói, mind pedig a szerb-albán viszonyra. Ez már abból a szempontból is fontos, hogy minél előbb tudjanak teljes energia bevetéssel azokra a lényegbeli kérdésekre összpontosítani, amelyek közvetlenül is érintik Szerbiát (gazdasági reformok, decentralizáció, hágai bíróság, stb.). Az utóbbi esetben létrejöhetne az a modell, amely jellemezte Cseh-szlovákia szétválását, de ennek az esélyei jelenleg még igen csekélyek.

Ha az SZDE szétbomlana, és a régi elemek újra hatalmi, vagy hatalom közeli pozícióba kerülnének csak idő kérdése lenne Montenegró kiválása. Tehát a szerbiai rendszer demokratizálódásával párhuzamosan növekedne Szerbia nemzetközi támogatottsága és csökkenne Crna Gora függetlenségének esélye. Ugyanakkor, ha túlzott ígéreteinek az SZDE nem tud eleget tenni, akkor menthetetlenül csökkenne mind a belső, mind a nemzetközi támogatottsága és növekedne Montenegróban azon szavazók aránya, akik a függetlenség eszméjére adnák le voksukat.

Az új „szerb világ” csak akkor nyerheti el igazi demokratikus arculatát, ha ezen kérdésekre minél előbb kielégítő megoldásokat talál. Vagy szembe néz önmagával, és újraértékeli az elmúlt tíz év eseményeit, vagy óhatatlanul elvész a társadalom és a politikai elit reális helyzetfelmérő és reagálási képessége, amely Szerbiát és a szerb társadalmat újabb évtizedekre térítené el a világ jelenlegi folyamataitól.

JEGYZETEK

- ¹ Ez a pártszövetség a következő pártokból áll: VMSZ, Szerbiai Demokrata Párt, Vajdasági Szociáldemokrata Liga, Demokrata Párt, Demokratikus Szerbiáért Mozgalom, Szerbiai Polgári Szövetség, Demokratikus Központ, Szociáldemokrácia, Vajdasági Demokratikus Reformpárt, Újdemokrácia, Vajdaság Koalíció, Új Szerbia, Szociáldemokrata Unió, Szandzsáki Demokrata Párt, Szerbiai Kereszténydemokrata Párt, ASZNSZ, Sumadiáért Liga, Demokratikus Alternatíva, Szerb Ellenállás Mozgalom-DM
- ² Az ortodox országok államiságának fontos alapját képezi a nemzeti ortodox egyház léte. Montenegró saját ilyen jellegű egyházát a Szerb-Horvát-Szlovén állam megalakulása után megszüntették. Az új nemzeti mozgalom létrejöttével több montenegrói településen újraalakították régi Crnagorác Pravoszláv Egyházukat, amelyet a Szerb Pravoszláv Egyház nem ismer el, ugyanúgy ahogyan a Macedón Pravoszláv Egyházat sem ismerte el.
- ³ A montenegrói Milošević ellenes blokk tovább növelte támogatottságát a Miloševićet támogató és a Szerbiával szorosabb kapcsolatot kívánókkal szemben.
- ⁴ A Szerbiai Szocialista Párt, a Jugoszláv Egyesült Baloldal és a Szerb Radikális Párt szövetsége.
- ⁵ Az SZDE szerint erre a kényszerszövetségre azért volt szükség, hogy át tudják venni a hatalmat a szövetségi parlamentben.
- ⁶ A beavatkozás ténye utólag egyértelműen kiderült, amikor is az ortodox karácsony központi megünneplését Podgoricában a szövetségi kormányzat szervezte meg. Az ünneplésen különösen az volt feltűnő, hogy eleve csak olyan szólamok hangoztak el, amelyek a két köztársaság közös létét favorizálták, ugyanakkor durva hangnembben és gúnyolódva viszonyultak a montenegrói köztársasági hatalommal szemben.
A montenegrói függetlenség elleni szerb médiakampány sohasem volt még ennyire egységes, mint mostanság.
- ⁷ Az általam megjelölt pártok csak a polarizálódó politikai struktúra legmeghatározóbb erői.

IRODALOM

- Folyóiratok: *Vreme* (Belgrád), *Monitor* (Podgorica), *Dani* (Szarajevó), *NIN* (Belgrád), *Blic News* (Belgrád), *Republika* (Belgrád)
- Jakšić Bo idar: *Balkanski paradoksi*, Beogradski krug, Beograd, 2000.
- Leonidas Had iprodromidis: *Umorstvo Jugoslavije*, Beogradski krug, Beograd, 2000.
- Dr. Nikola Stojanović: *Srbija i jugoslovensko ujedinjenje*, Beograd, 1991.
- Milivoje Popović: *Borbe za parlamentarni režim u Srbiji*, Beograd, 1991.
- I. Banac: *The National Question in Yugoslavia*, Cornell University Press, 1984. I. Bočić-S. Ćirković-M. Ekmečić-V. Dedijer: *Istorija Jugoslavije*, Beograd, 1973.
- S. Drljević: *Balkanski Sukobi (1905-1941)*, Zagreb, 1990.
- M. Duverger: *Political Parties*, New York: Wiley, 1955.
- N. Đonović: *Crna Gora pre i posle ujedinjenja*, Beograd, 1939
- D. Janković-M. Mirković: *Dravnopravna istorija Jugoslavije*, Beograd, 1984
- J. Jovanović: *Stvaranje Crnogorske države i razvoj Crnogorske nacionalnosti*, Cetinje, 1947.
- Minority Rights Group: *Minorities in Southeast Europe: Inclusion and Exclusion*, London, UK, 1998
- V. Pavičić: *Izborni sistem i izbori u Crnoj Gori (1990-1996)*, Podgorica, 1997.
- B. Petranović: *Istorija Jugoslavije (1918-1978)*, Beograd, 1980
- J. S. Plamenac: *Političke stranke i naš državni život*, Cetinje, 1914.
- M. Popović: *Crnogorsko pitanje*, Cetinje/Ulcinj, 1999.
- Š. Rastoder: *Srivena strana historije I-IV.*, Bar, 1999.
- V. Strugar: *Velika buna Crne Gore (1988-1989)*, Beograd-Nikšić, 1990
- D. Vujović: *Crnogorski Federalisti (1919-1929)*, Titograd, 1981
- D. Vujinović: *Crna Gora u borbi za opstanak (1914-1922)*, Beograd, 1996
- S. L. Woodward: *Balkan Tragedy (Chaos and dissolution after the cold War)*, Washington, 1995

EGYÉB FORRÁSOK:

- Az „International Crisis Group” (Nemzetközi Válság Csoport) jelentései a montenegrói választások kapcsán
- A „Szabad Európa” rádió délszláv nyelvű adásai (Prága)